LIETUVOS TEISĖS UNIVERSITETAS

Jonas Blaževičius
Julius Dermontas
Pranas Stalioraitis
Dmitrij Usik

PENITENCINĖ (BAUSMIŲ VYKDYMO) TEISĖ

Vadovėlis

Vilnius 2004

UDK 343.8(474.5)
Pe-103

2003 m. gruodžio 19 d. Nr. A–195
Aukštųjų mokyklų bendrųjų vadovėlių leidybos komisijos rekomenduota

Vadovėlio skyrių autoriai:

Jonas Blaževičius – 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29
Doc. dr. **Julius Dermontas** – 15, 16
Pranas Stalioraitis – 6
Dr. **Dmitrij Usik** – 28

Mokslinis redaktorius **dr. Dmitrij Usik**

Recenzavo Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedros docentas dr. ***Gintaras Švedas*** ir Lietuvos teisės universiteto Valstybinio valdymo fakulteto Psichologijos katedros profesorius habil. dr. ***Viktoras Justickis***

Vadovėlis svarstytas Lietuvos teisės universiteto Socialinio darbo fakulteto Penitencinės teisės ir veiklos katedros 2003 m. rugsėjo 17 d. posėdyje (protokolo Nr. 1PVK-1) ir rekomenduotas spausdinti.

Lietuvos teisės universiteto vadovėlių, monografijų, mokslinių, mokomųjų, metodinių ir kitų leidinių aprobavimo spaudai komisija 2003 m. lapkričio 4 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L-2) vadovėlį patvirtino spausdinti.

ISBN 9955-563-67-2

© Lietuvos teisės universitetas, 2004

TURINYS

Pratarmė 9
1. Bausmė 11
1.1. Bausmės teorijos 12
1.2. Bausmės samprata ir požymiai. Bausmės esmė, turinys ir elementai 14
1.3. Bausmės paskirtis (tikslai). Bausmių sistema 17
1.4. Mirties bausmės vykdymo istoriniai, teisiniai ir politiniai aspektai 22
2. Bausmių vykdymo politika 38
2.1. Bausmių vykdymo politikos samprata. Lietuvos Respublikos baudžiamosios ir bausmių vykdymo politikos santykis 39
2.2. Bausmių vykdymo politikos elementai 43
3. Bausmių vykdymo teisė ir mokslas 48
3.1. Bausmių vykdymo teisės samprata, požymiai, dalykas, metodas. Bausmių vykdymo teisės paskirtis 49
3.2. Bausmių vykdymo teisės principų samprata ir klasifikacija. Bausmių vykdymo teisės principų reikšmė 52
3.3. Bausmių vykdymo teisės ir kitų teisės šakų ryšys, jos vieta teisės sistemoje 61
3.4. Bausmių vykdymo teisės mokslo samprata ir objektas. Bausmių vykdymo teisės mokslo ir kitų mokslo šakų ryšys 64
4. Bausmių vykdymo įstatymai ir teisės norma 67
4.1. Bausmių vykdymo teisės šaltiniai ir jų rūšys. Bausmių vykdymo įstatymai, jų uždaviniai. Lietuvos Respublikos Vyriausybės bei kitų valstybės valdymo institucijų priimti bausmių vykdymo teisės aktai 68
4.2. Bausmių vykdymo teisės norma ir jos ypatybės. Bausmių vykdymo įstatymo ir normos santykis 71
5. Bausmes vykdančių institucijų sistema 79
5.1. Bausmes vykdančių institucijų sistema ir jos elementai 80
5.2. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos teisinis statusas, pagrindiniai uždaviniai ir funkcijos 85
5.3. Pataisos įstaigų rūšys ir šių įstaigų vidaus struktūra. Pataisos įstaigos teisinis statusas 92
5.4. Pataisos inspekcijos 95

5.5. Antstolis 100
6. Bausmes vykdančių institucijų personalas 107
6.1. Bausmes vykdančių institucijų personalo teisinė padėtis 108
6.2. Personalo teisės ir pareigos 112
6.3. Socialinė personalo apsauga 117
6.4. Personalo saugumo priemonės 119
7. Nuteistųjų teisinė padėtis 124
7.1. Nuteistųjų teisinės padėties samprata 125
7.2. Bendrosios nuteistųjų teisės, laisvės ir pareigos 131
7.3. Nuteistųjų teisinės padėties švelninimas arba griežtinimas 132
7.4. Nuteistųjų užsieniečių teisinės padėties ypatybės 134
8. Nuteistųjų turtinių teisių apribojimo bausmių vykdymo tvarka ir sąlygos 138
8.1. Baudos vykdymo tvarka ir sąlygos 139
8.2. Juridinio asmens veiklos apribojimo bei juridinio asmens likvidavimo vykdymo tvarka ir sąlygos 150
9. Nuteistųjų asmeninių teisių apribojimo bausmių vykdymo tvarka ir sąlygos 154
9.1. Teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo vykdymo tvarka ir sąlygos 155
9.2. Viešųjų teisių atėmimo vykdymo tvarka ir sąlygos 159
9.3. Viešųjų darbų vykdymo tvarka ir sąlygos 163
10. Bausmių, kuriomis apribojama nuteistųjų laisvė, vykdymo tvarka ir sąlygos 168
10.1. Laisvės apribojimo bausmės vykdymo tvarka ir sąlygos 169
10.2. Arešto bausmės vykdymo tvarka ir sąlygos 173
10.3. Terminuoto laisvės atėmimo bausmės vykdymo tvarka ir sąlygos 178
10.4. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės vykdymo tvarka ir sąlygos 194
11. Specialiosios nuteistųjų, kuriems paskirtos laisvės atėmimo bausmės, teisės ir pareigos 202
12. Nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikacija 211
12.1. Nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimo samprata ir paskirtis 212
12.2. Baudžiamosios teisės nusikaltėlių ir bausmių vykdymo teisės nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimo kriterijai ir ryšys 213
12.3. Nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikacijos ir šios bausmės vykdymo sąlygų skirtingoms nuteistųjų grupėms diferenciacijos santykis 217

12.4. Subjektai, vykdantys nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimą ir diferencijavimą 219
13. Arešto ir laisvės atėmimo bausmių vykdymo (atlikimo) režimas 221
13.1. Arešto ir laisvės atėmimo bausmių vykdymo (atlikimo) režimo samprata ir funkcijos 222
13.2. Pagrindiniai arešto ir laisvės atėmimo bausmių vykdymo (atlikimo) režimo reikalavimai 225
13.3. Arešto ir laisvės atėmimo bausmių vykdymo (atlikimo) režimą užtikrinančios priemonės 232
14. Nuteistųjų laisvės atėmimu darbas 241
14.1. Nuteistųjų laisvės atėmimu darbas kaip viena iš pataisos priemonių. Nuteistųjų darbo tikslai 242
14.2. Nuteistųjų laisvės atėmimu įtraukimo į darbą principai ir formos 244
14.3. Nuteistųjų laisvės atėmimu darbo sąlygos ir darbo apmokėjimas. Išskaitos iš nuteistųjų bendrojo darbo užmokesčio. Atleidimas nuo išskaitų į pataisos įstaigose sudaromą socialinės paramos nuteistiesiems fondą 252
14.4. Nuteistųjų valstybinio socialinio draudimo ir valstybinio socialinio draudimo stažo bei aprūpinimo pensijomis klausimai 255
15. Nuteistųjų socialinė reabilitacija 262
15.1. Nuteistųjų socialinės reabilitacijos samprata, tikslai ir formos 263
15.2. Individualios ir grupinės nuteistųjų pataisos programos 274
16. Psichologinė pagalba nuteistiesiems 288
17. Paskatinimo priemonės ir nuobaudos bei jų skyrimo nuteistiesiems laisvės atėmimu tvarka 300
18. Nuteistųjų laisvės atėmimu bendrasis lavinimas ir profesinis mokymas 314
18.1. Bendrasis lavinimas kaip viena iš nuteistųjų laisvės atėmimu pataisos priemonių 315
18.2. Nuteistųjų bendrojo lavinimo organizavimas pataisos įstaigose. Mokyklų ir konsultacinių punktų steigimas pataisos įstaigose. Pataisos įstaigos ir mokyklos santykiai. Nuteistųjų priėmimas į mokyklą ir mokymo organizavimas ... 316
18.3. Profesinis mokymas kaip viena iš nuteistųjų laisvės atėmimu pataisos priemonių 320

18.4. Nuteistųjų laisvės atėmimu mokymo organizavimas gamyboje 325
19. Nuteistųjų, atliekančių terminuoto laisvės atėmimo, laisvės atėmimo iki gyvos galvos ir arešto bausmes, materialinė atsakomybė 328
19.1. Nuteistųjų materialinė atsakomybė pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksą 329
19.2. Nuteistųjų atsakomybė už turtinę žalą valstybei, padarytą atliekant darbines pareigas 331
19.3. Nuteistųjų atsakomybė už turtinę žalą valstybei, kurios padarymas nesusijęs su jų darbinių pareigų vykdymu (žala valstybei, padaryta kitokiais veiksmais) 334
19.4. Nuteistųjų atsakomybė už turtinę žalą, padarytą tretiesiems asmenims 336
19.5. Areštinių ir pataisos įstaigų teisės į turtinės žalos atlyginimą, kurios neatlygino paleisti iš šių įstaigų nuteistieji 338
19.6. Dėl atliekančio bausmę nuteistojo nusikalstamos veikos atsiradusios žalos atlyginimas 340
20. Nuteistųjų, atliekančių terminuoto laisvės atėmimo, laisvės atėmimo iki gyvos galvos ir arešto bausmes, materialinis buitinis aprūpinimas 344
20.1. Nuteistųjų materialinio buitinio aprūpinimo samprata ir reikšmė 345
20.2. Reikiamų gyvenamųjų ir komunalinių buitinių sąlygų nuteistiesiems sudarymas 346
20.3. Nuteistųjų maitinimo organizavimas 350
20.4. Nuteistųjų medžiaginis aprūpinimas 352
20.5. Prekybos tinklo ir kito papildomo nuteistųjų materialinio buitinio aprūpinimo organizavimas 353
21. Nuteistųjų, atliekančių terminuoto laisvės atėmimo, laisvės atėmimo iki gyvos galvos ir arešto bausmes, sveikatos priežiūra 360
21.1. Nuteistųjų sveikatos priežiūros reikšmė, principai, uždaviniai ir teisinis reguliavimas 361
21.2. Laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigų, areštinių ir pataisos įstaigų sveikatos priežiūros tarnybų uždaviniai ir funkcijos vykdant nuteistųjų sveikatos priežiūrą 364
21.3. Sveikatos priežiūros paslaugų teikimo nuteistiesiems organizavimo tvarka 369

22. Atleidimas nuo teismo paskirtos bausmės atlikimo 376
22.1. Nuteistųjų atleidimo nuo bausmės atlikimo samprata, reikšmė ir pagrindai 377
22.2. Nuteistųjų atleidimas nuo neatliktos teismo paskirtos bausmės dalies 378
22.3. Nuteistųjų atleidimas nuo teismo paskirtos bausmės atlikimo dėl reabilitacijos 385
22.4. Nuteistųjų atleidimas nuo teismo paskirtos bausmės atlikimo dėl naujojo baudžiamojo įstatymo, kuris panaikina veikos nusikalstamumą, švelnina bausmę arba kitokiu būdu palengvina nusikalstamą veiką padariusio asmens teisinę padėtį 386
22.5. Nuteistųjų lygtinis paleidimas iš pataisos įstaigų 388
23. Nuteistųjų paleidimo iš laisvės atėmimo vietų reikšmė ir rengimo paleidimui tvarka 395
23.1. Nuteistųjų paleidimo iš laisvės atėmimo vietų reikšmė ir rengimo paleidimui tvarka 396
23.2. Nuteistųjų paleidimo iš pataisos įstaigų ir areštinių teisiniai pagrindai, paleidimo tvarka ir materialinis aprūpinimas. Pataisos įstaigos (areštinės) administracijos veiksmai nuteistajam mirus 398
24. Asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, socialinė adaptacija 405
24.1. Asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, socialinės adaptacijos samprata ir reikšmė 406
24.2. Asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, socialinės adaptacijos problemos 408
24.3. Įstatymai ir kiti teisės aktai, reguliuojantys asmenų, grįžusių iš laisvės atėmimo vietų, socialinės adaptacijos klausimus 411
24.4. Institucijos, padedančios socialiai adaptuotis asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo vietų 413
25. Teisinis kardomosios priemonės – suėmimo vykdymo reguliavimas 417
25.1. Socialinė teisinė kardomosios priemonės – suėmimo vykdymo paskirtis 418
25.2. Valstybės įstaigos, vykdančios kardomąją priemonę – suėmimą 421
25.3. Asmenų priėmimo į tardymo izoliatorius procesiniai pagrindai ir šiose įstaigose laikomų asmenų kategorijos 425

25.4. Asmenų, laikomų tardymo izoliatoriuose, teisinė padėtis ... 427
25.5. Asmenų paleidimo iš tardymo izoliatorių pagrindai ir tvarka ... 446
26. Bausmių vykdymas užsienio valstybėse ... 450
26.1. Bausmių vykdymo teisinis reguliavimas ir jų vykdymo praktika Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Danijoje, Švedijoje, Kanadoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose ... 451
26.2. Bausmių vykdymo tobulinimo problemos užsienio valstybėse ... 487
27. Penitencinės (bausmių vykdymo) teisės istorija ... 493
27.1. Pagrindinės kalinimo (Pensilvanijos, Oberno, Elmairo, Progresyvioji (Airiškoji), Borstalio) sistemos ... 494
27.2. Kalinimo sistemos raida Lietuvoje ... 504
28. Tarptautinis bendradarbiavimas elgesio su kaliniais klausimais ... 535
28.1. Tarptautinio bendradarbiavimo elgesio su kaliniais klausimais susiformavimas ir reikšmė ... 536
28.2. Jungtinių Tautų Organizacijos įtaka tarptautiniam bendradarbiavimui elgesio su kaliniais klausimais ... 544
28.3. Tarptautinių elgesio su nuteistaisiais aktų klasifikacija ir sistema ... 552
28.4. Pagrindinis tarptautinių elgesio su nuteistaisiais, kuriems taikytos priemonės, nesusijusios su laisvės atėmimu, standartų turinys ... 557
28.5. Pagrindinis tarptautinių elgesio su nuteistaisiais laisvės atėmimu standartų turinys ... 561
29. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo sistemos teisinė reforma ... 574
29.1. Bausmių vykdymo sistemos reformos teisinė dalis ... 575
29.2. Bausmių vykdymo sistemos reformos organizacinė dalis ... 593
29.3. Bausmių vykdymo sistemos materialinė techninė bazė ... 606
29.4. Bausmių vykdymo sistemos personalo rengimas ... 609
29.5. Tarptautinis bendradarbiavimas reformuojant Lietuvos bausmių vykdymo sistemą ... 616
29.6. Bausmių vykdymo sistemos teisinės reformos problemos ... 627

PRATARMĖ

„Penitencinės (bausmių vykdymo) teisės“ vadovėlį parengė Lietuvos teisės universiteto Socialinio darbo fakulteto Penitencinės teisės ir veiklos katedros dėstytojai.

Kaip nurodyta „Tarptautinių žodžių žodyne“, išleistame „Minties“ leidyklos 1969 m., „penitenciarijus“ iš lotynų kalbos reiškia „atgailą“, „pataisą“ (p. 579).

„Penitencinės (bausmių vykdymo) teisės“ vadovėlio tikslai yra:

1. Teoriškai pagrįsti Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso patvirtinimo įstatymu Nr. IX–994 (Žin., 2002, Nr. 73–3084), įsigaliojusio nuo 2003 m. gegužės 1 d., ir kitų teisės aktų, susijusių su kriminalinių bausmių vykdymu, nuostatas.

2. Parodyti, kaip pirmuosiuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės aktuose buvo reglamentuotos kriminalinės bausmės ir reguliuojamas jų vykdymas, kaip kriminalinės bausmės ir jų vykdymas buvo tobulinamas, kokios jos tapo ir kaip vykdomos šiuo metu Lietuvoje.

3. Išnagrinėti kai kurių Vakarų Europos šalių, kurios galėtų būti Lietuvai pavyzdys, Jungtinių Amerikos Valstijų ir Kanados kriminalinių bausmių, kitų baudžiamojo poveikio priemonių vykdymo nusikalstamas veikas padariusiems asmenims praktiką.

4. Išanalizuoti Jungtinių Tautų Organizacijos ir Europos Tarybos dokumentus, kurie nustato arba rekomenduoja elgesio su nusikalstamas veikas padariusiais asmenimis standartus ir šių asmenų teisinės padėties reglamentavimą.

5. Aprašyti tarptautinį bendradarbiavimą kriminalinių bausmių vykdymo klausimais.

6. Pateikti žinių, kaip Lietuvoje 1990 m. kovo 11 d. atkūrus Nepriklausomybę iki 2003 m. gegužės 1 d., kai įsigaliojo naujasis Lietuvos Res-

publikos baudžiamasis kodeksas (Žin., 2000, Nr. 89–2741) ir Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, buvo vykdoma bausmių vykdymo sistemos teisinė reforma.

„Penitencinės (bausmių vykdymo) teisės“ vadovėlis – tai pirmoji Lietuvoje knyga, kuri teoriškai pagrindžia visų kriminalinių bausmių, nustatytų Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42 ir 43 straipsniuose, vykdymą. Iki šiol Lietuvoje didesnių darbų, skirtų kriminalinių bausmių vykdymo teoriniam pagrindimui, nebuvo, išskyrus M. Biržiškaitės–Žakevičienės darbą „Bausmės Lietuvos Statutuose“ (1934 m.), 1939 m. išverstą iš rusų kalbos į lietuvių kalbą Maskvos universiteto profesoriaus S. V. Pozniševo darbą „Nusikaltėlių baudimas ir taisymas (penitenciarinio mokslo pagrindai)“, V. Pavilonio ir J. Prapiesčio mokymo priemonę „Kriminalinių bausmių vykdymo teisiniai pradai“ (1990 m.), G. Švedo darbą „Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai“ (2003 m.), šio autoriaus mokymo priemonę „Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis“ (2003 m.) ir kai kurių kitų autorių straipsnius.

Šis vadovėlis skirtas universitetų ir kitų aukštųjų mokyklų teisės specialybės dėstytojams ir studentams, Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos, šio departamento Mokymo centro, kriminalines bausmes vykdančių institucijų darbuotojams, šias bausmes atliekantiems asmenims ir plačiajai visuomenei.

1. BAUSMĖ

1.1.

Bausmės teorijos

Kiekviena valstybė, siekdama kontroliuoti nusikalstamumą, pasirenka tam tikrą baudžiamosios politikos kryptį. Ši kryptis priklauso nuo:

1) nusikalstamumo būklės ir dinamikos;
2) valstybės ekonominio išsivystymo;
3) teisinių tradicijų ir papročių;
4) tarptautinės teisės reikalavimų.

Vienas iš baudžiamosios politikos sudėtinių elementų yra bausmės teorijos pasirinkimas. **Bausmės teorija** – tai visuomenėje susiformavęs požiūris į jos paskirtį. (Švedas, 1998, p. 341)

Bausmės teorijos pasirinkimas yra valingas valstybės sprendimas, tačiau jį lemia ir minėtieji objektyvūs veiksniai. Valstybėje vyraujanti bausmės teorija turi ir grįžtamąjį ryšį, svarbų tiek įstatymų leidybai, tiek ir baudžiamajai politikai, nes padeda apibrėžti bausmės esmę ir suformuluoti jai keliamus tikslus, sudaryti ir tobulinti bausmių sistemą, taip pat orientuoja teismų praktiką, kai reikia skirti bausmes, bei bausmes vykdančių institucijų veiklą.

Bausmės teorijos pagal bausmės esmę skirstomos į:

1) absoliučiąsias ir
2) utilitarines.

Absoliučiosios teorijos bausmę laiko savaiminiu gėriu, kuriam negali būti keliami specialūs tikslai. Pagrindine bausmės funkcija pripažįstamas pažeistos teisės atkūrimas.

Utilitarinės teorijos numato specialias bausmės funkcijas ir pagal jas šios teorijos skirstomos į tris bausmės esme pripažįstančias grupes:

1) bendrąją prevenciją;
2) specialiąją prevenciją;
3) ir bendrąją, ir specialiąją prevenciją.

Bausmės teorijos pagal bausmės paskirtį (esminį tikslą) skirstomos į:

1) atpildo;
2) įbauginimo;
3) galimybės padaryti nusikaltimą atėmimo;
4) reabilitacijos.

Pirmoji ir seniausia bausmės teorija yra atpildo teorija. Jos šaknys glūdi bendruomeninėje santvarkoje galiojusiame keršte, kurio esmė apibūdinama taisykle „dantis už dantį, akis už akį“. Dabartiniu metu atpildo teorija nėra populiari pasaulyje.

Įbauginimo teorijos atstovas anglas J. Bentamas (1748–1832) teigė, kad bausme reikia įbauginti asmenį, kad jis daugiau nedarytų nusikaltimų. Ši bausmės teorija turi dvi kryptis – tai bendroji ir specialioji prevencija. Paminėtina, kad jau E. Feri teigė, jog „bauginimas bausme apskritai neefektyvus ir negali užkirsti kelio nusikaltimams“. (cit. pagal Švedą, 1998, p. 342) Toks požiūris nėra vienintelis, nes, kai kurių autorių (M. Skriabino, S. Polubinskajos) nuomone, apie 20–40 procentų asmenų nuo nusikaltimo padarymo sulaiko kaip tik bausmės baimė. Dabartiniu metu pasaulyje atlikta per 500 tyrimų, analizuojančių bauginamąjį bausmės poveikį, tačiau rezultatų, kurie leistų padaryti vienareikšmes išvadas, negauta.

Galimybės padaryti nusikaltimą atėmimo teorija labai panaši į įbauginimo teoriją – tai fizinis poveikis nusikaltėliui, kuriuo siekiama atimti iš jo galimybę padaryti naujų nusikaltimų. Šios teorijos ištakos glūdi biologiniame nusikalstamo elgesio suvokime. Nusikaltėlis turi tam tikrų įgimtų, paveldėtų arba įgytų bruožų, kurie verčia jį nusikalsti, todėl juos reikia neutralizuoti. XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje, kai biologinė nusikalstamumo prigimties teorija buvo gana populiari, jos atstovai (Č. Lombrozo, E. Feri, R. Garofalo) baudžiamajai teisei siūlė naujoviškas nusikaltimų prevencijos priemones – kastraciją, sterilizaciją, amputaciją, deportaciją į negyvenamas salas arba atokius šalies kampelius, mirties bausmę. Kai kurie iš šių siūlymų buvo įgyvendinti (kastracija buvo numatyta Danijos, Vokietijos, Suomijos, Norvegijos, sterilizacija – JAV, Meksikos, Šveicarijos baudžiamuosiuose įstatymuose). Vėliau, nepasitvirtinus daugelio biologinių nusikals-

tamumo prigimties teorijų išvadoms, siūlomos prevencijos priemonės švelnėjo – taikytas įkalinimas iki gyvos galvos, ilgalaikis laisvės atėmimas ir pan. (Švedas, 1998, p. 342)

Pati naujausia yra reabilitacijos teorija, nes „nusikaltėlio pataisymo“ terminą pirmasis pavartojo vokietis V. Štelceris XIX a. pabaigoje. Šios teorijos esmė yra nuostata, kad asmenį, padariusį nusikaltimą, galima ir reikia paveikti, kad jis daugiau nebenusikalstų. Būtina pabrėžti, kad, skirtingai nuo kitų, ši teorija pripažįsta tik pozityvų poveikį – tai psichologinė terapija, profesinis parengimas, auklėjimas. Be to, poveikio priemones stengiamasi individualizuoti atsižvelgiant į nusikaltėlio asmenybės ypatybes. Dauguma civilizuotų valstybių (Olandija, Vokietija, Švedija, Norvegija, Danija, Škotija) dabartiniu metu baudžiamąją politiką orientuoja į šią bausmės teoriją. (Švedas, 1998, p. 342–343)

Remiantis bausmių sistemos, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, priimto 1961 m. (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais), sankcijų, bausmių taikymo bei dinamikos statistikos analize, galima teigti, kad Lietuvoje baudžiamoji politika buvo orientuota į įbauginimo ir galimybės padaryti nusikaltimą atėmimo teorijas.

Pažangiausia yra reabilitacijos teorija, tačiau jos nuostatas reikėtų perimti atsižvelgiant į ekonominius ir socialinius visuomenės raidos dėsningumus.

1.2.

Bausmės samprata ir požymiai. Bausmės esmė, turinys ir elementai

Kriminalinė bausmė – tai valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu asmeniui, padariusiam nusikaltimą, ir apribojanti nuteistojo teises bei laisves visuomenės labui. (Švedas, 1998)

Dar italų teisininkas Č. Bekarija (1738–1794) pirmoje knygelėje – traktate „Apie nusikaltimus ir bausmes“, išleistoje italų kalba 1764 m., rašė, kad „bausmės už nusikaltimus skirtinos tik įstatymu, o įstatymus leisti gali tik įstatymų leidėjas, kuris atstovauja visuomenei, sujungtai vi-

suomenės sutartimi. Joks valdininkas negali teisingai, be įstatymo, bausti kitą tos pačios visuomenės narį, nes jis pats yra tik visuomenės narys“. (Bekarija, 1992, p. 40)

Kriminalinė bausmė yra valstybės prievartos priemonė, kuri, kaip ir kiekvienas socialinis reiškinys, turi savo esmę ir turinį. Reiškinio esmė – tai svarbiausios reiškinio detalės, jo pagrindas, o turinys – tai sudedamosios esmės dalys, jo elementai.

Prancūzijos, Vokietijos, Japonijos, Švedijos ir daugelio kitų valstybių baudžiamieji įstatymai neatsako į klausimą, kokia yra bausmės esmė. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, priimto 1961 m. (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais), 21 straipsnis nustatė, kad bausmė yra prievartos priemonė. Kartu įtvirtinama nuostata, kad **bausmės esmė yra nusikaltimą padariusio asmens nubaudimas, o jos turinį sudaro tam tikrų teisių ar laisvių atėmimas arba apribojimas.**

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m., 41 straipsnio 1 dalis nustato: „Bausmė yra valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo nuosprendžiu nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą padariusiam asmeniui“.

Nubaudimas, kuris sukelia kančias ir suvaržymus, yra objektyvus bausmės požymis, priešingu atveju bausmė prarastų savo prasmę. Tačiau ir „bausmė“, ir „nubaudimas“ yra tik abstrakcijos. Bausmė pasireiškia konkrečiomis bausmės rūšimis – laisvės atėmimu, bauda, viešaisiais darbais ir t. t., o nubaudimas – asmens fizinės laisvės apribojimu, teisės pasirinkti darbą arba veiklą apribojimu (teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimas).

Bausmių, kurios trunka tam tikrą laikotarpį (laisvės atėmimas, viešieji darbai), turinį sudaro du elementai:

1) kiekybinis ir

2) kokybinis.

Kiekybinis bausmės turinio elementas parodo, kuriam laikui apribojamos asmens teisės ar laisvės, pavyzdžiui, atėmimas teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla gali būti skiriamas nuo vienerių iki penkerių metų.

Kokybinis bausmės turinio elementas parodo, kokios teisės ar laisvės turi būti apribotos ar atimtos, kaip įgyvendinami šie apribojimai ir kokia jų apimtis, pavyzdžiui, asmuo, nuteistas laisvės apribojimo baus-

me, privalo be teismo ar bausmę vykdančios institucijos žinios nekeisti gyvenamosios vietos, vykdyti teismo nustatytus įpareigojimus ir laikytis teismo nustatytų draudimų, nustatyta tvarka atsiskaityti, kaip vykdo draudimus ir įpareigojimus. Bausmių, kurios įvykdomos iš karto, turinį sudaro tik kokybinis elementas, pavyzdžiui, asmuo, kuriam skirta bausmė – bauda, privalo sumokėti tam tikrą pinigų sumą valstybei.

Kriminalinė bausmė pasižymi tam tikrais specifiniais požymiais, kurie išskiria ją iš kitų valstybinės prievartos priemonių – administracinių nuobaudų, procesinių prievartos priemonių (suėmimo, baudos, priverčiamųjų medicinos priemonių). Teisinėje literatūroje išskiriama net iki 50 tokių požymių, tačiau svarbiausi yra bausmės skyrimo pagrindas ir tvarka, jos oficialumas ir viešumas, individualumas bei sukeliamos teisinės pasekmės.

Bausmė gali būti paskirta tik už baudžiamajame įstatyme numatytos pavojingos veikos – nusikaltimo – padarymą. Lietuvos baudžiamojoje teisėje uždrausta taikyti tiek teisės, tiek ir įstatymo analogijos principą. Be to, kaltininkui gali būti skiriama tik bausmių sistemoje ir straipsnio, pagal kurį kvalifikuojama nusikalstama veika, sankcijoje numatyta bausmės rūšis ir dydis. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnis įtvirtina svarbų principą, pagal kurį „teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai“. Šis principas reiškia, kad pripažinti asmenį kaltu dėl nusikaltimo padarymo ir paskirti bausmę gali tik teismas, priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį.

Bausmei būdingas oficialumas, kuris pasireiškia tuo, kad nuosprendis priimamas valstybės vardu, laikantis baudžiamojo proceso reikalavimų. Bausmė visais atvejais skiriama viešai, net ir tuo atveju, kai teismo procesas buvo uždaras, rezoliucinė apkaltinamojo nuosprendžio dalis, kurioje nustatoma bausmės rūšis ir dydis, skelbiama viešai. Įsiteisėjęs teismo nuosprendis yra privalomas visoms valstybinėms ir privačioms įstaigoms, įmonėms ir organizacijoms, visiems pareigūnams ir asmenims ir turi būti be priekaištų vykdomas visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje. Nuteistąjį atleisti nuo bausmės gali tik valstybės institucijos – teismas įstatymų numatytais atvejais, Seimas amnestijos aktu ir Respublikos Prezidentas malonės tvarka.

Bausmė – tai individuali poveikio priemonė. Ji skiriama tik asme-

niui, padariusiam nusikaltimą. Bausmė negali būti skiriama kaltininko šeimos nariams ar kitiems asmenims. Antra vertus, bausmės paskyrimas kaltininkui tam tikru mastu paveikia kitus asmenis, pavyzdžiui, turtinės bausmės sumažina turtą, kuriuo naudojasi ir kiti šeimos nariai, laisvės atėmimo bausmė izoliuoja kaltininką nuo artimųjų ir kitaip suvaržo teises. Teismo paskirtą bausmę privalo atlikti pats nuteistasis.

Teismo paskirtos bausmės atlikimas užtraukia nuteistajam teisines pasekmes – teistumą. Kai kurie Lietuvos Respublikos įstatymai numato, kad teistumas gali riboti kai kurias asmenines nuteistojo teises, pavyzdžiui, teistas asmuo negali eiti teisėjo pareigų. Visas savo teises asmuo atgauna tik teistumui išnykus arba jį panaikinus (LR BK 97 str.).

Kiekviena bausmė, be minėtų objektyvių požymių, pasižymi ir subjektyviais požymiais, iš kurių svarbiausias – jos efektyvumas. Bausmės efektyvumas – tai bausmės tikslų pasiekimas minimaliomis represinėmis ir materialinėmis sąnaudomis. Vertinant kiekvienos bausmės efektyvumą, būtina atsižvelgti į nusikalstamumo dinamiką ir struktūrą, recidyvinio nusikalstamumo dalį, bausmių skyrimo praktiką, materialines ir finansines išlaidas ir kita.

1.3.

Bausmės paskirtis (tikslai). Bausmių sistema

Bausmės paskirtis (tikslai) (LR BK 41 str.) – tai galutinis rezultatas, kurio, nustatydama ir taikydama bausmes, siekia valstybė.

Bausmės paskirties (tikslų) nustatymą nulemia nusikalstamumo būklė ir dinamika, baudžiamosios politikos kryptingumas, vyraujanti bausmės teorija. Bausmės paskirties (tikslų) įtvirtinimas baudžiamajame įstatyme turi principinę reikšmę, nes tai leidžia sudaryti bausmių sistemą, nustatyti atskiroms bausmių rūšims keliamus tikslus, sudaryti esmines bausmių vykdymo teisines prielaidas ir įvertinti bausmių efektyvumą.

Č. Bekarija savo traktate „Apie nusikaltimus ir bausmes“ rašė, kad „bausmės žiaurumas yra tiesiog priešingas visuomenės gerovei ir pačiam tikslui užkirsti kelią nusikaltimams. Tačiau jei būtų įrodyta, jog baus-

mių žiaurumas yra tik nenaudingas, kad jis neprieštarauja bendriems siekiams ir pačiam bausmės tikslui užkirsti kelią nusikaltimui, tai ir toks žiaurumas ne tik neatitiktų žmonių meilės, kuri yra išdava išvystyto proto, norinčio valdyti laisvus žmones, o ne nuolatiniais žiaurumais įbauginti vergus, bet ir paties teisėtumo ir visuomenės sutarties pačios esmės“. (p. 40) „Taigi bausmės tikslas yra vienas – užkardyti nusikaltėliui daryti piliečiams naujus žalingus veiksmus, o kitus nuo jų atitolinti. Todėl bausmės ir būdai joms vykdyti turi būti griežtai proporcingi nusikaltimams ir turi padaryti didelį ir patvarų įspūdį nekaltiems žmonėms, o nusikaltėliams sukelti mažiausius fizinius skausmus“. (p. 62) „Sėkmingam baudimui užtenka, kad skausmai, daromi bausme, viršytų malonumą, gaunamą nusikalstant. Prie to dar reikia priskirti bausmės neišvengiamumą ir nusikaltimu gautos naudos netekimą. Visa, kas tai viršija, yra nereikalinga ir virsta tironija. Kai bausmės yra labai žiaurios, tai ir žmonių dvasia žiaurėja, nelyginant skystis, turįs lygį tų dalykų, kuriuose jis telpa; visados aistrų jėga padaro tai, kad po šimto metų žiaurių bausmių baudimas ratu tiek baugins žmones, kiek prieš tai baugino juos kalėjimai. Bausmių žiaurumas padaro tai, kad žmonės, norėdami išvengti bausmės, veikia tuo žiauriau, kuo jiems numatomos didesnės kančios. Žiaurumas paveikia ir taip, kad norint išvengti bausmės už vieną nusikaltimą, jų daroma daugiau“. (p. 63) „Kitas principas – tai būtinas ir svarbus ryšys tarp nusikaltimo ir bausmės; principas, kad bausmė kiek galima daugiau atitiktų nusikaltimą. Šita analogija lengvai padaro tai, kad prisiminus bausmes ne tik dingsta noras padaryti nusikaltimą, bet ir protas, norėjęs dėl būsimojo naudingumo pažeisti įstatymą, nukreipiamas į priešingą tikslą“. (p. 74)

Bausmės paskirties (tikslų) klausimas baudžiamosios teisės teorijoje yra labai problemiškas. Vienokį ar kitokį jo sprendimą lemia bausmės esmė arba bausmės teorijos pasirinkimas. **Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 41 straipsnio 2 dalis nustato, kad „bausmės paskirtis yra:**

1) sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo;

2) nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį;

3) atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas;

4) paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų;

5) užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą“.

Kaip matome, įstatymų leidėjas, pripažindamas nubaudimą bausmės esme, iškelia bausmei ir tokį patį tikslą. Šiuo atveju nubaudimas negali būti suvokiamas atskirai nuo kitų tikslų ir neturi būti aiškinamas kaip priemonė kitiems tikslams pasiekti. Priešingu atveju įstatymų leidėjas prieštarautų Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 7 straipsnio 1 dalies nuostatai, kad „(...) vykdant bausmę, nesiekiama žmogaus kankinti, žiauriai su juo elgtis arba žeminti jo orumą“. Antra vertus, tik tokio tikslo (nubaudimo) įtvirtinimas baudžiamajame įstatyme leidžia numatyti laisvės atėmimą iki gyvos galvos.

Baudžiamajame įstatyme bausmės tikslai išdėstyti nuoseklia tvarka, atsižvelgiant į jų realizavimo eiliškumą, ir atskleidžia bausmės paskirtį. Asmenų sulaikymas nuo nusikalstamų veikų darymo baudžiamosios teisės teorijoje vadinamas **bendrąja prevencija**. Bendrosios prevencijos poveikis pasireiškia baudžiamojo įstatymo, nustatančio nusikaltimą (baudžiamąjį nusižengimą) ir bausmę, priėmimu, bausmės skyrimu ir atlikimu. Šie veiksniai žmogaus psichikoje formuoja motyvaciją nedaryti nusikaltimų. Šiuo atveju įstatymų leidėjui visiškai nesvarbus motyvacijos pagrindas – ar baimė būti nubaustam, ar nusikaltimo, kaip blogio, suvokimas. Baudžiamosios teisės teorijoje bendroji prevencija yra kritikuojama, nes ji neliečia nusikaltimą padariusio asmens, todėl nesukuria baudžiamųjų teisinių santykių.

Galimybės daryti naujas nusikalstamas veikas atėmimo ir apribojimo tikslas reiškia, kad bausme siekiama sudaryti tokias fizines sąlygas, kurios užkirstų kelią naujai nusikalstamai veikai. Šį tikslą Lietuvos baudžiamajame įstatyme tiesiogiai nulemia bausmės esmės samprata, o teismų praktikoje jis pasireiškia plačiu laisvės atėmimo bausmės taikymu. Pažymėtina, kad kai kurios bausmių rūšys, pavyzdžiui, atėmimas teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atima iš nuteistojo galimybę padaryti nusikaltimą tarnybai.

Siekimas paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų, baudžiamosios teisės teorijoje vadinamas **specialiąja prevencija**. Specialiosios prevencijos poveikis pasireiškia teisių ar laisvių atėmimu arba apribojimu, kurie atlieka bauginimo funkciją ir atima galimybę daryti naują nusikaltimą (baudžiamąjį nusižengimą), bei pa-

taisos priemonių taikymu. Specialiosios prevencijos tikslas yra pažangiausias, nes valstybė įsipareigoja nuteistajam taikyti pozityvias poveikio priemones, kurios kiekvienai bausmei yra skirtingos, pavyzdžiui, esant laisvės atėmimui pataisos priemonės (LR BVK 111 str.) yra laisvės atėmimo režimas, nuteistųjų darbas, socialinė reabilitacija, bendrasis lavinimas ir profesinis mokymas.

Tarptautinėje baudžiamojoje teisėje požiūris į bausmės paskirtį (tikslus) yra pažangiausias, pabrėžiantis nuteistųjų resocializacijos pirmenybę. Pažymėtina, kad bausmės paskirtis (tikslai) apibrėžiama bausmių vykdymą reglamentuojančiuose dokumentuose, Jungtinių Tautų Organizacijos 1955 m. Tipinėse minimaliose elgesio su nuteistaisiais taisyklėse ir 1987 m. Europos kalinimo įstaigų taisyklėse.

Be to, tarptautinė baudžiamoji teisė ypač daug dėmesio skiria „žiaurioms" bausmėms. 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnis draudžia taikyti tokias bausmes, o 1987 m. Europos konvencijoje prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą numatytas tarptautinės kontrolės mechanizmas. Būtina paminėti, kad „žiauri" bausmė pagal Jungtinių Tautų Organizacijos 1988 m. patvirtintą Įkalintų asmenų gynybos principų sąvadą yra „fizinis ar psichinis poveikis, kuriuo visai ar laikinai iš įkalinto asmens atimami natūralūs pojūčiai: klausa, regėjimas, erdvės ir laiko pojūtis".

Bausmių sistema (LR BK 42 ir 43 str.) – tai baudžiamajame įstatyme tam tikra tvarka išdėstytas, išsamus ir teismams privalomas bausmių sąrašas.

Bausmių sistema parodo valstybės baudžiamosios politikos kryptingumą, daro įtaką baudžiamosios teisės ir bausmių vykdymo teisės efektyvumui. Ji turi būti nuosekli, hierarchiška ir nedeklaratyvi. Bausmių sistemą turi sudaryti įvairios savo turiniu ir griežtumu bausmės, nes tik tokia sistema leistų individualizuoti bausmę ir pasiekti jai keliamus tikslus.

Visas bausmes pagal jose numatytų apribojimų turinį Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas skirsto į:

1) nuteistųjų turtinių teisių apribojimo (LR BVK II dalis) (bauda, juridinio asmens veiklos apribojimas, juridinio asmens likvidavimas);

2) nuteistųjų asmeninių teisių apribojimo (LR BVK III dalis) (tei-

sės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimas, viešųjų teisių atėmimas, viešieji darbai);

3) kuriomis apribojama nuteistųjų laisvė (LR BVK IV dalis) (laisvės apribojimas, areštas, terminuotas laisvės atėmimas, laisvės atėmimas iki gyvos galvos).

Naujasis Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000 m.) neskirsto bausmių į pagrindines ir papildomas, kaip tai buvo padaryta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (1961 m.) 22 straipsnyje.

Europos 1970 m. Konvencijos dėl tarptautinio baudžiamųjų nuosprendžių pripažinimo 1 straipsnis prie bausmių priskiria laisvės atėmimą, baudą, turto konfiskavimą ir kai kurių teisių praradimą ar ribojimą. Dabartiniu metu tarptautinėje baudžiamojoje teisėje daug dėmesio skiriama alternatyvioms laisvės atėmimui bausmėms ar poveikio priemonėms, pavyzdžiui, lygtiniam nuteisimui, viešiesiems darbams, savanoriškam gydymuisi nuo narkomanijos ir kitoms. Europos Tarybos Ministrų komitetas 1992 m. priėmė rekomendaciją „Europos visuomeninių sankcijų ir poveikio priemonių taisyklės“, kurioje valstybės skatinamos ieškoti naujų ir veiksmingesnių bausmių ir poveikio priemonių nusikalstamas veikas padariusiems asmenims pataisyti. Rekomendacijoje visuomeninės sankcijos ir poveikio priemonės apibrėžiamos kaip priemonės, kurios, neatimdamos laisvės, tam tikromis sąlygomis arba pareigomis suvaržo asmens teisinę padėtį. Europos Tarybos Ministrų komitetas 1999 m. rugsėjo 30 d. priėmė rekomendaciją Nr. R(99)22 „Dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos mažinimo“, kurios priedo pirmojo skyriaus „Pagrindiniai principai“ 4 punkte rekomendavo valstybėms – Europos Tarybos narėms „peržiūrėti baudžiamąją politiką, dekriminalizuojant ir perkvalifikuojant tam tikrus nusikaltimus, mažiau taikant laisvės atėmimo bausmes“.

1.4.

Mirties bausmės vykdymo istoriniai, teisiniai ir politiniai aspektai

Kalbant **apie mirties bausmę istoriniu aspektu**, pirmiausia galima pabrėžti, kad ji egzistavo visą žmonijos istorijos laikotarpį ir egzistuoja dabar, nors jau daugelyje valstybių mirties bausmė yra panaikinta.

Valstybė, perėmusi bausmę į savo rankas, bausdavo labai žiauriai, siekdama bausmėmis sunaikinti nusikaltėlį ir įbauginti kitus. Už mažiausią nusikaltimą ar kokį nors nepaklusimą buvo skiriama mirties bausmė.

Senovės Atėnuose (621 m. pr. m. e.) pagal to meto vadinamuosius Drakono įstatymus mirties bausmė grėsė beveik už visus nusikaltimus, net ir už paprastą vaisių ar daržovių vagystę.

Hamurabio kodeksas Babilone (18 a. pr. m. e.) mirties bausmę numatė už visus turtinius nusikaltimus.

Mirties bausmei prilygo tik „*exilium*“ ir „*interdikto agual et ignis*“ – tai reikšdavo paskelbimą už įstatymo ribų. Žmogus netekdavo pilietybės, turto, asmens garbės, būdavo pasmerktas tremčiai.

Romoje ypač žiaurios bausmės buvo Tiberijos ir Nerono valdymo metais. Mirties bausmė grėsė net už imperatoriaus statulos įžeidimą.

Originali bausmė laukė maištaujančių kareivių. Julijus Cezaris pareiškė, kad jis įvykdys legiono decimaciją, t. y. nubaus pagal senus tėvų įstatymus mirties bausme kas dešimtąjį rikiuotėje.

Mirties bausmė Romoje buvo skirstoma į paprastąją ir kvalifikuotą. Paprasta buvo laikoma galvos nukirtimas, pakorimas, numetimas nuo uolos, kvalifikuota – sudeginimas, atidavimas žvėrims, užsiuvimas į odinį maišą.

Imperatoriaus Trojano laikais arenoje publikos malonumui vienu metu kaudavosi iki 10 tūkstančių porų gladiatorių. Tūkstančiai mirtininkų–gladiatorių, per šventes traukusių į jūros kautynes, šaukė imperatoriui: „Pasmerktieji mirti sveikina tave“.

Už Vestos vaidilučių nekaltybės įžado sulaužymą „vestalę“ romėnai užkasdavo gyvą į žemę, o suvedžiotoją nužudydavo.

Ypač žiauriai susidorodavo su vergais, numalšinus jų sukilimus. Pirmieji krikščionys buvo atiduodami cirko arenoje sudraskyti laukiniams žvėrims.

VI–XI a. Bizantijos baudžiamoji teisinė sistema numatė mirties bausmę už daugelį nusikaltimų. Bizantijos imperijos pagrindinio baudžiamojo teisinio akto 17 titulas numatė mirties bausmę už jo didenybės įžeidimą ir sąmokslą prieš imperatorių ir imperiją.

Mirties bausmė buvo skiriama už prievartą, nukreiptą į merginą, skirtą dievui, be nuodėmių gyvenančią našlę ir ištekėjusią moterį arba į savo sužadėtinę. Mirties bausmė buvo taikoma priešų žvalgams. Ta pati bausmė buvo skiriama ir už šventvagystę.

Viduramžiais bausmės žiaurumas nė kiek nenusileisdavo vergovinėje visuomenėje buvusioms bausmėms, o neretai ir jas pranokdavo. Nuteistuosius žiauriai nukankindavo. Plačiai buvo praktikuojamas sudeginimas ant laužo, užmūrijimas bokšte, odos gyvam nulupimas, išlydyto metalo pylimas į gerklę.

Nagrinėdami mirties bausmės istoriją teoretikai kelia klausimą: ko siekė valdžia, nustatydama mirties bausmę įstatymuose? Manoma, kad iki XV a. pabaigos mirties bausmė buvo kraujo keršto papročio pasireiškimas, taip pat mirties bausmė, būdama valstybės nuostata, turėjo atpildo ir su juo susijusį įbauginimo tikslą. Mirties bausmė buvo vykdoma norint apsaugoti visuomenę ir piliečių ramybę bei didžiąja dalimi monarchų valdžią. Kaip pavyzdys pateikiama saksonų teisė, sukurta 802–803 m. po to, kai Karlas Didysis užkariavo saksus. Saksai dažnai sukildavo, ir Karlas Didysis, stengdamasis juos nuraminti ir primesti jiems krikščionybę, leido nutarimus, vadinamus kapituliarijais (kapitula – ordino valdyba). Vienuose iš jų (12 iš 14 pirmųjų straipsnių) grasino mirties bausme netgi tam, kas suvalgys mėsos per pasninką.

Rusijoje, dar išlikus papročiams, mirties bausmė buvo taikoma tais atvejais, kurie nebuvo numatyti įstatymuose. Antai Kijevo kunigaikštis Rastislavas, susipykęs su Grigorijumi Stebukladariu, įsakė surišti jam rankas, pakabinti ant kaklo akmenį ir įmesti į vandenį. (Кечина С. Г., 1989)

XVI a. mirties bausmės ypač išplito Rusijos teisynuose. Pavyzdžiui, mirties bausmė buvo skiriama: a) už vagystę pirmą kartą, jei pagautas su

įkalčiu ar kankinamas prisipažino; b) už pakartotiną vagystę ar sukčiavimą, jei prisipažįsta; c) už nužudymą ar savo pono nužudymą, valstybės išdavystę, šventvagystę, padegimą ir kitus valstybinius ar religinius nusikaltimus; d) už plėšimą, šmeižimą, įskundimą. Be to, teisyne buvo pažymėta, kad už šiuos nusikaltimus „mirties bausmė turi būti skiriama be jokio gailesčio".

Ivanas Rūstusis taikė mirties bausmę susidorodamas su nepaklusniais bajorais. Masinės egzekucijos vykdavo Maskvoje. Bajorų kaltumą dažniausiai nustatinėjo pagal įskundimus, melagingus parodymus ir pačių prisipažinimus, gautus sunkaus kankinimo būdu.

Europoje XVI a. mirties bausmė buvo dar plačiau taikoma. Pavyzdžiui, Vokietijoje, valdant Karlui V, mirties bausme buvo nuteisti apie 100 tūkst. žmonių. Vienam teisėjui reikėjo skirti apie 20 tūkst. mirties nuosprendžių.

Anglijoje Henriko VIII valdymo metais buvo pakarta 70 tūkst. žmonių (2,5 proc. gyventojų). O Elžbietos I valdymo metais Anglijoje mirties bausme buvo nubausta 19 tūkst. žmonių.

Kvalifikuota mirties bausmė Anglijoje buvo vykdoma taip: nusikaltėlis pakariamas ir dar gyvas ištraukiamas iš kilpos, sudeginami viduriai, ketvirčiuojamas ir nukertama galva.

Sukilėlius Indijoje anglų kolonizatoriai šaudydavo pririšę prie patrankų.

Ispanų karaliaus Filipo II atstovas Nyderlanduose hercogas Alla mirties bausmę įvykdė 18 tūkst. žmonių.

Visą Europą aptemdė inkvizicinių laužų teismai. Buvo pažeistas vienas iš Dievo įsakymų – „Nežudyk".

Kaip liudija istoriniai faktai, neretai mirties bausmė tapdavo ir politinio susidorojimo įrankiu. Taip atsitiko dar senovės Romoje. Romos diktatorius Sulas išleido įsakymą, kuriame buvo išvardyti tėvynės priešai. Politinio priešo ir varžovo Marijaus šalininkai buvo paskelbti už įstatymo ribų, už jų galvas pažadėta po 12 tūkst. dinarų. Liudytojai bylojo, kad žmogžudžiai kas valandą ateidavo į Sulo namus, nešdami rankose nukirstas galvas.

Pasak Lietuvos teisės istorijos specialisto V. Raudeliūno, mirties bausmė Lietuvoje buvo sąlygojama daugelio veiksnių: socialinių, ekonomi-

nių, religinių ir teisinių santykių, visuomenės teisinės sąmonės ir kultūros lygio, bendros tarptautinės padėties ir, svarbiausia, istorinio laikotarpio. (1997, p. 8)

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1468 m. buvo išleistas Kazimiero Teisynas. Jame mirties bausmė (pakorimas) buvo taikoma už vagystę.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Statutuose numatyta dviejų rūšių mirties bausmė: paprasta, kai nusikaltėlis buvo pakariamas arba jam buvo nukertama galva (pilies teismai turėjo savo budelį), ir kvalifikuota – už sunkius nusikaltimus nusikaltėlis buvo sudeginamas arba ketvirčiuojamas. (Raudeliūnas, 1997, p. 8)

1529 m. pasirodžiusiame I Lietuvos Statute buvo numatyta 20 atvejų, kada taikoma mirties bausmė. Ją taikė už šmeižimą, Didžiojo Kunigaikščio įžeidimą, perėjimą į priešo pusę, padirbinėjimą, nužudymą, išžaginimą, vagystę, tėvažudystę, už nužudymą ar sužalojimą teismo metu, netinkamą tarnybą sargyboje, jei buvo padaryta žala, už žiaurų elgesį su gyventojais. Dažniausiai nusikaltėlius pakardavo, sudegindavo ar nukirsdavo galvą. Priėmus 1566 m. ir 1588 m. Lietuvos Statutus, mirties bausmė dar dažniau pradėta taikyti. II Lietuvos Statute buvo numatyta 60, o III – 90 nusikaltimų, už kuriuos buvo taikoma mirties bausmė. Buvo laikomasi „Tabijono“ principo. Pavyzdžiui, už tėvų nužudymą, prieš įvykdant mirties bausmę, nusikaltėlį vedžiodavo po turgų ir replėmis plėšydavo jo kūną.

Vis dėlto Lietuvos Statutuose buvo įtvirtinta nemažai ir pažangių dalykų. Mirties bausmė nebuvo taikoma nepilnamečiams, nėščioms moterims, silpnapročiams.

III Lietuvos Statutas galiojo iki 1840 m. 1832 m. buvo išleistas „Rusijos imperijos įstatymų sąvadas“. Jis po 1840 m. galiojo ir carinės Rusijos okupuotoje Lietuvoje. Jame taip pat buvo nustatytos mirties bausmės taikymo ribos. Mirties bausmė buvo skiriama už ypač sunkius nusikaltimus valstybei ir už karinius nusikaltimus. Jis su nedideliais pakeitimais galiojo iki 1905 m. 1905 m. Stolypino reforma išplėtė mirties bausmės taikymą, pavyzdžiui, ji buvo taikoma už prekystalio plėšimą bei už 6 rublių vertės daiktų vagystę.

XIX a. pasaulyje buvo pradėta mirties bausmės vykdymo reforma. Anglija, kur mirties bausmę numatydavo 200 statuto straipsnių, su-

švelnino mirties bausmės taikymą. Šveicarijoje mirties bausmė buvo panaikinta 1874 m., išskyrus už nusikaltimus, padarytus karo metu. Galutinai ten mirties bausmė buvo panaikinta 1942 m., Italijoje – 1889 m., Portugalijoje – 1867 m., Nyderlanduose – 1870 m., Norvegijoje – 1902 m., Liuksemburge – 1939 m. (Анашкин Г. З., 1971) Kaip teigia šis autorius, po Pirmojo pasaulinio karo mirties bausmė buvo panaikinta daugelyje Europos valstybių, bet prieš Antrąjį pasaulinį karą būtent ten, kur į valdžią atėjo reakcingos politinės jėgos, daugelyje valstybių vėl atnaujinta. Pavyzdžiui, Ispanijoje mirties bausmė buvo panaikinta 1932 m., bet 1935 m. vėl pradėta taikyti. Italijoje mirties bausmė buvo panaikinta 1889 m., o 1926 m. įsitvirtinus fašistiniam režimui, vėl įvesta, Austrijoje ji buvo panaikinta 1920 m., bet atnaujinta 1934 m.

Rusijoje po 1917 m. Spalio revoliucijos mirties bausmė buvo panaikinta, bet jau 1918 m. vasarį buvo išleistas dekretas, kuriame sakoma, „kad sušaudomi asmenys, kurie priklauso baltagvardiečių organizacijoms, suokalbininkams ir maištininkams“. (Pagal Кечина С. Г., 1989) V. Leninas manė, kad spekuliantus ir plėšikus reikia šaudyti, nes kitaip nieko nebus galima pasiekti.

Porevoliucinėje Rusijoje mirties bausmes vykdė ČK („Чрезвычайные комиссии“), vėliau KGB ir NKVD bei revoliuciniai tribunolai. Jie pasisavino teisę spręsti gyvybės ir mirties klausimus. ČK buvo ir kaltintojai, ir teisėjai, ir budeliai. Kiekvienas neatsargus žodis buvo baudžiamas mirtimi. 1920 m. sausio 17 d. buvo panaikinta mirties bausmė, bet po keturių mėnesių vėl atnaujinta. 1922 m. RTFSR Baudžiamasis kodeksas numatė mirties bausmę 28 atvejais, t. y. numatė 7,6 proc. visų straipsnių. J. Stalino valdymo metais Baudžiamajame kodekse ir Baudžiamojo proceso kodekse buvo padaryti pakeitimai. Tai oficialiai įtvirtino įstatymų nepaisymą. Pavyzdžiui, tardymas dėl tokių nusikaltimų kaip diversija, kenkimas ir terorizmas buvo baigiamas per 10 dienų, kaltinimas pateikiamas likus vienai dienai iki teisminio nagrinėjimo, kasacinis apskundimas nebuvo leidžiamas, mirties bausmė buvo vykdoma iš karto, kai paskelbiamas nuosprendis. Tų metų Baudžiamasis kodeksas numatė mirties bausmę 42 nusikaltimų sudėtyse. Iki 1953 m., valdant J. Stalinui, buvo nužudyta ir nukankinta 20 mln. žmonių.

Lietuvoje 1919 m. sausio 16 d. paskelbus Nepriklausomybę, buvo

paskelbtas įstatymas dėl Rusijos imperijos 1903 m. Baudžiamojo statuto galiojimo. Baudžiamojo statuto įvedimo Lietuvoje įstatyme, be ko kita, buvo nurodyta, kad mirties bausmė panaikinama. Tuo metu jau buvo pripažinti negaliojančiais 23 Baudžiamojo statuto straipsniai, numatantys mirties bausmę. Buvo likęs tik vienas mirties bausmės taikymo atvejis – už valstybės išdavimą (108 str.). Mirties bausmė buvo pakeista į laisvės atėmimą sunkiųjų darbų kalėjime. Taigi XX a. pradžios Lietuva, atkurdama nutrauktą savo šešių šimtmečių valstybingumą ir įsitraukdama į pasaulio valstybių šeimą, siekė kurti pažangią demokratinę visuomenę. (Andriulis, 1997, p. 10)

Deja, 1919 m. kovo 5 d. priėmus Ypatingus valstybės apsaugos įstatus, mirties bausmė Lietuvoje vėl buvo įvesta. Karinės padėties įvedimas buvo sąlygotas kelių priežasčių, iš jų svarbiausia ta, kad reikėjo ginklu ginti Lietuvos valstybės nepriklausomybę.

1939 m. vasario 20 d. Lietuvos Respublikos baudžiamasis įstatymas numatė mirties bausmę už: valstybės išdavimą, Lietuvos piliečio įstojimą į priešininko kariuomenę, kurstymą kariauti ar kitaip priešiškai elgtis su Lietuva, valstybės paslapčių, susijusių su Lietuvos saugumu, išdavimą, karinę žvalgybą, karinės ginkluotės, amunicijos, diplomatinių dokumentų perdavimą priešui. (Dobryninas, Katuoka, 1999, p. 116–117)

1940 m. Lietuvą įtraukus į TSRS sudėtį, nuo 1940 m. gruodžio 1 d. Lietuvoje pradėjo galioti 1926 m. RTFSR Baudžiamasis kodeksas. Jo 21 straipsnyje buvo kalbama apie sušaudymą kaip išimtinę „darbo žmonių valstybės apsaugos“ priemonę, o 58 straipsnis, numatantis baudžiamąją atsakomybę už kontrrevoliucinius nusikaltimus (1–14 punktai), ir 59 straipsnis, numatantis baudžiamąją atsakomybę už nusikaltimus valdymo tvarkai, kurie itin pavojingi TSRS (1–13 punktai), konkrečiai įteisino galimybę fiziškai susidoroti su visais tais, kurie valdžios būdavo priskiriami „liaudies priešams“.

A. Dobryninas aprašo 1947 m., kai Tarybų Sąjungoje, o kartu ir Lietuvoje, mirties bausmė buvo panaikinta. Oficialiai buvo nurodyti du veiksniai, paskatinę šį sprendimą: „istorinė tarybinės liaudies pergalė“ ir pagerėjusi tarptautinė padėtis. (TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1947 m. gegužės 26 d. įsakas „Dėl mirties bausmės panaikinimo“ // TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios. 1947, Nr. 17) Tačiau nevertėjo pa-

tikėti tarybinio režimo „humaniškumu“, nes tai greičiau buvo propagandinė ir pragmatinė akcija apsaugoti pigią fizinę ir intelektualinę jėgą nuo sunaikinimo pagal galiojusius įstatymus. Šio „humaniškumo“ buvo greitai atsisakyta, 1950 m. paskelbus naują įsaką, pagal kurį vėl buvo leista „taikyti mirties bausmę tėvynės išdavikams, šnipams, kenkėjams – diversantams kaip aukščiausią bausmės priemonę“ (TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1950 m. sausio 12 d. įsakas „Dėl mirties bausmės taikymo išdavikams, šnipams, kenkėjams – diversantams“ // TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios. 1950, Nr. 3). (1999, p. 117–118)

Lietuvos TSR 1961 m. priimtame Baudžiamajame kodekse mirties bausmė (24 str.), be straipsnių apie karinius nusikaltimus, buvo numatyta 16 šio kodekso straipsnių sankcijose už:

1) valstybinius nusikaltimus (62–66, 75, 76, 80, 86, 87 str.);
2) nusikaltimus socialistinei nuosavybei (95 str.);
3) nusikaltimus asmens gyvybei, sveikatai, laisvei ir orumui (105, 118 str.);
4) pareiginius nusikaltimus (180 str.);
5) nusikaltimus valdymo tvarkai (203^1 str.);
6) nusikaltimus visuomenės saugumui ir viešajai tvarkai (249^2 str.).

Seimas 1991 m. gruodžio 3 d. priėmė Lietuvos Respublikos įstatymą Nr. I–2061 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, Baudžiamojo proceso ir Pataisos darbų kodeksų pakeitimo ir papildymo“ (Žin., 1991, Nr. 36–975), kuriuo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 24 straipsnio 1 dalyje nustatė: „Kaip išimtinę bausmę leidžiama taikyti mirties bausmę – sušaudymą – tik už baigtą tyčinį nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis, numatytą šio kodekso ypatingosios dalies 105 straipsnyje“, o 2 dalį išdėstė taip: „Mirties bausmė negali būti vykdoma asmeniui, tapusiam nepakaltinamu priėmus nuosprendį, taip pat moteriai, tapusiai nėščia arba turinčiai kūdikį“.

Vėliau 1994 m. liepos 19 d. Lietuvos Respublikos įstatymas Nr. I–551 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, Pataisos darbų ir Baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo“ (Žin., 1994, Nr. 60–1182) Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 24 straipsnį išplėtė asmenų, kuriems negali būti taikoma mirties bausmė, atžvilgiu, įtraukdamas ir nepilnamečius. Šio straipsnio 3 dalis buvo išdėstyta taip: „Mirties baus-

mė negali būti skiriama, o paskyrus – vykdoma moterims, asmenims, kuriems nusikaltimo padarymo momentu nebuvo suėję 18 metų, taip pat asmenims, pripažintiems ribotai pakaltinamais“.

Retencionistai ir abolicionistai, jų pagrindinės idėjos ir teiginiai.

Retencionistai yra suprantami kaip mirties bausmės šalininkai, t. y. tie, kurie palaiko mirties bausmę.

Abolicionistai – mirties bausmės priešininkai, t. y. tie, kurie prieš mirties bausmę.

Mirties bausmės šalininkai, arba retencionistai, nuo senų laikų teikė įvairių argumentų, turėjusių įrodyti, kad mirties bausmė neišvengiama. Atmetę emocijas, kurios dažnokai yra retencionistų retorikos elementas, ir pabandę atskleisti šios pozicijos racionalų branduolį, pastebėtume, kad visoje retencionistinėje argumentacijoje kartojasi trys pagrindinės idėjos: pirma – atpildo, arba retribucijos, antra – izoliacijos, trečia – įbauginimo, arba deterancijos.

Retribucijos idėjos šalininkai vadovaujasi gerai žinomu principu „akis už akį“ ir reikalauja atpildo už padarytą blogį.

Izoliacijos idėjos esmė – mirties bausmė kaip veiksminga priemonė, apsauganti visuomenę nuo recidyvo.

Deterancijos idėjos šalininkai teigia, kad baimė būti nubaustam mirtimi sulaiko potencialius nusikaltėlius nuo nusikaltimų.

Mirties bausmės priešininkai, arba abolicionistai, negali pasigirti giliomis savo judėjimo istorijos šaknimis arba radikalumu. Abolicionistų judėjimas prasidėjo Europoje ir Šiaurės Amerikoje palyginti neseniai (XVIII–XIX a.) ir pradžioje rūpinosi mirties bausmės vykdymo humanizavimu: buvo siūloma mažinti egzekucijų skaičių, siaurinti deliktus, numatančius mirties bausmės sankciją, atsisakyti žiaurumų ir kita.

Č. Bekarija savo traktato „Apie nusikaltimus ir bausmes“ XVI skyriuje „Mirties bausmė“ rašė: „Vadinasi, mirties bausmė nėra teisė, nes aš įrodžiau, kad taip negali būti, ji yra kova tautos su piliečiu, nes tauta mano, kad sunaikinti pilietį būtina ar naudinga. Tačiau jei aš įrodysiu, kad mirties bausmė nėra nei naudinga, nei būtina, aš laimėsiu žmoniškumo reikalą“. (p. 64–65) „Daugeliui žmonių mirties bausmė yra reginys, o kitiems tai sukelia pasigailėjimą kartu su pasipiktinimu. Abu šie jausmai daugiau domina žiūrovų sielas, negu savisaugos baimė, kurią nori įkvėp-

ti įstatymas“. „Kad bausmė būtų teisinga, ji turi turėti tik tokį griežtumo matą, kurio užtektų sulaikyti žmones nuo nusikaltimų. Tačiau ar atsiras toks žmogus, kuris pagalvotų apie nusikaltimą, kad ir kažin kaip jis jam atrodytų naudingas, jei jam gresia pavojus netekti laisvės ligi gyvos galvos? Taigi nubausti amžinu vergavimu, jei tuo pakeistume mirties bausmę, pakaks, kad būtų užkardyti nusikaltimai net patiems atkakliausiems žmonėms“. (p. 66) „Mirties bausmė yra nenaudinga, nes ji žmonėms rodo žiaurumo pavyzdį“. (p. 68)

Šiandien abolicionistai kritikuoja mirties bausmės teoriją ir praktiką įvairiais aspektais. Jie įrodinėja, kad mirties bausmė nėra efektyvi įbauginimo požiūriu, kad visada rizikuojama nubausti nekaltą žmogų, kad mirties bausmės įvykdymas niekada neišvengia visuomenės moralinio nepasitenkinimo bangos, kad mirties bausmės aukomis dažniausiai tampa santykinai mažiau apsaugotos mažumų grupės.

Ginčas tarp retencionistų ir abolicionistų nėra tik teorinė diskusija, kurioje, kaip rodo istorija, priešingos šalys gali laikytis tų pačių religinių, filosofinių arba mokslinių principų. Šiandien tai dar ir moralinio apsisprendimo dalykas, tam tikros aktyvios socialinės ir politinės pozicijos pasirinkimas ir todėl ne metafizinės teisingumo idėjos, o visų pirma reali teisinė politika ir konkretūs įstatymai darosi vis aktualesni įtemptoje byloje dėl mirties bausmės išlaikymo ar panaikinimo.

A. Dobrynino nuomone, žmonių požiūris į mirties bausmę negali būti suvestas vien tik į nuomonę apie vieną iš daugelio baudžiamosios praktikos aspektų. Žmonių abolicionistinės arba retencionistinės nuostatos neišvengiamai susijusios ir su baudžiamąją, ir su bausmių vykdymo politika, jos tikslų ir metodų įvertinimu. Nesunku pastebėti ryšį tarp viešojo pritarimo mirties bausmei ir griežtos bausmių politikos. Lietuvoje pirmoji apklausa dėl mirties bausmės buvo atlikta 1990 m. Ji parodė, kad 27 procentų respondentų mano, kad mirties bausmė turi būti panaikinta. Nuo to laiko Lietuvos abolicionistų procentas nuolat mažėja. Pavyzdžiui, remiantis viešosios nuomonės tyrimo agentūros „Vilmorus“ 1997 m. vasario 7–11 d. rezultatais, tik 18,3 procentų respondentų buvo linkę sutikti su mirties bausmės panaikinimu naujajame Baudžiamajame kodekse. Tokį abolicionistinių idėjų populiarumo nuosmukį galima buvo nesunkiai paaiškinti blogėjančia kriminogenine padėtimi valstybėje. Iš

tikrųjų, kaip rodo oficialioji statistika, žmogžudysčių skaičius Lietuvoje padidėjo nuo 224 1990 m. iki 523 1994 m. 1998 m. gegužę Vilniaus universiteto Socialinių studijų centre atliktos nacionalinės apklausos metu 16,3 procentų visų respondentų teigė, kad geriausia priemonė mažinti nusikaltimų skaičių yra griežtesnės bausmės. (1999, p. 76–77)

„Daugelis valstybių taip pat laiko viešąją nuomonę viena iš svarbiausių priežasčių mirties bausmei išlikti. Tačiau kai kurios valstybės ją panaikino ir, nepaisydamos visuomenės pritarimo mirties bausmei, nuolatos priešinasi pastangoms vėl atkurti šią bausmę. Svarbu atskirti viešąjį pritarimą nuo gerai informuotų asmenų nuomonės. Viešosios nuomonės apklausos gali būti klaidinantis indikatorius“. (Hood R., 1989, p. 167)

Tarptautinių bendrijų rekomendacijos panaikinti mirties bausmę ir kaip jos buvo įgyvendintos Lietuvos Respublikoje.

1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos priimtoje Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje buvo nustatytos pagrindinės žmogaus teisės ir laisvės, apibrėžtos jų ribos. Ši Deklaracija buvo rekomendacinio pobūdžio. Jos 3–19 straipsniuose, kaip dažnai pažymima, įtvirtintos asmeninės, arba pagrindinės, žmogaus teisės. Tai teisė į gyvybę, teisė į asmens laisvės apsaugą, kankinimo uždraudimas, asmenų lygybė prieš įstatymą, teisė į viešą ir teisingą bylos nagrinėjimą nepriklausomame ir nešališkame teisme ir kitos. Šioje Deklaracijoje nekalbama apie mirties bausmę. Tačiau jos rengėjai, aiškindami kai kuriuos Deklaracijos straipsnius, minėjo ir mirties bausmės problemą. Deklaracijos 3 straipsnyje teisė į gyvybę buvo apibrėžiama kaip prigimtinė ir neatimama. Neužtikrinant teisės į gyvybę negalima kalbėti apie jokias kitas Deklaracijos teises ir laisves. S. Katuoka konstatuoja, „(...) kad Deklaracijos teisės į gyvybę turinio svarstymo metu buvo įžiūrimas ne tik prieštaravimas tarp mirties bausmės ir teisės į gyvybę, bet ir buvo raginama apskritai atsisakyti mirties bausmės“. (1999, p. 9)

Taigi Visuotinė žmogaus teisių deklaracija buvo pirmasis dokumentas, iškėlęs universalią mirties bausmės problemą.

1966 m. gruodžio 16 d. Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinė Asamblėja priėmė Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą. Jis įsigaliojo 1976 m. kovo 23 d. (Lietuvos valstybė prie šio Pakto prisijungė

1991 m. kovo 12 d., o Lietuvai jis įsigaliojo 1992 m. vasario 20 d.). Pakto teisinė reikšmė ta, kad jis traktuojamas kaip tarptautinė veiksmo sutartis, kurią privalo vykdyti visos ją ratifikavusios valstybės. Pakte įtvirtintos pilietinės bei politinės žmogaus teisės ir laisvės. Pakto 6 straipsnis kalba apie žmogaus teisę į gyvybę. Šį straipsnį sudaro šešios dalys:

„1. Teisė į gyvybę yra neatimama nuo žmogaus asmenybės. Ši teisė turi būti saugoma įstatymo. Niekam negali būti savavališkai atimta gyvybė.

2. Šalyse, kur nepanaikinta mirties bausmė, mirties nuosprendžiai gali būti priimami tik už sunkiausius nusikaltimus pagal įstatymus, kurie galiojo tuo momentu, kai buvo padarytas nusikaltimas, ir kurie neturi prieštarauti Pakto ir Konvencijos dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir bausmės už jį nuostatoms. Ši bausmė gali būti įvykdyta tik pagal kompetentingo teismo priimtą galutinį nuosprendį.

3. Kai gyvybės atėmimas sudaro genocido nusikaltimą, pripažįstama, kad jokia šio straipsnio nuostata neduoda valstybėms, šio Pakto dalyvėms, teisės kokiu nors būdu nukrypti nuo kokių nors įsipareigojimų, priimtų pagal Konvencijos dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir bausmės už jį nuostatas.

4. Kiekvienas nuteistas mirties bausme turi teisę prašyti malonės arba sušvelninti nuosprendį. Amnestija, malonė arba mirties nuosprendžio sušvelninimas gali būti suteikti visais atvejais.

5. Mirties nuosprendis negali būti priimtas už nusikaltimus, kuriuos padarė jaunesni kaip aštuoniolikos metų asmenys ir negali būti vykdomas nėščioms moterims.

6. Jokia šio straipsnio nuostata negalima remtis tam, kad kuri nors valstybė – šio Pakto dalyvė atidėliotų mirties bausmės panaikinimą arba neleistų jos panaikinti“.

Šiame Pakto straipsnyje nėra užfiksuota tiesioginė valstybių pareiga panaikinti mirties bausmę. Jame yra imperatyvi nuostata, kad negalima remtis šio straipsnio nuostatomis tam, kad kuri nors valstybė – Pakto dalyvė atidėliotų mirties bausmės panaikinimą arba neleistų jos panaikinti.

Draudimas skirti mirties nuosprendį asmenims už nusikaltimus, padarytus neturint 18 metų, buvo pakartotas Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos 1989 m. gruodžio 5 d. priimtoje Vaiko teisių

konvencijoje (Lietuvos valstybė prie šios konvencijos prisijungė 1992 m. sausio 31 d., o ji Lietuvai įsigaliojo 1992 m. kovo 1 d.).

Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja, apsvarsčiusi šios institucijos Teisės komiteto 1980 m. parengtą projektą, patvirtino Rezoliuciją Nr. 727 ir Rekomendaciją Nr. 898 dėl mirties bausmės panaikinimo. Šių dokumentų pagrindu Europos Tarybos Ministrų Komitetas įpareigojo Žmogaus teisių komitetą parengti protokolą dėl mirties bausmės panaikinimo taikos metu. 1982 m.birželio mėn. Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja apsvarstė ir patvirtino Šeštąjį papildomą Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos (priimta 1950 m. lapkričio 4 d., įsigaliojo 1953 m. rugsėjo 3 d.) protokolą. Šis protokolas, panaikinantis mirties bausmę, įsigaliojo 1985 m. vasario 1 d., kai jį ratifikavo penkios valstybės (Lietuvos Respublika šį protokolą ratifikavo 1989 m. liepos 8 d., jis Lietuvai įsigaliojo 1999 m. rugpjūčio 1 d.). Šeštojo papildomo protokolo 1 straipsnyje įtvirtintos šios nuostatos:

1) mirties bausmė panaikinama;

2) niekas negali būti nuteistas mirties bausme bei ja nubaustas.

Šio protokolo 2 straipsnyje yra išimtis dėl mirties bausmės panaikinimo karo metu. Šiame straipsnyje kalbama, kad valstybė turi teisę savo įstatymuose numatyti mirties bausmę už veiksmus karo ar neišvengiamo pavojaus kilti karui metu.

Remiantis Vidaus reikalų ministerijos 1997 m. birželio 23 d. raštu Nr. 1/1171 „Dėl mirties bausmės vykdymo Lietuvoje“ Lietuvos Respublikos Seimui, nuo 1991 m. kovo 11 d., kai Lietuvos Respublika atkūrė Nepriklausomybę, iki 1995 m. liepos 12 d. mirties bausmė šalyje buvo įvykdyta septyniems nuteistiesiems (1992 08 08, 1993 12 21, 1993 12 22, 1994 01 27, 1994 09 28, 1995 05 18, 1995 07 12). Po šios datos mirties bausmė daugiau vykdoma nebuvo.

Pagal Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės viešai skelbiamus duomenis Lietuvos Aukščiausiasis Teismas mirties bausmę skyrė: 1996 m. – 5, 1997 m. – 3, 1998 m. – 6 nuteistiesiems.

Lietuvos Respublikos Prezidentas A. Brazauskas 1996 m. liepos 25 d. dekretu Nr. 1003 pateikė Lietuvos Respublikos Seimui svarstyti Mirties bausmės vykdymo Lietuvos Respublikoje sustabdymo įstatymo projektą.

Nors tuo metu mirties bausmė *de facto* jau nebuvo taikoma, *de jure* ji vis dar lyg Damoklo kardas kabojo virš pavojingų nusikaltėlių galvų.

1997 m. balandžio mėn. Estijos, Latvijos ir Lietuvos parlamentarai, kurie dalyvavo Baltijos Asamblėjoje, priėmė Rezoliuciją dėl mirties bausmės panaikinimo. Joje buvo siūloma šių trijų valstybių parlamentams ratifikuoti Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Šeštąjį protokolą, t. y. panaikinti mirties bausmę. Rezoliucijoje buvo siūloma Estijos, Latvijos ir Lietuvos „teisės aktuose, kurie šiandien leidžia nuteisti mirties bausme, nustatyti įkalinimo iki gyvos galvos normas".

1998 m. sausio 15 d. grupė Lietuvos Respublikos Seimo narių pateikė Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui prašymą, kad jis ištirtų, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnyje (Tyčinis nužudymas sunkinančiomis aplinkybėmis) numatyta sankcija, numatanti, kad asmuo gali būti baudžiamas mirties bausme, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18, 19 straipsniams ir 21 straipsnio 3 daliai (pagal 18 straipsnį „Žmogaus teisės yra prigimtinės", pagal 19 straipsnį „Žmogaus teisę į gyvybę saugo įstatymas", pagal 21 straipsnio 3 dalį „Draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes"). Šis teismas 1998 m. gruodžio 9 d. priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" (Žin., 1998, Nr. 109–3004), kurį Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pagrindė filosofine, sociologine, istorine ir teisine analize ir kuriame pripažino, kad „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatyta mirties bausmė prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18, 19 straipsniams ir 21 straipsnio 3 daliai". Šis Konstitucinio Teismo nutarimas yra galutinis ir neskundžiamas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 107 straipsnis nustato: „Lietuvos Respublikos įstatymas (ar jo dalis) (…) negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad atitinkamas aktas (ar jo dalis) prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai".

1998 m. gruodžio 21 d. Seimas priėmė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 22, 24, 42, 43, 49, 50, 54^1, 71, 75, 105, 227^1, 227^3 straips-

nių pakeitimo įstatymą Nr. VIII–983 (Žin., 1998, Nr. 115–3238), kuriuo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 24 straipsnio 1 dalyje nustatė, kad „Laisvės atėmimas iki gyvos galvos yra pagrindinė bausmė, teismo skiriama baudžiamojo įstatymo numatytais atvejais“.

Tą pačią dieną – 1998 m. gruodžio 21 d. Seimas priėmė Lietuvos Respublikos nuteistų mirties bausme asmenų, kuriems ši bausmė nebuvo įvykdyta, mirties bausmės pakeitimo laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme įstatymą Nr. VIII–984. (Žin., 1998, Nr. 115–3239)

Priėmus atitinkamus įstatymus, kuriais buvo panaikinta mirties bausmė, buvo žengtas ir dar vienas logiškas žingsnis. Lietuvos Respublikos Prezidentas V. Adamkus 1999 m. balandžio 28 d. dekretu kreipėsi į Seimą ratifikuoti Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Šeštąjį protokolą dėl mirties bausmės panaikinimo. Lietuvos Respublikos Seimas šį protokolą ratifikavo 1999 m. birželio 22 d. Protokolas, panaikinantis mirties bausmę, buvo pasirašytas 1999 m. sausio 18 d. Strasbūre. (Dobryninas, Katuoka, 1999, p. 123–124)

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014: 18–21, 31, 107, 109 str.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 1994: 21, 22 str.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89–2741: 41–43, 97 str.
4. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084:1,7, 111 str., I–IV dalys.
5. Lietuvos Respublikos įstatymas. 1991 m. gruodžio 3 d. Nr. I–2061. „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, Baudžiamojo proceso ir Pataisos darbų kodeksų pakeitimo ir papildymo“ // Valstybės žinios. 1991, Nr. 36–975.
6. Lietuvos Respublikos įstatymas. 1994 m. liepos 19 d. Nr. I–551 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, Pataisos darbų ir Baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo“ // Valstybės žinios. 1994, Nr. 60–1182.
7. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 22, 24, 42, 43, 49, 50, 54^1, 71, 75, 105, 227^1, 227^3 straipsnių pakeitimo įstatymas. 1998 m. gruodžio 21 d. Nr. VIII–983 // Valstybės žinios. 1998, Nr. 115–3238.

8. Lietuvos Respublikos nuteistų mirties bausme asmenų, kuriems ši bausmė nebuvo įvykdyta, mirties bausmės pakeitimo laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme įstatymas. 1998 m. gruodžio 21 d. Nr. VIII–984 // Valstybės žinios. 1998, Nr. 115–3239.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1998, Nr. 109–3004.
10. Europos Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą bei jos pirmasis ir antrasis protokolai // Valstybės žinios. 1998, Nr. 86–2393.
11. Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą // Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius: Mintis, 1991.
12. Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių paktas // Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius: Mintis, 1991.
13. Vaiko teisių konvencija // Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius: Mintis, 1991.
14. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius: Mintis, 1991.
15. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 2000, Nr. 96–016.
16. Europos kalinimo įstaigų taisyklės // Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999.
17. Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės // Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999.
18. Abramavičius A., Čepas A., Drakšienė A., Nocius J., Pavilonis V., Prapiestis J., Švedas G. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 2–asis papildytas leidimas. – Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 341–365.
19. Andriulis V. Mirties bausmė Lietuvoje 1918–1940 m. // Pozicija, 1997, Nr. 2.
20. Bekarija Č. Apie nusikaltimus ir bausmes. – Vilnius: Mintis, 1992.
21. Dobryninas A., Katuoka S. Mirties bausmė Lietuvoje: teisiniai ir sociologiniai aspektai. – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1999.
22. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2001. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002, p. 22.
23. Raudeliūnas V. Mirties bausmės senovės Lietuvoje // Pozicija, 1997, Nr. 2.
24. Hood R. The Death Penalty: A World-wide Perspective. – Oxford: Clarendon Press, 1989.

25. Анашкин Г. З. Смертная казнь в капиталистических государствах. – Москва, 1971.
26. Кечина С. Г. Смертная казнь: за и против. – Москва, 1989.

Papildoma literatūra

1. Banevičius J. Tamsioji teisingumo pusė: kankinimų ir mirties bausmės istorija. – Kaunas: Vasaris, 2000.
2. Drakšas R. Mirties bausmės panaikinimo Lietuvoje kritika // Teisė, 2000, Nr. 35.
3. Drakšas R. Mirties bausmė: situacija ir perspektyvos. – Vilnius: Eugrimas, 2002.
4. Švedas G. Bausmės teorijos // Justitia, 1992, Nr.10.
5. Švedas G. Mirties bausmės vykdymo sustabdymo perspektyvos // Pozicija, 1997, Nr. 2.
6. Foucoult M. Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas. – Vilnius: Baltos lankos, 1998.
7. Pozniševas S. V. Nusikaltėlių baudimas ir taisymas (penitenciarinio mokslo pagrindai). – Kaunas – Marijampolė: Dirva, 1939.
8. Hudson B. Justice through punishment. – London, 1987.
9. Walker N. Sentencing theory, law and practise. – London, 1985.

2. BAUSMIŲ VYKDYMO POLITIKA

2.1.

Bausmių vykdymo politikos samprata. Lietuvos Respublikos baudžiamosios ir bausmių vykdymo politikos santykis

Politika – tai grupės asmenų arba visos tautos koncentruotų idėjų visuma.

Lietuvos Respublikos politika – tai Lietuvos Respublikos piliečių ir kitų Lietuvos gyventojų, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų idėjų, kurias konstitucinėmis formomis bei metodais valstybės vadovas ir jos aukščiausiosios valdžios bei valdymo institucijos įgyvendina valstybės viduje ir santykiuose su užsienio valstybėmis, visuma.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 67 straipsnio 16 punktas nustato, kad Seimas „ratifikuoja ir denonsuoja Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis, svarsto kitus užsienio politikos klausimus“, o 84 straipsnio 18 punkte nustatyta, kad Respublikos Prezidentas „daro Seime metinius pranešimus apie padėtį Lietuvoje, Lietuvos Respublikos vidaus ir užsienio politiką“.

Valstybės vadovo, aukščiausiųjų valdžios ir valdymo institucijų politika realizuojama valstybei svarbiose srityse: ekonominėje, finansinėje, socialinėje, švietimo, nacionalinėje, tarptautinėje, baudžiamojoje ir kitose. Nuo to, kokioje srityje realizuojama valstybės bendrosios politikos dalis, priklauso valstybės politikos pavadinimas: valstybės ekonominė politika, finansų politika, socialinė politika, švietimo politika, nacionalinė politika, baudžiamoji politika. Tai bendrosios politikos rūšys.

Baudžiamoji politika yra sudedamoji valstybės vidaus politikos dalis, kurios paskirtis yra baudžiamųjų įstatymų pagrindu apsaugoti jos

gyventojus nuo nusikalstamų kėsinimųsi. (Pavilonis, 1998, p. 38) Baudžiamoji politika, sudaranti valstybės bendrosios politikos dalį, skiriasi nuo kitų jos vykdomų socialinės politikos krypčių savo objektu, uždaviniais, metodais ir poveikio priemonėmis. **Baudžiamosios politikos objektas yra nusikalstamumas** kaip socialinis reiškinys, kuriam valstybė daro poveikį baudžiamosios teisės priemonėmis. Aptariant baudžiamosios politikos esmę, reikia pažymėti, kad galimi atvejai, kai savarankiškų šakų ar net atskirų baudžiamosios teisės institutų įgyvendinimas gali būti siejamas su tam tikros strategijos įgyvendinimu, ir šia prasme bus išreikšta tų institutų politika (pvz., bausmių vykdymo politika, bausmių skyrimo politika, atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ir bausmės politika ir kt.). Tačiau baudžiamoji procesinė, bausmių vykdymo ar kita nusikalstamumo kontrolės srityje vykdoma politika yra ne tik tarpusavyje susijusios, bet ir gali funkcionuoti tik tiek, kiek nustatyta baudžiamosios politikos.

Taigi **valstybės nusikalstamumo kontrolės politika, realizuojama bausmių vykdymo srityje, vadinama valstybės bausmių vykdymo politika.**

G. Švedas pateikia šį bausmių vykdymo politikos apibrėžimą: „Bausmių vykdymo politika yra valstybės veikla įgyvendinant vieną iš teisingumo funkcijos realizavimo etapų – kriminalinės bausmės vykdymą ir atlikimą“. (2003, p. 10)

Baudžiamąją ir bausmių vykdymo politiką sieja glaudus ryšys, kadangi antrosios ištakos yra pirmojoje. **Baudžiamoji politika turi įtakos baudžiamosioms teisinėms poveikio priemonėms:** baudžiamajai atsakomybei, jos pagrindams, diferencijuoja ir individualizuoja baudžiamąją atsakomybę, kriminalizuoja ir dekriminalizuoja veikas, apibrėžia bausmių tikslus, sistemą, rūšis ir turinį.

Bausmių vykdymo politikos turinys kitoks nei baudžiamosios politikos. Ji daro įtakos bausmių vykdymo, taikant nuteistiesiems pataisos priemones, tikslams, principams, pagrindinėms formoms ir metodams, valstybės strategijai šioje srityje.

Valstybės bausmių vykdymo politika nustato, kokiais principais vadovaujantis, kokių tikslų siekiant ir kokiomis formomis bei metodais kriminalinės bausmės turi būti vykdomos. Visa tai išreiškiama per penitencinės teisės normų turinį.

Bausmių vykdymo politika daro aktyvų poveikį baudžiamajai politi-

kai. Šis poveikis pasireiškia nustatant bausmių sistemą ir atskiras bausmių rūšis, skiriant bausmes ir atleidžiant nuo jų.

Bausmių vykdymo politika daro įtakos valstybės nusikalstamumo kontrolės politikai, t. y. priimant sprendimus dėl recidyvinio nusikalstamumo prevencijos, dėl asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, adaptacijos visuomenėje ir reikiamos socialinės pagalbos jiems suteikimo.

Kalbant apie bausmių vykdymo politikos turinį, būtina trumpai aptarti jos terminologiją, vartojamą teisinėje literatūroje. Iki šiol bausmių vykdymo politikoje, atitinkamoje teisės šakoje ir moksle buvo vartojami terminai: „pataisos darbų politika“, „pataisos darbų teisė“, „pataisos darbų teisės mokslas“. Tačiau jau XX a. paskutinio dešimtmečio pradžioje Lietuvoje imta atsisakyti šių terminų dėl to, kad jie neatitiko savo turinio. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas 1990 m. liepos 18 d. priėmė nutarimą Nr. I–387 „Dėl darbo grupių įstatymų projektams rengti sudarymo“. Šiuo nutarimu buvo sudaryta darbo grupė Bausmių vykdymo kodekso projektui rengti, o jį patvirtinus ir jam įsigaliojus, neteko galios 1971 m. priimtas Pataisos darbų kodeksas. Kardinalų žingsnį šiuo klausimu Lietuvos Respublikos Seimas žengė 1998 m., nutarimu Nr. VIII–810 pritardamas Teisinės sistemos reformos metmenims (naujai redakcijai), kurių IV skyrius pavadintas „Bausmių vykdymo sistemos kūrimas“. Lietuvos Respublikos Seimas 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII–1968 patvirtino Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą, kurio 42 straipsnyje „Bausmių rūšys“ nėra tokių bausmių rūšių, kurios buvo 1961 m. priimtame Baudžiamojo kodekso 22 straipsnyje. Pavyzdžiui, neliko tokios bausmės rūšies kaip „pataisos darbai be laisvės atėmimo“. 2002 m. birželio 27 d. Seimo įstatymu Nr. IX–994 patvirtintame Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse neliko tokių pataisos darbų įstaigų kaip „pataisos darbų kolonijos“, „auklėjimo darbų kolonijos“, „pataisos darbų kolonijos–gyvenvietės“. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse laisvės atėmimo bausmę vykdančios įstaigos vadinamos „pataisos namais“, „nepilnamečių pataisos namais“, „atviromis kolonijomis“. Terminas „pataisos darbų politika“ ir atitinkama teisės šaka pirmiausia buvo orientuotos į nuteistųjų įtraukimą į darbą. Ši procedūra turėjo priverstinio darbo požymių. Nuteistųjų darbo panaudojimo materialinės gamybos procese idėja galiausiai sužlugo, nes nuteistųjų pataisymas darbu liko tik deklaracija, o tikslas buvo pelno iš gamybos gavimas.

Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimu Nr. IX–1383 „Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“ (Žin., 2003, Nr. 32–1318) patvirtintos Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos 36 punkte nustatyta, kad **„Bausmių skyrimo ir vykdymo politika vykdoma vadovaujantis šiomis nuostatomis:**

1) remiantis demokratinės valstybės vertybėmis bei principu, kad kiekvienas individas yra unikalus ir vertingas, prioritetiniais bausmės tikslais laikomi nusikaltusių asmenų pataisymas ir resocializacija;

2) siekiama sukurti atkuriamojo teisingumo sistemą, kurios pagrindinis tikslas yra atkurti buvusią padėtį tarp nusikaltimo paveiktų subjektų – aukos, nusikaltėlio, visuomenės;

3) atsižvelgiant į valstybės ekonomines išgales, ieškoma naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų (laisvės atėmimo atlikimas ne darbo dienomis, po darbo ir panašiai), siekiant išlaikyti vertingus nuteistojo socialinius ryšius su visuomene bei jo profesinius (darbo) įgūdžius;

4) lygtinis paleidimas iš laisvės atėmimo įstaigų, taip pat lygtinio nuteisimo taikymas turi būti siejami su organizacine prasme veiksmingu probacijos tarnybų tinklo sukūrimu;

5) liberali valstybės baudžiamoji politika asmenims, padariusiems nesunkius ir neatsargius nusikaltimus, derinama su griežtomis bausmėmis ir izoliavimu nuo visuomenės asmenų, padariusių sunkius ir labai sunkius tyčinius nusikaltimus;

6) siekiant užtikrinti asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, grįžimą į visuomenę, imamasi visų galimų priemonių, kad būtų užtikrintas bent minimalus laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų aprūpinimas darbu, kad jie toliau socialiai nedegraduotų ir neprarastų profesinių įgūdžių;

7) neturintiems profesijos ar nemokantiems jokio amato laisvės atėmimo bausmę atliekantiems asmenims pagal išgales suteikiamas profesinis išsilavinimas, atitinkantis darbo rinkos poreikius;

8) siekiant sumažinti vidinę įtampą laisvės atėmimo vietose bei ugdyti vidines laisvės atėmimu nuteistų asmenų vertybes, skatinamas ir remiamas kalinių švietimas ir mokymas, taip pat kultūros, mokslo ir meno propagavimas laisvės atėmimo įstaigose“.

2.2.

Bausmių vykdymo politikos elementai

Bausmių vykdymo politikos tikslai ir principai šioje srityje pakankamai stabilūs, kadangi grindžiami tarptautinės bendrijos nuostatomis dėl elgesio su nuteistais asmenimis, tarptautiniais teisės aktais ir mokslo laimėjimais.

Bausmių vykdymo politikos strategija, nors ir gana pastovi, tačiau gali keistis dėl ekonomikos, politikos ir ideologijos pokyčių. Bausmių vykdymo politikos strategija Lietuvoje pakito XX a. paskutiniame dešimtmetyje. Atsirado naujų Lietuvos valstybės politinių nuostatų žmogaus teisių srityje, gamybiniai ir ekonominiai santykiai ėmė vystytis rinkos sąlygomis, depolitizuotas auklėjamasis darbas su nuteistaisiais, įvyko bausmių vykdymo sistemos organizacinių pagrindų pokyčių, ši sistema iš buvusios sukarintos vidaus reikalų sistemos perduota Teisingumo ministerijos žinion ir tapo civiline.

Taigi **galime išvardyti šiuos bausmių vykdymo politikos elementus, kurie daro jai poveikį:**

1. visuomenės socialinė ir politinė būklė,
2. visuomenės ekonominė būklė,
3. visuomenės moralinė būklė,
4. tradicijos, religija ir papročiai,
5. nusikalstamumo dinamika ir struktūra,
6. nacionaliniai ir tarptautiniai teisės aktai,
7. mokslas.

Visuomenės socialinė ir politinė gerovė, aiškūs politiniai tikslai ir uždaviniai, kuriuos sau nustatė ir siekia valstybė, jos valdžios institucijų nuoseklus šių tikslų ir uždavinių įgyvendinimas, ekonominis ir socialinis stabilumas sudaro palankias sąlygas įgyvendinti bausmių vykdymo politikos tikslus ir principus. Ir atvirkščiai, socialinės ir politinės padėties destabilizavimas, visuomenės tikslų ir principų neaiškumas bei prieštaringumas, socialinė įtampa ir socialiniai konfliktai destruktyviai veikia bausmių vykdymo politikos formavimą ir įgyvendinimą.

Visuomenės ekonominė gerovė tiesiogiai veikia valstybės bausmių vykdymo politiką. Ekonominiu požiūriu stabili valstybė gali siekti didesnių tikslų, kelti didesnius uždavinius, padaryti strategiją fundamentalią, o jos pagrindines įgyvendinimo formas ir metodus nepriklausomus nuo politinių veiksnių ir konjunktūros. Ekonomiškai stipri valstybė pajėgi sukurti bausmių vykdymo sistemos materialinę bazę, kad būtų įgyvendinti valstybės tikslai ir uždaviniai. Valstybės ekonominės krizės ir visuomenės nuskurdimo sąlygomis bausmių vykdymo politikos strategija daugiau priklauso nuo visuomenės ekonominės būklės nei nuo šios politikos tikslų ir principų. Atsirandanti praraja tarp bausmių vykdymo politikos principų ir jų laikymosi vykdant bausmes diskredituoja šiuos principus. Neatsitiktinai Jungtinių Tautų Organizacijos 1955 m. priimtų Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių Įžanginių pastabų 2 punkte pabrėžta, kad „atsižvelgiant į didelę pasaulio teisinių, socialinių, ekonominių ir geografinių sąlygų įvairovę, akivaizdu, kad ne visas šias taisykles galima taikyti visose vietose ir vienu laiku“. Todėl formuojant bausmių vykdymo politikos strategiją būtina jos pagrindu pasirinkti ekonomiškai pagrįstas priemones šiai politikai įgyvendinti.

Bausmių vykdymo politika dažniausiai priklauso nuo visuomenės moralinės būklės bei visuomenės teisinės sąmonės lygio. Valstybė gali skelbti ir įteisinti kilnius moralinius ir teisinius principus, tačiau juos ne visada adekvačiai priima ir įsisąmonina įvairūs visuomenės sluoksniai. Atskiros žmonių grupės gali skirtingai vertinti valstybės skelbiamas ir propaguojamas vertybes. Tokio prieštaringumo laipsnis priklauso nuo pačios visuomenės. Jeigu visuomenės gerbūvio lygis yra pakankamas ir ji stabili socialiniu ir politiniu požiūriu, šie prieštaringumai nėra labai ryškūs. Tokiomis sąlygomis visuomenės požiūris į nuteistuosius tampa pakantesnis, humaniškesnis ir tai per valstybės valdžios ir visuomenines institucijas daro poveikį bausmių vykdymo politikai, jos įgyvendinimo formoms ir metodams. Kai socialiniai santykiai įtempti, susilpnėja visuomenės moralinių nuostatų galia, o tai paaštrina prieštaravimus tarp žmonių, formuoja neigiamą požiūrį į nuteistuosius ir neigiamai veikia bausmių vykdymo politiką. Ji tampa griežtesnė, o jos tikslai ir principai praktiškai neįgyvendinami.

Didelį poveikį formuojant bausmių vykdymo politiką ir jos strategiją daro visuomenės tradicijos, religija ir papročiai. Tradicijos glaudžiai

susijusios su religija ir papročiais. Pavyzdžiui, tai ryškiai pastebima kai kuriose Azijos valstybėse.

Poveikį formuojamos bausmių vykdymo politikos strategijai daro nusikalstamumo dinamika ir struktūra. Kai nusikalstamumo lygis stabilus arba daromų nusikaltimų mažėja, bausmių vykdymo politika dažniausiai tampa humaniškesnė. Jeigu daromų nusikaltimų, ypač sunkių ir pirmiausia smurtinių, daugėja, tai neigiamai veikia moralinę ir teisinę visuomenės sąmonę, skatina priimti griežtesnius politinius sprendimus, taip pat ir bausmių vykdymo srityje.

Nacionalinių įstatymų poveikis bausmių vykdymo politikai yra grįžtamojo pobūdžio: bausmių vykdymo politika daro įtaką baudžiamiesiems ir bausmių vykdymo įstatymams, o šių įstatymų taikymo rezultatai koreguoja baudžiamąją ir bausmių vykdymo politiką. Priklausomai nuo bausmių vykdymo rezultatų baudžiamoji politika ir bausmių vykdymo (atlikimo) sąlygos griežtinamos arba liberalizuojamos.

Tarptautiniai teisės aktai dėl žmogaus teisių bei elgesio su nuteistaisiais asmenimis daro esminį poveikį bausmių vykdymo politikai. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 135 straipsnio 1 dalis nustato: „Lietuvos Respublika, įgyvendindama užsienio politiką, vadovaujasi visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis, siekia užtikrinti šalies saugumą ir nepriklausomybę, piliečių gerovę ir pagrindines jų teises bei laisves, prisideda prie teise ir teisingumu pagrįstos tarptautinės tvarkos kūrimo“. Taigi visuotinai pripažinti principai ir tarptautinės teisės normos yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis. Principų, suformuluotų tarptautiniuose susitarimuose, ir bendrųjų žmogaus teisių apsaugos bei elgesio su nuteistaisiais nuostatų reikšmė, formuojant bausmių vykdymo politikos tikslus ir uždavinius, pasireiškia tuo, kad jie yra tarpvalstybinio pobūdžio, stabilūs, nejautrūs socialinės ir politinės konjunktūros poveikiui, kuris daromas konkrečioje valstybėje, nepriklauso nuo ideologinių ir kriminologinių veiksnių ir dėl to yra aiškūs bausmių vykdymo politikos, teisėkūros ir įstatymų taikymo tobulinimo orientyrai.

Dar vienas veiksnys, darantis įtaką bausmių vykdymo politikai, – tai mokslas, kuris ne tik sprendžia kovos su nusikalstamumu problemas (kriminologija, baudžiamoji teisė), įvertina laimėjimus, bet ir nagrinėja nu-

teistųjų pataisos problemas (pataisos psichologija ir pedagogika). Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių Įžanginių pastabų 1 punkte konstatuojama: „Šių taisyklių tikslas – ne smulkiai aprašyti pavyzdinę kalinimo įstaigų sistemą, o remiantis šiuolaikinės minties visuotinai pripažintais laimėjimais ir pagrindiniais tinkamiausių šiuolaikinių sistemų elementais išdėstyti tai, kas teoriniu ir praktiniu požiūriu paprastai laikoma teisinga elgesio su kaliniais ir šių įstaigų valdymo srityje“.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014: 67, 84 str.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89–2741: 42 str.
3. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 62 str.
4. Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. birželio 25 d. nutarimas Nr. VIII–810 „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“ // Valstybės žinios. 1998, Nr. 61–1736: Metmenų IV skyrius.
5. Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. IX–1383 „Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 32–1318.
6. Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės // Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautinės teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999, p. 81.
7. Abramavičius A., Čepas A., Drakšienė A., Nocius J., Pavilonis V., Prapiestis J., Švedas G. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 2-asis papildytas leidimas. – Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 38–53.
8. *Švedas G.* Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis: mokymo priemonė. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 9–23.
9. Уголовно-исполнительное право: учебник / ред. И. В. Шмаров. – Москва: БЕК, 1996, с. 1–8, 16–23, 397–402.
10. Уголовно-исполнительное право: учебник / ред. В. И. Селиверстов. – Москва: Юристъ, 2001, с. 11–19, 25–32, 512–516.

Papildoma literatūra

1. Blaževičius J. Baudžiamieji įstatymai ir kalinių populiacija Lietuvos įkalinimo įstaigose // Teisė, 2000, Nr. 35.
2. Švedas G. Baudžiamoji politika ir bausmių vykdymo sistemos reforma Lietuvos Respublikoje // Lietuvos teisės tradicijos. – Vilnius, 1997.
3. Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 20–35.
4. Švedas G. Dabartinė baudžiamoji politika Lietuvoje // Teisės problemos, 1997, Nr. 4.
5. Žiemelis V. Bausmių politika // Teisė, 2000, Nr. 35.
6. Lernell L. Podstavy nauki politiki kriminalnej. – Warszawa, 1967.
7. Luderssen K. Kriminalpolitik auf verschlungenen Wegen: Aufsatze zur Vermittlung von Theorie und Praxis. – Frankfurt a/M, 1981.

3. BAUSMIŲ VYKDYMO TEISĖ IR MOKSLAS

3.1.

Bausmių vykdymo teisės samprata, požymiai, dalykas ir metodas. Bausmių vykdymo teisės paskirtis

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo teisė – tai pagrįstų bausmių vykdymo politikos principais teisės normų, reguliuojančių visuomeninius santykius, atsirandančius visų kriminalinių bausmių vykdymo (atlikimo) ir pataisos priemonių taikymo, vykdant (atliekant) kai kurias kriminalines bausmes, metu, visuma.

G. Švedo nuomone, „Bausmių vykdymo teisė – tai visuma valstybės nustatytų teisės normų, kurios įtvirtina bausmių vykdymo uždavinius ir principus, nustato valstybės institucijų, įstaigų ir pareigūnų bei jos įgaliotų asmenų veiklos formas, metodus ir priemones, taip pat nuteistųjų teisinę padėtį, vykdant ir atliekant kriminalines bausmes“. (Švedas, 2003, p. 30)

Bausmių vykdymo teisė – tai savarankiška teisės šaka.

Bausmių vykdymo teisės požymiai yra šie:

1. Tai teisės normų, reguliuojančių visuomeninius santykius, atsirandančius kriminalinių bausmių vykdymo (atlikimo) ir pataisos priemonių taikymo metu, visuma.

Ši bausmių vykdymo teisės normų visuma nėra padrika, chaotiška, ji organizuota į bausmių vykdymo teisės normų sistemą. Šioje teisės normų sistemoje, organizuotoje pagal įstatymų viršenybės principą, pagrindinis teisės aktas yra Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, patvirtintas 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX–994. (Žin., 2002, Nr. 73–3084) Šis kodeksas reglamentuoja visų bausmių, nustatytų Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d.

įstatymu Nr. VIII–1968 (Žin., 2000, Nr. 89–2741), 42 ir 43 straipsniuose, vykdymą. Kitus teisės aktus, susijusius su įvairių tvarkų ir nuteistųjų laisvės atėmimu bei areštu materialinio aprūpinimo normomis nustatymu, priima Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Teisingumo ministras įsakymu tvirtina Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisykles (LR BVK 64 str.), kurios reglamentuoja asmenų, nuteistų terminuotu laisvės atėmimu, ir asmenų, nuteistų laisvės atėmimu iki gyvos galvos, laikymo pataisos įstaigose tvarką ir sąlygas, šių asmenų teisių bei laisvių, taip pat pareigų, kurias nustato Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, užtikrinimo ir realizavimo tvarką. Teisingumo ministras taip pat įsakymu tvirtina Areštinių vidaus tvarkos taisykles (LR BVK 50 str.). Kitos Lietuvos Respublikos ministerijos taip pat gali priimti atskirus teisės aktus, reglamentuojančius atskirus klausimus, susijusius su bausmių vykdymu, pagal savo kompetenciją, pavyzdžiui, Sveikatos apsaugos ministerija, vykdydama Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 52 straipsnio 1 dalies nuostatą, privalo patvirtinti somatinių ligų, kuriomis serga ir dėl kurių turi būti laikomi areštinėse izoliuotai nuo kitų nuteistųjų asmenys, nuteisti arešto bausme, sąrašą. Teisingumo ministerija kartu su Vidaus reikalų ministerija, vykdydamos Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 19 straipsnio 3 dalies nuostatą, privalo kartu patvirtinti pataisos inspekcijų ir policijos bendradarbiavimo, vykdant laisvės apribojimo bausmę, tvarką.

2. Bausmių vykdymo teisės normos yra pagrįstos bausmių vykdymo politikos principais.

Šie principai nagrinėjami šio skyriaus 3.2 skirsnyje.

3. Bausmių vykdymo teisės normos nustato institucijų, vykdančių kriminalines bausmes, veiklos, susijusios su pataisos priemonių taikymu, formas, metodus ir priemones.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso IV skyriuje reglamentuota antstolio, vykdančio juridinio asmens veiklos apribojimo bei juridinio asmens likvidavimo bausmės, veiklą. Teisingumo ministras 2003 m. balandžio 17 d. įsakymu Nr. 107 patvirtino Pataisos inspekcijų darbo tvarką. (Žin., 2003, Nr. 40–1856)

4. Bausmių vykdymo teisė, kaip savarankiška teisės šaka, turi savo dalyką ir metodą.

Dalykas – tai, ką teisės normos reguliuoja.

Iki Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso įsigaliojimo pataisos darbų teisės dalykas buvo kriminalinių bausmių vykdymo (atlikimo) tvarkos ir sąlygų, kuriomis taikomos nuteistiesiems pataisos priemonės, reguliavimas. Įsigaliojus Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksui, **bausmių vykdymo teisės dalyką sudaro:**

1) bausmių vykdymo bendrosios nuostatos ir principai (LR BVK 1 str.);

2) bausmių vykdymo tvarka ir sąlygos bei pataisos priemonių taikymas nuteistiesiems (LR BVK 1, 111 str.);

3) institucijų ir pareigūnų veiklos, susijusios su kriminalinių bausmių vykdymu, tvarka (LR BVK 16–21 str.);

4) valstybės bei savivaldybių institucijų, visuomeninių organizacijų ir kitų organizacijų bei piliečių dalyvavimo nuteistųjų pataisos procese tvarka (LR BVK 8);

5) nuteistųjų paleidimo iš bausmes vykdančių institucijų ir socialinės paramos jiems teikimo tvarka (LR BVK 176–182 str.).

Apibendrinant galima teigti, kad bausmių vykdymo teisės dalykas – tai visuomeniniai santykiai, atsirandantys vykdant (atliekant) kriminalines bausmes.

Čia visuomet yra dvi šalys: bausmę vykdanti institucija (pareigūnas) ir nuteistasis.

Bausmių vykdymo teisė – tai savarankiška teisės šaka, turinti savo metodą, kurį taikydama reguliuoja visuomeninius santykius, sudarančius šios teisės šakos dalyką.

F. Bekonas rašė: „Metodas – tai šviesulys, nušviečiantis keliautojui kelią tamsoje. Dargi šlubis eidamas keliu aplenkia tą, kuris eina be kelio“. (cit. pagal Vaišvilą, 2000, p. 30)

A. Vaišvila rašo, kad „Teisės teorijos metodas – tai sistema būdų ir priemonių, kuriais teisės teorija tiria socialinių interesų transformavimosi į teisinę tvarką veiksnius ir sąlygas. Metodas – graikų kalbos terminas, reiškiantis pažinimo arba tyrimo kelią. Mokslo objektas atsako į klausimą, ką mokslas tiria, o metodas – kaip ir kokiu būdu tas objektas tiriamas“. (Vaišvila, 2000, p. 30)

Bausmių vykdymo teisės metodas – tai nustatyto bausmių vykdymo teisės normomis poveikio, taikant nuteistiesiems pataisos priemones, būdas.

G. Švedas taip apibūdina bausmių vykdymo teisės metodą: „Bausmių vykdymo teisės metodas – tai teisiniai būdai ir priemonės, kurių pagalba valstybė reguliuoja bausmių vykdymo teisinius santykius“. (Švedas, 2003, p. 28)

Kadangi bausmė pagal savo esmę yra valstybės prievartos forma, pagrindinis bausmių vykdymo teisės metodas yra nuteistojo valią paveikiantis metodas, kuris dar vadinamas imperatyviniu metodu, ir kuris taikomas esant subjektų, dalyvaujančių teisiniuose santykiuose, nelygybei. Imperatyvinio metodo esmė yra ta, kad bausmę vykdanti institucija įstatymo leistinais būdais ir priemonėmis paveikia nusikaltėlio sąmonę, atlieka jo elgesio motyvų korekciją.

Tačiau bausmių vykdymo teisė taiko ir kitus metodus, pavyzdžiui, skatinimo metodą.

Bausmių vykdymo teisės paskirtis yra nustatyti tokią bausmių vykdymo tvarką, kad atlikęs bausmę nuteistasis savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis (LR BVK 1 str.).

G. Švedas taip formuluoja bausmių vykdymo teisės paskirtį: „Bausmių vykdymo teisės paskirtis – tai tie tikslai, kuriems kuriama ir dėl kurių egzistuoja bausmių vykdymo teisė“. (Švedas, 2003, p. 33)

3.2.

Bausmių vykdymo teisės principų samprata ir klasifikacija. Bausmių vykdymo teisės principų reikšmė

Bausmių vykdymo teisės principų pagrindas yra bendrieji teisės ir jos šakų, kurių normos reguliuoja kovą su nusikalstamumu, principai. Pirmiausia – tai baudžiamosios teisės principai.

Bendroji teisės teorija principus apibūdina kaip pagrindines teisės idėjas, teisinės sistemos vadovaujančias nuostatas. Ypač svarbūs principai tampa atliekant teisinę reformą, nes jie turi normatyvinių savybių, tampa privalomi formuojant teisės šakas, institutus ir normas.

Teisės principai, taip pat ir jos atskirų šakų, yra objektyvūs pagal savo pobūdį, nors tuo pat metu teisės principai yra ir subjektyvi kategorija. Teisės principų objektyvumas pasižymi tuo, kad pagrindinės idėjos,

glūdinčios juose, turi būti privalomai panaudotos ir konkrečioje teisės šakoje, ir taikant įstatymus. Šių principų ignoravimas visuomenei padaro didelę moralinę žalą, pažeidžia žmogaus teises ir laisves visose visuomeninių santykių srityse. Tai rodo TSRS istorija, ypač 1937–1953 m. laikotarpis. Principų nesilaikymas teisėkūroje ir taikant įstatymus turėjo visuomenei tragiškų padarinių. Socialinio teisingumo, humanizmo ir teisėtumo principų pažeidimas kriminalinės justicijos institucijų veikloje, aiškiai neadekvačių padarytoms nusikalstamoms veikoms bausmių skyrimas ir neteisingas jų dydžių nustatymas, žiaurus elgesys su nuteistaisiais iškreipė moralines vertybes visuomenėje ir paskatino žiaurumą žmonių santykiuose.

Teisės principų esmė yra bendražmogiškos vertybės. Tai rodo daugelis tarptautinių teisės aktų, tokių kaip Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos 1948 m. gruodžio 10 d. priimta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, šios organizacijos 1966 m. gruodžio 16 d. priimtas Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, kuriuose įtvirtinta dauguma asmens ir valstybės santykius reglamentuojančių principų.

Teisės principų subjektyvumas pasireiškia tuo, kad jie formuluojami žmonių, o vėliau įsisavinami visuomeninės sąmonės kaip moralinės nuostatos ir tampa teisinės ideologijos sudėtine dalimi. Č. Bekarija traktate „Apie nusikaltimus ir bausmes“ rašė: „Kiekviena politika, liečianti moralines sferas, tik tada bus vaisinga, kai remsis neišdildomais žmogaus jausmais. Kiekvienas nutolęs nuo to jausmo įstatymas visados gyvenime sutiks pasipriešinimą, kuris pagaliau jį paralyžiuos, kaip tai atsitinka su kokio nors kūno visiškai maža mechaniška, bet nuolatine jėga, paralyžiuojančia jos judėjimą“. (Bekarija, 1992, p. 38)

Bausmių vykdymo teisės principai – tai objektyvių visuomenės raidos dėsningumų sąlygotos pagrindinės idėjos, pradai, išreiškiantys bausmių vykdymo teisės normų esmę ir valstybės politikos nuostatas reguliuojant bausmių vykdymo visuomeninius santykius. (Švedas, 2003, p. 50)

Bausmių vykdymo teisė turi sistemą bendrųjų ir specifinių, t. y. tiktai šiai teisės šakai būdingų, principų:

1. Bausmių vykdymo teisė grindžiama šiais bendraisiais teisės principais:

1) teisėtumo.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 20–24 straipsniai įvairiais aspektais aptaria teisėtumo principą. Šis principas pabrėžiamas ir anksčiau minėtuose tarptautiniuose teisės aktuose. Bausmių vykdymo teisėje teisėtumo principas išreikštas įstatymo, reguliuojančio bausmės vykdymą, viršenybe ir prioritetu prieš kitus teisės aktus, reguliuojančius visuomeninius santykius minėtoje srityje. Teisingumo principas įgyvendinamas bausmes vykdančių institucijų ir kitų subjektų, dalyvaujančių šiame procese, veikloje, griežtai laikantis bausmių vykdymo įstatymų ir kitų teisės aktų reikalavimų. Šis principas reiškia, kad bausmių vykdymo įstatymai turi būti vienodai suprantami, vykdomi ir taikomi visose bausmes vykdančiose institucijose. Pirminė prielaida teisėtumui užtikrinti yra priimti įstatymai, garantuojantys žmonių saugumą. Jie turi būti pakankamai aiškiai ir tiksliai išdėstyti, kad nekiltų dvejonių dėl jų prasmės, pagaliau jie patys turi būti skirti visuomenės interesams užtikrinti, o ne prieštarauti jiems. Nekokybiškai parengtas įstatymas, prieštaravimai, įstatymų spragos gali sudaryti palankią dirvą piktnaudžiauti jais;

2) humanizmo.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 straipsnio 3 dalį „draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes“. Taigi bausmių vykdymo įstatymai privalo įtvirtinti humanišką elgesį su nuteistaisiais;

3) demokratizmo.

Demokratizmo principas atsispindi daugelio bausmių vykdymo teisės institutų ir normų turinyje. Šis principas pirmiausia įgyvendinamas pripažįstant nuteistąjį šios teisės šakos subjektu. Jungtinių Tautų Organizacijos patvirtinto Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 16 straipsnis nustato: „Kiekvienas žmogus, kad ir kur jis būtų, turi teisę būti pripažintas teisinių santykių subjektu“. Šios nuostatos socialinė reikšmė yra ta, kad, nuteisus asmenį (pirmiausia – laisvės atėmimu), apribojamos jo teisės ir dėl to nuteistasis turi būti socialiai apsaugotas. Demokratizmo principas pasireiškia nuteistųjų pataisos proceso organizavimu, institucijų, vykdančių bausmes, veiklos viešumu, visuomenės įtraukimu į šį procesą ir šių institucijų veiklos kontrolę;

4) piliečių lygybės prieš įstatymą.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnis nustato: „Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs.

Žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu“.

Jungtinių Tautų Organizacijos priimtos Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 7 straipsnyje nustatyta: „Visi lygūs prieš įstatymą ir turi teisę, be jokio skirtumo, į lygią įstatymo apsaugą. Visi turi teisę į lygią apsaugą nuo visokios diskriminacijos, pažeidžiančios šią Deklaraciją, ir nuo visokio kurstymo tokiai diskriminacijai“.

Jungtinių Tautų Organizacijos priimtų Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių 6 taisyklėje įtvirtinta, kad „neturi būti jokios diskriminacijos rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, nacionalinės ar socialinės kilmės, turtinės, šeimyninės ar kitokios padėties pagrindu“.

Vadovaujantis konstitucinėmis ir tarptautinės teisės nuostatomis, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas nesuteikia nuteistiesiems kokios nors pirmenybės dėl lyties, rasės, tautybės, religinių ir politinių įsitikinimų, socialinės kilmės, turtinės padėties ir pan. Tačiau nuteistųjų lygybė prieš įstatymą nereiškia, kad jiems turi būti sudarytos vienodos sąlygos atlikti bausmę. Nuteistieji skirstomi pagal amžių, sveikatos būklę, lytį. Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo (Žin., 2002, Nr. 68–2761) 2 straipsnio 3 dalyje nustatyta: „Tiesioginė diskriminacija dėl lyties – pasyvus ar aktyvus elgesys, kuriuo išreiškiamas pažeminimas, paniekinimas, taip pat teisių apribojimas ar privilegijų teikimas dėl asmens lyties, išskyrus: (…) 7) skirtingų tam tikrų bausmių vykdymo tvarką ir sąlygas“.

Europos Tarybos Ministrų Komiteto priimtose Europos kalinimo įstaigų taisyklių 11 taisyklės 1 punktas rekomenduoja: „Skirstant kalinius į skirtingas įstaigas arba skirtingus režimus būtina tinkamai atsižvelgti į jų teisinę padėtį (nenuteistas ar nuteistas, pirmą kartą teistas ar recidyvistas, ilga ar trumpa bausmės trukmė), specialius elgesio su jais reikalavimus, medicinos poreikius, lytį bei amžių“.

Be to, bausmės atlikimo sąlygos priklauso nuo nuteistojo pavo-

jingumo visuomenei laipsnio ir padarytos nusikalstamos veikos pobūdžio (pvz., ar tai nusikaltimas, ar baudžiamasis nusižengimas) bei nuteistojo elgesio. Šiuo atveju piliečių lygybės prieš įstatymą principas, vykdant kriminalines bausmes, koreguojamas įgyvendinant bausmių vykdymo diferenciacijos principą.

2. Bausmių vykdymo teisė grindžiama specifiniais (šakiniais) principais.

Teisėtumo principas, kaip bendrasis teisės principas, įtvirtintas Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 5 straipsnyje, įgauna specifinių bruožų, būdingų bausmių vykdymo teisės šakai:

1) bausmės vykdymo pagrindas yra tik įsiteisėjęs apkaltinamasis teismo nuosprendis;

2) nuteistų asmenų teisių bei laisvių apribojimus ir šių asmenų pareigas nustato tik Lietuvos Respublikos įstatymai;

3) nuteistojo elgesį gali suvaržyti tik draudimas arba pareiga. Bausmės vykdymo institucija arba pareigūnas gali veikti tik įstatymų nustatytais būdais ir priemonėmis. Įstatymų nustatytus reikalavimus pažeidę pareigūnai atsako pagal Lietuvos Respublikos įstatymus;

4) bausmių vykdymo institucijų, įstaigų ir pareigūnų veiklos teisėtumo priežiūrą atlieka Lietuvos Respublikos teismai, prokurorai, Seimo skiriami kontrolieriai, Teisingumo ministerija ir kitos valstybės institucijos pagal Lietuvos Respublikos įstatymus.

Nuteistųjų lygybės taikant bausmių vykdymo įstatymus principas (LR BVK 6 str.) yra konstitucinis principas, tik suradęs savo vietą ir išraiškos formą bausmių vykdymo įstatymuose. Jo esmė yra tai, kad „visi nuteistieji lygūs nepaisant jų kilmės, lyties, socialinės ar turtinės padėties, tautybės ar rasės, politinių pažiūrų ir partiškumo, išsilavinimo, kalbos, religinių ar kitokių įsitikinimų, genetinių savybių, neįgalumo, seksualinės orientacijos, veiklos rūšies ir pobūdžio, gyvenamosios vietos ir kitų nenumatytų Lietuvos Respublikos įstatymuose aplinkybių“.

Humanizmo principas (LR BVK 7 str.) įtvirtintas bausmių vykdymo teisėje kaip konstitucinio žmogaus asmens neliečiamumo principo išraiška. Šiuo principu siekiama, kad nuteistiesiems būtų sudaromos kuo humaniškesnės bausmės atlikimo sąlygos. Nuo to, kaip laikomasi šio principo, priklauso nuteistųjų mikrosocialinės sąlygos areštinėse ir

pataisos įstaigose (materialinis buitinis aprūpinimas, sveikatos priežiūra). Šis principas reikalauja, kad, vykdant bausmę, negalima žmogaus kankinti, žiauriai su juo elgtis arba žeminti jo orumą. Su nuteistuoju, kurio laisvė apribota, net ir jo sutikimu, draudžiama medicinos, biologiniai ir kitokie mokslo bandymai. Draudžiama, išskyrus Lietuvos Respublikos teisės aktuose numatytus atvejus, filmuoti ar fotografuoti nuteistąjį, kurio laisvė apribota, be išankstinio jo sutikimo.

Bausmių vykdymo individualizavimo ir visuomenės dalyvavimo nuteistųjų pataisos procese principas (LR BVK 8 str.). Iš esmės Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 8 straipsnyje galima įžvelgti du bausmių vykdymo teisės principus – bausmių vykdymo individualizavimo ir visuomenės dalyvavimo nuteistųjų pataisos procese.

Bausmių vykdymo individualizavimo principas numato, kad atskirų bausmių vykdymo tvarką ir sąlygas reglamentuojančiuose Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso skyriuose numatytos pataisos priemonės nuteistiesiems taikomos atsižvelgiant į jų asmenybę bei elgesį bausmės atlikimo metu, taip pat į padarytos nusikalstamos veikos pavojingumą ir pobūdį.

G. Švedas rašo, kad „Šio principo svarbą bausmių vykdyme nulemia tai, kad skirtingiems žmonėms, net ir padariusiems tokias pačias nusikalstamas veikas, turi būti taikomos skirtingos pataisos priemonės, poveikio metodai ir formos. Šiam principui įgyvendinti bausmių vykdymo įstatymai turi numatyti platų pataisos priemonių, taip pat poveikio metodų ir formų spektrą. Visų pirma visos bausmės pagal jų atlikimo būdą skirstomos į atliekamas kolektyviai (pvz., areštas, laisvės atėmimas ir pan.) ir individualiai (pvz., laisvės apribojimas, bauda ir pan.). Kolektyviai atliekamų bausmių atveju, siekiant sudaryti prielaidas bausmės vykdymo individualizavimui, bausmių vykdymo įstatymai nustato nuteistųjų areštu, laivės atėmimu bei laisvės atėmimu iki gyvos galvos klasifikavimo paskirtį ir kriterijus (BVK 52 ir 70 str.). Nuteistųjų atskiro arba izoliuoto laikymo pataisos įstaigose tikslas pagal BVK 70 str. yra poreikis „1) atskirti nuteistuosius, kurie dėl padarytų nusikaltimų pobūdžio ar asmeninių savybių gali daryti neigiamą įtaką kitiems nuteistiesiems; 2) palengvinti nuteistųjų socialinę reabilitaciją; 3) padėti užtikrinti nuteistųjų priežiūrą ir jų saugumą; 4) padėti užtikrinti, kad būtų laikomasi pataisos įstaigų saugumo ir valdymo reikalavimų“. (2003, p. 58–59)

Visuomenės dalyvavimo nuteistųjų pataisos procese principas numato galimybę nuteistųjų pataisos procese dalyvauti visuomeninėms organizacijoms, religinėms bendruomenėms ir bendrijoms, jų nariams bei kitiems fiziniams ir juridiniams asmenims.

Jungtinių Tautų Organizacijos tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių (1955 m.) 61 taisyklė rekomenduoja „siekiant grąžinti kalinius į visuomenės gyvenimą, kur tik įmanoma, reikėtų pritraukti visuomenines organizacijas bendradarbiauti su įstaigos darbuotojais. Prie kiekvienos įstaigos turėtų būti darbuotojai, kurie rūpintųsi, kad kaliniai palaikytų ir stiprintų pageidaujamus santykius (…) su galinčiomis duoti jam naudos visuomeninėmis organizacijomis“. Europos Tarybos Europos kalinimo įstaigų taisyklių (1987 m.) 53 taisyklė rekomenduoja, kad „Kalinimo įstaigos administracija turi nuolat informuoti visuomenę apie visos kalinimo įstaigų sistemos bei personalo vaidmenį tam, kad visuomenė geriau suprastų jų indėlio į visuomenės gyvenimo svarbą“, o 70.1 taisyklė siūlo, kad „prižiūrint kalinius reikėtų akcentuoti ne jų išskyrimą iš visuomenės, bet tai, kad jie tebėra tos visuomenės dalis. Todėl reikėtų skatinti visuomeninių tarnybų bei darbuotojų pagalbą kalinimo įstaigos personalui, siekiant kalinių socialinės reabilitacijos, o ypač palaikant bei gerinant santykius su jų šeimomis, kitais asmenimis bei socialinėmis tarnybomis“.

Taigi Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 8 straipsnyje įtvirtintas visuomenės dalyvavimo nuteistųjų pataisos procese principas įpareigoja šiame procese dalyvauti ne tik valstybės institucijas, bet ir suteikia teisę tai daryti visuomeninėms organizacijoms.

Teisingo ir progresyvaus bausmių atlikimo principas (LR BVK 9 str.) numato, kad nuteistųjų teisinė padėtis, atsižvelgiant į jų elgesį bausmės atlikimo metu, nustatytų pareigų ir draudimų laikymąsi, požiūrį į darbą ir mokymąsi, reagavimą į psichologinį poveikį ir socialinės reabilitacijos priemones, Baudžiamojo kodekso, Baudžiamojo proceso kodekso ir Bausmių vykdymo kodekso nustatyta tvarka gali būti švelninama arba griežtinama.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 3 straipsnio 4 dalis nustato: „Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo įstatymų spragos atveju bausmių vykdymo institucijos, įstaigos ir pareigūnai privalo veikti pagal šiame Kodekse nustatytus bausmių vykdymo principus“.

Galima kalbėti dar ir apie tokius bausmių vykdymui būdingus specifinius principus, kurie įžvelgiami bausmių vykdymo teisės normose ir bausmes vykdančių institucijų, įstaigų ir pareigūnų veikloje, kaip: 1) nuteistųjų diferenciacija; 2) demokratizmas; 3) įtikinimo ir prievartos derinimas; 4) psichoterapinio ir socialiai reabilituojamojo poveikio stiprinimas bausmės vykdymo procese; 5) nuteistųjų teigiamos iniciatyvos ugdymas ir skatinimas; 6) pataisos priemonių taikymo rezultatų įtvirtinimas.

Nuteistųjų diferenciacijos bausmės atlikimo metu principas.

Vienas iš bausmių vykdymo diferenciacijos metodų yra nuteistųjų klasifikacija, kuri įteisinta naujojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 13 straipsnyje (Amžius, nuo kurio asmuo atsako pagal baudžiamuosius įstatymus), 15 straipsnyje (Tyčinis nusikaltimas ir baudžiamasis nusižengimas), 18 straipsnyje (Ribotas pakaltinamumas), 27 straipsnyje (Nusikaltimų recidyvas). Atsižvelgiant į šią baudžiamajame įstatyme numatytą nuteistųjų diferenciaciją, jų skirstymas į atitinkamas bausmes vykdančias institucijas pagal jų rūšis numatytas Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 50 straipsnyje (Arešto bausmės atlikimo vieta), 71 straipsnyje (Pataisos namuose laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji), 76 straipsnyje (Nuteistųjų laikymo laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigose sąlygos), 77 straipsnyje (Nepilnamečių pataisos namuose laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji), 83 straipsnyje (Kalėjimuose laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji), 90 straipsnyje (Atvirose kolonijose laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji). Pagrindinės Bausmių vykdymo kodekse numatytos nuteistųjų diferenciacijos nuostatos įtvirtintos 70 straipsnyje (Nuteistųjų atskiras arba izoliuotas laikymas pataisos įstaigose).

Taigi bausmių vykdymo teisės nuteistųjų diferenciacijos principas yra tiesiogiai susijęs su baudžiamosios teisės atsakomybės diferenciacijos principu.

Demokratizmo principas pirmiausia pasireiškia tuo, kad nuteistasis yra pripažįstamas bausmių vykdymo teisinių santykių subjektu. Nuteistieji netiesiogiai, bet pasinaudodami teise kreiptis į valstybės ir savivaldybių institucijų pareigūnus bei tarnautojus, visuomenines organizacijas ir tarptautines institucijas su pasiūlymais, prašymais (pareiškimais), peticijomis ir skundais (LR BVK 100 str.) gali kontroliuoti

bausmes vykdančių institucijų veiklą, teikti pasiūlymus dėl jos tobulinimo. Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 139 straipsnio 1 ir 2 dalis nuteistųjų arba administracijos iniciatyva pataisos įstaigose, išskyrus kalėjimus, gali būti steigiamos nuteistųjų kolektyvo tarybos. Jos padeda pataisos įstaigų administracijai organizuoti socialinę reabilitaciją ir sprendžia nuteistųjų buities problemas. Nuteistųjų kolektyvo tarybos veiklos kryptis ir formas nustato pataisos įstaigos direktorius. Pataisos įstaigose, išskyrus kalėjimus, nuteistieji gali Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka steigti visuomenines organizacijas.

Įtikinimo ir prievartos derinimas. Teisės normos išreiškia valstybės valią, nustato elgesio modelius. Pats teisės normų rinkinys, įformintas įstatymu, yra tam tikras įtikinėjimas elgtis taip, o ne kitaip. Kartu numatomos ir prievartos priemonės, jei nesilaikoma teisės normų reikalaujamo elgesio. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 112 straipsnis numato pataisos įstaigų režimą ir pagrindinius jo reikalavimus, o šio kodekso 142 straipsnis už bausmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimą nuteistiesiems numato nuobaudas. Kalėjimų departamento direktorius pataisos namų direktoriaus teikimu gali nuteistąjį, perkeltą į pataisos namų kamerų tipo patalpas, pasiųsti šią nuobaudą atlikti kalėjime.

Psichoterapinio ir socialiai reabilituojamojo poveikio stiprinimo bausmės vykdymo procese principas sudaro sąlygas bausmių vykdymo teisės normomis reguliuoti ne tik grynai juridinius bausmių vykdymo klausimus, bet ir socialinės reabilitacijos procesą, psichologinę terapiją. Naujai atvykę į pataisos įstaigas nuteistieji į socialinės reabilitacijos procesą įtraukiami laipsniškai. Priklausomai nuo jo rezultatų, socialinės reabilitacijos procesas ir psichologinė terapija stiprinama arba lėtinama. Ypač socialinės reabilitacijos procesas stiprinamas prieš paleidžiant nuteistuosius iš pataisos įstaigų bei jo poveikio priemonės aktyviau taikomos nuteistiesiems, nenorintiems keisti savo neigiamo elgesio bausmės atlikimo metu (nuteistieji, nuolat ir itin piktybiškai pažeidinėjantys bausmės atlikimo režimą).

Nuteistųjų teigiamos iniciatyvos ugdymo ir skatinimo principas nurodo pataisos įstaigos administracijai, kad reikia sudaryti sąlygas nuteistiesiems užsiimti individualia darbo, kūrybine (LR BVK 126 str.),

moksline, menine ar kita veikla (LR BVK 127 str.), saviaukla. Ši nuteistųjų iniciatyva turi būti skatinama teisės aktų nustatyta tvarka.

Pataisos priemonių taikymo rezultatų įtvirtinimo principas numato, kad nuteistųjų pataisos priemonių (LR BVK 111 str.) taikymas turi būti nuolat stebimas, fiksuojamas ir analizuojamas. Nuolat atliekant šį darbą bus galima tobulinti visą pataisos procesą, daryti jį veiksmingesnį. Nuo to, kokį poveikį nuteistajam turės taikomos pataisos priemonės, priklausys nuteistojo elgesys paleidus iš laisvės atėmimo vietos. Labai svarbus veiksnys yra aplinka, į kurią pateks paleistasis iš laisvės atėmimo vietos.

Bausmių vykdymo teisės principai, kai jais vadovaujamasi kompleksiškai, padeda pasiekti geresnių nuteistųjų pataisymo rezultatų. Bausmių vykdymo teisės principai – tai bausmių vykdymo politikos principai.

3.3.

Bausmių vykdymo teisės ir kitų teisės šakų ryšys, jos vieta teisės sistemoje

Bausmių vykdymo teisė savo požymiais, dalyku, metodu ir specifiniais principais skiriasi nuo kitų teisės šakų. Nepaisant to, ji yra glaudžiai susijusi su baudžiamąja teise. Bausmių vykdymo teisė įeina į teisės šakų, reguliuojančių nusikalstamumo kontrolės priemonių kompleksą, kurį taip pat sudaro baudžiamoji teisė ir baudžiamojo proceso teisė. Dėl to yra svarbu, kokią vietą šiame komplekse užima bausmių vykdymo teisė, jos abipusis ryšys su baudžiamąja teise ir baudžiamojo proceso teise bei atribojimai. Baudžiamoji teisė – tai bazinė teisės šaka visoms kitoms teisės šakoms, reguliuojančioms kovą su nusikalstamumu. Tai jai suteikia pirmumą, lemia tikslų, principų ir teisinio reguliavimo metodų panašumą. Baudžiamoji teisė ir bausmių vykdymo teisė reguliuoja visuomeninius santykius, kurie atsiranda vykdant bausmes ir atleidžiant nuo jų. Šioje teisinio reguliavimo srityje galime išskirti baudžiamosios teisės prioritetiškumą prieš bausmių vykdymo teisę. Baudžiamoji teisė duoda bausmės sąvoką, nustato tikslus ir rūšis, atsakomybės ir nubaudimo bei at-

leidimo nuo bausmės pagrindus, t. y. formuluoja pagrindines teisines kategorijas, palikdama bausmių vykdymo teisei galimybę reguliuoti visuomeninius santykius bausmių vykdymo (atlikimo) srityje. Kad baudžiamoji teisė yra bazinė bausmių vykdymo teisės atžvilgiu, patvirtina dar viena principinė nuostata. Kaip žinome, materialinės teisės gyvybingumo forma yra procesinis įstatymas. Baudžiamajai teisei tokia jos realizavimo forma yra ne tik baudžiamojo proceso teisė, bet ir bausmių vykdymo teisė. Baudžiamoji teisė, turėdama bendrus institutus su bausmių vykdymo teise, nulemia jų materialinį turinį, o bausmių vykdymo teisė – procedūrinį turinį. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42 ir 43 straipsniai nustato bausmių rūšis. Šio kodekso 77 straipsnis nustato nuteistųjų atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ir neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies pakeitimo švelnesne bausme pagrindus ir sąlygas, 78 straipsnis nustato amnestijos taikymo nuteistiesiems, o 79 straipsnis – malonės suteikimo pagrindus.

Bausmių vykdymo teisė yra glaudžiai susijusi su baudžiamojo proceso teise. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse yra VII dalis „Nuosprendžio ir nutarties vykdymas“ (335–365 str.). Baudžiamojo proceso teisės paskirtis yra užtikrinti asmens, padariusio nusikalstamą veiką, teisingą nubaudimą (LR BPK 1 str.), o bausmių vykdymo teisė turi užtikrinti teisingo nubaudimo rezultatų įgyvendinimą, nes reguliuoja nuosprendžio dalies, kurioje skirta bausmė, vykdymą. Abi teisės šakos turi bendrus institutus ir normas (nuteistojo atleidimas nuo bausmės atlikimo dėl ligos (359 str.), lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies pakeitimas švelnesne bausme ir lygtinis paleidimas iš laisvės atėmimo vietos (360 str.)). Bausmių vykdymo teisės atribojimo nuo baudžiamojo proceso teisės esmė yra ta, kad bausmių vykdymo teisė reguliuoja šių bendrų institutų ikiteisminę realizaciją (rengiama medžiaga teismams dėl nuteistųjų lygtinio atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies pakeitimo švelnesne bausme, lygtinio paleidimo iš laisvės atėmimo vietos), o baudžiamojo proceso teisė reguliuoja šių institutų teisminę procedūrą.

Bausmių vykdymo teisė yra glaudžiai susijusi su konstitucine teise reguliuojant nuteistųjų teisinę padėtį, pavyzdžiui, Lietuvos Respubli-

kos Konstitucijos 22 straipsnio 1 dalis nustato, kad „žmogaus privatus gyvenimas neliečiamas“ (LR BVK 99 str. – nuteistųjų teisė susirašinėti; 102 str. – nuteistųjų teisė paskambinti telefonu), 26 straipsnio 1 dalis nustato, kad „minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra nevaržoma“ (LR BVK 106 str. – nuteistųjų teisė atlikti religines apeigas), 34 straipsnio 1 dalis nustato, kad „piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, turi rinkimų teisę“ (LR BVK 13 str. – nuteistųjų teisė dalyvauti rinkimuose, referendume arba visuotinėje apklausoje (plebiscite)).

Bausmių vykdymo teisė yra susijusi su civiline teise. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.135 straipsnis nustato artimųjų giminaičių sąrašą, kurio reikia pataisos įstaigų administracijai, įgyvendinančiai Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 94 straipsnio (Nuteistųjų teisė pasimatyti su giminaičiais ir kitais asmenimis) nuostatas. Kai reikia nustatyti, ar nuteistasis vyras ir moteris yra sugyventiniai, t. y. nustatyti šių asmenų partnerystę, pataisos įstaigų personalas vadovaujasi Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.229 straipsnio nuostatomis. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 107 straipsnis suteikia teisę nuteistiesiems laisvės atėmimu bausmės atlikimo metu sudaryti santuoką ir nustato kai kuriuos santuokos sudarymo laisvės atėmimo vietoje tvarkos elementus. Nuteistajam sudarant santuoką laisvės atėmimo vietoje vadovaujamasi Lietuvos Respublikos civilinio kodekso trečiosios knygos II dalimi „Santuoka“.

Administracinėje teisėje yra normų, kurios reguliuoja pataisos įstaigų veiklą (LR ATPK 191 str. – atsakomybė už draudžiamų turėti daiktų perdavimą nuteistiesiems). Kitos Lietuvos Respublikos administracinės teisės pažeidimų kodekso teisės normos yra privalomos pataisos įstaigoms, kurios yra valstybės valdymo institucijoms pavaldžios įstaigos.

Darbo teisės normos reguliuoja pataisos įstaigų bei valstybės įmonių prie pataisos namų darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartis, darbo santykius. Nuteistiesiems, dirbantiems pataisos įstaigose ar valstybės įmonėse prie pataisos namų, taikomos Lietuvos Respublikos darbo kodekso XVII skyriaus (Materialinė atsakomybė) ir XVIII skyriaus (Darbuotojų sauga ir sveikata) nuostatos.

3.4.

Bausmių vykdymo teisės mokslo samprata ir objektas. Bausmių vykdymo teisės mokslo ir kitų mokslo šakų ryšys

Bausmių vykdymo teisės mokslas – tai žinių sritis, kuri nagrinėdama santykius, atsirandančius kriminalinių bausmių vykdymo (atlikimo) metu, siekia nustatyti tokį efektyvų bausmių vykdymo teisinį reguliavimą bei tokią efektyvią bausmes vykdančių institucijų sistemą, kuri pataisos priemonėmis galėtų paveikti nuteistuosius, kad jie, atlikę bausmę, sugebėtų savo gyvenimo tikslų siekti teisėtais būdais ir priemonėmis.

Bausmių vykdymo teisės mokslas atitinka teisės šaką, turinčią paskirtį nagrinėti visą socialinių politinių, ekonominių, teisinių, moralinių, psichologinių pedagoginių problemų vykdymo srityje, kompleksą, atskleisti tendencijas ir dėsningumus, atsirandančius veiklos, susijusios su įstatymų taikymu, vykdant teismų nuosprendžius, kuriais paskirtos bausmės, procese ir teikti pasiūlymus dėl bausmių vykdymo įstatymų ir jų taikymo praktikos tobulinimo. Todėl **bausmių vykdymo teisės mokslo objekto** turinys yra gerokai platesnis nei atitinkamos teisės šakos dalyko. Ši mokslo šaka taip pat nagrinėja: valstybės politiką bausmių vykdymo srityje, šios politikos ir bausmių vykdymo teisės principus; Lietuvos bausmių vykdymo teisės ir bausmes vykdančių institucijų istoriją; jų vietą kitų teisėsaugos institucijų, kovojančių su nusikalstamumu, sistemoje; bausmių vykdymo teisės normų turinį ir struktūrą; bausmių vykdymo įstatymus ir kitus teisės aktus bei jų šaltinius; teisinius santykius, atsirandančius vykdant (atliekant) bausmes; bausmių vykdymo teisės ryšius su kitomis teisės šakomis; bausmes vykdančių institucijų veiklos efektyvumą; užsienio valstybių bausmių ir jas vykdančių institucijų sistemas; bausmių vykdymo ir pataisos poveikio priemonių taikymo nuteistiesiems praktiką.

Bausmių vykdymo teisės mokslo metodologinis pagrindas yra filosofija, kaip visuotinis pažinimo metodas, pasireiškiantis konkrečiuose mokslinio tyrimo metoduose. Metodologinę įtaką bausmių vykdymo teisės mokslui daro bendroji teisės teorija.

Bausmių vykdymo teisės mokslas yra glaudžiai susijęs su kitų tei-

sės šakų mokslais, pirmiausia – su baudžiamosios teisės mokslu. Bausmės teorija glaudžiai sieja šių abiejų mokslo šakų objektus ir metodus. Bausmių vykdymo teisės mokslas yra susijęs su baudžiamojo proceso teisės mokslu – atsižvelgiama į pastarojo mokslo teorines nuostatas dėl teismų nuosprendžių ir nutarčių vykdymo.

Bausmių vykdymo teisės mokslo pamatas yra konstitucinės teisės mokslas. Pirmiausia tai susiję su piliečio teisine padėtimi, teisėtumu, valstybės aukščiausiosios valdžios ir valdymo institucijų kompetencija.

Bausmių vykdymo teisės mokslas taip pat naudojasi administracinės teisės mokslo teorinėmis nuostatomis dėl institucijų, vykdančių bausmes, valdymo struktūros, šių institucijų organizavimo ir jų sistemos.

Bausmių vykdymo teisės mokslas yra susijęs su kriminologija, kuri nagrinėja nusikalstamumo sąlygas ir priežastis, nusikaltėlio asmenybę, jos tyrinėjimo metodologiją, nusikalstamumo užkardymo priemones, kovos su nusikalstamumu priemonių efektyvumą. Tiriant nuteistuosius ir asmenis, atleistus nuo bausmės, plačiai taikomi kriminologinės analizės metodai.

Bausmių vykdymo teisės mokslas naudojasi psichologijos, pedagogikos, ekonomikos mokslų, kurie nėra teisės šakų mokslai, teorine patirtimi.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014: 20–24, 26, 29, 34 str.
2. Lietuvos Respublikos administracinės teisės pažeidimų kodeksas. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 1998: 191 str.
3. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 64–2569: XVII, XVIII skyriai.
4. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74–2262: Trečioji knyga, II dalis, 3.135, 3.229 str.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89–2741: 13, 15, 16, 18, 27, 42, 43, 77, 79 str.
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37–1341: 1 str., VII dalis.
7. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 1, 5–9,13, 16–21, 52, 70, 71, 76, 77, 83, 90, 94, 99, 102, 106, 111, 176–182 str.

8. Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo 1, 2, 3, 8, 12, 24 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei įstatymo papildymo 5^1 ir 7^1 straipsniais įstatymas. 2002 m. birželio 18 d. Nr. IX–956 // Valstybės žinios. 2002, Nr. 68–2761: 2 str.
9. Bekarija Č. Apie nusikaltimus ir bausmes. – Vilnius: Mintis, 1992, p. 38.
10. Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. – Vilnius: Justitia, 2000.
11. Staliraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999.
12. Švedas G. Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis: mokymo priemonė. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 25–34, 46–62.
13. Уголовно-исправительное право: учебник / ред. И. В. Шмаров. – Москва: БЕК, 1996, с. 8–27.
14. Уголовно-исправительное право: учебник, 2-ое издание / ред. В. И. Селиверстов. – Москва: Юристъ, 2001, с. 19–35.

4. BAUSMIŲ VYKDYMO ĮSTATYMAI IR TEISĖS NORMA

4.1.

Bausmių vykdymo teisės šaltiniai ir jų rūšys. Bausmių vykdymo įstatymai ir jų uždaviniai. Lietuvos Respublikos Vyriausybės bei kitų valstybės valdymo institucijų priimti bausmių vykdymo teisės aktai

Bausmių vykdymo teisės šaltiniai – tai teisės aktų, reglamentuojančių visą kompleksą visuomeninių santykių, atsirandančių vykdant (atliekant) kriminalines bausmes ir taikant nuteistiesiems pataisos poveikio priemones, visuma.

Kaip rašo G. Švedas, „**Bausmių vykdymo teisės sistema** – tai logiškai išdėstyta vidinė bausmių vykdymo teisės struktūra“. (2003, p. 36)

Bausmių vykdymo teisės šaltiniai nėra vieni nuo kitų izoliuoti, jie tarpusavyje sąveikauja, sudaro vientisą bausmių vykdymo teisės aktų sistemą.

Bausmių vykdymo teisės aktų sistemą sudaro šie šaltiniai:

1. bausmių vykdymo įstatymai;
2. bausmių vykdymo poįstatyminiai aktai.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 67 straipsnio 2 punktą įstatymų leidybos teisė yra suteikta Seimui, o pagal šio straipsnio 19 punktą jam suteikta teisė leisti amnestijos aktus. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 straipsnis Seimui suteikia teisę ratifikuoti ir denonsuoti tarptautines sutartis. Tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 1 straipsnio 1 dalis nustato: „Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo įstatymai nustato bausmių vykdymo ir atlikimo tvarką, sąlygas ir principus“.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 2 straipsnis nustato: „1. Šio Kodekso numatytais atvejais valstybinės institucijos priima teisės aktus bausmių vykdymo klausimais.

2. Šio straipsnio 1 dalyje nurodyti teisės aktai nustato Lietuvos Respublikos įstatymuose numatytų nuteistųjų teisių ir laisvių apribojimo bei pareigų realizavimo tvarką“.

Įstatymų nustatyta tvarka Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Teisingumo ministerija ir kitos ministerijos leidžia poįstatyminius aktus, taip pat ir tiesiogiai ar iš dalies susijusius su bausmių vykdymo sritimi.

Bausmių vykdymo įstatymus ir kitus teisės aktus (poįstatyminius norminius aktus) galima suskirstyti į dvi grupes:

1. pagrindiniai ir pagalbiniai įstatymai;

2. pirminiai ir antriniai įstatymai ir kiti teisės aktai (poįstatyminiai norminiai aktai).

Bausmių vykdymo įstatymų ir kitų teisės aktų (poįstatyminių norminių aktų) skirstymo į pagrindinius ir pagalbinius pagrindas yra šiuose įstatymuose išreikštų teisės normų pobūdis.

I grupė:

Pagrindiniai bausmių vykdymo įstatymai – tai tie, kurie tiesiogiai išreiškia teisės normas, kurios reguliuoja visuomeninius santykius, atsirandančius vykdant (atliekant) kriminalines bausmes ir nuteistiesiems taikant pataisos poveikio priemones. Pagalbiniai įstatymai tiesiogiai bausmių vykdymo teisės normų, reguliuojančių visuomeninius santykius, atsirandančius vykdant (atliekant) kriminalines bausmes ir nuteistiesiems taikant pataisos poveikio priemones, neišreiškia, bet jie patvirtina pagrindinių bausmių vykdymo įstatymų nuostatas, pavyzdžiui, pagrindinis teisės aktas yra Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, pagalbinis – Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymas. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 147 straipsnio 1 dalis nustato: „Pataisos įstaigose organizuojamas nuteistųjų iki šešiolikos metų bendrasis lavinimas“. Šio straipsnio 3 dalis nustato: „Nuteistųjų bendrąjį lavinimą organizuoja apskričių viršininkai“. Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo 6 straipsnio 1 punktas nustato, kad apskrities viršininkas įstatymų nustatyta tvarka steigia, reorganizuoja ir likviduoja apskrities valstybines švietimo (…) įstaigas bei tarnybas“. Kitas pa-

galbinis įstatymas – tai Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 139 straipsnio 2 dalis nustato: „Pataisos įstaigose, išskyrus kalėjimus, nuteistieji gali Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka steigti visuomenines organizacijas“. Pagalbinis įstatymas – Lietuvos Respublikos visuomeninių organizacijų įstatymas, nustatantis visuomeninių organizacijų steigimo ir jų veiklos tvarką.

II grupė:

Pirminiai bausmių vykdymo įstatymai ir kiti teisės aktai (poįstatyminiai norminiai aktai) išreiškia teisės normas, galiojančias kartu su kito – antrinio bausmių vykdymo teisės akto normomis, kurios papildo pirminio bausmių vykdymo teisės akto normas, jas išplėtoja. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso, kaip pirminio įstatymo, 69 straipsnio 3 dalis nustato: „Nuteistųjų perkėlimo iš vienos pataisos įstaigos į kitą tvarką nustato Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės“. Šios taisyklės (jas pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 64 straipsnį tvirtina Teisingumo ministerija), yra antrinis bausmių vykdymo teisės aktas (poįstatyminis norminis aktas). Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 173 straipsnio 7 dalis nustato: „Arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes atliekančių nuteistųjų mitybos ir materialinio buitinio aprūpinimo normas nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė arba jos įgaliota institucija“. Antrinis bausmių vykdymo teisės aktas – tai Vyriausybės 2002 m. sausio 9 d. nutarimas Nr. 14 „Dėl fiziologinių mitybos normų asmenims, laikomiems kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, patvirtinimo“.

Bausmių vykdymo teisės aktai skirstomi pagal valstybės subjektus (lygius), kurie tuos aktus priėmė:

1 lygis. Valstybės aukščiausiosios valdžios institucijos (Lietuvos Respublikos Seimo) priimti bausmių vykdymo teisės aktai. Tai: Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, patvirtintas Lietuvos Respublikos 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX–994; Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII–1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX–785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX–994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas Nr. IX–1162, priimtas 2002 m. spalio 29 d.; Lie-

tuvos Respublikos Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymas Nr. VIII–1631, priimtas 2000 m. balandžio 18 d.; Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos akto Nr. VIII–1619, priimtas 2000 m. balandžio 11 d. (Žin., 2000, Nr. 35–973) ir kt.

2 lygis. Valstybės aukščiausiosios valdymo institucijos (Lietuvos Respublikos Vyriausybės) priimti bausmių vykdymo teisės aktai. Tai: Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. sausio 10 d. nutarimas Nr. 24 „Dėl socialinės paramos nuteistiesiems fondo naudojimo tvarkos patvirtinimo“ (Žin., 1998, Nr. 5–97; 2000, Nr. 62–1884); Vyriausybės 2002 m. vasario 13 d. nutarimas Nr. 228 „Dėl Nuteistųjų laisvės atėmimu darbo apmokėjimo tvarkos“ (Žin., 2002, Nr. 17–675) ir kt.

3 lygis. Žinybiniai bausmių vykdymo teisės aktai (ministerijų ir kitų institucijų teisės aktai). Tai: teisingumo ministro 2003 m. balandžio 17 d. įsakymu Nr. 107 patvirtinta Pataisos inspekcijų darbo tvarka (Žin., 2003, Nr. 40–1856); teisingumo ministro 2003 m. birželio 18 d. įsakymas Nr. 182 „Dėl Areštinių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ (Žin., 2003, Nr. 68–2095); Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus 2002 m. gegužės 6 d. įsakymas Nr. 57 „Dėl Kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietų įskaitos tarnybų darbo instrukcijos patvirtinimo“ (Žin., 2002, Nr. 47–1832) ir kt.

4.2.

Bausmių vykdymo teisės norma ir jos ypatybės. Bausmių vykdymo įstatymo ir normos santykis

Bausmių vykdymo teisės norma suprantama kaip atitinkamas teisinių santykių dalyvių (valstybės institucijų, įstaigų, visuomeninių organizacijų, pareigūnų, nuteistųjų ir pavienių piliečių) atitinkamo elgesio modelis. Normoje nustatomos taisyklės, pagal kurias reguliuojami visuomeniniai santykiai, atsirandantys vykdant kriminalines bausmes ir taikant nuteistiesiems pataisos poveikio priemones.

Bausmių vykdymo teisės normos – tai teisės normos, reguliuojančios visuomeninius santykius, atsirandančius tarp valstybės institucijų ir nuteistųjų vykdant (atliekant) visas kriminalines bausmes ir pataisos priemonių taikymo, vykdant (atliekant) kai kurias kriminalines bausmes, metu, kuriais siekiama bausmių vykdymo tikslų.

G. Švedas pateikia šį bausmių vykdymo teisės normos apibrėžimą: „Bausmių vykdymo teisės norma – tai valstybės nustatyta, formaliai apibrėžta elgesio taisyklė, suteikianti reguliuojamo santykio subjektams subjektines teises ir nustatanti jiems teisines pareigas“. (Švedas, 2003, p. 37)

Bendroji teisės teorija teigia, kad įstatymas yra forma, o teisės normos yra jo turinys.

Bausmių vykdymas – tai ne tik teisinė, bet ir psichologinė kategorija, nes jo tikslas yra pataisyti nuteistuosius. Auklėjamasis ir socialinis reabilitacinis bausmių vykdymo pobūdis nulemia bausmių vykdymo teisės normų turinį, suteikia jam psichologinius ir pedagoginius aspektus. Šiose normose randa vietą ir daugelis psichologinio, pedagoginio poveikio priemonių principų. Bausmių vykdymo teisės normose vartojamos tokios kategorijos kaip „pataisymas“, „nepriekaištingas elgesys“, „stropus darbas“ ir panašios.

Bausmių vykdymo teisės normų ypatybė yra tai, kad kai kurios iš jų yra paimtos iš kitų teisės šakų. Pirmiausia tai pasakytina apie normas, reguliuojančias nuteistųjų darbą (LR BVK 128 str.), jų valstybinio socialinio draudimo ir valstybinio socialinio draudimo stažo klausimus (LR BVK 129 str.), nuteistųjų bendrąjį lavinimą ir profesinį mokymą (LR BVK 147 ir 148 str.).

Ne visos bausmių vykdymo teisės normos įtvirtina atitinkamo elgesio modelį. Daugelis normų nustato šios teisės šakos tikslus, uždavinius, principus ir atskirų jos institutų apibrėžimus (definicijas). Bendrojoje teisės teorijoje tokios normos laikomos specialiosiomis normomis. Bausmių vykdymo teisėje specialiosios normos realizuojamos kaip **normos-uždaviniai, normos-principai ir normos-definicijos**. Pavyzdžiui, normoms-uždaviniams galima priskirti Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 1 straipsnį, nustatantį bausmių vykdymo įstatymų paskirtį, 125 straipsnio 8 dalį, nustatančią, kad „pataisos įstaigų ir valstybės įmonių prie pataisos įstaigų gamybinė ūkinė veikla privalo tarnauti

tik pagrindiniam tikslui – išmokyti nuteistąjį gyvenimo tikslų siekti teisėtais būdais ir priemonėmis“. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 5–9 straipsniai – tai normos-principai. Šie straipsniai pirmą kartą bausmių vykdymo teisėje suformulavo šios teisės šakos principus. Norma-definicija – tai Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 112 straipsnio 1 dalis, suformulavusi pataisos įstaigų režimo apibrėžimą.

Bausmių vykdymo teisės normas galima skirstyti į atskiras rūšis atsižvelgiant į nustatomo elgesio taisyklės pobūdį. Atsižvelgiant į bendrojoje teisės teorijoje priimtą teisės normų klasifikaciją, **bausmių vykdymo teisės normas galima suskirstyti į reguliacines, skatinamąsias ir apsaugines.**

Reguliacinės bausmių vykdymo teisės normos nustato bausmių vykdymo teisinių santykių subjektų ir kitų dalyvių teises ir pareigas. Atsižvelgiant į nustatytų teisių ir pareigų pobūdį, reguliacinės normos skirstomos į:

1) įpareigojančiąsias;
2) įgaliojančiąsias;
3) draudžiančiąsias.

Įpareigojančiosios bausmių vykdymo teisės normos nustato pareigą atlikti tam tikras aktyvias teigiamas veikas. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 125 straipsnio 1 dalis nustato: „Kiekvienas laisvės atėmimo bausmę atliekantis nuteistasis privalo dirbti, jeigu jam darbą siūlo pataisos įstaigos administracija“. Šio kodekso 180 straipsnio 6 dalis nustato: „Bausmės vykdymo institucijos vadovas arba jo pavaduotojas privalo išaiškinti paleidžiamam asmeniui jo teises ir pareigas“.

Įgaliojančiosios bausmių vykdymo teisės normos leidžia teisinių santykių subjektams pasirinkti elgesio variantą neperžengiant įstatymo nustatytų ribų. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 95 straipsnio 1 dalis nustato: „Nuteistiesiems leidžiama gauti pašto ir perduodamus siuntinius“. Šio kodekso 152 straipsnio 1 dalis nustato: „Nėščioms moterims ir vaikų iki trejų metų turinčioms motinoms pataisos namų administracija gali leisti gyventi ne pataisos namų teritorijoje, kol vaikui sueis treji metai“.

Draudžiančiosios bausmių vykdymo teisės normos nustato pareigą susilaikyti nuo konkrečių veiksmų, kuriuos įstatymas vertina kaip

neteisėtus. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 99 straipsnio 2 dalis nustato: „Kardomojo kalinimo vietose, areštinėse ir pataisos įstaigose laikomų nuteistųjų, kurie tarpusavyje nėra sutuoktiniai ar artimieji giminaičiai, susirašinėjimas draudžiamas“.

Skatinamųjų bausmių vykdymo teisės normų paskirtis – skatinti įstatymo pagirtiną elgesį, nuteistųjų pataisymą. Šios normos įtvirtintos Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 140 straipsnyje „Laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems skiriamos paskatinimo priemonės“.

Apsauginių bausmių vykdymo teisės normų paskirtis – apsaugoti teisinius santykius, atsirandančius vykdant (atliekant) kriminalines bausmes, ir užtikrinti bausmių vykdymo teisės normų realizavimą. Šiai grupei normų priskiriamos Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 142 straipsnio nuostatos dėl nuobaudų, skiriamų nuteistiesiems už bausmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimą, taip pat normos (LR BVK 169–172 str.), numatančios nuteistųjų atsakomybę už valstybei padarytą žalą.

Bausmių vykdymo teisės normos skirstomos į:

1) materialines;

2) procesines (procedūrines).

Materialinės normos nustato elgesio taisyklės turinį, o procedūrinės normos reguliuoja elgesio sąlygas ir tvarką. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 140 straipsnis nustato paskatinimo priemones, skiriamas nuteistiesiems, o 141 straipsnis – paskatinimo priemonių skyrimo nuteistiesiems tvarką.

Bausmių vykdymo teisės normos struktūra – tai jos vidinė sandara (vidinių normos elementų organizacija), apibūdinanti teisės normą kaip vientisą, bet struktūrintą elgesio taisyklę.

Bendrosios teisės teorijos ir **bausmių vykdymo teisės normos struktūrą sudaro**:

1. hipotezė,
2. dispozicija,
3. sankcija.

Hipotezė – tai iš graikų kalbos perimtas terminas, reiškiantis tam tikrų reiškinių, faktų egzistavimo prielaidą (spėjimą).

Teisinė hipotezė – tai spėjimas, kad įvyks tokie gyvenimo faktai, kurių atžvilgiu reikės elgtis pagal dispozicijoje aprašytą elgesio taisyklę.

Teisinė hipotezė – tai teisės normos dalis, nurodanti faktines aplinkybes, kurioms atsiradus, pradeda galioti visa teisės norma.

Teisės normos hipotezė paprastai prasideda žodeliu „jei“ ir baigiasi ties žodeliu „tai“. „Jei sutartis sudaryta, tai jos reikia laikytis“. Hipotezę čia formuluoja žodžiai „sutartis sudaryta“. Hipotezė yra būtinas kiekvienos teisės normos elementas. Jeigu jos nebūtų, visa teisės norma netektų prasmės, ji taptų negyva – niekada netaikoma ir nenaudojama, nes būtų neaišku, kokiais atvejais ir kam ją reikia taikyti. Daugeliu atvejų hipotezė yra už bausmių vykdymo teisės normos teksto ribos. Hipotezė gali būti bendra keletui bausmių vykdymo teisės normų. Čia turima omenyje bausmės vykdymo (atlikimo) pagrindą – teismo nuosprendį (nutartį).

Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 105 straipsnyje yra nurodytos nuteistųjų trumpalaikės išvykos už pataisos įstaigų ribų sąlygos. Šio kodekso 154 straipsnyje nurodytos laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų išvykimo be sargybos arba be palydos sąlygos.

Dispozicija – iš lotynų kalbos perimtas erminas, reiškiantis išdėstymą.

Teisinė dispozicija – tai centrinis teisės normos elementas, jos šerdis.

Dispozicijoje aprašomas bausmių vykdymo teisės subjektų leidžiamo ir privalomo elgesio (teisių ir pareigų) mastas (apimtis) atsiradus hipotezėje aprašytoms aplinkybėms. Dispozicija – tai pati elgesio taisyklė. Teisės normos ir įstatymo straipsniai nebūtinai turi sutapti. Straipsnyje gali būti kelios normos. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 126 straipsnyje numatytos dvi veiklos rūšys (individuali darbinė ir kūrybinė veikla), kuriomis gali užsiimti laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji.

Sankcija – iš lotynų kalbos perimtas terminas, reiškiantis bausmės nustatymą.

Teisinė sankcija – tai teisinio poveikio priemonė, kuria susiaurinamos teisės pažeidėjo teisės už reguliacinės teisės normų reikalavimų nevykdymą (nuobaudos skyrimas), arba skatinamoji priemonė už teisėtą elgesį (paskatinimo priemonės skyrimas).

Bausmių vykdymo teisės normų sankcijos daugiausia yra susijusios su nuobaudų skyrimu, apribojimais nuteistiesiems ir jų atsakomy-

be (laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems skiriamos nuobaudos (LR BVK 142 str.), teisės išvykti be sargybos arba be palydos turinčiam nuteistajam atėmimas (LR BVK 155 str. 3 d.), žalos atlyginimo iš nuteistojo laisvės atėmimu, išieškojimas (LR BVK 170 str. 1 d.)). Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse nustatytos sankcijos taikomos tiktai vienam teisinių santykių subjektui – nuteistiesiems. Kiti dalyviai atsako pagal kitų teisės šakų įstatymus. Šio kodekso 130 straipsnis turi paskatinimo sankciją. Jo 1 dalyje nustatyta, kad stropiai dirbantys nuteistieji turi teisę į 14 kalendorinių dienų nemokamas atostogas per vienerius metus.

Bausmių vykdymo teisės ir normos santykis – tai atskiro ir visumos santykis.

Pratimai

1 pratimas. Bausmių vykdymo kodekso 69 straipsnio 3 dalis nustato: „Nuteistųjų perkėlimo iš vienos pataisos įstaigos į kitą tvarką nustato Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės“. Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo 6 straipsnio 1 punktas nustato, kad apskrities viršininkas įstatymų nustatyta tvarka steigia, reorganizuoja ir likviduoja apskrities valstybines švietimo įstaigas. Bausmių vykdymo kodekso 147 straipsnio 3 dalis nustato: „Nuteistųjų bendrąjį lavinimą organizuoja apskričių viršininkai“.

Kokie bausmių vykdymo teisės šaltiniai (įstatymai ir kiti teisės aktai), nurodyti šioje situacijoje, yra pirminiai ir antriniai, pagrindiniai ir pagalbiniai?

2 pratimas. Bausmių vykdymo kodekso 112 straipsnio 1 dalyje nustatyta: „Režimas – tai diferencijuotų laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygų ir šią bausmę atliekančių nuteistųjų elgesio taisyklių visuma“.

Kuriai bausmių vykdymo teisės normų rūšiai priskirsite šią teisės normą? Apibūdinkite šią bausmių vykdymo teisės normą.

Užduotis

Nustatykite šių bausmių vykdymo teisės normų struktūrą:

1. Atvirose kolonijose nuteistieji (…) 7) jeigu neturi galiojančių nuobaudų, per savaitę gali iki dviejų parų ne darbo metu parvykti į namus.

Šios išvykos leidžiamos atviros kolonijos direktoriaus įsakymu. Kelionės išlaidas apmoka patys nuteistieji arba jų artimieji giminaičiai (LR BVK 91 str. 1 d. 7 p.).

2. Kardomojo kalinimo vietose, areštinėse ir pataisos įstaigose laikomų nuteistųjų tarpusavio telefoniniai pokalbiai draudžiami. Telefoninis pokalbis gali būti nutrauktas, jei nuteistasis pažeidžia skambinimo tvarką (LR BVK 102 str. 3 d.).

3. Už nepriekaištingą elgesį, iniciatyvą ir aktyvų dalyvavimą socialinės reabilitacijos programose, stropų darbą bei mokymąsi laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems gali būti skiriamos šios paskatinimo priemonės:

1) padėka;

2) premija už geriausius darbo rezultatus;

3) teisė vieną kartą papildomai paskambinti telefonu (LR BVK 140 str. 1 d. 1–3 p.).

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014: 67, 138 str.
2. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 1, 2, 4-9, 64, 95, 99, 112, 125, 126, 128-130, 139-142, 147, 148, 152, 154, 155, 170, 173, 180 str.
3. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“. 1991 m. gegužės 21 d. Nr. I–1344 // Valstybės žinios. 1991, Nr. 16–689.
4. Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymas. 2000 m. balandžio 18 d. Nr. VIII–1631 // Valstybės žinios. 2000, Nr. 39–1088.
5. Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymo įgyvendinimo įstatymas. 2000 m. balandžio 18 d. Nr. VIII–1635 // Valstybės žinios. 2000, Nr. 39–1091.
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII–1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto

2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX–785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX–994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas. (2002 m. spalio 29 d.). Nr. IX–1162 // Valstybės žinios. 2002, Nr. 112–4970.
7. Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos“ pakeitimo įstatymas. 2002 m. gruodžio 10 d. Nr. IX–1270 // Valstybės žinios. 2002, Nr. 124–5626.
8. Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius: Mintis, 1991.
9. Žmogaus teisės. Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius: Mintis, 1993.
10. Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. – Vilnius: Justitia, 2000, p. 213–220, 227–234.
11. Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: LTA, 1999.
12. Švedas G. Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis: mokymo priemonė. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 35–48.
13. Уголовно–исполнительное право: учебник, 2–ое издание / ред. В. И. Селиверстов. – Москва: Юристъ, 2001, с. 48–54, 519–521.

5. BAUSMES VYKDANČIŲ INSTITUCIJŲ SISTEMA

5.1.

Bausmes vykdančių institucijų sistema ir jos elementai

Valstybės prievartos (jos ryškiausia forma yra kriminalinė bausmė) įgyvendinimas reikalauja, kad valstybė nuolat kontroliuotų, kaip taikomi nuteistiesiems skirti baudžiamojo pobūdžio apribojimai. Tuo tikslu kriminalinių bausmių vykdymas yra išskirtinė valstybės prerogatyva (funkcija), kuriai vykdyti steigiamos specializuotos – bausmes vykdančios valstybės institucijos.

Kai kuriose valstybėse, pavyzdžiui, JAV, Australijoje, Anglijoje ir Prancūzijoje laisvės atėmimo bausmės vykdymą taip pat leista vykdyti privačioms pataisos įstaigoms, tačiau šiose laisvės atėmimo bausmę vykdančiose įstaigose nuosprendžių vykdymą kontroliuoja valstybės institucijos, pavyzdžiui, kalėjimų departamentai.

Bausmes vykdančių institucijų sistema – tai objektyviai esanti bausmių vykdymo sistemos vidinė sandara, vienos bausmių vykdymo sistemos padalijimas į susijusias tarpusavyje ir kartu diferencijuotas pavienes institucijas (elementus).

G. Švedas pateikia šį bausmes vykdančių institucijų sistemos apibrėžimą: „Bausmes vykdančių institucijų sistema – tai valstybės institucijų, įstaigų ir pareigūnų, taip pat valstybės įgaliotų asmenų, atsakingų už kriminalinių bausmių įgyvendinimą, visuma“. (2003, p. 120)

Reikia skirti sąvokas: „bausmių sistema“, „bausmių vykdymo sistema“; „bausmes vykdančių institucijų sistema“; „bausmę vykdanti institucija“.

Gana ilgą laikotarpį daugelis Lietuvos bausmes vykdančių institucijų buvo pavaldžios Vidaus reikalų ministerijai. Įgyvendindama Europos Tarybos rekomendacijas, Lietuva numatė bausmių vykdymo instituci-

jas perduoti iš Vidaus reikalų ministerijos pavaldumo Teisingumo ministerijos žinion. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1995 m. sausio 10 d. priėmė nutarimą Nr. 39 „Dėl Pataisos reikalų departamento santykių su Teisingumo ministerija ir Vidaus reikalų ministerija nustatymo“. (Žin., 1995, Nr. 6–126) Teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija), kuriems Lietuvos Respublikos Seimas pritarė 1998 m. birželio 25 d. nutarimu Nr. VIII–810 (Žin., 1998, Nr. 61–1736), IV skyriuje „Bausmių vykdymo sistemos kūrimas“ yra nuostata: „Organizacinę reformos dalį sudaro Pataisos reikalų departamento prie Vidaus reikalų ministerijos perdavimas Teisingumo ministerijai. Kalėjimų departamentas prie Teisingumo ministerijos tampa civiline įstaiga; jos kompetencija ir funkcijos plečiamos sudarant realias galimybes daryti įtaką bausmių vykdymo politikai“. 2000 m. balandžio 18 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymas Nr. VIII–1631 (Žin., 2000, Nr. 39–1088), kuris nustatė didžiosios dalies bausmes vykdančių institucijų ir jų veiklą organizavusio Pataisos reikalų departamento perdavimo iš Vidaus reikalų ministerijos valdymo srities į Teisingumo ministerijos valdymo sritį datą – 2000 m. rugsėjo 1 dieną. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2000 m. rugpjūčio 24 d. priėmė nutarimą Nr.963 „Dėl Pataisos reikalų departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Vilniaus socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigos reorganizavimo, šio departamento ir jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių perdavimo ir kai kurių jų pavadinimų pakeitimo“ (Žin., 2000, Nr. 72–2232), kurio 2 punkte nustatė: „Pakeisti Pataisos reikalų departamento pavaldumą iš Vidaus reikalų ministerijos į Teisingumo ministerijos ir vadinti jį Kalėjimų departamentu prie Teisingumo ministerijos“. Šio nutarimo 3-iuoju punktu buvo analogiškai pakeistas pataisos įstaigų, tardymo izoliatorių ir mokymo centro pavadinimas. Šie Vyriausybės nutarimo punktai įsigaliojo 2000 m. rugsėjo 1 dieną.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksu, **subjektus, vykdančius kriminalines bausmes, galima suskirstyti į:**

1. specializuotas valstybės institucijas, kurių tiesioginė paskirtis ir pagrindinė veikla yra vykdyti kriminalines bausmes;

2. kitus bausmių vykdymo teisinių santykių dalyvius, kurių pagrindinė veikla nėra susijusi su kriminalinių bausmių vykdymu.

Specializuotos valstybės institucijos, kurių tiesioginė paskirtis ir pagrindinė veikla yra vykdyti kriminalines bausmes, yra šios:

1. Pataisos įstaigos.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 21 straipsnio 1 dalis nustato: „Terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes vykdo pataisos įstaigos – pataisos namai, nepilnamečių pataisos namai, kalėjimai, atviros kolonijos“. Šio kodekso 62 straipsnio 2 dalis pataisos įstaigų rūšims prilygina laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigas: gydymo–pataisos namus ir laisvės atėmimo vietų ligoninę.

2. Areštinės.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 20 straipsnio 1 dalis nustato: „Arešto bausmę vykdo areštinės“.

3. Pataisos inspekcijos.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 18 straipsnio 1 dalis nustato: „Teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo, viešųjų teisių atėmimo ir viešųjų darbų bausmes vykdo pataisos inspekcijos“. Šio kodekso 19 straipsnio 1 dalis nustato, kad „laisvės apribojimo bausmę vykdo pataisos inspekcijos“.

Valstybės institucijos ir kiti bausmių vykdymo teisinių santykių dalyviai, kurių pagrindinė veikla nėra susijusi su kriminalinių bausmių vykdymu, yra šie:

1. Kardomojo kalinimo vietos (suimtųjų namai).

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 68 straipsnio 1 dalį nuteistieji, kuriems pirmą kartą paskirtas laisvės atėmimas ir šią bausmę atlikti nustatyta pataisos namuose, gali būti palikti kardomojo kalinimo vietose atlikti ūkio darbus. Šio straipsnio 3 dalis nustato, kad „atlikti ūkio darbus palikti nuteistieji laikomi pataisos namų paprastosios arba lengvosios grupių laikymo sąlygomis“.

Nuteistiesiems, vykdantiems laisvės atėmimo bausmę, be išimčių, nes tokių nenumato Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, turi būti daromas įstatymo numatytas poveikis, t. y. taikomos šio kodekso 111 straipsnyje numatytos nuteistųjų, kuriems paskirtas laisvės atėmimas, pataisos priemonės. Iš to darytina išvada, kad kardomojo kalini-

mo vietos administracija turi būti profesionaliai pasirengusi ir mokėti nuteistiesiems laisvės atėmimu, kurie palikti atlikti ūkio darbus, taikyti pataisos poveikio priemones.

2. Antstolis.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 16 straipsnis nustato: „Baudą priverstinai išieško antstolis“. Šio kodekso 17 straipsnis nustato, kad „juridinio asmens veiklos apribojimo ir juridinio asmens likvidavimo bausmes vykdo antstolis“.

3. Policija.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 19 straipsnio 1 dalis nustato, kad „laisvės apribojimo bausmę vykdo pataisos inspekcijos“. Tačiau šio straipsnio 2 dalis į šio bausmės vykdymo procedūrą įtraukia ir policiją, kuri „neperžengdama Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytos kompetencijos, kontroliuoja nuteistajam paskirtų draudimų ir įpareigojimų vykdymą“.

4. Kiti bausmių vykdymo teisinių santykių dalyviai (nuteistojo darbdavys, valstybės ir savivaldybių institucijos, įstaiga, įmonė, nevalstybinė organizacija arba institucija).

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 34 straipsnio 1 dalis nustato: „Nuteistojo darbdavys, valstybės ar savivaldybių institucija, įstaiga ar įmonė, nevalstybinė organizacija ne vėliau kaip kitą dieną po nuosprendžio nuorašo gavimo Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka nutraukia darbo sutartį su nuteistuoju arba atleidžia jį iš valstybinės tarnybos, jeigu nuteistasis dirba darbą arba eina pareigas, kurie uždrausti teismo nuosprendžiu, ir nuteistojo valstybinio socialinio draudimo pažymėjime tiksliai pagal teismo nuosprendį įrašo, kokiu pagrindu, kokiam laikui ir kokį darbą arba pareigas jam atimta teisė dirbti arba eiti“. Šio straipsnio 2 dalis nustato, kad „institucija, išduodanti leidimus tam tikrai veiklai, ne vėliau kaip kitą darbo dieną po nuosprendžio nuorašo gavimo Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka panaikina nuteistajam išduotą leidimą užsiimti tam tikra veikla“.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 44 straipsnis, nustatantis darbdavių, pas kuriuos atliekama viešųjų darbų bausmė, pareigas, 2-uoju punktu įpareigoja darbdavį „kontroliuoti nuteistųjų elgesį darbo metu“.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas įteisina teismų priimtų nuosprendžių ir nutarčių privalomumą. Šio kodekso 346 straipsnio 1 dalis nustato: „Įsiteisėję teismo nuosprendis ir nutartis yra privalomi visoms valstybės ir savivaldybių institucijoms ir pareigūnams, įmonėms, įstaigoms ir organizacijoms bei asmenims ir turi būti be prieštaravimų ir netrukdomai vykdomi visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje“. Šio straipsnio 3 dalis įpareigoja prokurorą kontroliuoti „nuosprendžio pateikimą vykdyti ir jo vykdymą“.

Šio kodekso 348 straipsnio 1 dalis nustato, kad „nuosprendį vykdyti gavusi institucija, įstaiga ar įmonė ne vėliau kaip kitą dieną praneša apie tai nuosprendį vykdyti pateikusiam teismui“.

Bausmes vykdančios institucijos, kurių tiesioginė paskirtis ir pagrindinė veikla yra vykdyti kriminalines bausmes, yra valstybės viešieji juridiniai asmenys, veikiantys pagal Lietuvos Respublikos biudžetinių įstaigų įstatymą (Žin., 1995, Nr. 104–2322), turintys sąskaitas bankuose ir antspaudus su Lietuvos valstybės herbu, žinybiniu priklausomumu ir savo pavadinimais.

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 18 straipsnio 2 dalį „Pataisos inspekcijas steigia, reorganizuoja, pertvarko ir likviduoja Lietuvos Respublikos Vyriausybė Teisingumo ministerijos teikimu“.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.46 straipsniu, valstybės institucijos, vykdančios kriminalines bausmes, veikia pagal savo steigimo dokumentus – nuostatus arba įstatymų numatytais atvejais – bendruosius nuostatus. Pavyzdžiui, pagal Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto, patvirtinto Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymu (Žin., 2000, Nr. 39–1088; 2003, Nr. 49–2158), 7 straipsnio 3 dalį pataisos įstaigų ir pataisos inspekcijų nuostatus tvirtina teisingumo ministras. Nuostatai – tai šių institucijų veiklos organizacinis, o dažnai ir teisinis pagrindas institucijai vykdyti tarnybinę veiklą. Bausmes vykdančios institucijos registruojamos įstatymų nustatyta tvarka (valstybės registre, kurį tvarko Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, valstybinėje mokesčių inspekcijoje, nekilnojamasis turtas registruojamas inventorizaciniame biure ir pan.). Bausmes vykdančioms institucijoms

vadovauja vadovai, kuriuos skiria į pareigas ir atleidžia iš pareigų steigėjai.

Bausmes vykdančių institucijų bendras pagrindinės veiklos tikslas, jungiantis šias institucijas į sistemą, yra suformuluotas Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 1 straipsnio 2 dalyje. Bausmes vykdančių institucijų sistema kriminalinių bausmių vykdymo procesą turi organizuoti tam, kad „atlikęs bausmę nuteistasis savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis“.

Bausmes vykdančių institucijų teisinę padėtį lemia kompetencija – tai tie įgaliojimai, kuriuos šioms institucijoms įstatymais ir kitais teisės aktais suteikia valstybės aukščiausiosios valdžios ir valdymo institucijos. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 1 straipsnio 3 dalis nustato, kad „bausmių vykdymo institucijų ir įstaigų pareigūnų teises, pareigas ir atsakomybę nustato Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo įstatymai ir kiti teisės aktai“.

Bendrieji bausmes vykdančių institucijų pagrindiniai uždaviniai yra šie:

1. Teismų nuosprendžių vykdymas.
2. Nuteistųjų pataisos proceso organizavimas ir vykdymas.
3. Atliekančių bausmę nuteistųjų sulaikymas nuo nusikalstamų veikų darymo.
4. Kitų asmenų sulaikymas nuo nusikalstamų veikų darymo.

5.2.

Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos teisinis statusas, pagrindiniai uždaviniai ir funkcijos

Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto, patvirtinto Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymu (Žin., 2000, Nr. 39–1088), 3 straipsnio 1 dalyje nustatyta: „Kalėjimų departamentas yra biudžetinė Teisingumo ministerijai pavaldi įstaiga. Kalėjimų departamentas yra juridinis asmuo ir turi antspaudą su Lietuvos valstybės herbu bei savo pavadinimu“. Pagal šio statuto 3 straipsnio 2 dalį Kalėjimų departamentas prie Teisingu-

mo ministerijos vykdo uždavinius, kurie jam yra nustatyti Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo įstatymuose, Kardomojo kalinimo įstatyme, kituose įstatymuose bei teisės aktuose, taip pat jo nuostatuose. Tarnybos Kalėjimų departamente statuto 7 straipsnio 3 dalis nustato, kad Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos nuostatus tvirtina teisingumo ministras.

Šis departamentas įsteigtas 2000 m. rugsėjo 1 d. reorganizavus Pataisos reikalų departamentą prie Vidaus reikalų ministerijos, kurio pavadinimas buvo pakeistas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. rugpjūčio 24 d. nutarimo Nr. 963 „Dėl Pataisos reikalų departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Vilniaus socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigos reorganizavimo, šio departamento ir jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių perdavimo ir kai kurių jų pavadinimų pakeitimo“ (Žin., 2000, Nr. 72–2232) 2 punktu.

Teisingumo ministras 2000 m. rugsėjo 1 d. įsakymu Nr. 184 (Žin., 2000, Nr. 76–2310) patvirtino Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos nuostatus. Pagal šių Nuostatų 1 punktą Kalėjimų departamentas prie Teisingumo ministerijos yra Teisingumo ministerijai pavaldi įstaiga, organizuojanti kardomojo kalinimo (suėmimo) ir teismų nuosprendžiais paskirtų kriminalinių bausmių vykdymą. Nuostatų 3 punktas nustato, kad „departamentas bei jam pavaldžios kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietos bei pataisos inspekcijos sudaro vieningą organizacinę sistemą – bausmių vykdymo sistemą“.

Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos nuostatuose, patvirtintuose teisingumo ministro 2000 m. rugsėjo 1 d. įsakymu Nr. 184, yra nustatyti šie uždaviniai:

1) organizuoti ir vykdyti bausmių vykdymo sistemos reformą vadovaujantis Teisinės sistemos reformos metmenimis (nauja redakcija) ir Teisinės sistemos reformos įgyvendinimo programa;

2) sudaryti Lietuvos Respublikos įstatymais nustatytas sąlygas asmenims, kuriems teisėjo ar teismo nutartimi (nuosprendžiu) kardomąja priemone paskirtas kardomasis kalinimas (suėmimas), laikyti;

3) užtikrinti teismų nuosprendžių (nutarčių), kuriais nuteista laisvės atėmimu, vykdymą;

4) užtikrinti teismų nuosprendžių (nutarčių), kuriais nuteista pa-

taisos darbais be laisvės atėmimo, atėmimu eiti tam tikras pareigas, dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla, nuosprendžių (nutarčių), kuriais pataisos darbų arba laisvės atėmimo bausmės vykdymas atidėtas, ir nutarčių, kuriomis asmenys lygtinai paleisti iš laisvės atėmimo vietų, vykdymą;

5) sudaryti Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytas sąlygas kriminalinei bausmei vykdyti ir pataisos priemones nuteistiesiems taikyti.

Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos nuostatuose, patvirtintuose teisingumo ministro 2000 m. rugsėjo 1 d. įsakymu Nr. 184, yra nustatytos šios funkcijos:

1) rengti Teisingumo ministerijos pavedimu ir savo iniciatyva įstatymų, Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų ir kitų teisės aktų, susijusių su bausmių vykdymo sistemos reforma, projektus;

2) organizuoti naujų kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietų statybą, jau veikiančių tokio tipo įstaigų rekonstravimą;

3) teikti Teisingumo ministerijai siūlymus steigti, reorganizuoti ar likviduoti kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietas, pataisos inspekcijas, mokymo centrus bei valstybės įmones prie pataisos įstaigų;

4) teikti Teisingumo ministerijai tvirtinti Kalėjimų departamentui pavaldžių įstaigų nuostatus ir valstybės įmonių prie pataisos įstaigų įstatus;

5) sudaryti ir nustatyta tvarka teikti Teisingumo ministerijai ir Finansų ministerijai Kalėjimų departamento biudžeto projektą bei buhalterinę atskaitomybę;

6) kaupti, analizuoti ir prognozuoti Kalėjimų departamentui pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių veiklą;

7) teisingumo ministro nustatyta tvarka kontroliuoti Kalėjimų departamentui pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių ūkinę veiklą, atlikti jų finansines revizijas;

8) užmegzti (savarankiškai ar Teisingumo ministerijai padedant) ir plėtoti ryšius su užsienio valstybių bausmių vykdymo sistemų institucijomis ir tarptautinėmis organizacijomis, organizuoti Kalėjimų departamento bei jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių darbuotojų stažuotes bei pažintinį lankymąsi užsienio valstybių bausmių vykdymo institucijose, dalyvavimą tarptautinėse konferencijose bausmių vykdymo klausimais;

9) organizuoti kartu su Teisingumo ministerija arba savarankiškai tarptautines konferencijas bausmių vykdymo klausimais;

10) organizuoti ir kontroliuoti laisvės atėmimo vietų veiklą sprendžiant jose laikomų asmenų pataisos bei reabilitacijos klausimus;

11) organizuoti ir kontroliuoti personalo parinkimą dirbti Kalėjimų departamente bei jam pavaldžiose įstaigose ir valstybės įmonėse, personalo mokymą, kvalifikacijos kėlimą ir perkvalifikavimą;

12) organizuoti kvalifikacinių kategorijų suteikimą visiems Kalėjimų departamento pareigūnams, Kalėjimų departamentui pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių vyriausiesiems ir vyresniesiems pareigūnams, kontroliuoti kvalifikacinių kategorijų suteikimą Kalėjimų departamentui pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnams ir jaunesniesiems pareigūnams;

13) teikti metodinę bei praktinę pagalbą rengiant kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietų apsaugos bei kalinamųjų ir nuteistųjų priežiūros planus, organizuoti šių planų įgyvendinimą;

14) organizuoti nuteistųjų skirstymą į laisvės atėmimo vietas, kalinamųjų bei nuteistųjų etapavimą (pervežimus);

15) organizuoti Teisingumo ministerijos sprendimų pagal Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis dėl nuteistųjų perdavimo iš Lietuvos arba į Lietuvą įgyvendinimą;

16) sudaryti inžinerinių techninių apsaugos priemonių diegimo kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose planus, organizuoti ir kontroliuoti šių planų vykdymą;

17) kaupti ir analizuoti statistikos duomenis apie kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose laikomus ir pataisos inspekcijų įskaitoje įrašytus asmenis (bendras skaičius, sudėtis, kaita), įstatymų nustatyta tvarka teikti šiuos duomenis Lietuvos Respublikos institucijoms ir tarptautinėms organizacijoms;

18) organizuoti ir kontroliuoti kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietų veiklą užkardant rengiamus bei tiriant padarytus nusikaltimus, teikti šiuo klausimu minėtoms įstaigoms praktinę pagalbą;

19) teikti metodinę bei praktinę pagalbą kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietų administracijai rengiant su policijos ir kitomis Vidaus reikalų ministerijos valdymo sričiai priklausančiomis įstaigomis

bendrų veiksmų specialiuosius planus užkardant ir likviduojant ypatingus įvykius kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose;

20) organizuoti kartu su policijos ir kitų Vidaus reikalų ministerijos valdymo sričiai priklausančių įstaigų bei kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietų vadovais šių įstaigų pareigūnų bendras mokomąsias pratybas užkardant ir likviduojant ypatingus įvykius kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose;

21) organizuoti Kalėjimų departamentui pavaldžioms įstaigoms ir valstybės įmonėms reikalingų antspaudų, spaudų gaminimą, teikti joms pagalbą apsirūpinant dokumentų blankais bei apskaitos žurnalais;

22) nagrinėti Lietuvos Respublikos įstatymų, Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir teisingumo ministro nustatyta tvarka pareiškimus, pasiūlymus ir skundus bausmių vykdymo sistemos veiklos klausimais, imtis reikiamų priemonių jiems spręsti;

23) tvirtinti išlaidų sąmatas Kalėjimų departamentui pavaldžioms įstaigoms ir valstybės įmonėms bei paskirstyti gaunamus asignavimus, kontroliuoti skirtų biudžetinių lėšų panaudojimą;

24) atlikti per kompiuterizuotą Valstybės biudžeto apskaitos ir mokėjimo sistemą „Navision“ Kalėjimų departamentui asignuotų biudžeto išlaidų sąmatų pakeitimus, mokėjimo paraiškų bei buhalterinės apskaitos įrašų importą iš Kalėjimų departamentui pavaldžių įstaigų ir eksportą Finansų ministerijos Iždo departamentui;

25) teikti pagalbą Kalėjimų departamentui pavaldžioms įstaigoms apsirūpinant maisto produktais, kietu ir minkštu inventoriumi, įrenginiais, kontroliuoti šių vertybių apskaitą, naudojimą ir nurašymą;

26) organizuoti Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių įstaigų aprūpinimą pagal nustatytas normas koviniais ir sportiniais šaunamaisiais ginklais, šaudmenimis, asmens saugos, aktyviosios ginties, radiacinės, cheminės saugos priemonėmis bei Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnų aprūpinimą tarnybine uniformine apranga, kontroliuoti šių materialinių vertybių apskaitą, naudojimą ir saugojimą, organizuoti jų remontą;

27) organizuoti, teikti metodinę ir praktinę pagalbą bei kontroliuoti Kalėjimų departamentui pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių civilinės saugos, saugos darbe ir priešgaisrinės saugos tarnybų veiklą;

28) organizuoti ir kontroliuoti Kalėjimų departamentui pavaldžių įstaigų asmens sveikatos priežiūros tarnybų veiklą, higienos normų reikalavimų vykdymą, kaupti ir analizuoti statistikos duomenis ir informaciją apie kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose laikomų asmenų sveikatos būklę, mirtingumą, autoagresijas;

29) organizuoti pataisos inspekcijų veiklą, teikti joms metodinę ir praktinę pagalbą, Teisingumo ministerijos pavedimu rengti probacijos programas ir organizuoti jų įgyvendinimą;

30) organizuoti ir kontroliuoti valstybės įmonių prie pataisos įstaigų veiklą, teikti metodinę ir praktinę pagalbą ieškant užsakovų gaminamai produkcijai ir siūlomoms paslaugoms, atnaujinant gaminamos produkcijos asortimentą, diegiant naujas technologijas, rengti, derinti su reikiamomis institucijomis ir per Teisingumo ministeriją teikti Lietuvos Respublikos Vyriausybei teisės aktų, numatančių palankesnes sąlygas nuteistųjų gaminamai produkcijai įgyvendinti, projektus.

Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos nuostatuose, patvirtintuose teisingumo ministro 2000 m. rugsėjo 1 d. įsakymu Nr. 184, yra suteiktos šios teisės:

1) gauti iš valstybės valdymo bei vietos savivaldos institucijų, ūkio subjektų informaciją Kalėjimų departamento kompetencijos klausimais;

2) kontroliuoti teisingumo ministro nustatyta tvarka, kaip Kalėjimų departamentui pavaldžios įstaigos ir valstybės įmonės laikosi Lietuvos Respublikos įstatymų ir tarptautinių sutarčių, vykdo Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimus, teisingumo ministro ir Kalėjimų departamento direktoriaus įsakymus, kitus teisės aktus, duoti privalomus nurodymus nustatytiems įstatymų bei kitų teisės aktų pažeidimams šalinti;

3) teikti pasiūlymus Teisingumo ministerijai dėl komisijų (darbo grupių) įstatymų bei Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų projektams rengti sudarymo;

4) sudaryti su Lietuvos Respublikos ir užsienio valstybių fiziniais ir juridiniais asmenimis sutartis, reikalingas Kalėjimų departamentui pavestiems uždaviniams įgyvendinti;

5) teikti tvirtinti steigėjui Kalėjimų departamentui pavaldžių įstaigų nuostatus ir valstybės įmonių įstatus;

6) skirstyti suimtuosius į kardomojo kalinimo, o nuteistuosius į laisvės atėmimo vietas;

7) paskirstyti Kalėjimų departamentui pavaldžioms įstaigoms išlaikyti skirtas lėšas, centralizuoti dalį valstybės įmonių prie pataisos įstaigų likutinio pelno specialiam fondui (finansiniam rezervui) sudaryti, kuris reikalingas atskirų valstybės įmonių prie pataisos įstaigų pagrindinėms gamybos priemonėms modernizuoti, apyvartinėms lėšoms papildyti bei finansinei paramai teikti, darbuotojų socialinėms, buitinėms bei darbo sąlygoms gerinti;

8) nustatyti Kalėjimų departamentui pavaldžioms įstaigoms ir valstybės įmonėms pagrindinius biudžetinės ir gamybinės veiklos kontrolinius skaičius bei ekonominius normatyvus;

9) tvirtinti Kalėjimų departamentui pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių biudžetinės ir gamybinės veiklos balansus, finansinius planus, vadovų atlyginimus bei premijų dydžius;

10) reikalauti iš Kalėjimų departamentui pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių statistine atskaitomybe nustatytų ataskaitų, reikalingų suvestinėms ataskaitoms parengti;

11) Kalėjimų departamentas turi ir kitas Lietuvos Respublikos įstatymų, Vyriausybės nutarimų ir kitų teisės aktų suteiktas teises.

Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos vadovauja direktorius, kurį pagal Tarnybos Kalėjimų departamente statuto 12 straipsnio 6 dalį į pareigas skiria ir iš jų atleidžia teisingumo ministras.

Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos veiklą administruoja ši ministerija, kurios nuostatų (nauja redakcija), patvirtintų Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 3 d. nutarimu Nr. 1035 (Žin., 1998, Nr. 63–1816; 2000, Nr. 96–3038; 2002, Nr. 70–2886), 9 punkte nustatyta: „9. Siekdama sudaryti bausmių ir kardomojo kalinimo vykdymo sąlygas, užtikrinančias žmogaus orumą bei atitinkančias Lietuvos Respublikos įstatymuose, Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse ir kituose teisės aktuose įtvirtintus reikalavimus, Teisingumo ministerija: 9.1. padeda užtikrinti efektyvų bausmių ir kardomojo kalinimo vykdymą, nuteistųjų integravimą į visuomenę“. Pagal šių nuostatų 15 punktą teisingumo ministras koordinuoja Kalėjimų departamento veiklą per šios įstaigos vadovą.

5.3.

Pataisos įstaigų rūšys ir šių įstaigų vidaus struktūra. Pataisos įstaigos teisinis statusas

Pataisos įstaigos yra sudėtinė bausmių vykdymo sistemos dalis, šios sistemos elementai.

Šių įstaigų veiklą reglamentuoja Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, 2000 m. balandžio 18 d. Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymas Nr. VIII–1631 (Žin., 2000, Nr. 39–1088; 2003, Nr. 49–2158) ir kiti teisės aktai.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 21 straipsnio 1 dalis nustato: „Terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes vykdo pataisos įstaigos – pataisos namai, nepilnamečių pataisos namai, kalėjimai, atviros kolonijos“.

Šio kodekso 62 straipsnio 1 dalis nustato, kad „laisvės atėmimo bausmę vykdančios pataisos įstaigos yra šių rūšių: pataisos namai, nepilnamečių pataisos namai, kalėjimai ir atviros kolonijos“, o pagal šio straipsnio 2 dalį šioms „pataisos įstaigų rūšims prilyginamos laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigos: gydymo–pataisos namai ir laisvės atėmimo vietos ligoninė“.

Pagal Tarnybos Kalėjimų departamente statuto 3 straipsnio 3 dalį pataisos įstaigos taip pat yra pavaldžios Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos, turi antspaudą su Lietuvos valstybės herbu bei savo pavadinimu ir yra viešieji juridiniai asmenys. Šio statuto 7 straipsnio 3 dalis nustato, kad pataisos įstaigų nuostatus tvirtina teisingumo ministras.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 21 straipsnio 2 dalimi, „pataisos įstaigas steigia, reorganizuoja, pertvarko ir likviduoja Lietuvos Respublikos Vyriausybė Teisingumo ministerijos teikimu“.

Šio kodekso 1 straipsnio 2 dalis nustato, kad „Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo įstatymų paskirtis – nustatyti tokią bausmės vykdymo tvarką, kad atlikęs bausmę nuteistasis savo gyvenimo tikslų siektų

teisėtais būdais ir priemonėmis“. Šią įstatymo nuostatą privalo įgyvendinti pataisos įstaigos, nepriklausomai nuo jų rūšies. Reikiamos laisvės atėmimo bausmės vykdymo tvarkos sudarymas yra pagrindinis pataisos įstaigų uždavinys, kurį įvykdyti pataisos įstaigos gali tik įgyvendinus Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 111 straipsnyje numatytas nuteistųjų, kuriems paskirtas laisvės atėmimas, pataisos priemones, t. y.:

1) užtikrinus laisvės atėmimo bausmės režimą;

2) įtraukus nuteistuosius į darbą;

3) organizavus nuteistųjų socialinę reabilitaciją;

4) organizavus nuteistųjų bendrąjį lavinimą bei profesinį mokymą.

Kiekviena pataisos įstaiga turi savo vidinę organizacinę struktūrą, kuri susideda iš įvairių tarnybų (skyrių, grupių ir kt.). Struktūros apimtis (tarnybų skaičius) priklauso nuo to, kokias užduotis ir funkcijas vykdo konkreti pataisos įstaiga. Tačiau kiekviena pataisos įstaiga, nepriklausomai nuo jos rūšies, privalo turėti šias tarnybas, kurių būtinumą lemia anksčiau minėtas uždavinys:

1) apsaugos ir priežiūros;

2) gamybos organizavimo (prie kai kurių pataisos namų veikia valstybės įmonės, kurios yra pavaldžios Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos);

3) socialinės reabilitacijos;

4) bendrojo lavinimo mokyklą, kurios steigėjas yra apskrities viršininkas;

5) specialiąją profesinę mokyklą (arba jos filialą), kurios steigėjas yra Švietimo ir mokslo ministerija.

Pataisos įstaigos taip pat turi personalo, asmens sveikatos priežiūros, vidaus tyrimų, materialinio techninio aprūpinimo ir kitas tarnybas.

Teisingumo ministras 2003 m. birželio 4 d. išleido įsakymą Nr. 168 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių įstaigų nuostatų patvirtinimo“ (Žin., 2003, Nr. 57–2566), kuriuo taip pat buvo patvirtinti ir laisvės atėmimo bausmes vykdančių institucijų nuostatai. Pavyzdžiui, Marijampolės pataisos namų nuostatuose šiai įstaigai buvo nustatyti tokie uždaviniai:

1) vykdyti laisvės atėmimo bausmę nuteistiesiems, kuriems teismas nustatė bausmę atlikti pataisos namuose;

2) užtikrinti įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytas laikymo sąlygas nuteistiesiems;

3) rengti įstatymų nustatyta tvarka nuteistuosius integracijai į visuomenę, jiems atlikus bausmę.

Anksčiau minėti nuostatai Marijampolės pataisos namams nustatė šias funkcijas:

1) užtikrinti įstatymų nustatytą nuteistųjų apsaugą ir priežiūrą;

2) tvarkyti nuteistųjų įskaitą, užtikrinti jų priėmimą į įstaigą, siuntimą į kitas įstaigas, paleidimą bei etapavimą;

3) užtikrinti nuteistųjų komunalines ir buitines sąlygas, atitinkančias Lietuvos higienos normas;

4) užtikrinti nuteistųjų maitinimą ir materialinį aprūpinimą pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytas normas;

5) taikyti nuteistiesiems Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo įstatymuose numatytas pataisos priemones;

6) organizuoti kartu su Valstybės įmonės prie Marijampolės griežtojo režimo pataisos darbų kolonijos administracija nuteistųjų užimtumą darbu šioje įmonėje;

7) skirti nuobaudas nuteistiesiems, nesilaikantiems jiems įstatymų bei kitų teisės aktų nustatytų pareigų ir draudimų, skatinti pavyzdingai besielgiančius nuteistuosius, vadovaujantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo įstatymais;

8) organizuoti nuteistųjų bei į įstaigos administraciją besikreipiančių piliečių priėmimą asmeniniais klausimais;

9) naudojant Lietuvos Respublikos įstatymais įteisintas priemones vykdyti nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevenciją ir tyrimą įstaigoje;

10) organizuoti nuteistųjų laisvalaikio užimtumą naudinga veikla, kartu su Švietimo ir mokslo ministerija bei Marijampolės apskrities viršininko administracija nuteistųjų profesinį ir bendrąjį mokymą;

11) nustatyta tvarka įsigyti reikalingą įrangą, medžiagas ir kitas vertybes;

12) užtikrinti tinkamą pastatų, statinių, inžinerinės bei kitos technikos eksploatavimą ir remontą;

13) rengti biudžetinės veiklos balansus, atlikti materialinių vertybių bei lėšų metines inventorizacijas;

14) periodiškai analizuoti, prognozuoti ir planuoti savo tarnybinę, ūkinę ir finansinę veiklą, kaupti statistinę ir kitą informaciją;

15) atlikti Kalėjimų departamento direktoriaus nustatyta tvarka per kompiuterizuotą valstybės biudžeto apskaitos ir mokėjimo sistemą NAVISION mokėjimo paraiškų bei buhalterinės apskaitos įrašų perdavimą į Kalėjimų departamentą;

16) parinkti kandidatus įstaigos etatų sąrašuose patvirtintoms pareigybėms, rūpintis pareigūnų įvadiniu profesiniu ir fiziniu parengimu, dirbančiųjų kvalifikacijos kėlimu, užtikrinti jiems reikiamas darbo ir poilsio sąlygas;

17) nustatyta tvarka ir laiku informuoti Kalėjimų departamentą apie operatyvinės būklės pakitimus Marijampolės griežtojo režimo pataisos darbų kolonijoje, teikti teisės aktų nustatytas statistikos bei kitas ataskaitas;

18) nustatyta tvarka organizuoti raštvedybą ir tvarkyti archyvą;

19) užtikrinti nuteistųjų sveikatos privalomą medicininę kontrolę ir nustatytos apimties sveikatos priežiūrą;

20) užtikrinti higienos, sanitarijos ir priešepideminių reikalavimų įgyvendinimo kontrolę, medicininių priešepideminių priemonių vykdymą.

Pataisos įstaigai vadovauja direktorius, kurį pagal Tarnybos Kalėjimų departamente statuto 12 straipsnio 6 dalį į pareigas skiria ir iš jų atleidžia teisingumo ministras.

5.4.

Pataisos inspekcijos

Pataisos inspekcijos yra sudėtinė bausmių vykdymo sistemos dalis, šios sistemos elementai.

Teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija), kuriems Lietuvos Respublikos Seimas pritarė 1998 m. birželio 25 d. nutarimu Nr. VIII–810 (Žin., 1998, Nr. 61–1736), IV skyriuje „Bausmių vykdymo sistemos kūrimas“ buvo nustatyta, kad „Kalėjimų departamentui priskiriamas reorganizuotas Kriminalinių bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, skyrius, kuriam pavaldžios teritorinės pataisos darbų inspekcijos“.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 18 straipsnio 2 dalis, kaip ir Tarnybos Kalėjimų departamente statuto 7 straipsnio 2 dalis, nustatė, kad „pataisos inspekcijas steigia, reorganizuoja, pertvarko ir likviduoja Teisingumo ministerija“.

Teisingumo ministras 2000 m. rugpjūčio 21 d. įsakymu Nr. 178 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pataisos inspekcijų įsteigimo“ (Žin., 2000, Nr. 70–2077) įsteigė 52 miestų ir rajonų pataisos inspekcijas. Šis įsakymas įsigaliojo 2000 m. rugsėjo 1 d. Įsteigtos miestų ir rajonų pataisos inspekcijos neturėjo viešojo juridinio asmens teisių, o buvo tiesiogiai pavaldžios Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos. Jose buvo 97 pareiginiai etatai. Šių inspekcijų įskaitoje buvo apie 14 tūkst. nuteistųjų bausmėmis, nesusijusiomis su laisvės atėmimu, ir asmenų, lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų.

2000 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojo 2000 m. balandžio 18 d. Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymas Nr. VIII–1631 (Žin., 2000, Nr. 39–1088) ir 2000 m. balandžio 18 d. Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymo įgyvendinimo įstatymas Nr. VIII–1635 (Žin., 2000, Nr. 39–1091), todėl pataisos darbų inspekcijos, kurios iki 2000 m. rugsėjo 1 d. buvo pavaldžios miestų ir rajonų policijos komisariatams, nuo šios datos perėjo Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos pavalduman ir tapo pataisos inspekcijomis.

2001 m. sausio 3 d. teisingumo ministras išleido įsakymą Nr. 1 „Dėl Pataisos inspekcijų darbo instrukcijos patvirtinimo“. (Žin., 2001, Nr. 8–240) Šios instrukcijos 1 punktas nustatė, kad Pataisos inspekcijų darbo instrukcija reglamentuoja Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžių pataisos inspekcijų veiklą organizuojant bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, vykdymą, asmenų įrašymo ir išbraukimo iš pataisos inspekcijų įskaitos, taip pat darbo su šiais asmenimis bei šių inspekcijų bendradarbiavimo su policija, kitomis valstybės institucijomis ir savivaldybėmis tvarką. Instrukcijos 2 punktas nustatė, kad „pataisos inspekcijos veikia teritoriniu administraciniu suskirstymo principu“.

2001 m. gruodžio 29 d. teisingumo ministras išleido įsakymą Nr.

275 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų įsteigimo“ (Žin., 2002, Nr. 3–86), kuriuo taip pat panaikino 2000 m. rugpjūčio 21 d. įsakymą Nr. 178 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pataisos inspekcijų įsteigimo“. (Žin., 2000, Nr. 70–2077) Kiekvienai naujai įsteigtai penkių regionų pataisos inspekcijai buvo suteiktas viešojo juridinio asmens statusas, o buvusios 52 miestų ir rajonų pataisos inspekcijos, kurios neturėjo viešojo juridinio asmens statuso, tapo regionų pataisos inspekcijų struktūriniais padaliniais.

Teisingumo ministras, vadovaudamasis Tarnybos Kalėjimų departamente statuto 7 straipsnio 4 dalimi, kuri jam suteikia teisę tvirtinti pataisos inspekcijų nuostatus, 2002 m. sausio 22 d. išleido įsakymą Nr.16 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų nuostatų patvirtinimo“. (Žin., 2002, Nr. 9–321) Pavyzdžiui, Vilniaus regiono pataisos inspekcijos nuostatų 1 punkte buvo nustatyta, kad ši „inspekcija yra Kalėjimų departamentui pavaldi valstybės įstaiga, vykdanti jai šio departamento direktoriaus įsakymu nustatytoje Lietuvos Respublikos teritorijos dalyje gyvenantiems asmenims bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu (išskyrus baudą ir turto konfiskavimą); baudos vykdymo atidėjimą, įpareigojus atlikti nemokamus darbus; bausmės vykdymo atidėjimą; lygtinį paleidimą iš laisvės atėmimo vietų ir padedanti lygtinai paleistiesiems integruotis į visuomenę”.

Vilniaus regiono pataisos inspekcijos nuostatų 8 punkte buvo nustatyti šie šios inspekcijos uždaviniai:

1) užtikrinti teismų nuosprendžių ir nutarčių dėl bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, baudos vykdymo atidėjimo, įpareigojus atlikti nemokamus darbus, bausmės vykdymo atidėjimo bei lygtinio paleidimo iš laisvės atėmimo vietų, vykdymą;

2) padėti integruotis į visuomenę asmenims, lygtinai paleistiems iš laisvės atėmimo vietų bei teikti socialinę paramą visiems jos įskaitoje esantiems nuteistiesiems.

Vilniaus regiono pataisos inspekcijai jos nuostatų 9 punkte buvo pavesta vykdyti šias funkcijas:

1) užtikrinti įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytą bei teismo paskirtą nuteistųjų priežiūrą;

2) organizuoti teismų nuosprendžių ir nutarčių dėl bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, bausmės vykdymo atidėjimo, lygtinio paleidimo iš laisvės atėmimo vietų ir baudos vykdymo atidėjimo, įpareigojus atlikti nemokamus darbus, vykdymą;

3) kontroliuoti asmenų, kuriems bausmės vykdymas atidėtas, taip pat asmenų, lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų, teismo jiems paskirtų įpareigojimų ar nustatytų pareigų vykdymą;

4) tvarkyti asmenų, nuteistų bausmėmis, nesusijusiomis su laisvės atėmimu, asmenų, kuriems bausmės vykdymas atidėtas, asmenų, lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų, bei asmenų, kuriems baudos vykdymas atidėtas, įpareigojus atlikti nemokamus darbus, įskaitą, jų asmens bylas, kitus reikiamus dokumentus;

5) kontroliuoti nuteistųjų, įrašytų į Vilniaus regiono pataisos inspekcijos įskaitą, bausmės atlikimo laiką, jį skaičiuoja sprendžiant klausimus dėl lygtinio atleidimo nuo bausmės prieš terminą ar bausmės pakeitimo švelnesne bausme;

6) organizuoti asmenų, nuteistų bausmėmis, nesusijusiomis su laisvės atėmimu, asmenų, kuriems bausmės vykdymas atidėtas, asmenų, lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų, bei asmenų, kuriems baudos vykdymas atidėtas, įpareigojus atlikti nemokamus darbus, priežiūrą, jų elgesio kontrolę;

7) teikti paramą įdarbinimo klausimais asmenims, lygtinai paleistiems iš laisvės atėmimo vietų, bendradarbiaudama su teritorinėmis darbo biržomis ir kitomis suinteresuotomis institucijomis;

8) padėti nuteistiesiems, įrašytiems į Vilniaus regiono pataisos inspekcijos įskaitą, spręsti socialines problemas bei, atsižvelgdama į jų poreikius, nukreipti į organizacijas, galinčias suteikti konkrečią socialinę paramą;

9) rengti ir teikti teismams teikimus dėl lygtinio atleidimo nuo bausmės prieš terminą ar bausmės pakeitimo švelnesne bausme, ar atleidimo nuo bausmės dėl ligos;

10) nustatyta tvarka taikyti nuteistųjų, įrašytų į Vilniaus regiono pataisos inspekcijos įskaitą, atžvilgiu atitinkamas priemones už paskirtų įpareigojimų ar pareigų nevykdymą bei teisėtvarkos pažeidimus;

11) bendradarbiauti su valstybės ir vietos savivaldos institucijomis bei visuomeninėmis organizacijomis sprendžiant Vilniaus regiono pataisos inspekcijos įskaitoje esančių nuteistųjų teisės pažeidimų prevencijos klausimus, taip pat imtis priemonių apsaugoti šių nuteistųjų teises ir teisėtus interesus; ir kt.

Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktorius 2002 m. kovo 13 d. išleido įsakymą Nr. 32 „Dėl Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų aptarnaujamų teritorijų nustatymo“ (Žin., 2002, Nr. 28–1027), kurio 1 punktu kiekvieno regiono pataisos inspekcijai ir joms pavaldžioms miestų ir rajonų pataisos inspekcijoms nustatė Lietuvos Respublikos teritorijos dalis, kuriose jos įgyvendina teisės aktuose, reglamentuojančiuose inspekcijų veiklą, joms pavestus uždavinius ir vykdo nustatytas funkcijas, o 2 punktu įpareigojo regionų pataisos inspekcijų direktorius „savo įsakymais, suderintais su Kalėjimų departamento direktoriumi, nustatyti pavaldžioms miestų ir regionų pataisos inspekcijoms konkrečias aptarnaujamų teritorijų ribas, atsižvelgiant į administracinį Lietuvos Respublikos teritorijos suskirstymą“.

Tarnybos Kalėjimų departamente statuto 3 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad pataisos inspekcijos yra pavaldžios Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos.

Vadovaujantis Tarnybos Kalėjimų departamente statuto 12 straipsnio 6 dalimi, regionų pataisos inspekcijų direktorius į pareigas skiria ir atleidžia teisingumo ministras.

Remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamuoju kodeksu ir Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksu bei Pataisos inspekcijų darbo tvarkos, patvirtintos teisingumo ministro 2003 m. balandžio 17 d. įsakymu Nr. 107 (Žin., 2003, Nr. 40–1856), 1 punktu pataisos inspekcijos:

1. Vykdo šias kriminalines bausmes:

1) teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimą (LR BK 45 str., LR BVK 18 str.);

2) viešųjų teisių atėmimą (LR BK 46 str., LR BVK 18 str.);

3) viešuosius darbus (LR BK 46 str., LR BVK 18 str.);

4) laisvės apribojimą (LR BK 48 str., LR BVK 19 str.).

2. Vykdo baudžiamojo poveikio priemonę – nemokamus darbus (LR BK 70 str.).

3. Kontroliuoja teismo paskirtų įpareigojimų vykdymą:

1) kuriems baudos arba arešto ar laisvės atėmimo bausmės vykdymas atidėtas (LR BK 75 str.);

2) kurie lygtinai paleisti iš pataisos įstaigų (LR BVK 157 str.);

3) kurie atleisti nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą (LR BK 77, 94 str.).

5.5.

Antstolis

2002 m. gegužės 9 d. Lietuvos Respublikos antstolių įstatymo Nr. IX–876 (Žin., 2002, Nr. 53–2042) 2 straipsnio 1 dalis nustato: „Antstolis – tai valstybės įgaliotas asmuo, kuriam valstybė suteikia vykdomųjų dokumentų vykdymo, faktinių aplinkybių konstatavimo, dokumentų perdavimo ir kitas įstatymų nustatytas funkcijas. Antstolis gali teikti šiame Įstatyme numatytas paslaugas, jeigu tai netrukdo jam atlikti antstolio funkcijų“.

Pagal Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. vasario 28 d. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymu Nr. IX–743 (Žin., 2002, Nr. 36–1340), 587 straipsnį vykdomieji dokumentai yra:

1) vykdomieji raštai, išduoti teismo sprendimų, nuosprendžių, nutarimų, nutarčių pagrindu;

2) teismo įsakymai;

3) institucijų ir pareigūnų nutarimai administracinių teisės pažeidimų bylose tiek, kiek jie susiję su turtinio pobūdžio išieškojimais;

4) kiti institucijų ir pareigūnų sprendimai, kurių vykdymą civilinio proceso tvarka nustato įstatymai.

Pagal Lietuvos Respublikos antstolių įstatymo 23 straipsnio 1 dalį „faktinių aplinkybių konstatavimas – tai smulkus aplinkybių, daiktų ar turto, jų būklės aprašymas faktinių aplinkybių konstatavimo protokole. Faktinės aplinkybės papildomai gali būti fiksuojamos kitomis vaizdo ar garso įrašymo priemonėmis. Garso ar vaizdo įrašas, kuriame užfiksuotos faktinės aplinkybės, laikomas sudedamąja faktinių aplinkybių konstatavimo protokolo dalimi“.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos antstolių įstatymo 24 straipsniu, teismo pavedimu dokumentai perduodami ir įteikiami Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka. Antstolis fizinių ar juridinių asmenų prašymu perduoda ir įteikia dokumentus kitiems Lietuvos Respublikoje esantiems fiziniams ir juridiniams asmenims. Dokumentų įteikimo ir perdavimo tvarką įsakymu tvirtina teisingumo ministras. Dokumentai asmeniui perduodami ir įteikiami asmeniškai, siunčiant registruotu laišku arba kitu Dokumentų įteikimo ir perdavimo tvarkoje nustatytu būdu, informuojant, kad dokumentą perduoda antstolis. Perduodančio asmens prašymu antstolis asmeniškai įteikdamas perduodamus dokumentus gali, o įstatymo nustatytais atvejais privalo dokumentus priimančiam asmeniui išaiškinti teisines pasekmes, kurias gali sukelti arba sukelia šių dokumentų įteikimas ar atsisakymas juos priimti.

Lietuvos Respublikos antstolių įstatymo 25 straipsnio 1 dalis nustato: „Tarpininkavimu vykdant turtines prievoles siekiama užtikrinti įsiskolinimų grąžinimą ne teismo tvarka, netaikant priverstinio pobūdžio priemonių. Tarpininkavimas vykdant turtines prievoles apima priemones, kuriomis siekiama, kad skolininkas gera valia įvykdytų turtinę prievolę ar kad kitais teisėtais būdais būtų patenkintas kreditoriaus turtinis reikalavimas“.

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 16 ir 17 straipsnius antstolis vykdo šias kriminalines bausmes:

1) priverstinai išieško baudą (LR BVK 24 str.);

2) juridinio asmens veiklos apribojimą (LR BVK 27 str.);

3) juridinio asmens likvidavimą (LR BVK 28 str.).

Pagal Lietuvos Respublikos antstolių įstatymo 21 straipsnio 1 dalį antstolio vykdymas įstatymų nustatytų vykdomųjų dokumentų reikalavimą, teismo pavedimu faktinių aplinkybių konstatavimas, teismo pavedimu dokumentų perdavimas ir įteikimas Lietuvos Respublikoje esantiems fiziniams ir juridiniams asmenims, kitų įstatymų nustatytų funkcijų atlikimas – tai antstolio pareiga. Šio straipsnio 2 dalis suteikia teisę teisės aktų nustatyta tvarka teikti šias paslaugas:

1) saugoti (administruoti) turtą vykdymo procese;

2) konstatuoti faktines aplinkybes, perduoti ir įteikti dokumentus

Lietuvos Respublikoje esantiems fiziniams ir juridiniams asmenims nesant teismo pavedimo;

3) teisines konsultacijas, išskyrus atstovavimą teismuose bei atstovavimą santykiuose su trečiaisiais asmenimis;

4) aukciono tvarka įgyvendinti įkeistą kilnojamąjį turtą;

5) tarpininkauti vykdant turtines prievoles.

Atlyginimo antstoliui už įstatymų nustatytų vykdomųjų dokumentų reikalavimų vykdymą, faktinių aplinkybių konstatavimą teismo pavedimu, dokumentų perdavimą ir įteikimą teismo pavedimu Lietuvos Respublikoje esantiems fiziniams ir juridiniams asmenims tvarką nustato Vyriausybė arba jos įgaliota institucija.

Už paslaugų teikimą naudojantis įstatymo suteikta teise antstolis dėl apmokėjimo dydžio ir tvarkos susitaria su klientu sudarydamas sutartį dėl jų teikimo, jeigu įstatymai nenustato kitaip.

Antstolius Lietuvos Respublikos antstolių įstatymo nustatyta tvarka skiria teisingumo ministras. Šio įstatymo nustatyta tvarka teisingumo ministras nustato antstolių skaičių ir priskiria antstoliams veiklos teritorijas.

Antstolio veiklos teritorija sutampa su vienos ar kelių apylinkių teismų veiklos teritorija. Vienoje veiklos teritorijoje gali dirbti keli antstoliai.

Antstolio procesinių veiksmų teisėtumą Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka kontroliuoja teismas. Antstolių darbo organizavimą teisingumo ministro nustatyta tvarka tikrina Teisingumo ministerija ir Lietuvos antstolių rūmai. Įstatymų nustatyta tvarka antstolių veiklą gali tikrinti kitos institucijos. Antstolis privalo kontroliuoti savo padėjėjų veiklą.

Antstolis savo blankuose, antspaude ir iškaboje naudoja Lietuvos valstybės herbą.

Antstolių savivaldą įgyvendina Lietuvos antstolių rūmai. Kiekvienas antstolis yra Lietuvos antstolių rūmų narys. Šių rūmų veiklą reglamentuoja Lietuvos Respublikos asociacijų įstatymas.

Antstolių susirinkimą šaukia Antstolių rūmų prezidiumo pirmininkas. Antstolių susirinkimas šaukiamas ne rečiau kaip kartą per metus. Neeilinis antstolių susirinkimas turi būti sušauktas, kai to reikalauja ne mažiau kaip trečdalis visų antstolių.

Veiklai vykdyti vienas ar keli antstoliai įkuria antstolio (antstolių) kontorą, kuri yra antstolio (antstolių) darbo vieta. Antstolio kontora

įkuriama antstolio veiklos teritorijoje. Jei kontorą kuria keletas antstolių, ji turi būti įkuriama vieno iš antstolių veiklos teritorijoje. Kitų antstolių veiklos teritorijos turi būti šalia veiklos teritorijos, kurioje antstolių kontora yra kuriama. Antstolio kontora nėra civilinių teisinių santykių, įskaitant ūkinę komercinę veiklą, subjektas. Teisingumo ministro leidimu antstoliui paskirtoje veiklos teritorijoje gali būti įkurtas antstolio (antstolių) kontoros skyrius. Apie kontoros adreso ar kitų rekvizitų pasikeitimą antstolis privalo pranešti Teisingumo ministerijai ir paskelbti šalies dienraštyje bei vietos laikraštyje, taip pat pranešti apylinkės teismui, kurio veiklos teritorijoje antstolis veikia. Teisingumo ministras nustato visoms antstolio (antstolių) kontoroms bendrą iškabų formą.

Teisingumo ministras 2002 m. liepos 8 d. įsakymu Nr. 202 „Dėl teisės aktų, numatytų Lietuvos Respublikos antstolių įstatyme bei šio įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatyme, patvirtinimo“ (Žin., 2002, Nr. 71–2990) patvirtino:

1. Antstolio kvalifikacinio egzamino programą.

2. Antstolių veiklos teritorijas ir jose dirbančių antstolių skaičių.

3. Vykdomųjų bylų ir kitų dokumentų, neišmokėtų išieškotų piniginių lėšų ar turto, perimto bet neperduoto išieškotojui, antstolio archyvo perdavimo pasibaigus antstolio įgaliojimams tvarką.

4. Dokumentų įteikimo ir perdavimo tvarką.

5. Asmenų įrašymo į antstolių padėjėjų sąrašą tvarką.

6. Duomenų apie vykdomųjų dokumentų priėmimą ir vykdymą, faktinių aplinkybių konstatavimą bei dokumentų perdavimą ar įteikimą, saugojimo, apskaitos, naudojimo ar sunaikinimo tvarką.

7. Antstolių rezervo formavimo tvarką.

8. Vykdomųjų bylų, išieškotų piniginių lėšų ir vykdymo išlaidų perdavimo tvarką.

Teisingumo ministras 2002 m. rugsėjo 23 d. išleido įsakymą Nr. 254 „Dėl Reikalavimų antstolio (antstolių) darbo vietai bei darbo laikui patvirtinimo“. (Žin., 2002, Nr. 96–4210)

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 36–1340: 587 str.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37–1341: 346, 348 str.
3. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 1, 17-21, 24, 27, 28, 34, 44, 62, 68, 111 str.
4. Lietuvos Respublikos biudžetinių įstaigų įstatymas.1995 m. gruodžio 7 d. Nr. I–1113 // Valstybės žinios. 1995, Nr. 104–2322.
5. Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto, patvirtinto Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymu. 2000 m. balandžio 18 d. Nr. VIII–1631 // Valstybės žinios. 2000, Nr. 39–1088: 3, 7, 12 str.
6. Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymo įgyvendinimo įstatymas. 2000 m. balandžio 18 d. Nr. VIII–1635 // Valstybės žinios. 2000, Nr. 39–1091.
7. Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas. 2002 m. gegužės 9 d. Nr. IX–876 // Valstybės žinios. 2002, Nr. 53–2042.
8. Teisinės sistemos reformos metmenys (nauja redakcija), pritarta Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“. 1998 m. birželio 25 d. Nr. VIII–810 // Valstybės žinios. 1998, Nr. 61–1736: IV skyrius.
9. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. rugpjūčio 24 d. nutarimas Nr. 963 „Dėl Pataisos reikalų departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Vilniaus socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigos reorganizavimo, šio departamento ir jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių perdavimo ir kai kurių jų pavadinimų pakeitimo“ // Valstybės žinios. 2000, Nr. 72–2232.
10. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 3 d. nutarimas Nr. 1354 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 9 d. nutarimo Nr. 851 „Dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos nuostatų patvirtinimo“ pakeitimo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 70–2836.

11. Teisingumo ministro 2000 m. rugsėjo 1 d. įsakymas Nr. 184 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2000, Nr. 76–2310.
12. Teisingumo ministro 2001 m. gruodžio 29 d. įsakymas Nr. 275 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų įsteigimo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 3–86.
13. Teisingumo ministro 2002 m. sausio 22 d. įsakymas Nr. 16 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 9–321.
14. Teisingumo ministro 2002 m. liepos 8 d. įsakymas Nr. 202 „Dėl teisės aktų, numatytų Lietuvos Respublikos antstolių įstatyme bei šio įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatyme, patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 71–2990.
15. Teisingumo ministro 2002 m. rugsėjo 23 d. įsakymas Nr.254 „Dėl Reikalavimų antstolio (antstolių) darbo vietai bei darbo laikui patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 96–4210.
16. Teisingumo ministro 2002 m. gruodžio 30 d. įsakymas Nr. 400 „Dėl Antstolių viešo konkurso komisijos nuostatų, Antstolių viešo konkurso tvarkos, Antstolių darbo organizavimo tikrinimo tvarkos, Antstolių informacinės sistemos nuostatų, Antstolių atestavimo komisijos nuostatų ir Antstolių atestavimo tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 2–57.
17. Teisingumo ministro 2003 m. balandžio 1 d. įsakymas Nr. 83 „Dėl Lietuvos antstolių rūmų įstatų ir Antstolių profesinės etikos kodekso paskelbimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 34–1447.
18. Teisingumo ministro 2003 m. balandžio 17 d įsakymas Nr. 107 „Dėl Pataisos inspekcijų pareigūnų įgaliojimų, skiriant nuteistiesiems, atliekantiems viešųjų darbų ir laisvės apribojimo bausmes, bei lygtinai paleistiems iš pataisos įstaigų asmenims paskatinimo priemones ir nuobaudas, bei jų skyrimo tvarkos, Lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų asmenų itin piktybiškų viešosios tvarkos ir nustatytų pareigų pažeidimų sąrašo ir Pataisos inspekcijų darbo tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 40–1856.

19. Teisingumo ministro 2003 m. birželio 4 d. įsakymas Nr. 168 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių įstaigų nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 57–2566.
20. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus 2002 m. kovo 13 d. įsakymas Nr. 32 „Dėl Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų aptarnaujamų teritorijų nustatymo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 28–1027.
21. Švedas G. Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis: mokymo priemonė. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003. P. 119–136, 142–150.

Papildoma literatūra

1. Teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 76–3498. Taisyklių I–IV skyriai.
2. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. gegužės 8 d. įsakymas Nr. 4/07–79 „Dėl programos, metodinių rekomendacijų ir dokumentų formų, susijusių su pataisos inspekcijų veikla, patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 48–2147.
3. Pataisos sistemos vaidmuo ir vertybės // Kanados ir Lietuvos pataisos projekto informacinis leidinys. 1999. Nr. 3.

6. BAUSMES VYKDANČIŲ INSTITUCIJŲ PERSONALAS

6.1.

Bausmes vykdančių institucijų personalo teisinė padėtis

Kriminalinių bausmių tikslų siekia ir uždavinius realizuoja bausmes vykdančių institucijų personalas. Personalą sudaro visi šiose institucijose dirbantys asmenys, kurie pagal savo tarnybinį statusą atlieka laisvės atėmimo ir bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, bei kardomojo kalinimo – suėmimo vykdymo funkcijas. Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto (toliau šiame skyriuje vadinama Tarnybos Kalėjimų departamente statutas) (Žin., 2000, Nr. 39–1088) 8 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad Kalėjimų departamente bei jam pavaldžiose įstaigose ir valstybės įmonėse dirba pareigūnai, kiti valstybės tarnautojai ir darbuotojai.

Kalėjimų departamento arba jam pavaldžios įstaigos ar valstybės įmonės pareigūnas – asmuo, priimtas į valstybės tarnybą ar dirbantis Kalėjimų departamentui pavaldžioje pataisos įstaigoje valstybės įmonėje Tarnybos Kalėjimų departamente statuto nustatyta tvarka ir turintis administracinius įgaliojimus nepavaldiems asmenims (Tarnybos Kalėjimų departamente statuto 2 str. 3 d.). Pareigūnų tarnybą reglamentuoja Tarnybos Kalėjimų departamente statutas ir Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas (Žin., 2002, Nr. 45–1708), todėl šie pareigūnai dar vadinami statutiniais valstybės tarnautojais. Kiti bausmes vykdančių institucijų valstybės tarnautojai neturi administracinių įgaliojimų nepavaldiems asmenims. Jų tarnybą reglamentuoja Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas. Kitų darbuotojų darbo santykius reglamentuoja Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. (Žin., 2002, Nr. 64–2569)

Pataisos įstaigų personalas pagal veiklos uždavinius ir funkcijas skirstomas į tam tikras grupes (tarnybas), kurios užtikrina pataisos priemo-

nių (laisvės atėmimo režimas, nuteistųjų darbas, socialinė reabilitacija, bendrasis lavinimas, profesinis mokymas), numatytų Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 111 straipsnyje, taikymą nuteistiesiems. Šias pataisos priemones atitinkamai taiko priežiūros ir apsaugos, socialinės reabilitacijos, psichologinė, valstybės įmonių, bendrojo lavinimo, profesinio mokymo, vidaus tyrimų, materialinio techninio aprūpinimo, asmens sveikatos priežiūros ir kt. tarnybos. Be abejo, tarnybų uždaviniai skirtingi, skirtingi ir jų realizavimo metodai, būdai bei priemonės, taip pat skirtingi atskirų tarnybų personalui taikomi reikalavimai – profesiniai, išsilavinimo, asmeniniai, socialiniai, demografiniai ir kt. Reikia išskirti bendruosius ir specifinius – būdingus tik tam tikroms tarnyboms – reikalavimus.

Pirmiausia tai reikalavimai statutiniams valstybės tarnautojams. Į pareigūnų pareigas savanoriškumo ir atrankos pagrindu priimami ne jaunesni kaip 20 metų valstybinę kalbą mokantys Lietuvos Respublikos piliečiai, kurie pagal išsilavinimą, intelektą, asmenines savybes, dalykinį ir fizinį pasirengimą bei sveikatos būklę tinka eiti Kalėjimų departamento bei jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnų pareigas (Tarnybos Kalėjimų departamente statuto 10 str.).

Priimant į tarnybą, taikomi ir tam tikri apribojimai. Į tarnybą negali būti priimtas asmuo (Tarnybos Kalėjimų departamente statuto 11 str.):

1) jeigu jis neatliko Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymo nustatytos pradinės karo prievolės, išskyrus asmenis, kurie nuo šios prievolės atleisti įstatymų nustatyta tvarka arba prievolė atidėta ar pakeista kitais tarnybos atlikimo būdais;

2) pagal sveikatos būklės patikrinimo išvadą pripažintas netinkamas tarnauti pareigūnu;

3) jeigu jis yra įtariamas arba kaltinamas nusikalstamos veikos padarymu, ir kt.

Labai svarbus veiksnys, priimant į darbą, yra tinkamas išsilavinimas. Tai priklauso nuo pareigų ir vykdomų funkcijų. Daugeliu atvejų personalas privalo turėti aukštąjį išsilavinimą. Bausmių vykdymas ir nuteistųjų socialinė reabilitacija yra susijusi su daugeliu humanitarinių mokslų šakų, pirmiausia – su teise, kriminologija, kriminalistika, psichologija, edukologija, vadybos mokslu, inžinerija, tarnybos technologija, eko-

nomika, medicina ir kt. mokslo šakomis. Kvalifikaciniai reikalavimai nurodomi pareigybių aprašuose.

Pataisos įstaigų ir valstybės įmonių veikla grindžiama teisėtumo, teisingumo, žmogaus teisių ir laisvių gerbimo, suimtųjų bei nuteistųjų lygybės prieš įstatymus, humanizmo, bausmių vykdymo individualizacijos ir progresyvaus bausmių atlikimo bei viešumo principais. Šių principų įgyvendinimas reikalauja ne tik gerų žinių, bet ir aukštos teisinės kultūros, sugebėjimų, įgūdžių taikyti juos praktikoje, taip pat dorovės normų laikymosi. Įstaigų ir valstybės įmonių veiklos principai lemia personalo profesinį tinkamumą vykdyti vienas ar kitas pareigas, pasirengimą dirbti su nuteistaisiais ir suimtaisiais. Bausmių vykdymo ir kardomojo kalinimo (suėmimo) vykdymo įstatymai įpareigoja personalą su asmenimis elgtis humaniškai, atsisakyti represinių priemonių, netaikyti pačiam ir netoleruoti jokio žiauraus elgesio ir baudimo. Šios nuostatos pagrįstos Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių 31 ir 65 taisyklėmis, Europos kalinimo įstaigų taisyklių 37 ir 64 taisyklėmis, Konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą nuostatomis. Šių nuostatų pažeidimas užtraukia personalo drausminę ar baudžiamąją atsakomybę. Kita vertus, nurodytose taisyklėse bei Jungtinių Tautų Organizacijos Teisėtvarkos apsaugos pareigūnų elgesio kodekse personalui įtvirtinta pareiga su didžiule, jų profesijai būtina, atsakomybe tarnauti bendruomenei ir ginti visus asmenis nuo neteisėtų veiksmų. Tuo tikslu pareigūnai gali panaudoti visas įstatyme nustatytas prievartos priemones ir jėgą būtinojo reikalingumo atveju, kiek to reikia jų pareigoms atlikti. Jėgos ir specialiųjų priemonių panaudojimas yra susijęs su fiziniu ir techniniu pareigūnų parengimu, tinkama fizine ir psichine sveikata, kad galėtų sutramdyti agresyvius kalinius. Šios asmeninės savybės tikrinamos priimant į darbą, toliau lavinamos pareigūnų rengimo, mokymo, kvalifikacijos kėlimo metu. Kitaip tariant, pareigūnai privalo nuolat tobulinti savo profesines žinias, įgūdžius, palaikyti reikiamo lygio savo fizinę būklę.

Bausmių vykdymas yra tiesiogiai susijęs su nuteistųjų pataisymu, ugdymu, socialine bei psichologine reabilitacija. Beveik visas pataisos įstaigų personalas pagal einamas pareigas ir atliekamą darbą vienokiu

ar kitokiu būdu dalyvauja šiame procese. Todėl personalas privalo turėti atitinkamų profesinių žinių, ryžto elgtis su nuteistaisiais humaniškai, gerbti žmogaus orumą, geranoriškai padėti jiems spręsti asmenines problemas, formuoti atsakomybės jausmą bei skatinti tuos požiūrius ir įgūdžius, kurie padėtų nuteistiesiems sugrįžti į visuomenę ir, išėjus į laisvę, tapti gerbiančiais įstatymus ir užsidirbančiais pragyvenimui piliečiais. Todėl pataisos įstaigų darbuotojai turi ugdyti savo bendrąją kultūrą, plėsti akiratį, turėti pakankamą darbo patirtį su nuteistaisiais, pedagoginių žinių, nuolat tobulinti, ieškoti pažangiausių penitencinės veiklos formų bei metodų tiek nacionalinėje, tiek užsienio valstybių analogiškose sistemose. Labai svarbu suprasti savo misiją, uždavinius, profesinę garbę ir atsakomybę. Be bendrųjų žinių, gebėjimų, personalas turi gerai žinoti nuteistųjų asmenybės ypatumus, intelektualines, emocines savybes, elgsenos, bendravimo kultūrą, sugebėti bendrauti su įvairių kategorijų nuteistaisiais, jų artimaisiais, kontroliuoti save visose konfliktinėse, taip pat ypatingose situacijose.

Labai svarbios yra personalo dorovinės savybės. Specifiniai reikalavimai turi būti taikomi asmenims, atrenkant ir skiriant juos į tarnybą, atliekant vienas ar kitas pareigas. Ypač daug dėmesio skiriama jų dorumui, humaniškumui ir asmeniniam tinkamumui. Visas pataisos įstaigų ir valstybės įmonių personalas turi nuolat elgtis ir dirbti taip, kad savo pavyzdžiu skatintų gerą nuteistųjų elgesį ir pelnytų jų pagarbą. Asmenys, priimami į darbą pataisos įstaigose ir valstybės įmonėse, duoda rašytinį pasižadėjimą, kad santykiuose su nuteistaisiais laikysis Bausmių vykdymo ir kitų įstatymų, vidaus tvarkos taisyklių ir kitų teisės aktų reikalavimų. Taip pat jie įspėjami dėl atsakomybės už ryšių, nesusijusių su tarnybinių pareigų vykdymu, palaikymą su nuteistaisiais, jų giminaičiais ir kitais artimaisiais.

Papildomi reikalavimai keliami pataisos įstaigų, valstybės įmonių tarnybų vadovams. Į vadovaujančias pareigas turi būti skiriami atitinkamo charakterio asmenys, turintys administracinių sugebėjimų, atitinkamą profesinį išsilavinimą ir patyrimą. Administracija turi diegti specialias įstaigos organizavimo ir valdymo formas, kurios palengvintų ryšius tarp įvairių tarnautojų kategorijų, siekiant užtikrinti tarnybų bendradarbiavimą nuteistųjų pataisos bei jų resocializacijos klausimais.

6.2.

Personalo teisės ir pareigos

Personalo teisinę padėtį (teisinį statusą) sudaro teisių ir pareigų visuma, kurią nustato bausmių vykdymo teisės aktai. Teisinis statusas realizuojamas priimant valingus sprendimus pagal suteiktus valdingus įgaliojimus, t. y. pareigų kompetenciją.

Valstybės tarnautojų teisinė padėtis priklauso nuo valstybės politinių, socialinių ir ekonominių sąlygų, dorovinių normų, konkrečios valdymo sistemos tikslų, uždavinių ir metodų bei priemonių tiems tikslams pasiekti. Bendrosios valstybės tarnautojų pareigos yra numatytos Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatyme. Pagal šio įstatymo 15 straipsnį valstybės tarnautojai turi būti lojalūs Lietuvos valstybei ir jos konstitucinei santvarkai, gerbti žmogaus teises ir laisves. Tam tikslui valstybės tarnautojai įsipareigoja ištikimai tarnauti Lietuvos Respublikai, jos žmonėms, gerbti Lietuvos Respublikos Konstituciją, sąžiningai vykdyti įstatymus, atlikti savo pareigas.

Prisiekti Lietuvos valstybei privalo Kalėjimų departamento bei jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnai (Tarnybos Kalėjimų departamente statuto 13 str.). Kitos tarnautojų pareigos įpareigoja juos tinkamai ir laiku atlikti tarnybos vadovų užduotis ir pavedimus, priimti sprendimus pagal kompetenciją, laikytis darbo tvarkos, tarnybinės etikos, garantuoti veiklos skaidrumą, saugoti valstybės ar tarnybos paslaptis. Pareigūnai taip pat įsipareigoja nedalyvauti politinėje veikloje, tinkamai derinti tarnybos ir privačius interesus, nuolat kelti savo kvalifikaciją, vykdyti kitas įstatymų ar Tarnybos statuto nustatytas pareigas.

Valstybės tarnautojams įstatymas garantuoja atitinkamas teises, kurios sudaro sąlygas tinkamai atlikti savo pareigines funkcijas, įgyvendinti tarnybos tikslus, uždavinius ir tenkinti savo poreikius. Bendrosios valstybės tarnautojų teisės nustatytos Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo 16 straipsnyje. Valstybės tarnautojai turi teisę į realų ir veiksmingą darbą einant pareigas, į karjerą valstybės tarnyboje pagal turimą kvalifikaciją, turimus pranašumus ir tarnybos galimybes, į mokymąsi ir kvalifikacijos kėlimą. Įstatymai visiems valstybės tarnautojams garantuoja

materialinį atlyginimą už darbą, darbo užmokesčio priedus, priemokas bei kitas išmokas, įstatymų nustatytas atostogas, pensijų aprūpinimą. Be to, valstybės tarnautojai turi teises ir laisves tenkinti savo kultūrinius, profesinius, dvasinius poreikius. Jų pažeistos teisės ir teisėti interesai ginami teisme bei tarptautinėse žmogaus teisių gynimo institucijose.

Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas (17 str.) nustato tam tikrus draudimus, kurie nesuderinami su pareigų atlikimu. Valstybės tarnautojams neleidžiama būti renkamu (skiriamu) įmonės organo nariu, dirbti samdomu darbuotoju, patarėju, ekspertu ar konsultantu privačiuose juridiniuose asmenyse, taip pat gauti kitą negu šio įstatymo nustatytą darbo užmokestį, išskyrus atlyginimą už darbą visų lygių rinkimų, referendumų komisijose, už mokslinį ir pedagoginį darbą mokslo, studijų, valstybės tarnautojų kvalifikacijos kėlimo institucijose, už darbą teisės aktų rengimo grupėse, taip pat už kūrinius, laikomus autorių teisių objektais pagal Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymą. (Žin., 2003, Nr. 28–1125) Be to, ribojamos teisės streikuoti, dalyvauti politinių partijų, profesinių sąjungų veikloje, jei draudžia įstatymai ar statutai.

Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių įstaigų pareigūnų teisinė padėtis nustatyta Tarnybos Kalėjimų departamente statuto 19–23 straipsniuose. Pareigūnų teisinis statusas sudaro visas prielaidas tinkamai atlikti savo pareigas, įgyvendinti jų teises bei laisves. Pareigūnų gyvybę, sveikatą, garbę ir orumą gina Lietuvos Respublikos įstatymai. Pareigūnų teisėti nurodymai, susiję su tarnybinių pareigų vykdymu, yra privalomi visiems juridiniams ir fiziniams asmenims. Kiekvienas pareigūnas asmeniškai atsako už savo sprendimus ir veiksmus bei jų pasekmes. Už teisės aktų pažeidimus ir padarytas nusikalstamas veikas jie traukiami drausminėn, administracinėn arba baudžiamojon atsakomybėn.

Pareigūnai turi visas galimybes tenkinti savo profesinius interesus. Tam tikslui gali steigti draugijas, klubus ir kitus susivienijimus, tenkinančius jų profesinius, kultūrinius ir socialinius poreikius.

Pataisos įstaigų personalo teisinė padėtis priklauso nuo tarnybos paskirties, uždavinių ir funkcijų, profesinės kompetencijos. Priežiūros ir apsaugos tarnybų pareigūnai turi teisę ir pareigas kontroliuoti vidaus tvarkos palaikymą pataisos įstaigos, valstybės įmonės teritorijose, patalpose

ir kituose objektuose, taip pat už įstaigos ribų. Tai gali būti izoliavimo tvarkos įvairių kategorijų nuteistiesiems (pvz., baudos arba drausmės izoliatoriuose, kamerų tipo patalpose ir kt.), pasimatymų suteikimo tvarkos, nuteistųjų tarpusavio ir santykių su įstaigų personalu bei kiti reikalavimai. Nustačius režimo reikalavimų pažeidimus, pareigūnai pagal savo kompetenciją turi teisę taikyti pažeidėjams poveikio priemones ir skirti nuobaudas, numatytas Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 142 straipsnyje.

Nuteistųjų apsauga, pabėgimų, užpuolimų, masinių riaušių užkardymas yra susiję su šaunamojo ginklo naudojimu. Apsaugos funkcija iš vidaus tarnybos karinių padalinių perduota pataisos įstaigų kompetencijon. Įstaigose veikia profesionali apsaugos tarnyba. Kartu personalui reikia užtikrinti ne tik objektų, bet ir materialinių vertybių apsaugą, užkirsti kelią bet kokiems išoriniams užpuolimams, draudžiamų daiktų patekimui į pataisos įstaigas, užkardyti nuteistųjų pabėgimus, vykdyti konvojavimą, pabėgusių asmenų paiešką. Nurodytos funkcijos yra susijusios su baudžiamojo proceso ir kriminalistikos procedūromis. Personalas turi teisę registruoti ir fotografuoti įtariamus asmenis, sudaryti prevencines įskaitas, daryti garso, vaizdo įrašus, daktiloskopuoti. Galima daryti nuteistųjų kratas, daiktų, patalpų, teritorijų, transporto priemonių bei įeinančių ir išeinančių iš pataisos įstaigų asmenų ir jų daiktų apžiūras. Siekiant užkirsti kelią draudžiamų daiktų, ypač narkotinių medžiagų, patekimui, pataisos įstaigų personalas turi teisę laikinai apriboti arba uždrausti pašalinių asmenų buvimą arti saugomų objektų. Įtariami ar bandantys permesti į pataisos įstaigas draudžiamus daiktus asmenys gali būti sulaikyti.

Sulaikant pabėgusius nuteistuosius ar nuteistuosius, vengiančius atlikti bausmę, negrįžusius iš suteiktų trumpalaikių išvykų į namus, pataisos įstaigų personalas turi teisę tikrinti transporto priemones, piliečių asmens dokumentus vietose, kur yra tikimybė surasti ieškomus asmenis. Ieškant besislapstančių nusikaltėlių, pareigūnams suteikta galimybė pasinaudoti visuomenės informavimo priemonėmis: spauda, radiju, televizija. Čia skelbiama informacija apie asmenį, ypatingas žymes, jo pavojingumą ir prašoma pranešti apie tokio asmens nustatymą artimiausiam policijos komisariatui, nuovadai ar tiesiog pataisos įstaigai.

Pataisos įstaigos pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (Žin., 2002, Nr. 37–1341) 165 straipsnį yra ikiteisminio tyrimo subjektai ir atlieka procesinius veiksmus dėl šiose įstaigose padarytų nusikalstamų veikų. Ikiteisminį tyrimą atlieka pataisos įstaigų, areštinių ir kardomojo kalinimo įstaigų direktoriai arba jų įgalioti pareigūnai. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai turi teisę atlikti visus baudžiamojo proceso veiksmus, išskyrus tuos, kuriuos gali atlikti tik prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas.

Pataisos įstaigų ir prie jų esančių valstybės įmonių personalas organizuoja ir vykdo nuteistųjų įdarbinimą, profesinį mokymą. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 125 straipsnio 1 dalis nustato, kad kiekvienas laisvės atėmimo bausmę atliekantis asmuo privalo dirbti, o pataisos įstaigų administracija privalo užtikrinti, kad nuteistieji būtų įtraukiami į darbą, atsižvelgiant į jų darbingumą ir, kiek galima, į turimą specialybę. Įstatymo norma įpareigoja pataisos įstaigas, valstybės įmones plėsti gamybą, ieškoti ir diegti naujas technologijas, gaminti tokią produkciją, kuri būtų konkurencinga vidaus ir užsienio valstybių rinkoje. Tam tikslui turi būti taikomos įvairios nuosavybės formos, skatinama individuali nuteistųjų darbo ir kūrybinė, taip pat mokslinė, meninė bei kitokia veikla, kuri neprieštarautų Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (Žin., 2000, Nr. 89–2741) 41 straipsnyje numatytai bausmės paskirčiai bei Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 137 straipsnio 1 dalyje numatytiems pagrindiniams nuteistųjų socialinės reabilitacijos tikslams.

Gamybinė, ūkinė, finansinė pataisos įstaigų ir valstybės įmonių veikla yra susijusi su civiliniais, darbo, ūkio ir nuosavybės klausimais. Šiuo atveju personalo teisės ir pareigos reguliuojamos ne tik bausmių vykdymo, bet ir kitais, atitinkamas veiklos sritis reguliuojančiais, įstatymais. Be to, santykiai yra dinamiški, nes juos nuolat veikia rinkos sąlygos. Todėl personalui suteikiamos teisės reguliuoti gamybos planavimą, komercinę veiklą, sudaryti sutartis su kitais ūkio subjektais. Numatyta atsakomybė už gamybinės, ūkinės ir finansinės veiklos pažeidimus.

Kitų valstybės tarnautojų ir darbuotojų teisinę padėtį reglamentuoja Lietuvos Respublikos darbo kodeksas, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymas (Žin., 1996, Nr. 12–313), taip pat Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyk-

lės, Pataisos inspekcijų darbo tvarka, Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklės ir kiti teisės aktai.

Valstybės tarnautojams ir kitiems pataisos įstaigų darbuotojams darbo įstatymai garantuoja: saugias ir sveikatai nepavojingas darbo sąlygas, žalos atlyginimą už darbingumo netekimą dėl sužalojimo, mirties ir kitais atvejais; teisingą apmokėjimą už darbą; poilsį; atostogas; teisę jungtis į profesines sąjungas, asociacijas; socialinį aprūpinimą; darbo teisių gynimą ir kt. Visi darbo santykių subjektai gali laisvai pasirinkti darbą, turi lygias teises pagal darbo įstatymus. Draudžiamas visų formų priverstinis ar privalomasis darbas. Šias darbuotojų teises pataisos įstaigų administracija privalo įgyvendinti be jokių apribojimų.

Bausmių vykdymo įstatymai numato darbuotojams saugias darbo sąlygas, atitinkančias bausmės atlikimo režimą, bei kitas specifines nuteistųjų laikymo ir saugumo sąlygas.

Darbuotojai privalo sąžiningai atlikti savo pareigas, nepažeisti darbo tvarkos, saugoti pataisos įstaigų ir valstybės įmonių turtą, vykdyti kitas su darbu susijusias pareigas. Pareigų specifika priklauso nuo darbo pobūdžio, paskirties, pataisos įstaigų rūšies. Šie santykiai sureguliuoti Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse, Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse. Draudžiami darbuotojų santykiai su nuteistaisiais, nesusiję su tiesioginių pareigų atlikimu, draudžiama atnešti ar kitu būdu perduoti daiktus, medžiagas, medikamentus ir kt. Šių draudimų nesilaikymas užtraukia atsakomybę pagal Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso (Žin., 1985, Nr. 1–1) 191 straipsnį.

Pataisos inspekcijų personalo darbo sąlygos skiriasi nuo pataisos įstaigų darbo sąlygų. Inspekcijos vykdo bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu, todėl šios kategorijos personalas, be bendrųjų teisių ir pareigų, turi specifinius tarnybos reikalavimus, kurie nustatyti Pataisos inspekcijų darbo tvarkoje. Inspekcijų personalas organizuoja ir kontroliuoja asmenų, įrašytų į įskaitas, socialinę reabilitaciją, teikia jiems įstatymais numatytas paslaugas, vykdo priežiūrą ir elgesio kontrolę, bendradarbiauja su valstybės ir vietos savivaldos institucijomis, visuomeninėmis organizacijomis, sprendžiant įskaitoje esančių asmenų teisės pažeidimų prevencijos klausimus, taip pat imasi priemonių apsaugoti šių asmenų teises ir teisėtus interesus.

6.3.

Socialinė personalo apsauga

Pataisos įstaigų, valstybės įmonių ir pataisos inspekcijų personalas vykdo svarbią valstybės funkciją – vykdo kriminalines bausmes. Tai darbas, reikalaujantis daug fizinių ir dvasinių jėgų, t. y. susijęs su įtampa, stresu, emociniais krūviais ir kitais didesnės rizikos veiksniais. Pataisos įstaigose kartais susidaro sunkiai valdomos ekstremalios situacijos, kyla riaušės, paimami įkaitai, organizuojami pabėgimai. Pavojų personalo sveikatai ir gyvybei kelia nuteistųjų agresijos protrūkiai, grėsmė užsikrėsti infekcinėmis ligomis: tuberkulioze, hepatitu, žmogaus imunodeficito virusu ir kitomis. Šios neigiamos aplinkybės veikia pataisos įstaigų personalą, jo valią pasirinkti tarnybą daugeliu atvejų rizikingoje aplinkoje. Tam tikslui reikia ieškoti būdų ir priemonių, kaip padidinti darbo su nuteistaisiais patrauklumą. Tipinėse minimaliose elgesio su kaliniais taisyklėse bei Europos kalinimo įstaigų taisyklėse, atsižvelgiant į sunkias darbo kalinimo sistemoje sąlygas, rekomenduojama personalui taikyti atitinkamas lengvatas, progresyvias apmokėjimo už darbą sąlygas bei kitas socialines garantijas.

Valstybė garantuoja personalo teisių apsaugą, asmens neliečiamumą. Tam reikalui pataisos įstaigose sudarytos teisinės, organizacinės, taktinės asmens apsaugos priemonės. Teisės aktai nustato saugias bausmės atlikimo sąlygas, įstaigų vidaus tvarką, visų subjektų pavaldumo ir atsakomybės klausimus.

Personalo socialinė apsauga pirmiausia pasireiškia materialinio pobūdžio lengvatomis. Visų įstaigų, valstybės įmonių personalas gauna didesnį atlyginimą. Jį sudaro pareiginė (tarnybinė) alga, priedai už turimą pareiginį laipsnį (nuo 0,1 minimalaus mėnesinio atlyginimo iki 0,8 minimalaus mėnesinio atlyginimo), kvalifikacinę kategoriją ir ištarnautus metus, taip pat kitos įstatymų, Tarnybos statuto ar Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimais nustatytos išmokos. Siekiant gerinti ir skatinti pareigūnų profesinį pasirengimą, mažinti jų kaitą bei formuoti profesionalių darbuotojų branduolį, nustatytos 3-ioji, 2-oji ir 1-oji kvalifikacinės kategorijos, kurios suteikiamos atsižvelgiant į pareigūnų profesinio

pasirengimo lygį, specialybę, tarnybos stažą ir tarnybinės veiklos reikalavimus. Priedai už kvalifikacines kategorijas sudaro nuo 15 iki 50 procentų pareiginės algos.

Pagal Tarnybos Kalėjimų departamente statuto 41 straipsnio (Tarnybos Kalėjimų departamentui pavaldžiose įstaigose ir valstybės įmonėse priskyrimas pavojingiems darbams) 1 dalį pareigybių, kurias einantiems Kalėjimų departamentui pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnams mokamos priemokos už darbą pavojingomis darbo sąlygomis, sąrašą tvirtina Kalėjimų departamento direktorius. Bausmių vykdymo sistemos pareigūnams taikomos Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas. (Žin., 2003, Nr. 70–3170)

Teikiamos lengvatos nustatant ir pareigūnų kasmetines atostogas. Jų trukmė apskaičiuojama atsižvelgiant į ištarnautą laiką. Maksimalus atostogų laikas, ištarnavus 20 ir daugiau metų, yra 45 kalendorinės dienos. Pareigūnams, dirbantiems gydymo bei pataisos įstaigose, kuriose bausmę atlieka asmenys, sergantys infekcinėmis ligomis, teikiama 10 kalendorinių dienų trukmės lengvata.

Pareigūnų gyvybė ir sveikata privalomai draudžiamos valstybės biudžeto lėšomis nuo nelaimingų atsitikimų einant tarnybines pareigas, vykstant į tarnybą arba iš jos ir kitais atvejais, jei šie atsitikimai susiję su tarnyba. Pareigūnui žuvus einant tarnybines pareigas ir kitais atvejais, susijusiais su tarnyba, šeimai išmokama vienkartinė dešimties metų (120 mėnesių) žuvusio pareigūno darbo užmokesčio kompensacija. Nustatytos taip pat kompensacijos už įvairaus laipsnio sužalojimus ir tapus I, II, III grupės invalidu. Atsižvelgiant į sužalojimo sunkumą, kompensacijų dydis sudaro nuo 12 iki 60 mėnesių vidutinio darbo užmokesčio.

Papildomos lengvatos teikiamos ir pareigūnų sveikatos priežiūros srityje. Visi pareigūnai draudžiami privalomuoju sveikatos draudimu. Sužeistiems ar suluošintiems tarnybos metu pareigūnams išlaidos vaistams ir kitoms medicinos pagalbos priemonėms kompensuojamos iš valstybės biudžeto lėšų.

Numatytos kai kurios lengvatos aprūpinant pareigūnus gyvenamosiomis patalpomis ir kompensuojant jų ir šeimos narių perkėlimo tarnauti į kitą vietovę išlaidas. Paskyrimo vietoje neturintiems gyvenamosios patalpos pareigūnams gali būti suteikiamos tarnybinės gyvenamosios patalpos arba kol jie apsirūpins gyvenamąja patalpa gali būti kompensuojama dalis

patalpos nuomos išlaidų. Statant arba įsigyjant gyvenamąsias patalpas, dalis jų kainos gali būti kompensuojama iš Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos skiriamų valstybės biudžeto lėšų.

Personalui skiriamos pensijos pagal Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymą (Žin., 1994, Nr. 59–1153) ir kitus įstatymus. Teisę gauti pareigūnų valstybinę pensiją ir jos skyrimo sąlygas nustato Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas. (Žin., 1994, Nr. 99–1958) Valstybinė pensija skiriama pareigūnams, ištarnavusiems 20 ir daugiau metų, pripažintiems invalidais dėl priežasčių, susijusių su tarnyba, atleistiems dėl sveikatos ir kitais įstatyme nustatytais atvejais.

6.4.

Personalo saugumo priemonės

Kriminalines bausmes atliekantys asmenys visada apibūdinami kaip didesnio pavojaus šaltinis, o darbo sąlygos pataisos įstaigose priskiriamos pavojingų darbų kategorijai. Todėl turi būti sukurtas patikimas personalo apsaugos nuo bet kokio pasikėsinimo į gyvybę, sveikatą, asmens neliečiamumą, kitų pavojingų veiksnių užtikrinimo mechanizmas. Neužtikrinus saugumo sąlygų pataisos įstaigose, neįmanomas nuteistųjų socialinės reabilitacijos programų įgyvendinimas.

Personalo saugumas užtikrinamas teisinėmis ir organizacinėmis priemonėmis. Teisinio pobūdžio priemonės nustato baudžiamąją atsakomybę už pasikėsinimą į personalo asmens saugumą, garbę, orumą. Baudžiamajame įstatyme numatyta atsakomybė už laisvės atėmimo įstaigos darbo dezorganizavimą (LR BK 239 str.), kalinio išlaisvinimą, panaudojant smurtą prieš sargybą (LR BK 240 str.), žmogaus pagrobimą įkaitu (LR BK 252 str.), pasipriešinimą valstybės tarnautojui, panaudojant ar grasinant tuoj pat panaudoti fizinį smurtą (LR BK 286 str.), o asmens, einančio tarnybines pareigas, nužudymas yra sunkinanti aplinkybė ir užtraukia didesnę laisvės atėmimo bausmę (LR BK 129 str.).

Kitos teisinės saugos priemonės yra numatytos bausmių vykdymo įstatyme. Jos iš esmės papildo baudžiamąsias priemones. Viena tokių priemonių dalis yra susijusi su nuteistųjų pataisos ir įtikinimo priemonėmis. Jomis siekiama išaiškinti nuteistiesiems pareigas laikytis režimo reikalavimų, atsakomybę už vidaus tvarkos taisyklių pažeidimus, progresyvaus bausmės vykdymo principo pranašumus.

Kita dalis yra susijusi su bausmės atlikimo priemonių naudojimu. Tai nuteistųjų apsauga, nuolatinė jų priežiūra, elgesio kontrolė, draudimai.

Trečią priemonių grupę sudaro nuteistųjų skatinimo ir drausminimo priemonės (LR BVK 140, 142 str.). Labai svarbios inžinerinės techninės apsaugos priemonės. Tai specifiniai reikalavimai įrengiant gyvenamąsias, komunalines, gamybines patalpas bei kitos specialios paskirties patalpas, pvz., baudos arba drausmės izoliatorių, kameras. Įrengiamos įvairios paskirties signalizacinės sistemos, vaizdo stebėjimo kameros.

Be teisės pažeidimų ir nusikaltimų prevencijos priemonių neįmanoma deramai užtikrinti saugumo. Pataisos įstaigų tarnybos (ypač apsaugos, priežiūros, vidaus tyrimų) planuoja, organizuoja ir nuolat taiko priemones, padedančias šalinti teisės pažeidimų priežastis ir sąlygas.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 121–123 straipsniuose nustatytais pagrindais ir tvarka pataisos įstaigose gali būti panaudotos specialiosios priemonės, t. y. antrankiai, tramdomieji marškiniai ar surišimo priemonės, guminės lazdos, koviniai imtynių veiksmai, dujos, vandensvydžiai, tarnybiniai šunys, šarvuočiai ir kita technika. Šios saugumo priemonės yra valstybės prievartos priemonių dalis ir naudojamos tik būtinosios ginties ir būtinojo reikalingumo atvejais, jei norimų tikslų negalima pasiekti kitomis įtikinimo priemonėmis. Paprastai jos naudojamos ypatingose ir kitose konfliktinėse situacijose, gresiančiose nuteistųjų ir personalo gyvybei ir saugumui. Teisė naudoti fizinio poveikio specialiąsias priemones yra suteikta pareigūnams, turintiems specialų parengimą naudoti tokias priemones. Visais panaudojimo atvejais turi būti siekiama išvengti sunkių padarinių, naudoti tiek, kiek reikia jų pareigoms atlikti pagal proporcingumo principą. Negalima jų naudoti prieš nepilnamečius, moteris bei invalidus su akivaizdžiais invalidumo

požymiais, išskyrus atvejus, kai jie patys užpuola arba priešinasi jėga ar ginklu. Apie specialiųjų priemonių panaudojimo atvejus, jei dėl to sutrinka asmens sveikata, nedelsiant turi būti pranešama prokurorui ir kitoms kompetentingoms institucijoms.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89–2741: 129, 239, 240, 252, 286 str.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37–1341: 65 str.
3. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 64–2569.
4. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084.
5. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas. 1994 m. gruodžio 13 d. Nr. I–693 // Valstybės žinios. 1994, Nr. 99–1958.
6. Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymas. 1996 m. sausio 18 d. Nr. I–1175 // Valstybės žinios. 1996, Nr. 12–313.
7. Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymas. 2000 m. balandžio 18 d. Nr. VIII–1631 // Valstybės žinios. 2000, Nr. 39–1088; 2003, Nr. 49–2158.
8. Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas. 2002 m. balandžio 23 d. Nr. IX–855 // Valstybės žinios. 2002, Nr. 45–1708.
9. Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas. 2003 m. liepos 1 d. Nr. IX–1672 // Valstybės žinios. 2003, Nr. 70–3170.
10. Europos kalinimo įstaigų taisyklės // Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999.
11. Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės // Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius: Mintis, 1991.

12. Teisėtvarkos apsaugos pareigūnų elgesio kodeksas // Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis–metodinis leidinys. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999.
13. Уголовно-исполнительное право: учебник / ред. И. В. Шмаров. – Москва: БЕК, 1996.

Papildoma literatūra

1. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. kovo 12 d. nutarimas Nr. 346 „Dėl perkėlimo tarnauti į kitą vietovę išlaidų atlyginimo Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ir jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnams ir jų šeimos nariams tvarkos bei įgaliojimų suteikimo Teisingumo ministerijai“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 28–990.
2. Teisingumo ministro 2001 m. spalio 16 d. įsakymas Nr. 217 „Dėl Pareigūnų darbo organizavimo Kalėjimų departamente prie Teisingumo ministerijos bei jam pavaldžiose įstaigose ir valstybės įmonėse tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2001, Nr. 89–3140.
3. Teisingumo ministro 2003 m. birželio 18 d. įsakymas Nr. 182 „Dėl Areštinių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 68–3095. Taisyklių IV skyrius.
4. Teisingumo ministro 2003 m. birželio 27 d. įsakymas Nr. 191 „Dėl Kvalifikacinių kategorijų Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos bei jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnams suteikimo tvarkos, Reikalavimų Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos bei jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnams kvalifikacinėms kategorijoms gauti ir Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos bei jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnų kvalifikacijos vertinimo komisijos nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 65–2971.
5. Teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 76–3498. Taisyklių VI, VII skyriai.

6. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. birželio 30 d. įsakymas Nr. 4/07–18 „Dėl Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos bei jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnų skyrimo uždaro konkurso būdu tvarkos patvirtinimo“.
7. Dessler G. Personalo valdymo pagrindai. – Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2001.
8. Sakalas A., Šilingienė V. Personalo valdymas. – Kaunas: Technologija, 2000.
9. Švedas G. Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis: mokymo priemonė. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 136–142.

7. NUTEISTŲJŲ TEISINĖ PADĖTIS

7.1.

Nuteistųjų teisinės padėties samprata

Lietuvos Respublikos piliečiai turi ir naudojasi visomis konstitucinėmis teisėmis ir laisvėmis bei vykdo visas jiems nustatytas pareigas. O tai reiškia, kad niekas neturi teisės nusišalinti nuo pareigų vykdymo ir niekam negalima atimti šios teisės be juridinio pagrindo.

Asmens teisių ir pareigų apimtis ir turinys pasikeičia, jei jis padaro nusikaltimą ir nuteisiamas kriminaline bausme. Tai reiškia, kad teismas valstybės vardu pasmerkia asmens nusikalstamą elgesį ir jį patį. Šis pasmerkimas pasireiškia ir tuo, kad nuteistajam nustatomi tam tikri apribojimai, jis, remiantis įstatymo numatyta sankcija, netenka tam tikrų galimybių. Kartu nuteistajam numatomos tam tikros pareigos ir atsiranda teisės, kurių neturi kiti piliečiai. Taigi dėl nuteisimo kriminaline bausme jos atlikimo laikotarpiu keičiasi asmens teisinė padėtis.

Asmenys, patenkantys į santykių, kurie atsiranda vykdant (atliekant) kriminalines bausmes, sritį, turi atitinkamą teisinį statusą. Todėl galime kalbėti apie nuteistojo teisinę padėtį bei nuteistųjų artimųjų giminaičių teisinę padėtį.

Priimta kalbėti apie tris asmens teisinio statuso rūšis:

1) bendras visų piliečių teisinis statusas;

2) kokios nors piliečių kategorijos specialus teisinis statusas;

3) piliečio individualus teisinis statusas.

Nuteistųjų teisinė padėtis – tai specialaus teisinio statuso rūšis, kuri dar skirstoma į nuteistųjų, atliekančių skirtingas bausmes, atitinkamus teisinius statusus. Teisių apribojimų pobūdis ir mastas pirmiausia priklauso nuo nuteistajam skirtos bausmės rūšies. Tarkime, kad ir laisvės atėmimas – nuteistajam atimama galimybė laisvai pasirinkti gyvenamąją vietą, darbo pobūdį, laisvai bendrauti su artimaisiais ir kita.

Nuteistųjų specialaus statuso išskirtinis bruožas yra tai, kad nuteistieji nepraranda bendro visų piliečių teisinio statuso, nes asmenys, nuteisti už padarytas nusikalstamas veikas, nepraranda Lietuvos Respublikos pilietybės. Pilietybės nuteistiesiems palikimas atitinka tarptautinius aktus, kurie įtvirtina elgesio su nuteistaisiais principus ir yra ryškus demokratizmo ir humanizmo principų įgyvendinimo kriminalinių bausmių vykdymo srityje pavyzdys. **Lietuvos Respublikos pilietybės palikimo nuteistiesiems reikšmė yra ta, kad jos turėjimas padeda:**

1) užtikrinti teisėtumą vykdant kriminalines bausmes, nes teisėtumo pažeidimas bet kokia forma neišvengiamai pamina nuteistųjų teises ir teisėtus interesus. Matyti nuteistojo asmenyje ne tik nusikaltėlį, bet ir pilietį, kuris turi tam tikras teises ir pareigas, yra pagrindinė sąlyga siekiant laikytis teisėtumo, nustatyti valstybės institucijų ir asmens, atliekančio bausmę, teisingus santykius;

2) didinti bausmių auklėjamąjį poveikį, kuris ne formaliai, bet iš esmės leidžia apeliuoti į nuteistųjų pilietinius jausmus, o tai stiprina bausmių auklėjamąją (pataisos) funkciją;

3) nuteistiesiems naudotis bendromis piliečiams suteikiamomis teisėmis bei nustato bendras pareigas.

Neteisinga būtų teigti, kad nuteistųjų teisinė padėtis niekuo nesiskiria nuo kitų piliečių teisinės padėties. Šis skirtumas visų pirma išplaukia iš nuteisimo fakto ir ryšium su tuo atsiradusių apribojimų, dėl kurių jo padėtis tampa blogesnė, palyginti su kitų asmenų padėtimi.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 10 straipsnio („Nuteistųjų teisinė padėtis“) 1 dalis nustato, kad „Bausmes atliekantys Lietuvos Respublikos piliečiai turi visas Lietuvos Respublikos piliečiams įstatymų nustatytas teises, laisves ir pareigas su apribojimais, kuriuos numato Lietuvos Respublikos įstatymai ir teismo nuosprendis“.

Nuteistojo teisinės padėties įteisinimas įstatymuose turi didelę politinę ir praktinę reikšmę. Politinė reikšmė glūdi bei ją charakterizuoja valstybės ir visuomenės požiūris į nuteistąjį, taip pat jam skirta vieta visuomenėje vyraujančiuose santykiuose. Nuteistojo teisinės padėties praktinė reikšmė yra ta, kad teisinė padėtis numato bazę, kuria remiantis nustatomi santykiai tarp bausmę vykdančios institucijos ir bausmę atliekančio nuteistojo. Griežtai nustatytos ne tik nuteistojo teisės, laisvės ir pareigos, bet ir bausmę vykdančios institucijos pareigūnų teisės ir pareigos.

Nuteistojo teisinė padėtis priklauso nuo:

1) bausmės tikslų;

2) bausmės rūšies;

3) nuteistojo elgesio atliekant (vykdant)bausmę.

Politiniu aspektu nuteistojo teisinė padėtis labiausiai priklauso nuo bausmės tikslų, kurie savo ruožtu priklauso nuo visuomenės ir valstybės socialinių bei ekonominių pagrindų. Kuo valstybė labiau ekonomiškai ir teisiškai yra išsivysčiusi, tuo tobulesnė joje demokratija, tuo geresnė nuteistojo teisinė padėtis, t. y. tuo daugiau teisių ir laisvių jis turi. Ir atvirkščiai: neišsivysčiusioje valstybėje nuteistojo teisinė padėtis yra blogesnė, t. y. pareigų jam numatyta gerokai daugiau negu teisių ir laisvių. Jeigu valstybės įstatymai pagrįsti humaniškumo ir teisėtumo principais, tai ir bausmės tikslai bus humaniški, siekiantys ne vien nubausti nuteistąjį, bet ir grąžinti jį visuomenei pataisytą.

Nuteistojo teisinė padėtis priklauso ir nuo bausmės rūšies (LR BK 42 str.). Kuo bausmė griežtesnė, tuo daugiau yra apribota nuteistojo teisinė padėtis, t. y. pareigų santykis viršija teisių ir laisvių santykį. Kuo bausmė švelnesnė, tuo nuteistasis teisių ir laisvių turi daugiau negu pareigų.

Nuteistojo teisinė padėtis priklauso ir nuo jo elgesio vykdant (atliekant) bausmę. Apie tai bus kalbama šio skyriaus 7.3 skirsnyje.

Nuteistųjų teisės, laisvės ir pareigos skirstomos į šias keturias grupes:

1) konstitucinės;

2) pilietinės;

3) bendrąsias visiems nuteistiesiems;

4) specialiąsias.

Konstitucinės teisės, laisvės ir pareigos yra bendros visiems Lietuvos Respublikos gyventojams (piliečiams, asmenims be pilietybės), taip pat ir asmenims, atliekantiems kriminalines bausmes. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 straipsnyje nustatyta, kad „Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“. 19 straipsnyje įteisinta, kad „Žmogaus teisę į gyvybę saugo įstatymas“. Pagal 25 straipsnį „Žmogus turi teisę turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti“. 28 straipsnyje nustatyta, kad „Įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių“.

Pilietinės teisės yra bendros Lietuvos Respublikos piliečiams ir atliekantiems bausmes Lietuvos Respublikos piliečiams. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 34 straipsnio 1 dalis nustato, kad „Piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, turi rinkiminę teisę". Pagal 37 straipsnį „Piliečiai, priklausantys tautinėms bendrijoms, turi teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius".

Bendrąsias nuteistųjų teises nagrinėsime šio skyriaus 7.2 skirsnyje, o specialiąsias – 11 skyriuje.

Taigi kas yra nuteistųjų teisinė padėtis?

Nuteistųjų teisinė padėtis – tai konstitucinių, pilietinių ir nuteistiesiems bausmių vykdymo įstatymų suteiktų bendrųjų ir specialiųjų teisių visuma, priklausanti nuo paskirtosios bausmės rūšies, jos tikslų ir nuteistojo elgesio vykdant (atliekant) bausmę.

G. Švedas rašo, kad „Nuteistojo teisinė padėtis – tai subjektyvios teisės, laisvės ir pareigos, kurias įgyja nuteistasis asmuo įsiteisėjus apkaltinamajam teismo nuosprendžiui, kuriuo paskirta bausmė". (2003, p. 152)

Nuteistųjų teisinė padėtis – tai teisinių priemonių, kurias naudojant įtvirtinama nuteistųjų padėtis atliekant bausmę, visuma.

Asmenų, atliekančių kriminalines bausmes, teisinės padėties turinį sudaro nuteistųjų:

1) teisės ir laisvės;
2) teisėti interesai;
3) pareigos.

Tai savarankiški nuteistojo teisinės padėties elementai.

Nuteistųjų subjektyvi teisė – tai įstatymo įtvirtinta ir valstybės garantuojama nuteistojo realaus atitinkamo elgesio ir naudojimosi socialinėmis gėrybėmis galimybė, kuri užtikrinama teisinėmis pareigūnų ir institucijų, vykdančių kriminalines bausmes, bei kitų šių teisinių santykių dalyvių pareigomis.

G. Švedas nuteistojo teises ir laisves apibūdina taip: „tai teisės normose nustatytos bausmių vykdymo teisinio subjekto galimo elgesio ribos ir taisyklės, kuriomis subjektas naudojasi savo nuožiūra". (2003, p. 155)

Nuteistųjų teisėtų interesų socialinė teisinė reikšmė yra ta, kad jie leidžia dirbti su nuteistaisiais diferencijuotai, stimuliuoti jų pataisos procesą atliekant bausmę. Teisėti interesai ir teisės turi daug bendra, tačiau

jų tapatinti negalima. Nuteistųjų subjektyvi teisė suteikia nuteistajam galimybę elgtis savo nuožiūra, o nuteistųjų teisėtų interesų esmė yra galimybė savo nuožiūra laisvai naudotis kokia nors socialine gėrybe. Kiek kitoks ir teisėtų interesų turinys. Jį sudaro šie trys elementai:

1) noras gauti įstatymo numatytą materialinę (pvz., noras gauti papildomų pašto ir perduodamų siuntinių), arba dvasinę (pvz., papildomų pasimatymų, telefoninių pokalbių) socialinę gėrybę;

2) daugumai nuteistųjų teisinių interesų būdinga tai, kad jų įgyvendinimas yra susijęs ir priklauso nuo nuteistųjų elgesio vertinimo (koks yra nuteistųjų požiūris į darbą, mokymąsi, kaip laikomasi bausmės atlikimo režimo reikalavimų). Todėl antrasis nuteistųjų teisėtų interesų elementas yra tarpininkavimas, kad atitinkami įstatymo įgalioti subjektai imtųsi veiksmų, kad būtų įgyvendinti teisėti nuteistųjų interesai (pvz., bausmę vykdančios institucijos teikimas apylinkės teismui dėl nuteistojo lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos);

3) nuteistųjų galimybė kreiptis į kompetentingas institucijas ir pareigūnus, kad būtų apginti jų teisėti interesai.

Nuteistųjų teisėti interesai – tai teisės normose įtvirtintas konkretus nuteistųjų siekis pasinaudoti vienomis ar kitomis gėrybėmis, galimas tik bausmių vykdymo institucijos administracijai ar teismui atitinkamai įvertinus nuteistųjų elgesį.

Nuteistųjų teisinės pareigos – tai įpareigojamosiose ir draudžiamosiose teisės normose įtvirtinta nuteistojo būtino elgesio bausmės atlikimo metu riba, užtikrinanti kriminalinės bausmės tikslų įgyvendinimą, teisėtvarką bausmės atlikimo metu, nuteistojo ir kitų asmenų teises ir teisėtus interesus.

G. Švedas rašo, kad „Nuteistojo pareigos – tai teisės normose nustatytos bausmių vykdymo teisinio santykio subjekto privalomo elgesio ribos ir taisyklės, kurių subjektas negali atsisakyti vykdyti arba laikytis“. (2003, p. 163)

Nuteistųjų pareigų socialinė teisinė reikšmė yra ta, kad jos pasireiškia kaip nuteistųjų dorovės ir teisinės sąmonės formavimo, teisėtumo ir teisėtvarkos stiprinimo bei drausmės ir organizuotumo bausmių vykdymo priemonė.

Nuteistųjų teisinių pareigų esmė pasireiškia valstybės, valdžios ir įstatymo atitinkamo elgesio iš nuteistųjų reikalavimu. Tai privalomas

nuteistiesiems elgesys, užtikrinamas valstybės prievartos priemonėmis.

Nuteistųjų teisinių pareigų esmę išreiškia jų turinys ir struktūra, kuri susideda iš dviejų elementų:

1. Būtinumo nuteistiesiems atlikti tam tikrus veiksmus (pvz., asmens, nuteisto bauda, pareiga įstatymo nustatytu laiku sumokėti baudą). Toks nuteistųjų elgesys įstatyme įtvirtinamas įpareigojančiomis teisės normomis.

2. Būtinumo sulaikyti nuteistuosius nuo įstatymo numatytų veiksmų (pvz., nuteistiesiems draudžiama laisvės atėmimo vietose turėti su savimi pinigų, vartoti alkoholinių gėrimų). Toks nuteistųjų elgesys įstatyme įtvirtinamas draudžiamosiomis teisės normomis.

Asmens, atlikusio bausmę paleidimas iš laisvės atėmimo vietų, nutraukia teisinius santykius, susijusius su bausmės vykdymu, panaikina ypatingą nuteistojo teisinį statusą.

Yra manančių, kad asmuo, atlikęs bausmę, jeigu jis neprivalo atlikti antros bausmės (pvz., atėmimo teisės dirbti tam tikrą darbą), kuri buvo paskirta, pavyzdžiui, kartu su griežtesne bausme – laisvės atėmimu, automatiškai atgauna įprastinį piliečio teisinį statusą. Su šia nuomone vargu ar galima sutikti, nes nuteisimo ir bausmės atlikimo faktai pakeičia nuteistųjų teisinį statusą, palyginti su įprastiniu Lietuvos Respublikos piliečių teisiniu statusu, net ir tada, kai asmenims, paleistiems atlikus griežtesnę bausmę, nereikia atlikti kartu su pirmąja paskirtos švelnesnės bausmės. Automatiškai jis neatgauna tų subjektyvių teisių, kurios buvo prarastos dėl nuteisimo ir laisvės atėmimo bausmės atlikimo. Asmenys, atlikę šią bausmę, neturi teisės būti grąžinti į darbo, kurį jie turėjo iki bausmės atlikimo, vietą. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 129 straipsnio 3 dalis nustato, kad „Nuteistųjų darbo atliekant bausmę laikas neįskaitomas į valstybinio socialinio draudimo stažą“. Atsižvelgiant į tai, kiek laiko buvo atliekama laisvės atėmimo bausmė, atlikę šią bausmę asmenys tam tikrą laikotarpį laikomi teistais (LR BK 97 str. „Teistumas“). Pavyzdžiui, pagal Lietuvos Respublikos antstolių įstatymo (Žin., 2002, Nr. 53–2042) 4 ir 5 straipsnius antstoliu negali būti Lietuvos Respublikos pilietis, jeigu jis: 1) buvo teistas už sunkų ar labai sunkų nusikaltimą, nepaisant to, ar išnyko teistumas; 2) buvo nuteistas už baudžiamąjį nusižengimą, nesunkų ar apysunkį tyčinį ar neatsargų nusikaltimą ir nėra išnykęs teistumas.

7.2.

Bendrosios nuteistųjų teisės, laisvės ir pareigos

Bendrosios nuteistųjų teisės skiriasi nuo specialiųjų tuo, kad bendrąsias teises turi visi nuteistieji, neatsižvelgiant į tai, kokios rūšies bausme jie nuteisti, kokie jos tikslai ir kaip nuteistasis elgiasi vykdydamas (atlikdamas) bausmę.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 11 straipsnis nustato šias bendrąsias nuteistųjų teises, kuriomis jie gali pasinaudoti teisės aktų nustatyta tvarka:

1) gauti rašytinę informaciją apie bausmės atlikimo tvarką ir sąlygas, savo teises bei pareigas. Šią informaciją bausmės vykdymo institucija pateikia lietuvių kalba arba nuteistojo gimtąja kalba;

2) kreiptis su pasiūlymais, prašymais (pareiškimais), peticijomis ir skundais į bausmės vykdymo ar kitą valstybės ar savivaldybės instituciją ar įstaigą, pareigūną, visuomeninę ar tarptautinę organizaciją, taip pat kitas įmones, įstaigas ir organizacijas;

3) gauti medicinos pagalbą;

4) gauti teisinę pagalbą.

Galima teigti, kad kai kurios nuteistųjų teisės, kurias Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 13 straipsnis įtvirtina kaip bendrąsias teises, kartu yra ir jų specialiosios teisės. Pavyzdžiui, nuteistųjų bendroji teisė kreiptis su pasiūlymais, prašymais (pareiškimais), peticijomis ir skundais į bausmės vykdymo ar kitą valstybės ar savivaldybės instituciją ar įstaigą, pareigūną, visuomeninę ar tarptautinę organizaciją, taip pat kitas įmones, įstaigas ir organizacijas ir teisė gauti teisinę pagalbą, numatytos Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 11 straipsnyje, taip pat yra įtvirtintos Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 100 ir 101 straipsniuose atitinkamai kaip specialiosios nuteistųjų, kurie atlieka laisvės atėmimo bausmę, teisės.

Nuteistųjų, neatsižvelgiant į tai, kokia bausmės rūšimi jie nuteisti, bendrosioms teisėms taip pat galima priskirti Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 13 straipsnyje įtvirtintą nuteistųjų teisę dalyvauti rinkimuose, referendume arba visuotinėje apklausoje (plebiscite). Šio dalyvavimo tvarką nustato Lietuvos Respublikos įstatymai.

Nuteistųjų bendrosioms laisvėms galima priskirti:

1) Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 15 straipsnyje įtvirtintą nuteistųjų tikėjimo ir sąžinės laisvę;

2) Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25 straipsnyje įtvirtintą žodžio laisvę. Šio straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad „Laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu, jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai“.

Bendrosios nuteistųjų pareigos skiriasi nuo specialiųjų nuteistųjų pareigų tuo, kad specialiąsias nuteistųjų pareigas nustato Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso skyriai, reglamentuojantys atskirų bausmių rūšių vykdymo tvarką ir sąlygas.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 12 straipsnis įtvirtina šias bendrąsias nuteistųjų pareigas, neatsižvelgiant į tai, kokia bausmės rūšimi jie nuteisti:

1) nuteistieji privalo vykdyti įstatymų reikalavimus ir laikytis jiems nustatytų elgesio taisyklių;

2) nuteistieji privalo vykdyti bausmės vykdymo institucijos, įstaigos arba pareigūno nurodymus ir įsakymus.

7.3.

Nuteistųjų teisinės padėties švelninimas arba griežtinimas

Dar Teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija), kuriems Lietuvos Respublikos Seimas pritarė 1998 m. birželio 25 d. nutarimu Nr. VIII–810 „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“ (Žin., 1998, Nr. 61–1736), IV skyriuje „Bausmių vykdymo sistemos kūrimas“ buvo numatyta, kad „Naujajame Bausmių vykdymo kodekse atsisakoma nereikalingų teisių ir laisvių (pvz., dėvėti nuosavus drabužius ir pan.) ribojimų ir numatoma daugiau pozityvių pareigų, kurios leistų nuteistiesiems daryti įtaką savo teisinei padėčiai pagal principą: geras elgesys – daugiau teisių ir lengvatų, blogas elgesys – mažiau lengvatų“.

Nuteistojo teisinė padėtis bausmės vykdymo (atlikimo) metu, atsižvelgiant į nuteistojo elgesį, gali būti švelninama arba griežtinama. Pa-

vyzdžiui, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 25 straipsnio 2 dalis nustato, kad, „Jeigu nuteistasis vengia savo noru sumokėti baudą ir nėra galimybių ją išieškoti priverstinai, teismas, vadovaudamasis Baudžiamojo kodekso 47 straipsniu, antstolio teikimu baudą gali pakeisti areštu“. Pagal šio kodekso 45 straipsnio 4 dalį „Nuteistiesiems, kurie po viešųjų darbų bausmę vykdančios institucijos įspėjimo vengia atlikti šią bausmę, apylinkės teismas bausmę vykdančios institucijos teikimu gali viešųjų darbų bausmę pakeisti areštu arba bauda“.

Vykdančio (atliekančio) laisvės atėmimo bausmę nuteistojo teisinė padėtis gali keistis:

1) toje pačioje pataisos įstaigoje;

2) perkeliant nuteistąjį į kitą pataisos įstaigą.

Nuteistojo teisinė padėtis toje pačioje pataisos įstaigoje, atsižvelgiant į jo elgesį, požiūrį į darbą bei mokymą, keičiama pataisos įstaigos direktoriaus nutarimu. Pavyzdžiui, pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 140 straipsnio 1 dalies 11 punktą už nepriekaištingą elgesį, iniciatyvą ir aktyvų dalyvavimą socialinės reabilitacijos programose, stropų darbą bei mokymąsi nuteistiesiems, atlikusiems ne mažiau kaip vienerius metus, o nepilnamečiams, atlikusiems ne mažiau kaip šešis mėnesius paskirtos bausmės, gali būti skiriamos šios paskatinimo priemonės: perkėlimas iš paprastosios grupės į lengvąją grupę ir perkėlimas iš drausmės grupės į paprastąją grupę. Šio kodekso 142 straipsnio 1 dalies 5 punkte nustatyta, kad už bausmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimą nuteistiesiems gali būti skiriama nuobauda – „kalėjimuose laikomų nuteistųjų uždarymas į karcerį iki penkiolikos parų“.

Nuteistojo teisinė padėtis perkeliant nuteistąjį į kitą pataisos įstaigą keičiama apylinkės teismo nutartimi. Pavyzdžiui, pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 165 straipsnio 1 dalį kalėjimuose „Pirmuosius dešimt metų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės atlikę nuteistieji, atsižvelgiant į jų elgesį bausmės atlikimo metu bei saugumo reikalavimus ir kai yra kalėjimų administracijos teikimas, apylinkės teismo nutartimi gali būti perkelti į pataisos namus tęsti bausmės atlikimą“.

Nuteistojo teisinė padėtis perkeliant nuteistąjį į kitą pataisos įstaigą keičiama Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos teikimu. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 82 straipsnis nustato, kad „Nuteistieji nuo aštuoniolikos iki dvidešimt vienerių metų,

sistemingai pažeidinėjantys bausmės atlikimo režimą, gali būti Kalėjimų departamento direktoriaus nutarimu, priimtu pagal nepilnamečių pataisos namų direktoriaus teikimą, perkelti iš nepilnamečių pataisos namų į pataisos namus bausmę atlikti paprastoje grupėje“.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse yra nuostatų, kai nuteistojo teisinė padėtis keičiasi ne dėl jo elgesio bausmės vykdymo (atlikimo) metu, bet dėl kitų priežasčių, pavyzdžiui, dėl nuteistojo materialinės padėties. Šio kodekso 25 straipsnio 1 dalis nustato, kad „Jeigu nuteistasis neturi lėšų baudai sumokėti, antstolio teikimu ir nuteistojo sutikimu teismas, vadovaudamasis Baudžiamojo kodekso 47 straipsniu, baudą gali pakeisti viešaisiais darbais“.

Nuteistojo teisinė padėtis gali keistis, atsižvelgiant į jo fiziologinę būklę. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 152 straipsnio 1 dalis nustato, kad „Nėščioms moterims ir vaikų iki trejų metų turinčioms motinoms pataisos namų administracija gali leisti gyventi ne pataisos namų teritorijoje, kol vaikui sueis treji metai. Leidimas gyventi ne pataisos namų teritorijoje įforminamas motyvuotu pataisos įstaigos direktoriaus nutarimu“. Dėl šios priežasties pasikeičia nuteistosios laisvės atėmimu teisinė padėtis ir ji įgyja šias teises: turėti grynųjų pinigų ir neribotai juos naudoti, paskambinti telefonu, gauti ir siųsti neribotą kiekį pašto ir perduodamų siuntinių bei pasimatymų.

7.4.

Nuteistųjų užsieniečių teisinės padėties ypatybės

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 10 straipsnio 2 dalį „Bausmes atliekančių užsieniečių teisinę padėtį nustato Lietuvos Respublikos įstatymai, reglamentuojantys šių asmenų teises, laisves bei pareigas jiems esant Lietuvos Respublikoje, Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys, Lietuvos Respublikos įstatymai ir teismo nuosprendis“.

Užsieniečiai – tai asmenys, turintys kitų valstybių pilietybę, kurie nuolat ar laikinai būna Lietuvos Respublikos teritorijoje.

Asmenys be pilietybės – tai fiziniai asmenys, praradę kitų valstybių pilietybę, kurie nuolat ar laikinai būna Lietuvos Respublikos teritorijoje.

Šių asmenų teisinę padėtį Lietuvoje reglamentuoja 1998 m. gruodžio 17 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ Nr. VIII–979. (Žin., 1998, Nr. 115–3239)

Užsieniečiai ir asmenys be pilietybės bausmės vykdymo (atlikimo) metu, palyginti su nuteistais Lietuvos Respublikos piliečiais, nėra beteisiai. Lietuvos Respublikos Konstitucija (19, 21–24 ir 38 str.) ir kiti įstatymai bei Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys garantuoja užsieniečiams ir asmenims be pilietybės gyvybės ir sveikatos, garbės ir orumo apsaugą, asmens, privataus gyvenimo, nuosavybės ir būsto neliečiamumą, šeimos saugumą ir globą bei kita.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 13 straipsnio 3 dalis nustato, kad „Bausmes Lietuvos Respublikoje atliekančių užsieniečių dalyvavimo jų valstybėse vykstančiuose rinkimuose, referendume arba visuotinėje apklausoje (plebiscite) klausimai sprendžiami Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių nustatyta tvarka“. Pagal šio kodekso 14 straipsnio 2 dalį „Bausmes Lietuvos Respublikoje atliekančių nuteistų užsieniečių pilietybės klausimai sprendžiami Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių nustatyta tvarka“.

Laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji užsieniečiai turi teisę per Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministeriją palaikyti ryšius su savo valstybių diplomatinėmis atstovybėmis ir konsulinėmis įstaigomis bei tarptautinėmis organizacijomis. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių numatytais atvejais ir tvarka nuteistieji užsieniečiai, kuriems paskirta laisvės atėmimo bausmė, gali būti perduoti atlikti bausmę į kitą valstybę (LR BVK 109 str.).

Lietuvos Respublikos Seimas 1995 m. gegužės 9 d. nutarimu Nr. I–885 „Dėl 1983 metų Europos nuteistųjų asmenų perdavimo konvencijos ratifikavimo“ (Žin., 1995, Nr. 42–1022) ratifikavo šią konvenciją. Pagal šios konvencijos 2 straipsnio 3 dalį „asmuo gali pareikšti pageidavimą, kad būtų perduotas arba jį nuteisusiai valstybei, arba valstybei, kurioje turės atlikti bausmę“. Analogiškos nuostatos dėl nuteistų laisvės atėmimu užsieniečių perdavimo bausmę atlikti į kitą valstybę, kurios piliečiai yra, numatytos ir Lietuvos Respublikos dvišalėse sutartyse. Pavyzdžiui, 2002 m. sausio 15 d. Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos sutartis dėl asmenų, kuriems paskirtas laisvės atėmimas, perdavimo atlikti bausmę ratifikavimo įstatymu Nr. IX–706 (Žin., 2002, Nr. 32–1203) ratifi-

kuotos sutarties 3 straipsnio 4 dalis nustato, kad „Perdavimas galimas, jeigu yra gautas rašytinis nuteistojo arba tam tikrais atvejais jo atstovo pagal įstatymą, taip pat Valstybės, priėmusios nuosprendį, ir Valstybės, vykdančios nuosprendį, sutikimas“.

Sprendimų dėl užsieniečių įpareigojimo išvykti arba jų išsiuntimo iš Lietuvos Respublikos vykdymo tvarkos, patvirtintos Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. kovo 23 d. nutarimu Nr. 335 „Dėl Sprendimų dėl užsieniečių įpareigojimo išvykti arba jų išsiuntimo iš Lietuvos Respublikos vykdymo tvarkos patvirtinimo“ (Žin., 2000, Nr. 26–693), 11 punktas nustato, kad „Užsienietis, kuris atleistas nuo tolesnio bausmės atlikimo Lietuvos Respublikoje arba jis atliko laisvės atėmimo bausmę, arba jam paskirta bausmė, nesusijusi su laisvės atėmimu, išsiunčiamas iš Lietuvos Respublikos nedelsiant, jeigu nėra objektyvių aplinkybių, trukdančių įvykdyti sprendimą išsiųsti užsienietį iš Lietuvos Respublikos“.

Pratimai

1 pratimas. Nuteistasis P. Janonis paprašė būrio viršininko (socialinio darbuotojo) prie siunčiamo į prokuratūrą skundo pridėti jo asmens byloje esančią informaciją (medžiagos kopijas) apie jo padarytus Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių pažeidimus.

Ką turi paaiškinti būrio viršininkas nuteistajam?

2 pratimas. Nuteistasis R. Stasiūnas užklijuotame voke įteikė būrio viršininkui (socialiniam darbuotojui) skundą, adresuotą Sveikatos apsaugos ministerijai, prašydamas jį išsiųsti, tačiau būrio viršininkas atsisakė tai padaryti.

Pakomentuokite šį atvejį.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1994, 18, 19, 21-25, 28, 37, 38 str.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89–2741: 42, 43, 97 str.
3. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 10, 12–15, 25, 82, 109, 140, 142, 152, 165 str.

4. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“. 1998 m. gruodžio 17 d. Nr. VIII–979 // Valstybės žinios. 1998, Nr. 115–3236.
5. Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas. 2002 m. gegužės 9 d. Nr. IX–876 // Valstybės žinios. 2002, Nr. 53–2042: 4, 5 str.
6. Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos sutartis dėl asmenų, kuriems paskirtas laisvės atėmimas, perdavimo bausmei atlikti // Valstybės žinios. 2002, Nr. 32–1205.
7. Lietuvos Respublikos Seimo 1995 m. gegužės 9 d. nutarimas Nr. I–885 „Dėl 1983 metų Europos nuteistųjų asmenų perdavimo konvencijos ratifikavimo“ // Valstybės žinios. 1995, Nr. 42–1022.
8. Teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija), pritarta Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. birželio 25 d. nutarimu „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“ Nr. VIII–810 // Valstybės žinios. 1998, Nr. 61–1736: IV skyrius.
9. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. kovo 23 d. nutarimas Nr. 335 „Dėl Sprendimų dėl užsieniečių įpareigojimo išvykti arba jų išsiuntimo iš Lietuvos Respublikos vykdymo tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2000, Nr. 26–693.
10. Pavilonis V., Prapiestis J. Kriminalinių bausmių vykdymo teisiniai pradai: mokymo priemonė. – Vilnius: Vilniaus universitetas, 1990, p. 58–62.
11. Švedas G. Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis: mokymo priemonė. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 151–164.
12. Уголовно–исполнительное право: учебник, 2–ое издание / ред. В. И. Селиверстов. Москва: Юристъ, 2001, с. 110–119.

Papildoma literatūra

1. Teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 76–3498. Taisyklių IX, X skyriai.

8. NUTEISTŲJŲ TURTINIŲ TEISIŲ APRIBOJIMO BAUSMIŲ VYKDYMO TVARKA IR SĄLYGOS

8.1.

Baudos vykdymo tvarka ir sąlygos

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42 straipsnio 1 dalyje yra įteisinta kriminalinė bausmė – bauda. Pagal šio kodekso 43 straipsnį bauda taip pat yra kriminalinė bausmė, kuri skiriama juridiniams asmenims už padarytą nusikaltimą.

Šios bausmės specifinė ypatybė yra tai, kad vykdant šią bausmę nuteistajam pataisos priemonių poveikis netaikomas nuolat, kaip taikomas nuteistiesiems, pavyzdžiui, vykdant (atliekant) laisvės atėmimo bausmę. Nuolatinis pataisos priemonių poveikis nuteistiesiems sudaro sąlygas pasitaisyti, todėl pataisos proceso rezultatus galima stebėti ir, jei yra pagrindas, nuteistuosius galima atleisti nuo bausmės prieš terminą ar neatliktą laisvės atėmimo bausmės dalį pakeisti švelnesne bausme.

Baudos, kaip bausmės, esančios alternatyva laisvės atėmimui, ypatybė yra jos minimalus represinis poveikis nuteistajam šia bausme. Ji neapriboja nuteistojo laisvės, jis gali savo nuožiūra pasirinkti gyvenamąją vietą, darbą ir kita.

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 47 straipsnį bauda yra piniginė bausmė, teismo skiriama šio kodekso specialiojoje dalyje numatytais atvejais. Bauda skaičiuojama minimalaus gyvenimo lygio (MGL) dydžiais. Minimali bauda yra vieno MGL dydžio. Nustatoma bauda:

1) už baudžiamąjį nusižengimą – iki 50 MGL dydžio;
2) už nesunkų nusikaltimą – iki 100;
3) už apysunkį nusikaltimą – iki 200;
4) už sunkų nusikaltimą – iki 300;
5) už neatsargų nusikaltimą – iki 75 MGL dydžio.

Juridiniam asmeniui nustatoma iki 10000 MGL dydžio bauda. Bau-

dos dydis už padarytą nusikalstamą veiką straipsnio sankcijoje nenurodomas. Jį nustato teismas, skirdamas bausmę.

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, įsigaliojusio 1961 m. rugsėjo 1 d., 32 straipsnį („Bauda“) baudžiamojon atsakomybėn buvo traukiami tiktai fiziniai asmenys, juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės nebuvo numatyta. Remiantis Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, per 1995 ir 1998–2001 m. bauda, kaip pagrindinė bausmė, buvo skirta:

Metai	1995	1998	1999	2000	2001
Nuteistieji pagal teismų paskirtas bausmes	18 344	19 536	19 672	20 680	20 915
Iš jų nuteista bauda (proc.)	6,7	3,1	3,5	2,4	7,0

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 22 straipsniu, baudos bausmė įvykdoma savanoriškai arba priverstinai. Nuosprendį paskelbęs teismas išaiškina nuteistajam, kad jis privalo sumokėti baudą į teritorinės mokesčių inspekcijos sąskaitą per du mėnesius nuo nuosprendžio įsiteisėjimo dienos ar per kitą teismo nustatytą laikotarpį. Jeigu bauda paskirta juridiniam asmeniui, nuosprendį priėmęs teismas išaiškina juridinio asmens valdymo organui ar įgaliotam asmeniui, kad juridinis asmuo privalo pervesti baudą į teritorinės mokesčių inspekcijos sąskaitą per du mėnesius nuo nuosprendžio įsiteisėjimo dienos ar per kitą teismo nustatytą laikotarpį. Teismas privalo pasirašytinai įspėti nuteistąjį arba juridinio asmens valdymo organą ar įgaliotą asmenį, kad nustatytu laiku nesumokėta arba nepervesta bauda bus išieškota priverstinai.

Sumokėjęs baudą į teritorinės mokesčių inspekcijos sąskaitą, nuteistasis nuosprendį priėmusio teismo raštinės tarnautojui pateikia banko kvitą. Pervedęs baudą į teritorinės mokesčių inspekcijos sąskaitą, juridinis asmuo tai patvirtinančius dokumentus pateikia nuosprendį priėmusio teismo raštinės tarnautojui, kuris, patikrinęs baudos sumokėjimo teisingumą, banko kvitą arba juridinio asmens pateiktus dokumentus įsi-

uva į baudžiamąją bylą ir apie nuosprendžio įvykdymą praneša nuosprendį priėmusiam teismui (LR BVK 23 str.).

Jeigu nuteistasis nesumokėjo visos baudos, ši bausmė pagal nuosprendį priėmusio teismo išduotą vykdomąjį raštą vykdoma priverstinai (LR BVK 24 str.).

Išieškotojas yra asmuo, kurio naudai išduotas vykdomasis dokumentas. Jeigu pagal vykdomąjį dokumentą turi būti išieškoma į valstybės biudžetą (bauda išieškoma į valstybės biudžetą), valstybei atstovauja valstybinė mokesčių inspekcija (LR CPK 638 str).

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 342 straipsnį nuosprendį priėmęs teismas įsiteisėjusį nuosprendį dėl baudos priverstinio išieškojimo ne vėliau kaip per tris dienas nuo nuosprendžio įsiteisėjimo arba nuo bylos grąžinimo iš apeliacinės instancijos teismo dienos pateikia vykdyti antstoliams.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos antstolių įstatymo (Žin., 2002, Nr. 53–2042) 21 straipsnio 1 dalimi, antstolis privalo vykdyti įstatymų nustatytų vykdomųjų dokumentų reikalavimus, teismo pavedimu perduoti ir įteikti dokumentus Lietuvos Respublikoje esantiems fiziniams ir juridiniams asmenims.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 24 straipsnio 2 ir 3 dalys nustato, kad „2. Baudos bausmę priverstinai vykdo antstolis, kurio veiklos teritorijoje yra nuteistojo gyvenamoji, darbo ar turto buvimo arba kitos bausmės atlikimo vieta.

3. Juridiniam asmeniui paskirtą baudos bausmę priverstinai vykdo antstolis, kurio veiklos teritorijoje yra juridinio asmens buveinė ar jo buvimo vieta“.

Antstolis, pradėdamas priverstinį baudos išieškojimą, iš karto, neįteikęs raginimo, taiko priverstinio vykdymo priemones (LR BVK 24 str.).

Jeigu nuteistasis neturi lėšų baudai sumokėti, antstolio teikimu ir nuteistojo sutikimu teismas, vadovaudamasis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 47 straipsniu, baudą gali pakeisti viešaisiais darbais (LR BVK 25 str).

Priverstinio baudos išieškojimo, vykdant civilinį procesą, tvarką nustato Sprendimų vykdymo instrukcija, kurią tvirtina Lietuvos Respublikos Vyriausybė ar jos įgaliota institucija. Sprendimų vykdymo instrukci-

jos reikalavimai atliekant vykdymo veiksmus privalomi visiems asmenims (LR CPK 583 str.).

Pagal Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 585 straipsnį antstolio reikalavimai vykdyti sprendimus, pateikti turimą informaciją apie skolininko turtinę padėtį, susipažinti su sprendimams vykdyti būtinais dokumentais ar susilaikyti nuo veiksmų, galinčių trukdyti vykdyti sprendimus, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus, privalomi visiems asmenims ir turi būti įvykdyti per antstolio nustatytą terminą. Asmeniui, kuris nevykdo antstolio reikalavimo ar kitaip kliudo antstoliui vykdyti vykdomųjų dokumentų reikalavimus, teismas gali skirti iki vieno tūkstančio litų dydžio baudą. Jeigu antstoliui kas nors kliudo vykdyti vykdomųjų dokumentų reikalavimus, antstolis kliūtims pašalinti kviečia policiją. Šiuo atveju policijos dalyvavimas būtinas.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 586 straipsniu, vykdymo veiksmų atlikimo pagrindas yra nustatyta tvarka pateiktas vykdomasis dokumentas. Be vykdomojo dokumento atlikti vykdymo veiksmus draudžiama.

Vykdant priverstinį baudos išieškojimą vykdomieji dokumentai yra vykdomieji raštai, išduoti teismo sprendimų, nuosprendžių, nutarimų, nutarčių pagrindu (LR CPK 587 str.).

Jeigu skolininkas yra fizinis asmuo, vykdomojo dokumento reikalavimu antstolis vykdo pagal šio asmens gyvenamąją, jo turto buvimo arba jo darbo vietą. Jeigu skolininkas yra juridinis asmuo, vykdomojo dokumento reikalavimus antstolis vykdo šio skolininko buveinės arba jo turto buvimo vietoje. Antstolis vykdymo veiksmus atlieka antstolio aptarnaujamoje teritorijoje. Jeigu vykdymo veiksmai turi būti atliekami kito antstolio aptarnaujamoje teritorijoje, antstolis vykdomąjį dokumentą grąžina išieškotojui (LR CPK 590 str.).

Pradėtus vykdymo veiksmus antstolis gali tęsti kito antstolio aptarnaujamoje teritorijoje, jeigu tai būtina siekiant sėkmingai įvykdyti sprendimą. Šiuo atveju antstolis surašo motyvuotą patvarkymą tęsti vykdymo veiksmus antstolių kontoros aptarnaujamoje teritorijoje. Šį patvarkymą turi patvirtinti rezoliucija apylinkės teismo, kurio teritorijoje yra vykdantis sprendimą antstolis, teisėjas. Jeigu yra realus pavojus, kad išieškomas turtas gali būti paslėptas, antstolis be teisėjo leidimo gali tęsti

pradėtus vykdymo veiksmus kito antstolio aptarnaujamoje teritorijoje – areštuoti turtą ir paskirti jo saugotoją. Šiuo atveju apie atliktus vykdymo veiksmus antstolis ne vėliau kaip kitą darbo dieną raštu praneša apylinkės teismo, kurio teritorijoje yra antstolis, teisėjui. Visais atvejais apie vykdymo veiksmus, atliktus kito antstolio aptarnaujamoje teritorijoje, antstolis per tris dienas nuo tų veiksmų atlikimo dienos turi raštu pranešti tam antstoliui, kurio aptarnaujamoje teritorijoje tie veiksmai buvo atlikti (LR CPK 591 str.).

Antstolio procesinę veiklą kontroliuoja teismo, kurio veiklos teritorijoje yra antstolis, teisėjas. Šios kontrolės metu patikrinami ir patvirtinami antstolio surašyti vykdymo proceso dokumentai (LR CPK 594 str.).

Vykdymo proceso metu išieškotojas ir skolininkas turi teisę sudaryti taikos sutartį. Taikos sutartį šalys sudaro raštu ir pateikia išieškojimą vykdančiam antstoliui. Gavęs taikos sutartį, antstolis vykdomosios bylos vykdymą sustabdo ir ne vėliau kaip per tris darbo dienas nuo šios sutarties gavimo perduoda ją apylinkės teismui, kurio veiklos teritorijoje yra antstolis. Teisėjas, gavęs pareiškimą patvirtinti taikos sutartį, priima nutartį. Jeigu taikos sutarties sąlygos nevykdomos, išieškotojo rašytiniu pareiškimu teismas priima nutartį išduoti vykdomąjį raštą dėl taikos sutarties vykdymo (LR CPK 595 str.).

Pirmosios instancijos teismas, kuriame buvo išnagrinėta byla, jeigu miršta fizinis asmuo, reorganizuojamas ar likviduojamas juridinis asmuo, taip pat reikalavimo perleidimo ar skolos perkėlimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais (LR CPK 596 str.), remdamasis antstolio ar suinteresuotų asmenų prašymu, vykdymo procese pakeičia išieškotoją arba skolininką.

Jeigu vykdymo proceso šalys nemoka lietuvių kalbos, jų rašytiniu prašymu antstolis kviečia vertėją, kad šis dalyvautų atliekant vykdymo veiksmus (LR CPK 597 str.).

Išieškotojo ar skolininko atstovais vykdymo procese gali būti advokatai, jų padėjėjai arba kiti asmenys, kurių įgaliojimai įforminti nustatyta tvarka (LR CPK 599 str.).

Atlikdamas vykdymo proceso veiksmus, antstolis gali kviesti kviestinį (kviestinius). Išieškotojas ir skolininkas, kai yra atliekami vykdymo

veiksmai, taip pat turi teisę kviesti dalyvauti ne daugiau kaip po vieną kviestinį, jeigu dėl to nereikia atidėti vykdymo veiksmų. Kviestinių dalyvavimas būtinas, jeigu atliekant vykdymo veiksmus į skolininko būstą patenkama skolininkui ar jo šeimos nariams nedalyvaujant arba prieš šių asmenų valią. Šiuo atveju antstolis kviečia ne mažiau kaip du kviestinius. Apie kviestinių dalyvavimą nurodoma procesinių veiksmų atlikimo metu surašomuose dokumentuose. Šiuos dokumentus kviestiniai pasirašo. Kviestiniais gali būti pilnamečiai veiksnūs asmenys, nesuinteresuoti vykdomosios bylos baigtimi. Asmuo, antstolio pakviestas būti kviestiniu, be svarbių priežasčių atsisakyti atlikti kviestinio pareigas negali. Už nepagrįstą atsisakymą būti kviestiniu asmeniui teismas turi teisę skirti iki dviejų šimtų litų dydžio piniginę baudą (LR CPK 600 str.).

Tais atvejais, kai skolininko buvimo vieta nežinoma, tačiau yra skolininko turto, išieškotojas turi teisę prašyti vykdymo vietos apylinkės teismą paskirti skolininko kuratorių. Prašymas paskirti skolininko kuratorių paduodamas antstoliui, o šis ne vėliau kaip per tris dienas prašymą su vykdomąja byla perduoda apylinkės teismui, kurio veiklos teritorijoje atliekami vykdymo veiksmai. Prašymą teismas išsprendžia per penkias dienas, paprastai rašytinio proceso tvarka. Asmuo kuratoriumi gali būti skiriamas tik jo paties sutikimu. Skolininko kuratorius vykdymo procese turi tokias pačias procesines teises kaip ir skolininkas, išskyrus teisę turėti atstovą. Skolininko kuratorius už atstovavimą turi teisę gauti Sprendimų vykdymo instrukcijoje nustatyto dydžio atlyginimą. Atlyginimas mokamas iš lėšų, gautų vykdant išieškojimą iš skolininko turto (LR CPK 601 str.).

Skolininko turtas gali būti parduotas iš varžytynių (LR CPK 602 str.).

Procesiniai dokumentai, siunčiami registruotu laišku vykdymo proceso dalyviams, laikomi įteiktais praėjus penkioms dienoms nuo išsiuntimo dienos (LR CPK 604 str.).

Antstolis savo patvarkymus, jeigu yra galimybė, iš karto įteikia suinteresuotiems asmenims arba jiems išsiunčia registruotu laišku ne vėliau kaip kitą darbo dieną (LR CPK 605 str.).

Vykdomieji raštai pagal teismo sprendimus gali būti pateikti vykdyti per dešimt metų nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo (LR CPK 606 str.).

Dėl vykdymo išlaidų išieškojimo antstolis nusiunčia skolininkui raš-

tišką siūlymą, kuriame nurodo išlaidų dydį ir pasiūlo per nustatytą terminą tą sumą pervesti į antstolio depozitinę sąskaitą. Jeigu skolininkas šios sumos neperveda, antstolis pareiškimu, nurodydamas apskaičiuotas išieškotinas sumas, kreipiasi į antstolio buvimo vietos apylinkės teismą, prašydamas tas sumas priteisti (LR CPK 611 str.).

Vykdymo procese numatyti klausimai sprendžiami nutartimi arba teisėjo rezoliucija (LR CPK 612 str.).

Vykdymo proceso metu kylančius klausimus antstolis sprendžia motyvuotu patvarkymu. Patvarkyme antstolis nurodo patvarkymo surašymo datą, savo vardą ir pavardę, vykdomosios bylos numerį, bylos šalis, sprendžiamo klausimo esmę, motyvus, kodėl priimamas vienoks ar kitoks sprendimas. Patvarkymo rezoliucinėje dalyje nurodomi priimtas sprendimas ir patvarkymo apskundimo tvarka. Patvarkymą antstolis pasirašo ir patvirtina antstolio antspaudu. Reikiamais atvejais patvarkyme nurodomi ir kiti duomenys. Patvarkymo nuorašai siunčiami vykdymo proceso šalims ir kitiems suinteresuotiems asmenims (LR CPK 613 str.).

Antstolis vykdomajame dokumente turi pažymėti apie raginimo išsiuntimą ar įteikimą skolininkui, turto ar asmens neradimo akto surašymą, vykdomojo dokumento grąžinimą išieškotojui, visišką ar dalinį vykdomojo dokumento reikalavimų įvykdymą, vykdymo išlaidų sumokėjimą ir kitus vykdymui svarbius procesinius veiksmus. Šie įrašai daromi iš karto, kai atliekami nurodyti veiksmai. Padaręs įrašą vykdomajame dokumente, antstolis turi nurodyti savo vardą ir pavardę, įrašyti padarymo datą bei patvirtinti įrašą savo parašu ir antstolio antspaudu. Pakeisti įrašą vykdomajame dokumente apie nurodytą išieškotojo ar skolininko gyvenamąją ar buveinės vietą antstolis gali tik esant rašytiniam išieškotojo ar skolininko prašymui ar po paieškos nustačius naują skolininko gyvenamąją vietą (LR CPK 614 str.).

Atlikdamas vykdymo veiksmus, antstolis gyvenamojoje patalpoje gyvenančių asmenų sutikimu turi teisę apžiūrėti skolininko gyvenamąsias patalpas, jei tai būtina išieškojimui įvykdyti. Kitas patalpas antstolis turi teisę apžiūrėti be skolininko sutikimo. Jeigu antstolis į gyvenamąsias patalpas neįleidžiamas, jis į jas įeiti turi teisę tik pateikęs teismo nutartį dėl leidimo įeiti į gyvenamąsias patalpas. Teismo sprendimai, kurių negalima įvykdyti antstoliui neįėjus į gyvenamąsias patalpas, suteikia teisę ant-

stoliui įeiti į skolininko gyvenamąsias patalpas be gyvenamojoje patalpoje gyvenančių asmenų sutikimo ir be teismo nutarties. Jeigu antstolį, pateikusį teismo nutartį ar vykdantį teismo sprendimus, kurių negalima įvykdyti antstoliui neįėjus į gyvenamąsias patalpas, atsisakoma įleisti į gyvenamąsias arba kitas patalpas, antstolis kviečia policijos pareigūną bei kviestinius ir jų akivaizdoje atidaro gyvenamąsias arba kitas patalpas. Antstolio pakviestas pareigūnas privalo atvykti ir dalyvauti vykdymo procese (LR CPK 615 str.).

Vykdymo procese nustatytais atvejais už proceso pažeidimus kalti asmenys gali būti baudžiami pinigine bauda arba areštu. Prašymą teismui taikyti numatytas sankcijas gali pateikti antstolis arba vykdymo proceso šalys (LR CPK 616 str.).

Išieškotojas turi teisę pareikšti ieškinį teisme asmeniui, dėl kurio kaltės neišieškotos vykdymo procese išieškotinos sumos (LR CPK 617 str.).

Praradusiam vykdomąjį dokumentą asmeniui teismas gali skirti vieno tūkstančio litų dydžio piniginę baudą. Šis asmuo taip pat turi atlyginti su vykdomojo dokumento dublikato išdavimu susijusias išlaidas. Pinigų išieškojimo atveju baudos dydis negali būti didesnis už vykdomajame dokumente numatytą išieškoti sumą (LR CPK 618 str.).

Perduoto saugoti (administruoti) turto išeikvojimas, perleidimas ar paslėpimas, taip pat nusikalstamas šio turto sunaikinimas ar sužalojimas, jeigu tai padaro saugotojas (administratorius), baudžiamas įstatymų nustatyta tvarka. Už perduoto saugoti (administruoti) turto praradimą, trūkumą ar sužalojimą žalą atlygina saugotojas įstatymų nustatyta tvarka (LR CPK 619 str.).

Vykdant sprendimus, kai skolininko gyvenamoji vieta nežinoma, išieškotojo prašymu antstolis gali priimti patvarkymą skelbti skolininko paiešką per policiją, jeigu išieškotojas pateikia duomenis, kad jam nepavyko nustatyti skolininko gyvenamosios vietos, ir sumoka nustatyto dydžio paieškos išlaidas (LR CPK 620 str.).

Paiešką skelbia paskutinės žinomos skolininko gyvenamosios vietos antstolis (LR CPK 621 str.).

Policijos ar išieškotojo pareiškimu teismas priima nutartį išieškoti iš skolininko jo paieškos išlaidas (LR CPK 623 str.).

Priverstinio vykdymo priemonės yra (LR CPK 624 str.):

1) išieškojimas iš skolininko lėšų ir turto ar turtinių teisių;

2) išieškojimas iš skolininko turto ir pinigų sumų, esančių pas kitus asmenis;

3) uždraudimas kitiems asmenims perduoti skolininkui pinigus, turtą ar vykdyti skolininkui kitas prievoles;

4) dokumentų, patvirtinančių skolininko teises, paėmimas;

5) išieškojimas iš skolininko darbo užmokesčio, pensijos, stipendijos ar kitų jo pajamų;

6) tam tikrų teismo sprendime nurodytų daiktų paėmimas iš skolininko ir perdavimas išieškotojui;

7) skolininko turto administravimas ir iš to gautų pajamų panaudojimas išieškojimui padengti;

8) skolininko įpareigojimas atlikti tam tikrus veiksmus ar nuo jų susilaikyti;

9) priešpriešinių išieškotinų sumų tarpusavio įskaitymas;

10) kitos įstatymų numatytos priemonės.

Vienu metu gali būti taikomos kelios priverstinio vykdymo priemonės.

Išieškotojas iki priverstinio vykdymo pradžios gali raštu nurodyti, iš kokio skolininko turto ar pajamų išieškoma pirmiausia. Jeigu išieškotojas nurodė, iš kokio turto išieškoti, šis nurodymas antstoliui yra privalomas (LR CPK 662 str.).

Pinigų išieškojimas negali būti nukreipiamas į skolininko turtą, jeigu skolininkas pateikia antstoliui įrodymus, kad išieškomą pinigų sumą galima išieškoti per šešis mėnesius darant Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 736 straipsnyje nurodyto dydžio išskaitymus iš skolininko darbo užmokesčio, pensijos, stipendijos ar kitų pajamų. Išieškoti iš skolininkui priklausančio būsto, kuriame jis gyvena, galima tik tuo atveju, jeigu išieškoma suma viršija tris tūkstančius litų (LR CPK 663 str.).

Išieškojimas iš fizinių asmenų nukreipiamas į turtą, jo dalį bendrojoje dalinėje nuosavybėje, taip pat jo dalį jungtinėje nuosavybėje (LR CPK 666 str.).

Vykdant išieškojimą iš fizinių asmenų, išieškojimas negali būti nukreipiamas į būtinus drabužius, baldus ir namų apyvokos reikmenis. Taip pat išieškojimas negali būti nukreipiamas į visus vaikų reikmenis, vieną radijo imtuvą, vienam šildymo sezonui reikalingą kurą, skolinin-

ko šeimos pragyvenimui reikalingus maisto produktus, pinigų sumą, neviršijančią Vyriausybės nustatytos vienos minimalios mėnesinės algos (MMA), asmeninius nebrangius darbo įrankius, reikalingus skolininko profesiniam darbui. Vykdant išieškojimą iš asmenų, su kuriais kartu gyvena nepilnamečiai vaikai, išieškojimas taip pat negali būti nukreipiamas į vienintelį televizorių ir šaldytuvą. Vykdant išieškojimą iš fizinių asmenų, kurių pagrindinis verslas – žemės ūkis, išieškojimas negali būti nukreipiamas į žiemos laikotarpiu reikalingą pašarą gyvuliams, į kuriuos nukreipiamas išieškojimas, sėklą, reikalingą eilinei sėjai, vieną karvę, o jei jos nėra, – vieną telyčią. Vykdant išieškojimą iš valstybės, savivaldybės ar biudžetinių įstaigų, išieškojimas gali būti nukreipiamas tik į joms priklausančias pinigines lėšas (LR CPK 668 str.).

Išieškojimai iš visų rūšių juridinių asmenų ar organizacijų, tarp jų ir iš užsienio subjektų, vykdomi pagal bendrąsias taisykles, išskyrus išimtis, nustatytas šių asmenų veiklą reglamentuojančiuose įstatymuose. Už antstolio reikalavimų nevykdymą yra atsakingi šių subjektų vadovai (LR CPK 670 str.).

Vykdomojo dokumento reikalavimus vykdantis antstolis savo iniciatyva arba vykdymo proceso dalyvių prašymu savo patvarkymu vykdymo veiksmus gali atidėti, vykdomąją bylą sustabdyti arba vykdomąjį dokumentą grąžinti išieškotojui (LR CPK 625 str.).

Antstolis privalo sustabdyti vykdomąją bylą šiais atvejais (LR CPK 626 str.):

1) skolininkui ar išieškotojui mirus, taip pat reorganizavus ar likvidavus juridinį asmenį, kuris yra skolininkas ar išieškotojas, jeigu, atsižvelgiant į teisinius santykius, yra galimas teisių ir pareigų perėmimas;

2) skolininkui netekus veiksnumo;

3) iškėlus skolininkui bankroto bylą, išskyrus neturtinio pobūdžio bylas. Šiuo atveju vykdomasis dokumentas persiunčiamas bankroto bylą iškėlusiam teismui;

4) kai Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka fiziniam ar juridiniam asmeniui laikinai apribojamos nuosavybės teisės arba areštuojamas turtas, jeigu šios teisės apribojamos ar turtas areštuojamas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka arba siekiant užtikrinti pirmesnės nei išieškotojas eilės kreditoriaus reikalavimus;

5) kai įkaito turėtojas neprisijungia prie išieškojimo, jeigu išieškoma iš įkeisto turto;

6) gavęs išieškotojo ir skolininko sudarytą taikos sutartį;

7) kai atnaujinamas terminas apeliaciniam skundui paduoti, jeigu pagrindas vykdomajam raštui išduoti buvo apskųstasis sprendimas (išskyrus skubiai vykdytinus sprendimus).

Antstolis gali visiškai ar iš dalies sustabdyti vykdomąją bylą arba atidėti vykdymo veiksmus šiais atvejais (LR CPK 627 str.):

1) kai raštu prašo išieškotojas;

2) kai skolininkas gydosi ligoninėje;

3) skolininkui sunkiai susirgus, jeigu liga nėra chroniška, – gavęs dokumentą iš gydymo įstaigos;

4) kai paskelbta skolininko paieška;

5) teismui išreikalavus vykdomąją bylą.

Vykdomoji byla sustabdoma, kol po skolininko (išieškotojo) mirties ar juridinio asmens reorganizavimo (likvidavimo) atsiras jo teisių perėmėjas, neveiksniam asmeniui bus paskirtas globėjas arba išnyks kitos aplinkybės, dėl kurių vykdomoji byla buvo sustabdyta. Vykdomoji byla atnaujinama išieškotojo ar skolininko pareiškimu arba antstolio iniciatyva (LR CPK 628 str.).

Vykdomosios bylos nutraukimas galimas, jeigu (LR CPK 629 str.):

1) išieškotojas atsisakė išieškojimo;

2) išieškotojas ar skolininkas sudarė taikos sutartį;

3) mirus asmeniui, kuris buvo išieškotojas arba skolininkas, reikalavimas arba pareiga negali pereiti mirusiojo asmens teisių perėmėjui;

4) šiam išieškojimui pasibaigė įstatymų nustatytas išieškojimo senaties terminas;

5) panaikinti vykdomieji dokumentai, kurie buvo vykdymo pagrindas;

6) reorganizavus ar likvidavus juridinį asmenį, teisių ir pareigų perimti negalima;

7) skolininkas ir išieškotojas yra tas pats asmuo;

8) išieškotojas ir skolininkas sudarė skolos padengimo sutartį;

9) vykdomasis dokumentas neteisėtai priimtas vykdyti.

Vykdomąją bylą nutraukia antstolis savo patvarkymu, išskyrus tuos atvejus, kai vykdomoji byla nutraukiama dėl taikos sutarties sudarymo. Šį patvarkymą tvirtina teisėjas rezoliucija. Patvarkymo dėl vykdomosios bylos nutraukimo nuorašą antstolis išsiunčia vykdymo proceso šalims. Nutraukus vykdomąją bylą, vykdomasis dokumentas su atitinkama ant-

stolio žyma grąžinamas jį išdavusiai institucijai (LR CPK 630 str.).

Vykdomoji byla laikoma baigta (LR CPK 632 str.):

1) visiškai įvykdžius vykdomojo dokumento reikalavimus;

2) nutraukus vykdomąją bylą;

3) persiuntus vykdomąjį dokumentą vykdyti kitam antstoliui;

4) vykdomąjį dokumentą išsiuntus išskaitoms padaryti į skolininko darbovietę, mokymo įstaigą, socialinio draudimo įstaigą ir kt.;

5) persiuntus vykdomąjį dokumentą bankroto bylą nagrinėjančiam teismui.

8.2.

Juridinio asmens veiklos apribojimo bei juridinio asmens likvidavimo vykdymo tvarka ir sąlygos

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 43 straipsnis kriminalines bausmes – juridinio asmens veiklos apribojimą ir juridinio asmens likvidavimą – priskiria bausmėms, kurios skiriamos juridiniams asmenims už padarytą nusikalstamą veiką. Teismas, paskyręs bausmę juridiniam asmeniui, gali nutarti paskelbti šį nuosprendį per visuomenės informavimo priemones. Juridiniam asmeniui už vieną nusikalstamą veiką gali būti skiriama tik viena bausmė.

Juridinio asmens veiklos apribojimo ir juridinio asmens likvidavimo vykdymo tvarka ir sąlygos numatytos Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso II dalies VI skyriuje. Šios bausmės įeina į nuteistųjų turtinių teisių apribojimo bausmių, kurių vykdymo tvarką ir sąlygas reglamentuoja šio kodekso 26–31 straipsniai, grupę.

Teismas, priėmęs nuosprendį apriboti juridinio asmens veiklą arba likviduoti juridinį asmenį, įsiteisėjusio nuosprendžio nuorašą išsiunčia antstoliui, kurio veiklos teritorijoje yra juridinio asmens buveinė, vykdyti ir apie tai praneša juridinių asmenų registro tvarkytojui. Juridinių asmenų registro tvarkytojas įtraukia šią informaciją į registrą (LR BVK 26 str.).

Antstolis per septynias darbo dienas nuo nuosprendžio nuorašo gavimo dienos išsiunčia juridiniam asmeniui raginimą įvykdyti nuosprendį gera valia. Raginime nurodoma, kokia juridinio asmens veikla

turi būti nutraukta arba koks juridinio asmens padalinys turi būti uždarytas, ir nustatomas terminas, per kurį juridinis asmuo privalo tai padaryti. Juridinis asmuo, atlikęs raginime nurodytus veiksmus, apie tai raštu praneša antstoliui. Antstolis, patikrinęs juridinio asmens atliktus veiksmus, privalo surašyti nuosprendžio vykdymo aktą. Šio akto formą nustato Teisingumo ministerija. Jei juridinis asmuo dėl objektyvių priežasčių negali per nustatytą terminą atlikti raginime nurodytų veiksmų, antstolis turi teisę juridinio asmens motyvuotu prašymu nustatytą terminą pratęsti. Patvarkymas nepratęsti raginime nustatyto termino gali būti skundžiamas antstolio veiklos teritorijos apylinkės teismui Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka. Jei juridinis asmuo per nustatytą terminą neįvykdo raginime nurodytų veiksmų, antstolis arba jo paskirtas asmuo atlieka nuosprendžiui vykdyti būtinus veiksmus. Antstolis visą bausmės vykdymo laikotarpį pats arba per paskirtą asmenį kontroliuoja, kaip juridinis asmuo laikosi nuosprendyje nustatytų veiklos apribojimų (LR BVK 27 str.).

Antstolis per septynias darbo dienas nuo nuosprendžio nuorašo gavimo dienos išsiunčia juridiniam asmeniui raginimą per nuosprendyje nustatytą terminą nutraukti visą ūkinę, komercinę, finansinę ar profesinę veiklą ir uždaryti visus juridinio asmens padalinius, taip pat atlikti kitas likvidavimo procedūras ir juridinį asmenį išregistruoti iš juridinių asmenų registro. Be to, raginime nurodomas terminas, per kurį turi būti paskirtas juridinio asmens likvidatorius ir parengtas, jei taip nusprendžia antstolis, juridinio asmens likvidavimo vykdymo planas. Jei juridinio asmens organas per nustatytą terminą likvidatoriaus nepaskiria, likvidatoriumi ne vėliau kaip per dešimt darbo dienų antstolio patvarkymui skiriamas antstolis arba kitas likvidatoriui keliamus reikalavimus atitinkantis asmuo. Vykdant juridinio asmens likvidavimą, juridinio asmens organo bei likvidatoriaus veiksmus nustato Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas ir kiti teisės aktai. Apie juridinio asmens likvidavimą pagal teismo nuosprendį likvidatorius paskelbia viešai vieną kartą ir praneša raštu visiems kreditoriams. Jei juridinio asmens organas arba likvidatorius dėl objektyvių priežasčių negali per nuosprendyje nustatytą terminą juridinio asmens likviduoti, antstolio veiklos teritorijos apylinkės teismas, gavęs juridinio asmens arba likvidatoriaus motyvuotą prašymą ir antstolio išvadą, turi teisę nustatytą terminą pratęsti (LR BVK 28 str.).

Vykdydamas juridinio asmens veiklos apribojimo arba juridinio asmens likvidavimo bausmes, antstolis turi šias specialiąsias teises (LR BVK 29 str.):

1) paskirti arba pakeisti už juridinio asmens veiklos apribojimo vykdymą arba kontrolę atsakingą asmenį;

2) paskirti arba pakeisti juridinio asmens likvidatorių;

3) gauti už juridinio asmens veiklos apribojimo vykdymą atsakingo asmens ir (ar) likvidatoriaus atliktų veiksmų vykdant juridinio asmens veiklos apribojimą arba likvidavimą rašytinę ataskaitą. Ši ataskaita turi būti pateikta per penkias darbo dienas nuo antstolio reikalavimo gavimo dienos;

4) įpareigoti juridinį asmenį, už juridinio asmens veiklos apribojimo vykdymą atsakingą asmenį per antstolio nustatytą terminą parengti ir pateikti preliminarų juridinio asmens veiklos apribojimo arba likvidavimo vykdymo planą;

5) tikrinti, kaip vykdoma juridinio asmens veiklos apribojimo ar likvidavimo bausmė.

Juridinio asmens darbuotojas, atsakingas už juridiniam asmeniui paskirtos juridinio asmens veiklos apribojimo arba juridinio asmens likvidavimo bausmės vykdymą, jos nevykdęs atsako pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 244 straipsnį (LR BVK 30 str.).

Kai įvykdyta juridinio asmens veiklos apribojimo arba juridinio asmens likvidavimo bausmė, antstolis apie tai praneša nuosprendį priėmusiam teismui (LR BVK 31 str.).

Pratimas

S. Petronis rajono apylinkės teismo už turto vagystę iš buto buvo nuteistas bauda. Teismas nustatė nuteistajam baudos sumokėjimo terminą – 10 dienų. Tačiau per šį laiką nuteistasis S. Petronis baudos nesumokėjo. Mokesčių inspekcija pateikė apygardos teismui raštą, prašydama pakeisti baudą laisvės atėmimu. Apygardos teismas patenkino mokesčių inspekcijos prašymą ir S. Petroniui pakeitė baudą į minimalią laisvės atėmimo bausmę, nustatydamas 1 mėnesį laisvės atėmimo terminą.

1. Ar teisingai apylinkės teismas nustatė baudos sumokėjimo terminą?

2. Kieno teikimu teismas gali pakeisti baudą kita ir kokia?

3. Ar kompetentingas buvo apygardos teismas, pakeisdamas baudą laisvės atėmimu?

4. Kokius kitus teisės aktų pažeidimus įžvelgiate pateiktame pavyzdyje?

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89–2741: 42, 43, 47, 52, 53 str.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 37–1341: 342, 346, 348, 352 str.
3. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 36–1340: 583-759 str.
4. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 16, 17, 22-31 str.
5. Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas. 2002 m. gegužės 9 d. Nr. IX–876 // Valstybės žinios. 2002, Nr. 53–2042: 21 str.
6. Teisingumo ministro 2002 m. gruodžio 31 d. įsakymas Nr. 432 „Dėl Sprendimų vykdymo instrukcijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 3–82, Nr. 19–833, Nr. 94–4259.
7. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2001. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002, p. 22.

9. NUTEISTŲJŲ ASMENINIŲ TEISIŲ APRIBOJIMO BAUSMIŲ VYKDYMO TVARKA IR SĄLYGOS

9.1.

Teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo vykdymo tvarka ir sąlygos

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42 straipsnio 1 dalis įteisina kriminalinę bausmę – teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimą.

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnį teismas skiria teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimą šio kodekso specialiojoje dalyje numatytais atvejais, kai kaltininkas nusikalstamą veiką padaro darbinės ar profesinės veiklos srityje arba kai teismas, atsižvelgdamas į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, padaro išvadą, kad nuteistajam negalima palikti teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla. Teisė dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla gali būti atimama nuo vienerių iki penkerių metų. Šios bausmės laikas straipsnio sankcijoje nenustatomas. Jį nustato teismas, skirdamas bausmę. Bausmės terminas skaičiuojamas metais ir mėnesiais. Jeigu teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmė paskirta kartu su laisvės atėmimu arba areštu, ji taikoma visą laisvės atėmimo ar arešto atlikimo laiką ir teismo paskirtą laiką po laisvės atėmimo ar arešto atlikimo.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 350 straipsnis nustato, kad „Nuosprendį paskelbęs teismas tuoj pat išaiškina nuteistajam paskirtos teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmės atlikimo tvarką, sąlygas bei jo teises ir pareigas“.

Teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmės vykdymo tvarka ir sąlygos numatytos Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso III dalies VII skyriuje. Ši bausmė įeina į nuteistų-

jų asmeninių teisių apribojimo bausmių, kurių vykdymo tvarką ir sąlygas reglamentuoja šis kodeksas, grupę.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 32 straipsnio 1 dalimi, teismas, paskyręs teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmę, įsiteisėjusio nuosprendžio nuorašą išsiunčia nuteistojo darbovietei ir šias bausmes vykdančiai institucijai. Jei asmeniui paskirta teisės užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmė, įsiteisėjusio nuosprendžio nuorašas išsiunčiamas ir institucijai, išduodančiai leidimus užsiimti tokia veikla.

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 342 straipsnio 1 ir 2 dalis įsiteisėjusį nuosprendį pateikia vykdyti jį priėmęs teismas ne vėliau kaip per tris dienas nuo nuosprendžio įsiteisėjimo arba nuo bylos grąžinimo iš apeliacinės instancijos teismo dienos. Patvarkymą vykdyti nuosprendį surašo teisėjas ir kartu su nuosprendžio nuorašu išsiunčia bausmės vykdymo institucijai (pataisos inspekcijai). Jeigu nuosprendis buvo pakeistas nagrinėjant bylą apeliacine tvarka, prie pirmosios instancijos teismo nuosprendžio nuorašo pridedamas apeliacinės instancijos nuosprendžio ar nutarties nuorašas.

Nuosprendį vykdyti gavusi institucija, įstaiga ar įmonė ne vėliau kaip kitą dieną praneša apie tai nuosprendį vykdyti pateikusiam teismui (LR BPK 348 str.).

Teismas, paskyręs teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmę kartu su laisvės atėmimu arba areštu, įsiteisėjusio nuosprendžio nuorašą išsiunčia griežtesnę bausmę vykdančiai institucijai. Kai nuteistasis atliko bausmę arba lygtinai atleidžiamas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, arba lygtinai paleidžiamas iš laisvės atėmimo vietos, pataisos įstaigos arba areštinės administracija nuosprendžio nuorašą išsiunčia teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmę vykdančiai institucijai pagal nuteistojo gyvenamąją vietą. Jeigu laisvės atėmimo bausmė pakeičiama švelnesne bausme, pataisos įstaigos administracija nuosprendžio nuorašą išsiunčia švelnesnę bausmę vykdančiai institucijai. Kai nuteistasis atliko arba yra atleistas nuo griežtesnės bausmės atlikimo, šią bausmę vykdanti institucija nuosprendžio nuorašą išsiunčia teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmę vykdančiai institucijai pagal nuteistojo gyvenamąją vietą. Teismas, paskyręs teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmę, kartu su bauda, viešai-

siais darbais ar laisvės apribojimo bausme, taip pat atidėjęs baudos bausmės vykdymą, įsiteisėjusio nuosprendžio nuorašą išsiunčia nuteistojo darbovietei ir teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmę vykdančiai institucijai pagal nuteistojo gyvenamąją vietą. Jeigu panaikinamas baudos, arešto ar laisvės atėmimo bausmių vykdymo atidėjimas, teismas nuosprendžio nuorašą išsiunčia griežtesnę bausmę vykdančiai institucijai. Jeigu panaikinamas lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą arba laisvės atėmimo bausmės pakeitimas švelnesne bausme, arba lygtinis paleidimas iš pataisos įstaigos ir nuteistasis pasiunčiamas į pataisos įstaigą, teismas nuosprendžio nuorašą išsiunčia pataisos įstaigos administracijai. Nuosprendžio nuorašas siunčiamas tik tuo atveju, kai teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmė nėra visiškai įvykdyta arba nuteistasis nėra atleistas nuo šios bausmės (LR BVK 32 str.).

Laisvės atėmimo bausmę ar areštą atliekantiems asmenims, kuriems taip pat paskirta teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmė, pataisos įstaigos ar areštinės administracija neturi teisės leisti dirbti darbą arba užsiimti veikla, taip pat eiti skiriamas ar renkamas pareigas, kurios uždraustos teismo nuosprendžiu (LR BVK 33 str.).

Nuteistojo darbdavys, valstybės ar savivaldybių institucija, įstaiga ar įmonė, nevalstybinė organizacija ne vėliau kaip kitą darbo dieną po to, kai gauna nuosprendžio nuorašą, Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka nutraukia darbo sutartį su nuteistuoju arba atleidžia jį iš valstybės tarnybos, jeigu nuteistasis dirba darbą arba eina pareigas, kurie uždrausti teismo nuosprendžiu, ir nuteistojo valstybinio socialinio draudimo pažymėjime tiksliai pagal teismo nuosprendį įrašo, kokiu pagrindu, kokiam laikui ir kokį darbą arba pareigas jam atimta teisė dirbti ar eiti. Institucija, išduodanti leidimus užsiimti tam tikra veikla, ne vėliau kaip kitą darbo dieną po to, kai gavo nuosprendžio nuorašą Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka, panaikina nuteistajam išduotą leidimą užsiimti tam tikra veikla. Įvykdžius nustatytą pareigą, ne vėliau kaip per dvi darbo dienas apie tai pranešama nuosprendį priėmusiam teismui ir teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmę vykdančiai institucijai pagal nuteistojo gyvenamąją vietą. Atlikusiam teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmę arba nuo šios bausmės atleistam asmeniui ne vėliau kaip per septynias darbo dienas Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka

išduodamas valstybinio socialinio draudimo pažymėjimo dublikatas be įrašo apie bausmę. Leidimas užsiimti tam tikra veikla tokiam asmeniui išduodamas Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta bendra tvarka (LR BVK 34 str.).

Teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmę vykdanti institucija pagal nuteistojo gyvenamąją vietą privalo (LR BVK 35 str.):

1) sužinojusi (bet ne vėliau kaip per dvi darbo dienas po to, kai sužinojo), kad nuteistasis įsidarbino arba pradėjo eiti pareigas valstybės tarnyboje, pranešti nuteistojo darbdaviui, nevalstybinei organizacijai arba valstybės ar savivaldybės institucijos, įstaigos ar įmonės vadovui apie įsiteisėjusį nuosprendį;

2) ne rečiau kaip vieną kartą per tris mėnesius patikrinti, ar nuteistasis laikosi nuosprendyje jam nustatytų draudimų;

3) ne rečiau kaip vieną kartą per šešis mėnesius patikrinti, kaip nuteistojo darbdavys, valstybės ar savivaldybių institucijos, įstaigos ar įmonės, nevalstybinės organizacijos ir institucijos, išduodančios leidimus tam tikrai veiklai, vykdo nustatytas pareigas.

Teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmė, paskirta kartu su laisvės atėmimo bausme arba areštu, taikoma visą nuteistojo buvimo pataisos įstaigoje arba areštinėje laiką ir, be to, vykdoma nuosprendžio nustatytą laiką. Teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmė, jeigu paskirta kartu su bauda, viešųjų darbų ar laisvės apribojimo bausme arba jeigu arešto ar laisvės atėmimo bausmės vykdymas atidėtas, pradedama vykdyti nuo nuosprendžio įsiteisėjimo dienos. Teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmė, paskirta kartu su laisvės atėmimo bausme, jeigu nuteistasis lygtinai atleidžiamas nuo laisvės atėmimo bausmės ar laisvės atėmimo bausmė pakeičiama švelnesne bausme, pradedama vykdyti nuo lygtinio atleidimo ar bausmės pakeitimo švelnesne bausme dienos. Teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmė, kai nuteistasis laisvės atėmimo bausme yra lygtinai paleidžiamas iš pataisos įstaigos, pradedama vykdyti nuo lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos dienos (LR BVK 36 str.).

Teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmės vykdymas, jeigu kartu paskirtos griežtesnės bausmės vykdymą teismas buvo atidėjęs, o vėliau panaikino, sustabdomas. Sustabdyta tei-

sės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmė vykdoma toliau, kai nuteistasis atlieka griežtesnę bausmę arba lygtinai paleidžiamas iš pataisos įstaigos, arba lygtinai atleidžiamas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, arba laisvės atėmimo bausmė pakeičiama švelnesne bausme. Teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmės vykdymas sustabdomas, jeigu griežtesnė bausmė – viešieji darbai arba bauda – keičiama areštu. Sustabdyta bausmė vykdoma toliau, kai nuteistasis atlieka areštą arba yra nuo jo atleidžiamas. Teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmės vykdymas sustabdomas, jei lygtinai paleistas iš pataisos įstaigos nuteistasis siunčiamas atlikti laisvės atėmimo bausmę. Sustabdyta bausmė vykdoma toliau, kai nuteistasis atliko laisvės atėmimo bausmę arba lygtinai atleistas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, arba laisvės atėmimo bausmė pakeičiama švelnesne bausme (LR BVK 37 str.).

Jeigu nuteistasis, kuriam paskirta teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmė, pradeda dirbti ar eiti pareigas valstybės tarnyboje arba užsiimti veikla, kuri jam uždrausta nuosprendžiu, nuteistojo darbdavys, valstybės ar savivaldybės institucija, įstaiga ar įmonė, nevalstybinė organizacija arba institucija, išduodanti leidimus tam tikrai veiklai, savo iniciatyva, šią bausmę vykdančios institucijos arba teisingumo ministro teikimu nutraukia darbo sutartį su nuteistuoju, atleidžia jį iš valstybės tarnybos arba panaikina leidimą užsiimti tam tikra veikla Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 34 straipsnio nustatyta tvarka. Vengiantys atlikti teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmę nuteistieji, taip pat pareigūnai ar kiti asmenys, kalti dėl to, kad nevykdomas teismo nuosprendis, atsako pagal Lietuvos Respublikos įstatymus (LR BVK 38 str.).

9.2.

Viešųjų teisių atėmimo vykdymo tvarka ir sąlygos

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42 straipsnio 1 dalyje yra įteisinta kriminalinė bausmė – viešųjų teisių atėmimas.

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 44 straipsnį viešųjų teisių atėmimas yra teisės būti išrinktam ar paskirtam į valstybės ar

savivaldybės institucijų ir įstaigų, įmonių ar nevalstybinių organizacijų renkamas ar skiriamas pareigas atėmimas. Viešųjų teisių atėmimas straipsnio sankcijoje nenustatomas. Šią bausmę teismas skiria tais atvejais, kai straipsnio sankcijoje numatyta teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausmė ir nusikalstama veika padaryta piktnaudžiaujant viešosiomis teisėmis. Teismas, skirdamas viešųjų teisių atėmimo bausmę, nurodo, kokia teisė atimama. Viešosios teisės gali būti atimtos nuo vienerių iki penkerių metų. Šios bausmės terminas skaičiuojamas metais ir mėnesiais.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 349 straipsnis nustato, kad „Nuosprendį paskelbęs teismas tuoj pat išaiškina nuteistajam viešųjų teisių atėmimo bausmės turinį ir terminą. Šis terminas skaičiuojamas nuo nuosprendžio paskelbimo dienos. Apie viešųjų teisių nuteistajam atėmimą po nuosprendžio įsiteisėjimo paskelbiama dienraštyje arba interneto tinklapyje“.

Įsiteisėjusį nuosprendį pateikia vykdyti jį priėmęs teismas ne vėliau kaip per tris dienas nuo nuosprendžio įsiteisėjimo arba nuo bylos grąžinimo iš apeliacinės instancijos teismo dienos. Patvarkymą vykdyti nuosprendį surašo teisėjas ir kartu su nuosprendžio nuorašu išsiunčia bausmės vykdymo institucijai (pataisos inspekcijai). Jeigu nuosprendis buvo pakeistas nagrinėjant bylą apeliacine tvarka, prie pirmosios instancijos teismo nuosprendžio nuorašo pridedamas apeliacinės instancijos teismo nuosprendžio ar nutarties nuorašas (LR BPK 342 str.).

Įsiteisėjęs teismo nuosprendis ir nutartis yra privalomi visoms valstybės ir savivaldybių institucijoms ir pareigūnams, įmonėms, įstaigoms ir organizacijoms bei asmenims ir turi būti be prieštaravimų ir netrukdomai vykdomi visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje. Nuosprendžio pateikimą vykdyti ir jo vykdymą kontroliuoja prokuroras (LR BPK 346 str.).

Nuosprendį vykdyti gavusi institucija, įstaiga ar įmonė ne vėliau kaip kitą dieną praneša apie tai nuosprendį vykdyti pateikusiam teismui (LR BPK 348 str.).

Viešųjų teisių atėmimo bausmės vykdymo tvarka ir sąlygos numatytos Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso III dalies VII skyriuje. Ši bausmė įeina į nuteistųjų asmeninių teisių apribojimo bausmių, kurių vykdymo tvarką ir sąlygas reglamentuoja šis kodeksas, grupę.

Teismas, paskyręs viešųjų teisių atėmimo bausmę kartu su laisvės atėmimu arba areštu, įsiteisėjusio nuosprendžio nuorašą išsiunčia griežtesnę bausmę vykdančiai institucijai. Kai nuteistasis atliko bausmę arba lygtinai atleidžiamas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, arba lygtinai paleidžiamas iš laisvės atėmimo vietos, pataisos įstaigos arba areštinės administracija nuosprendžio nuorašą išsiunčia viešųjų teisių atėmimo bausmę vykdančiai institucijai pagal nuteistojo gyvenamąją vietą. Jeigu laisvės atėmimo bausmė pakeičiama švelnesne bausme, pataisos įstaigos administracija nuosprendžio nuorašą išsiunčia švelnesnę bausmę vykdančiai institucijai. Kai nuteistasis atliko arba yra atleistas nuo griežtesnės bausmės atlikimo, šią bausmę vykdanti institucija nuosprendžio nuorašą išsiunčia viešųjų teisių atėmimo bausmę vykdančiai institucijai pagal nuteistojo gyvenamąją vietą. Teismas, paskyręs viešųjų teisių atėmimo bausmę kartu su bauda, viešaisiais darbais ar laisvės apribojimo bausme, taip pat atidėjęs baudos bausmės vykdymą, įsiteisėjusio nuosprendžio nuorašą išsiunčia nuteistojo darbovietei arba viešųjų teisių atėmimo bausmę vykdančiai institucijai pagal nuteistojo gyvenamąją vietą. Jeigu panaikinamas baudos, arešto ar laisvės atėmimo bausmių vykdymo atidėjimas, teismas nuosprendžio nuorašą išsiunčia griežtesnę bausmę vykdančiai institucijai. Jeigu panaikinamas lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą arba laisvės atėmimo bausmės pakeitimas švelnesne bausme, arba lygtinis paleidimas iš pataisos įstaigos ir nuteistasis pasiunčiamas į pataisos įstaigą, teismas nuosprendžio nuorašą išsiunčia pataisos įstaigos administracijai. Nuosprendžio nuorašas nurodytais atvejais siunčiamas tik tuo atveju, kai viešųjų teisių atėmimo bausmė nėra visiškai įvykdyta arba nuteistasis nėra atleistas nuo šios bausmės (LR BVK 32 str.).

Laisvės atėmimo bausmę ar areštą atliekantiems asmenims, kuriems taip pat paskirta viešųjų teisių atėmimo bausmė, pataisos įstaigos ar areštinės administracija neturi teisės leisti eiti skiriamas ar renkamas pareigas, kurios uždraustos teismo nuosprendžiu (LR BVK 33 str.).

Nuteistojo darbdavys, valstybės ar savivaldybės institucija, įstaiga ar įmonė, nevalstybinė organizacija, gavusi nuosprendžio nuorašą, ne vėliau kaip kitą darbo dieną Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka nutraukia darbo sutartį su nuteistuoju arba atleidžia jį iš valstybės tarnybos, jeigu nuteistasis dirba darbą arba eina pareigas, kurie uždrausti

teismo nuosprendžiu, ir nuteistojo valstybinio socialinio draudimo pažymėjime tiksliai pagal teismo nuosprendį įrašo, kokiu pagrindu, kokiam laikui ir kokį darbą arba pareigas jam atimta teisė dirbti arba eiti. Įvykdžius nustatytas pareigas, ne vėliau kaip per dvi darbo dienas apie tai pranešama nuosprendį priėmusiam teismui ir viešųjų teisių atėmimo bausmę vykdančiai institucijai pagal nuteistojo gyvenamąją vietą. Atlikusiam viešųjų teisių atėmimo bausmę arba nuo šios bausmės atleistam asmeniui ne vėliau kaip per septynias darbo dienas Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka išduodamas valstybinio socialinio draudimo pažymėjimo dublikatas be įrašo apie bausmę (LR BVK 34 str.).

Viešųjų teisių atėmimo bausmę vykdanti institucija pagal nuteistojo gyvenamąją vietą privalo (LR BVK 35 str.):

1) sužinojusi (bet ne vėliau kaip per dvi darbo dienas po to, kai sužinojo), kad nuteistasis įsidarbino arba pradėjo eiti pareigas valstybės tarnyboje, pranešti nuteistojo darbdaviui, nevalstybinei organizacijai arba valstybės ar savivaldybių institucijos, įstaigos ar įmonės vadovui apie įsiteisėjusį nuosprendį;

2) ne rečiau kaip vieną kartą per tris mėnesius patikrinti, ar nuteistasis laikosi nuosprendyje jam nustatytų draudimų;

3) ne rečiau kaip vieną kartą per šešis mėnesius patikrinti, kaip nuteistojo darbdavys, valstybės ar savivaldybių institucijos, įstaigos ar įmonės, nevalstybinės organizacijos vykdo nustatytas pareigas.

Viešųjų teisių atėmimo bausmė pradedama vykdyti nuo nuosprendžio įsiteisėjimo dienos nepaisant to, ar ji paskirta kartu su kita bausme (LR BVK 36 str.).

Jeigu nuteistasis, kuriam paskirta viešųjų teisių atėmimo bausmė, pradeda dirbti ar eiti pareigas valstybės tarnyboje arba užsiima veikla, kuri jam uždrausta nuosprendžiu, nuteistojo darbdavys, valstybės ar savivaldybių institucija, įstaiga ar įmonė, nevalstybinė organizacija, savo iniciatyva, šią bausmę vykdančios institucijos arba teisingumo ministro teikimu nutraukia darbo sutartį su nuteistuoju arba atleidžia jį iš valstybės tarnybos Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 34 straipsnio nustatyta tvarka. Vengiantys atlikti viešųjų teisių atėmimo bausmę nuteistieji, taip pat pareigūnai ar kiti asmenys, kalti dėl to, kad nevykdomas teismo nuosprendis, atsako pagal Lietuvos Respublikos įstatymus (LR BVK 38 str.).

9.3.

Viešųjų darbų vykdymo tvarka ir sąlygos

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42 straipsnio 1 dalyje yra įteisinta kriminalinė bausmė – viešieji darbai.

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 46 straipsnį viešuosius darbus teismas skiria šio kodekso specialiojoje dalyje numatytais atvejais. Viešieji darbai vykdomi tik tuo atveju, jeigu nuteistasis sutinka. Viešieji darbai skiriami nuo vieno mėnesio iki vienerių metų. Bausmės terminas skaičiuojamas mėnesiais. Asmuo, nuteistas atlikti viešuosius darbus, įpareigojamas per teismo paskirtą laiką neatlygintinai dirbti nuo 10 iki 40 valandų per mėnesį visuomenės labui. Viešųjų darbų atlikimo laikas bei darbo valandų skaičius straipsnio sankcijoje nenurodomas. Tai nustato teismas, skirdamas bausmę, tačiau šis laikas negali būti ilgesnis nei 480 valandų, kai bausmė skiriama už nusikaltimą, ir 240 valandų, kai bausmė skiriama už baudžiamąjį nusižengimą.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 351 straipsnio 1 dalis nustato, kad „Nuosprendį paskelbęs teismas tuoj pat išaiškina nuteistajam paskirtos viešųjų darbų bausmės atlikimo tvarką, sąlygas bei jo teises ir pareigas“.

Įsiteisėjusį nuosprendį pateikia vykdyti jį priėmęs teismas ne vėliau kaip per tris dienas nuo nuosprendžio įsiteisėjimo arba nuo bylos grąžinimo iš apeliacinės instancijos teismo dienos. Patvarkymą vykdyti nuosprendį surašo teisėjas ir kartu su nuosprendžio nuorašu išsiunčia bausmės vykdymo institucijai (pagal LR BPK 342 straipsnio 4 dalies 3 punktą – pataisos inspekcijai). Jeigu nuosprendis buvo pakeistas nagrinėjant bylą apeliacine tvarka, prie pirmosios instancijos teismo nuosprendžio nuorašo pridedamos apeliacijos teismo nuosprendžio ar nutarties nuorašas (LR BPK 342 str.).

Įsiteisėjęs teismo nuosprendis ir nutartis yra privalomi visoms valstybės ir savivaldybių institucijoms ir pareigūnams, įmonėms, įstaigoms ir organizacijoms bei asmenims ir turi būti be prieštaravimų ir netrukdomai vykdomi visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje. Nuosprendžio pateikimą vykdyti ir jo vykdymą kontroliuoja prokuroras (LR BPK 346 str.).

Nuosprendį vykdyti gavusi institucija, įstaiga ar įmonė ne vėliau kaip kitą dieną praneša apie tai nuosprendį pateikusiam teismui (LR BPK 348 str.).

Viešųjų darbų bausmės vykdymo tvarka ir sąlygos numatytos Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso III dalies VIII skyriuje. Ši bausmė įeina į nuteistųjų asmeninių teisių apribojimo bausmių, kurių vykdymo tvarką ir sąlygas reglamentuoja šis kodeksas, grupę.

Nuosprendis, kuriuo paskirta viešųjų darbų bausmė, pradedamas vykdyti nuo jo nuorašo gavimo bausmę vykdančioje institucijoje dienos. Viešųjų darbų atlikimo vietą ir darbą parenka bausmę vykdanti institucija kartu su nuteistojo gyvenamosios vietos savivaldybės vykdomąja institucija ir (ar) apskrities viršininko administracija pagal bausmės vykdymo vietovėje esančių įmonių, įstaigų ar organizacijų, taip pat visuomeninių organizacijų paraiškas arba nuteistojo pageidavimą. Darbas parenkamas atsižvelgiant, kiek tai įmanoma, į nuteistojo specialybę arba profesiją. Viešųjų darbų bausmė vykdoma tik rašytiniu nuteistojo sutikimu. Jei nuteistasis atlikti viešųjų darbų bausmę nesutinka, šią bausmę vykdanti institucija kreipiasi į nuosprendį priėmusį teismą su teikimu viešųjų darbų bausmę pakeisti kita bausme. Nuteistasis, kuriam paskirta viešųjų darbų bausmė, šaukiamas privalo atvykti į šią bausmę vykdančią instituciją. Jei nuteistasis šios pareigos be svarbių priežasčių neįvykdo, jam gali būti paskirta Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 45 straipsnio 2 dalyje numatyta nuobauda (LR BVK 39 str.).

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 40 straipsnis nustato, kad „Nuteistųjų, kuriems paskirta viešųjų darbų bausmė, pataisos priemonės yra neatlygintinas nuteistojo darbas visuomenės labui ir bausmės atlikimo režimas“.

Nuteistasis, kuriam paskirta viešųjų darbų bausmė, privalo per teismo paskirtą laiką neatlygintinai dirbti teismo nustatytą valandų skaičių per mėnesį visuomenės labui. Viešuosius darbus atliekantiems nuteistiesiems netaikomas Lietuvos Respublikos darbo kodeksas ir kiti darbo įstatymai. Nuteistieji gali savo noru apdrausti sveikatą Sveikatos draudimo įstatymo ir kitų sveikatos draudimą reglamentuojančių teisės aktų nustatyta tvarka. Įmonė, įstaiga, organizacija ar visuomeninė organizacija, kurioje atliekami viešieji darbai, turi užtikrinti nuteistiesiems saugias ir sveikas darbo sąlygas, atitinkančias darbuotojų saugą ir sveikatą reglamentuojančių teisės aktų reikalavimus. Viešuosius darbus atliekančius nu-

teistuosius draudžiama skirti dirbti kenksmingomis ar labai kenksmingomis darbo sąlygomis, taip pat pavojingus darbus, kurių sąrašą nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nuteistieji prieš viešųjų darbų pradžią instruktuojami apie darbo saugos ir sveikatos reikalavimus bei nemokamai aprūpinami asmens apsaugos priemonėmis. Žalą, kurią padaro nuteistasis atlikdamas viešuosius darbus įmonei, įstaigai, organizacijai ar visuomeninei organizacijai, kurioje atliekami viešieji darbai, arba tretiesiems asmenims, taip pat žala, kurią atliekant viešuosius darbus nuteistajam padaro įmonė, įstaiga, organizacija ar visuomeninė organizacija, kurioje atliekami viešieji darbai, arba tretieji asmenys, atlyginama Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nustatyta tvarka ir pagrindais (LR BVK 41 str.).

Viešųjų darbų atlikimo laikas skaičiuojamas mėnesiais. Nuteistojo dirbtų valandų skaičius per mėnesį turi būti ne mažesnis už teismo paskirtą bausmės laiką. Jeigu nuteistasis dėl ligos ar kitų pateisinamų priežasčių nustatyto darbo valandų skaičiaus neišdirbo, teismas bausmę vykdančios institucijos teikimu gali pratęsti viešųjų darbų laiką, kol nuteistasis išdirbs paskirtas valandas. Į viešųjų darbų bausmės atlikimo laiką įskaitomas šios bausmės atlikimo metu paskirto sulaikymo, kardomosios priemonės – suėmimo ir administracinės nuobaudos – aresto laikas, jeigu nuteistasis vėliau buvo išteisintas arba ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas, arba kardomoji priemonė ar administracinė nuobauda buvo pripažinta nepagrįsta (neteisėta) (LR BVK 42 str.).

Viešųjų darbų bausmę vykdanti institucija: tvarko personalinę nuteistųjų, kuriems paskirta viešųjų darbų bausmė, įskaitą; nustato bausmės atlikimo vietą ir parenka nuteistajam darbą; kontroliuoja, kaip nuteistasis atlieka bausmę; kontroliuoja, ar darbdavys laikosi nustatytų pareigų; skiria nuteistiesiems paskatinimo priemones ir nuobaudas; teikia policijai nuteistųjų, kurių buvimo vieta nežinoma, paieškai reikalingus duomenis; atlieka kitas Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso nustatytas pareigas. Kai nuteistasis, kuriam paskirta viešųjų darbų bausmė, įsiteisėjus nuosprendžiui tampa I arba II grupės invalidu, arba sulaukia pensinio amžiaus, arba nuteistoji moteris išeina nėštumo ir gimdymo atostogų, arba dėl kitų objektyvių priežasčių nebegali atlikti paskirtųjų viešųjų darbų, apylinkės teismas bausmę vykdančios institucijos teikimu gali vietoj viešųjų darbų paskirti Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 71 straipsnyje numatytą įmoką į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą (LR BVK 43 str.).

Darbdavys, pas kurį atliekama viešųjų darbų bausmė, privalo (LR BVK 44 str.):

1) kontroliuoti nuteistųjų elgesį darbo metu;

2) pranešti viešųjų darbų bausmę vykdančiai institucijai apie nuosprendžio nuorašo gavimą, nuteistųjų vengimą atlikti bausmę, nuteistųjų ligas, sužalojimą ir mirtį, taip pat kitas svarbias aplinkybes;

3) aprūpinti nuteistuosius reikiamais įrankiais ir specialiais drabužiais;

4) tvarkyti nuteistųjų darbo laiko apskaitą ir šiuos duomenis kartą per mėnesį pateikti viešųjų darbų bausmę vykdančiai institucijai;

5) laikytis kitų Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso nustatytų pareigų.

Už dorą elgesį ir stropų darbą viešųjų darbų bausmę vykdančios institucijos pareigūnai nuteistiesiems gali skirti paskatinimo priemonę – padėką. Už vengimą atlikti viešuosius darbus šią bausmę vykdančios institucijos pareigūnai gali skirti nuteistiesiems nuobaudą – įspėjimą. Nuteistasis turi teisę per penkias dienas nuo nuobaudos paskyrimo apskųsti jam paskirtą nuobaudą aukštesniam pagal pareigas pareigūnui. Aukštesnis pagal pareigas pareigūnas nuobaudą panaikina, jeigu ji paskirta nepadariusiam pažeidimo nuteistajam arba ją paskyręs pareigūnas viršijo įgaliojimus. Viešųjų darbų bausmę vykdančios institucijos pareigūnų įgaliojimus skiriant paskatinimo priemones ir nuobaudas, taip pat paskatinimo priemonių ir nuobaudų skyrimo viešųjų darbų bausmę atliekantiems nuteistiesiems tvarką nustato Teisingumo ministerija (LR BVK 45 str.).

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 46 straipsnio 7 dalis nustato, kad, „Jeigu asmuo vengia atlikti viešuosius darbus, bausmę vykdanti institucija įspėja nuteistąjį dėl galimų teisinių pasekmių. Jeigu asmuo po įspėjimo vengia atlikti viešųjų darbų bausmę, teismas bausmę vykdančios institucijos teikimu gali pakeisti viešuosius darbus bauda arba areštu. Viešieji darbai keičiami bauda arba areštu pagal šio kodekso 47, 49 ir 65 straipsniuose nustatytas taisykles“.

Pratimas

Apylinkės teismas R. Klimavičiui už padarytą nusikalstamą veiką realios laisvės atėmimo bausmės neskyrė, bet paskyrė baudžiamojo po-

veikio priemonę – viešuosius darbus. Nutartį dėl paskirtų viešųjų darbų teismas išsiuntė vykdyti savivaldybei, kuri privalo organizuoti šiuos darbus. Nuteistasis R. Klimavičius atsisakė vykdyti viešuosius darbus. Tuomet savivaldybės vadovas išsiuntė teismui raštą, prašydamas baudžiamojo poveikio priemonę – viešuosius darbus – R. Klimavičiui pakeisti kriminaline bausme. Teismas šį raštą patenkino ir skyrė R. Klimavičiui minimalią laisvės atėmimo bausmę.

Nurodykite, kokius Baudžiamojo kodekso ir Bausmių vykdymo kodekso pažeidimus padarė teismas ir kokius Bausmių vykdymo kodekso pažeidimus padarė savivaldybė?

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89–2741: 42, 44–46 str.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37–1341: 342, 346, 348–351 str.
3. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 18, 32–45 str.
4. Teisingumo ministro 2003 m. balandžio 17 d. įsakymas Nr. 107 „Dėl Pataisos inspekcijų pareigūnų įgaliojimų, skiriant nuteistiesiems, atliekantiems viešųjų darbų ir laisvės apribojimo bausmes, bei lygtinai paleistiems iš pataisos įstaigų asmenims paskatinimo priemones ir nuobaudas, bei jų skyrimo tvarkos, Lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų asmenų itin piktybiškų viešosios tvarkos ir nustatytų pareigų pažeidimų sąrašo ir Pataisos inspekcijų darbo tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 40–1856.

Papildoma literatūra

1. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus ir Lietuvos policijos generalinio komisaro 2003 m. liepos 30 d. įsakymas Nr. 4/07–143/V–435 „Dėl pasikeitimo informacija tarp Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių laisvės atėmimo vietų bei pataisos inspekcijų ir aukštesnės bei žemesnės pakopos policijos komisariatų“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 77–3561.

10. BAUSMIŲ, KURIOMIS APRIBOJAMA NUTEISTŲJŲ LAISVĖ, VYKDYMO TVARKA IR SĄLYGOS

10.1.

Laisvės apribojimo bausmės vykdymo tvarka ir sąlygos

Laisvės apribojimas – tai viena iš kriminalinių bausmių, nustatytų Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42 straipsnyje, kuri skiriama nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą padariusiam asmeniui.

Tai nauja kriminalinė bausmė, nustatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26d. įstatymu Nr. VIII–1968 (Žin., 2000, Nr. 89–2741), kuri anksčiau nebuvo žinoma nei baudžiamajai, nei pataisos darbų teisei. Kartu reikia pažymėti, kad ankstesnis baudžiamasis įstatymas (priimtas 1961 m.) numatė baudžiamojo teisinio poveikio priemones pagal savo prigimtį, ypač pagal vykdymo tvarką ir sąlygas, panašias į laisvės apribojimą, pavyzdžiui, lygtinis nuteisimas laisvės atėmimu privalomai įdarbinant (LR BK 25^1 str.). Ši baudžiamojo teisinio poveikio priemonė buvo panaikinta 1994 metais.

Nors laisvės apribojimo bausmė įeina į Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso IV dalyje numatytų bausmių, kuriomis apribojama nuteistųjų laisvė (areštas, terminuotas laisvės atėmimas, laisvės atėmimas iki gyvos galvos), grupę, tačiau ji nuo šių bausmių skiriasi tuo, kad jos esmė nėra fizinis nuteistųjų izoliavimas nuo visuomenės.

Visų pirma, kaip ir kitų bausmių rūšių, numatytų Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42 straipsnyje, laisvės apribojimas turi pasiekti tikslus, numatytus šio kodekso 41 straipsnyje: sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo; nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį; atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas; paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų; užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą.

Antra, laisvės apribojimo bausmė leidžia diferencijuoti nuteistųjų atsakomybę už padarytas nusikalstamas veikas. Teismas, skirdamas baus-

mę, iš visų kriminalinių bausmių sąrašo gali parinkti tokią bausmę, kuri labiausiai atitiktų padarytos nusikalstamos veikos pobūdį ir pavojingumo visuomenei laipsnį bei teisiamojo asmenybę.

Be šių bendrų visoms kriminalinėms bausmėms tikslų, laisvės apribojimo bausmė turi tiktai jai būdingą paskirtį. Pirmiausia ši bausmė yra alternatyva terminuotam laisvės atėmimui. Kaip alternatyva, laisvės apribojimo bausmė atlieka svarbią socialinę teisinę funkciją – terminuoto laisvės atėmimo bausmė skiriama nuteistiesiems, ypač asmenims, kurie padarė nusikalstamas veikas, kurios nėra labai pavojingos visuomenei. Vis rečiau skirti laisvės atėmimą, ieškant jam alternatyvių bausmių ir kitų poveikio priemonių, valstybes ragina tarptautiniai teisės aktai.

Laisvės apribojimas įstatymo numatytais atvejais veikia kaip baudžiamoji teisinė priemonė, stimuliuojanti pozityvų nuteistojo elgesį. Ši bausmė gali būti skiriama nuteistajam neatliktą laisvės atėmimo bausmės dalį pakeičiant švelnesne bausme (LR BK 77 str.). Šiuo atveju laisvės apribojimas dažnai veikia kaip savotiška nuteistųjų adaptacijos laisvėje priemonė.

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 48 straipsnį laisvės apribojimo bausmė gali būti skiriama nuo 3 mėnesių iki 2 metų. Bausmės terminas skaičiuojamas metais ir mėnesiais.

Asmenys, nuteisti laisvės apribojimo bausme, privalo:

1) be teismo ar bausmę vykdančios institucijos žinios nekeisti gyvenamosios vietos;

2) vykdyti teismo nustatytus įpareigojimus ir laikytis teismo nustatytų draudimų;

3) nustatyta tvarka atsiskaityti, kaip vykdo draudimus ir įpareigojimus.

Asmeniui, kuriam paskirta laisvės apribojimo bausmė, teismas gali nustatyti vieną ar kelis draudimus bei įpareigojimus.

Teismas gali uždrausti:

1) lankytis tam tikrose vietose;

2) bendrauti su tam tikrais asmenimis ar asmenų grupėmis;

3) turėti, naudoti, įgyti, saugoti pačiam ar perduoti saugoti kitiems asmenims tam tikrus daiktus.

Teismas gali įpareigoti:

1) tam tikru laiku būti namuose;

2) atlyginti nusikalstama veika padarytą turtinę žalą ar jos dalį arba tokią žalą pašalinti savo darbu;

3) pradėti dirbti arba užsiregistruoti darbo biržoje, mokytis;

4) gydytis nuo alkoholizmo, narkomanijos, toksikomanijos ar venerinės ligos, kai nuteistasis sutinka;

5) neatlygintinai išdirbti iki 200 valandų per teismo nustatytą, bet ne ilgesnį kaip laisvės apribojimo laiką sveikatos priežiūros, globos ir rūpybos įstaigose ar nevalstybinėse organizacijose, kurios rūpinasi invalidais, nusenusiais ar kitais pagalbos reikalingais žmonėmis.

Teismas vietoj šiame straipsnyje nurodytų draudimų ir įpareigojimų asmeniui ar kitų baudžiamojo proceso dalyvių prašymu gali paskirti kitus baudžiamajame įstatyme nenumatytus draudimus ar įpareigojimus, jeigu, teismo nuomone, tai darytų teigiamą įtaką jo elgesiui.

Taigi teisių apribojimų, kurie taikomi nuteistiesiems šia bausme, visuma neizoliuoja nuteistųjų nuo visuomenės.

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 19 straipsnį laisvės apribojimo bausmę vykdo pataisos inspekcijos. Policija, neperžengdama Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytos kompetencijos, kontroliuoja, kaip vykdomi nuteistajam paskirti draudimai ir įpareigojimai. Pataisos inspekcijų ir policijos bendradarbiavimo vykdant laisvės apribojimo bausmę tvarką nustato Teisingumo ir Vidaus reikalų ministerijos.

Teismas, paskyręs laisvės apribojimo bausmę, įsiteisėjusio nuosprendžio nuorašą išsiunčia šią bausmę vykdančiai institucijai. Nuosprendis, kuriuo paskirtas laisvės apribojimas, pradedamas vykdyti nuo įsiteisėjusio nuosprendžio nuorašo gavimo pataisos inspekcijoje dienos. Ji ne vėliau kaip per 5 darbo dienas nuo nuosprendžio nuorašo gavimo išsikviečia nuteistąjį ir pasirašytinai supažindina jį su laisvės apribojimo bausmės atlikimo, paskirtų draudimų ir įpareigojimų vykdymo tvarka ir sąlygomis, atsiskaitymo už draudimų ir įpareigojimų vykdymą tvarka. Nuteistasis, kuriam paskirtas laisvės apribojimas, šaukiamas privalo atvykti į pataisos inspekciją. Jei nuteistasis šios pareigos be svarbių priežasčių neįvykdo, jam gali būti skiriamos nuobaudos (LR BVK 46 str.).

Nuteistasis, kuriam paskirtas laisvės apribojimas, privalo bausmės atlikimo metu laikytis nustatytų draudimų, vykdyti paskirtus įpareigojimus ir kartą per 3 mėnesius atsiskaityti už paskirtų draudimų ir

įpareigojimų vykdymą laisvės apribojimo bausmę vykdančiai institucijai. Pataisos inspekcijos pareigūnai privalo lankytis nuteistojo gyvenamojoje vietoje ir tikrinti, kaip nuteistasis laikosi jam nustatytų draudimų ir vykdo paskirtus įpareigojimus, taip pat teikti socialinę paramą sprendžiant asmenines ir socialines nuteistųjų problemas. Policijos pareigūnai turi teisę lankytis nuteistojo gyvenamojoje vietoje ir tikrinti, kaip nuteistasis laikosi jam nustatytų draudimų ir vykdo paskirtus įpareigojimus. Nuteistasis, kuriam paskirtas laisvės apribojimas, privalo ne vėliau kaip prieš 7 dienas pranešti nuosprendį priėmusiam teismui arba šią bausmę vykdančiai institucijai apie planuojamą gyvenamosios vietos pakeitimą. Gavęs šią informaciją, teismas nedelsdamas apie tai praneša pataisos inspekcijai. Jeigu teismas paskyrė baudžiamajame įstatyme nenumatytų draudimų ir įpareigojimų, jų vykdymo tvarką nustato pataisos inspekcija. Nuteistasis turi teisę tokių draudimų ar įpareigojimų vykdymo tvarką apskųsti nuosprendį priėmusiam teismui. Šio teismo sprendimas yra galutinis ir neskundžiamas. Į laisvės apribojimo bausmės atlikimo laiką įskaitomas šios bausmės atlikimo metu paskirtų sulaikymo, kardomosios priemonės – suėmimo ir administracinės nuobaudos – arešto laikas, jeigu nuteistasis vėliau buvo išteisintas arba ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas, arba kardomoji priemonė ar administracinė nuobauda buvo pripažinta nepagrįsta (neteisėta) (LR BVK 47 str.).

Pataisos inspekcija atlieka šias funkcijas (LR BVK 48 str.):

1) tvarko personalinę nuteistųjų, kuriems paskirtas laisvės apribojimas, įskaitą;

2) kontroliuoja bausmės atlikimo tvarką ir kaip nuteistieji laikosi nustatytų draudimų bei vykdo paskirtus įpareigojimus;

3) skiria nuteistiesiems paskatinimo priemones ir nuobaudas;

4) vykdo kitas Bausmių vykdymo kodekso nustatytas pareigas.

Policija atlieka nuteistųjų, kurių buvimo vieta nežinoma, paiešką bei kontroliuoja nuteistiesiems paskirtų draudimų ir įpareigojimų vykdymą.

Jeigu nuteistasis dėl objektyvių priežasčių negali įvykdyti nustatytų įpareigojimų, apylinkės teismas laisvės apribojimo bausmę vykdančios institucijos teikime nustatytus įpareigojimus gali pakeisti Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 71 straipsnyje numatyta įmoka į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą.

Už dorą elgesį ir pavyzdingą draudimų laikymąsi bei įpareigojimų vykdymą pataisos inspekcijos pareigūnai nuteistiesiems gali skirti šias paskatinimo priemones (LR BVK 49 str.):

1) padėką;

2) prieš terminą panaikinti paskirtą nuobaudą.

Už vengimą atlikti laisvės apribojimo bausmę pataisos inspekcijos pareigūnai nuteistiesiems gali skirti šias nuobaudas (LR BVK 49 str.):

1) įspėjimą;

2) griežtą papeikimą.

Vengiantiems atlikti laisvės apribojimo bausmę nuteistiesiems apylinkės teismas pataisos inspekcijos teikimu šią bausmę pakeičia areštu pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 49 ir 65 straipsniuose nustatytas taisykles (LR BK 48 str. 10 d.).

10.2.

Arešto bausmės vykdymo tvarka ir sąlygos

Areštas – tai viena iš kriminalinių bausmių, nustatytų Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42 straipsnyje, skiriama nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą padariusiam asmeniui.

Tai nauja kriminalinė bausmė, nustatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII–1968 (Žin., 2000, Nr. 89–2741), nors tarpukario (1919–1940 m.) Lietuvos baudžiamoji teisė žinojo apie tokią bausmę. Po 1919 m. Lietuvoje ir toliau galiojo Rusijos baudžiamasis statutas. Šio statuto įvedimo įstatymas pakeitė numatytų bausmių sistemą ir nustatė šias bausmių rūšis: sunkiųjų darbų kalėjimą, paprastą kalėjimą, areštą ir piniginę baudą. Sunkiųjų darbų kalėjimas skiriamas nuo 4 iki 15 metų arba iki gyvos galvos. Kalėti paprastajame kalėjime skiriama nuo 2 savaičių iki 1 metų. Areštas skiriamas nuo 1 dienos iki 6 mėnesių.

1919 m. gegužės 22 d. Lietuvoje išleidžiamas Laikinas įstatymas apie namus suimtiesiems (Laikinosios Vyriausybės žinios, 1919 m. gegužės 22 d., Nr. 7). Šio įstatymo I skyriaus „Bendros taisyklės“ 3 ir 4 paragrafuose buvo nustatyta:

„§ 3. Kiekviename valsčiuje ir mieste, kuris išskirtas iš valsčiaus, turi būti įsteigti arešto namai (butas) laikyti: a) siunčiamiesiems, ir b) tiems, kas priteistas trumpam, neilgiau 1 mėnesio areštui.

§ 4. Kiekviename apskrityj turi būti įsteigti arešto namai laikyti a) siunčiamiesiems, b) tardomiesiems, c) priteistiems ilgesniam kaip 1 mėnesį areštui.

Pastaba: Artimiems valsčiams prie apskrities įstaigų gali būti pripažinta nereikalingu arešto butas turėti“.

Arešto namus išlaikė savivaldybės, tačiau prireikus arešto namus steigti ir išlaikyti galėjo ir Teisingumo ministerija. Tokių arešto namų tuo metu buvo septyni: Alytaus, Vilkaviškio, Mažeikių, Tauragės, Raseinių, Utenos ir Zarasų.

Areštas, kaip kriminalinė bausmė, yra vienas iš laisvės atėmimo rūšių, nes jo esmė, kaip ir terminuoto laisvės atėmimo bei laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmių, yra fizinis nuteistųjų izoliavimas nuo visuomenės.

Savarankiškos arešto bausmės nustatymas 2000 m. patvirtintame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse yra visiškai pateisinamas ir būtinas, nes padeda sumažinti terminuoto laisvės atėmimo bausmės taikymo atvejus pereinant prie trumpalaikio laisvės atėmimo. Šios bausmės nustatymas taip pat padės spręsti kai kurių terminuoto laisvės atėmimo bausmę vykdančių pataisos namų perpildymo problemą, sudarant reikiamas komunalines buitines sąlygas nuteistiesiems laikyti.

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 49 straipsnį areštas yra trumpalaikis laisvės atėmimas, atliekamas areštinėje. Arešto terminas skaičiuojamas paromis. Už nusikaltimą nustatoma nuo 15 iki 90, už baudžiamąjį nusižengimą – nuo 10 iki 45 parų arešto. Arešto laikas už nusikalstamą veiką straipsnio sankcijoje nenurodomas. Jį nustato teismas, skirdamas bausmę. Jeigu paskirta iki 45 parų arešto, teismas gali nustatyti atlikti jį poilsio dienomis. Jeigu asmuo pažeidžia šią arešto atlikimo tvarką, ją teismas savo sprendimu gali pakeisti įprastine arešto atlikimo tvarka. Areštas neskiriamas nėščioms moterims ir gali būti neskiriamas asmenims, auginantiems vaiką iki trejų metų, atsižvelgiant į vaiko interesus. Remiantis šio kodekso 90 straipsniu, nepilnamečiui gali būti skiriama nuo 5 iki 45 parų arešto.

Pagal įstatymo leidėjo sumanymą trumpalaikės laisvės atėmimo bausmės – arešto taikymas už nesunkias nusikalstamas veikas turi užtikrinti,

kad būtų pasiekti specialiosios ir bendrosios prevencijos tikslai darant intensyvų baudžiamąjį profilaktinį poveikį, kurio pagrindas ir sąlyga yra griežtas nuteistųjų areštu izoliavimas.

Areštą galima laikyti baudžiamąja profilaktine priemone, kuria siekiama paveikti nuteistuosius už nesunkias nusikalstamas veikas. Tačiau tai nereiškia, kad vykdant (atliekant) arešto bausmę neturima tikslo pataisyti nuteistuosius. Šis tikslas gali būti pasiektas ne tik taikant pataisos poveikio priemones, numatytas Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 111 straipsnyje, bet ir valstybės prievarta, apsieinant be privalomo nuteistųjų darbo, bendrojo lavinimo ir profesinio mokymo, nes ji pati savaime gali padaryti teigiamą poveikį nuteistiesiems areštu. Tai galima pavadinti auklėjimu prievarta.

Arešto ypatybė yra tai, kad atliekantiems šią bausmę nuteistiesiems negali būti taikomas lygtinis atleidimas nuo arešto bausmės prieš terminą arba neatliktos arešto bausmės dalies pakeitimas švelnesne bausme. Tokius apribojimus lemia taikomos bausmės pobūdis ir tai, kad ji yra trumpalaikė. Dėl šios priežasties nėra sąlygų pakankamai pažinti nuteistąjį.

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 20 straipsnį arešto bausmę vykdo areštinės. Areštines steigia, reorganizuoja, pertvarko ir likviduoja Lietuvos Respublikos Vyriausybė Teisingumo ministerijos teikimu.

Visas areštas atliekamas vienoje areštinėje. Perkelti nuteistąjį atlikti areštą iš vienos areštinės į kitą leidžiama dėl ligos arba išimtinių aplinkybių, kliudančių nuteistąjį toliau laikyti toje areštinėje (LR BVK 50 str.).

Į areštines atlikti bausmės priimami:

1) iš kardomojo kalinimo vietų (tardymo izoliatorių) – nuteistieji, kuriems nuosprendis, kuriuo paskirtas areštas, įsiteisėjo kardomosios priemonės – suėmimo vykdymo kardomojo kalinimo vietoje metu;

2) nuteistieji, kurie po nuosprendžio, kuriuo paskirtas areštas, įsiteisėjimo buvo suimti;

3) nuteistieji, kurie po nuosprendžio, kuriuo paskirtas areštas nustatant atlikti jį poilsio dienomis, įsiteisėjimo susitarė su Kalėjimų departamentu prie Teisingumo ministerijos dėl paskirtos bausmės atlikimo sąlygų.

Areštinėse vyrai ir moterys, suaugusieji ir nepilnamečiai turi būti laikomi izoliuotai vieni nuo kitų arba atskirose areštinėse, jeigu yra tokia galimybė. Izoliuoti nuo kitų nuteistųjų taip pat laikomi: asmenys, jau kartą atlikę arešto arba laisvės atėmimo bausmes; buvę ir esami valstybės politikai, teisėsaugos, teismų, prokuratūros, kontrolės, valdžios ir valdymo institucijų pareigūnai; I ir II grupės invalidai bei asmenys, sergantys somatinėmis ligomis. Areštinės direktoriaus sprendimu izoliuoti nuo kitų nuteistųjų gali būti laikomi ir kiti šiame straipsnyje nenurodyti nuteistieji (LR BVK 52 str.).

Nuteistųjų, kuriems paskirtas areštas, pataisos priemonės yra arešto bausmės atlikimo režimas bei socialinė reabilitacija (LR BVK 53 str.).

Režimas – tai diferencijuotų arešto bausmės vykdymo sąlygų ir atliekančių areštą nuteistųjų elgesio taisyklių visuma. Pagrindiniai režimo areštinėse reikalavimai yra šie: būtinas nuteistųjų izoliavimas ir nuolatinė jų priežiūra; reikalavimas, kad nuteistieji tiksliai ir nenukrypdami vykdytų savo pareigas. Areštą atliekančių nuteistųjų dienotvarkėje turi būti griežtai reglamentuotas jų elgesys visą parą ir nustatytas nuteistųjų poilsio (8 valandos), laisvalaikio (ne trumpesnis kaip dvi valandos), pasivaikščiojimo ir socialinės reabilitacijos laikas (LR BVK 54 str.).

Areštą atliekantys nuteistieji laikomi rakinamose kamerose. Šių nuteistųjų specialiosios teisės ir pareigos panašios į nuteistųjų terminuotu laisvės atėmimu, laikomų kalėjime paprastosios grupės sąlygomis. Areštinėse nuteistieji į grupes, kuriose jiems būtų diferencijuota teisinė padėtis, nesuskirstomi.

Areštą atliekantys nuteistieji turi teisę (LR BVK 55 str.):

1) į vieną trumpalaikį (iki 4 valandų) pasimatymą per 30 parų su sutuoktiniu, sugyventiniu, artimaisiais giminaičiais ar kitais asmenimis;

2) per 30 parų gauti vieną pašto ar perduodamą siuntinį, taip pat gauti smulkiųjų paketų su spauda;

3) kasdien gauti ne trumpesnį kaip vienos valandos, o I ir II grupių invalidai, nepilnamečiai ir ligoniai (pagal gydytojo išvadą) – ne trumpesnį kaip dviejų valandų pasivaikščiojimą;

4) leidus areštinės direktoriui, išvykti į namus dėl itin svarbių šeiminių aplinkybių.

Areštą atliekantis nuteistasis gali dirbti, jei areštinės administracija pasiūlo darbą ir nuteistasis sutinka. Areštinės administracija turi teisę

nemokėdama už darbą įtraukti nuteistuosius tik į areštinės ir gretimų teritorijų tvarkymo bei nuteistųjų kultūros ir buities sąlygų gerinimo darbus (LR BVK 56 str.).

Areštą atliekančių nuteistųjų socialinę reabilitaciją (LR BVK 57 str.) organizuoja areštinės administracija. Teisę dalyvauti šiame darbe turi valstybės ir savivaldybių institucijos bei įstaigos, visuomeninės ir religinės organizacijos, kiti juridiniai ir fiziniai asmenys. Pagrindinės socialinės reabilitacijos formos yra:

1) individualus ir grupinis darbas su nuteistaisiais, dirbamas atsižvelgiant į areštą atliekančių nuteistųjų asmenybę, amžių, lytį, išsilavinimą ir kitas savybes, taip pat padarytos nusikalstamos veikos pavojingumą ir pobūdį, elgesį bausmės atlikimo metu ir kitas aplinkybes;

2) kultūros, sporto ir kiti masiniai renginiai;

3) pagalba sprendžiant nuteistųjų problemas;

4) paskatinimo priemonių ir nuobaudų skyrimas nuteistiesiems.

Areštą atliekančių nuteistųjų bendrasis lavinimas ir profesinis mokymas neorganizuojamas.

Kiekvienoje areštinėje veikia psichologinė tarnyba, kuri atlieka šias funkcijas (LR BVK 58 str.):

1) tiria areštą atliekančius nuteistuosius ir pateikia rekomendacijas areštinės administracijai dėl socialinės reabilitacijos krypčių;

2) konsultuoja areštinės administraciją darbo su nuteistaisiais klausimais;

3) atlieka individualią ir grupinę nuteistųjų psichologinę terapiją.

Poilsio dienomis atliekamą areštą nuteistasis gali atlikti savo poilsio dienomis, taip pat švenčių dienomis ir savo atostogų metu. Dėl to per 7 dienas po nuosprendžio, kuriuo paskirtas poilsio dienomis atliekamas areštas, nuteistasis privalo susitarti su Kalėjimų departamentu prie Teisingumo ministerijos. Apie susitarimo sąlygas šis departamentas praneša nuosprendį priėmusiam teismui ir areštinės, kurioje bus atliekama bausmė, administracijai bei prokurorui. Ginčus dėl arešto bausmės atlikimo sąlygų sprendžia teismas Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos teikimu arba nuteistojo prašymu (LR BVK 59 str.).

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 60 straipsniu, už dorą elgesį ir stropų darbą arešto bausmę atliekantiems

nuteistiesiems gali būti skiriamos šios paskatinimo priemonės:

1) padėka;

2) galiojančios nuobaudos panaikinimas prieš terminą;

3) pasivaikščiojimo laiko pailginimas viena valanda.

Už bausmės atlikimo tvarkos pažeidimą arešto bausmę atliekantiems nuteistiesiems gali būti skiriamos šios nuobaudos:

1) įspėjimas;

2) griežtas papeikimas;

3) pasivaikščiojimo laiko pailginimo panaikinimas;

4) uždarymas į karcerį iki 10 parų, o nepilnamečiams – iki 5 parų;

5) poilsio dienomis atliekamo arešto pakeitimas paprastu areštu, atliekamu įprastine tvarka.

10.3.

Terminuoto laisvės atėmimo bausmės vykdymo tvarka ir sąlygos

Terminuotas laisvės atėmimas – tai viena iš kriminalinių bausmių, nustatytų Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42 straipsnyje, kuri skiriama nusikaltimą padariusiam asmeniui.

Terminuotas laisvės atėmimas – tai nusikaltimą padariusio asmens izoliavimas tam tikram laikotarpiui specialiojoje valstybės įstaigoje remiantis teismo įsiteisėjusiu apkaltinamuoju nuosprendžiu.

„(…) laisvės atėmimo bausmę galėtume apibrėžti kaip nusikaltimą padariusio asmens izoliaciją pagal įsiteisėjusį apkaltinamąjį teismo nuosprendį, patalpinant jį tam tikram laikotarpiui į specialią valstybinę įstaigą, siekiant jo pataisymo tikslo“. (Švedas, 2003, p. 66)

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 41 straipsnį terminuoto laisvės atėmimo bausmė – tai valstybės prievartos priemonė.

Ši bausmė skiriama už pavojingus nusikaltimus. Remiantis Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, per 1995 ir 1998–2001 m. buvo skirtas terminuotas laisvės atėmimas, kaip pagrindinė bausmė, nustatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, įsigaliojusio 1961 m. rugsėjo 1 d., 22 straipsnyje:

Metai	1995	1998	1999	2000	2001
Nuteistieji pagal teismų paskirtas bausmes	18 344	19 536	19 672	20 680	20 915
Iš jų nuteista terminuota laisvės atėmimo bausme (procentais)	38,6	38,5	37,9	47,0	44,4

1997 m. lapkričio 1 d. šiame kodekse (1961 m.) terminuotas laisvės atėmimas buvo numatytas 365 sankcijose, o 2000 m. rugsėjo 26 d. priimtame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse – 318 sankcijose.

Vadovaujantis šio kodekso (2000 m.) 41 straipsniu, galima teigti, kad terminuoto laisvės atėmimo bausmės paskirtis yra:

1) sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo;

2) nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį;

3) atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas;

4) paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų;

5) užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą.

Terminuoto laisvės atėmimo bausmės esmę sudaro fizinis asmens izoliavimas, o turinį – tam tikrų teisių ir laisvių apribojimas bei specialių teisių ir pareigų nustatymas.

Nuteistojo izoliavimas – tai sąlyga nuteistajam terminuota laisvės atėmimo bausme taikyti įstatymo numatytą pataisos poveikio priemonių, numatytų Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 111 straipsnyje, kompleksą.

Terminuoto laisvės atėmimo bausmės turinį apibūdina kokybinis ir kiekybinis elementai. Kiekybinį šios bausmės turinį baudžiamasis įstatymas atskleidžia išsamiai. Terminuotas laisvės atėmimas gali būti skiriamas nuo 3 mėnesių iki 20 metų. Jeigu skiriama bausmė, kai neatlikus bausmės padaromas naujas nusikaltimas, gali būti paskirta iki 25 metų laisvės atėmimo bausmė (LR BK 50 str.). Asmenims, kuriems nusikalti-

mo padarymo metu nebuvo suėję 18 metų, terminuotą laisvės atėmimą nepilnamečiui teismas gali skirti, jeigu yra pagrindas manyti, kad kitos rūšies bausmių nepilnamečio nusikalstamiems polinkiams pakeisti nepakanka, arba jeigu nepilnametis padarė sunkų arba labai sunkų nusikaltimą. Kai skiriama laisvės atėmimo bausmė nepilnamečiui, jos minimumą sudaro pusė minimalios bausmės, numatytos Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso straipsnio, pagal kurį teisiamas nepilnametis, sankcijoje (LR BK 91 str.). Laisvės atėmimo bausmė nepilnamečiui negali viršyti 10 metų (LR BK 90 str.). Terminuoto laisvės atėmimo bausmės terminas skaičiuojamas metais, mėnesiais ir dienomis (LR BK 50 str.). Teismas, skirdamas bausmę asmeniui, kuriam buvo taikytas kardomasis kalinimas (suėmimas), privalo jį įskaityti į paskirtą terminuoto laisvės atėmimo bausmę. Viena kardomojo kalinimo (suėmimo) diena prilyginama vienai laisvės atėmimo parai (LR BK 66 str.).

Kokybinį terminuoto laisvės atėmimo turinio elementą baudžiamasis įstatymas atskleidžia tik iš dalies. Ši bausmė vykdoma (atliekama) pataisos namuose, nepilnamečių pataisos namuose, kalėjimuose, atvirose kolonijose (LR BK 50 str., LR BVK 21 str.). Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 62 straipsnis šioms pataisos įstaigų rūšims prilygina laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigas: gydymo–pataisos namus ir laisvės atėmimo vietų ligoninę. Kokios rūšies pataisos įstaigoje nuteistasis atliks terminuoto laisvės atėmimo bausmę, nustato teismas, remdamasis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 50 straipsniu (LR BVK 63 str.). Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 72, 76, 78 ir 84 straipsnius nuteistieji suskirstomi į:

1) pataisos namuose – paprastąją, lengvąją ir drausmės grupes;

2) laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigose – paprastąją, lengvąją ir drausmės grupes;

3) nepilnamečių pataisos namuose – paprastąją ir lengvąją grupes;

4) kalėjimuose – paprastąją ir drausmės grupes.

Naujai atvykę po nuosprendžio įsiteisėjimo iš kardomojo kalinimo vietos į pataisos namus, gydymo–pataisos namus, nepilnamečių pataisos namus ir kalėjimus, taip pat palikti kardomojo kalinimo vietoje, laisvės atėmimo vietų ligoninėje arba kalėjime atlikti ūkio darbus nuteistieji priskiriami šių įstaigų paprastosioms grupėms. Pagal Lietuvos Respubli-

kos bausmių vykdymo kodekso 140 straipsnį už nepriekaištingą elgesį, iniciatyvą ir aktyvų dalyvavimą socialinės reabilitacijos programose, stropų darbą bei mokymąsi gali būti:

1) suaugusieji nuteistieji, atlikę ne mažiau kaip vienerius metus paskirtos bausmės, perkelti iš paprastosios grupės į lengvąją grupę ir iš drausmės grupės į paprastąją grupę;

2) nepilnamečiai nuteistieji, atlikę ne mažiau kaip šešis mėnesius paskirtos bausmės, perkelti iš paprastosios grupės į lengvąją grupę.

Nuteistieji terminuotu laisvės atėmimu taip pat gali būti perkelti (LR BVK 142 str.):

1) kalėjimuose už bausmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimą – iš paprastosios grupės į drausmės grupę nuo dviejų iki šešių mėnesių;

2) pataisos įstaigose, už sistemingą pažeidinėjimą arba itin piktybišką režimo pažeidimą – iš lengvosios grupės į paprastąją grupę arba iš paprastosios grupės į drausmės grupę.

Visi nuteistųjų perkėlimai iš vienos grupės į kitas įforminami pataisos įstaigos direktoriaus nutarimais, išskyrus tai, kad pataisos įstaigose norint perkelti nuteistąjį už nuolatinį pažeidinėjimą arba itin piktybišką režimo pažeidimą iš lengvosios grupės į paprastąją grupę arba iš paprastosios grupės į drausmės grupę reikia turėti pataisos įstaigos drausmės komisijos teikimą.

Į nuteistųjų terminuotu laisvės atėmimu teisių ir laisvių apribojimai, kurie sudaro šios kriminalinės bausmės turinio kokybinį elementą, apima:

1) judėjimo laisvės apribojimą;

2) gyvenamosios vietos pasirinkimo apribojimą;

3) darbo teisių apribojimą;

4) ryšių su išoriniu pasauliu apribojimą;

5) gyvenimo būdo reglamentavimą;

6) priežiūrą;

7) civilinių ir valstybinių teisių apribojimą;

8) ypatingų prievartos priemonių taikymo galimybes.

Taigi baudžiamosios ir penitencinės (bausmių vykdymo) teisės teorijose terminuotos laisvės atėmimo bausmės turiniu laikomas tam tikrų teisių ir laisvių apribojimas bei specialių teisių ar pareigų nustatymas.

Tačiau penitencinės (bausmių vykdymo) teisės teorijoje terminuoto laisvės atėmimo bausmės turiniu taip pat laikomas pataisos poveikio

priemonių kompleksas, veikiantis šios bausmės vykdymo (atlikimo) laikotarpiu. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 111 straipsnis nustato, kad „Nuteistųjų, kuriems paskirtas laisvės atėmimas, pataisos priemonės yra šios: laisvės atėmimo režimas, nuteistųjų darbas, socialinė reabilitacija, bendrasis lavinimas bei profesinis mokymas“.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 41 straipsnyje tarp kitų bausmės tikslų yra įteisintas tikslas „nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį“. Tai tik patvirtina teiginį, kad be nubaudimo nebūna bausmės. Nubaudimas, kaip terminuotos laisvės atėmimo elementas, minimas penitencinės (bausmių vykdymo) teisės teorijoje. Nubaudimo, kaip terminuoto laisvės atėmimo bausmės elemento ir pataisos poveikio priemonių komplekso apimties santykis priklauso nuo pataisos įstaigos, kurią konkrečiam nuteistajam nustatė teismas ir kurioje vykdoma (atliekama) terminuoto laisvės atėmimo bausmė, kurios paskyrimas ir dydis yra tiesiogiai susiję ir priklauso nuo padaryto nusikaltimo sunkumo laipsnio ir rūšies. Nubaudimas ir pataisos poveikio priemonių kompleksas tarpusavyje neatskiriami, nors santykio proporcija gali būti nevienoda. Kaipgi nubaudimas realizuojamas terminuoto laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu? Visų pirma nubaudimas psichiškai slegia patį nuteistąjį šia bausme, taip pat slegia ir jo artimuosius, kurie žino apie paskirtą ir vykdomą kriminalinę bausmę. Šiuo aspektu nubaudimas veikia kaip auklėjamojo poveikio priemonė.

Europos Tarybos Ministrų Komitetas 1987 m. vasario 12 d. priimtų Europos kalinimo įstaigų taisyklių (rekomendacija Nr. R (87) 3) I dalyje suformulavo šiuos pagrindinius laisvės atėmimo bausmės vykdymo principus:

1. Laisvės atėmimas turi vykti tokiomis materialinėmis ir moralinėmis sąlygomis, kurios užtikrina pagarbą žmogaus orumui bei atitinka šias taisykles.

2. Šios taisyklės turi būti taikomos nešališkai. Negali būti jokios diskriminacijos dėl rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinės ar kitokios nuomonės, tautybės ar socialinės kilmės, gimimo, ekonominės ar kitos priežasties. Turi būti gerbiami tos grupės, kuriai priklauso kalinys, religiniai įsitikinimai bei moralinės nuostatos.

3. Su įkalintais asmenimis turi būti elgiamasi taip, kad būtų išsaugota jų sveikata ir savigarba ir, kiek leidžia bausmės trukmė, formuoja-

mas jų atsakomybės jausmas bei skatinami tie požiūriai ir įgūdžiai, kurie jiems geriausiai galėtų padėti sugrįžti į visuomenę ir, išėjus į laisvę, tapti gerbiančiais įstatymus ir užsidirbančiais pragyvenimui piliečiais.

4. Baudžiamąsias įstaigas ir tarnybas reguliariai turi tikrinti kvalifikuoti ir patyrę inspektoriai, kuriuos skiria atitinkami organai. Jų uždavinys yra kontroliuoti, ar šios įstaigos savo darbe vadovaujasi esamais įstatymais ir potvarkiais, kalinimo įstaigų tarnybų tikslais ir šių taisyklių reikalavimais ir kokiu lygiu tai daroma.

5. Individualių kalinių teisių apsaugą, ypač daug dėmesio skiriant įkalinimo priemonių vykdymo teisėtumui, turi užtikrinti kontrolė, kurią, vadovaujantis nacionalinėmis taisyklėmis, vykdo teisminė valdžia ar kita nepriklausanti kalinimo įstaigų administracijai tarnyba, įgaliota lankyti kalinius.

6. Šios taisyklės turi būti prieinamos personalui atitinkamomis nacionalinėmis kalbomis. Jos taip pat turi būti prieinamos kaliniams tomis pačiomis ir kitomis kalbomis, jei tai yra prasminga ir praktiškai reikalinga.

Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinė Asamblėja 1984 m. gruodžio 10 d. Konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą, priimtos pasirašyti, ratifikuoti ir prisijungti rezoliucija 39/46, 1 straipsnyje pateikia „kankinimo“ sąvoką, kuri „reiškia kiekvieną veiksmą, kuriuo kokiam nors asmeniui tyčia sukeliamas stiprus fizinis ar dvasinis skausmas arba kančia norint iš jo ar iš trečiojo asmens gauti informaciją ar prisipažinimą, nubausti jį už veiksmą, kurį jis ar trečiasis asmuo įvykdė arba įtariamas jį įvykdęs, taip pat įbauginti ar priversti jį ar trečiąjį asmenį, arba dėl kokios nors diskriminacija pagrįstos priežasties, kai tokį skausmą ar kančią sukelia valstybės pareigūnas ar kitas oficialus asmuo, arba tai daroma jiems kurstant ar žinant arba tyliai sutinkant. Ši sąvoka neapima skausmo ar kančios, kuriuos sukelia teisinės sankcijos ir kurie neatskiriami nuo šių sankcijų arba atsitiktinai jų sukelti“.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 7 straipsnyje nustatyta: „Vykdant bausmę, nesiekiama žmogaus kankinti, žiauriai su juo elgtis arba žeminti jo orumą“.

Įkalinimas jau pats savaime dėl laisvės atėmimo yra bausmė. Todėl kalinimo sąlygos bei kalinimo įstaigos režimas, išskyrus elementus, ku-

riuos pateisina izoliacija bei būtinumas palaikyti discipliną, neturi didinti kalinių kančių (EKĮT 64 taisyklė).

Į konkrečią pataisos įstaigą, nustatytą Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos, nuteistąjį siunčia kardomojo kalinimo vietos administracija, atsižvelgdama į nuteistojo asmenybės pavojingumą, visuomenės saugumą, padarytos nusikalstamos veikos pavojingumą ir pobūdį, nuteistojo sveikatą, psichologines savybes, amžių, darbingumą, turimą specialybę ir požiūrį į darbą (LR BVK 65 str.).

Įsiteisėjus nuosprendžiui, nuteistasis, kuriam paskirta laisvės atėmimo bausmė, suimamas. Jį kardomojo kalinimo vietos administracija, įsiteisėjus nuosprendžiui ne vėliau kaip per dešimt dienų nusiunčia į pataisos įstaigą. Nuteistieji, kuriems buvo taikytas lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ir kuriems dėl padarytų pažeidimų panaikintas lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, iš karto pasiunčiami į tą pačią pataisos įstaigą, kurioje jie atliko bausmę. Nėščios moterys bei motinos, turinčios vaikų iki trejų metų, siunčiamos į pataisos namus, turinčius vaikų (kūdikių) namus. Nuteistųjų siuntimo į pataisos įstaigas, taip pat priėmimo jose tvarką nustato Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės. Pataisos įstaigos administracija apie nuteistojo atvykimą per tris darbo dienas praneša nuosprendį priėmusiam teismui ir nuteistojo sutuoktiniui, sugyventiniui arba artimiesiems giminaičiams (LR BVK 66 str.).

Nuteistieji, kuriems pirmą kartą paskirtas laisvės atėmimas ir šią bausmę atlikti nustatyta pataisos namuose, gali būti palikti kardomojo kalinimo vietose, laisvės atėmimo vietų ligoninėje arba kalėjime atlikti ūkio darbus. Atlikti šiuos darbus nuteistasis paliekamas kardomojo kalinimo vietos, laisvės atėmimo vietų ligoninės arba kalėjimo direktoriaus įsakymu, jei yra rašytinis nuteistojo sutikimas. Atlikti ūkio darbus palikti nuteistieji laikomi pataisos namų paprastosios arba lengvosios grupių laikymo sąlygomis (LR BVK 68 str.).

Nuteistasis, kuriam paskirtas laisvės atėmimas, visą bausmę turi atlikti vienoje pataisos įstaigoje. Iš vienos pataisos įstaigos į kitą nuteistąjį toliau atlikti bausmės leidžiama perkelti dėl ligos arba kitų išimtinių aplinkybių, kliudančių nuteistąjį toliau laikyti toje pačioje pataisos įstaigoje. Nuteistųjų perkėlimo iš vienos pataisos įstaigos į kitą tvarką nustato Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės (LR BVK 69 str.).

Nuteistieji pataisos įstaigose laikomi atskirai arba izoliuotai. Tokio laikymo tikslas yra:

1) atskirti nuteistuosius, kurie dėl padarytų nusikaltimų pobūdžio ar asmeninių savybių gali daryti neigiamą įtaką kitiems nuteistiesiems;

2) palengvinti nuteistųjų socialinę reabilitaciją;

3) padėti užtikrinti nuteistųjų priežiūrą ir jų saugumą;

4) padėti užtikrinti, kad būtų laikomasi pataisos įstaigų saugumo ir valdymo reikalavimų.

Atskirose pataisos įstaigose turi būti laikomi vyrai ir moterys, suaugusieji ir nepilnamečiai. Izoliuoti nuo kitų nuteistųjų toje pačioje pataisos įstaigoje arba atskirose įstaigose, jei yra sąlygos, laikomi: nuteistieji, kuriems paskirtas laisvės atėmimas pirmą kartą; nuteistieji už tyčinius ir neatsargius nusikaltimus; nuteistieji užsieniečiai; buvę ar esantys valstybės politikai, teisėsaugos, teismų, prokuratūros, kontrolės, valdžios ir valdymo institucijų pareigūnai; pavojingi recidyvistai, nuteisti už sunkius arba labai sunkius nusikaltimus; nuteistieji, sergantys aktyvia plaučių tuberkulioze; nuteistieji, kuriems paskirtas laisvės atėmimas iki gyvos galvos.

Pataisos įstaigos administracija turi teisę laikyti izoliuotus nuo kitų nuteistųjų buvusius ar esamus valstybės tarnautojus, I ir II grupių invalidus, sergančius AIDS nuteistuosius, ribotai pakaltinamus asmenis, doro elgesio ir dirbančius bei režimą pažeidinėjančius nuteistuosius.

Laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigose atskirai arba izoliuoti vieni nuo kitų laikomi vyrai ir moterys, suaugusieji ir nepilnamečiai, nuteistieji, kuriems paskirtas laisvės atėmimas iki gyvos galvos.

Jeigu pataisos įstaigoje bausmę atliekantis nuteistasis raštu prašo pataisos įstaigos administraciją dėl svarbių priežasčių laikyti jį izoliuotą nuo kitų nuteistųjų, pataisos įstaigos direktorius turi teisę nutarimu perkelti tokį nuteistąjį į kamerų tipo patalpas ir laikyti jį kameroje vieną arba kartu su kitais tuo pačiu pagrindu kamerų tipo patalpose laikomais nuteistaisiais. Laiką, kuriam nuteistasis perkeliamas į kamerų tipo patalpas, nustato pataisos įstaigos direktorius. Toks nuteistojo perkėlimas į kamerų tipo patalpas nėra nuobauda (LR BVK 70 str.).

Pataisos namuose laisvės atėmimo bausmę atlieka pilnamečiai nuteistieji, kuriems teismas nustatė atlikti laisvės atėmimo bausmę pataisos namuose (LR BVK 71 str.).

Nuteistiesiems, kurie atlikti laisvės atėmimo bausmę pasiųsti tie-

siai į laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigas, taikomos pataisos namuose paprastajai grupei priskirtų nuteistųjų laikymo sąlygos. Nuteistiesiems, kurie į laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigas perkelti iš pataisos namų, taikomos tų grupių, kurioms nuteistieji buvo priskirti, kol bausmę atliko pataisos namuose, laikymo sąlygos. Šis reikalavimas netaikomas, kai pagal gydytojų komisijos išvadą tokios laikymo sąlygos netaikytinos (LR BVK 76 str.).

Pataisos namuose paprastajai ir lengvajai grupėms priskirti nuteistieji gyvena bendrabučiuose, o drausmės grupei priskirti nuteistieji nakties metu užrakinami gyvenamosiose patalpose, įrengtose pagal kamerų įrengimo reikalavimus (LR BVK 75 str.).

Nepilnamečių pataisos namuose laisvės atėmimo bausmę atlieka nepilnamečiai nuteistieji bei pilnamečiai nuteistieji, palikti šiose pataisos įstaigose Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 81 straipsnyje nustatyta tvarka (LR BVK 77 str.).

Nuteistieji, kuriems suėjo 18 metų ir kurie yra aiškiai ėmę taisytis, siekiant įtvirtinti jų pataisymo rezultatus, gali būti palikti nepilnamečių pataisos namuose iki bausmės laiko pabaigos, bet ne ilgiau kaip iki to laiko, kai jiems sueis 21 metai. Šie nuteistieji paliekami nepilnamečių pataisos namuose motyvuotu šių namų direktoriaus nutarimu. Nuteistiesiems, kuriems suėjo 18 metų, paliktiems nepilnamečių pataisos namuose, taikomas pilnamečiams nuteistiesiems nustatytas režimas, laikymo sąlygos, darbo sąlygos, maitinimo ir materialinio buitinio aprūpinimo normos (LR BVK 81 str.).

Nuteistieji nuo 18 iki 21 metų, nuolat pažeidinėjantys bausmės atlikimo režimą, gali būti Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus nutarimu, priimtu pagal nepilnamečių pataisos namų direktoriaus teikimą, perkelti iš nepilnamečių pataisos namų į pataisos namus bausmę atlikti paprastojoje grupėje (LR BVK 82 str.).

Kalėjimuose laisvės atėmimo bausmę atlieka pilnamečiai asmenys (išskyrus ribotai pakaltinamus asmenis, nėščias moteris ir vaikų iki trejų metų turinčias motinas), nuteisti už labai sunkius nusikaltimus, taip pat iš pataisos namų perkelti nuteistieji ir nuteistieji, kuriems paskirtas laisvės atėmimas iki gyvos galvos. Kalėjimuose taip pat atlieka bausmę nuteistieji, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 68 straips-

nio nustatyta tvarka palikti kalėjime atlikti ūkio darbų.

Leidžiama kalėjimuose laikinai, bet ne ilgiau kaip 10 parų laikyti iš vienos pataisos įstaigos į kitą perkeliamus nuteistuosius bei tęsti laisvės atėmimo bausmės atlikimą siunčiamus nuteistuosius (LR BVK 83 str.).

Kalėjime paprastajai ir drausmės grupėms priskirti nuteistieji (išskyrus nuteistuosius, paliktus kalėjime atlikti ūkio darbus) laikomi rakinamose kamerose.

Atvirose kolonijose laisvės atėmimo bausmę atlieka už neatsargius bei nesunkius tyčinius nusikaltimus nuteisti pilnamečiai asmenys, kuriems teismas nustatė bausmę atlikti atvirose kolonijose. Vienoje atviroje kolonijoje gali būti laikomi ir nuteistieji vyrai, ir nuteistosios moterys (LR BVK 90 str.).

Atvirose kolonijose nuteistieji:

1) laikomi be apsaugos, bet yra prižiūrimi;

2) nuo kėlimosi iki miego laiko turi teisę laisvai vaikščioti nustatytoje teritorijoje;

3) gali turėti su savimi pinigų ir vertingų daiktų, be apribojimų naudotis pinigais;

4) gali be apribojimų gauti pasimatymus, pašto ir perduodamus siuntinius, smulkiuosius paketus su spauda, gauti ir siųsti laiškus, skambinti telefonu;

5) jeigu yra būsto sąlygos, gali gyventi šalia atviros kolonijos su savo šeimomis;

6) kolonijos administracijos leidimu gali be priežiūros išvykti už kolonijos teritorijos ribų, bet tik Lietuvos Respublikos teritorijoje, jeigu to reikia dėl jų dirbamo darbo pobūdžio arba gydymosi ar mokymosi;

7) jeigu neturi galiojančių nuobaudų, kartą per savaitę gali iki dviejų parų ne darbo metu parvykti į namus. Šios išvykos leidžiamos atviros kolonijos direktoriaus įsakymu. Kelionės išlaidas apmoka patys nuteistieji arba jų artimieji giminaičiai;

8) jeigu neturi galiojančių nuobaudų, kasmetinių atostogų metu gali parvykti į namus. Ši išvyka leidžiama atviros kolonijos direktoriaus įsakymu. Kelionės išlaidas apmoka patys nuteistieji arba jų artimieji giminaičiai.

Nuteistųjų išvykimo už atviros kolonijos teritorijos ribų bei išvykų

į namus tvarką nustato Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės. Apie nuteistojo išvykas į namus pranešama prokurorui bei vietovės, į kurią vykstama, policijos komisariatui (LR BVK 91 str.).

Moterys, kurios pataisos įstaigose tapo nėščios, iš pataisos namų arba kalėjimo perkeliamos į pataisos namus, turinčius vaikų (kūdikių) namus. Nėščių moterų ir vaikų iki trejų metų turinčių motinų siuntimo ir perkėlimo į pataisos namus, turinčius vaikų (kūdikių) namus, tvarką nustato Teisingumo ir Sveikatos apsaugos ministerijos. Pataisos namuose esančių vaikų (kūdikių) namų įrengimo ir eksploatavimo reikalavimus bei vaikų aprūpinimo sąlygas nustato Sveikatos apsaugos ministerija (LR BVK 151 str.).

Nėščioms moterims ir vaikų iki trejų metų turinčioms motinoms pataisos namų administracija gali leisti gyventi ne pataisos namų teritorijoje, kol vaikui sueis treji metai. Leidimas gyventi ne pataisos namų teritorijoje įforminamas motyvuotu pataisos įstaigos direktoriaus nutarimu. Šios nuteistosios apgyvendinamos netoli pataisos namų jiems priklausančiose arba nuomojamuose gyvenamosiose patalpose ir yra nuolat pataisos namų administracijos prižiūrimos. Jos turi teisę:

1) turėti grynų pinigų ir neribotai juos naudoti;

2) paskambinti telefonu, gauti ir siųsti neribotą kiekį laiškų, smulkiųjų paketų su spauda, pašto arba perduodamus siuntinius bei pasimatymus;

3) nustatytu laiku laisvai vaikščioti pataisos namų direktoriaus nustatytoje teritorijoje. Su nustatytos teritorijos ribomis nuteistosios supažindinamos pasirašytinai.

Nuteistosios, kuri sistemingai pažeidinėja arba itin piktybiškai pažeidė nustatyto režimo reikalavimus arba elgesio taisykles, teisė gyventi ne pataisos įstaigos teritorijoje pataisos namų direktoriaus nutarimu panaikinama ir ši nuteistoji perkeliama į pataisos namus toliau atlikti bausmę (LR BVK 152 str.).

Vaikų iki trejų metų turinčioms nuteistosioms gali būti sudarytos sąlygos pačioms auginti ir prižiūrėti vaikus, kol jiems sueis treji metai. Šios nuteistosios motinos gali būti apgyvendinamos kartu su vaikais pataisos namų vaikų (kūdikių) namų patalpose. Nuteistųjų motinų pageidavimu jų vaikai gali būti laikomi vietovės, kurioje yra pataisos namai,

vaikų (kūdikių) namuose. Nuteistosios motinos, kurių vaikai iki trejų metų laikomi pataisos namų arba vietovės, kurioje yra pataisos namai, vaikų (kūdikių) namuose, turi teisę kasdien ne mažiau kaip po dvi valandas pasimatyti su savo vaikais. Į pasimatymo su vaikais laiką neįskaitoma krūtimi maitinančioms motinoms skirtas vaikų maitinimo laikas. Pasimatymų su vaikais iki trejų metų tvarką nustato Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės (LR BVK 153 str.).

Nuteistiesiems, laikomiems pataisos namuose lengvosios grupės sąlygomis, bei nuteistiesiems, laikomiems pataisos namuose paprastosios grupės sąlygomis ir atbuvusiems ne mažiau kaip vieną trečdalį bausmės laiko, taip pat nuteistiesiems, paliktiems kardomojo kalinimo vietose, laisvės atėmimo vietos ligoninėje ar kalėjime atlikti ūkio darbus, gali būti leidžiama išvykti be sargybos už pataisos įstaigos ar kardomojo kalinimo vietos teritorijos ribų, jeigu to reikia dėl bendrojo lavinimo, profesinio mokymo arba dėl nuteistųjų dirbamo darbo pobūdžio.

Nepilnamečių pataisos namuose laikomiems nuteistiesiems, atlikusiems ne mažiau kaip tris mėnesius laisvės atėmimo bausmės, gali būti leidžiama išvykti be palydos už pataisos namų teritorijos ribų, jeigu to reikia dėl bendrojo lavinimo, profesinio mokymo arba dėl jų dirbamo darbo pobūdžio.

Neleidžiama išvykti be sargybos arba be palydos už pataisos įstaigos ar kardomojo kalinimo vietos teritorijos ribų (LR BVK 154 str.):

1) pavojingiems recidyvistams;

2) asmenims, nuteistiems už labai sunkius nusikaltimus;

3) nuteistiesiems, iš kurių ši teisė buvo atimta dėl padarytų pažeidimų;

4) užsieniečiams;

5) ribotai pakaltinamiems, sergantiems infekcinėmis ligomis nuteistiesiems.

Nuteistųjų, kuriems gali būti suteikta teisė išvykti be sargybos arba be palydos, sąrašus, atsižvelgęs į pateiktas jų asmens bylas, tvirtina Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktorius arba jį pavaduojantis pareigūnas. Ši teisė suteikiama pataisos įstaigos ar kardomojo kalinimo vietos direktoriaus nutarimu. Teisę išvykti be sargybos arba be palydos turintys nuteistieji gali būti užtikrinant jų priežiūrą apgyvendinti pataisos įstaigos ar kardomojo kalinimo vietos gyvenamo-

siose patalpose, esančiose šalia įstaigos. Nuteistajam, kuris pažeidė jam nustatyto režimo reikalavimus arba elgesio taisykles, pataisos įstaigos ar kardomojo kalinimo vietos direktoriaus nutarimu gali būti atimta teisė išvykti be sargybos arba be palydos. Jei pasikeičia darbo, bendrojo lavinimo ar profesinio mokymo sąlygos, pataisos įstaigos ar kardomojo kalinimo vietos direktoriaus nutarimu nuteistojo teisė išvykti be sargybos arba be palydos panaikinama (LR BVK 155 str.).

Teisė išvykti be sargybos arba be palydos suteikia nuteistajam galimybę būti darbo, bendrojo lavinimo ar profesinio mokymo laiku tam tikroje teritorijoje arba vykti tam tikru maršrutu. Su teritorijos, kurioje leidžiama būti šią teisę turintiems nuteistiesiems, ribomis arba maršrutu, kuriuo leidžiama vykti be sargybos arba be palydos, nuteistieji supažindinami pasirašytinai. Nuteistųjų, kuriems suteikta teisė išvykti be sargybos arba be palydos, elgesio taisykles nustato Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės (LR BVK 156 str.).

Terminuoto laisvės atėmimo bausmę savo baudžiamuosiuose įstatymuose turi visos pasaulio valstybės. Tačiau laisvės atėmimo bausmė nėra tokia veiksminga nuteistųjų pataisymo priemonė kaip jai alternatyvios bausmės, nesusijusios su laisvės atėmimu, ir baudžiamojo poveikio priemonės. Kai kuriose valstybėse iškilo rimtų problemų dėl pataisos įstaigų perpildymo. Dėl šios problemos kilo kitų problemų, tokių kaip tuberkuliozės plitimas tarp nuteistųjų, asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, bedarbystė pataisos įstaigose, nepakankami šių įstaigų veiklos aprūpinimo ištekliai ir kt.

Kokia gi skaičių, susijusių su laisvės atėmimu, įskaitant kardomąjį kalinimą (suėmimą), dinamika remiantis Teisingumo ministerijos 1995 m. spalio 9 d. raštu Nr. S–1551 „Dėl baudžiamosios politikos kryptingumo ir efektyvumo“, adresuotu Respublikos Prezidentui, Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui ir Ministrui Pirmininkui, bei Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 metų leidiniu „Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2001“?

Asmenys, laikomi laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo įstaigose

Data	Bendras nuteistųjų laisvės atėmimu ir asmenų, kuriems paskirta kardomoji priemonė – suėmimas, skaičius	Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičius	Asmenų, kuriems paskirta kardomoji priemonė – suėmimas, skaičius
1990 01 01	8586	–	–
1991 01 01	8894	–	–
1992 01 01	9175	–	–
1993 01 01	9900	–	–
1994 01 01	10 357	–	–
1995 01 01	12 671	9155	3516
1996 01 01	13 289	10 364	2925
1997 01 01	12 200	10 007	2193
1998 01 01	13 628	11 052	2576
1999 01 01	14 404	11 983	2421
2000 01 01	14 412	12 205	2207
2001 01 01	9516	7601	1915
2002 01 01	11 566	9755	1811

Nuteistieji laisvės atėmimo įstaigose pagal lytį

Data	Iš viso nuteistųjų laisvės atėmimu	Nuteistieji vyrai	Nuteistosios moterys
1996 01 01	10 364	9862	502
1999 01 01	11 983	11 374	609
2000 01 01	12 205	11 656	549
2001 01 01	7601	7365	236
2002 01 01	9755	9373	382

Vidutinė nuteistųjų bausmės trukmė laisvės atėmimo įstaigose

Vidutinė laisvės atėmimo bausmės trukmė	Datos		
	2000 01 01	2001 01 01	2002 01 01
Vidutinė bausmės vykdymo trukmė pagal teismo nuosprendį	4 m. 4 mėn.	2 m. 2 mėn.	4 m. 8 mėn.
Reali bausmės atlikimo trukmė	2 m. 1 mėn.	4 m. 2 mėn.	2 m. 6 mėn.

Europos Tarybos Kriminalinių problemų komiteto skelbiami duomenys apie kalinių skaičių įkalinimo įstaigose 2001 m. rugsėjo 1 d.

Valstybė – Europos Tarybos narė	Įkalinimo įstaigose laikomų kalinių skaičius (įskaitant kalinius, laukiančius teismo nuosprendžių)	Kalinių populiacija 100 000 gyventojų	Kalinių, laikomų įkalinimo įstaigų 100 vietų, skaičius
Lietuva	10 750	291	108
Latvija	8617	364	90
Estija	4789	350	96
Lenkija	80 004	207	117
Rusija	97 1496	671	103
Ukraina	198 885	406	92
Čekija	21 206	207	105
Slovakija	7509	139	84
Vengrija	17 119	171	156
Bulgarija	9283	114	91
Slovėnija	1115	58	108
Prancūzija	47 005	77,1	97

Olandija	15 246	95,4	97
Belgija	8764	85,4	127
Vokietija	78 707	95,8	103
Norvegija	2666	59,2	92
Danija	3150	58,9	90
Švedija	6089	68,5	105
Suomija	3040	58,7	90

Europos Tarybos Ministrų komiteto 1999 m. rugsėjo 30 d. rekomendacijoje Nr. R (99) 22 „Dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos mažinimo“ įtvirtinti šie principai:

1. Laisvės atėmimas turėtų būti taikomas kaip išimtinė priemonė ir tiktai tais atvejais, kai nusikaltimo sunkumas neleidžia taikyti kitų sankcijų ar priemonių.

2. Kalėjimų populiacijos išplitimas turėtų būti beveik išimtinė priemonė. Šalys, kurių kalėjimai turi pakankamai įkalinimo vietų, tačiau sunkiai prisitaiko prie vietinių poreikių, turėtų racionaliau paskirstyti šias vietas.

3. Prokurorai ir teisėjai, atsižvelgdami į nusikaltimo sunkumo laipsnį, turėtų nustatyta tvarka taikyti visuomenines sankcijas.

4. Šalys narės turėtų suprasti, kad tam tikrų nusikaltimų dekriminalizavimas ir tam tikrų nusikaltimų rekvalifikavimas turėtų pakeisti laisvės atėmimo bausmę.

5. Stengiantis sumažinti laisvės atėmimo bausmių skaičių, turėtų būti atkreiptas dėmesys į ilgalaikes bausmes, taikant nuoseklią strategiją, mažinant kalėjimų populiaciją bei detaliai analizuojant įtakos turinčius veiksnius, kontroliuojant nusikaltimų prevenciją, visuomenės požiūrį ir supratimą bei esamą bausmių praktiką.

Rekomendacijos Nr. R (99) 22 priedo 15 punkte vietoj laisvės atėmimo bausmės siūlomos šios visuomeninės sankcijos ir priemonės:

1) atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės teismo nustatytomis sąlygomis;

2) probacijos, kaip savarankiškos sankcijos, taikymas, neskelbiant jos kaip įkalinimo bausmės;

3) veiksmingos priežiūros taikymas;

4) viešųjų (nemokamų) darbų vykdymas;

5) kontraktų su specifinėmis nusikaltėlių kategorijomis sudarymas;

6) tarpininkavimas tarp aukos ir nusikaltėlio (kompensacija aukai, apribojimai išvykti iš namų arba nuteistųjų elektroninis stebėjimas).

10.4.

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės vykdymo tvarka ir sąlygos

Laisvės atėmimas iki gyvos galvos – tai viena iš kriminalinių bausmių, nustatytų Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42 straipsnyje, kuri skiriama nusikaltimą padariusiam asmeniui.

Teisingumo ministras J. Prapiestis 1995 m. spalio 9 d. rašte Nr. S–1551 „Dėl baudžiamosios politikos kryptingumo ir efektyvumo“ Respublikos Prezidentui A. Brazauskui, Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui Č. Juršėnui ir Ministrui Pirmininkui A. Šleževičiui rašė: „Paminėtinas ir dar vienas aspektas, kuris per artimiausius trejus metus gali tapti rimta problema – tai įkalintieji iki gyvos galvos. Nuo 1991 m. spalio mėnesio, kai BK buvo papildytas nuostata dėl mirties bausmės pakeitimo įkalinimu iki gyvos galvos, 27 asmenims buvo taikyta ši taisyklė (be to, dar 5 asmenys, nuteisti mirties bausme, laukia malonės prašymų nagrinėjimo rezultatų). Prognozuojama, kad per kiekvienus metus 10 asmenų bus naujai taikomas įkalinimas iki gyvos galvos, o panaikinus ar sustabdžius mirties bausmę, – net iki 20 asmenų. Pagal galiojančius įstatymus įkalintieji iki gyvos galvos gali tikėtis palengvinti savo dalią tik per malonę, kurios prašyti leidžiama atlikus ne mažiau 10 metų bausmės. Taigi artimiausiu metu tokių asmenų skaičius gali pasiekti kritinę ribą, kai juos dėl padidinto pavojingumo nebus galima laikyti vienoje įstaigoje“.

Laisvės atėmimas iki gyvos galvos kaip savarankiška bausmės rūšis atsirado nuo tada, kai 1998 m. gruodžio 21 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 22, 24, 42, 43, 49, 50, 54^1, 71, 75, 105, 227^1, 227^3 straipsnių pakeitimo įstatymas Nr. VIII–983 (Žin., 1998,

Nr. 115–3238), kuris panaikino mirties bausmę, pakeisdamas ją šio kodekso Ypatingosios dalies 71, 75, 105, 227^1 ir 227^3 straipsnių sankcijose laisvės atėmimu iki gyvos galvos. Šis įstatymas įsigaliojo 1998 m. gruodžio 31 d., t. y. nuo jo paskelbimo oficialiame leidinyje „Valstybės žinios“. 1998 m. gruodžio 21 d. Lietuvos Respublikos nuteistų mirties bausme asmenų, kuriems ši bausmė nebuvo įvykdyta, mirties bausmės pakeitimo laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme įstatymo Nr. VIII–984 (Žin., 1998, Nr. 115–3239) 1 straipsnio 1 dalyje buvo nustatyta, kad „Nuteistiesiems mirties bausme asmenims, kuriems ši bausmė nebuvo įvykdyta, kai teismo nuosprendis įsiteisėjo ir nebuvo panaikintas ar pakeistas kasacine tvarka, mirties bausmė keičiama laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme“. Šiems asmenims Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus trijų teisėjų kolegija Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro teikimu, kurį jis buvo įpareigotas pateikti per vieną mėnesį nuo šio įstatymo įsigaliojimo dienos, mirties bausmę pakeičia laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme.

Taigi Lietuvos Respublika 1998 m. gruodžio mėnesį įvykdė Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolo Nr. 6 (Žin., 2000, Nr. 96–3016) dėl mirties bausmės panaikinimo, iš dalies pakeisto protokolu Nr. 11, kurio nuostatos įsigaliojo 1998 m. lapkričio 1 d., 1 straipsnio nuostatą: „Mirties bausmė panaikinama. Niekas negali būti nuteistas mirties bausme, ir ji niekam nevykdoma“. Šios konvencijos protokolo Nr. 6 2 straipsnis leidžia valstybei „savo įstatymuose nustatyti mirties bausmę už veiksmus karo metu arba atsiradus neišvengiamam pavojui kilti karui; tokia bausmė gali būti taikoma tik įstatymų nustatytais atvejais ir pagal jų nuostatas. Atitinkama valstybė privalo pranešti Europos Tarybos Generaliniam Sekretoriui tokių įstatymų nuostatas dėl mirties bausmės“.

Lietuvos Respublika laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę pasirinko kaip alternatyvą mirties bausmei. 2000 m. rugsėjo 26 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymu Nr. VIII–1968 (Žin., 2000, Nr. 89–2741) patvirtintame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse laisvės atėmimas iki gyvos galvos numatytas Specialiosios dalies dvylikoje sankcijų (iki tol galiojusio Baudžiamojo kodekso Ypatingojoje dalyje laisvės atėmimas iki gyvos galvos buvo numatytas penliose sankcijose).

Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės viešai skelbiamais duomenimis, laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliko: 1998 m. sausio 1 d. – 34, 1999 – 56, 2000 – 61, 2001 – 68, 2002 m. sausio 1 d. – 77 asmenys. Lietuvos teismai šia bausme 2000 m. nuteisė 6 asmenis, 2001 m. – 14 asmenų.

Nors laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė yra savarankiška kriminalinė bausmė, tačiau pagal savo teisinę prigimtį ji yra gimininga terminuoto laisvės atėmimo bausmei. Abiejų bausmių esmė yra ta pati – fizinis nuteistųjų nuo visuomenės izoliavimas. Panašus ir abiejų bausmių turinys – tai tam tikrų teisių ir laisvių apribojimas bei specialių teisių ir pareigų nustatymas.

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės požymiai yra nebūdingi kitoms kriminalinėms bausmėms, kurios susijusios su nuteistųjų izoliavimu nuo visuomenės. Ši bausmė neribojama terminais, be to, ją skiriant ir vykdant neišskeliamas uždavinys pataisyti nuteistąjį, ji turi tik specialiosios ir bendrosios prevencijos tikslą. Šį teiginį patvirtina tai, kad šia bausme nuteistų asmenų kategorijai, kol jie bausmę atlieka kalėjime, netaikomos pataisos priemonės (išskyrus laisvės atėmimo režimą), numatytos Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 111 straipsnyje – socialinė reabilitacija, bendrasis lavinimas ir profesinis mokymas. Nuteistiesiems laisvės atėmimu iki gyvos galvos taip pat nėra privalomas darbas (LR BVK 167 str.), kuris yra privalomas terminuoto laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems (LR BVK 125 str.) ir kuris yra viena iš pataisos priemonių.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 51 straipsnis nustato, kad „Jeigu baudžiamasis įstatymas numato galimybę švelninti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, sušvelnintos laisvės atėmimo bausmės terminas negali būti trumpesnis negu dvidešimt penkeri metai“.

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 165 straipsnį nuteistieji laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atlieka kalėjimuose. Pirmuosius 10 metų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atlikę nuteistieji, atsižvelgiant į jų elgesį atliekant bausmę bei saugumo reikalavimus ir kai yra kalėjimo administracijos teikimas, apylinkės teismo nutartimi toliau atlikti bausmę gali būti perkelti į pataisos namus. Kalėjimuose laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekantys nuteistieji laikomi kamerose po vieną, o jų sutikimu – po du. Pataisos namuose

šie nuteistieji laikomi atskirai arba izoliuoti nuo kitų nuteistųjų.

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekantys nuteistieji turi šias specialiąsias teises (LR BVK 166 str.):

1) už asmeninėse sąskaitose turimus pinigus įsigyti maisto produktų ir būtiniausių reikmenų (LR BVK 92 str.);

2) už asmeninėse sąskaitose turimus pinigus įsigyti neribotą kiekį literatūros ir rašomųjų reikmenų, taip pat prenumeruoti laikraščius ir žurnalus (LR BVK 93 str.);

3) gauti įstatymo nustatytą kiekį ir atitinkamais laiko intervalais bei atsižvelgiant į tai, ar kalėjime, ar pataisos namuose laikomas nuteistasis laisvės atėmimu iki gyvos galvos, trumpalaikius ir ilgalaikius pasimatymus su giminaičiais ir kitais asmenimis (LR BVK 94 str.);

4) neribotai gauti smulkiuosius paketus su spauda, o pašto bei perduodamus siuntinius – įstatymo nustatytą kiekį ir atitinkamais laiko intervalais ir atsižvelgiant į tai, ar kalėjime ar pataisos namuose laikomas nuteistasis iki gyvos galvos (LR BVK 95 str.);

5) naudotis nešiojamaisiais televizoriais, kompiuteriais, vaizdo magnetofonais, nešiojamaisiais radijo imtuvais bei kompiuterinių žaidimų aparatais (LR BVK 96 str.);

6) turėti laikrodžius, dėvėti savo drabužius bei avėti savo avalynę (LR BVK 97 str.);

7) gauti ir siųsti pinigines perlaidas (LR BVK 98 str.);

8) siųsti ir gauti neribotą kiekį laiškų (LR BVK 99 str.);

9) kreiptis į valstybės ir savivaldybių institucijų pareigūnus ir tarnautojus, visuomenines organizacijas ir tarptautines institucijas su pasiūlymais, prašymais (pareiškimais), peticijomis ir skundais (LR BVK 100 str.);

10) gauti teisinę pagalbą (LR BVK 101 str.);

11) paskambinti telefonu, kiek nustatyta įstatymo ir atitinkamais laiko intervalais ir atsižvelgiant į tai, ar kalėjime, ar pataisos namuose laikomas nuteistasis laisvės atėmimu iki gyvos galvos (LR BVK 102 str.);

12) kasdien pasivaikščioti gryname ore Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso numatytais atvejais (LR BVK 103 str.);

13) atlikti religines apeigas (LR BVK 106 str.);

14) sudaryti santuoką (LR BVK 107 str.);

15) sudaryti civilinius sandorius (LR BVK 108 str.);

16) palaikyti ryšius su savo valstybių atstovais, jeigu nuteistasis laisvės atėmimu iki gyvos galvos yra užsienietis (LR BVK 109 str.).

Nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, turi specialiąsias pareigas ir jiems taikomi draudimai, kurie privalomi terminuotą laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems (LR BVK 110 str.).

Pratimai

1 pratimas. Nuteistasis A. Petrauskas nepilnamečių pataisos namuose sumušė nuteistąjį V. Rimonį ir sulaužė jam nosį. Šios įstaigos direktorius apylinkės teismui pateikė raštą, prašydamas perkelti nuteistąjį A. Petrauską į atvirą koloniją, kurioje bausmę atlieka suaugusieji nuteistieji. Apylinkės teismas raštą patenkino ir tuo klausimu priėmė nutarimą.

1. Už kokius bausmės atlikimo režimo pažeidimus nuteistieji gali būti perkelti iš nepilnamečių pataisos namų į kitas pataisos įstaigas?

2. Į kokias pataisos įstaigas gali būti perkelti nuteistieji iš nepilnamečių pataisos namų?

3. Ar teismas kompetentingai priėmė sprendimą?

4. Nuo kokio amžiaus (18–20, 18–21, 18–23 metų) nuteistieji gali būti perkelti iš nepilnamečių pataisos namų į kitas pataisos įstaigas?

5. Ar tinkamos dokumentų formos, nurodytos pavyzdyje?

6. Kokius dar sprendimus turėjo priimti ar daryti įtaką nepilnamečių pataisos namų direktorius?

2 pratimas. Nuteistasis S. Tamulis, atvykęs atlikti bausmės į pataisos namus, buvo priskirtas drausmės grupei. Jis kreipėsi į pataisos namų administraciją, prašydamas pateikti jam rašytinę informaciją apie šioje grupėje laikomų nuteistųjų laikymo sąlygas. Administracijos darbuotojas, perrašydamas Bausmių vykdymo kodekso atitinkamo straipsnio tekstą, nukrypo nuo įstatymo. Tekstas buvo toks:

„1. Drausmės grupei priskirti nuteistieji turi teisę:

1) įsigyti būtiniausių reikmenų;

2) per tris mėnesius siųsti arba gauti vieną perduodamą siuntinį;

3) gauti ir siųsti tris laiškus per mėnesį, taip pat gauti vieną smulkųjį paketą su spauda per savaitę;

4) vieną kartą per mėnesį paskambinti telefonu;

5) gauti vieną trumpalaikį pasimatymą per mėnesį“.

1. Kokius nukrypimus nuo kodekso teisės normų padarė administracijos atstovas, perrašydamas jo straipsnį?

2. Kokie dar kodekso pažeidimai padaryti šiuo atveju?

3 pratimas. Nuteistasis A. Kibildis apskundė apygardos administraciniam teismui pataisos namų administracinės komisijos 2003 m. gegužės 20 d. sprendimą paskirti jį į drausmės grupę, nes nuteistasis mano, kad yra griežtinama jo teisinė padėtis ir bausmę jis turi atlikti pagal teisės aktuose, galiojusiuose jo nuteisimo metu – 2003 m. balandžio 8 d., nustatytą tvarką ir sąlygas.

Pateikite teisinę šios situacijos analizę.

4 pratimas. Alytaus pataisos namų 9 būrio nuteistieji susiskirstė į atskiras grupuotes, t. y. vilniečių, kauniečių, panevėžiečių ir kt. Nuteistieji, priklausantys panevėžiečių grupuotei, ėmė kelti savo neteisėtus reikalavimus kitiems nuteistiesiems ir net pataisos namų administracijai.

Kaip bausmių vykdymo teisės normomis reguliuojami tokie santykiai?

5 pratimas. Lietuvos Respublikos pilietis E. Rūkas, anksčiau teistas už chuliganizmą ir atlikęs 3 m. 6 mėn. laisvės atėmimo bausmę (teistumas išnykęs), padarė nusikaltimą, t. y. apysunkį kūno sužalojimą dėl neatsargumo. Teismas už šio nusikaltimo padarymą jam paskyrė vienerių metų laisvės atėmimo bausmę.

Kokioje pataisos įstaigoje nuteistasis E. Rūkas atliks bausmę?

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89–2741: 41, 42, 48–51, 66, 80, 90, 91 str.
2. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 7, 19–21, 46–91, 111, 140–143, 151–156, 165–168 str.
3. Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą // Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: LTA, 1999, 1 str.
4. Europos Tarybos Ministrų komiteto 1999 m. rugsėjo 30 d. rekomendacija Nr. R (99) 22 „Dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos mažinimo“.

5. Europos kalinimo įstaigų taisyklės // Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: LTA, 1999: 1–6, 64 taisyklės.
6. Teisingumo ministro 2003 m. balandžio 17 d. įsakymas Nr. 107 „Dėl Pataisos inspekcijų pareigūnų įgaliojimų, skiriant nuteistiesiems, atliekantiems viešųjų darbų ir laisvės apribojimo bausmes, bei lygtinai paleistiems iš pataisos įstaigų asmenims paskatinimo priemones ir nuobaudas, bei jų skyrimo tvarkos, Lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų asmenų itin piktybiškų viešosios tvarkos ir nustatytų pareigų pažeidimų sąrašo ir Pataisos inspekcijų darbo tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 40–1856.
7. Teisingumo ministro ir sveikatos apsaugos ministro 2003 m. balandžio 22 d. įsakymas Nr. 115/V – 231 „Dėl Nėščių moterų ir vaikų iki trejų metų turinčių motinų siuntimo ir perkėlimo į pataisos namus, turinčius vaikų (kūdikių) namus, tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 39–1798.
8. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. balandžio 18 d. įsakymas Nr. 4/07–68 „Dėl Laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų priskyrimo pataisos įstaigų paprastajai, lengvajai ir drausmės grupėms kriterijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 38–1758.
9. Space I (Annual penal statistics of the Council of Europe), 2001 Enquiry. – European Committee crime problems: Strasbourg, 12 June 2002, p. 10.
10. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2001. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002, p. 22.
11. Abramavičius A., Čepas A., Drakšienė A. ir kt. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 2-asis papildytas leidimas. – Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 354–356.
12. Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003.
13. Уголовно-исполнительное право: учебник, 2-ое издание / ред. В. И. Селиверстов. – Москва: Юристъ, 2001, с. 85–87.

Papildoma literatūra

1. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. rugsėjo 2 d. nutarimas Nr. 1109 „Dėl Nuteistųjų arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmėmis pristatymo į bausmės atlikimo vietą tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 85–3870.
2. Teisingumo ministro ir vidaus reikalų ministro 2003 m. kovo 13 d. įsakymas Nr. 72/1V–75 „Dėl Pataisos inspekcijų ir policijos bendradarbiavimo vykdant laisvės apribojimo bausmę tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 28–1155.
3. Teisingumo ministro 2003 m. birželio 18 d. įsakymas Nr. 182 „Dėl Areštinių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 68–3095.
4. Teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 76–3498.
5. Teisingumo ministro 2003 m. rugsėjo 30 d. įsakymas Nr. 243 „Dėl didžiausio leidžiamų laikyti kiekvienoje areštinėje nuteistųjų skaičiaus patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 94–4260.
6. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. rugsėjo 1 d. įsakymas Nr. 4/07 „Dėl Kybartų atvirosios kolonijos ribų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 85–3897.
7. Švedas G. Laisvės atėmimo bausmės teisiniai aspektai // Teisės apžvalga. 1991, Nr. 4.
8. Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė ir jos vykdymo teisinės problemos: daktaro dis., soc. mokslai (teisė). – Vilnius: Vilniaus universitetas, 1993.

11. SPECIALIOSIOS NUTEISTŲJŲ, KURIEMS PASKIRTOS LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĖS, TEISĖS IR PAREIGOS

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse ypač daug dėmesio skiriama nuteistųjų laisvės atėmimo bausmėmis specialiosios teisinės padėties reglamentavimui. Šiam klausimui numatytas ištisas IV dalies X skyriaus šeštasis skirsnis (92–110 straipsniai), pavadintas „Specialiosios nuteistųjų, kuriems paskirtos laisvės atėmimo bausmės, teisės ir pareigos“. 1971 m. Pataisos darbų kodekse šiam klausimui numatyti tik trys straipsniai. Tačiau Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas nuteistųjų specialiąsias teises ir pareigas numatė ne tiktai šeštajame skirsnyje, bet ir kituose IV dalies skyrių skirsniuose, pavyzdžiui, pagal šio kodekso 118 straipsnio prasmę nuteistieji laisvės atėmimu, jeigu jie nesutinka su kai kuriais pataisos įstaigos administracijos sprendimais arba veiksmais, turi teisę protestuoti. Šis protestas gali būti išreikštas badavimu, atsisakymu dirbti ar vykdyti kitus pataisos įstaigos administracijos įsakymus ar nurodymus. 125 straipsnyje yra įteisinta nuteistųjų laisvės atėmimu specialioji pareiga: „Kiekvienas laisvės atėmimo bausmę atliekantis nuteistasis privalo dirbti, jeigu jam darbą siūlo pataisos įstaigos administracija“. 134 straipsnyje yra įteisinta šios kategorijos nuteistųjų pareiga – dirbti paeiliui ne darbo metu ne ilgiau kaip dvi valandas nemokamus darbus, jeigu nuteistuosius į šiuos darbus įtraukia pataisos įstaigos administracija. Šie nuteistieji gali būti įtraukti tik į pataisos įstaigų ir gretimų teritorijų tvarkymo, taip pat į nuteistųjų kultūros ir buities sąlygų gerinimo darbus. 139 straipsnyje nustatyta nuteistiesiems laisvės atėmimu specialioji teisė – steigti nuteistųjų kolektyvo tarybas. 153 straipsnis nustato, kad „Nuteistosios motinos, kurių vaikai iki trejų metų laikomi pataisos namų arba vietovės, kurioje yra pataisos namai, vaikų (kūdikių) namuose, turi teisę kasdien ne mažiau kaip po dvi valandas pasimatyti su savo vaikais“.

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 5 straipsnį nuteistų asmenų teisių bei laisvių apribojimus ir nuteistųjų asmenų

pareigas nustato tik Lietuvos Respublikos įstatymai. Nuteistojo elgesį gali suvaržyti tik draudimas arba pareiga.

Pirmoji nuteistųjų, atliekančių laisvės atėmimo bausmes, specialiųjų teisių ir pareigų ypatybė yra tai, kad jos realizuojamos nuolat (pvz., specialioji teisė susirašinėti, specialioji pareiga laikytis nustatytos pataisos įstaigų tvarkos), todėl kad jos, skirtingai negu pagrindinės ir pilietinės teisės ir pareigos, yra tiesiogiai susijusios su bausmės esme, priemonėmis ir metodais, kuriuos taikant siekiama laisvės atėmimo bausmių tikslų.

Antroji nuteistųjų, atliekančių laisvės atėmimo bausmes, specialiųjų teisių ir pareigų ypatybė yra tai, kad nuteistųjų laisvės atėmimu pagrindinės ir pilietinės teisės ir pareigos yra beveik pastovios (pvz., piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, turi rinkimų teisę), o šių asmenų specialiosios teisės ir pareigos kinta – priklauso nuo pataisos įstaigos grupės (paprastosios, lengvosios, drausmės), kuriai priskirti nuteistieji, įstatymo nustatytų laikymo sąlygų, nuteistųjų elgesio ir valstybės bausmių vykdymo politikos pokyčių.

Trečioji nuteistųjų, atliekančių laisvės atėmimo bausmes, specialiųjų teisių ir pareigų ypatybė yra tai, kad jos nustatomos tiktai bausmių vykdymo teisės normomis, ir tai, kad šios normos reguliuoja tuos santykius, kurie įprastiniame gyvenime teisės normomis nereguliuojami, arba įneša ryškių pokyčių į esamus teisinius santykius, susiklosčiusius tik tarp nuteistųjų laisvės atėmimu ir šias bausmes vykdančių institucijų kaip ypatingų teisių ir pareigų subjektų.

Specialiosios nuteistųjų laisvės atėmimu pareigos išreikštos vienų ar kitų veiksmų draudimais arba priešingai – įpareigojimais atlikti vienokius ar kitokius veiksmus.

Vienų ar kitų nuteistųjų laisvės atėmimu veiksmų draudimų priežastys yra noras užtikrinti nuolatinę nuteistųjų laisvės atėmimu priežiūrą, užkardyti galimus pabėgimus, šalinti sąlygas, skatinančias galimus šiurkščius nuteistųjų laisvės atėmimu nustatyto režimo ir pataisos įstaigų vidaus tvarkos pažeidimus ir net nusikalstamas veikas. Taip, pavyzdžiui, draudimas nuteistiesiems laisvės atėmimu turėti visų rūšių šaunamųjų ir nešaunamųjų ginklų, šaudmenų bei sprogmenų, ginklų šaudmenų ir sprogmenų aprašymų, dujų balionėlių (išskyrus vienkartinius žiebtuvė-

lius), pinigų, visų rūšių alkoholinių gėrimų, kvepalų, odekolonų ir kitų gaminių, kurių sudėtyje yra etilo alkoholio, taip pat narkotinių, psichotropinių ir toksinių medžiagų, jų pirmtakų, stipriai veikiančių vaistų (LR BVK 1 priedas) – svarbiausias teisėtvarkos pažeidimų ir nusikalstamų veikų darymo užkardymo veiksnys.

Specialiosios pareigos, išreikštos draudimų pavidalu, yra baudžiamojo pobūdžio, nors jų vykdymas ar susilaikymas nuo draudžiamo veiksmo turi drausminančią reikšmę.

Specialiųjų pareigų nustatymas nuteistiesiems, atliekantiems laisvės atėmimo bausmes, turi tikslą auklėti juos drausmingais, gerbiančiais įstatymus ir turinčiais atsakomybės jausmą asmenimis. Būtent tai, kad daugelis laisvės atėmimo bausmes atliekančių nuteistųjų šiomis savybėmis, kurios daugeliui įstatymams paklusnių piliečių yra tiktai moralinis reikalavimas, nepasižymi, nuteistiesiems laisvės atėmimu nustatytos specialiosios pareigos tampa teisiniu reikalavimu.

Nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmes, privalo laikytis nustatytos pataisos įstaigų tvarkos. Pataisos įstaigose tvarka palaikoma, jeigu nuteistieji laikosi dienotvarkės. Dienotvarkėje numatytas laikas socialinės reabilitacijos renginiams, kuriuos lanko nuteistieji. Tai nuteistųjų specialioji teisė, o kartais ir specialioji pareiga, turinti auklėjamąjį pobūdį. Nuteistiesiems už iniciatyvą ir aktyvų dalyvavimą socialinės reabilitacijos programose gali būti skiriamos paskatinimo priemonės.

Specialiosios nuteistųjų laisvės atėmimu pareigos, išreikštos kaip įpareigojimas atlikti vienokius ar kitokius veiksmus, neturi tikslo nuteistiesiems sukelti fizinių kančių. Jos daro didelį drausminantį ir auklėjamąjį poveikį nuteistiesiems. Šios specialiosios pareigos visų rūšių pataisos įstaigose beveik vienodos ir nepriklauso nuo nuteistųjų elgesio pokyčių.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 110 straipsnis nustato specialiąsias nuteistųjų, kuriems paskirta laisvės atėmimo bausmė, pareigas:

„1. Laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji privalo:

1) laikytis nustatytos pataisos įstaigų tvarkos;

2) vykdyti pataisos įstaigos administracijos reikalavimus;

3) administracijos paskyrimu eilės tvarka budėti gyvenamosiose patalpose;

4) tausoti pataisos įstaigos turtą.

2. Laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems draudžiama:

1) organizuoti piketus, mitingus, demonstracijas, riaušes ir kitus neteisėtus renginius ir juose dalyvauti;

2) steigti politines partijas ir organizacijas ir dalyvauti jų veikloje;

3) įsigyti, gaminti, platinti ar vartoti alkoholinius gėrimus ar jų surogatus, narkotines, psichotropines ar kitas psichiką veikiančias medžiagas, vartoti be gydytojo leidimo medikamentus, naudoti toksines priemones;

4) pirkti, parduoti, keisti, dovanoti ar kitaip perleisti tiek savo, tiek ir valstybės turtą kitiems kalinamiesiems, nuteistiesiems ar pataisos įstaigų administracijos darbuotojams; taip pat atlikti mokamas ar kitaip atlyginamas paslaugas tiek kitiems kalinamiesiems ar nuteistiesiems, tiek pataisos įstaigų administracijos darbuotojams;

5) daryti tatuiruotes sau ir kitiems asmenims;

6) platinti be pataisos įstaigos administracijos leidimo rankraščius ir kitus leidinius;

7) kurstyti kitus kalinamuosius ar nuteistuosius atsisakyti vykdyti pataisos įstaigų administracijos reikalavimus;

8) reikalauti bet kokios paslaugos iš kito nuteistojo ar kalinamojo, naudoti fizinį ar psichinį smurtą prieš kitus asmenis.

3. Nustatytų pareigų ir draudimų nesilaikantys nuteistieji atsako pagal Lietuvos Respublikos įstatymus“.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 1 priedas nustato daiktų ir reikmenų, kuriuos draudžiama turėti laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems, sąrašą.

Kad nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmes, galėtų dalyvauti mokamoje darbinėje veikloje, tenkinti savo materialinius ir ypač kultūrinius poreikius, naudotis sveikatos priežiūros paslaugomis ir turėti ryšius su išoriniu pasauliu, jiems įstatymo yra suteiktos specialiosios teisės. Šių teisių apimtis, skirtingai negu specialiųjų pareigų, priklauso nuo bausmes vykdančiose institucijose nustatyto režimo ir nuteistųjų elgesio.

Nuteistiesiems leidžiama už asmeninėse sąskaitose turimus pinigus įsigyti maisto produktų ir būtiniausių reikmenų (LR BVK 92 str.).

Nuteistiesiems leidžiama už asmeninėse sąskaitose turimus pinigus įsigyti neribotą kiekį literatūros ir rašomųjų reikmenų, taip pat prenumeruoti laikraščius ir žurnalus (LR BVK 93 str.).

Nuteistiesiems leidžiami pasimatymai: trumpalaikiai – iki 4 valandų ir ilgalaikiai – iki 2 parų (LR BVK 94 str.). Pavyzdžiui, pataisos namuose paprastajai grupei priskirti nuteistieji turi teisę per 3 mėnesius gauti vieną ilgalaikį ir vieną trumpalaikį pasimatymą, lengvajai grupei priskirti nuteistieji turi teisę per 2 mėnesius gauti vieną ilgalaikį ir vieną trumpalaikį pasimatymą, o drausmės grupei priskirti nuteistieji neturi teisės gauti pasimatymų (LR BVK 73–75 str.).

Nuteistiesiems leidžiama gauti pašto ir perduodamus siuntinius ir smulkiuosius paketus su spauda (LR BVK 95 str.). Pavyzdžiui, kalėjimuose paprastajai grupei priskirti nuteistieji turi teisę per 2 mėnesius gauti vieną pašto arba perduodamą siuntinį ir neribotą kiekį smulkiųjų paketų su spauda, o drausmės grupei priskirti nuteistieji neturi teisės gauti pašto arba perduodamų siuntinių, nors turi teisę gauti neribotą kiekį smulkiųjų paketų su spauda (LR BVK 85, 86 str.).

Nuteistiesiems, išskyrus laisvės atėmimo bausmę atliekančius pataisos įstaigose drausmės grupės laikymo sąlygomis, leidžiama naudotis sutuoktinio, sugyventinio arba artimųjų giminaičių perduotais nešiojamaisiais televizoriais, kompiuteriais, vaizdo magnetofonais, nešiojamaisiais radijo imtuvais, kompiuterinių žaidimų aparatais ir kitais Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse nurodytais daiktais (LR BVK 96 str.).

Nuteistiesiems leidžiama turėti laikrodžius, pagamintus ne iš brangiųjų metalų, dėvėti savo drabužius ir avėti savo avalynę (LR BVK 97 str.).

Nuteistiesiems leidžiama gauti pinigines perlaidas ir siųsti jas sutuoktiniams, sugyventiniams bei artimiesiems giminaičiams ir pataisos įstaigos direktoriaus arba jį pavaduojančio pareigūno leidimu – kitiems asmenims (LR BVK 98 str.).

Nuteistiesiems leidžiama siųsti ir gauti neribotą kiekį laiškų (LR BVK 99 str.).

Nuteistieji turi teisę kreiptis su pasiūlymais, prašymais (pareiškimais), peticijomis ir skundais į valstybės ir savivaldybių institucijų pareigūnus ir tarnautojus, visuomenines organizacijas bei tarptautines institucijas. Valstybės ir savivaldybių institucijų pareigūnams ir tarnautojams bei

tarptautinėms institucijoms, kurių jurisdikciją ar kompetenciją priimti Lietuvoje bausmes atliekančių nuteistųjų pareiškimus yra pripažinusi Lietuvos Respublika, adresuoti pasiūlymai, prašymai (pareiškimai) ir skundai necenzūruojami ir išsiunčiami per vieną darbo dieną nuo jų gavimo momento. Atsakymai į nuteistųjų pasiūlymus, prašymus (pareiškimus), peticijas ir skundus per tris darbo dienas nuo jų gavimo momento įteikiami nuteistiesiems pasirašytinai. Nuteistieji turi teisę tiesiogiai kreiptis į Respublikos Prezidentą, Lietuvos Respublikos Seimo ar Vyriausybės narį, prokurorą, Seimo skiriamą kontrolierių arba Teisingumo ministerijos atstovą šių asmenų lankymosi pataisos įstaigose metu (LR BVK 100 str.).

Nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmes, turi teisę gauti teisinę pagalbą. Advokatų lankymasis pas nuteistuosius neribojamas. Susitikimai su advokatu į pasimatymų skaičių neįskaitomi (LR BVK 101 str.). Nuteistieji teisinę pagalbą gali gauti vadovaujantis Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymu. (Žin., 2000, Nr. 30–827)

Nuteistieji turi teisę paskambinti telefonu (LR BVK 102 str.). Pavyzdžiui, nepilnamečių pataisos namuose paprastajai grupei priskirti nuteistieji turi teisę vieną kartą per dvi savaites paskambinti telefonu, o lengvajai grupei priskirti nuteistieji – paskambinti telefonu neribotai (LR BVK 79, 80 str.). Nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmes, turi teisę kasdien pasivaikščioti gryname ore (LR BVK 103 str.). Pavyzdžiui, kalėjimuose paprastajai grupei priskirti nuteistieji turi teisę gauti kasdien pasivaikščioti pusantros valandos, o ligoniai pagal gydytojo išvadą – dvi valandas, drausmės grupei priskirti nuteistieji – vieną valandą (LR BVK 85, 86 str.).

Nuteistieji, laikomi pataisos įstaigose lengvosios ir paprastosios grupių laikymo sąlygomis ir atlikusiems ne mažiau kaip pusę, o nepilnamečiams – atlikusiems ne mažiau kaip vieną trečdalį teismo paskirtos bausmės, gali būti leista vieną kartą per 3 mėnesius 3 paroms parvykti namo (LR BVK 104 str.). Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 104 straipsnio 3 dalyje pasakyta, kad trumpalaikė išvyka į namus – tai nuteistųjų teisė.

Nuteistiesiems, laikomiems atvirose kolonijose, pataisos namuose lengvosios ir paprastosios grupių laikymo sąlygomis bei nepilname-

čių pataisos namuose, gali būti leidžiama išvykti už šių pataisos įstaigų ribų ne ilgiau kaip 10 parų dėl sutuoktinio, sugyventinio ar artimojo giminaičio mirties ar sunkios ligos, pavojingos ligonio gyvybei, taip pat dėl gaivalinės nelaimės, padariusios didelės materialinės žalos nuteistajam ar sutuoktiniui, sugyventiniui arba artimiesiems giminaičiams (LR BVK 105 str.).

Laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji turi teisę dienotvarkėje numatyto laisvalaikio metu pataisos įstaigose vieni arba kartu su kitais nuteistaisiais atlikti religines apeigas (LR BVK 106 str.).

Laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji turi teisę Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nustatyta tvarka sudaryti santuoką (LR BVK 107 str.).

Nuteistieji laisvės atėmimu turi teisę Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nustatyta tvarka disponuoti savo turtu, esančiu ne pataisos įstaigoje, taip pat per atstovą sudaryti sandorius, išskyrus sandorius, kurie dėl savo pobūdžio gali būti sudaromi tik asmeniškai (LR BVK 108 str.).

Laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji užsieniečiai turi teisę per Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministeriją palaikyti ryšius su savo valstybių diplomatinėmis atstovybėmis ir konsulinėmis įstaigomis bei tarptautinėmis organizacijomis (LR BVK 109 str.).

Laisvės atėmimo bausmę atvirose kolonijose bei pataisos namuose lengvosios grupės laikymo sąlygomis atliekantys nuteistieji turi teisę užsiimti individualia darbine ar kūrybine veikla (LR BVK 126 str.).

Baudos arba drausmės izoliatoriuose ir karceriuose laikomi nuteistieji laisvės atėmimu turi teisę skaityti knygas, žurnalus, laikraščius ir kitą literatūrą, jiems leidžiama kasdien vieną valandą pasivaikščioti (LR BVK 146 str.).

Tai nėra išsamus čia pateiktų nuteistųjų, atliekančių laisvės atėmimo bausmes, specialiųjų pareigų ir teisių sąrašas. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse jų yra daugiau.

Pratimai

1 pratimas. Vilniaus 2-iesiems pataisos namams adresuotas vokas buvo atplėštas šios įstaigos raštinėje. Pasirodė, kad voke esantis raštas iš prokuratūros skirtas nuteistajam B. Taločkai. Nuteistasis B.Taločka

apskundė šių pataisos namų administracijos veiksmus teismui, reikalaudamas atlyginti jam padarytą moralinę žalą dėl neteisėtos jo korespondencijos cenzūros.

1. Kokį teisinį sprendimą priimtumėte šiuo atveju?

2. Pakomentuokite nuteistųjų gaunamos korespondencijos cenzūravimo tvarką.

3. Pateikite pavyzdžių iš Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos dėl nuteistųjų korespondencijos cenzūros Lietuvos Respublikos pataisos įstaigose.

2 pratimas. Į būrio viršininką (socialinį darbuotoją) T. Petrulį kreipėsi nuteistojo D. Ivanausko motina dėl vaisių ir daržovių perdavimo savo sūnui, kuris šiuo metu atlieka nuobaudą baudos izoliatoriuje dėl to, kad padarė režimo pažeidimą laikomas kamerų tipo patalpose, į kurias jis buvo perkeltas dėl šiurkštaus režimo pažeidimo atliekant bausmę pataisos namų paprastojoje grupėje.

Atsakykite, ką paaiškino būrio viršininkas nuteistojo D. Ivanausko motinai.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 5, 92–110, 118, 125, 126, 134, 139, 146, 153 str., 1 ir 2 priedai.
2. Уголовно-исполнительное право: учебник, 2-ое издание / ред. В. И. Селиверстов. – Москва: Юристъ, 2001, с. 123–128.

Papildoma literatūra

1. Teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 76–3498. Taisyklių XII–XX skyriai.

12. NUTEISTŲJŲ LAISVĖ ATĖMIMU KLASIFIKACIJA

12.1.

Nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimo samprata ir paskirtis

Pateiksime dvi nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimo sampratas.

Nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimas – tai jų suskirstymas į tam tikras grupes pagal skirtingus kriterijus siekiant sudaryti palankias sąlygas, kad būtų kiek galima efektyviau pasiekti laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslai.

Nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimas – tai jų suskirstymas į giminingas kategorijas atsižvelgiant į nusikalstamos veikos pobūdį ir pavojingumo visuomenei laipsnį, ankstesnį teistumą, lyties, amžiaus ir kitas asmenybės ypatybes.

Nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimo paskirtis (uždaviniai) yra:

1. izoliuoti skirtingas nuteistųjų laisvės atėmimu grupes, kad visuomenei pavojingesni nusikaltėliai negalėtų daryti neigiamo poveikio ne tokiems visuomenei pavojingiems nusikaltėliams;

2. sukurti racionalią laisvės atėmimo bausmes vykdančių institucijų sistemą;

3. individualizuotai taikomas pataisos poveikio priemones ir metodus;

4. nustatyti optimalų visuomenei pavojingos veikos ir nusikaltėlio bei nubaudimo priemonių, sudarančių bausmės turinį, santykį;

5. sudaryti tinkamas sąlygas atlikti laisvės atėmimo bausmę.

Įgyvendinti minėtus uždavinius galima tik taikant moksliškai pagrįstą nuteistųjų klasifikaciją.

12.2.

Baudžiamosios teisės nusikaltėlių ir bausmių vykdymo teisės nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimo kriterijai ir ryšys

Baudžiamoji ir bausmių vykdymo teisė numato tiktai nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikaciją. Jos pagrindas yra baudžiamosios teisės nusikaltėlių klasifikacija. Abiejų teisės šakų klasifikacijų panašumas paaiškinamas tuo, kad:

1) baudžiamosios teisės klasifikacijos kriterijus yra padarytos nusikalstamos veikos ir nusikaltėlio pavojingumas visuomenei. Į tai atsižvelgiama klasifikuojant nuteistuosius bausmių vykdymo teisėje;

2) abiejų teisės šakų nusikaltėlių ir nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikacijos uždaviniai yra tie patys – užtikrinti, kad būtų pasiekti laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslai (LR BK 41 str., LR BVK 1 str.).

Pagal baudžiamosios teisės normas nusikaltėliai klasifikuojami pagal padarytas nusikalstamas veikas (LR BK 11, 12 str.):

1) padarę nesunkius nusikaltimus. Nesunkus nusikaltimas yra tyčinis nusikaltimas, už kurį baudžiamajame įstatyme numatyta didžiausia bausmė neviršija trejų metų laisvės atėmimo;

2) padarę apysunkius nusikaltimus. Apysunkis nusikaltimas yra tyčinis nusikaltimas, už kurį baudžiamajame įstatyme numatyta didžiausia bausmė viršija trejus metus laisvės atėmimo, bet neviršija šešerių metų laisvės atėmimo;

3) padarę sunkius nusikaltimus. Sunkus nusikaltimas yra tyčinis nusikaltimas, už kurį baudžiamajame įstatyme numatyta didžiausia bausmė viršija šešerius metus laisvės atėmimo, bet neviršija dešimties metų laisvės atėmimo;

4) padarę labai sunkius nusikaltimus. Labai sunkus nusikaltimas yra tyčinis nusikaltimas, už kurį baudžiamajame įstatyme numatyta didžiausia bausmė viršija dešimt metų laisvės atėmimo;

5) padarę baudžiamąjį nusižengimą. Baudžiamasis nusižengimas yra pavojinga ir Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse uždrausta veika (veikimas ar neveikimas), už kurią numatyta bausmė, nesusijusi su laisvės atėmimu, išskyrus areštą.

Pagal asmenybės pavojingumą visuomenei nusikaltėliai baudžiamojoje teisėje klasifikuojami taip (LR BK 27 str.):

1) recidyvistai. Nusikaltimų recidyvas yra tada, kai asmuo, jau teistas už tyčinio nusikaltimo padarymą, jeigu teistumas už jį neišnykęs ar nepanaikintas įstatymų nustatyta tvarka, vėl padaro vieną ar daugiau tyčinių nusikaltimų;

2) pavojingi recidyvistai. Nusikaltimų recidyvas yra pavojingas, o nusikaltimus padaręs asmuo teismo gali būti pripažintas pavojingu recidyvistu, jeigu šis asmuo: turėdamas neišnykusį teistumą už labai sunkų nusikaltimą, padaro naują labai sunkų nusikaltimą; būdamas recidyvistas, padaro naują labai sunkų nusikaltimą; būdamas recidyvistas, jeigu bent vienas iš sudarančių recidyvą nusikaltimų yra labai sunkus, padaro naują sunkų nusikaltimą; turėdamas tris teistumus už sunkius nusikaltimus, padaro naują sunkų nusikaltimą;

3) pirmą kartą padarę nusikaltimą.

Pagal amžių, nuo kurio atsiranda baudžiamoji atsakomybė, nusikaltėliai baudžiamojoje teisėje klasifikuojami taip (LR BK 13 str.):

1) suaugę nusikaltėliai;

2) nusikaltėliai, kuriems dar nesuėjo 18 metų.

Pagal kaltės formas nusikaltėliai baudžiamojoje teisėje klasifikuojami taip (LR BK 14 str.):

1) nusikaltėliai, kurie padarė tyčinę nusikalstamą veiką;

2) nusikaltėliai, kurie padarė nusikalstamą veiką dėl neatsargumo.

Pagal teistumą nusikaltėliai baudžiamojoje teisėje klasifikuojami taip (LR BK 97 str.):

1) nusikaltėliai, kurie turi teistumą;

2) nusikaltėliai, kurie neturi teistumo.

Nuteistųjų laisvės atėmimo bausmėmis klasifikacija vykdant bausmes atliekama vadovaujantis teisiniu, biologiniu ir profesinės veiklos kriterijais (LR BVK 70 str.).

Nuteistųjų laisvės atėmimo bausmėmis klasifikavimas pagal teisinį kriterijų – tai visų nuteistųjų laisvės atėmimu suskirstymas į grupes atsižvelgiant į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį ir pavojingumo visuomenei laipsnį bei nusikaltėlio asmenybės pavojingumą.

Pagal šį kriterijų nuteistieji laisvės atėmimo bausmėmis skirstomi į nuteistuosius:

1) kuriems paskirtas laisvės atėmimas pirmą kartą;
2) kurie anksčiau atliko laisvės atėmimo bausmę;
3) už tyčinius ir neatsargius nusikaltimus;
4) už sunkius ir labai sunkius nusikaltimus;
5) pavojingus recidyvistus;
6) kuriems paskirtas laisvės atėmimas iki gyvos galvos.

Nuteistųjų laisvės atėmimo bausmėmis klasifikavimas pagal biologinį kriterijų – tai visų nuteistųjų laisvės atėmimu suskirstymas pagal lytį, amžių, sveikatos būklę. Nuteistųjų laisvės atėmimu moterų atskyrimas nuo nuteistųjų laisvės atėmimu vyrų būtinas dėl etikos sumetimų, taip pat dėl nuteistųjų moterų asmenybės ypatumų. Nuteistieji laisvės atėmimu, kuriems nėra 18 metų, atskiriami nuo suaugusių nuteistųjų. Nuteistieji, sergantys aktyvia plaučių tuberkulioze, atskiriami nuo kitų nuteistųjų. Pataisos įstaigos administracija turi teisę atskirti nuo kitų nuteistųjų laisvės atėmimu I ir II grupių invalidus, sergančius AIDS nuteistuosius, taip pat ribotai pakaltinamus asmenis.

Nuteistųjų laisvės atėmimo bausmėmis klasifikavimas pagal profesinės veiklos kriterijų – tai visų nuteistųjų laisvės atėmimu skirstymas į buvusius ar esamus politikus, teisėsaugos, teismų, prokuratūros, kontrolės, valdžios ir valdymo institucijų pareigūnus ir tokiais nedirbusius nuteistuosius. Pataisos įstaigos administracija turi teisę atskirti nuo kitų nuteistųjų buvusius ar esamus valstybės tarnautojus.

Organizuojant nuteistųjų, atliekančių laisvės atėmimo bausmes, socialinę reabilitaciją, siekiant palengvinti šį pataisos įstaigos administracijos darbą bei padaryti jį efektyvesnį, labai svarbu atsižvelgti į nuteistojo asmenybės psichologines savybes ir jam taikomų pataisos poveikio priemonių ir metodų laipsnį. Todėl **nuteistuosius laisvės atėmimo bausmėmis galima klasifikuoti pagal psichologinį kriterijų** – tai nuteistųjų laisvės atėmimu skirstymas pagal psichologines asmens savybes ir charakterio tipų klasifikaciją. Remiantis šiuo kriterijumi nuteistuosius laisvės atėmimu galima suskirstyti į nuteistuosius laisvės atėmimu už chuliganizmą, panaudotą fizinį smurtą, sukčiavimą, vagystes ir kt.

Nuteistuosius laisvės atėmimo bausmėmis galima klasifikuoti pagal pedagoginį kriterijų – tai nuteistųjų laisvės atėmimu suskirstymas pagal grupes, atsižvelgiant į tai, kokius pedagoginius uždavinius spręs

pataisos įstaigos administracija. Pavyzdžiui, pataisos įstaigos administracijos nuožiūra gali būti atskirti nuo kitų nuteistųjų laisvės atėmimu doro elgesio ir dirbantys, taip pat režimą pažeidinėjantys nuteistieji (LR BVK 70 str.). Kitas pavyzdys – teisę išvykti be sargybos arba palydos turintys nuteistieji gali būti užtikrinant jų priežiūrą apgyvendinti pataisos įstaigos ar kardomojo kalinimo vietos gyvenamosiose patalpose, esančiose šalia įstaigos (LR BVK 155 str.).

Psichologinis nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimo kriterijus bausmių vykdymo teisės normose nenumatytas.

Teisiniu, biologiniu, profesinės veiklos ir pedagoginiu kriterijais yra pagrįsta nuteistųjų laisvės atėmimo bausmėmis klasifikacija bausmių vykdymo teisėje.

Europos kalinimo įstaigų taisyklių, priimtų Europos Tarybos Ministrų komiteto 1987 m. vasario 12 d. (rekomendacija Nr. R (87) 3), II dalyje yra skyrius „Kalinių skirstymas ir klasifikavimas“ (11–13 taisyklės). Čia valstybėms – Europos Tarybos narėms rekomenduojama:

„11. 1) Skirstant kalinius į skirtingas įstaigas arba skirtingus režimus būtina tinkamai atsižvelgti į jų teisinę padėtį (nenuteistas ar nuteistas, pirmą kartą teistas ar recidyvistas, ilga ar trumpa bausmės trukmė), specialius elgesio su jais reikalavimus, medicinos poreikius, lytį bei amžių.

2) Vyrai ir moterys iš principo turi būti laikomi atskirai, tačiau jie gali kartu dalyvauti veikloje, organizuojamoje kaip įstaigos pataisos programos dalis.

3) Nenuteisti kaliniai iš principo turi būti laikomi atskirai nuo nuteistųjų, išskyrus tuos atvejus, kai jie su tuo sutinka, arba kartu dalyvauja specialiai organizuotoje abipusiai naudingoje veikloje.

4) Jauniems kaliniams turi būti sudarytos sąlygos, kurios kaip galima geriau saugotų juos nuo neigiamos įtakos, ir kurios atsižvelgtų į jų amžiaus ypatingus poreikius.

12. Kalinių skirstymo ir perskirstymo tikslas turi būti:

a) atskirti nuo kitų tuos kalinius, kurie dėl savo nusikaltimų pobūdžio ar asmeninių savybių galėtų pasinaudoti kitais arba daryti jiems neigiamą įtaką;

b) padėti paskirstyti kalinius siekiantpalengvinti jų priežiūrą bei socialinę adaptaciją atsižvelgiant į valdymo bei saugumo reikalavimus.

13. Siekiant palengvinti skirtingų režimų bei specifinių kategorijų kalinių laikymą, kiek tai įmanoma, turi būti naudojamos atskiros įstaigos arba atskiri įstaigų skyriai“.

12.3.

Nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikacijos ir šios bausmės vykdymo sąlygų skirtingoms nuteistųjų grupėms diferenciacijos santykis

Nors Lietuvos Respublikos baudžiamojoje teisėje nusikaltėlių ir bausmių vykdymo teisėje nuteistųjų klasifikacijos iš esmės sutampa, jos skiriasi pagal tikslą. Pagrindinis baudžiamosios teisės nusikaltėlių klasifikavimo tikslas – teisingai spręsti nusikaltėlio patraukimo baudžiamojon atsakomybėn ir bausmės dydžio nustatymo klausimą, kad bausmės dydis atitiktų nusikalstamos veikos pobūdį ir jos pavojingumą visuomenei bei nusikaltėlio asmenybę. Pagrindinis bausmių vykdymo teisės nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimo tikslas – užtikrinti diferencijuotą (skirtingą) bausmės vykdymą skirtingoms nuteistųjų grupėms ir didžiausią laisvės atėmimo bausmės vykdymo efektyvumą.

Nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikacija yra pagrindas diferencijuoti laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygas. „Tradiciškai nuteistųjų klasifikavimu pripažįstamas kalinių skirstymas į grupes remiantis tam tikrais baudžiamajame įstatyme numatytais kriterijais, o diferenciacija – klasifikacijos tęsinys, atliekamas pataisos darbų įstaigoje, atsižvelgiant į bausmių vykdymo įstatyme numatytus kriterijus ir asmenybės bruožus“. (Švedas, 2003, p. 97)

Pagal Bausmių vykdymo įstatyme (LR BVK 70 str.) nustatytą nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikaciją organizuojama laisvės atėmimo bausmes vykdančių institucijų sistema. Lietuvos Respublikos pataisos įstaigų sistema yra organizuota vadovaujantis nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikacijos teisinio, biologinio ir šių asmenų buvusios ar esamos profesinės veiklos kriterijais. Kai kurių pataisos įstaigų, pavyzdžiui, pataisos namų, nepilnamečių pataisos namų ir kalėjimų vidinė organizacinė struktūra nustatyta vadovaujantis pedagoginiu (šiose pataisos įstai-

gose yra paprastosios, lengvosios ir drausmės grupės, kurioms nuteistieji priskiriami atsižvelgiant į jų elgesį) ir psichologiniu kriterijais (kalėjimuose laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekantys nuteistieji laikomi kamerose po vieną, o jų sutikimu – po du). Be to, nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikacija duoda pagrindo individualizuoti laisvės atėmimo bausmės vykdymą.

Pataisos namuose laisvės atėmimo bausmę atlieka pilnamečiai nuteistieji, kuriems teismas nustatė atlikti laisvės atėmimo bausmę pataisos namuose (LR BVK 71 str.).

Nuteistieji, kurie atlikti laisvės atėmimo bausmę pasiųsti tiesiai į laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigas, laikomi paprastajai grupei priskirtų nuteistųjų laikymo sąlygomis. Nuteistiesiems, kurie į laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigas perkelti iš pataisos namų, taikomos tų grupių, kurioms nuteistieji buvo priskirti, kol bausmę atliko pataisos namuose, laikymo sąlygos. Šis reikalavimas netaikomas, kai pagal gydytojų komisijos išvadą tokios laikymo sąlygos netaikytinos (LR BVK 76 str.). Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 70 straipsnį laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigose atskirai arba izoliuoti vieni nuo kitų laikomi vyrai ir moterys, suaugusieji ir nepilnamečiai, nuteistieji, kuriems paskirtas laisvės atėmimas iki gyvos galvos.

Nepilnamečių pataisos namuose laisvės atėmimo bausmę atlieka nepilnamečiai nuteistieji. Nuteistieji, kuriems suėjo 18 metų ir kurie yra aiškiai ėmę taisytis, siekiant įtvirtinti jų pataisymo rezultatus, gali būti palikti nepilnamečių pataisos namuose iki bausmės laiko pabaigos, bet ne ilgiau kaip iki to laiko, kai jiems sueis 21 metai (LR BVK 77, 81 str.).

Kalėjimuose laisvės atėmimo bausmę atlieka pilnamečiai asmenys (išskyrus ribotai pakaltinamus asmenis, nėščias moteris ir vaikų iki trejų metų turinčias motinas), nuteisti už labai sunkius nusikaltimus, taip pat iš pataisos namų perkelti nuteistieji ir nuteistieji, kuriems paskirtas laisvės atėmimas iki gyvos galvos (LR BVK 83 str.).

Atvirose kolonijose laisvės atėmimo bausmę atlieka už neatsargius bei nesunkius tyčinius nusikaltimus nuteisti pilnamečiai asmenys, kuriems teismas nustatė bausmę atlikti atvirose kolonijose. Vienoje atviroje kolonijoje gali būti laikomi ir nuteistieji vyrai, ir nuteistosios moterys (LR BVK 90 str.).

Kadangi pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 49 straipsnį „Areštas yra trumpalaikis laisvės atėmimas“, tai laisvės atėmimo bausmes vykdančių institucijų sistemai reikėtų priskirti ir areštines. Remiantis šiuo straipsniu, areštinėse atlieka bausmę nuteistieji arešto bausme už padarytus nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus. Vadovaujantis šio kodekso 90 straipsniu, arešto bausmė taip pat gali būti skirta nepilnamečiui.

12.4.

Subjektai, vykdantys nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimą ir diferencijavimą

Nuteistųjų laisvės atėmimo bausmėmis klasifikavimą atlieka teismas, skirdamas bausmę, Kalėjimų departamentas prie Teisingumo ministerijos ir pataisos įstaigos, vykdančios laisvės atėmimo bausmes.

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 297 straipsnį nuosprendžius priima teismai.

Skirdamas laisvės atėmimo bausmę, teismas, vadovaudamasis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 50 straipsniu, nustato ją atlikti atviroje kolonijoje arba pataisos namuose, arba kalėjime. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktorius, pasinaudodamas jam Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 60 straipsnyje suteikta teise bei vadovaudamasis šio kodekso 70 straipsnyje nustatytais nuteistųjų laisvės atėmimu atskiro arba izoliuoto laikymo reikalavimais, įsakymu nustato pataisos įstaigas ir nuteistųjų laisvės atėmimu kategorijas, pagal kurias jie bus skirstomi į konkrečias pataisos įstaigas. Į konkrečią pataisos įstaigą, nustatytą Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos, nuteistąjį siunčia kardomojo kalinimo vietos (tardymo izoliatoriaus) administracija (LR BVK 65 str.). Pataisos įstaigos administracija turi teisę laikyti izoliuotus nuo kitų nuteistųjų buvusius ar esamus valstybės tarnautojus, I ir II grupių invalidus, sergančius AIDS, ribotai pakaltinamus asmenis, doro elgesio ir dirbančius, taip pat režimą pažeidinėjančius nuteistuosius (LR BVK 70 str.).

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89–2741: 11–14, 27, 41, 49, 50, 90, 97 str.
2. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 1, 60, 65, 70, 71, 76, 77, 81, 83, 155 str.
3. Europos kalinimo įstaigų taisyklės // Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: LTA, 1999: 11–13 taisyklės.
4. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. balandžio 18 d. įsakymas Nr. 4/07–71 „Dėl Nuteistųjų, kuriems įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu paskirta arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, paskyrimo į konkrečią pataisos įstaigą ar areštinę tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 39–1804, Nr. 68–3110.
5. Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 97–107.
6. Уголовно-исполнительное право: учебник, 2-ое издание / ред. В. И. Селиверстов. – Москва: Юристъ, 2001, с. 287–293.

13. AREŠTO IR LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMIŲ VYKDYMO (ATLIKIMO) REŽIMAS

13.1.

Arešto ir laisvės atėmimo bausmės vykdymo (atlikimo) režimo samprata ir funkcijos

Pateiksime keletą savo esme panašių arešto ir laisvės atėmimo bausmių vykdymo (atlikimo) režimo apibrėžimų.

Bausmės vykdymo (atlikimo) režimas – tai bausmių vykdymo teisės normomis nustatyta asmenų, nuteistų areštu ir laisvės atėmimu, laikymo šias bausmes vykdančiose įstaigose (areštinėse, pataisos įstaigose) tvarka, kuri užtikrinama šių įstaigų administracijos veikla, atitinkančia šių bausmių (arešto, terminuoto laisvės atėmimo, laisvės atėmimo iki gyvos galvos) paskirtis (tikslus).

Bausmės vykdymo (atlikimo) režimas arešto ir laisvės atėmimo bausmes vykdančiose institucijose – tai įstatymu ir jam atitinkančiais poįstatyminiais teisės aktais nustatyta šių bausmių vykdymo ir atlikimo tvarka, užtikrinanti nuteistųjų apsaugą ir izoliavimą, nuolatinę priežiūrą, nuteistųjų vykdymą jiems nustatytų pareigų, jų teisių ir teisėtų interesų realizavimą, kiekvieno nuteistojo ir kiekvieno administracijos atstovo saugumą, atskirą ir izoliuotą skirtingų kategorijų nuteistųjų laikymą, skirtingas nuteistųjų laikymo sąlygas atsižvelgiant į teismo nustatytos bausmę vykdančios įstaigos rūšį bei bausmės vykdymo sąlygų pakeitimą.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse pateikti du arešto ir laisvės atėmimo bausmių vykdymo (atlikimo) režimo apibrėžimai:

1. **Režimas** – tai diferencijuotų arešto bausmės vykdymo sąlygų ir atliekančių areštą nuteistųjų elgesio taisyklių visuma (54 str.).

2. **Režimas** – tai diferencijuotų laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygų ir šią bausmę atliekančių nuteistųjų elgesio taisyklių visuma (112 str.).

Psichologiniu aspektu arešto ir laisvės atėmimo bausmių režimas – tai viso nuteistųjų gyvenimo organizavimas atsižvelgiant į įstatymų ir kitų teisės aktų reikalavimus.

Režimas – tai nuteistųjų gyvenimo laisvės atėmimo vietose visą bausmės vykdymo (atlikimo) laiką sąlygos: galimo elgesio ribos ir nuteistųjų teisinė padėtis. Režimo taisyklių privalo laikytis visi nuteistieji, arešto ir laisvės atėmimo bausmes vykdančių įstaigų personalas.

Arešto ir laisvės atėmimo bausmių režimo normų paskirtis yra užtikrinti šių režimo funkcijų įgyvendinimą:

1) baudžiamosios;
2) auklėjamosios;
3) aprūpinamosios;
4) socialinės kontrolės (profilaktikos).

Režimo baudžiamoji funkcija įgyvendinama nustatant nuteistiesiems arešto ir laisvės atėmimo bausmėmis įvairių teisių apribojimų. Šie apribojimai apima subjektyvias pilietines teises ir laisves – nuteistieji izoliuojami nuo visuomenės. Pirmiausia apribojami nuteistųjų socialiniai ryšiai (pasimatymai, siuntiniai, telefoniniai pokalbiai ir kt.). Tai, kad nuteistieji areštu ir laisvės atėmimu saugomi ginkluotos apsaugos, už bausmės atlikimo įstaigos teritorijos ribų vyksta su konvojumi, yra šios funkcijos aspektai. Režimo baudžiamoji funkcija atlieka visuomenės apsaugos funkciją, kadangi bausmė yra visuomenės apsisaugojimo nuo nusikaltėlių priemonė.

Režimo auklėjamoji funkcija yra ta, kad pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 111 straipsnį laisvės atėmimo režimas yra viena iš penkių nuteistųjų pataisos priemonių. Įstatymo leidėjas režimą įrašė pirmąja pagal eilę pataisos priemone. Režimo tikslas yra ugdyti nuteistųjų laisvės atėmimu drausmę, t. y. išauklėti nuteistuosius sąmoningai elgtis, kad jų elgesys atitiktų visuomenėje priimtas elgesio taisykles. Režimas nustato elgesio tvarką ir numato jos užtikrinimo priemones. Drausminančio poveikio reikia kiekvienam nuteistajam areštu ar laisvės atėmimu, nes kiekviena nusikalstama veika yra nukrypimas nuo visuomenėje vyraujančių elgesio taisyklių. Drausminančio poveikio procese nuteistasis išmoksta nepažeisti teisėtvarkos ir visuomenės elgesio normų. Toks rezultatas pasiekiamas tiktai įgyvendinant griežtai reglamentuotą tvarką (režimo reikalavimus) areštinėse ir pataisos įstaigose.

Bausmės atlikimo režimas priverčia laikytis nustatytų elgesio taisyklių tuos nuteistuosius, kurie to sąmoningai daryti nenori. Dėl tokio sistemingo priverčiamojo poveikio nuteistųjų laisvės atėmimu, kurie buvo nedrausmingi, elgesys normalizuojasi, susiformuoja kiekvieno nuteistojo atitinkamas elgesio stereotipas, reikalingas pripratimas ir asmenybės savybės. Nuteistųjų poelgiai pradeda priklausyti nuo stabilių įgūdžių, kuriuos nuteistiesiems diktuoja sąmoningas požiūris į visuomenėje veikiančias elgesio taisykles ir teisėtvarką. Jų elgesys tampa sąmoningas ir teigiamai motyvuotas. Arešto ir laisvės atėmimo bausmių vykdymo (atlikimo) režimo auklėjamoji funkcija pasireiškia elgesio taisyklių, pagal savo prigimtį nesančių baudžiamosiomis, nustatymu ir įgyvendinimu. Pavyzdžiui, Areštinių vidaus tvarkos taisyklėse yra nustatytos nuteistųjų areštu elgesio taisyklės (laikytis asmens higienos, įėjus administracijos atstovui į patalpą atsistoti ir pasisveikinti ir kt.).

Arešto ir laisvės atėmimo bausmių vykdymo (atlikimo) **režimo aprūpinamoji funkcija** yra teisinė atrama įgyvendinti visą auklėjamojo ir profilaktinio poveikio priemonių kompleksą, nes pataisos procesas turi prievartinį pobūdį. Režimo reikalavimai lemia nuteistųjų įtraukimo į darbą tvarką ir darbo organizavimą, bendrojo lavinimo ir profesinio mokymo vykdymo specifiką, kultūrinį ir sportinį darbą. Režimo normos nustato nuteistųjų areštu ir laisvės atėmimu materialinio buitinio aprūpinimo ir sveikatos priežiūros tvarką. Režimo aprūpinamosios funkcijos reikšmė yra ir ta, kad jis yra būtina sąlyga norint laisvės atėmimo bausmes vykdančiose įstaigose įgyvendinti kitas nuteistųjų pataisos priemones (darbą, socialinę reabilitaciją, bendrąjį lavinimą, profesinį mokymą). Nė viena iš šių nuteistųjų pataisos priemonių nebus veiksminga, jeigu joms įgyvendinti areštinėse ir pataisos įstaigose nebus tam reikiamos tvarkos (sąlygų) – režimo.

Režimo baudžiamoji ir auklėjamoji funkcijos liečia tiktai nuteistuosius areštu ir laisvės atėmimu, o aprūpinamoji funkcija skirta taip pat ir kitiems bausmių vykdymo teisinių santykių subjektams, pavyzdžiui, areštinių ir pataisos įstaigų lankytojams (visuomeninių organizacijų, religinių bendruomenių ir bendrijų, visuomenės informavimo priemonių atstovams, objektų, kurie priklauso kitoms organizacijoms ir kuriuose dirba nuteistieji laisvės atėmimu, darbuotojams ir pan.).

Režimo socialinės kontrolės (profilaktinės) funkcijos paskirtis yra

užkardyti nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus, kuriuos gali padaryti nuteistieji ir areštu, ir laisvės atėmimu, taip ir kiti asmenys, kurie įeina į areštinių ir pataisos įstaigų teritorijas. Ši funkcija apima nuteistųjų darbą, jų gyvenimą ir elgesį viešosiose vietose. Pagrindinės nuteistųjų elgesio socialinės kontrolės formos yra: valstybinė nuteistųjų priežiūra; specialių taisyklių, taikomų bausmės atlikimo metu, nustatymas. Režimo socialinės kontrolės (profilaktikos) funkcija apima nuteistųjų areštu ir laisvės atėmimu elgesio įvertinimą atsižvelgiant į pozityvias (paskatinimo priemonės) arba negatyvias (nuobaudos) sankcijas. Kuo griežtesnis arešto ir laisvės atėmimo bausmių vykdymas (atlikimas), tuo veiksmingiau įgyvendinama režimo socialinės kontrolės (profilaktinė) funkcija. Šios funkcijos vykdymas kitų asmenų, kurie įeina į areštinių ir pataisos įstaigų teritorijas, atžvilgiu pasireiškia reikalavimu šiems asmenims laikytis šiose įstaigose nustatytos vidaus tvarkos ir elgesio su nuteistaisiais taisyklių. Pataisos įstaigos administracija turi teisę inicijuoti asmenų, kurie perdavė nuteistiesiems laisvės atėmimu draudžiamus turėti daiktus, patraukimą administracinėn atsakomybėn (LR ATPK 191 str.). Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 165 straipsnį areštinių ir pataisos įstaigų direktoriai arba jų įgalioti pareigūnai turi teisę atlikti ikiteisminį tyrimą dėl šiose įstaigose padarytų nusikalstamų veikų. Areštinių ir pataisos įstaigų administracija turi teisę patikrinti įeinančių į šias įstaigas ir išeinančių iš jų asmenų daiktus ir drabužius, taip pat patikrinti įvažiuojančias ir išvažiuojančias transporto priemones (LR BVK 54, 115 str.).

Arešto ir laisvės atėmimo bausmių režimo funkcijos realizuojamos kompleksiškai, papildo viena kitą ir yra tarpusavyje susijusios. Kiekviena iš jų, kai realizuojama savarankiškai, tuo pačiu metu sudaro sąlygas realizuoti kitas režimo funkcijas.

13.2.

Pagrindiniai arešto ir laisvės atėmimo bausmių vykdymo (atlikimo) režimo reikalavimai

Europos kalinimo įstaigų taisyklių, priimtų Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1987 m. vasario 12 d. (rekomendacija Nr. R (87) 3), 64 taisyklėje nustatyta, kad „Įkalinimas jau pats savaime dėl laisvės atėmimo

yra bausmė. Todėl kalinimo sąlygos bei kalinimo įstaigos režimas, išskyrus elementus, kuriuos pateisina izoliacija bei būtinumas palaikyti discipliną, neturi didinti kalinių kančių“.

Šių Taisyklių 65 taisyklė valstybėms – Europos Tarybos narėms rekomenduoja „imtis visų galimų priemonių, kad pataisos įstaigos organizavimo bei valdymo būdas padėtų:

a) užtikrinti, kad gyvenimo sąlygos atitiktų žmogiškojo orumo reikalavimus bei priimtus visuomenės gyvenimo standartus;

b) mažintų žalingą kalinimo poveikį bei skirtumus tarp gyvenimo laisvėje ir kalinimo metu, nes pastarasis turi tendenciją mažinti kalinių savigarbą bei asmeninės atsakomybės jausmą;

c) palaikyti ir stiprinti tuos ryšius su giminaičiais bei išorės pasauliu, kurie remia geriausius kalinių bei jų šeimų interesus;

d) suteikti kaliniams galimybes ugdyti sugebėjimus bei gabumus, kurie padidintų jų sėkmingos adaptacijos perspektyvas išėjus į laisvę“.

Režimas Lietuvos Respublikos areštinėse ir pataisos įstaigose nustatomas vadovaujantis šiais bausmių vykdymo teisės principais (LR BVK 5–9 str.): teisėtumu; nuteistųjų lygybe taikant bausmių vykdymo įstatymus; humanizmu; bausmių vykdymo individualizmu ir visuomenės dalyvavimu nuteistųjų pataisos procese; teisingumu ir pažangiu bausmių atlikimu.

Kaip numato bausmių vykdymo teisės principai, režimo areštinėse ir pataisos įstaigose paskirtis yra pasiekti atitinkamus tikslus. **Režimo taisyklės turi tikslą užtikrinti:** nuteistųjų areštu ir laisvės atėmimo bausmėmis izoliavimą, šių asmenų apsaugą ir nuolatinę priežiūrą; atskirą skirtingų nuteistųjų priklausomai nuo lyties, amžiaus, padarytos nusikalstamos veikos sunkumo ir nusikaltėlio asmenybės laikymą; nuteistųjų tikslų ir nenukrypstamą pareigų vykdymą; nusikalstamos veikos ir kitų teisės pažeidimų darymo užkardymą; nuteistųjų buities organizavimą ir pagarbos visuomenės elgesio taisyklėms ugdymą; sąlygų kitų pataisos priemonių taikymui sudarymą; nuteistųjų socialinių ryšių su jų šeimų nariais, artimaisiais giminaičiais ir bendruomene pagal jų gyvenamąją ir darbo vietą palaikymo organizavimą.

Režimo taisyklės, užtikrinančios, kad būtų pasiekti minėti tikslai, teisinėje literatūroje vadinamos režimo elementais, o jų visuma sudaro jo turinį. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 112 straips-

nyje šie elementai yra pavadinti pataisos įstaigų režimo reikalavimais. **Pagrindiniai režimo reikalavimai yra šie:**

1) būtinas nuteistųjų izoliavimas ir nuolatinė priežiūra;

2) reikalavimas nuteistiesiems tiksliai ir nenukrypstamai atlikti savo pareigas;

3) skirtingų laikymo sąlygų sudarymas atsižvelgiant į nuteistojo padaryto nusikaltimo pavojingumą ir pobūdį, nuteistojo asmenybę ir elgesį atliekant bausmę.

Nuteistojo izoliavimas nuo visuomenės reiškia jo prievartinį įsiteisėjusio teismo nuosprendžio pagrindu uždarymą į areštinę arba atitinkamos rūšies pataisos įstaigą, atėmimo iš nuteistojo teisės laisvai kilnotis Lietuvos Respublikos teritorijoje ir už jos ribų bei apribojimą jo socialinių ryšių. Izoliavimo laipsnis priklauso nuo pataisos įstaigos, kurioje nuteistasis laisvės atėmimu atlieka bausmę. Maksimalus nuteistųjų izoliavimas nuo visuomenės yra kalėjimuose ir areštinėse, minimalus – atvirose kolonijose. Izoliavimo laipsnis priklauso nuo nuteistojo areštu ar laisvės atėmimu elgesio. Izoliavimo laipsnis gali mažėti, kai nuteistajam, atliekančiam bausmę pataisos namuose, suteikiama teisė išvykti be sargybos arba be palydos už pataisos namų apsaugos perimetro dėl bendrojo lavinimo, profesinio mokymo arba dėl nuteistojo dirbamo darbo pobūdžio (LR BVK 154 str.), arba kai nuteistajam suteikiamos atostogos ir leidžiama jų metu parvykti į namus (LR BVK 130 str.). Izoliavimo laipsnis gali didėti, jeigu nuteistajam už bausmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimą skiriama nuobauda – uždarymas į baudos arba drausmės izoliatorių ar į karcerį arba perkėlimas į kamerų tipo patalpas. Šių nuobaudų atlikimo metu (nuo 1 paros iki 6 mėnesių) nuteistieji neturi teisės gauti pasimatymų ir paskambinti telefonu.

Nuteistųjų izoliavimo tikslas – atskirti juos nuo kriminogeninio poveikio, kuris galimas iš anapus saugomų areštinių ir pataisos įstaigų teritorijų, bei izoliuoti visuomenę nuo nusikalstamo poveikio, kurį gali daryti asmenys, atliekantys arešto ir laisvės atėmimo bausmes. Izoliavimas – tai ne tik apsauginės tvoros, juosiančios areštines ir pataisos įstaigas, ir sargyba, bet ir nuteistųjų siunčiamų ir gaunamų laiškų cenzūra, jeigu tam yra prokuroro ar pataisos įstaigos direktoriaus motyvuotas nutarimas arba teismo (teisėjo) nutartis (LR BVK 99 str.), ribotas skaičius pasimatymų (LR BVK 94 str.) ir siuntinių (LR BVK 95 str.). Izoliavimas nereiš-

kia, kad nuteistieji atskirti nuo procesų, kurie vyksta visuomenėje ir valstybėje. Jie turi teisę neribotai prenumeruoti laikraščius ir žurnalus. Teisę prenumeruoti nuteistiesiems laikraščius ir žurnalus turi jų sutuoktiniai ir sugyventiniai bei artimieji giminaičiai, taip pat kiti fiziniai ir juridiniai asmenys (LR BVK 93 str.). Nuteistieji areštu, terminuotu laisvės atėmimu ir laisvės atėmimu iki gyvos galvos turi teisę dalyvauti rinkimuose, referendume arba visuotinėje apklausoje (plebiscite) (LR BVK 13 str.).

Nuteistieji areštu ir laisvės atėmimu taip pat izoliuojami tarpusavyje pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 52 ir 70 straipsniuose nustatytus reikalavimus.

Nuteistųjų izoliavimas areštinėse ir pataisos įstaigose užtikrinamas organizuojant šių įstaigų apsaugą ir atliekančiųjų laisvės atėmimo bausmes priežiūrą. Areštinių ir pataisos įstaigų apsaugą vykdo šių įstaigų pareigūnai. Išimtis taikoma tiktai atviroms kolonijoms, kuriose nuteistieji „laikomi be apsaugos, bet yra prižiūrimi“ (LR BVK 91 str.).

Nuteistųjų priežiūra – tai areštinių ir pataisos įstaigų administracijos bausmių vykdymo teisės normomis numatytų veiksmų ir priemonių visuma, skirta užtikrinti šiose įstaigose laikomų asmenų nuolatinės kontrolės, izoliavimo ir režimo reikalavimų vykdymą, taip pat užkardyti galimas nusikalstamas veikas ir kitus teisės pažeidimus. Pagal Kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietų apsaugos instrukcijos, patvirtintos teisingumo ministro 2000 m. rugpjūčio 22 d. įsakymu Nr. 180 „Dėl Kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietų apsaugos ir priežiūros instrukcijos patvirtinimo“ (Žin., 2000, Nr. 73–2256), 7 punktą asmenų, laikomų laisvės atėmimo vietose, priežiūrą sudaro:

1) nuteistųjų nuolatinė elgesio kontrolė jų buvimo vietose;

2) nuteistųjų patikrinimai ir skaičiuotės;

3) nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės vykdymo (atlikimo) režimo reikalavimų pažeidimų užkardymas;

4) nuteistųjų, turinčių teisę išvykti be sargybos arba be palydos, elgesio kontrolė;

5) nuteistųjų ir pataisos įstaigų gyvenamosios, gamybinės ir uždarosios zonų teritorijų bendrosios apžiūros ir kratos;

6) pataisos įstaigų inžinerinių technikos įrenginių būklės ir požeminių komunikacijų blokavimo sistemų patikrinimas;

7) transporto priemonių ir pataisos įstaigų pagamintos produkcijos bei kitokio krovinio pakrovimo (iškrovimo) darbų kontrolė;

8) pašto bei perduodamų siuntinių ir smulkiųjų paketų su spauda nuteistiesiems, atliekantiems laisvės atėmimo bausmes, priėmimas ir išdavimas bei pasimatymų su giminaičiais ir kitais asmenimis suteikimas;

9) pataisos įstaigų personalo įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytų elgesio taisyklių su nuteistaisiais kontrolė, taip pat personalo ir kitų asmenų, įeinančių į pataisos įstaigas ir išeinančių iš jų, daiktų ir drabužių patikrinimas;

10) nuteistųjų laisvės atėmimu izoliavimas, kurio tikslas yra šių asmenų diferencijuotas laikymas, taip pat įstatymų nustatytų tarpusavio santykių, santykių su pataisos įstaigų personalu, giminaičiais ir kitais asmenimis apribojimo užtikrinimas.

Nuteistieji, atliekantys arešto ir laisvės atėmimo bausmes, privalo vykdyti įstatymų reikalavimus ir laikytis jiems nustatytų elgesio taisyklių. Nuteistieji privalo vykdyti bausmės vykdymo institucijos, įstaigos arba pareigūno nurodymus ir įsakymus (LR BVK 12 str.). Nustatytų pareigų ir draudimų nesilaikantys nuteistieji atsako pagal Lietuvos Respublikos įstatymus (LR BVK 110 str.).

Skirtingų laikymo sąlygų sudarymo atsižvelgiant į nuteistojo laisvės atėmimu padarytos nusikalstamos veikos pavojingumą ir pobūdį, nuteistojo asmenybę ir elgesį bausmės atlikimo metu esmė yra galimybė pakeisti nuteistojo teisinę padėtį.

Nuteistųjų laisvės atėmimu bausmės atlikimas grindžiamas dviem svarbiais principais:

1) nuteistasis, kuriam paskirtas laisvės atėmimas, visą bausmę turi atlikti vienoje pataisos įstaigoje (LR BVK 69 str.);

2) laisvės atėmimo bausmės atlikimo sąlygų nuteistajam pakeitimas vienoje pataisos įstaigoje arba perkeliant į kitą.

Pirmojo principo esmė – sudaryti palankias sąlygas ištirti nuteistojo laisvės atėmimu asmenybę ir atsižvelgiant į jo ypatybes taikyti individualizuotas pataisos priemones bei grupinio poveikio formas. Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 69 straipsnį iš vienos pataisos įstaigos į kitą nuteistąjį perkelti leidžiama dėl ligos arba kitų išimtinių aplinkybių, kliudančių nuteistąjį toliau laikyti toje pačioje pataisos įstaigoje.

Vadovaujantis antruoju principu siekiama koreguoti nuteistųjų laisvės atėmimu elgesį atliekant bausmę. Įstatymo leidėjas numatė tokį institutą kaip paskatinimo priemonės ir nuobaudos (LR BVK 140, 142 str.), kurių skyrimas nuteistiesiems gali sukelti jų teisinės padėties pokyčių. Įprastinės nuteistųjų laikymo pataisos įstaigose sąlygos yra bazinės. Atsižvelgiant į nuteistojo elgesį laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu, nustatytų pareigų ir draudimų laikymąsi, požiūrį į darbą ir mokymąsi, reagavimą į psichologinį poveikį ir socialinės reabilitacijos priemones jo teisinė padėtis gali būti švelninama arba griežtinama (LR BVK 9 str.), t. y. nuteistasis gali turėti daugiau teisių ir mažiau joms taikomų apribojimų, ir atvirkščiai – mažiau teisių ir daugiau joms taikomų apribojimų.

Laisvės atėmimo bausmės atlikimo sąlygų nuteistiesiems pakeitimas vienoje pataisos įstaigoje už nepriekaištingą elgesį, iniciatyvą ir aktyvų dalyvavimą socialinės reabilitacijos programose, stropų darbą bei mokymąsi galimas šia tvarka (LR BVK 140 str.):

1) suaugusieji nuteistieji, atlikę ne mažiau kaip vienerius metus paskirtos bausmės, gali būti perkelti iš paprastosios grupės į lengvąją grupę ir iš drausmės grupės į paprastąją grupę;

2) nepilnamečiai nuteistieji, atlikę ne mažiau kaip šešis mėnesius paskirtos bausmės, gali būti perkelti iš paprastosios grupės į lengvąją grupę.

Nuteistųjų perkėlimas iš vienos grupės į kitą paskatinimo tvarka įforminamas pataisos įstaigos direktoriaus nutarimu (LR BVK 140 str.).

Laisvės atėmimo bausmės atlikimo sąlygų nuteistiesiems pakeitimas vienoje pataisos įstaigoje už bausmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimą galimas šia tvarka (LR BVK 142 str.):

1) kalėjimuose perkeliant iš paprastosios grupės į drausmės grupę nuo 2 iki 6 mėnesių. Šis nuteistųjų perkėlimas įforminamas kalėjimo direktoriaus nutarimu (LR BVK 143 str.);

2) pataisos įstaigose perkeliant iš lengvosios grupės į paprastąją grupę arba iš paprastosios grupės į drausmės grupę.

Šis nuteistųjų perkėlimas įforminamas pataisos įstaigos direktoriaus nutarimu, esant pataisos įstaigos Drausmės komisijos teikimui (LR BVK 143 str.).

Pakartotinai perkelti suaugusįjį nuteistąjį iš paprastosios grupės į

lengvąją grupę arba iš drausmės grupės į paprastąją galima ne anksčiau kaip po vienerių metų, o nepilnametį nuteistąjį – ne anksčiau kaip po šešių mėnesių nuo nuobaudos atlikimo dienos arba anksčiau, negu sueis vieneri metai arba šeši mėnesiai, jeigu nuobaudą, kuria panaikintos geresnės laikymo sąlygos, pataisos įstaigos administracija panaikino prieš sueinant vieneriems metams arba šešiems mėnesiams (LR BVK 143 str.). Šiam nuteistųjų perkėlimui pataisos įstaigos Drausmės komisijos teikimo nereikia, jis atliekamas pataisos įstaigos direktoriaus nutarimu (LR BVK 141 str.).

Laisvės atėmimo bausmės atlikimo sąlygų nuteistiesiems pakeitimas perkeliant iš vienos pataisos įstaigos į kitą galimas šia tvarka:

1) dėl nuolatinio bausmės atlikimo režimo pažeidinėjimo nuteistieji nuo 18 iki 21 metų gali būti Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus nutarimu, priimtu pagal nepilnamečių pataisos namų direktoriaus teikimą, perkelti iš nepilnamečių pataisos namų į pataisos namus bausmę atlikti paprastojoje grupėje (LR BVK 82 str.);

2) dėl to, kad nuteistieji atliko ne mažiau kaip pusę paskirtos bausmės laiko, jų elgesys nekelia pavojaus aplinkiniams, jie gali būti Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka teikiami perkelti iš kalėjimo į pataisos namus toliau atlikti bausmę paprastosios grupės laikymo sąlygomis (LR BVK 140 str.);

3) kai yra pataisos namų direktoriaus teikimas ir nutarimas dėl nuteistojo perkėlimo į kamerų tipo patalpas su medžiaga apie bausmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimą, Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktorius gali pasiųsti nuteistąjį šią nuobaudą atlikti kalėjime (LR BVK 142 str.);

4) dėl to, kad nuteistieji laisvės atėmimu iki gyvos galvos, laikomi kalėjime, atliko pirmuosius 10 metų bausmės, šie nuteistieji, atsižvelgiant į jų elgesį bausmės atlikimo metu bei saugumo reikalavimus ir kai yra kalėjimo administracijos teikimas, apylinkės teismo nutartimi gali būti perkelti į pataisos namus toliau atlikti bausmę (LR BVK 165 str.).

13.3.

Arešto ir laisvės atėmimo bausmių vykdymo (atlikimo) režimą užtikrinančios priemonės

Bausmių vykdymo teisės materialinės normos, kurios apibūdina režimo turinį ir požymius, taip pat pagrindiniai režimo reikalavimai (elementai) nulemia procedūrinių normų, reguliuojančių režimo realizavimo teisinį mechanizmą, visumą. Į procedūrinių normų sistemą taip pat įeina normos, nustatančios areštinių ir pataisos įstaigų režimą užtikrinančias priemones. Jos skirtos visiems bausmių vykdymo teisinių santykių dalyviams, tačiau pirmiausia – areštinių ir pataisos įstaigų administracijai.

Režimo užtikrinimo priemonės neįeina į jo turinį, jų paskirtis – kad visi bausmių vykdymo teisinių santykių dalyviai užtikrintų arešto ir laisvės atėmimo bausmių vykdymo tvarką ir sąlygas. **Režimo užtikrinimo priemones galima suskirstyti į dvi grupes: bendrojo pobūdžio ir specialiąsias**. Bendrojo pobūdžio priemonės – tai auklėjamojo pobūdžio priemonės, užtikrinančios įstatymams paklusnų elgesį ir bausmių vykdymo teisinių santykių subjektų ir dalyvių teisėtumo laikymąsi. Specialiosios priemonės – tai bausmių vykdymo įstatymais ir kitais teisės aktais numatyti poveikio metodai, užtikrinantys areštinėse ir pataisos įstaigose teisės pažeidimų profilaktiką, nusikalstamų veikų ir kitų teisės pažeidimų užkardymą.

Režimo užtikrinimo bendrojo pobūdžio priemonės. Režimas užtikrinamas, jeigu visų pirmiausia jo reikalavimus vykdo areštinių ir pataisos įstaigų personalas, kuris savo veikla turi sudaryti sąlygas teisėtvarkos ir teisėtumo bei nuteistųjų teisių ir teisėtų interesų pažeidimams areštinėse ir pataisos įstaigose užkardyti. Griežtas įstatymų reikalavimų laikymasis, korektiškas elgesys ir pedagoginis taktas sudaro reikiamas prielaidas, kad būtų laikomasi režimo. Tam, kad nuteistųjų teisės, laisvės ir teisėti interesai būtų gerbiami ir saugomi, personalas savo veiklą turi vykdyti vadovaudamasis humanizmo principu, t. y. bausmės vykdymu nesiekti žmogaus kankinti, žiauriai su juo elgtis arba žeminti jo orumą. Su nuteistuoju, kurio laisvė apribota, net ir jo sutikimu draudžiami

medicinos, biologiniai ir kitokie mokslo bandymai. Draudžiama, išskyrus Lietuvos Respublikos teisės aktuose numatytus atvejus, filmuoti ar fotografuoti nuteistąjį, kurio laisvė apribota, be išankstinio jo sutikimo (LR BVK 7 str.). Bausmės vykdymo institucija arba pareigūnas gali veikti tik įstatymų nustatytais būdais ir priemonėmis. Įstatymų nustatytus reikalavimus pažeidę pareigūnai atsako pagal Lietuvos Respublikos įstatymus (LR BVK 5 str.). Naujai į darbą areštinėse, pataisos įstaigose ir valstybės įmonėse prie pataisos namų priimti darbuotojai duoda rašytinį pasižadėjimą laikytis įstatymų bendraujant su nuteistaisiais. Pareigūnų ir kitų darbuotojų rašytiniai pasižadėjimai laikomi jų asmens bylose. Režimo užtikrinimas priklauso ir nuo asmenų, kurie lankosi areštinėse ir pataisos įstaigose bei kurie pagal savo veiklos pobūdį kontaktuoja su nuteistaisiais. Šie asmenys turi laikytis jiems nustatytų elgesio taisyklių. Režimo užtikrinimas priklauso ir nuo nuteistųjų giminaičių bei kitų asmenų, kurie atvyksta į pasimatymus su nuteistaisiais, siunčia jiems pašto siuntinius arba atneša perduodamus siuntinius. Asmenis, atvykusius į pasimatymą, priima pataisos įstaigos pasimatymų biuro darbuotojas. Jis informuoja juos apie elgesio taisykles, galimybę nutraukti pasimatymą, jeigu jos pažeidžiamos, taip pat įstatymų nustatytą atsakomybę už daiktų ir reikmenų, kuriuos draudžiama turėti nuteistiesiems, perdavimą.

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 113 straipsnį pataisos įstaigų režimo užtikrinimo priemonės yra šios:

1) pataisos įstaigų apsauga;

2) teisės bei režimo pažeidimų prevencija ir atskleidimas;

3) įėjimo į pataisos įstaigas ir išėjimo iš jų tvarka;

4) pataisos įstaigų vidaus tvarka;

5) dienotvarkė;

6) pataisos įstaigų administracijos veiksmai nuteistųjų badavimo arba atsisakymo dirbti ar vykdyti kitus administracijos įsakymus ir nurodymus atvejais arba nuteistųjų neteisėtų grupinių veiksmų, šiurkščiai pažeidžiančių pataisos įstaigos vidaus tvarką, atvejais, taip pat specialiųjų priemonių ir šaunamojo ginklo panaudojimo pagrindai ir tvarka.

Pataisos įstaigų ir jose laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų apsaugą vykdo pataisos įstaigų pareigūnai. Jeigu pataisos įstaigoje susidaro ypatinga situacija (nuteistųjų riaušės arba grupinis pasipriešini-

mas pataisos įstaigos administracijai, kai jų metu vyksta pogromai, padegimai, įkaitų grobimai ir kitokie tyčiniai veiksmai, šiurkščiai pažeidžiantys pataisos įstaigos vidaus tvarką), įstaigos apsaugai ir tvarkai palaikyti gali būti pasitelktos Vidaus reikalų ministerijos viešojo saugumo pajėgos, atsakingos už viešąjį saugumą, ir policija. Tokio pasitelkimo tvarką nustato Vidaus reikalų ir Teisingumo ministerijos. Pataisos įstaigų įrangai naudojamas inžinerinių ir techninių apsaugos priemonių kompleksas. Pataisos įstaigos administracija privalo pranešti nuteistiesiems apie apsaugos priemones, kurios gali kelti pavojų asmens gyvybei ir sveikatai (LR BVK 114 str.). Pataisos įstaigų apsauga vykdoma vadovaujantis teisingumo ministro 2000 m. rugpjūčio 22 d. įsakymu Nr. 180 „Dėl Kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietų apsaugos ir priežiūros instrukcijos patvirtinimo“. (Žin., 2000, Nr. 73–2256)

Teisės bei areštinių ir pataisos įstaigų režimo pažeidimų prevencija rūpinasi visos tarnybos, dirbančios su nuteistaisiais. Kiekvienoje pataisos įstaigoje veikia vidaus tyrimų tarnyba, kuri yra pavaldi pataisos įstaigos direktoriui ir užsiima teisės pažeidimų atskleidimu. Analogiška tarnyba yra Kalėjimų departamente prie Teisingumo ministerijos.

Įėjimo į pataisos įstaigas ir išėjimo iš jų tvarka patvirtinta teisingumo ministro 2003 m. balandžio 25 d. įsakymu Nr. 122. (Žin., 2003, Nr. 41–1893) Pataisos įstaigose yra nustatytas leidimų režimas. Leidimų režimas – tai į pataisos įstaigas įeinančių (iš jų išeinančių) asmenų, įvežamų (išvežamų) krovinių ir įvažiuojančių (išvažiuojančių) transporto priemonių įleidimo (išleidimo) tvarka. Leidimų režimo paskirtis – užkardyti nuteistųjų, laikomų pataisos įstaigose, pabėgimus, neleisti, kad jiems patektų draudžiami turėti daiktai, nustatyti per pataisos įstaigų kontrolės ir praleidimo punktus įeinančių (išeinančių) asmenų ir įvažiuojančio (išvažiuojančio) transporto tvarką, nepažeidžiant bendros šių įstaigų apsaugos sistemos. Asmenys į pataisos įstaigas gali patekti per kontrolės ir praleidimo punktus tik turėdami nustatyto pavyzdžio leidimus. Leidimų rūšys yra šios: nuolatiniai leidimai; vienkartiniai leidimai; nuteistojo, kuriam suteikta teisė išvykti be sargybos arba be palydos, išėjimo (įėjimo) iš pataisos įstaigos (į ją) leidimas.

Prireikus areštinės ir pataisos įstaigos administracija turi teisę patikrinti į areštinę ir pataisos įstaigą įeinančių ir iš jos išeinančių asmenų daiktus ir drabužius, išskyrus Respublikos Prezidento, Lietuvos Res-

publikos Seimo ar Vyriausybės narių, teisėjų, advokatų, prokurorų bei kitų, pataisos įstaigų veiklos kontrolę atliekančių pareigūnų, dvasininkų daiktus ir drabužius, taip pat teisę patikrinti įvažiuojančias ir išvažiuojančias transporto priemones (LR BVK 115 str.).

Areštinėse ir pataisos įstaigose nustatoma reglamentuota vidaus tvarka (LR BVK 54 ir 116 str.). Areštinių ir pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisykles tvirtina Teisingumo ministerija (LR BVK 50 ir 64 str.). Pavyzdžiui, pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės reglamentuoja asmenų, nuteistų terminuotu laisvės atėmimu, ir asmenų, nuteistų laisvės atėmimu iki gyvos galvos, laikymo pataisos įstaigose tvarką ir sąlygas, šių asmenų teisių bei laisvių, taip pat pareigų, kurias nustato Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, užtikrinimo ir realizavimo tvarką.

Nuteistųjų areštu ir laisvės atėmimu dienotvarkė privalo griežtai reglamentuoti jų elgesį visą parą ir numatyti darbo, poilsio, buvimo gryname ore, mokymosi ir socialinės reabilitacijos renginių, taip pat psichologinei terapijai skirtą laiką. Nuteistųjų dienotvarkę nustato pataisos įstaigos (areštinės) direktorius įsakymu. Dienotvarkė paskelbiama nuteistiesiems (LR BVK 54 ir 117 str.). Poilsio ir švenčių dienomis gali būti tvirtinamos atskiros nuteistųjų dienotvarkės. Atskiros dienotvarkės tvirtinamos nuteistiesiems, uždarytiems į bausmės (drausmės) izoliatorių ir į karcerį bei perkeltiems į kamerų tipo patalpas. Nuteistųjų dienotvarkės punktualiam vykdymui pataisos įstaigos (areštinės) direktorius įsakymu nustato garsinių signalų ir komandų tvarką. Siekiant organizuoti ir kontroliuoti nuteistųjų paros dienotvarkę pataisos įstaigoje (areštinėje), personalo ir vadovybės darbas organizuojamas pagal įstaigos direktoriaus patvirtintą slenkantį mėnesinį grafiką, kad personalo ir vadovybės atstovai (neįskaitant pataisos įstaigos direktoriaus budinčiojo padėjėjo ir prižiūrėtojų) įstaigoje būtų nuo signalo nuteistiesiems „kelti“ iki signalo „miegoti“, o nuteistiesiems dirbant trimis pamainomis, – ir nakties metu. Poilsio ir švenčių dienomis organizuojamas pataisos įstaigos (areštinės) vadovybės atstovo arba vieno iš apsaugos ir priežiūros, vidaus tyrimų ar socialinės reabilitacijos tarnybų vadovų budėjimas ištisą parą. Šių pareigūnų budėjimo tvarką nustato pataisos įstaigos (areštinės) direktorius įsakymu.

Jeigu nuteistieji paskelbia badavimą, atsisako dirbti ar vykdyti kitus administracijos įsakymus ir nurodymus, pataisos įstaigos (arešti-

nės) direktorius arba jį pavaduojantis pareigūnas privalo nedelsdamas išsiaiškinti badavimo, atsisakymo dirbti ar vykdyti kitus administracijos įsakymus ir nurodymus priežastis, nuteistųjų reikalavimus ir jų teisėtumą. Pataisos įstaigos (areštinės) direktorius arba jį pavaduojantis pareigūnas privalo apie tai nedelsdamas pranešti Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriui arba jį pavaduojančiam pareigūnui bei prokurorui ir imtis įmanomų priemonių teisėtiems nuteistųjų reikalavimams patenkinti. Jeigu nuteistųjų reikalavimai yra neteisėti, pataisos įstaigos (areštinės) direktorius arba jį pavaduojantis pareigūnas privalo asmeniškai apie tai pranešti nuteistiesiems ir pareikalauti neteisėtus veiksmus nutraukti. Šio nurodymo nevykdantiems nuteistiesiems gali būti skiriamos nuobaudos (LR BVK 54 str. 8 d. ir 118 str.).

Jeigu nuteistieji imasi neteisėtų grupinių veiksmų, šiurkščiai pažeidžiančių pataisos įstaigos (areštinės) vidaus tvarką, pataisos įstaigos (areštinės) direktorius arba jį pavaduojantis pareigūnas turi teisę, pranešęs Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriui arba jį pavaduojančiam pareigūnui ir prokurorui, įsakymu laikinai sustabdyti:

1) nuteistųjų laiškų išsiuntimą, taip pat gautų laiškų, pašto bei perduodamų siuntinių ir smulkiųjų paketų su spauda įteikimą nuteistiesiems;

2) pasimatymų suteikimą nuteistiesiems;

3) maisto produktų ir būtiniausių reikmenų pirkimą;

4) paskatinimo priemonių skyrimą nuteistiesiems;

5) leidimą paskambinti telefonu.

Nurodytos priemonės nutraukiamos pataisos įstaigos (areštinės) direktoriaus arba jį pavaduojančio pareigūno įsakymu, kai išnyksta jų panaudojimo pagrindai (LR BVK 119 str.).

Laikantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso nustatytų pagrindų ir tvarkos pataisos įstaigose (areštinėse) gali būti panaudotos specialiosios priemonės: antrankiai, tramdomieji marškiniai ar surišimo priemonės, guminės lazdos, koviniai imtynių veiksmai, dujos, vandensvaidžiai, tarnybiniai šunys, šarvuočiai ir kita technika (LR BVK 54 str. 8 d., 120–123 str.). Šaunamieji ginklai pataisos įstaigose (areštinėse) gali būti panaudoti tik išimtiniais atvejais, kai visi kiti įmanomi būdai ir priemonės panaudoti arba kai dėl laiko stygiaus jų panaudoti nėra sąlygų (LR BVK 54 str. 8 d. ir 124 str.).

Europos kalinimo įstaigų taisyklių 63 taisyklė numato, kad pataisos įstaigų (areštinių) personalas neturi teisės prieš kalinius naudoti jėgą, išskyrus savigyną arba bandymo pabėgti ir aktyvaus ar pasyvaus fizinio pasipriešinimo atvejais, vadovaujantis įstatymu arba potvarkiais. Darbuotojai, kurie buvo priversti panaudoti jėgą, privalo ja naudotis tik tiek, kiek tai būtina, ir nedelsdami pranešti apie incidentą įstaigos viršininkui. Personalas turi būti apmokytas specialios technikos tramdyti agresyvius kalinius. Išskyrus ypatingas aplinkybes, personalo nariai, turintys tiesioginį kontaktą su kaliniais, neturi būti ginkluoti. Negana to, jokiomis aplinkybėmis personalas, kuris nebuvo specialiai apmokytas naudotis ginklu, negali jo turėti.

Pratimai

1 pratimas. Nuteistieji J. Petrošius, R. Jefremovas ir D. Uogintas, atliekantys bausmę pataisos namuose, įkaitais paėmė gamybos baro meistrą R. Jonutį ir sandėlio vedėją D. Rakickienę. Nuteistieji, uždarę įkaitus meistro patalpoje, telefonu pataisos namų direktoriaus pareikalavo, kad iš baudos izoliatoriaus būtų paleistas šių nuteistųjų bendras V. Kontautas ir sudarytos sąlygos visiems keturiems nuteistiesiems nekliudomai išeiti iš šios laisvės atėmimo bausmę vykdančios įstaigos.

1. Įvertinkite situaciją ir nurodykite, kaip turi veikti pareigūnai, užkardydami nuteistųjų veiksmus pagal ypatingų situacijų užkardymo planą.

2. Nurodykite nuteistųjų J. Petrošiaus, R. Jefremovo ir D. Uoginto patraukimo atsakomybėn už šias padarytas nusikalstamas veikas sąlygas ir tvarką.

2 pratimas. Pirmos budinčiosios pamainos prižiūrėtojai A. Balsys ir J. Gruodis, apžiūrėdami pataisos namų 3-iojo būrio gyvenamąsias patalpas, nuteistojo T. Indriūno spintelėje rado pornografines nuotraukas ir savadarbį elektrinį kaitintuvą. Nuteistojo F. Goštauto lovoje buvo rasta 10 baltos spalvos tablečių. Visi minėti daiktai ir vaistai buvo paimti ir atiduoti į budėtojų dalį. Paimant nuotraukas T. Indriūnas įžeidinėjo prižiūrėtojus, išvadino juos „mentais“ ir kitais necenzūriniais žodžiais. Atsisakius nuteistajam T. Indriūnui eiti į budėtojų dalį, uždėjus antrankius jis buvo laikinai uždarytas į baudos izoliatorių.

1. Nurodykite, kokias režimo pažeidimų užkardymo priemones pri-

valo taikyti pareigūnai šioje situacijoje.

2. Kokie yra užkardymo priemonių taikymo teisiniai pagrindai ir pažeidimų užkardymo procesiniai dokumentai?

3 pratimas. 2003 m. rugpjūčio 12 d. 11.50 val. Vilniaus 1-ųjų pataisos namų budintis direktoriaus padėjėjas kartu su prižiūrėtoju užėjo į ilgalaikių pasimatymų kambarį, kuriame buvo nuteistasis N. Baranauskas ir jo motina D. Baranauskienė. Nuteistasis N. Baranauskas tuo metu gėrė degtinę, kurią jo motina atnešė pakelyje nuo sulčių.

1. Kokių teisės šakų reguliavimo sričiai priskirsite šiuos teisinius santykius?

2. Kokie teisės pažeidimai buvo padaryti?

4 pratimas. Vilniaus 2-ųjų pataisos namų budintis direktoriaus padėjėjas kartu su dviem prižiūrėtojais apie 2 val. naktinio patikrinimo metu užėjo į nuteistųjų bendrabučio 11 kambarį ir pamatė nuteistuosius V. Suroką ir I. Grišiną, žiūrinčius nešiojamą televizorių „Šilelis“, priklausantį nuteistajam B. Gutauskui, gyvenančiam 12 kambaryje.

Kokius teisės pažeidimus padarė minėtieji nuteistieji?

5 pratimas. Vilniaus 1-ųjų pataisos namų remonto baro meistras R. Danila, dirbantis pagal darbo sutartį, nuosavu automobiliu įvažiavo į šios įstaigos teritoriją ir perdavė nuteistajam A. Mockui akumuliatorių, kuriame buvo 4 litrai degtinės. Nuteistasis A. Mockus už šią degtinę meistrui R. Danilai davė 200 litų, kuriuos šis įsidėjo į vidinę švarko kišenę. Apie 9.30 val. prie Vilniaus 1-ųjų pataisos namų budėtojų dalies meistras R. Danila buvo sulaikytas Kalėjimų departamento pareigūnų.

1. Kokių teisės šakų reguliavimo sričiai priskirsite šiuos teisinius santykius?

2. Kokią atsakomybę meistras R. Danila užsitraukė šiais savo veiksmais?

6 pratimas. 2003 m. gegužės 26 d. apie 12.30 val. Vilniaus 2-ųjų pataisos namų budėtojų dalyje buvo sulaikytas išeinantis iš šios įstaigos specialiosios profesinės mokyklos dėstytojas V. Kuncaitis. Asmens apžiūros metu jo striukės kišenėje buvo rastas ir paimtas nuteistųjų gamybos mechaninis peilis. Šį peilį V. Kuncaitis gavo iš vieno nuteistojo, sumokėjęs jam 10 litų.

1. Kokios pataisos namų direktoriaus teisės įvertinti profesinės mokyklos dėstytojų veiksmus?

2. Kokia profesinės mokyklos dėstytojų atsakomybė už šiuos veiksmus?

7 pratimas. 2003 m. gegužės 21 d. į Marijampolės pataisos namus į ilgalaikį pasimatymą su nuteistuoju D. Lubniku atvyko jo žmona A. Lubnikienė. Tikrinant maisto produktus, kuriuos A. Lubnikienė norėjo perduoti nuteistajam D. Lubnikui, buvo rasta ir paimta narkotinė medžiaga – opiumas, paslėpta stiklainyje su uogiene.

1. Kokių teisės šakų reguliavimo sričiai priskirsite šiuos teisinius santykius?

2. Kokia A. Lubnikienės atsakomybė už šį poelgį?

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 5–9, 12, 13, 54, 64, 69, 70, 82, 91, 93 – 95, 99, 110, 112–124, 130, 140–143, 154, 165 str.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37–1341: 165 str.
3. Europos kalinimo įstaigų taisyklės // Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: LTA, 1999: 63–65 taisyklės.
4. Teisingumo ministro 2000 m. rugpjūčio 22 d. įsakymas Nr. 180 „Dėl Kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietų apsaugos ir priežiūros instrukcijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2000, Nr. 73–2256.
5. Teisingumo ministro 2003 m. balandžio 23 d. įsakymas Nr. 122 „Dėl Įėjimo į pataisos įstaigas ir išėjimo iš jų tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 41–1893.
6. Уголовно-исполнительное право: учебник, 2-ое издание / ред. В. И. Селиверстов. – Москва: Юристъ, 2001, с. 297–322.

Papildoma literatūra

1. Teisingumo ministro ir vidaus reikalų ministro 2003 m. balandžio 14 d. įsakymas Nr. 101/1V–119 „Dėl Vidaus reikalų ministerijos vidaus tarnybos (viešojo saugumo) dalinių ir policijos pasitelkimo saugoti kardomąją priemonę suėmimą vykdančias įstaigas, pataisos įstaigas bei areštines ir palaikyti jose tvarką, susidarius ypatingai situacijai, taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 40–1855.

2. Teisingumo ministro 2003 m. birželio 18 d. įsakymas Nr. 182 „Dėl Areštinių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 68–3095, Taisyklių IX–XII skyriai.
3. Teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 76–3498, Taisyklių VIII, XI, XXVI, XXVIII, XVII, XLII, XLIII, XLV–XLIX skyriai.
4. Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 101–107.

14. NUTEISTŲJŲ LAISVĖS ATĖMIMU DARBAS

14.1.

Nuteistųjų laisvės atėmimu darbas kaip viena iš pataisos priemonių. Nuteistųjų darbo tikslai

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 111 straipsnyje nuteistųjų darbas yra viena iš penkių asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, pataisos priemonių. Analizuodami penkių pataisos priemonių, numatytų įstatyme, eiliškumą, matome, kad nuteistųjų darbas įrašytas antrąja po laisvės atėmimo režimo pagal eiliškumą pataisos priemone. Bausmių vykdymo teisės moksle vyksta ginčas – kokioje vietoje tarp pataisos priemonių turėtų būti nuteistųjų darbas, antrojoje, t. y. po laisvės atėmimo režimo, ar trečiojoje, t. y. po pataisos priemonės – socialinės reabilitacijos. Kokia iš šių dviejų nuteistųjų laisvės atėmimu pataisos priemonių yra svarbesnė ir turi būti įteisinta kaip pirmesnė? Tai svarbus klausimas, nes nuo jo išsprendimo priklauso nuteistųjų laisvės atėmimu pataisos strategija, kuri turi didelę visuomeninę reikšmę. Nuteistųjų darbas turi auklėjamąją ir socialinę reabilitacinę reikšmę patiems nuteistiesiems. Darbo procese nuteistasis įgyja įprotį nuolat dirbti, gerbti darbą ir jo rezultatą – nuteistajam ir visuomenei naudingą produktą (prekę arba paslaugą). Tik beprasmis, nenašus darbas neturi auklėjamosios ir socialinės reabilitacinės reikšmės ir tampa laisvės atėmimo bausmės elementu – nubaudimu. Nuteistasis turi būti suinteresuotas, sudomintas darbu ir jo rezultatais. Darbas neturi būti bausmės elementu – nubaudimu. Taikant visą nuteistųjų laisvės atėmimu pataisos priemonių kompleksą, tarp jų ir nuteistųjų įtraukimą į darbą, galima pasiekti šių asmenų pataisos tikslų. Darbas kaip pataisos priemonė veiksmingas, kai jis nuteistiesiems taikomas kartu su kitomis pataisos priemonėmis.

Įtraukiant nuteistuosius laisvės atėmimu į darbą, būtina žinoti, kad jis skirtingoms nuteistųjų kategorijoms turi nevienodą auklėjamąją ir socialinę reabilitacinę reikšmę:

1. Vieniems nuteistiesiems jų įtraukimas į darbą bus ankstesnės darbo veiklos tęsinys, o pataisos įstaigos administracijos užduotis bus išsaugoti šių nuteistųjų darbo įgūdžius.

2. Kitiems nuteistiesiems, kurie iki patekimo į laisvės atėmimo vietas nedirbo arba neturėjo poreikio dirbti (pvz., nuteistieji nepilnamečiai), įtraukimas į darbą padės įgyti darbo įgūdžių.

3. Tretiems nuteistiesiems, kurie piktybiškai vengė darbo, parazitavo, turi norą ir toliau gyventi iš pajamų, gautų iš nusikalstamos veiklos, įtraukimas į darbą padės jiems įgyti darbo įgūdžių, o atlikus bausmę – pragyvenimo šaltinį.

Dialektiškai tai atrodytų taip: pareiga dirbti tampa įpročiu, o įprotis tampa poreikiu.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (Žin., 2000, Nr. 96–3016) 4 straipsnyje nustatyta, kad „Niekas negali būti verčiamas dirbti priverčiamąjį ar privalomąjį darbą. Šiame straipsnyje „priverčiamuoju ar privalomuoju darbu“ nelaikoma: a) joks darbas, paprastai reikalaujamas atlikti, kai yra kalinama pagal šios Konvencijos 5 straipsnio nuostatas, arba darbas lygtinio atleidimo nuo tokio kalinimo laikotarpiu“. Pagal minėtos konvencijos 5 straipsnį laisvė atimta teisėtai, „kai asmuo teisėtai kalinamas pagal kompetentingo teismo nuosprendį“. Analogiška nuostata yra įteisinta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 48 straipsnyje: „Priverčiamasis darbas draudžiamas“, (…) „Priverčiamuoju darbu nelaikomas ir įstatymo reguliuojamas teismo nuteistųjų darbas“.

Nuteistųjų įtraukimo į darbą tikslai yra šie:

1. Auklėjamasis ir socialinis reabilitacinis tikslas.

2. Ekonominis tikslas. Dirbdami nuteistieji sukuria nacionalinį produktą (materialines vertybes), kurį naudoja patys ir visuomenė. Iš nuteistųjų darbo užmokesčio daromos dalinės išskaitos jiems patiems išlaikyti, formuojant kiekvienoje pataisos įstaigoje socialinės paramos nuteistiesiems fondą.

3. Socialinis tikslas. Tai siekis nuteistiesiems išugdyti darbo įgūdžius, suteikti specialybę, kelti profesinę kvalifikaciją, kurių jiems prireiks atlikus bausmę.

4. Sveikatingumo tikslas. Dirbdami nuteistieji palaiko savo fizinę galią, nes be fizinio darbo, veltėdžiaudamas, žmogus ne tik doroviškai, bet ir fiziškai degraduoja.

Darbo vietų steigimo pataisos įstaigose, valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų ir šių įmonių pastatų ir technologinių įrengimų renovacijos 2004–2006 metų programos, kuriai Lietuvos Respublikos Vyriausybė pritarė 2002 m. gruodžio 10 d. nutarimu Nr. 1921 (Žin., 2002, Nr. 118–5303), antrajame skyriuje „Situacijos analizė“ yra išvardyti trūkumai (problemos), dėl kurių mažėja nuteistųjų laisvės atėmimu užimtumas mokamuoju darbu, ir pavojai šios programos įgyvendinimui pataisos įstaigose ir valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų.

Trūkumai (problemos):

1. fiziškai pasenę įrenginiai ir technologijos;
2. didelė išmokytų dirbti nuteistųjų kaita;
3. nuteistųjų kvalifikacijos stoka;
4. menkos paskatos dirbti;
5. avarinė gamybinių patalpų būklė;
6. valstybės institucijų nenoras pirkti valstybės įmonių prie pataisos įstaigų pagamintą produkciją;
7. dėl pasenusių gamybinių įrengimų neadekvatus nuteistųjų profesinis parengimas, neleidžiantis konkuruoti darbo rinkoje.

Pavojai:

1. blogėjanti gamybinių statinių ir patalpų būklė;
2. galimas nuteistųjų ir kalinamųjų nepasitenkinimas blogėjančiomis gyvenimo sąlygomis ir užimtumo stoka;
3. produkcijos realizacijos rinkų dėl nevykdomos modernizacijos praradimas;
4. mažėjanti galimybė įdarbinti nuteistuosius;
5. panaikintos mokesčių lengvatos valstybės įmones prie pataisos įstaigų priartins prie bankroto ribos.

14.2.

Nuteistųjų laisvės atėmimu įtraukimo į darbą principai ir formos

Nuteistųjų laisvės atėmimu užimtumui darbu Europos kalinimo įstaigų taisyklės skiria 71–76 taisykles:

„71.1. Darbą kalinimo įstaigose reikėtų vertinti kaip teigiamą ugdymo, mokymo bei įstaigos valdymo elementą.

2. Priklausomai nuo kalinių fizinės ir dvasinės būklės, kurią nustato gydytojas, jie turėtų dirbti.

3. Kalinius reikia aprūpinti tinkamu naudingu darbu arba organizuoti jiems kitą tikslingą veiklą, siekiant, kad jie būtų užimti visą darbo dieną.

4. Kiek tai įmanoma, darbas turėtų palaikyti arba vystyti kalinio sugebėjimus užsidirbti pragyvenimui išėjus į laivę.

5. Kaliniams, o ypač jauniems kaliniams, gali būti naudinga organizuoti profesinį amatų ugdymą.

6. Suderinus su reikiama profesine atranka bei įstaigos administraciniais ir disciplinos reikalavimais, kaliniams turi būti suteikiama galimybė pasirinkti darbinę veiklą, kurioje jie norėtų dalyvauti.

72.1. Darbo organizavimas bei metodai turi būti kiek galima labiau panašūs į atitinkamo pobūdžio darbą laisvėje, tuo siekiant parengti kalinius normaliam profesiniam gyvenimui. Todėl jis turi atitikti šiuolaikinio darbo standartus bei technologiją ir vykti pagal modernaus organizavimo ir gamybos principus.

2. Nors gamyboje gaunamas finansinis pelnas gali duoti nemažai naudos keliant mokymo standartus bei tobulinant jo kokybę ir svarbą, kalinių bei jų ugdymo interesai negali priklausyti nuo šio tikslo.

73.1. Kalinimo įstaigos administracija turi užtikrinti, kad kaliniai dirbtų:

a. įstaigos patalpose, dirbtuvėse ar fermose; arba

b. bendradarbiaudami su privačiais rangovais įstaigoje arba už jos ribų. Šiuo atveju asmenys, kuriems atliekamas darbas, turi mokėti atlyginimus priklausomai nuo kalinių atlikto darbo.

74.1. Kalinių darbo ir sveikatos apsaugai turi būti keliami tokie patys reikalavimai, kaip ir laisvėje dirbantiems darbininkams.

2. Būtina imtis priemonių, kad kalinių draudime nuo gamybinių traumų, įskaitant profesinius susirgimus, sąlygos nebūtų blogesnės negu tos, kurios pagal įstatymą taikomos laisviems darbininkams.

75.1. Kalinių darbo dienos bei savaitės ilgumas turi būti nustatomas remiantis vietos įstatymais ar papročiais, atsižvelgiant į laisvų darbininkų darbo laiką.

2. Kaliniams turėtų būti suteikiama bent viena poilsio diena per savaitę bei pakankamai laiko mokymuisi ir kitai veiklai, kuri sudaro dalį jų ugdymo bei rengimo socialinei adaptacijai programos.

76.1. Turi būti parengta teisingo atlyginimo už kalinių darbą sistema.

2. Pagal šią sistemą kaliniams turi būti leidžiama dalį uždirbtų pinigų išleisti nustatytoms prekėms įsigyti, dalį pinigų perduoti šeimai arba skirti kitiems sankcionuotiems tikslams.

3. Sistema taip pat galėtų numatyti, kad dalį pajamų administracija gali laikinai nusavinti, siekdama sukurti santaupų fondą, kuris būtų perduodamas kaliniui jo paleidimo į laisvę metu".

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo teisės normos nuteistųjų laisvės atėmimu įtraukimą į darbą grindžia šiais specifiniais principais:

1. Nuteistųjų darbo pranašumas ir teisė (LR BVK 125 str.).

Kiekvienas laisvės atėmimo bausmę atliekantis nuteistasis privalo dirbti, jeigu jam darbą siūlo pataisos įstaigos administracija. Pataisos įstaigos administracija privalo užtikrinti, kad nuteistieji būtų įtraukiami į darbą atsižvelgiant į jų darbingumą ir, kiek galima, į turimą specialybę. Nuteistieji invalidai, pensinio amžiaus ir ribotai pakaltinami asmenys į darbą gali būti įtraukiami tik rašytiniu jų sutikimu, kai yra tam neprieštaraujanti gydytojų išvada ir laisvų darbo vietų. Šių asmenų darbingumo įvertinimo tvarką nustato Sveikatos apsaugos ministerija.

2. Nuteistųjų darbo apmokėjimas (LR BVK 131 str.).

3. Nuteistųjų pareiga laikytis darbo drausmės.

Ši pareiga atsiranda ir yra tiesiogiai susijusi su tokiomis laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų pareigomis kaip laikytis nustatytos pataisos įstaigų tvarkos ir vykdyti pataisos įstaigos administracijos reikalavimus (LR BVK 110 str.). Darbo drausmė – tai darbo dienos režimas; stropus darbas; žmonių saugos darbe taisyklių laikymasis.

4. Nuteistųjų darbo ryšys su jų profesiniu mokymu (LR BVK 148, 149 str.).

Yra daug nuteistųjų laisvės atėmimu įtraukimo į darbą formų:

1. Nuteistųjų darbas gamyboje.

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 125 straipsnį nuteistiesiems darbą parenka pataisos įstaigos administracija, atsižvelgdama į laisvas pareigas ir darbo vietas. Nuteistieji į darbą paprastai įtraukiami pataisos įstaigose ir valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų. Ne pataisos įstaigose ir ne valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų į darbą įtraukiamų nuteistųjų darbas organizuojamas laikantis nuteistųjų izoliavimo ir apsaugos reikalavimų.

Ne pataisos įstaigose ir ne valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų nuteistieji laisvės atėmimu dirba kontragentiniuose objektuose. Kontragentiniu pagrindu organizuotas nuteistųjų darbas – tai darbas, kai nuteistieji dirba gamyboje, kurią organizuoja ir kurios žaliavos bei pagaminta produkcija priklauso ne pataisos įstaigai ar valstybės įmonei, veikiančiai prie pataisos įstaigos, bet kitų žinybų, savivaldybių ar privačiam kapitalui priklausančiai įmonei. Kontragentiniai objektai gali būti organizuoti pataisos įstaigos arba valstybės įmonės prie pataisos įstaigos teritorijoje, už pataisos įstaigos teritorijos ribų. Organizuojant nuteistųjų darbą kontragentiniu pagrindu, pataisos įstaiga su darbdaviu sudaro kontragentinę sutartį dėl nuteistųjų darbo panaudojimo.

Valstybės įmonės prie pataisos įstaigų veikia vadovaudamosi 1994 m. gruodžio 21 d. Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymu (Žin., 1994, Nr. 102–2049), o jų įstatai patvirtinti teisingumo ministro 2000 m. lapkričio 9 d. įsakymu Nr. 228 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių valstybės įmonių įstatų patvirtinimo“. (Žin., 2000, Nr. 99–3149; 2003, Nr. 58–2626)

Atsižvelgiant į bendrą valstybės įmonės prie pataisos įstaigos ir pataisos įstaigos teritoriją, bendrą apsaugą, bendros paskirties šilumos ir elektros perdavimo įrenginius, į tai, kad visi pareigūnai vykdo priežiūros ir socialinės reabilitacijos funkcijas bei įvertinant valstybės įmonės prie pataisos įstaigos veiklos specifiką, įstatuose nustatomi tokie šių abiejų juridinių asmenų santykiai:

1) valstybės įmonė, vykdydama darbo jėgos panaudojimo planą, pateikia pataisos įstaigai nuteistųjų skaičiaus, reikalingo gamybinei programai vykdyti, paraišką;

2) valstybės įmonė kartu su pataisos įstaiga atrenka nuteistuosius dirbti valstybės įmonėje ir juos įdarbina, atsižvelgdama į nuteistųjų turimą specialybę, kvalifikaciją bei dalykinius sugebėjimus;

3) įmonė tik atskirais atvejais (nesant tarp nuteistųjų aukštos kvalifikacijos darbininkų, nuteistieji negali dirbti tam tikrų darbų dėl priežiūros ar saugos darbe reikalavimų ir pan.) gali priimti į darbą pagal darbo sutartį dirbančius darbininkus;

4) jei būtina ir yra sąlygos, įmonė gali išnuomoti pataisos įstaigai patalpas, reikalingas nuteistųjų profesiniam mokymui ir gamybinei praktikai organizuoti bei kitoms reikmėms;

5) valstybės įmonė aptarnauja visus jos balanse esančius bendros paskirties statinius ir įrenginius (šilumos ir elektros tinklus, transformatorines ir kt.) ir už šias paslaugas pateikia pataisos įstaigai sąskaitas.

Valstybės įmonė prie pataisos įstaigos ir pataisos įstaiga gali sudaryti jungtinės veiklos sutartį, kurioje būtų nustatyti atskirų darbuotojų, tarnybų, padalinių tarpusavio santykiai, ir turėti bendras tarnybas (personalo, juridinę, raštinės, spausdinimo, dauginimo, archyvo, kasos, saugos darbe, priešgaisrinės ir civilinės saugos, transporto, energomechaninę, ryšių, pastatų priežiūros bei kt.).

Pataisos įstaigos direktorius turi teisę nustatyti nuteistųjų režimo ir priežiūros valstybės įmonėje prie pataisos įstaigos bei darbo vietose reikalavimus.

Bausmę laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigose (gydymo–pataisos namuose) atliekančių nuteistųjų darbas organizuojamas gydomosios darbo terapijos dirbtuvėse.

2. Nuteistųjų palikimas atlikti ūkio darbus (LR BVK 68 str.).

Nuteistieji, kuriems pirmą kartą paskirtas laisvės atėmimas ir šią bausmę atlikti nustatyta pataisos namuose, gali būti palikti kardomojo kalinimo vietose, laisvės atėmimo vietų ligoninėje arba kalėjime atlikti ūkio darbus. Atlikti šiuos darbus nuteistasis paliekamas kardomojo kalinimo vietos, laisvės atėmimo vietų ligoninės arba kalėjimo direktoriaus įsakymu, jei yra rašytinis nuteistojo sutikimas.

3. Nuteistųjų teisė užsiimti individualia darbo arba kūrybine veikla (LR BVK 126 str.).

Laisvės atėmimo bausmę atliekantiems atvirose kolonijose bei pataisos namuose lengvosios grupės laikymo sąlygomis nuteistiesiems, kurie to pageidauja, gali būti sudaromos sąlygos užsiimti individualia darbo ar kūrybine veikla. Ši veikla leidžiama laisvu nuo darbo pataisos įstaigoje metu. Pataisos įstaigos direktorius turi teisę leisti nuteistiesiems individualia darbo ar kūrybine veikla užsiimti vietoj darbo pataisos įstaigoje. Nuteistieji, atliekantys bausmę atviroje kolonijoje, kuriems pagal jų rašytinius prašymus kolonijos direktoriaus įsakymu leista užsiimti individualia darbo ar kūrybine veikla laisvu nuo darbo pataisos įstaigoje metu, gali ja užsiimti aptvertoje tvora atviros kolonijos teritorijoje, o tie nuteistieji, kuriems dėl to, kad yra būsto sąlygos, leista gyventi šalia atviros kolonijos su savo šeimomis, – atviros kolonijos teritorijos ribose,

kurios visais atvejais neturi būti nutolusios nuo atviros kolonijos buveinės centro daugiau kaip 5 kilometrai. Nuteistieji, atviros kolonijos administracijai leidus, gali dėl užsiėmimo individualia darbine ar kūrybine veikla išvykti už kolonijos teritorijos ribų ir toliau nei 5 kilometrai Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 91 straipsnyje nustatytu pagrindu ir Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse nustatyta tvarka. Nuteistieji, atliekantys bausmę pataisos namuose, kuriems pagal jų rašytinius prašymus pataisos namų direktoriaus įsakymu leista užsiimti individualia darbo veikla vietoj darbo pataisos įstaigoje, gali ja užsiimti gyvenamojoje zonoje, arba gali išvykti be sargybos arba be palydos už pataisos įstaigos teritorijos ribų Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 154–156 straipsniuose nustatyta tvarka.

4. Nuteistųjų galimybė užsiimti moksline, menine ir kita veikla (LR BVK 127 str.).

Pataisos įstaigos direktorius turi teisę leisti nuteistiesiems mokslininkams, menininkams bei retų specialybių arba profesijų asmenims, taip pat aukštos kvalifikacijos specialistams užsiimti vietoj darbo pataisos įstaigoje moksline, menine ir kitokia veikla.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 2 priedas nustato laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems draudžiamų dirbti darbų ir draudžiamų eiti pareigų sąrašą. Šiems nuteistiesiems draudžiama dirbti:

1) dauginimo aparatais, radijo ir elektros ryšių perdavimo įrenginiais (išskyrus elektros ryšių linijų montuotoju, dalyvaujant administracijos atstovui);

2) pardavėjais, buhalteriais, kasininkais, sandėlių vedėjais;

3) medicinos srityje (išskyrus sanitarais);

4) fotografais, televizijos ir kino operatoriais;

5) lengvųjų automobilių ir motociklų vairuotojais;

6) eiti pareigas, pagal kurias nuteistiesiems būtų pavaldūs pataisos įstaigų darbuotojai;

7) pataisos įstaigos administracijos patalpose, kai jose nėra administracijos atstovo.

Pataisos įstaigų ir valstybės įmonių prie pataisos įstaigų gamybinė ūkinė veikla turi padėti įgyvendinti tik pagrindinį tikslą – išmokyti nuteistąjį gyvenimo tikslų siekti teisėtais būdais ir priemonėmis.

Remiantis Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, nuteistųjų užimtumas laisvės atėmimo įstaigose mokamu darbu buvo (duomenys pateikiami kasmet sausio 1 dieną):

Metai	1996	1999	2000	2001	2002
Dirbo nuteistųjų	2405	2605	2579	2114	2296
Vieno nuteistojo vidutinis mėnesinis uždarbis (litais)	153	164	148	150	150

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2001 m. rugsėjo 21 d. nutarimo Nr. 1133 „Dėl kai kurių prekių, gaminamų pataisos darbų įstaigose, valstybės įmonėse prie pataisos darbų kolonijų, kuriose dirba daugiau kaip 50 procentų nuteistųjų, įmonėse, kuriose dirba daugiau kaip 50 procentų invalidų, taip pat įmonėse prie sveikatos priežiūros įstaigų, kuriose darbo terapijos pagrindais dirba daugiau kaip 50 procentų pacientų, ir jų teikiamų paslaugų pirkimo“ (Žin., 2001, Nr. 82–2860) 1 punktu, įgyvendindama Teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija), kuriems pritarta Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. birželio 25 d. nutarimu Nr. VIII–810 „Dėl Teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“ (Žin., 1998, Nr. 61–1736), IV skyriaus „Bausmių vykdymo sistemos kūrimo“ nuostatą, kad nuteistųjų laisvės atėmimu darbas turi lemiamą reikšmę vertinant asmens pasitaisymą, įpareigojo „Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstaigas, ministerijas, įstaigas prie ministerijų ir joms pavaldžias įstaigas – Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto asignavimų valdytojas užtikrinti, kad jos, vykdydamos viešąjį pirkimą Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšomis, ne mažiau kaip 10 procentų visų asignavimų, numatytų išlaidų sąmatoje aprangai ir patalynei, kitoms prekėms, ilgalaikiam materialiajam turtui įsigyti ir teikiamoms paslaugoms pirkti, skirtų pataisos darbų įstaigų, valstybės įmonių prie pataisos darbų kolonijų, kuriose dirba daugiau kaip 50 procentų nuteistųjų, įmonių, kuriose dirba daugiau kaip 50 procentų invalidų, taip pat įmonių prie sveikatos priežiūros įstaigų, kuriose darbo terapijos pagrindais dirba daugiau kaip 50 procentų pacientų, pagamintoms prekėms

ir teikiamoms paslaugoms pirkti, išskyrus tuos atvejus, kai joms reikiamų prekių šios įstaigos ir įmonės negamina ir paslaugų neteikia“.

Nemokant už darbą, nuteistieji gali būti įtraukti tik į pataisos įstaigų ir gretimų teritorijų tvarkymo, taip pat į nuteistųjų kultūros ir buities sąlygų gerinimo darbus. Šiuos darbus nuteistieji atlieka paeiliui ne darbo metu. Tokie darbai neturi trukti ilgiau kaip 2 valandas per dieną (LR BVK 134 str.).

Remdamiesi Darbo vietų steigimo pataisos įstaigose, valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų ir šių įmonių pastatų ir technologinių įrengimų renovacijos 2004–2006 metų programos antruoju skyriumi, pateiksime pavyzdžių, **kaip nuteistųjų užimtumo apmokamuoju darbu problema sprendžiama kai kuriose Europos šalyse:**

1. Pagal Danijos teisingumo ministro patvirtintas taisykles šioje šalyje nuteistieji dirbti privalo. Darbo vietos kuriamos kalėjimuose ne tam, kad būtų gaunamas pelnas, o kad nuteistieji galėtų dirbti, išmoktų amato ir įsigytų gerą profesiją. Darbo valandos, darbo sąlygos ir darbininkų gynimas – tokie pat kaip ir laisvėje. Tačiau asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, darbo užmokestis gerokai mažesnis.

2. Prancūzijoje nuo 1984 m. vykdoma programa „13 000“: pastatytos 25 naujos 12 850 vietų pataisos įstaigos, atidaryta dar 15 naujų įstaigų, o 5 įstaigos visiškai rekonstruotos. Naujų kalėjimų statybą, eksploatavimą, nuteistųjų gamybinę veiklą organizuoja privačios įmonės. Jos užtikrina nuteistųjų maitinimą, profesinį pasirengimą ir kitką. Valstybė rūpinasi apsauga, integracijos procesais. Beje, visą tokių kalėjimų administraciją sudaro valstybės tarnautojai.

3. Vokietijos bausmės vykdymo įstatymas nustato, kad nuteistasis per metus iki 3 mėnesių privalo dirbti pagalbinius darbus pataisos įstaigoje, o jei sutinka – daugiau negu 3 mėnesius. Už kiekvieną darbą mokama. Dėl objektyvių priežasčių nedirbantis nuteistasis gauna pašalpą. Pašalpą gauna ir nuteistieji, kurie nedirba, bet mokosi. Kaip ir Lietuvoje, Vokietijoje nuteistųjų išlaikymo išlaidos iš dalies dengiamos iš jų darbo užmokesčio.

4. Suomijoje darbo metu nuteistasis privalo dirbti, mokytis arba kitaip dalyvauti pataisos įstaigos veikloje. Dėl ligos ar kitos svarbios priežasties nuteistasis visiškai ar iš dalies gali būti atleistas nuo darbo, mokslo ar kitos veiklos darbo metu. Nuteistasis, kuris nedirba, mokosi ar

kitaip dalyvauja pataisos įstaigos veikloje, kartą per metus gali gauti 4 savaičių atostogas. Nuteistieji dirba 38 valandas ir 15 minučių per savaitę (nuo pirmadienio iki ketvirtadienio 8 valandas per dieną). Penktadienį darbo laikas sutrumpintas. Nenormuotą darbo dieną nuteistieji dirba virtuvėje, valytojais ir kūrikais, priima atvykusiuosius.

Pataisos įstaigose už atliktą darbą mokamas darbo užmokestis, kurio dydis priklauso nuo darbo laiko ir rezultatų. Darbas skirstomas pagal atsakomybę ir sunkumą, kvalifikaciją ir nuteistojo profesinį pasirengimą. Už mokslą ir dalyvavimą pataisos įstaigos veikloje mokamos piniginės pašalpos. Nuteistajam, kuris dėl svarbios priežasties nedirba, nesimoko ar kitaip nedalyvauja kalėjimo veikloje, mokama nedidelė piniginė pašalpa.

14.3.

Nuteistųjų laisvės atėmimu darbo sąlygos ir darbo apmokėjimas. Išskaitos iš nuteistųjų bendrojo darbo užmokesčio. Atleidimas nuo išskaitų į pataisos įstaigose sudaromą socialinės paramos nuteistiesiems fondą

Nuteistųjų laisvės atėmimu darbo sąlygos bausmės atlikimo metu, išskyrus kai kuriuos darbinius teisinius santykius dėl laisvės atėmimo bausmės vykdymo pobūdžio, kuriuos reguliuoja bausmių vykdymo teisės normos, reguliuojamos darbo įstatymais ir poįstatyminiais norminiais aktais, pirmiausia žmonių saugos darbe, sveikatą ir gamybinę sanitariją reglamentuojančiais teisės aktais.

Laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems nustatoma ne ilgesnė kaip 8 valandų darbo diena. Gydymo–pataisos namuose atliekantiems laisvės atėmimo bausmę nuteistiesiems darbo dienos trukmę individualiai kiekvienam nuteistajam nustato gydytojų komisija. Darbo (pamainos) pradžią ir pabaigą nustato pataisos įstaigos direktorius. Nuteistiesiems suteikiamos 2 poilsio dienos per savaitę. Jie negali būti skiriami dirbti švenčių ir poilsio dienomis, išskyrus darbo įstatymuose numatytais atvejais. Nepertraukiamai veikiančiose įmonėse, atskiruose cechuose, baruose, darbuose, kur yra nepertraukiamasis darbo dienos (pamainos) režimas, taip pat darbuose, kur dėl techninių gamybos sąlygų

negalima laikytis nuteistiesiems nustatytos kasdieninės ar kassavaitinės darbo trukmės, vadovaujantis Lietuvos Respublikos darbo kodekso nuostatomis, galima taikyti suminę darbo laiko apskaitą. Nuteistiesiems, kurie įtraukiami į darbą poilsio arba švenčių dienomis, suteikiamas poilsis kitomis dienomis arba šios dienos pridedamos prie atostogų. Atvirose kolonijose bei nepilnamečių pataisos namuose atliekančių laisvės atėmimo bausmę nuteistųjų, taip pat nuteistųjų invalidų darbo ir poilsio laikas nustatomas bendrais pagrindais pagal Lietuvos Respublikos įstatymus. Nuteistųjų darbas organizuojamas remiantis darbuotojų saugą ir sveikatą reglamentuojančiais teisės aktais (LR BVK 128 str.).

Nuteistieji už jų darbo laiką privalomai draudžiami vadovaujantis Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo (Žin., 1999, Nr. 110–3207) 4 straipsniu. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokos nuteistiesiems reglamentuotos Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. gegužės 8 d. nutarimu Nr. 506 „Dėl Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų patvirtinimo“. (Žin., 2000, Nr. 38–1065) Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos direktorius 2000 m. kovo 27 d. įsakymo Nr. 289 3 punktu pavedė šios valdybos skyriams, kurių teritorijose yra pataisos įstaigos ir valstybės įmonės prie pataisos įstaigų, užtikrinti socialinio draudimo pažymėjimų arba dublikatų išdavimą jų neturintiems nuteistiesiems, organizuoti nuteistųjų laisvės atėmimu, dirbančių ir gaunančių darbo užmokestį, nelaimingų atsitikimų darbe apskaitą bei teisingą nuteistųjų laisvės atėmimu, privalomai draudžiamų nelaimingų atsitikimų darbe socialiniu draudimu, įskaitos tvarkymą. Šiuo įsakymu patvirtintos Nuteistųjų laisvės atėmimu, privalomai draudžiamų nelaimingų atsitikimų darbe socialiniu draudimu, draudimo tvarkos 2 punkte nustatyta, kad bausmės atlikimo įstaigos ir jų valstybės įmonės, skaičiuodamos nuteistųjų laisvės atėmimu atlyginimo už darbą sumas, apskaičiuoja nelaimingų atsitikimų darbe socialinio draudimo įmokas ir sumoka į Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą ne vėliau kaip paskutinę darbo dieną prieš kito mėnesio 15 dieną. Mokamuosiuose pavedimuose nurodoma 1 proc. tarifo įmokų suma.

Atvirose kolonijose, nepilnamečių pataisos namuose, pataisos namuose lengvosios ir paprastosios grupių laikymo sąlygomis atliekantys

laisvės atėmimo bausmę nuteistieji, kurie stropiai dirba, turi teisę į 14 kalendorinių dienų nemokamas atostogas per vienerius metus. Šios atostogos įskaitomos į bausmės atlikimo laiką. Jos suteikiamos nuteistajam atlikus 11 mėnesių bausmės, jeigu jis neturi galiojančių nuobaudų. Atostogos suteikiamos pataisos įstaigos direktoriaus įsakymu. Pataisos namuose lengvosios grupės laikymo sąlygomis atliekantiems bausmę nuteistiesiems, taip pat nuteistiesiems nepilnamečiams bei invalidams atostogų metu gali būti leista parvykti į namus. Kelionės išlaidas apmoka patys nuteistieji arba artimieji giminaičiai (LR BVK 130 str.).

Nuteistųjų laisvės atėmimu darbas apmokamas pagal jo kiekį ir kokybę vadovaujantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. vasario 13 d. nutarimu Nr. 228 „Dėl Nuteistųjų laisvės atėmimu darbo apmokėjimo tvarkos patvirtinimo“. (Žin., 2002, Nr. 17–675) Į stropiai dirbančių nuteistųjų, kurie atlieka bausmę pataisos namuose lengvosios bei paprastosios grupių laikymo sąlygomis ir kalėjimuose paprastosios grupių laikymo sąlygomis, asmeninę sąskaitą turi būti įrašoma, nepaisant visų išskaitų, ne mažiau kaip 20 procentų, o į nuteistųjų I ir II grupių invalidų bei ribotai pakaltinamų asmenų asmeninę sąskaitą – ne mažiau kaip 30 procentų jiems per mėnesį priskaičiuoto darbo užmokesčio. Į nepilnamečių pataisos namuose bausmę atliekančių nuteistųjų asmeninę sąskaitą turi būti įrašoma, nepaisant visų išskaitų, ne mažiau kaip 50 procentų jiems per mėnesį priskaičiuoto darbo užmokesčio. Atvirose kolonijose bausmę atliekantiems nuteistiesiems, nepaisant visų išskaitų, turi būti mokama ne mažiau kaip 50 procentų bendro per mėnesį priskaičiuoto darbo užmokesčio (LR BVK 131 str.).

Iš nuteistųjų darbo užmokesčio į pataisos įstaigose sudaromą socialinės paramos nuteistiesiems fondą atskaitoma: atvirose kolonijose – 10 procentų, pataisos namuose, gydymo–pataisos namuose bei kalėjimuose – 25 procentai, nepilnamečių pataisos namuose – 20 procentų bendros darbo užmokesčio sumos. Šios išskaitos nedaromos iš darbo užmokesčio dalies, priskaičiuotos už nustatytų išdirbio normų viršijimą, ir premijų. Socialinės paramos nuteistiesiems fondo sudarymo ir lėšų naudojimo tvarką nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Be šių išskaitų, iš bendros darbo užmokesčio sumos, išskyrus atviras kolonijas, atskaitomi 5 procentai į nuteistojo neliečiamąją asmeninės sąskaitos dalį, kurios naudoti nuteistasis neturi teisės. Ypatingais atvejais bausmės atlikimo metu

pataisos įstaigos direktoriaus leidimu nuteistasis gali panaudoti pinigus, turimus neliečiamojoje asmeninės sąskaitos dalyje. Likusi šioje sąskaitoje pinigų suma nuteistajam išduodama tik paleidimo iš pataisos įstaigos metu. Atlikus visas nurodytas išskaitas, iš likusios uždirbtos sumos atskaitoma pagal vykdomuosius raštus ir kitus vykdomuosius dokumentus Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka. Alimentai nepilnamečiams vaikams skaičiuojami nuo visos nuteistojo uždirbtos sumos bei visų kitų pajamų rūšių ir atskaičiuojami iki išskaičiuotų į socialinės paramos nuteistiesiems fondą (LR BVK 132 str.).

Laisvės atėmimo bausmę pataisos įstaigose paprastosios ir lengvosios grupių laikymo sąlygomis atliekantiems nuteistiesiems, taip pat nuteistiesiems invalidams, pensinio amžiaus asmenims, ribotai pakaltinamiems ir laisvės atėmimo bausmę atliekantiems gydymo–pataisos namuose asmenims, kurių asmeninėse sąskaitose yra mažesnė negu vienas MGL pinigų suma, pataisos įstaigos direktoriaus sprendimu ne ilgiau kaip 6 mėnesius iki bausmės atlikimo laiko pabaigos gali būti nedaromos išskaitos į socialinės paramos nuteistiesiems fondą (LR BVK 133 str.).

14.4.

Nuteistųjų valstybinio socialinio draudimo ir valstybinio socialinio draudimo stažo bei aprūpinimo pensijomis klausimai

Laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji valstybiniu socialiniu draudimu nedraudžiami. Išimtis – nuteistųjų nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas. Nuteistieji už jų darbo laiką privalomai draudžiami vadovaujantis Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo (Žin., 1999, Nr. 110 – 3207; 2003 Nr. 114-5114) 4 straipsniu. Įstatymas numato, kad nuteistiems asmenims netekto darbingumo vienkartinė kompensacija bei netekto darbingumo periodinė kompensacija mokamos paleidus juos iš pataisos įstaigos. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokos nuteistiesiems reglamentuotos Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. gegužės 8 d. nutarimu Nr. 506 „Dėl

Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų patvirtinimo“ (Žin., 2000, Nr. 38–1065). Pagal šį nutarimą laisvės atėmimu nuteistiems asmenims priklausančios išmokos mokamos paleidus juos iš pataisos įstaigos. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos direktorius 2000 m. kovo 27 d. įsakymo Nr. 289 3 punktu pavedė šios valdybos skyriams, kurių teritorijose yra pataisos įstaigos ir valstybės įmonės prie pataisos įstaigų, užtikrinti socialinio draudimo pažymėjimų arba dublikatų išdavimą jų neturintiems nuteistiesiems, organizuoti dirbančių ir gaunančių darbo užmokestį nuteistųjų laisvės atėmimu nelaimingų atsitikimų darbe apskaitą ir teisingą nelaimingų atsitikimų darbe socialiniu draudimu privalomai draudžiamų nuteistųjų laisvės atėmimu įskaitos tvarkymą. Šiuo įsakymu patvirtintos Nuteistųjų laisvės atėmimu, privalomai draudžiamų nelaimingų atsitikimų darbe socialiniu draudimu, draudimo tvarkos 2 punkte nustatyta, kad bausmės atlikimo įstaigos ir jų valstybės įmonės, skaičiuodamos nuteistųjų laisvės atėmimu atlyginimo už darbą sumas, apskaičiuoja nelaimingų atsitikimų darbe socialinio draudimo įmokas ir sumoka į Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą ne vėliau kaip paskutinę darbo dieną prieš kito mėnesio 15 dieną. Mokamuosiuose pavedimuose nurodoma 1 proc. tarifo įmokų suma.

Įstatymas suteikia nuteistiesiems teisę draustis savanorišku valstybiniu socialiniu draudimu pagal bendrą nustatytą tvarką, taip pat leidžia Lietuvos Respublikos pensijų fondų įstatymo nustatyta tvarka ir sąlygomis sudaryti pensijos sutartis su pensijų fondu ir būti pensijų programos dalyviais.

Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo (Žin., 1991, Nr. 17– 447) 5 straipsnyje nustatyta, kad valstybinio socialinio draudimo stažas – tai laikas, kai asmuo pats mokėjo ar už tą asmenį buvo mokamos valstybinio socialinio draudimo įmokos. Valstybinio socialinio draudimo įmokomis įstatymo 1 straipsnis vadina draudėjui ar apdraustajam nustatytą piniginę prievolę Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetui. Prie draudėjų anksčiau paminėtas Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 5 straipsnis taip pat priskiria bausmių vykdymo institucijas ir įstaigas. Pagal bendrą BVK 129 straipsnio 3 dalyje nustatytą taisyklę nuteis-

tųjų darbo atliekant bausmę laikas į valstybinio socialinio draudimo stažą neįskaitomas, tačiau straipsnio 1 dalyje nurodyta, jog nuteistieji yra draudžiami nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu, todėl darytina išvada, jog jeigu nuteistasis yra privalomai draustas dėl nelaimingo atsitikimo darbe ir susirgimo profesine liga arba savanoriškai draustas valstybiniu socialiniu draudimu, arba sudaręs pensijos sutartį su pensijų fondu, arba dalyvauja pensijų programose, nuteistojo darbo pataisos įstaigose laikas įskaitomas į valstybinio socialinio draudimo stažą, todėl kad jų darbo laikas pagal Valstybinio socialinio draudimo įstatymo anksčiau minėtas nuostatas prilyginamas valstybinio socialinio draudimo stažui.

Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rezoliucijoje (62) 2 dėl kalinių rinkiminių, civilinių ir socialinių teisių (Rekomendacija 195) rekomenduojama vadovautis principu, kad pats įkalinimo faktas neveikia kalinių rinkiminių, civilinių ir socialinių teisių turėjimo, o naudojimasis jomis gali būti apribotas, jei tai nesuderinama su įkalinimo tikslu ar su tvarkos ir saugos palaikymu kalėjime (punktas 3). Rezoliucijoje nustatyta, kad jei kalinys prieš įkalinimą buvo įgijęs socialinės apsaugos privilegijas, pats įkalinimo faktas jų nepanaikina (punktas 9). Kalinys taip pat turi teisę į pensiją dėl jo mokėtų įnašų (punktas 10). Kartu rezoliucijoje yra nuostata, kad pašalpų mokėjimas kaliniui įkalinimo metu gali būti suspenduotas arba sumažintas, tačiau šeimos pašalpa jo išlaikytiniams turi būti ir toliau mokama, nepriklausomai nuo kalinio sutikimo.

Išskirtinis specialaus teisinio nuteistųjų statuso bruožas yra tai, kad jis remiasi bendru asmens teisiniu statusu, nes nuteisimas kriminaline bausme neužtraukia bendro asmens teisinio statuso atėmimo. Nuteistieji asmenys ir toliau yra teisnūs ir veiksnūs, gali būti socialinių teisinių santykių subjektais, o įstatymas neatima iš laisvės atėmimu nuteistųjų asmenų visų socialinių teisių. Todėl BVK 135 straipsnyje nustatyta bendra taisyklė, kad laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų pensijos, pašalpos ir visos kitos pajamos įskaitomos į jų asmenines sąskaitas. Asmenims, bausmę atliekantiems laisvės atėmimo vietose, pagal Valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymo nuostatas, patvirtintas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. sausio 29 d. nutarimu Nr. 96

(Žin., 1999, Nr. 13–323) paskirtos pensijos jų pageidavimu mokamos: 1) pensininko įgaliotam asmeniui (pagal įgaliojimą); 2) pervedant į pensininko asmeninę sąskaitą banke; 3) pervedant į įkalinimo įstaigos depozitinę sąskaitą, esančią pataisos įstaigą aptarnaujančiame banke. Pastaruoju atveju pataisos įstaigos administracija, vadovaudamasi BVK 135 straipsnio pirma dalimi, nuteistųjų pensijas, pašalpas ir visas kitas pajamas įskaito į nuteistųjų asmenines sąskaitas. Tais atvejais, kai pataisos įstaiga yra kitame rajone nei nuolatinė pensininko gyvenamoji vieta, pensiją moka tas „Sodros" teritorinis skyrius, kurio teritorijoje yra nuteistasis, – laikoma, kad pataisos įstaiga yra faktinė pensininko gyvenamoji vieta.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos pensijų įstatymuose numatytais atvejais paskirtų pensijų mokėjimas nuteistiesiems gali būti nutrauktas arba sustabdytas. Vadovaujantis anksčiau minėtais Šalpos (socialinių) pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatais, asmenims, nuteistiems laisvės atėmimu, paskirtos šalpos pensijos nemokamos. Tokią pensiją gavusį asmenį paleidus iš įkalinimo vietos, paskirtoji šalpos pensija vėl pradedama mokėti nuo prašymo ją mokėti pateikimo dienos nuolatinės gyvenamosios vietos savivaldybės socialinės globos ir rūpybos skyriui, jeigu tik asmuo neprarado teisės gauti šią pensiją. Įgaliojimą Lietuvos Respublikos Vyriausybei nustatyti Šalpos (socialinių) pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatus suteikia Šalpos (socialinių) pensijų įstatymo 4 straipsnis (Žin., 1994, Nr. 96–1873). Mokslininkų valstybinių pensijų laikinajame įstatyme (Žin., 1995 Nr. 1–4) įteisinta nuostata, jog mokslininkų valstybinė pensija neskiriama, o paskirtosios skyrimas ir mokėjimas panaikinamas asmenims, teismo nuosprendžiu pripažintiems kaltais už tyčinio nusikaltimo padarymą.

Netekusieji darbingumo bausmės atlikimo metu senatvės pensijos amžiaus sulaukę nuteistieji ir kiti darbingumo netekusieji bausmės atlikimo metu nuteistieji turi teisę į pensiją arba į žalos atlyginimą Lietuvos Respublikos pensijų ir kitų įstatymų nustatyta tvarka ir atvejais. Nurodytais atvejais išvardytiems nuteistiesiems pensijų įstatymai ir kiti žalos atlyginimą reguliuojantys įstatymai taikomi be išlygų.

Pratimai

1 pratimas. Nuteistasis Z. Petrošius, atliekantis bausmę pataisos namuose, skundėsi šios įstaigos direktoriui valstybės įmonės prie pataisos namų cecho viršininko neteisėtais veiksmais ir piktnaudžiavimu. Nuteistieji verčiami dirbti viršvalandžius, už tai jiems papildomai nemokama, nepagrįstai daromos išskaitos už tariamą „broką“. Todėl mėnesio pabaigoje, padarius visas išskaitas iš uždirbtų pinigų – 180 litų, į Z. Petrošiaus asmeninę sąskaitą pervesta tik 20 litų.

1. Kokį sprendimą turi priimti pataisos namų direktorius dėl Z. Petrošiaus skundo?

2. Kokia išskaitų iš nuteistųjų uždarbio tvarka? Kokia nuteistųjų teisė į garantuotą atlyginimo minimumą?

2 pratimas. Teisingumo ministerija gavo Pravieniškių 1-uosiuose pataisos namuose atliekančio bausmę nuteistojo I. Deduros skundą, kuriame šis nurodo, kad 2003 m. rugpjūčio 4 d. jis 7.50 val. buvo įtrauktas į nemokamus šios įstaigos teritorijos ir patalpų tvarkymo darbus. 10.00 val. nuteistojo darbą patikrino būrio viršininkas (socialinis darbuotojas) ir liepė I. Dedurai pašalinti nurodytus atlikto darbo trūkumus – nuteistasis pusvalandį dirbo papildomai.

1. Ar teisėti pareigūno reikalavimai?

2. Pakomentuokite nuteistųjų įtraukimo į nemokamus darbus tvarką.

3 pratimas. Nuteistajam K. Birbilai būrio viršininkas (socialinis darbuotojas) nuteistųjų dienotvarkėje numatytu laisvalaikio metu liepė sutvarkyti gyvenamojo sektoriaus kiemą. K. Birbila atsisakė tai padaryti motyvuodamas tuo, kad savo laisvalaikį jis leidžia savo nuožiūra.

Pakomentuokite šį atvejį.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014: 48 str.
2. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 68, 111, 125–135, 148, 149, 154–156 str., 2 priedas.
3. Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymas. 1994 m. gruodžio 21 d. Nr. I–722 // Valstybės žinios. 1994, Nr. 102–2049.

4. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 2000, Nr. 96–3016: 4, 5 str.
5. Europos kalinimo įstaigų taisyklės // Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: LTA, 1999, 71–76 taisyklės.
6. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas Nr. 506 „Dėl Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2000, Nr. 38–1065.
7. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. rugsėjo 21 d. nutarimas Nr. 1133 „Dėl kai kurių prekių, gaminamų pataisos darbų įstaigose, valstybės įmonėse prie pataisos darbų kolonijų, kuriose dirba daugiau kaip 50 procentų nuteistųjų, įmonėse, kuriose dirba daugiau kaip 50 procentų invalidų, taip pat įmonėse prie sveikatos priežiūros įstaigų, kuriose darbo terapijos pagrindais dirba daugiau kaip 50 procentų pacientų, ir jų teikiamų paslaugų pirkimo“ // Valstybės žinios. 2001, Nr. 82–2860.
8. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. sausio 13 d. nutarimas Nr. 228 „Dėl Nuteistųjų laisvės atėmimu darbo apmokėjimo tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 17–675.
9. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 10 d. nutarimas Nr. 1921 „Dėl Darbo vietų steigimo pataisos įstaigose, valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų ir šių įmonių pastatų ir technologinių įrengimų renovacijos 2004–2006 metų programos“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 118–5303.
10. Teisingumo ministro 2000 m. lapkričio 9 d įsakymas Nr. 228 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių valstybės įmonių įstatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2000, Nr. 99–3149; 2003, Nr. 58–2626.
11. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2001. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002, p. 28.

Papildoma literatūra

1. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. vasario 26 d. nutarimas Nr. 285 „Dėl pataisos darbų įstaigų, valstybės įmonių prie pataisos darbų kolonijų, įmonių, kuriose dirba daugiau kaip 50 procentų invalidų, ir įmonių prie sveikatos priežiūros įstaigų verslo aplinkos gerinimo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 22–824.

2. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 14 d. nutarimas Nr. 475 „Dėl Socialinės paramos nuteistiesiems fondo sudarymo ir jo lėšų naudojimo tvarkos patvirtinimo ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimo Nr. 1440 „Dėl socialinės paramos teikimo asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo, kardomojo kalinimo vietų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, ir šių asmenų įdarbinimo“ pakeitimo “ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 37–1617.
3. Sveikatos apsaugos ministro 2003 m. balandžio 28 d. įsakymas Nr. V–246 „Dėl Nuteistųjų invalidų, pensinio amžiaus ir ribotai pakaltinamų asmenų darbingumo įvertinimo tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 43–1984.
4. Teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 76–3498, Taisyklių XXI–XXIV skyriai.
5. Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 127–132.

15. NUTEISTŲJŲ SOCIALINĖ REABILITACIJA

15.1.

Nuteistųjų socialinės reabilitacijos samprata, tikslai ir formos

Šiame skyriuje nagrinėsime šias sąvokas: socializacija, resocializacija, reabilitacija, socialinė reabilitacija, nuteistųjų socialinė reabilitacija.

Reabilitacija – tai asmenybės ugdymo, socializacijos dalis. Dėl to pirmiausia aptarsime socializacijos sąvoką. **Socializacija** (lot. *socialis* – visuomenė) – tai individo tapimas visuomeniniu žmogumi, asmenybe; pagrindiniai socializacijos mechanizmai – mėgdžiojimas, įtaiga, konformizmas, sąmoningas sekimas pavyzdžiais, masinių komunikacijos priemonių ir kultūros įtaka. (Leliūgienė, 1997, p. 17)

Socializacija – tai socialinių vertybių ir normų priėmimas; socialinis išmokimas ir socialinių vaidmenų įsisavinimas; tam tikros kultūros priėmimas; tai socialinė integracija, socialinė adaptacija; socialinės aplinkos įvaldymas ir jos keitimas.

Resocializacija – tai pakartotinė socializacija.

Reabilitacija (lot. *rehabilitatio* – atgavimas, atkūrimas): „Tai ieškojimas, kaip pagerinti nusikaltėlio charakterį ir požiūrį, kad jis ar ji galėtų gyventi visuomenėje nedarydami kitų nusikaltimų“. (Black's Law Dictionary, 1999, p. 1290)

Lietuvių kalbos žodyne teigiama, kad reabilitacija – tai „1) nuteistojo asmens gero vardo, teisių grąžinimas, teistumo panaikinimas“ (teistumas panaikinamas pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 97 straipsnį – *aut. pastaba*); 2)„sveikatos, darbingumo grąžinimas, priemonės jiems atgauti: medicininė, darbinė, profesinė reabilitacija“. (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 1993, p. 649)

Analogiškai reabilitaciją aiškina ir enciklopedija: tai „Asmens gero vardo atitaisymas, atgavimas“. (…) „Teisių, kurias asmuo anksčiau turė-

jo, grąžinimas“. (...) „Priemonių kompleksas, kurio tikslas – atgauti žmonių su sutrikusiomis organizmo funkcijomis sveikatą ir darbingumą. Yra medicininė, socialinė, buitinė, darbinė ir profesinė reabilitacija. Susideda iš 2 glaudžiai susijusių procesų: atstatomojo gydymo ir socialinės adaptacijos“. (Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, 1982, p. 350)

Socialinė reabilitacija – tai socialinių, psichologinių, pedagoginių, teisinių priemonių taikymas socialiai dezadaptuotiems asmenims, kad būtų atkurtos pagrindinės asmenybės funkcijos, fizinė, psichinė sveikata ir dorovė, socialinis statusas. Socialinė reabilitacija – socializacijos dalis.

Taigi **nuteistųjų socialinė reabilitacija** – tai visuomenės kultūros, pataisos įstaigų darbuotojų, valstybės bei savivaldybių institucijų ir įstaigų, visuomeninių organizacijų, religinių bendruomenių ir bendrijų bei kitų juridinių ir fizinių asmenų ir nuteistųjų konstruktyvi sąveika, apimanti nuteistųjų gero vardo atitaisymą, humaniškų santykių su auka atkūrimą, – moralinės ir materialinės žalos atlyginimą, teisių grąžinimą, teistumo panaikinimą, fizinį, psichologinį, pedagoginį, ekonominį, medicininį, dorovinį, teisinį parengimą integruojantis į visuomenę, socialinio statuso atkūrimą, visateisio piliečio parengimą, kad nuteistasis galėtų pakankamai gerai funkcionuoti visuomenėje ir taptų naudinga bei vertinga asmenybe tiek pačiam sau, tiek šeimai, tiek visuomenei.

Nuteistųjų socialinė reabilitacija yra bendrojo ugdymo dalis. Jam įtakos turėjo pastarųjų dešimtmečių Lietuvos istoriniai ir kultūriniai veiksniai: socializmo idėjų, autoritarinio komandinio ugdymo, poveikio (ugdytojų autoritariškumo, vienpusio aktyvumo ir ugdytinių pasyvumo, jų iniciatyvos, laisvės slopinimo) keitimas į laisvą ugdymą demokratinės valstybės sąlygomis, skatinančiomis atskirų individų – ugdytinių aktyvumą, iniciatyvą, kūrybingumą, tobulinimąsi, ugdytojų ir ugdytinių konstruktyvų bendradarbiavimą, bendrą veiklą.

Tam pradžią davė laisvo ugdymo – progresyvizmo šalininkai, dar 1921 m. susijungę į Tarptautinę naujojo ugdymo lygą. Jie atmetė suformuluotą kai kurių Europos šalių autoritarinio ugdymo apibrėžimą, jog „ugdymas yra suaugusiųjų **poveikis** tiems, kurie dar nėra parengti socialiniam gyvenimui, siekiant įskiepyti jiems tam tikras visuomenės poreikius atitinkančias fizines, protines, moralines savybes“ ir pasiūlė naują traktuotę: „ugdymas – kiekvieno asmens, individo ir demokratinės visuomenės

nario gebėjimų plėtotės skatinimas, sudarant geras raidos sąlygas“, t. y. įtvirtino ugdymą kaip „pedagoginės **sąveikos**“ sampratą, kuri priešinga klasikinei, autoritarinei ugdymo sampratai. (Bitinas, 2000, p. 158–159) Ugdymas kaip „pedagoginė sąveika“ paplito visuose Europos demokratinėse visuomenėse. Į Lietuvos ugdymo mokslą sąveikos sąvoką dar 1929 m. įvedė Jonas Vabalas–Gudaitis. Jis teigė, kad ugdymą galima apibūdinti kaip „**socialinę konstrukcinę sąveiką**“ (Vabalas–Gudaitis, 1983, p. 108), kurios esmę sudaro įjauta, įsijautimas ir atjauta, t. y. empatija, o sąveikos tikslas – konstruoti, „vis stipriau jungti sąveikos narius“, nuolat didinti konstrukcinę žmonijos sąveiką (1983, p. 105), nes vienpusis poveikis (kaip tik tokia yra dabartinė biheviorizmo teorija – *aut. pastaba*) skatina dresūrą, auklėtojų ir auklėtinių „išsigimimą“. (1983, p. 103) Konstrukcinė sąveika įsigali ir Lietuvos pataisos įstaigų sistemoje – **subjekto** (pataisos įstaigos darbuotojo) ir **objekto** (nuteistojo) santykis tampa **subjekto** (pataisos įstaigos darbuotojo) ir kito **subjekto** (nuteistojo) konstruktyviąja **sąveika**, kur nuteistieji taip pat yra veikėjai.

Konstruktyviosios sąveikos teorijos aktualumas pabrėžiamas šiuolaikinių pedagogų ir psichologų – Jovaišos (2001), Kočiūno (1995), Aramavičiūtės (1985), Bitino (1986), Bajoriūno (1997) ir kt. darbuose. Konstruktyviosios sąveikos įsijautimą Jovaiša laiko pirmąja psichologinės konsultacijos sąlyga (2001, p. 171), o Kočiūnas – vienu iš svarbiausių psichologinio konsultavimo ir psichoterapijos komponentu. (1995, p. 54) Aramavičiūtė mano, kad įsijautimas, empatija yra dorovinės pozicijos formavimo pagrindas (1985, p. 19), Bitinas – kad auklėjimo procesą sudaro auklėjamųjų situacijų grandinė – auklėtojo ir auklėtinio (auklėtinių grupės) sąveika. (1995, p. 51) Bajoriūnas pažymi, kad „konstrukcinės sąveikos principas yra vienas svarbiausių pedagogikos atradimų. (1997, p. 263)

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 111 straipsnyje nustatyta, kad viena iš pataisos priemonių nuteistiesiems, kuriems paskirtas laisvės atėmimas, yra socialinė reabilitacija. Šio kodekso trečiasis skirsnis (136–146 straipsniai) nustato socialinės reabilitacijos organizavimą, pagrindinius socialinės reabilitacijos tikslus ir formas, pataisos įstaigų psichologinių tarnybų veiklą, nuteistųjų organizacijas, laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems skiriamas paskatinimo priemones ir nuobaudas bei jų skyrimo tvarką.

Socialinė reabilitacija taip pat taikoma nuteistiesiems, kuriems paskirtas laisvės apribojimas arba areštas. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 47 straipsnyje „Laisvės apribojimo bausmės atlikimo sąlygos“ numatyta, kad būtina „teikti socialinę paramą sprendžiant asmenines ir socialines nuteistųjų problemas“. Taigi socialinė reabilitacija taikoma ir tiems asmenims, kurie yra pataisos inspekcijų įskaitoje.

Socializacija, socialinė reabilitacija ypač pabrėžiama tarptautiniuose teisės aktuose. Jungtinių Tautų Organizacijos patvirtintos Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės (60–62 taisyklės) rekomenduoja socialinę reabilitaciją taikyti ir asmenims, lygtinai paleistiems iš įkalinimo įstaigų: „Pageidautina, kad prieš baigiantis įkalinimo terminui, būtų imamasi reikiamų priemonių palaipsniui grąžinti kalinį į gyvenimą visuomenėje“, kad „jų priežiūra neturi būti patikėta policijai ir turi būti derinama su veiksminga socialine parama“, kad integruojant nuteistuosius į visuomenę „reikėtų pritraukti visuomenines organizacijas“. Analogiškas socialinės reabilitacijos rekomendacijas atspindi Europos kalinimo įstaigų taisyklių 70-ta taisyklė:

„1. Kiek galima greičiau po priėmimo į kalinimo įstaigą reikėtų pradėti kalinių rengimą išėjimui į laisvę. Taigi prižiūrint kalinius reikėtų akcentuoti ne jų išskyrimą iš visuomenės, bet tai, kad jie tebėra tos visuomenės dalis. Todėl reikėtų skatinti visuomeninių tarnybų bei socialinių darbuotojų pagalbą kalinimo įstaigos personalui, siekiant kalinių socialinės reabilitacijos, o ypač palaikant bei gerinant santykius su jų šeimomis, kitais asmenimis bei socialinėmis tarnybomis. Būtina imtis priemonių, maksimaliai atitinkančių įstatymą bei bausmę, užtikrinant kalinių pilietines ir socialines teises bei socialinę apsaugą.

2. Pataisos programose turėtų būti ir atostogų suteikimo sąlygos, kurių dėka taip pat žymiai padidėtų galimybė tenkinti medicinos, švietimo, profesinius, šeimos ir kitus socialinius poreikius.

3. Užsienio piliečiai, nepaisant jų pilietybės, taip pat turėtų turėti galimybę trumpam išėjimui iš kalinimo įstaigos. Būtina imtis visų galimų priemonių, užtikrinant jų dalyvavimą veikloje kartu su kitais kaliniais, tuo mažinant jų izoliuotumo jausmą“.

Resocializacijos procesas pataisos sistemoje skiriasi nuo socializacijos proceso laisvės sąlygomis. Socializacijos procesas laisvės sąlygomis pabrėžia laisvos asmenybės ugdymą, socializaciją, o Lietuvos Respubli-

kos bausmių vykdymo kodeksas, priimtas 2002 m. birželio 27 d., savo pavadinimu (pavadinimas pasiskolintas iš Rusijos Federacijos – Уголовно-исполнительный кодекс) orientuoja į baudimą. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso pavadinimas neatitinka Jungtinių Tautų, Europos ir kitų pasaulio šalių standartų. Jungtinių Tautų Kongresas dar 1955 m. tokį dokumentą pavadino Tipinėmis minimaliomis elgesio su kaliniais taisyklėmis (atitinkamai galėtume vadinti Elgesio su nuteistaisiais pataisos kodeksu). Švedija tokį įstatymą vadina Korekcinio elgimosi institucijose įstatymu, Kanada – Korekcijos ir sąlyginio paleidimo (bet ne bausmių vykdymo) įstatymu. Dar 1767 m. F. Sepillonas (1767, p. 1095) teigė, kad „mūsų civilinėje teisėje kalėjimas neturi būti laikomas bausme. (cit. pagal Foucault, 1998, p. 145) Kalėjimų vaidmuo yra sulaikyti asmenį ir jo kūną kaip užstatą“. (…) „Kalėjimu niekas nebaudžiamas, juo tiesiog apsidraudžiama“. (…) „Kalėjimas nėra bausmė. Visa žmogaus esybė sukyla prieš tokią šlykščią mintį“. (Foucault, 1998, p. 147; Dermontas, Liutikas, 2002, p. 143)

Minėtų ir kitų šalių kodeksų pavadinimai pabrėžia korekcinį elgesį, pataisos procesą – nuteistųjų resocializaciją ir reabilitaciją, o ne baudimą.

Be to, resocializacija ir reabilitacija Lietuvos pataisos įstaigose nuo socializacijos, ugdymo laisvės sąlygomis (ugdymą Jovaiša apibrėžia kaip tikslingą ugdytojo ir ugdytinio sąveiką, gėrybėmis brandinamą žmogaus biofizinę sandarą, psichiką, santykius, kultūrą, dvasią – 2001, p. 8) skiriasi tuo, kad pataisos įstaigų darbuotojai yra ne civiliai žmonės, o kalėjimų statutiniai pareigūnai, besivadovaujantys sukarintu statutu, dėvintys karinę uniformą su antpečiais. Priešingai ugdymo proceso atvirumui, bendruomenės paramai laisvės sąlygomis, kai kuriose pataisos įstaigose vyrauja nuteistųjų griežta izoliacija nuo bendruomenės, priežiūra, draudimai ir įvairiausi apribojimai.

Pataisos įstaigų statutiniai santykiai apibrėžia iš esmės griežtą pataisos įstaigos darbuotojų hierarchiją, įvairius griežtus pavaldumo santykius, kontrolę, vidaus tvarką, ribotą socialinių įgūdžių ugdymą, paklusnumą, formalumą, nuasmenintą bendravimą, nuteistųjų neigiamų savybių iškėlimą.

Be to, pati socialinė (kriminalinė) nuteistųjų aplinka yra nepalanki asmenybės augimui, resocializacijai. Resocializacijos procesui neigiamą įtaką daro perpildytos pataisos įstaigos. Nesugebėjimas patenkinti gyvy-

biškai svarbių poreikių, negalėjimas išspręsti asmeninių problemų sukelia nuteistiesiems neigiamas emocines būsenas, nepasitenkinimą, agresyvumą, kuris tampa asocialaus, kriminalinio ir recidyvaus elgesio priežastimi.

Tikro reabilitacijos proceso, kaip pataisos įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų konstruktyvios sąveikos pavyzdys gali būti Kanados, Skandinavijos ir kt. šalių penitencinės sistemos. Joms, kaip reikalauja Europos kalinimo įstaigų taisyklės, būdinga tai, jog laikymo sąlygos, tvarka, elgesys su nuteistaisiais, santykiai tarp pataisos įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų maksimaliai priartinti prie laisvės sąlygų.

Pavyzdžiui, Švedijoje yra 8 milijonai gyventojų ir tik 4000 kalinių. Lietuvoje pagal 2000 m. sausio 1 d. duomenis buvo 14 412 kalinių, nors gyventojų tik 3,4 milijono. Perpildytos pataisos įstaigos apsunkina reabilitacijos procesą, ypač jei vienoje įstaigoje atlieka bausmę beveik du tūkstančiai kalinių.

Skandinavijos šalių, ypač Suomijos, nuteistųjų skaičiaus mažėjimą rodo tam tikri veiksniai. Pirmiausia tai, kad pasikeitė baudžiamoji politika. Ji daugiau dėmesio skyrė piliečių socializacijai ir nuteistųjų reabilitacijai, o ne baudimui. Į Baudžiamąjį kodeksą įvedė naujas laisvės atėmimo bausmei alternatyvias priemones: probaciją – lygtinį nuteisimą, bausmės vykdymo atidėjimą; parolį – priešlaikinį paleidimą iš laisvės atėmimo vietų; restoratyvinį teisingumą – tarpininkavimą tarp nusikaltėlio ir aukos, atkuriant žmogiškus tarpusavio santykius. Atkuriamojo teisingumo esmė yra kūrybingas kriminalinių konfliktų sprendimas per tarpininkus – socialinius darbuotojus netaikant tradicinio laisvės atėmimo, nes siekiama konstruktyvaus nukentėjusiojo (aukos) ir teisės pažeidėjo dialogo. Per tarpininką siekiama rasti bendrą, abiem šalims priimtiną sprendimą, atlyginti materialinę ir moralinę žalą, sukurti humaniškus tarpusavio santykius bei sutaikyti abi šalis.

Taip sudaromos palankios reabilitacijai sąlygos. Vienas iš pagrindinių visuomenės tikslų – piliečių saugumas pasiekiamas per humaniškus pataisos sistemos ir nuteistųjų (klientų) santykius. Švedijoje net nuteistųjų iki gyvos galvos apsaugos pareigūnai visiškai neturi ir nenaudoja ginklų. Nuteistasis (klientas) gyvena atskirame kambaryje su patogumais. Kai kurių kalėjimų, pvz., narkomanų reabilitacijos skyriuose, darbuotojai kartu su nuteistaisiais (klientais) gamina ir valgo tą patį maistą toje

pačioje valgykloje. Pagrindinė įkalinimo įstaigų kontaktinių darbuotojų funkcija – išklausyti nuteistąjį (klientą), suprasti jo problemų priežastis ir padėti jas spręsti.

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (įsigaliojusio nuo 2003 m. gegužės 1 d.) 10 straipsnį nusikalstamos veikos skirstomos į nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus. Už baudžiamuosius nusižengimus nustatyta bausmė, nesusijusi su laisvės atėmimu. Tai gerokai sumažins nuteistųjų laisvės atėmimu skaičių pataisos įstaigose. Sumažėjus nuteistųjų skaičiui, pagerės nuteistųjų resocializacijos ir reabilitacijos procesas. Taigi nuo 1990 m. teisinė bazė keičiasi, pasidaro palankesnė pataisos įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų konstruktyviajai sąveikai.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 137 straipsnis nustato pagrindinius socialinės reabilitacijos tikslus ir formas.

Pagrindiniai socialinės reabilitacijos tikslai:

1) padėti nuteistiesiems tapti įstatymus, žmogiškąsias vertybes ir visuomenės saugumą gerbiančiais žmonėmis;

2) išmokyti nuteistuosius gyvenimo tikslų siekti teisėtais būdais ir priemonėmis;

3) sudaryti sąlygas nuteistiesiems atlikus bausmę reintegruotis į visuomenę.

Pagrindinės socialinės reabilitacijos formos:

1) individualus ir grupinis darbas su nuteistaisiais, kuriuo siekiama skatinti nuteistuosius keisti savo elgesį bei išlaikyti šeimos ir kitus socialinius ryšius ir kuris dirbamas atsižvelgiant į nuteistųjų asmenybę, amžių, lytį, padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, išsilavinimą, elgesį bausmės atlikimo metu ir kitas aplinkybes;

2) ilgalaikė nuteistųjų visuomeninio elgesio korekcija;

3) nuteistųjų socialinių, dvasinių ir kultūrinių poreikių tenkinimas;

4) pagalba sprendžiant nuteistųjų problemas;

5) kultūros, sporto ir kiti masiniai renginiai;

6) paskatinimo priemonių ir nuobaudų skyrimas nuteistiesiems.

Pataisos įstaigose sudaromos šios nuteistųjų socialinės reabilitacijos programos:

1. Naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programa.
2. Nuteistųjų pataisos programa.
3. Nuteistųjų integracijos į visuomenę programa.

Europos kalinimo įstaigų taisyklių 10 taisyklė rekomenduoja, kad kiekvienam priimtam nuteistajam kiek galima greičiau turi būti parengtas išsamus raportas ir svarbi informacija apie kiekvieną kalinį, kuriam paskirta atitinkamos trukmės bausmė, bei programą, rengiančią jį galutiniam paleidimui, ir perduodama įkalinimo įstaigos direktoriui susipažinti arba tvirtinti. Į tokį raportą visada įtraukiama gydytojo, psichologo, socialinių darbuotojų ir viso personalo, tiesiogiai atsakančio už atitinkamą kalinį, informacija. Raportai ir informacija apie kalinius turi būti konfidenciali, rengiama individualiai, reguliariai atnaujinama ir prieinama tik įgaliotiems asmenims.

Kiekvienam nuteistajam, atsižvelgiant į jo vertybes, elgesį, asmenines problemas (priklausomybę nuo alkoholio, narkotikų, agresyvumą ir kitas specifines problemas – asocialumą, pavojingumo visuomenei laipsnį (kriminalinis, pusiau kriminalinis, nekriminalinis tipas)), išsilavinimą bei profesinį pasirengimą, teistumą, laisvės atėmimo bausmės laiką, kaltės pripažinimą ar laikymą savęs nekaltu ir kitus kriterijus – priklausymą tam tikrai nuteistųjų grupei bei kategorijai ir kt., remiantis edukologijos ir psichologijos mokslo laimėjimais sudaroma **nuteistojo** (kliento) **socialinės reabilitacijos programa** (ji įrašoma į Individualaus darbo su nuteistuoju knygelę). Į ją rekomenduojama įtraukti šias dalis: **naujai atvykusio nuteistojo į pataisos įstaigą adaptaciją, individualios ir grupinės pataisos programas, nuteistojo integraciją į visuomenę.**

Socialinės reabilitacijos programos dalys atitinka bausmės atlikimo etapus, kuriuos pereina kiekvienas nuteistasis: atvykimas į įstaigą (adaptacija pataisos įstaigos sąlygomis), pataisos procesas, parengimas sugrįžimui į laisvę.

Naujai į pataisos įstaigą atvykusio nuteistojo adaptacija. Pirmą kartą atvykusiems nuteistiesiems (klientams) būdingas nerimo, baimės, beviltiškumo jausmas. Dėl to pirmiausias pataisos įstaigų darbuotojų uždavinys – didinti klientų viltį ir mažinti nerimą ir baimę.

Kaip įveikti nerimą, baimę, įtarumą, iliuzijas, esamas skriaudas, nesugebėjimą pasirinkti, prisitaikyti prie naujų gyvenimo ir socialinių sąlygų, pateikia psichagoginės ir psichologinės konsultacijos specialistai (Jovaiša, 2001, p. 167–176; Kočiūnas, 1995, p. 72–89; Андреев В. М., Морозов, Ковалев, Дебольский, Морозов А. М., 2001, с. 40–170), nes kiekvieno pataisos įstaigų darbuotojo (ypač socialinio) vienas iš

kompetencijos bruožų – psichopedagoginis pasirengimas: sugebėjimas pažinti nuteistųjų asmenybes ir grupes, atlikti tyrimus ir priimti mokslu pagrįstus sprendimus, turėti „praktinę psichologinę kompetenciją“. (Jovaiša, 2001, p. 164)

Kiekvienas pataisos įstaigų darbuotojas turi mokėti dirbti su naujai atvykusiais nuteistaisiais, kuriems būdingos specifinės – nerimo, baimės, įtarumo problemos. Jų nesupratus ir neįveikus, neįmanoma nuteistųjų adaptacija.

Nuteistųjų nerimas, baimė, įtarumas – tai reakcija į bausmę, į grėsiančius pavojus ją atliekant. Nuteistieji nepažįsta ir bijo vienas kito. Informacijos stoka apie kitus nuteistuosius – kas jie, už ką atlieka bausmę – didina vidinę įtampą, sukelia stresą, konfliktus. Nerimą didina niūri kalėjimų ir pataisos įstaigų aplinka, grėsmė socialiniam statusui, prestižui visuomenėje, baimė, kad iširs šeima.

Ypač nerimą kelia nepalanki socialinė aplinka, nes nuteistojo asmenybę pataisos įstaigose supa kriminalinis elementas, asmenys, nuteisti net už labai sunkius nusikaltimus. Nerimas įveikiamas, jei pataisos įstaigų darbuotojai išklauso, supranta, išmoko ir padeda išspręsti iškilusias problemas, suteikia informacijos apie laisvės atėmimo bausmės atlikimo sąlygas, atleidimą nuo bausmės prieš terminą, aptaria artimas ir tolimas gyvenimo perspektyvas, teistumo išnykimo tvarką. Svarbu, kad nuteistieji pataisos įstaigose netaptų blogesni, neįgytų kriminalinės patirties, kad neprarastų elgesio normų ir mokėjimų, reikalingų kasdieniame gyvenime. Jau nuo pat pirmos atvykimo dienos nuteistieji rengiami integracijai į visuomenę. Padėti įveikti nerimą yra vienas iš pagrindinių pataisos įstaigų darbuotojų uždavinių, dirbant su naujai atvykusiuoju, nes nerimas gali sukelti nuteistojo agresyvumą, pasipriešinimą arba depresiją.

Adaptacijos tikslas – pažinti nuteistojo asmenybę, jo poreikius, skatinti viltį, mažinti nerimą, informuoti apie bausmės atlikimo sąlygas, suteikti jam psichologinę, medicininę ir materialinę pagalbą.

Pataisos įstaigų darbuotojai, bendraudami su nuteistaisiais, turėtų būti laisvi, atviri, nesuvaržyti, leisti nuteistajam kalbėti apie viską, kas jam svarbu, skatinti kalbėti, atsiverti. Paraginti kalbėti apie savo jausmus: „Ką jūs jaučiate dabar? Kokie išgyvenimai jus džiugina? Kurie išgyvenimai slegia?“. Reikėtų vengti uždarų klausimų, į kuriuos nuteistasis atsakytų „taip“ arba „ne“.

Pirmasis susitikimas su naujai atvykusiu nuteistuoju prasideda nuo susipažinimo. Apie jo būseną, charakterį sprendžiama iš nuteistojo elgesio susitinkant – ryžtingas, drąsus, drovus, įžūlus, abejojantis. Jau pirmo susitikimo metu būtina išreikšti susidomėjimą juo ir pasirengimą jam padėti. Iš pradžių socialinis ar kitas darbuotojas prisistato pats, sužino nuteistojo pavardę, vardą, paprašo atsisėsti (taip, kad tarp jų nebūtų stalo – jis suteikia oficialumo), pabrėždamas, kad aš jus labai įdėmiai klausau ir kiek galėsiu padėsiu jums išspręsti iškilusias problemas. Tai padės įveikti nuteistojo įtampą. Svarbiausia sukurti saugumo atmosferą, būti aktyviam, įvardijant kliento būseną. Įvardyti jausmai ir būsenos – kontroliuojami. Paaiškinti, kad apie viską, kas jus jaudina, galima kalbėti laisvai, kad bendravimo sėkmė priklauso nuo sąveikos, bendradarbiavimo, atsipalaidavimo, supratimo bei kliento noro padėti sau pačiam. Labai svarbu nuo pirmos susitikimo minutės išklausyti nuteistąjį, padėti jam suprasti jo problemų priežastis, skatinti jį ieškoti būdų, kaip jas išspręsti. Būtina būti geru klausytoju, o ne tardytoju. Tai gerokai sumažina įtampą.

Adaptacija – tai „organizmo prisitaikymas, t. y. jo sandaros ir funkcijų pasikeitimas, pakitus aplinkai“. (Psichologijos žodynas, 1999, p. 6) Leliūgienė (1997, p. 267) pabrėžia ne tik prisitaikymą, bet ir individo siekimą pakeisti aplinką arba pasikeisti pačiam. Socialiniai darbuotojai (tarp jų ir pataisos įstaigų darbuotojai – *aut. pastaba*) mano, kad padėti žmogui įveikti stresą ar sustiprinti jų pačių adaptacinius sugebėjimus yra jų veiklos strategijos pagrindas dirbant su naujai atvykusiais nuteistaisiais.

Socialinė adaptacija – tai „asmenybės prisitaikymas prie socialios aplinkos. Socialinės adaptacijos turinį sudaro asmenybės socialinių poreikių patenkinimo dinamika“. (Psichologijos žodynas, 1999, p. 283)

Nuteistojo socialinę adaptaciją sudaro prisitaikymas prie pataisos įstaigos socialinės aplinkos, kuri labai nepalanki, nes tai įvairaus pavojingumo laipsnio žmonės.

Nuteistojo socialinė adaptacija gali būti adekvati ir neadekvati.

Adekvati adaptacija – tai savo kaltės pripažinimas, supratimas, kad bausmės laikas – teisingas atpildas už nusikaltimą, nesipriešinimas dienotvarkei, laikymasis nustatytų elgesio taisyklių, vietos tarp nuteistųjų suradimas, teisingas savo padėties suvokimas, neišnaudojimas kitų ir

nesileidimas išnaudoti, žmogiškų santykių su nuteistaisiais ir pataisos įstaigų darbuotojais sukūrimas, konfliktų vengimas. Kai adaptacija adekvati, sukuriami palankūs socialiniai padariniai.

Neadekvati adaptacija – tai įvairūs psichikos ir elgesio sutrikimai, sunkus prisitaikymas prie nuteistųjų, konfliktavimas su jais, nuolatinės neišsprendžiamos problemos, nepastovus elgesys. Kai adaptacija neadekvati, sukuriami neigiami socialiniai padariniai. (Psichologijos žodynas, 1999, p. 283) Pavyzdžiui, hiperadaptacija, kai nuteistasis per daug prisitaiko prie kriminalinio elgesio tradicijų ir subkultūros, jas internalizuoja (perima) ir jomis vadovaujasi.

Nuteistųjų adaptacija pataisos įstaigose priklauso nuo: laikymo ar nelaikymo savęs kaltu; bausmės laiko; atliktos bausmės laiko; nuteistojo asmenybės savybių, nuostatų, vertybių, ateities planų, gyvenimo tikslų čia ir atlikus bausmę; socialinių įgūdžių; materialinės padėties (galimybės įsidarbinti ir uždarbio); gyvenimo būdo ir santykių iki teistumo; sveikatos būklės ir amžiaus; padėties nuteistųjų bendrijoje.

2002 m. Pravieniškių 2-osios sustiprintojo režimo pataisos darbų kolonijos Nuteistųjų socialinės adaptacijos programoje apibrėžtos bendrosios nuostatos, adaptacijos tikslai ir uždaviniai, programos įgyvendinimo rezultatai. Analogiškas socialinės adaptacijos programas yra parengę ir kitų pataisos įstaigų socialiniai darbuotojai.

Pabrėžiami šie pagrindiniai adaptacijos tikslai ir uždaviniai: pažinti nuteistąjį kaip asmenybę ir nustatyti objektyvius jo poreikius; suteikti informacijos apie bausmės atlikimo sąlygas; suteikti psichologinę, medicinos, materialinę ar kitokią reikalingą pagalbą, siekiant palengvinti nuteistojo adaptaciją pataisos įstaigoje; sudaryti sąlygas nuteistojo asmenybei išgyventi ir ugdytis pozityvia kryptimi; stiprinti nuteistojo motyvaciją pozityviai elgesio kaitai paskatinimų būdu; ugdyti bendravimo įgūdžius, kurie garantuotų sėkmingą abipusį bendravimą su nuteistaisiais ir administracijos atstovais; padėti nuteistiesiems sukurti gyvenimo sąlygas laisvėje; plėsti galimybes nuteistųjų saviraiškai, mokymuisi ir darbui. Sudaryti sąlygas, kad jie galėtų tenkinti dvasinius, kultūrinius ir religinius poreikius, laikytis Europos kalinimo įstaigų taisyklių reikalavimų, reglamentuojančių žmogaus teises ir pareigas, mažinti kriminalinės subkultūros įtaką asmenybei, skatinti pataisos įstaigos personalą racionaliai dirbti.

Įgyvendinti programą pasitelkiami socialiniai darbuotojai (būrių

viršininkai), psichologai, apsaugos ir priežiūros, vidaus tyrimų, sveikatos priežiūros, gamybos tarnybų darbuotojai. Informacija apie nuteistąjį ir jo poreikius renkama ir analizuojama remiantis jo asmens byloje esančia medžiaga, sukaupta asmeninių pokalbių, psichologinių testavimų metu, bendraujant su nuteistuoju ir jo artimaisiais bei kitais teisėtais būdais.

Kiekvienam naujai atvykusiam nuteistajam įteikiama atmintinė apie jo teisinę padėtį ir bausmės atlikimo sąlygas. Joje suteikiama informacijos šiais klausimais: nuteistųjų gyvenimo ir bendravimo ypatumai pataisos įstaigoje; nuteistųjų teisės; elgesio taisyklės (pareigos, draudimai); telefoniniai pokalbiai; galimybė įsigyti daiktų pataisos įstaigos parduotuvėje; socialinė pagalba; paleidimo iš pataisos įstaigų pagrindai; nuteistųjų priėmimas asmeniniais klausimais; dienotvarkė; paskatinimai ir nuobaudos; darbas; sveikatos priežiūra; laisvalaikis ir kt.

Kitų šalių, pavyzdžiui, VFR, kalėjimų darbuotojai įteikia ne tik atmintinę apie adaptaciją pataisos įstaigose, bet ir apie readaptaciją į visuomenę atlikus bausmę. Nuteistiesiems įteikiama atmintinė„Ką jūs privalote žinoti apie pagalbą integruojantis į visuomenę“. Čia patariama, kaip elgtis su nuteistojo turėtu turtu, paaiškinama, kur nuteistojo šeima gali gauti socialinę pagalbą, suteikiama informacija apie vedybų problemas, vaikų auklėjimą, šeimos atostogas, nurodomi adresai, kur dėl pagalbos gali kreiptis šeimos nariai. Tokioje atmintinėje nurodoma, kaip nuteistasis gali išspręsti savo problemas, kaip pasirengti išėjimui į laisvę. Joje taip pat nurodomi adresai, kur nuteistasis gali kreiptis pagalbos atlikęs bausmę. (Андреев, В. М. Морозов, Ковалев, Дебольский, А. М. Морозов, 2001, с. 21)

Socialinės adaptacijos tikslai pasiekti, jei nuteistieji rečiau patiria stresą, nerimą, baimę, prisitaiko prie pataisos įstaigos socialinės aplinkos, rengiasi gyvenimui laisvėje – tenkinti poreikius ir siekti savo tikslų teisėtais būdais ir priemonėmis.

15.2.

Individualios ir grupinės nuteistųjų pataisos programos

Socialinės reabilitacijos antrąją dalį sudaro individualus ir grupinis pataisos procesas, kuris Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 137 straipsnyje įvardytas kaip pagrindinė socialinės reabilita-

cijos forma: „individualus ir grupinis darbas su nuteistaisiais, kuriuo siekiama skatinti nuteistuosius keisti savo elgesį bei išlaikyti šeimos ir kitus socialinius ryšius ir kuris dirbamas atsižvelgiant į nuteistųjų asmenybę, amžių, lytį, padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, išsilavinimą, elgesį bausmės atlikimo metu ir kitas aplinkybes“.

Individualus ir grupinis pataisos procesas apima visas šio kodekso 137 straipsnyje išvardytas socialinės reabilitacijos formas: elgesio korekciją; nuteistųjų socialinių, dvasinių ir kultūrinių poreikių tenkinimą; pagalbą sprendžiant nuteistųjų problemas; kultūros, sporto ir kitus masinius renginius; paskatinimo priemonių ir nuobaudų skyrimą.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 137 straipsnyje ypač pabrėžta individuali pataisos programa, pagalba nuteistiesiems sprendžiant jų problemas. Svarbiausia išklausyti nuteistąjį (klientą), ištirti jo problemą, įsigilinti į jų kilimo priežastis. Nustatyti emocinius ir kognityvinius problemos aspektus: ar tai išgyvenimai, ar klaidingas supratimas; kartu su nuteistuoju (klientu) aptarti problemos sprendimo alternatyvas ir priimtų sprendimų pasekmes; kartu suplanuoti, ką nuteistasis (klientas) turėtų daryti, kaip pašalinti sunkumų ir problemų priežastis, kartu aptariant ir įvertinant jo problemos sprendimo bandymus.

Pagrindiniai individualaus darbo, sprendžiant nuteistųjų (klientų) problemas, principai yra šie: konfidencialumas (slaptumas); draudžiama duoti patarimus, o tik aptarti, kaip spręsti problemas ir numatyti sprendimų pasekmes; ugdyti savarankišką mąstymą; skatinti nuteistojo atsivėrimą, pasitikėjimą; vengti tardymo; nevertinti, nekaltinti nuteistojo, o būti geru klausytoju (tai ypač sumažina įtampą); skatinti išsakyti savo jausmus; būti empatišku, tolerantišku, skatinti keisti savo elgesį; skatinti savarankiškai spręsti problemas; pagarba nuteistajam (klientui).

Grupinį pataisos procesą užsienio šalyse (Kanadoje, Švedijoje, VFR ir kt.) sudaro įvairios pataisos programos. Pavyzdžiui, kanadiečiai yra sukūrę tokias gyvenimo įgūdžių programas: nuteistųjų pažinimo įgūdžių formavimas; pykčio ir emocijų valdymas; integracija į bendruomenę; gyvenimas be smurto; vyrų pykčio valdymas; moterų pykčio valdymas; pažeidėjų rizikos grupės; prievartos elgesio korekcijos programa; darbas su nuteistaisiais, turinčiais seksualinių, pripratimo prie alkoholio ir narkotikų problemų; tėvystės įgūdžių formavimas; nuteistųjų už smurtinius nusikaltimus pataisos programa. Kai kurios programos savo apim-

timi gana didelės ir visapusiškos. Kanados ir Švedijos pataisos įstaigų Kognityvinių įgūdžių formavimo programa sudaro 140 val. pataisos įstaigų darbuotojams ir 90 val. – nuteistiesiems. Švedijos nacionalinė kalėjimų ir probacijos tarnyba tvirtina, kad nuteistųjų, įsisavinusių kognityvinių įgūdžių programą, recidyvas tesudaro tik 2 procentus.

Lietuvos pataisos įstaigų programos tik kuriamos, todėl išanalizuokime VFR penitencinių įstaigų pataisos programos planą.

Pagrindinės VFR kalėjimų pataisos programų kryptys yra šios:

1. Užsienio piliečių konsultavimas asmeniniais, socialiniais, teisiniais, atskirų penitencinių įstaigų tarnybų veiklos, integracijos į visuomenę klausimais; bendradarbiavimas su užsieniečių konsultaciniais punktais, organizacijomis, institutais ir atskirais piliečiais.

2. Konsultavimas šeimos klausimais: santykių diagnostika; motyvacijos kūrimas; partneriški santykiai; sutuoktinių šeimos ir vaikų ugdymas; socialinių santykių atkūrimas; pasimatymų su šeima suteikimas; konsultacija šeimos klausimais kartu su kitomis institucijomis, esančiomis už pataisos įstaigų ribų; Carito ir socialinės tarnybos seminarai vedusiems ir besituokiantiems nuteistiesiems.

Vidinis ir išorinis saugumas priklauso ne tik nuo santykių pataisos įstaigoje, bet ir nuo nuteistųjų santykių su išoriniu pasauliu.

3. Darbas dėl ieškinių padengimo: nuteistųjų motyvacijos dėl ieškinių padengimo formavimas; konsultavimas nuteistųjų ir darbuotojų dėl ieškinių padengimo.

4. Socialinė treniruotė: klientų parinkimas socialinei treniruotei; pasirengimas treniruotei ir priemonės po treniruotės; parengiamieji pokalbiai dėl treniruotės; bendradarbiavimas su kitomis institucijomis dėl treniruotės; socialinės treniruotės eiga.

Kaip nenusikalsti kritinėse situacijose. Treniruočių temos: pinigai, jų panaudojimas; gyvenamasis plotas; darbas ir profesija; teisės ir pareigos; partnerystė ir socialiniai santykiai; sportas ir poilsis bei kt.

5. Darbas su narkomanais: lengvatų suteikimas, narkomanai tikrinami, ar nevartoja narkotikų; atskirai apgyvendinami tie, kurie nori atsikratyti narkotikų priklausomybės, jiems taikoma psichoterapija.

Parengti socialinius darbuotojus, dirbančius su narkomanais. Į tarybą (konferenciją) įeina socialiniai darbuotojai, psichologai, poskyrių viršininkai, gamybos meistrai. Jei analizė rodo, kad nuteistasis vartoja narkotikus, jis pervedamas į sustiprintas laikymo sąlygas.

6. Socialinė terapija: pagrindinės priemonės – psichoterapija, profesinis mokymas ir bendrasis lavinimas, darbas, lengvatos, individuali ir grupinė psichoterapija; aptariami nuteistųjų konfliktai; geresnės sąlygos: trumpalaikės išvykos, laisvas įėjimas ir išėjimas iš įstaigos, atostogos; perkėlimas į pusiaukelės namus.

7. Konsultacinė pagalba nuteistiesiems: bendruomenės įmonių ir tarnybų savanoriška pagalba nuteistiesiems; nepilnamečių konsultacija dėl įsidarbinimo, psichologinė pagalba tam, kad nenaudotų jėgos, prievartos, išmoktų spręsti konfliktus; socialinės treniruotės kursai.

Bendruomenės savanorių pagalba: nuteistiesiems priskiriami teisėjai, prokurorai, advokatai, socialiniai darbuotojai, savivaldybės atstovai, mokytojai, suinteresuoti asmenys, kad padėtų išspręsti iškilusias jų problemas. Tai numato įstatymas dėl socialinės pagalbos asmenims, turintiems ypatingų socialinių problemų. Alkoholikai ir narkomanai į pusiaukelės namus nepriimami.

8. Psichologinis konsultavimas: pagalba sprendžiant problemines ir konfliktines situacijas, pavyzdžiui, socialiniai santykiai; komunikabilumas; agresyvumo kontrolė; priklausomybė alkoholiui, narkotikams, azartiniams žaidimams; baudžiamas seksualinis elgesys; krizinės situacijos. Darbas su bendruomene: visuomenės nuomonės formavimas apie pagalbą reabilituojant nuteistuosius; darbas su nuteistaisiais, atliekančiais bausmę už smurtinius nusikaltimus; savanorių įtraukimas į nuteistųjų reabilitaciją; tarpininkavimas atkuriant humaniškus santykius tarp nusikaltėlio ir aukos; bendradarbiavimas su prokuratūra, policija ir atitinkamomis sutaikymo institucijomis; įtraukimas į visuomenei naudingą darbą, viešuosius darbus; pagalba pakeičiant ar sutrumpinant arešto laiką.

Laikoma, kad recidyvas – tai neišspręstų socialinių ekonominių problemų pasekmė.

9. Pataisos inspekcijų (pagalbos punktų uždaviniai): sumažinti ar pakeisti areštą, pasiūlant gyvenamąjį plotą, darbą, globą; padėti nuteistųjų socializacijai ir resocializacijai; šalinti recidyvo ar kriminalinių nusikaltimų priežastis, suteikiant tikslingą pagalbą; sukurti sąlygas, kad galėtų gyventi nedarydami nusikaltimų (tiems, kurie nesumokėjo baudų, neintegravosi į visuomenę, turi daug asmeninių ir socialinių problemų).

Areštuotųjų problemos: darbas, profesija, gyvenamųjų patalpų ir pinigų trūkumas, nutrūkę socialiniai ryšiai, būtinas poilsio organizavimas.

Socialinės pagalbos priemonės, taikomos nuteistiesiems, yra šios:
1. Skatinti atkurti ryšius su artimaisiais čia ir laisvėje.
2. Bendradarbiavimas su konsultaciniais, pagalbos, globos punktais.
3. Konsultacija dėl skolų.
4. Palaikymas prieš išėjimą į laisvę.
5. Speciali pagalba sergantiems ir sužalotiems nuteistiesiems.
6. Pagalba teisiniais klausimais.
7. Kitos socialinės pagalbos priemonės.

Pedagoginės priemonės:
1. Elementarūs pradiniai kursai.
2. Individuali pedagoginė pagalba.
3. Bendrojo lavinimo kursai.
4. Mokslas bendrojo lavinimo mokykloje.
5. Mokslas aukštojoje mokykloje.
6. Mokslas eksternu.
7. Neakivaizdiniai kursai.
8. Vokiečių kalbos kursai.
9. Užsienio kalbų kursai.
10. Kitos pedagoginės priemonės.

Priemonės dėl nuteistųjų darbo ir profesinio mokymo:
1. Nuteistojo įdarbinimas.
2. Įdarbinimas pagal specialybę.
3. Aplinkos tvarkymo darbai.
4. Darbo rengimo terapija.
5. Profesinio rengimo kursai.
6. Profesinio tobulinimosi kursai.
7. Kitos darbo ir profesijos įgijimo priemonės.

Medicininės priemonės:
1. Speciali medicinos pagalba.
2. Perkėlimas į karantino patalpas.
3. Kitos medicininės priemonės.

Bausmės atlikimo (vykdymo) priemonės:
1. Paskirstymas.
2. Siuntimas į gyvenamąsias patalpas.
3. Bendrininkų skyrius.
4. Nukentėjusiųjų, liudininkų skyrius.

5. Suskirstymas į patalpas dėl kitų priežasčių.
6. Laisvo laiko užėmimas.
7. Priėmimo ir saugumo priemonės.
8. Linkusiųjų pabėgti priežiūra.
9. Agresyvių nuteistųjų priežiūra.
10. Organizuotų nusikaltėlių grupuočių narių priežiūra.
11. Subkultūros veiklos kontrolė.
12. Linkusių nusižudyti ar keistai besielgiančių nuteistųjų priežiūra.
13. Alkoholikų, narkomanų, piktnaudžiaujančių vaistais nuteistųjų priežiūra.
14. Turinčių priklausomybę azartiniams žaidimams ir kitos priklausomybės nuteistųjų priežiūra.
15. Ypatingos priemonės.
16. Lengvatų suteikimas ir nuteistųjų atostogos.
17. Perkėlimas į atviro tipo pataisos įstaigą.
18. Perkėlimas į pusiaukelės namus.
19. Perkėlimas į pataisos inspekcijas.

Psichologinė pagalba nuteistiesiems: nuteistųjų psichodiagnostika ir psichologinė korekcija (psichologinė pagalba nuteistiesiems analizuojama kitame šio vadovėlio skyriuje).

Lietuvos pataisos įstaigos yra sukūrusios bendro pobūdžio ugdymo programas: teisinio švietimo, sveikos gyvensenos, kūrybinio ugdymo, asmenybės korekcijos, dvasinio ugdymo ir kitas (pvz., Pravieniškių 2-osios sustiprintojo režimo pataisos darbų kolonijos Nuteistųjų pataisos programa, 2001).

Nuteistieji, pasibaigus adaptacijos laikotarpiui, patys pasirenka pataisos programas, kuriose jie numato dalyvauti. Tai pažymima Individualaus darbo su nuteistuoju knygelėje.

Pataisos programas gali rengti ne tik pataisos įstaigų darbuotojai, bet ir valstybės bei savivaldybių institucijos, švietimo ir mokslo įstaigos, bendruomenė, pavieniai asmenys, turintys atitinkamų žinių ir įgūdžių. Pataisos užsiėmimai dažniausiai vyksta grupėmis. Nuteistųjų dalyvavimas programose yra visokeriopai skatinamas.

Nuteistųjų integracija į visuomenę. Nuteistųjų integracija į visuomenę yra Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. spalio 25 d. nutarimu Nr. 1179 patvirtintos „Nuteistųjų ir grįžusių iš kardomojo kalini-

mo vietų, pataisos darbų ir socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų asmenų socialinės adaptacijos 2001–2003 metų programos“ (Žin., 1999, Nr. 91–2676, Nr. 108–3152) dalis.

Vykdant šią programą, nuteistieji supažindinami su teisės aktais, reglamentuojančiais atlikusiųjų bausmę teisinę padėtį ir socialinės paramos jiems teikimo tvarką. Atlikusiems bausmę asmenims reikėtų įteikti minėtų teisės aktų išrašus, institucijų, nakvynės namų adresus. Pataisos įstaigų socialiniai darbuotojai, rengdami nuteistuosius paleisti į laisvę, turi aktyviai bendradarbiauti su savivaldybėmis, darbo biržomis, pataisos inspekcijomis, nuteistųjų giminaičiais, ligonių kasomis, namų valdybomis ir bendrijomis bei kitomis privačiomis įstaigomis, globos tarnybomis.

Pateikiame Kanados pataisos tarnybos nuteistųjų integracijos į bendruomenę programą.

Integracijos į bendruomenę programa yra Kanados pataisos tarnybos Gyvenimo įgūdžių formavimo programos elementas prieš paleidžiant nuteistuosius į laisvę. Programa siekia pateikti informaciją bei suformuoti kai kuriuos įgūdžius, kurie palengvintų nuteistųjų integraciją į bendruomenę.

Programos filosofija. Nuteistiesiems integruotis į bendruomenę praleidus nemažai laiko įkalinimo įstaigoje nėra lengva. Siekiant nuteistiesiems palengvinti sugrįžimą į bendruomenę, būtina svarbi praktinė informacija. Ši programa pateiks atsakymus į nuteistųjų klausimus įvairiomis temomis, susijusiomis su gyvenimu nuolat kintančioje visuomenėje.

Programos paskirtis. Programa skiriama nuteistiesiems, kurie po pusės metų, atlikę bausmę, išeis į laisvę arba bus lygtinai paleisti.

Priėmimo į programą kriterijai. Integracijos į bendruomenę programa yra Gyvenimo įgūdžių programos sudedamoji dalis. Ją įgyvendinant nebūtina, kad nuteistieji dalyvautų kitose, pavyzdžiui, Kognityvinių įgūdžių formavimo, Pykčio ir kitų emocijų įveikimo, programose.

Ši programa taikoma individams, kuriems trūksta informacijos apie gyvenimą laisvėje, arba tiems, kurie turėjo integracijos į bendruomenę sunkumų praeityje.

Programos metodologija. Programa susideda iš devynių modulių (dalykų) ir apima septyniolika užsiėmimų. Be to, yra vienas galutinis baigiamasis užsiėmimas. Kiekvieno užsiėmimo trukmė yra apytiksliai trys valandos.

Rekomenduojamas grupės dydis yra nuo 8 iki 10 nuteistųjų.

Programą gali pristatyti Kanados pataisos ir probacijos tarnybos darbuotojai, asmenys, dirbantys pagal sutartį, bei savanoriai.

Programa yra pirminė informacija tiems, kurie neturi integracijos įgūdžių.

Taikomi įvairūs metodai: grupinė diskusija, pratimai mažomis grupėmis, atitinkamų vaidmenų atlikimas (įdarbinimas).

Integracijos į bendruomenę programa yra nuolat veikianti. Ne visi komponentai gali būti tinkami ar reikalingi nuteistiesiems. Informacija ar žinios, įgytos vienoje sudėtinėje programos dalyje, nepriklauso nuo kitų dalių.

Priešprogramininiai ir poprogramininiai testai. Kiekvienas iš dalyvių iki ir po programos pildo testus atskirai devyniems Gyvenimo įgūdžių programos moduliams, siekiant įvertinti programos veiksmingumą. Testai parodo žinių, gautų dalyvaujant specifiniuose moduliuose, kiekį. Dalyviai taip pat apklausiami, ar liko patenkinti programa, o iš to sprendžiama, ar atskiras modulis atitinka nuteistųjų poreikius.

Tikslai. Integracijos į bendruomenę programa yra labiau orientuota į informaciją, o ne į procesą; jos bendras tikslas yra pateikti svarbią informaciją siekiant padėti nuteistiesiems sėkmingai integruotis į bendruomenę. Taip pat siekiama formuoti įgūdžius, susijusius su mokėjimu naudotis pinigais ir įdarbinimu.

Integracijos į bendruomenę programą sudaro šie devyni moduliai:

Temų moduliai	Užsiėmimų skaičius
Įdarbinimo ir darbo ieškojimo įgūdžių	5
Mokėjimo naudotis pinigais	1
Nuteistojo lavinimo	2
Būsto suradimo	1
Priešlaikinio paleidimo taikymo	1
Sveikatos ir mitybos	2
Seksualinio švietimo	2
Azartinių lošimų prevencijos	1
Laisvalaikio leidimo	2

Programos apibendrinimas. Nėra nuolatinių programos komponentų. Jei nuteistasis dar turi prisitaikymo problemų konkrečioje srityje, jam reikėtų dar kartą pasirinkti reikalingą modulį.

Minėjome, kad Integracijos į bendruomenę programa yra Gyvenimo įgūdžių programos sudėtinė dalis.

Gyvenimo įgūdžių programa. Ši programa susideda iš šešių atskirų programų, nukreiptų į nuteistųjų poreikių tenkinimą atliekant bausmę. Tie poreikiai gali būti susiję su laisvės atėmimo įstaiga ir bendruomene. Gyvenimo įgūdžių programa susideda iš šių dalių: Kognityvinių įgūdžių formavimo (esminis komponentas), Gyvenimas be smurto, Tėvystės įgūdžių formavimo, Laisvalaikio leidimo, Pykčio ir emocijų valdymo ir minėtos Integracijos į bendruomenę programos.

Gyvenimo įgūdžių programa grindžiama kognityviniu nusikalstamumo prevencijos bei nuteistųjų reabilitacijos modeliu, kuris siekia suformuoti nuteistiesiems tokius įgūdžius bei vertybes, kurie mokslinių tyrimų duomenimis, yra reikalingi prosocialinei adaptacijai. Kognityvinis modelis, kilęs iš sisteminės analizės duomenų, rodančių, kokie požiūriai bei metodai yra tinkamiausi dirbant su nuteistaisiais, taip pat pateikia loginį pagrindą tiek Kognityvinių įgūdžių, tiek kitoms gyvenimo įgūdžių programoms bei pateikia priemones siekti kiekvienos programos tikslų. Atskiros gyvenimo įgūdžių programos atspindi aktualiausias nuteistųjų poreikių sritis ir padeda jiems sėkmingai integruotis į visuomenę.

Pataisos tarnybos darbuotojų, vadovaujančių programai, treniruotė. Pirmiausia parengiami pataisos tarnybų darbuotojai. Juos rengia personalo, atsakingo už Gyvenimo įgūdžių programą, treneris. Treniruočių užsiėmimai vedami pagal regionus patalpose, kurias parenka regioninis vadybininkas, atsakingas už Gyvenimo įgūdžių programas.

Minimalūs personalo treniruočių programų standartai

Kognityvinių įgūdžių formavimas. Treniruotė trunka 11 dienų ir ją sudaro šie elementai:

- Supažindinimas su kognityvinių įgūdžių treniruote ir kognityviniu nusikalstamumo prevencijos bei nuteistųjų reabilitacijos modeliu
- Supažindinimas su kognityvinių įgūdžių treniruotės programos vadovu
- Įvadas į problemų sprendimą
- Problemų sprendimo elementų pristatymas
- Įvadas į vertybių sustiprinimą

- Vertybių sustiprinimo elementų pristatymas
- Įvadas į kognityvinius pratimus
- Įvadas į kūrybinį mąstymą
- Kūrybinio mąstymo elementų pristatymas
- Pykčio ir kitų emocijų valdymas
- Įvadas į derybinius įgūdžius
- Įvadas į socialinius įgūdžius
- Bendras supratimas apie nuteistųjų priėmimo į programą kriterijus ir programos įvertinimo procedūrą
- Įvadas į kritinį mąstymą
- Kritinio mąstymo elementų pristatymas

Tėvystės įgūdžių formavimas. Treniruotė trunka 5 dienas ir ją sudaro šie elementai:

- Įvadas į Tėvystės įgūdžių formavimo kursą
- Šeima
- Vaiko vystymasis. Tėvystės stiliai
- Poreikiai
- Žiūrėjimas ir klausymas
- Saviraiška
- Problemų sprendimas
- Rūpinimasis
- Tėvystė, motinystė
- Prievarta
- Emocijų valdymas
- Disciplina
- Vertybės
- Nuteistųjų priėmimo į programos grupę ir programos įvertinimo bendrieji kriterijai.

Gyvenimo be smurto treniruotė. Treniruotė trunka 5 dienas ir ją sudaro šie elementai:

- Vaidmenų pasiskirstymas šeimoje: vyrai, tėvai, žmonos, motinos ir vaikai
- Moterų, vyrų, vaikų įvaizdžiai visuomenės informavimo priemonėse
- Tėvystė – vaikai
- Smurto šeimoje apibūdinimas

- Jėga ir kontrolė
- Normalūs santykiai
- Seksualumas ir intymumas
- Jausmų kalba
- Prievartos kontrolės alternatyvos
- Bendrasis supratimas apie nuteistųjų priėmimo į programą kriterijus ir programos įvertinimo procedūrą.

Laisvalaikio leidimo treniruotė. Treniruotė trunka 5 dienas ir ją sudaro šie elementai:

- Įvadas į laisvalaikio ir nusikalstamumo ryšį
- Įvadas į Laisvalaikio praleidimo programą
- Laisvalaikio samprata
- Laisvalaikio trukdžiai
- Laisvalaikio nauda
- Galimybių pažinimas
- Laisvalaikio planavimas
- Nauja laisvalaikio veikla
- Bendrasis nuteistųjų priėmimo į programą kriterijų ir programos įvertinimo procedūrų supratimas.

Nuteistųjų parinkimas

- Nuteistieji gali būti priimti į gyvenimo įgūdžių programas tik pagal pataisos tarnybos darbuotojų siuntimą, pagrįstą nuteistojo pataisos planu ir programos atrankos kriterijais.
- Nė vienas nuteistasis negali du kartus baigti Gyvenimo įgūdžių programos.
- Nuteistieji, kuriems būdingi organinio smegenų sindromo ar protinio atsilikimo požymiai, negali būti įtraukiami į gyvenimo įgūdžių programas.
- Dalyvaujantiems gyvenimo įgūdžių programose nėra išsilavinimo (skaitymo ar rašymo lygio) reikalavimų.

Gyvenimo įgūdžių programos pristatymas

Programos intensyvumas, tvarka ir trukmė. Visos gyvenimo įgūdžių programos pateikiamos visos ir tam tikra tvarka. Gyvenimo įgū-

džių programos dalys negali būti pateikiamos kaip kitos programos dalis arba kaip sutrumpinta tos pačios programos versija. Kiekvienos Gyvenimo įgūdžių programos pristatymas trunka apie du valandinius užsiėmimus ir per dieną gali būti pravestas tik vienas konkrečios programos užsiėmimas tam tikrai grupei. Kiekvienai programai pravedamų užsiėmimų skaičius per savaitę svyruoja nuo dviejų iki penkių. Tačiau kiekviena programa turi ir savo standartus.

Grupės dydis. Optimalus grupės dydis, įgyvendinant gyvenimo įgūdžių formavimo programą, yra 8 nuteistieji, nors gali svyruoti nuo 4 iki 10 nuteistųjų. Jei grupėje mažiau nei 4 nuteistieji, grupė paleidžiama. Mažiausia riba nustatoma vadovaujantis principu, kad siekiant bendrauti, grupėje turi būti tam tikras individų skaičius. Gyvenimo įgūdžių programos nenaudingos, jei grupėje mažiau negu 4 nariai.

Užduotys

1 užduotis. Remdamiesi progresyvizmo idėjomis, J. Vabalo–Gudaičio konstruktyviosios sąveikos pedagogika, Švedijos ir Lietuvos penitencinių įstaigų patirtimi, apibūdinkite pataisos įstaigų reabilitacijos procesą kaip konstruktyviąją sąveiką.

2 užduotis. Remdamiesi pateikta literatūra, nuteistojo byla bei pataisos įstaigų praktika, sudarykite individualaus darbo su nuteistuoju programą.

3 užduotis. Remdamiesi literatūra bei praktika, sukurkite tam tikros grupės (kategorijos) nuteistųjų pataisos programą.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89–2741: 10, 97 str.
2. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 47, 57, 111, 136–146 str.
3. Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės // Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius: Mintis, 1991: 60–62 taisyklės.
4. Europos kalinimo įstaigų taisyklės // Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: LTA, 1999: 10, 70 taisyklės.

5. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. spalio 25 d. nutarimas Nr. 1179 „Dėl Nuteistųjų ir grįžusių iš kardomojo kalinimo vietų, pataisos darbų ir socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų asmenų socialinės adaptacijos 1999–2003 metų programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 1999, Nr. 91–2676, Nr. 108–3152.
6. *Aramavičiūtė V.* Mokinių dorovinės pozicijos formavimas. – Kaunas: Šviesa, 1985.
7. *Bajoriūnas Z.* Šeimos edukologija. – Vilnius, 1997.
8. *Bitinas B.* Auklėjimo teorijos ir metodikos klausimai. – Kaunas: Šviesa, 1986.
9. *Bitinas B.* Auklėjimo procesas. – Šiauliai: 1995.
10. *Bitinas B.* Ugdymo filosofija. – Vilnius: Enciklopedija, 2000.
11. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
12. *Dermontas J., Liutikas R.* Pataisos įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų konstruktyvioji sąveika // Socialinis darbas. 2002, Nr. 2.
13. *Foucault M.* Disciplinuoti ir bausti. – Vilnius: Baltos lankos, 1998.
14. *Jovaiša L.* Ugdymo mokslas ir praktika. – Vilnius: Agora, 2001.
15. *Kočiūnas R.* Psichologinis konsultavimas. – Vilnius: Lumen, 1995.
16. *Leliūgienė I.* Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: Technologija, 1997.
17. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius: 1982. T. 9.
18. Pravieniškių 2-osios sustiprintojo režimo pataisos darbų kolonijos Nuteistųjų pataisos programa. – Pravieniškės: 2001.
19. Pravieniškių 2-osios sustiprinto režimo pataisos darbų kolonijos Nuteistųjų socialinės adaptacijos programa. – Pravieniškės: 2002.
20. Psichologijos žodynas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1999.
21. *Vabalas–Gudaitis J.* Konstrukcinės sąveikos pedagogika. Psichologijos ir pedagogikos straipsniai. – Vilnius: Mokslas, 1983.
22. Black's Law Dictionary. Seventh edition. GB: West Group, 1999.
23. Canada. Corrections and Conditional Release Act, 1998.
24. Correctional Servise Canada: CSC Programs – Atlantic Region, 1999.
25. Андреев Н. А., Морозов В. М., Ковалев О. Г., Дебольский М. Г., Морозов А. М. Ресоциализация осужденных в пенитенциарных учреждениях ФРГ (социально–психологический аспект): учебное пособие. – Москва: Права человека, 2001.
26. Коллектив авторов (составитель и научный редактор – Дебольский М. Г.). Научно–методические основы оказания психологической помощи осужденным. – Москва: Права человека, 2001.

Papildoma literatūra

1. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimas Nr. 1440 „Dėl socialinės paramos teikimo asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo, kardomojo kalinimo vietų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, ir šių asmenų įdarbinimo“ // Valstybės žinios. 1996, Nr. 119–2796.
2. Teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 76–3498. Taisyklių XXV, XXVIII–XXXI skyriai.
3. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus 2000 m. lapkričio 13 d. įsakymas Nr. 30 „Dėl Auklėjamojo darbo su asmenimis, atliekančiais laisvės atėmimo bausmę, metodinių rekomendacijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2000, Nr. 99 – 3158.
4. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. rugsėjo 24 d. įsakymas Nr. 4/07–174 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2001 m. gruodžio 27 d. įsakymo Nr. 112 „Dėl Asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, teisinio ir socialinio švietimo programos patvirtinimo“ pakeitimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 92–4182.
5. The Prison Treatment Act. Translation of the Swedish text of the Act as at 1 April, 1999.

16. PSICHOLOGINĖ PAGALBA NUTEISTIESIEMS

Kiekvienas į pataisos įstaigą atvykstantis nuteistasis turi asmeninių ir socialinių problemų. Izoliacijos sąlygomis jos dar labiau paaštrėja ir kyla naujų problemų. Klientai privalo spręsti ne tik problemas, kylančias pataisos įstaigose, bet ir už įstaigos ribų – šeimos, įsidarbinimo ir kitas.

Izoliacijos sąlygomis laikomi nuteistieji patiria naujų išgyvenimų: negalėjimas priimti savarankiškų sprendimų; išsiskyrimas su šeima; nepalanki socialinė aplinka; nerimas; depresija; savęs žalojimas; baimė užsikrėsti užkrečiamosiomis ligomis; alkoholis; narkotikai; AIDS; stresas; darbo praradimas ir kt. (Cooke, Boldwin, Howrson, 1980, p. 147)

Lietuvos griežtojo režimo pataisos įstaigų nuteistųjų išgyvenimai išryškino daugelį nuteistųjų problemų:

Nuteistųjų išgyvenimai iki 1990 m. proc.		Nuteistųjų išgyvenimai 1990–2000 m. proc.
Egocentriški	57	26 proc.
Pyktis:	22 proc.	67 proc.
pataisos įstaigų darbuotojams	7 proc.	33 proc.
įstatymams	10 proc.	21 proc.
teismams	0 proc.	8 proc.
kitiems žmonėms	5 proc.	5 proc.
Empatija:	21 proc.	7 proc.
pataisos įstaigų darbuotojams	0 proc.	0 proc.
šeimos nariams	14 proc.	5 proc.
kitiems žmonėms	7 proc.	2 proc.

Nuteistieji **pirmiausia** pabrėžia išgyvenimus, susijusius su laisvės netekimu. Dėl to pataisos įstaigų darbuotojai ir nuteistieji kartu turi siekti, kad nuteistieji būtų atleisti nuo bausmės prieš laiką, kad nuteistųjų buities, materialinės sąlygos būtų panašios į sąlygas laisvėje. **Antroje vietoje** išgyvenimai, patirti išsiskyrus su šeima: gaila motinos; sunku šeimai, žmonai, vaikams; neramu dėl vaikų ateities. Bendra pataisos įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų veikla turėtų būti skirta stiprinti nuteistųjų ryšius su šeima, padėti šeimai, nepamirštant ir nusikaltimo aukų, kurioms taip pat būtinas žmogiškas dėmesys, skatinantis nuteistųjų atgailą už padarytą moralinę, materialinę ir psichologinę žalą nukentėjusiajam, nes nuteistųjų išgyvenimai dėl aukos paminėti tik paskutinėje – 42 vietoje. Humaniški santykiai ir išgyvenimai dėl šeimos, aukų skatintų geranoriškus santykius su administracija ir kitais nuteistaisiais, todėl ryšiai su šeima, bendruomene turi būti stiprinami, o ne ribojami. **Trečią nuteistųjų išgyvenimų grupę** sudaro rūpestis dėl šeimos sukūrimo. Tai labai sudėtinga problema: meilė teigiamai veikia nuteistųjų elgesį, todėl nuteistųjų vedybos galėtų būti toleruotinos. **Ketvirta vieta** tenka nuteistųjų išgyvenimams dėl ateities, atlikus bausmę: kaip gyventi, rasti darbą; kur gyventi; kaip įsigyti būstą. Dėl to pataisos įstaigų darbuotojai turėtų stengtis parengti nuteistuosius išeiti į laisvę, stiprinti ryšius su bendruomene, kurti ekonominę bazę, kad nuteistieji užsidirbtų pinigų pragyvenimui. Nuteistųjų išgyvenimai dėl tobulinimosi, saviauklos minimi **penkti. Šeštą vietą** užima asmeninės, individualios problemos ir išgyvenimai – didelė bausmė, mažai kas prisimena, gąsdina susitikimai su nukentėjusiais ir tais žmonėmis, kurie žino apie nusikaltimą, kaip pasirengti laisvei, atgaila, baimė, kad netaptų blogesni, kad nemoka prisitaikyti prie naujų sąlygų ir kt. Būtina stiprinti nuteistųjų pedagoginį–psichologinį konsultavimą, suteikti profesionalią pagalbą, o tam reikia rengti pataisos įstaigų psichologus ir socialinius darbuotojus, suteikiant jiems psichologijos ir psichoterapijos pagrindus. (Dermontas, 2002, p. 74)

Taigi iš lentelės matyti, kiek daug išgyvenimų patiria nuteistieji. Palyginę nuteistųjų išgyvenimus iki 1990 ir po 1999 m., matome, kad išgyvenimai ir problemos nekinta: nuo 57 iki 26 procentų sumažėjo egocentriniai nuteistųjų išgyvenimai, tačiau nuo 7 iki 33 procentų padaugėjo pykčio pataisos įstaigų darbuotojams, nuo 10 iki 21 procentų – įstaty-

mams, nuo 0 iki 8 procentų – teismams, nuo 21 iki 7 procentų sumažėjo nuteistųjų empatiškumas. Deja, tiek iki 1990 m., tiek vėliau nepadidėjo nuteistųjų empatija pataisos įstaigų darbuotojams – lieka 0 procentų.

Stengiantis spręsti asmenines nuteistųjų problemas, remiantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 138 straipsniu, pataisos įstaigose įkurtos psichologinės tarnybos. Pagrindinės sąveikos kryptys yra šios:

– nuteistųjų asmenybės tyrimas ir individualaus psichologinio poveikio bei socialinės reabilitacijos krypčių nustatymas ir koregavimas;

– individuali ir grupinė nuteistųjų psichologinė terapija;

– nuteistųjų ir pataisos įstaigų administracijos konsultavimas;

– išvadų dėl nuteistojo perkėlimo į kitą grupę, dėl lygtinio atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ir dėl laisvės atėmimo bausmės pakeitimo švelnesne bausme bei dėl lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos galimybės pateikimas.

Pataisos įstaigų psichologinės tarnybos struktūrą, veiklos principus ir formas Lietuvos Respublikos teisingumo ministras patvirtino 2003 m. balandžio 1 d. įsakymu Nr. 86 „Dėl Pataisos įstaigos psichologinės tarnybos struktūros, veiklos principų ir formų patvirtinimo“. (Žin., 2003, Nr. 36–1602)

Pataisos įstaigos psichologinė tarnyba yra šios įstaigos savarankiškas padalinys ir yra pavaldi įstaigos direktoriaus pavaduotojui, atsakingam už socialinę reabilitaciją.

Pataisos įstaigos psichologinę tarnybą sudaro tarnybos viršininkas, vyresnysis specialistas, specialistas.

Pataisos įstaigos psichologinės tarnybos veikla grindžiama Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse nustatytais bausmių vykdymo ir veiklos principais, kurių turi laikytis psichologinės tarnybos specialistai, įgyvendindami savo teises, vykdydami teisės aktų ir pareigybės apraše nustatytas pareigas bei funkcijas:

Kompetencijos principas. Vadovaudamiesi šiuo principu, psichologinės tarnybos specialistai privalo:

– darbe su nuteistaisiais taikyti tik moksliniais tyrimais pagrįstas metodikas;

– nuolat kaupti svarbias mokslines ir profesines žinias, susijusias su jų darbu;

– taikyti darbo su nuteistaisiais metodus, atsižvelgdami į nuteistųjų asmeninius ir socialinius poreikius.

Profesinės ir mokslinės atsakomybės principas. Vadovaudamiesi šiuo principu, psichologinės tarnybos specialistai privalo:

– užtikrinti nuteistųjų teises ir teisėtus interesus;

– laikytis profesinio elgesio standartų;

– užtikrinti darbo su nuteistaisiais konfidencialumą.

Rūpinimosi nuteistųjų gerove principas. Vadovaudamiesi šiuo principu, psichologinės tarnybos specialistai privalo:

– kilus konfliktui tarp psichologo ir nuteistojo asmeninių interesų, mėginti išspręsti šį konfliktą, vengdami žalos ar stengdamiesi ją kiek įmanoma sumažinti;

– vengti nederamų ir galimai žalingų santykių su nuteistaisiais bei tokių poelgių.

Teigiamo ir efektyvaus bendravimo principas. Vadovaudamiesi šiuo principu, psichologinės tarnybos specialistai privalo:

– santykius su nuteistaisiais grįsti abipusiu pasitikėjimu ir tarpusavio pagarba;

– skatinti nuteistuosius dalyvauti socialinėje reabilitacijoje;

– teikti reikalingą paramą nuteistiesiems, atsižvelgiant į jų asmenybę, rizikos ir poreikių vertinimą.

Socialinės atsakomybės principas. Vadovaudamiesi šiuo principu, psichologinės tarnybos specialistai privalo:

– taikyti ir skelbti savo profesines žinias, siekdami tenkinti visuomenės interesus ir vystyti psichologijos mokslą;

– nepiktnaudžiauti savo darbu bei profesiniu pasirengimu.

Pataisos įstaigos psichologinės tarnybos pagrindines veiklos kryptis nustato Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 138 straipsnio 1 dalis.

Pagrindinės pataisos įstaigos psichologinės tarnybos veiklos formos yra šios:

– nuteistojo asmenybės psichologinis įvertinimas;

– darbas su naujai atvykusiais į pataisos įstaigą nuteistaisiais – psichologinė diagnostika, adaptacinių įgūdžių lavinimas;

– nuteistųjų skatinimas dalyvauti socialinėje reabilitacijoje ir socialinių įgūdžių lavinimas;

– atskirų nuteistųjų grupių psichologinio mikroklimato tyrimas;

– bendri nuteistųjų asmenybės poreikių, rizikos veiksnių ir psichosocialinės padėties tyrimai;

– psichologinių krizių, savižudybių ir tyčinio savęs žalojimo prevencija;

– asmeninė psichologinė terapija;

– tarpininko funkcijos atlikimas sprendžiant konfliktus, kylančius tarp nuteistųjų bei tarp nuteistojo ir pareigūno;

– programų organizavimas ir vykdymas tikslinėms nuteistųjų grupėms;

– konkrečių atvejų profesionalaus aptarimo organizavimas, bendradarbiavimas su kitų pataisos įstaigų psichologinės tarnybos specialistais;

– rekomendacijų teikimas pataisos įstaigos administracijai nustatant individualių pataisos ir socialinės reabilitacijos priemonių taikymą nuteistiesiems;

– rekomendacijų teikimas pataisos įstaigos administracijai skirstant nuteistuosius į grupes, būrius, kameras, perkeliant į kitas pataisos įstaigas;

– nuteistųjų charakteristikų rengimas bei pagalba socialiniams darbuotojams atliekant šį darbą;

– išvadų, nustatytų Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse, teikimas;

– pataisos įstaigos personalo ir nuteistųjų švietimas psichikos sveikatos klausimais.

Pataisos įstaigos psichologinės tarnybos veiklos kontrolę ir metodinį vadovavimą vykdo bei atskaitomybės formas nustato Kalėjimų departamentas prie Teisingumo ministerijos. Kitose šalyse, pavyzdžiui, VFR Bausmių vykdymo departamente yra specialistas – psichologas, kuris kuruoja visas įstaigų psichologines tarnybas – įvertina ir kontroliuoja jų veiklą.

Pataisos įstaigos psichologinė tarnyba bendradarbiauja su socialiniais ir kitų tarnybų darbuotojais.

Svarbiausias kvalifikacinis reikalavimas – aukštojo mokslo (psichologo) diplomas ir stažuotė (studijuojant) pataisos įstaigose.

Pagrindinė psichologų veiklos kryptis – psichologinė pagalba nuteistiesiems, tačiau, kaip nurodoma Lietuvos Respublikos bausmių

vykdymo kodekso 138 straipsnyje, į jų pareigas įeina ir „pataisos įstaigų administracijos konsultavimas“.

Lietuvos pataisos įstaigose psichologinės tarnybos įkurtos tik šiais metais, todėl išsamesnę psichologinių tarnybų veiklos analizę pateiksime remdamiesi VFR penitencinių įstaigų patirtimi. (Андреев, В. М. Морозов, Ковалев, Дебольский, А. М. Морозов, 2001, с. 21)

Galime išskirti dvi pagrindines psichologinės tarnybos funkcijas: psichologinę diagnostiką (psichologinį įvertinimą) ir psichologinę korekciją (psichoterapiją).

Sudarant nuteistųjų reabilitacijos programą visam bausmės atlikimo laikui, būtina gerai pažinti nuteistojo asmenybę. Nuteistųjų psichodiagnostikai keliami šie uždaviniai: nuteistųjų pažinimas individualios ir grupinės reabilitacijos programai sudaryti; nuteistojo pataisos ir dalyvavimo terapijos procese motyvacijos kūrimas; nuteistųjų tyrimas pasikeitus bausmės atlikimo sąlygoms bei paleidžiant iš penitencinių įstaigų.

Psichodiagnostikos proceso metu taikomi įvairūs psichologinio tyrimo metodai: asmens ir baudžiamosios bylų medžiagos analizė; psichologinis testavimas, interviu; elgesio stebėjimas grupėje; intelektualiniai testai (Amthauerio, Raveno, Ketello); anketavimas ir kt**.**

Nuteistųjų psichodiagnostika padeda spręsti daugelį uždavinių:

1. Pirminis tyrimas dėl reabilitacijos (resocializacijos) programos sudarymo.

Tai ypač atsakingas laikotarpis, apimantis apie 1,5 mėnesio nuo atvykimo nuteistajam į penitencinę įstaigą. Psichologai nustato nuteistojo sutrikimo pobūdį ir pateikia nuteistojo reabilitacijos plano rekomendacijas. Per šį laikotarpį psichologas analizuoja nuteistojo gyvenimą, sunkumus ir problemų kilimo priežastis, susipažįsta su bylos medžiaga, testuoja nuteistąjį, stebi jo elgesį, taiko nepriklausomų charakteristikų metodą. Medžiaga renkama kompiuteriu. Įvertinti nuteistojo asmenybę ir elgesį padeda socialiniai ir kiti darbuotojai. Psichologas išvadas dėl nuteistojo (charakteristiką ir pasiūlymus dėl jo reabilitacijos) pateikia raštu. Charakteristika susideda iš šių dalių: anketiniai duomenys už kokį nusikaltimą atlieka bausmę, nusikaltimo analizė, gyvenimo aprašas (biografijos duomenys, santykiai šeimoje, darbe, išsilavinimas ir kt.), nuteistojo požiūris į nusikaltimą (kaltas, visai nekaltas, iš dalies kaltas), reabilitacijos eiga penitencinėje įstaigoje, individualių konsul-

tacijų eiga ir rezultatai, dalyvavimo grupinėse pataisos programose rezultatai, alkoholizmo ir narkomanijos problemos, depresija ir suicidiniai ketinimai, nuteistojo socialinė aplinka, psichodiagnostinės išvados: nuteistojo problemos, bandymo jas spręsti rezultatai; specifinės problemos: nerimas, baimė, fobinės reakcijos, priešiškai nusistatęs ir agresyvus nuteistasis, isteriška asmenybė, įkyrumai, paranojiška, šizoidinė asmenybė, psichosomatiniai negalavimai, seksualinės ir kitos problemos, psichokorekcijos ir reabilitacijos tikslai, pasiūlymai nuteistojo individualiam planui, jo elgesio prognozė, pasiūlymai dėl bausmės atlikimo sąlygų pakeitimo. Psichologo charakteristika ir pasiūlymai pateikiami penitencinės įstaigos darbuotojų komisijai (konferencijai), kurią sudaro teisininkas, psichologas, socialiniai darbuotojai, pedagogai, gamybininkai. Nuo komisijos sprendimo priklauso, kur nuteistasis atliks bausmę ir kokios jam bus sudarytos bausmės atlikimo sąlygos. Be abejonės, kad labiausiai suinteresuotas individualaus plano vykdymu yra pats nuteistasis, ir tolesnio reabilitacijos proceso metu, kaip vykdomas planas ir korekcija, turėtų svarstyti ne komisija ir ne taryba, o tik individualiai psichologas, socialinis darbuotojas ir nuteistasis, nes tikras individualus darbas ir pagalba nuteistajam, sprendžiant asmenines ir socialines problemas, šalinant sunkumų ir problemų kilimo priežastis, įmanomi laikantis konfidencialumo principo, o šio principo laikytis neįmanoma, jei problemos ir sunkumai paviešinami per komisijos posėdžius.

Naujai atvykusių į penitencinę įstaigą psichodiagnostika. Psichologas komisijai, kurią sudaro penitencinės įstaigos direktorius, socialiniai darbuotojai, pedagogai ir kt., pateikia psichodiagnostikos, resocializacijos, pataisos ir terapijos planą, kurį papildo kiekvienas komisijos narys, įvertinęs nuteistąjį. Vėliau planą koreguoja komisijos nariai. Nuo plano įvykdymo priklauso nuteistojo laikymo režimo pakeitimai, atostogų suteikimas, priešlaikinis paleidimas ir kt.

Nuteistojo psichodiagnostika reabilitacijos etape. Atliekant bausmę, koreguojamas ir tikslinamas resocializacijos planas. Nuteistasis stebimas gyvenamojoje grupėje, darbe, mokykloje ir kitose veiklos srityse. Terapinės priemonės – įvertinimas pirminės psichodiagnostikos ir pokyčiai (kartą per pusę metų).

Psichodiagnostika parengiant nuteistąjį išeiti į laisvę. Vykdant resocializacijos planą, įvertinamas nuteistojo pavojingumas visuomenei.

Jį nustato ekspertai – socialiniai darbuotojai, psichologai ir kt. Psichologai pateikia įvertinimą raštu, ir tik tada sprendžiamas nuteistojo priešlaikinio paleidimo klausimas. Galutinį sprendimą priima penitencinės įstaigos direktorius. Jo nuomonė gali nesutapti su psichologo ar tarybos nuomone. Tada visą atsakomybę prisiima direktorius.

2. Viena iš pagrindinių penitencinių įstaigų psichologinių tarnybų krypčių – **individuali ir grupinė nuteistųjų psichologinė terapija**, psichologų praktikų vadinama psichologine korekcija, psichologine pagalba, psichologiniu konsultavimu, grupine psichokorekcija.

Psichologinės terapijos, elgesio korekcijos tikslai apibrėžiami atlikus psichologinę diagnostiką – pažymimi nuteistojo socialinio elgesio nukrypimai ir išgyvenimai.

Psichologinė terapija sprendžia šiuos uždavinius:

– padėti nuteistajam išanalizuoti problemas, sunkumų priežastis;

– kartu su nuteistuoju išnagrinėti iracionalias ir asocialias nuostatas;

– pagalba nuteistiesiems, turintiems seksualinių problemų;

– problemos priežasčių aptarimas, problemos sprendimo variantų iškėlimas ir pasekmių numatymas;

– bendravimo įgūdžių ugdymas;

– įsitvirtinimo prielaidų bendruomenėje aptarimas;

– adekvačių santykių su aplinka nustatymas;

– elgesio savikontrolės ugdymas sprendžiant seksualines problemas;

– atsakingumo ugdymas;

– gero elgesio skatinimas ir stiprinimas;

– nusikaltimo motyvų ir priežasčių analizė;

– agresyvaus elgesio kontrolė ir agresyvaus elgesio įveikimo treniruotė;

– empatijos ir užuojautos aukai ugdymas;

– savireguliacijos metodų taikymas įveikiant stresines situacijas;

– nuteistųjų savimonės ir vertės kėlimas;

– adekvataus elgesio laisvalaikiu skatinimas;

– baimės, nerimo terapija;

– realių gyvenimo planų sukūrimas;

– darbas su nuteistaisiais, apimtais depresijos, ir jų suicidinių ketinimų, AIDS, alkoholizmo, narkomanijos problemos;

– intervencija ir pagalba ištikus krizei;

– tolerancijos kitų žmonių poreikiams, nuomonei ugdymas.

Grupinėje psichoterapijoje ypač svarbios santykių problemos, nepasitikėjimas, įtarumas, negerbimas kitų teisių, konfliktų sprendimas, pažeidimų priežasčių analizė. Nuteistųjų grupes sudaro 8–12 asmenų pagal gyvenamąsias patalpas.

Grupinių užsiėmimų temos – nuteistųjų ryšiai vienas su kitu. Tipiškiausios yra šios:

– nuteistųjų nepasitikėjimas ir įtarumas;
– nepatogumai ir nepasitikėjimas bendraujant;
– demonstratyvus ir agresyvus elgesys;
– nemalonumų ir nuobaudų baimė;
– frustracija;
– klaidingas suvokimas, nuostatos;
– šalti socialiniai santykiai;
– negerbimas kitų asmenų teisių;
– savikontrolės trūkumas.

Užsiėmimuose keliami ne tik diagnostiniai tikslai, bet mokoma bendrauti, jausti atsakomybę vertinant save ir kitus, spręsti konfliktus, stiprinama motyvacija keistis.

Nuteistųjų psichoterapija apima intervenciją ir konsultavimą ištikus krizei (suicidiniai ketinimai ir elgesys).

Psichologai, pateikdami rekomendacijas dėl bausmės atlikimo plano sudarymo, pabrėžia diagnostikos ir psichoterapijos priemones:

Diagnostikos ir terapijos priemonės yra šios:

– perkėlimas į specialias terapines grupes: medicininę grupę, medicininę narkomanų grupę;
– psichologinis konsultavimas, tyrimas;
– psichoterapija;
– chroniškai sergančių nuteistųjų terapija;
– pagalbos grupė nuteistiesiems, vartojantiems alkoholį;
– pagalbos grupė nuteistiesiems, turintiems priklausomybę azartiniams žaidimams;
– nuteistųjų grupės, turinčios priklausomybę narkotikams;
– individualios ir grupinės priemonės, skirtos atskiroms problemoms spręsti;
– užimtumo terapija;

– socialinė treniruotė;
– konsultavimas dėl šeimos problemų;
– individuali psichologinė pagalba;
– socialinis darbas grupėje;
– papildomi specialūs diagnostiniai tyrimai;
– specialios pagalbos teikimas;
– kitos terapijos priemonės.

3. Kita psichologinės pagalbos penitencinėse įstaigose kryptis – darbas su personalu – **penitencinių įstaigų darbuotojų psichologinis konsultavimas.**

Pagrindiniai šios krypties uždaviniai yra šie:
– darbuotojų atrinkimas tarnybai;
– naujų darbuotojų konsultavimas;
– darbuotojų psichologinių žinių tobulinimas, darbo su atskiromis nuteistųjų kategorijomis formų ir metodų mokymas;
– penitencinių įstaigų darbuotojų kvalifikacijos kėlimo klausimai.

Daugelio šalių (pvz., Lenkijos ir kt.) penitencinių sistemų patirtis rodo, kad nuteistųjų reabilitacija neįmanoma, jei visi penitencinių įstaigų (ypač socialiniai) darbuotojai neturi psichologijos pagrindų, būtinų siekiant sėkmingos nuteistųjų reabilitacijos ir kvalifikuotos psichologinės pagalbos nuteistiesiems.

Užduotys

1 užduotis. Praktikos metu pataisos įstaigose, panaudodami anketą, ištirkite nuteistųjų išgyvenimus ir nustatykite jų ranginę eilę.

2 užduotis. Naudodamiesi psichopedagogine literatūra ir nuteistojo asmens byla, nustatykite jo pavojingumo visuomenei laipsnį.

3 užduotis. Pakomentuokite psichologinės veiklos principus.

4 užduotis. Pasikonsultavę su psichologu, praktikos metu suteikite psichopedagoginę pagalbą nuteistajam.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 138 str.

2. Teisingumo ministro 2003 m. balandžio 1 d. įsakymas Nr. 86 „Dėl Pataisos įstaigos psichologinės tarnybos struktūros, veiklos principų ir formų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 36–1602.
3. Андреев Н. А., Морозов В. М., Ковалев О. Г., Дебольский М. Г., Морозов А. М. Ресоциализация осужденных в пенитенциарных учреждениях ФРГ (социально–психологический аспект): учебное пособие. – Москва: Права человека, 2001.
4. *Dermontas J.* Lietuvos penitencinės sistemos darbuotojų ir nuteistųjų konstruktyvioji sąveika // Ugdymo psichologija. 2002. 1 (10).
5. *Kočiūnas R.* Psichologinis konsultavimas. – Vilnius: Lumen, 1995.
6. Коллектив авторов (составитель и научный редактор – Дебольский М. Г.). Научно–методические основы оказания психологической помощи осужденным. – Москва: Права человека, 2001.
7. Cooke D. J., Boldwin P. J., Howison J. Psychology in Prisons, 1980.

17. PASKATINIMO PRIEMONĖS IR NUOBAUDOS BEI JŲ SKYRIMO NUTEISTIESIEMS LAISVĖS ATĖMIMU TVARKA

Svarbi priemonė, skatinanti nuteistuosius laikytis įstatymų atliekant laisvės atėmimo bausmę, yra paskatinimo priemonės ir nuobaudos. Jei nuteistasis tinkamai elgiasi, jam suteikiama kai kurių lengvatų, pagerinamos laikymo sąlygos ar netgi jis gali būti lygtinai atleistas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, o pažeidus laisvės atėmimo bausmės nustatytą tvarką – taikomos nuobaudos, taip pat ir nuteistojo laikymo sąlygų pabloginimas. Naudojant šias priemones galima kontroliuoti nuteistųjų elgesį, skatinti juos laikytis įstatymų. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 140 straipsnis nustato šias paskatinimo priemones, skiriamas nuteistiesiems:

1) padėką;

2) premiją už geriausius darbo rezultatus;

3) suteikimą teisės vieną kartą papildomai paskambinti telefonu;

4) leidimą papildomai gauti 3 pašto arba perduodamus siuntinius per vienerius metus;

5) suteikimą 3 papildomų ilgalaikių arba trumpalaikių pasimatymų per vienerius metus;

6) panaikinimą paskirtos nuobaudos prieš terminą;

7) pasivaikščiojimo laiko pailginimą iki 2 valandų kalėjime laikomiems nuteistiesiems;

8) leidimą nepilnamečiams pasimatymo su tėvais, globėjais (rūpintojais), artimiausiais giminaičiais ar kitais pasitikėjimo vertais asmenimis metu išeiti iki 8 valandų už nepilnamečių pataisos namų teritorijos ribų;

9) leidimą atostogų metu parvykti į namus;

10) suteikimą trumpalaikės išvykos į namus;

11) atlikusiems ne mažiau kaip vienerius metus, o nepilnamečiams, atlikusiems ne mažiau kaip 6 mėnesius paskirtos bausmės, – perkėlimą iš paprastosios grupės į lengvąją grupę ir iš drausmės grupės į paprastąją grupę;

12) leidimą nepilnamečių pataisos namuose laikomiems nuteistiesiems, kurie gerai elgiasi, kartu su pataisos įstaigos darbuotojais nueiti į kiną, teatrą, koncertą, sporto varžybas ar kitus ne pataisos įstaigoje organizuojamus renginius;

13) perkėlimą ne mažiau kaip pusę paskirtos bausmės laiko atlikusių nuteistųjų, kurių elgesys nekelia pavojaus aplinkiniams, Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka pagal teikimą iš kalėjimo į pataisos namus tęsti bausmės atlikimą paprastosios grupės laikymo sąlygomis;

14) teikimą nuteistųjų, kurie nepriekaištingu elgesiu ir stropiu darbu bei mokymusi įrodė, kad pasitaisė, Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka lygtinai atleisti nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą arba neatliktą laisvės atėmimo bausmės dalį pakeisti švelnesne bausme.

Visas šias paskatinimo priemones galima suskirstyti į dvi grupes:

1. moralinio organizacinio skatinimo priemonės;

2. materialinio piniginio skatinimo priemonės.

Moralinio organizacinio skatinimo priemonės yra šios:

1) padėka;

2) teisės vieną kartą papildomai paskambinti telefonu suteikimas;

3) trijų papildomų ilgalaikių arba trumpalaikių pasimatymų per vienerius metus suteikimas;

4) paskirtos nuobaudos panaikinimas prieš terminą;

5) pasivaikščiojimo laiko pailginimas iki 2 valandų kalėjime laikomiems nuteistiesiems;

6) leidimas nepilnamečiams pasimatymo su tėvais, globėjais (rūpintojais), artimiausiais giminaičiais ar kitais pasitikėjimo vertais asmenimis metu išeiti iki 8 valandų už nepilnamečių pataisos namų teritorijos ribų;

7) leidimas atostogų metu parvykti į namus;

8) trumpalaikės išvykos į namus suteikimas;

9) leidimas nepilnamečių pataisos namuose laikomiems nuteistiesiems, kurie gerai elgiasi, kartu su pataisos įstaigos darbuotojais nueiti į kiną, teatrą, koncertą, sporto varžybas ar kitus ne pataisos įstaigoje organizuojamus renginius;

10) teikimas nuteistųjų, kurie nepriekaištingu elgesiu ir stropiu darbu bei mokymusi įrodė, kad pasitaisė, Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka lygtinai atleisti nuo laisvės atėmimo bausmės prieš

terminą arba neatliktą laisvės atėmimo bausmės dalį pakeisti švelnesne bausme.

Materialinio organizacinio skatinimo priemonės yra šios:

1) premija už geriausius darbo rezultatus;

2) leidimas papildomai gauti 3 pašto arba perduodamus siuntinius per vienerius metus;

3) ne mažiau kaip pusę paskirtos bausmės laiko atlikusių nuteistųjų, kurių elgesys nekelia pavojaus aplinkiniams, perkėlimas Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka pagal teikimą iš kalėjimo į pataisos namus paprastosios grupės laikymo sąlygomis;

4) ne mažiau kaip vienerius metus, o nepilnamečių, atlikusių ne mažiau kaip 6 mėnesius paskirtos bausmės, perkėlimas iš paprastosios grupės į lengvąją grupę ir iš drausmės grupės į paprastąją grupę.

Pagrindai, kuriais motyvuojant nuteistiesiems laisvės atėmimu galima skirti paskatinimo priemones, yra skirtingi:

1) nepriekaištingas elgesys už atitinkamą laikotarpį, būtina sąlyga – nuteistasis per tą laikotarpį neturi gauti nuobaudų;

2) iniciatyva ir aktyvus dalyvavimas socialinės reabilitacijos programose;

3) stropus darbas;

4) mokymasis bendrojo lavinimo ar specialiojoje profesinėje mokykloje.

Padėka gali būti nuteistajam paskelbta ir žodžiu. Kitos paskatinimo priemonės skiriamos tiktai raštiškai – nutarimu arba įsakymu, nes vėliau gali turėti svarbių juridinių pasekmių nuteistajam.

Lygtinį atleidimą nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą arba neatliktą laisvės atėmimo bausmės dalies pakeistimą švelnesne bausme kaip paskatinimo priemones taiko pataisos įstaigos buvimo vietos apylinkės teismas pagal bausmės vykdymo įstaigos direktoriaus teikimą. Tokia pačia tvarka skiriama paskatinimo priemonė – ne mažiau kaip pusę paskirtos bausmės laiko atlikusių nuteistųjų, kurių elgesys nekelia pavojaus aplinkiniams, perkėlimas iš kalėjimo į pataisos namus toliau atlikti bausmės paprastosios grupės laikymo sąlygomis. Visas kitas paskatinimo priemones turi teisę skirti pataisos įstaigos direktorius arba jį pavaduojantis pareigūnas. Kitų pareigūnų, turinčių teisę skirti paskatinimo priemones laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems, sąrašą ir jų įgaliojimus skiriant paskatinimo priemones nustato Pataisos

įstaigų vidaus tvarkos taisyklės.

Jeigu nuteistasis nenori paklusti įstatymams, pažeidinėja bausmės atlikimo režimą, jam gali būti skiriamos šios nuobaudos (LR BVK 142 str.):

1) įspėjimas;

2) papeikimas;

3) pataisos įstaigos patalpų ir teritorijos tvarkymas be eilės;

4) teisės gauti eilinį pašto arba perduodamą siuntinį atėmimas ir draudimas iki vieno mėnesio pirkti maisto produktų;

5) atvirose kolonijose ir pataisos namuose laikomų nuteistųjų uždarymas į baudos izoliatorių iki 15 parų arba nepilnamečių nuteistųjų uždarymas į drausmės izoliatorių iki 10 parų;

6) kalėjimuose laikomų nuteistųjų uždarymas į karcerį iki 15 parų;

7) pataisos namuose drausmės grupės sąlygomis laikomų nuteistųjų perkėlimas į kamerų tipo patalpas iki 6 mėnesių;

8) kalėjimuose laikomų nuteistųjų perkėlimas į drausmės grupę nuo 2 iki 6 mėnesių;

9) perkėlimas iš lengvosios į paprastąją grupę arba iš paprastosios į drausmės grupę.

Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktorius pataisos namų direktoriaus teikimu gali nuteistąjį, perkeltą į pataisos namų kamerų tipo patalpas, pasiųsti šią nuobaudą atlikti kalėjime.

Nėščioms moterims ir vaikų iki 3 metų turinčioms motinoms 5 ir 8 punktuose nurodytos nuobaudos neskiriamos.

Skiriant nuobaudas, vadovaujamasi šiais principais (LR BVK 143 str.):

1) atsižvelgiama į pažeidimo padarymo aplinkybes;

2) atsižvelgiama į anksčiau paskirtų nuobaudų skaičių ir pobūdį;

3) atsižvelgiama į nuteistojo rašytinį pasiaiškinimą dėl padaryto pažeidimo;

4) skiriama nuobauda turi atitikti padaryto pažeidimo sunkumą ir pobūdį;

5) nuobauda skiriama tik pažeidimą padariusiam nuteistajam;

6) už kelis vienu metu padarytus pažeidimus skiriama viena nuobauda.

Nuobauda turi būti paskirta ne vėliau kaip per 10 parų nuo pažeidimo atskleidimo dienos, o jei dėl pažeidimo buvo atliekamas tyrimas,

– nuo tyrimo pabaigos dienos, bet ne vėliau kaip per 2 mėnesius nuo pažeidimo padarymo dienos. Paskirta nuobauda vykdoma tuoj pat ir ne vėliau kaip per vieną mėnesį nuo jos paskyrimo. Nuobauda, kuri nebuvo pradėta vykdyti per vieną mėnesį nuo jos paskyrimo dienos, nebevykdoma.

Nuobaudos – įspėjimas arba papeikimas, paskyrimas be eilės budėti pataisos įstaigos patalpose ir tvarkyti teritoriją – skiriamos žodžiu arba raštu tam įgalioto pareigūno įsakymu arba nutarimu. Kitos nuobaudos skiriamos pataisos įstaigos direktoriaus nutarimu. Nuobauda nuteistiesiems, nuolat pažeidinėjantiems arba itin piktybiškai pažeidusiems režimą – perkėlimas iš lengvosios į paprastąją grupę arba iš paprastosios į drausmės grupę skiriama, kai yra pataisos įstaigos Drausmės komisijos teikimas. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktorius laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų priskyrimo pataisos įstaigų paprastajai, lengvajai arba drausmės grupėms kriterijų, kuriuos jis patvirtino 2003 m. balandžio 18 d. įsakymu Nr. 4/07–68 „Dėl Laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų priskyrimo pataisos įstaigų paprastajai, lengvajai ir drausmės grupėms kriterijų patvirtinimo“ (Žin., 2003, Nr. 38–1758), 3 punkte išaiškino, kad „nuteistieji pripažįstami sistemingai pažeidinėjančiais režimą, jei jiems per vienerius metus už režimo pažeidimus paskiriamos ne mažiau kaip trys nuobaudos“, o „nuteistieji pripažįstami itin piktybiškai pažeidusiais režimą, jei jie pažeidžia bent vieną iš laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems taikomų draudimų, nustatytų Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 110 straipsnio 2 dalies 1, 3, 7 ir 8 punktuose, arba nevykdo pareigos, nustatytos Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 110 straipsnio 1 dalies 2 punkte“.

Drausmės komisija sudaroma pataisos įstaigos direktoriaus įsakymu. Ši komisija yra pataisos įstaigos direktoriaus patariamoji institucija. Drausmės komisijos pirmininku paskiriamas pataisos įstaigos direktoriaus pavaduotojas socialinei reabilitacijai arba pavaduotojas apsaugai ir priežiūrai. Vienas iš šių pataisos įstaigos direktoriaus pavaduotojų paskiriamas pataisos įstaigos Drausmės komisijos pirmininko pavaduotoju. Drausmės komisijos nariais gali būti socialinės reabilitacijos tarnybos specialistai (būrių viršininkai), psichologas, vidaus tyrimų tarnybos, apsaugos ir priežiūros tarnybos bei kitų tarnybų darbuotojai. Komisijos

posėdžiai organizuojami pataisos įstaigos direktoriui arba šios komisijos pirmininkui pavedus. Drausmės komisijos posėdyje priimti sprendimai yra teisėti, jeigu jam pirmininkavo šios komisijos pirmininkas, o jo nesant, – Drausmės komisijos pirmininko pavaduotojas ir jos posėdyje dalyvavo ne mažiau kaip pusė Drausmės komisijos narių ir yra priimti balsų dauguma. Balsams pasiskirsčius po lygiai, lemia Drausmės komisijos posėdžiui pirmininkaujančiojo balsas. Pataisos įstaigos Drausmės komisija svarsto:

1) privalomai – nuteistuosius, nuolat pažeidinėjančius arba itin piktybiškai pažeidusius bausmės atlikimo režimo reikalavimus, kai reikia juos perkelti iš pataisos įstaigos lengvosios grupės į paprastąją grupę ir iš paprastosios grupės į drausmės grupę (išskyrus atvejį, kai kalėjime nuteistąjį reikia perkelti iš paprastosios grupės į drausmės grupę nuo dviejų iki šešių mėnesių);

2) savo nuožiūra – nuteistuosius, kuriems tik pagal pataisos įstaigos direktoriaus kompetenciją gali būti paskirtos nuobaudos, nustatytos Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 142 straipsnio 1 dalies 4–7 punktuose, taip pat nuteistuosius, kuriems Drausmės komisija už padarytus bausmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimus nori, kad šio kodekso 142 straipsnio 1 dalies 1–3 punktuose nustatytas nuobaudas paskirtų pataisos įstaigos direktorius.

Medžiagą apie nuteistojo padarytą bausmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimą pataisos įstaigos Drausmės komisijos posėdžiui rengia socialinės reabilitacijos tarnybos būrio viršininkas arba vidaus tyrimų tarnybos ar apsaugos ir priežiūros tarnybos pareigūnas. Šios komisijos posėdžiui gali būti pateikta svarstomo nuteistojo Individualaus darbo su nuteistuoju knygelė. Nuteistojo atvykimą į Drausmės komisijos posėdį užtikrina socialinės reabilitacijos tarnybos būrio viršininkas arba kitas pareigūnas. Nuteistojo, uždaryto į baudos arba drausmės izoliatorių ar į karcerį, arba perkelto į kamerų tipo patalpas, atvykimą į Drausmės komisijos posėdį užtikrina pataisos įstaigos direktoriaus budintysis padėjėjas. Svarstant nuteistąjį, pataisos įstaigos Drausmės komisijos posėdyje dalyvauja ir pats nuteistasis, su medžiaga apie šio nuteistojo padarytą bausmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimą supažindina vienas iš šią medžiagą rengusių pareigūnų. Drausmės komisijos posėdžiui pirmininkaujančiam ir nariams balsuojant dėl sprendimo priėmimo, svars-

tomas nuteistasis atsakymo laukia už patalpų, kuriose vyksta komisijos posėdis, durų. Po to nuteistasis vėl pakviečiamas į Drausmės komisijos posėdį ir supažindinamas su komisijos sprendimu. Pataisos įstaigos Drausmės komisijos posėdžiai protokoluojami. Protokolą pasirašo šios komisijos posėdžiui pirmininkavęs pareigūnas ir Drausmės komisijos sekretorius. Jis nėra šios komisijos narys ir dėl to neturi balso teisės. Drausmės komisija, jeigu ji priėmė sprendimą prašyti pataisos įstaigos direktoriaus paskirti bausmės atlikimo režimo reikalavimą padariusiam nuteistajam nuobaudą, teikia teikimą.

Nuobauda – atimti teisę gauti eilinį pašto arba perduodamą siuntinį ir kartu uždrausti iki vieno mėnesio pirkti maisto produktų skiriama visa arba dalinė, t. y. tik atimama teisė gauti eilinį pašto arba perduodamą siuntinį arba tik uždraudžiama iki vieno mėnesio pirkti maisto produktų. Nuobauda – uždrausti iki vieno mėnesio pirkti maisto produktų skiriama pašto siuntinių arba perdavimų negaunantiems nuteistiesiems.

Nuteistasis turi teisę per 5 dienas nuo nuobaudos paskyrimo apskųsti jam paskirtą nuobaudą aukštesniam pagal pareigas pareigūnui. Skundo padavimas nuobaudos vykdymo nesustabdo. Aukštesnis pagal pareigas pareigūnas nuobaudą sušvelnina arba ją panaikina, jeigu ją paskyręs pareigūnas viršijo savo įgaliojimus arba jeigu nuobauda paskirta pažeidimo nepadariusiam nuteistajam.

Jeigu nuteistajam per vienerius metus, o nepilnamečiui nuteistajam per 6 mėnesius nuo nuobaudos atlikimo dienos nepaskiriama nauja nuobauda, jis laikomas neturinčiu nuobaudų.

Apie nuobaudos, išskyrus žodžiu skiriamą nuobaudą, paskyrimą nuteistajam paskelbiama pasirašytinai.

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 144 straipsnį nuteistojo, kuriam paskirta nuobauda – uždaryti į baudos arba drausmės izoliatorių ar į karcerį, taip pat perkelti į kamerų tipo patalpas, sveikatą privalo patikrinti gydytojas ir pataisos įstaigos direktoriaus nutarime, kuriuo paskirtos šios nuobaudos, pažymėti, ar nuteistasis gali paskirtą nuobaudą atlikti. Ypatingais atvejais nuteistasis, kuris neturi aiškių traumos ar pavojingos ligos požymių, gali būti uždarytas į baudos izoliatorių ar į karcerį medicinos darbuotojo leidimu, tačiau tokio nuteistojo sveikatos patikrinimą turi atlikti gydytojas ne vėliau kaip per

24 valandas po uždarymo į baudos izoliatorių ar į karcerį. Jeigu gydytojas arba medicinos darbuotojas neleidžia taikyti nurodytos nuobaudos, ją paskyręs pareigūnas gali pakeisti švelnesne nuobauda. Uždaromiems į baudos arba drausmės izoliatorių ar į karcerį, perkeliamiems į kamerų tipo patalpas nuteistiesiems atliekamas detalus sanitarinis paruošimas. Kai kitomis priemonėmis negalima užkirsti kelio šiurkščiam teisėtvarkos pažeidimui ir būtina pažeidimą padariusį nuteistąjį laikinai, kol nėra pataisos įstaigos direktoriaus, izoliuoti, jis gali būti laikinai uždarytas į baudos arba drausmės izoliatorių arba į karcerį. Toks nuteistojo laikinas izoliavimas galimas tik iki pataisos įstaigos direktoriaus atvykimo į pataisos įstaigą, bet ne ilgiau kaip 24 valandoms ir nelaikomas nuobauda. Jeigu už padarytą režimo pažeidimą paskiriama nuobauda – uždaryti nuteistąjį į baudos arba drausmės izoliatorių ar į karcerį arba perkelti į kamerų tipo patalpas, laikino izoliavimo laikas įskaitomas į bendrą nutarimu paskirtos nuobaudos laiką. Jeigu gydytojas pataisos įstaigos direktoriui pateikia rašytinę išvadą, kad į baudos arba drausmės izoliatorių ar į karcerį uždarytas arba perkeltas į kamerų tipo patalpas nuteistasis negali toliau atlikti jam paskirtos nuobaudos, pataisos įstaigos direktorius privalo nuobaudos vykdymą nutraukti.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 145 straipsniu, kamerų tipo patalpose laikomiems nuteistiesiems nustatomas režimas, atitinkantis drausmės grupei priskirtų nuteistųjų laikymo kalėjime sąlygas. Kamerų tipo patalpose laikomi nuteistieji dirba atskirai nuo kitų nuteistųjų. Sergantiems tuberkulioze nuteistiesiems, perkeltiems į kamerų tipo patalpas, gyvenamojo ploto norma vienam asmeniui negali būti mažesnė kaip 5 kvadratiniai metrai. Šiems nuteistiesiems kasdien turi būti suteikiama ne mažiau kaip 2 valandos pasivaikščioti. Prieš terminą perkelti nuteistuosius iš kamerų tipo patalpų leidžiama tik tuo atveju, kai pagal gydytojo išvadą to reikia dėl nuteistojo sveikatos būklės.

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 146 straipsnį baudos arba drausmės izoliatoriuose ir karceriuose laikomi nuteistieji neturi teisės gauti pasimatymų, pašto arba perduodamų siuntinių ir smulkiųjų paketų su spauda, įsigyti maisto produktų ir būtiniausių reikmenų, siųsti laiškų, taip pat skambinti telefonu. Jiems neleidžiama naudotis stalo žaidimais, nešiojamaisiais televizoriais, kompiuteriais, vaizdo magnetofonais, kompiuterinių žaidimų aparatais, nešiojamaisiais radijo imtuvais bei kitais Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse nu-

rodytais daiktais. Baudos arba drausmės izoliatoriuose ir karceriuose laikomiems nuteistiesiems leidžiama skaityti knygas, žurnalus, laikraščius ir kitą literatūrą, jiems leidžiama kasdien vieną valandą pasivaikščioti. Karceriuose nuteistieji laikomi po vieną.

Europos kalinimo įstaigų taisyklių 35–38 taisyklės rekomenduoja:

„35. Įstatymas arba kompetentingos įstaigos potvarkis turi numatyti ir apibrėžti:

a. elgesį, kvalifikuojamą kaip baudžiamą nusižengimą;

b. taikomų bausmių tipus ir trukmę;

c. asmenis, atsakingus už bausmės skyrimą;

d. apeliacinio proceso prieinamumą ir reikšmę.

36.1. Kiekvieną kalinį galima bausti tik pagal šio įstatymo ar potvarkio sąlygas; negalima bausti du kartus už tą patį veiksmą.

2. Raportai apie netinkamą kalinio elgesį skubiai perduodami kompetentingam asmeniui, kuris nedelsdamas turi priimti atitinkamą sprendimą.

3. Nė vienas kalinys negali būti baudžiamas prieš tai neinformavus jo apie nusižengimą, kuriuo jis yra kaltinamas, ir nedavus galimybės apsiginti.

37. Baudžiant už drausmės pažeidimus kategoriškai draudžiamos kolektyvinės bausmės, fizinės bausmės, uždarant į tamsią kamerą, bei visos žiaurios, nežmoniškos ir žeminančios bausmės.

38.1. Bausmė izoliuojant ir bet kuri kita bausmė, kuri gali turėti žalingą poveikį kalinio fizinei ir dvasinei būklei, gali būti taikoma tik tuo atveju, jei medicinos darbuotojas po atliktos apžiūros raštiškai patvirtina, kad kalinys pajėgus ją ištverti.

2. Nė vienu atveju bausmė negali prieštarauti arba nukrypti nuo principų, išdėstytų 37 taisyklėje.

3. Kalinius, atliekančius tokias bausmes, kiekvieną dieną turi lankyti gydytojas. Jis praneša viršininkui, jeigu dėl fizinės ar dvasinės kalinio būklės bausmės vykdymą reikėtų pakeisti arba visai nutraukti“.

Europos kalinimo įstaigų taisyklių 39 ir 40 taisyklės reglamentuoja tramdymo priemonių panaudojimą prieš nuteistuosius laisvės atėmimu:

„39. Grandinių bei pančių naudojimas draudžiamas. Baudimui niekada neturi būti naudojami antrankiai, tramdomieji marškiniai bei kitos kūno tramdymo priemonės. Jas galima naudoti tik šiomis aplinkybėmis:

a. jeigu jos būtinos kaip atsargumo priemonė prieš pabėgimą pervežant, su sąlyga, kad jos bus nuimtos pristačius kalinį teisėjui arba administracijos pareigūnui, išskyrus atvejį, kai pareigūnas nuspręs kitaip;

b. dėl medicininės priežasties, vadovaujant ir prižiūrint medicinos darbuotojui;

c. viršininko įsakymu, jeigu siekiant apsaugoti kalinį nuo susižalojimo bei išvengti žymios materialinės žalos, kiti kontrolės metodai nepasiteisino. Tokiais atvejais viršininkas turi nedelsdamas konsultuotis su medicinos darbuotoju ir pranešti aukštesniam administracijos pareigūnui.

40. Ankstesniuose paragrafuose leidžiamus tramdymo priemonių panaudojimo būdus ir metodus apibrėžia įstatymas arba potvarkis. Tokios priemonės turi būti naudojamos ne ilgiau, negu tai būtina“.

Pratimai

1 pratimas. Alytaus pataisos namų kamerų tipo patalpų kameroje Nr. 15 buvo pastebėtas sumuštas nuteistasis R. Kvedaras. Jį administracija etapavo į Laisvės atėmimo vietų ligoninę. Atlikus tyrimą ir apklausus nuteistuosius paaiškėjo, kad vakar apie 21.00 val. kamerų tipo patalpų kameroje Nr. 15 kilo konfliktas tarp nuteistųjų R. Kvedaro ir J. Poškaus. Pareiškime R. Kvedaras tvirtino, kad jam skaitant knygą, nuteistasis J. Poškus pareiškė pretenzijų ir, iš stalo stalčiaus paėmęs metalinį strypą, sudavė jam per ranką ir galvą. J. Poškus savo paaiškinime nepaneigė R. Kvedaro parodymų, kad sudavė kelis kartus metaliniu strypu, motyvuodamas tuo, kad norėjo apsiginti nuo R. Kvedaro išpuolių. J. Poškus taip pat nurodė, kad muštynės kilo R.Kvedaro iniciatyva, nes šis visus ginčus sprendžia jėga.

Toje pačioje kameroje atliekantys nuobaudas nuteistieji V. Grinius, G. Jokubauskas ir K. Semenovičius patvirtino J. Poškaus parodymus, kad R. Kvedaras akivaizdžiai ketino susidoroti su J. Poškumi.

Teismo medicinos ekspertas nustatė, kad R. Kvedarui kietu buku daiktu buvo padaryta muštinė žaizda galvoje, kraujosruva ir nubrozdinimas rankoje, kad sužalojimas yra lengvas, sukėlęs trumpalaikį sveikatos sutrikimą.

1. Kokių teisės šakų reguliavimo sričiai priskirsite šiuos santykius?

2. Kokį teisinį sprendimą priimtumėte šioje teisinėje situacijoje?

2 pratimas. Nuteistieji L. Daugirdas ir Z. Lieporius, atliekantys bausmę pataisos namuose, pažeidinėjo šios įstaigos vidaus tvarką, terorizavo kitus nuteistuosius. 2003 m. rugpjūčio 7 d. Z. Lieporius atsisakė vykdyti prižiūrėtojo reikalavimą – nerūkyti draudžiamoje vietoje, elgėsi su juo įžeidžiamai. Pataisos namų direktoriaus nutarimu jis buvo uždarytas 15 parų į baudos izoliatorių. Atlikdamas bausmę baudos izoliatoriuje, Z. Lieporius sumušė kameroje esantį nuteistąjį S. Devoną, atėmė iš jo šiltus drabužius. Būrio viršininkas (socialinis darbuotojas) parengė reikiamą medžiagą, siūlydamas perkelti nuteistąjį Z. Lieporių į kalėjimą.

1. Nurodykite, kokius dokumentus turėjo parengti būrio viršininkas dėl Z. Lieporiaus perkėlimo iš pataisos namų į kalėjimą?

2. Kokias drausmines priemones ir kokia tvarka reikia taikyti nuteistajam Z. Lieporiui?

3 pratimas. Pataisos namų kamerų tipo patalpose budintis antros pamainos prižiūrėtojas A. Smailys iš nuteistųjų paėmė viršutinius drabužius, draudė jiems kamerose sėdėti, gulėti ant lovų, nakčiai išdavė tik čiužinius.

1. Ar teisėti prižiūrėtojo A. Smailio veiksmai?

2. Kokios nuteistųjų laikymo sąlygos kamerų tipo patalpose?

3. Kokia nuteistųjų perkėlimo į kamerų tipo patalpas tvarka?

4 pratimas. Lietuvos Respublikos Seimo Kontrolierių įstaiga gavo nuteistojo R. Savicko, atliekančio bausmę Vilniaus 1-uosiuose pataisos namuose, skundą dėl nuobaudos, paskirtos 2003 m. liepos 25 d., nepagrįstumo. Pareiškėjas nurodė, kad jis nedalyvavo Drausmės komisijos posėdyje, po kurio minėta nuobauda jam buvo paskirta pataisos namų direktoriaus įsakymu, nes nubaustasis tuo metu buvo ilgalaikiame pasimatyme. Todėl, pareiškėjo nuomone, jis neturėjo galimybės apsiginti ir pateikti paaiškinimų. Vilniaus 1-ųjų pataisos namų administracija paaiškino, kad nuteistasis R. Savickas prieš paskiriant jam nuobaudą buvo informuotas apie nusižengimą, kurio padarymu jis įtariamas, ir jam buvo suteikta galimybė apsiginti (iš nuteistojo paimtas rašytinis paaiškinimas), todėl nuteistojo teiginys, kad jis neturėjo galimybės apsiginti, neatitinka tikrovės.

1. Ar pagrįstai ir teisėtai nuteistajam paskirta nuobauda?

2. Ar nuteistasis, svarstomas Drausmės komisijos posėdyje, privalo jame dalyvauti?

5 pratimas. Į Vilniaus apygardos administracinį teismą kreipėsi D. Petrikas ir prašė panaikinti Vilniaus 2-ųjų pataisos namų direktoriaus paskirtą nuobaudą – įspėjimą žodžiu – ir paskirti teismo medicinos ekspertizę ir nustatyti jam ant rankų esančių pėdsakų kilmę. Atsakovas – Vilniaus 2-ųjų pataisos namų administracija paaiškino, kad pareiškėjas yra įtrauktas į nuteistųjų, linkusių vartoti narkotines medžiagas, prevencijos įskaitą, o nuobauda nuteistajam D. Petrikui buvo paskirta už tai, kad atliktos apžiūros metu ant nuteistojo rankų dilbių buvo aptiktos adatų dūrių žymės. Tai patvirtino Vilniaus 2-ųjų pataisos namų Sveikatos priežiūros tarnybos vadovas.

1. Ar pataisos namų administracija šiuo atveju galėjo skirti nuteistajam nuobaudą.

2. Jei taip, tai kokiu teisiniu pagrindu?

6 pratimas. Nuteistasis N. Morkūnas, atliekantis bausmę Pravieniškių 2-uosiuose pataisos namuose, kurstė kitus nuteistuosius atsisakyti valgyti šios įstaigos valgykloje, tikėdamasis, kad bus anksčiau laiko paleisti iš baudos izoliatoriaus jo draugai nuteistieji M. Vitkevičius ir P. Pronckus, kurie, jo nuomone, uždaryti į baudos izoliatorių neteisėtai. Tą pačią dieną kartu su nuteistuoju N. Morkūnu atsisakė valgyti dar penki nuteistieji ir pareiškė, kad badaus tol, kol iš baudos izoliatoriaus bus paleisti nuteistieji M. Vitkevičius ir P. Pronckus. Nuteistiesiems, paskelbusiems apie badavimą, buvo paaiškinta, kad jų veiksmai neteisėti. Jie buvo nubausti – uždaryti į baudos izoliatorių.

1. Ar teisėtai buvo nubausti nuteistieji, paskelbę apie badavimą?

2. Pakomentuokite šį atvejį teisiniu požiūriu.

7 pratimas. 2003 m. birželio 18 d. Pravieniškių 3-uosiuose pataisos namuose buvo gauti tarnybiniai pranešimai dėl konfliktinės situacijos tarp nuteistųjų A. Bačansko ir S. Braco, tuo metu buvusių karantino patalpose. Atlikus tyrimą, buvo nustatyta, kad 2003 m. birželio 17 d. apie 20.50 val. nuteistieji A. Bačanskas ir S. Bracas susiginčijo, reikšdami vienas kitam nepagrįstus kaltinimus. Ginčo metu kilo muštynės. Jas pradėjo nuteistasis S. Bracas. Po penkių minučių juos išskyrė kiti tuo metu karantino patalpose buvę nuteistieji.

1. Kokius bausmių vykdymo teisės aktų reikalavimus pažeidė šie nuteistieji?

2. Kokius sprendimus privalo ir turi teisę priimti pataisos namų direktorius?

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 140–145, 157 str.
2. Europos kalinimo įstaigų taisyklės // Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: LTA, 1999: 33–40 taisyklės.

Papildoma literatūra

1. Teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 76–3498. Taisyklių XXXIII–XXXVI, XXXVIII, XXXIX skyriai.
2. *Švedas G.* Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 121–124.

18. NUTEISTŲJŲ LAISVĖS ATĖMIMU BENDRASIS LAVINIMAS IR PROFESINIS MOKYMAS

18.1.

Bendrasis lavinimas kaip viena iš nuteistųjų laisvės atėmimu pataisos priemonių

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 111 straipsnyje nustatyta, kad bendrasis lavinimas yra viena iš nuteistųjų, kuriems paskirtas laisvės atėmimas, pataisos priemonių.

Bendrasis lavinimas plečia nuteistųjų laisvės atėmimu akiratį, kelia intelekto ir civilizuotumo lygį, sudarydamas kliūtį nusikalstamos veikos recidyvui. Kuo aukštesnis žmonių bendrojo lavinimo lygis, tuo rečiau jie daro nusikalstamas veikas. Nuteistųjų pataisos procesas bus sėkmingesnis, jei jie turės žinių apie gamtos ir visuomenės vystymosi pagrindus. Tokias žinias nuteistiesiems suteikia bendrasis lavinimas. Kartu bendrasis lavinimas yra ir nuteistųjų auklėjimo procesas. Ko besimokytų nuteistasis, jis visais atvejais plės savo akiratį, formuos savo dorovinį ir estetinį požiūrį į visuomenę. Žinių kaupimas – tai savęs įtvirtinimas, tai savo asmenybės socialinės vertės suvokimas, tai būtina sąlyga, kad galėtum gerbti kitus žmones ir jų interesus. Nuteistųjų bendrasis lavinimas yra tiesiogiai susijęs su kitomis šių asmenų pataisos priemonėmis. Kuo aukštesnis nuteistųjų bendrojo lavinimo lygis, tuo geresni jų darbo gamyboje rezultatai, tuo geresnė drausmė ir tvarka pataisos įstaigoje. Nuteistieji, kurie mokosi, labiau pasiduoda auklėjamajam poveikiui, aktyviai dalyvauja pataisos programose, doroviniame ir teisiniame švietime. Bendrojo lavinimo metu nuteistieji įgyja tokias savybes kaip užsibrėžto tikslo siekimas, mokėjimas nugalėti sunkumus ir nesėkmes, mokėjimas deramai organizuoti savo laiką. Bendrojo lavinimo procesas vertinamas kaip nuteistųjų pataisos priemonė.

Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, laisvės atėmimo vietų bendrojo lavinimo mokyklose mokėsi nuteistųjų:

Data	1996-01-01	1999-01-01	2000-01-01	2001-01-01	2002-01-01
Nuteistieji	696	672	587	511	650

Pagal Europos kalinimo įstaigų taisyklių 77 ir 80 taisykles kiekvienoje pataisos įstaigoje reikėtų sukurti šiuolaikinę švietimo programą, kuri leistų visiems nuteistiesiems įgyvendinti individualius poreikius bei siekius. Tokių programų tikslas turėtų būti sėkmingos socialinės adaptacijos perspektyvų, nuteistųjų moralės ir savigarbos ugdymas, jų pažiūrų formavimas. Nuteistųjų švietimas, kiek įmanoma, turi būti suderintas su visos šalies švietimo sistema, kad, išėję į laisvę, jie be sunkumų galėtų tęsti mokslą.

18.2.

Nuteistųjų bendrojo lavinimo organizavimas pataisos įstaigose. Mokyklų ir konsultacinių punktų steigimas pataisos įstaigose. Pataisos įstaigos ir mokyklos santykiai. Nuteistųjų priėmimas į mokyklą ir mokymo organizavimas

Organizuojant nuteistųjų laisvės atėmimu bendrąjį lavinimą Lietuvos pataisos įstaigose, be Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso, vadovaujamasis Lietuvos Respublikos Konstitucija (Žin., 1992, Nr. 33–1044), Lietuvos Respublikos švietimo įstatymu (Žin., 1998, Nr. 67–1940; 2003, Nr. 63–2853), Laisvės atėmimu nuteistų asmenų bendrojo lavinimo organizavimo nuostatais, patvirtintais Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. vasario 8 d. nutarimu Nr. 206 (Žin., 1995, Nr. 14–333), ir Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendraisiais nuostatais, patvirtintais švietimo ir mokslo ministro 1999 m. rugpjūčio 23 d. įsakymu Nr. 966. (Žin., 1999, Nr. 72–2246)

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 147 straipsnis nustato, kad pataisos įstaigose organizuojamas nuteistųjų iki 16 metų bendrasis lavinimas. Nuteistųjų iki 16 metų bendrojo lavinimo pataisos įstaigose tvarką nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Vyresnių

negu 16 metų nuteistųjų bendrasis lavinimas organizuojamas rašytiniu jų pageidavimu. Nuteistųjų invalidų ir ribotai pakaltinamų asmenų bendrasis lavinimas organizuojamas jų pageidavimu ir gydytojų leidimu. Nuteistųjų bendrąjį lavinimą organizuoja apskričių viršininkai.

Atsižvelgiant į mokinių skaičių pataisos įstaigose gali veikti:

1. **Mokyklos.** Vadovaujantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 147 straipsnio 3 dalimi, Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 42 straipsnio 1 dalies 5 punktu ir Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo (Žin., 1994, Nr. 101–2015) 7 straipsnio 1 punktu, valstybines bendrojo lavinimo mokyklas pataisos įstaigose steigia, reorganizuoja, pertvarko ir likviduoja apskričių viršininkai. Šios procedūros pradedamos esant rašytiniam Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos prašymui ir rašytiniam Švietimo ir mokslo ministerijos sutikimui. Mokykla gali būti įsteigta kaip juridinis asmuo arba kaip apskrityje veikiančios bendrojo lavinimo mokyklos filialas. Pataisos įstaigoje (išskyrus nepilnamečių pataisos namus) mokykla steigiama, kai yra ne mažiau kaip 80 nuteistųjų, pareiškusių norą mokytis. Nepilnamečių pataisos namuose mokykla steigiama, kai yra ne mažiau kaip 80 nuteistųjų iki 16 metų, nebaigusių pagrindinės mokyklos.

2. **Klasės.** Kai yra 5–80 moksleivių iki 16 metų, nebaigusių pagrindinės mokyklos, nepilnamečių pataisos namuose steigiamos klasės. Jos yra bendrojo lavinimo mokyklos, veikiančios už nepilnamečių pataisos namų ribų, sudėtinė dalis.

3. **Švietimo konsultaciniai punktai.** Švietimo konsultacinis punktas pataisos įstaigoje steigiamas, kai yra ne mažiau kaip 30 nuteistųjų, pareiškusių norą mokytis. Šiame punkte nuteistieji gali mokytis tiek pagal mokomąją programą, tiek kai kurių disciplinų.

Pataisos įstaigos ir bendrojo lavinimo mokyklos santykiai apibrėžiami teisės aktais.

Pataisos įstaigos administracija privalo:

1) tvarkyti norinčių (nepilnamečių pataisos namuose – privalančių) mokytis nuteistųjų apskaitą;

2) sudaryti sąlygas mokyklai veikti: skirti jai patalpas, kurių plotas atitinka bendrojo lavinimo mokyklų patalpoms bei higienos tarnybos nustatytus reikalavimus, šias patalpas remontuoti;

3) užtikrinti mokytojų, mokyklos vadovybės bei pagalbinio perso-

nalo bendradarbiavimą su pataisos įstaigos tarnybų darbuotojais nuteistųjų auklėjimo ir socialinės reabilitacijos klausimais;

4) padėti pedagogams susipažinti su teisiniais ir metodiniais dokumentais, reglamentuojančiais pataisos įstaigos veiklą nuteistųjų mokymo, auklėjimo ir socialinės reabilitacijos klausimais;

5) užtikrinti mokyklos darbuotojų saugumą pataisos įstaigos teritorijoje;

6) užtikrinti mokymo priemonių, kurias draudžiama turėti nuteistiesiems (pagal LR BVK 1 priedą), apsaugą, taip pat kontroliuoti, kaip šios priemonės naudojamos;

7) per mokslo metus nekelti besimokančių nuteistųjų į kitą pataisos įstaigą, jeigu nėra režiminio būtinumo.

Pataisos įstaigos administracija turi teisę:

1) lankytis pamokose, dalyvauti vykstančiuose po pamokų renginiuose, patarti mokytojams nuteistųjų auklėjimo ir socialinės reabilitacijos klausimais;

2) pasitelkti mokyklos darbuotojus organizuoti renginius, skirtus nuteistiesiems socialiai reabilituoti;

3) dalyvauti mokyklos pedagogų tarybos posėdžiuose, rengiamose konferencijose, mokytojų atestavimo komisijose;

4) uždrausti įeiti į pataisos įstaigos teritoriją mokyklos darbuotojui, pažeidusiam teisės aktus, reglamentuojančius pataisos įstaigos vidaus tvarką, ir kelti klausimą dėl šio darbuotojo pakeitimo.

Mokyklos vadovai ir mokytojai privalo:

1) rengti nuteistuosius gyventi atviroje demokratinėje visuomenėje, ugdyti sąmoningą Lietuvos Respublikos pilietį;

2) laikytis žmogiškosios ir pedagoginės etikos normų;

3) padėti auklėti ir socialiai reabilituoti nuteistuosius;

4) laikytis Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse nustatytos bendravimo su nuteistaisiais tvarkos;

5) tausoti mokyklos inventorių, vaizdines mokymo priemones, įrangą;

6) padėti pataisos įstaigos darbuotojams tobulintis pedagogikos bei psichologijos srityse.

Mokyklos vadovai ir mokytojai turi teisę:

1) turėti pedagoginį kūrybiškumą užtikrinančias darbo sąlygas;

2) teikti pasiūlymus dėl pedagogų kolektyvo ir pataisos įstaigos

administracijos bendradarbiavimo nuteistųjų auklėjimo ir socialinės reabilitacijos klausimais;

3) reikalauti, kad pataisos įstaigos administracija užtikrintų mokyklos darbuotojų saugumą pataisos įstaigos teritorijoje.

Nuteistieji į mokyklą priimami pagal turimus išsimokslinimo dokumentus. Jų priėmimas į mokyklą įforminamas mokyklos vadovo įsakymu, suderintu su pataisos įstaigos direktoriumi arba jo pavaduotoju socialinei reabilitacijai. Mokyklos klasės turi būti baigtos komplektuoti prieš prasidedant mokslo metams. Besimokantys nuteistieji privalo laikytis Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrųjų nuostatų bei Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių reikalavimų.

Mokymo organizavimas. Mokykla dirba pagal Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtintus mokymo planus ir programas. Mokslo metai pradedami rugsėjo 1–ąją. Jų trukmė nustatyta mokymo planuose. Jeigu nuteistieji dirba dviem pamainomis ir neįmanoma visų norinčiųjų mokytis įdarbinti pirmojoje pamainoje, mokyklos darbas taip pat turi būti organizuojamas dviem pamainomis. Pamokų pradžią, pamokų bei pertraukų trukmę nustato mokyklos vadovas įsakymu, suderintu su pataisos įstaigos direktoriumi. Besimokantys nuteistieji, perkelti dėl nuobaudos skyrimo į kamerų tipo patalpas, į mokyklą nevedami. Jiems sudaromos sąlygos mokytis savarankiškai. Besimokantiems nuteistiesiems, uždarytiems į baudos (drausmės) izoliatorių ar į karcerį, atliekant nuobaudą vadovėliai ir kitos mokymo priemonės į kameras nenešami. Nuteistiesiems, baigusiems 9 klases ir išlaikiusiems pagrindinės mokyklos baigimo egzaminus, taip pat nuteistiesiems, baigusiems 12 klasių ir išlaikiusiems brandos egzaminus, išduodami Švietimo ir mokslo ministerijos nustatyto pavyzdžio dokumentai. Šie dokumentai saugomi nuteistųjų asmens bylose ir išduodami paleidžiamiems į laisvę nuteistiesiems. Kad galėtų pasirengti brandos egzaminams ir juos laikyti, nuteistieji atleidžiami nuo darbo (po 6 dienas prieš kiekvieną egzaminą). Darbo užmokestis per šį laikotarpį nuteistajam neskaičiuojamas.

Mokyklos vadovybė ir pedagogai skiriami vadovaujantis Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendraisiais nuostatais, suderinus šį klausimą su pataisos įstaigos vadovybe.

Mokyklos pastatų eksploatavimo, remonto bei inventoriaus įsigijimo išlaidos apmokamos iš pataisos įstaigoms išlaikyti skirtų lėšų. Kitos išlaidos (pedagogų darbo užmokesčio fondas, literatūros ir moky-

mo priemonių įsigijimas) apmokamos apskrities lėšomis.

Pagal Europos kalinimo įstaigų taisyklių 82 taisyklę pataisos įstaiga turi turėti biblioteką, kuria galėtų naudotis visų kategorijų kaliniai. Jos fondas turi būti plataus profilio – nuo pramoginės iki mokomosios literatūros, kuria kaliniai turi būti skatinami naudotis. Kalinimo įstaigos bibliotekai reikėtų bendradarbiauti su visuomeninių bibliotekų tarnybomis.

18.3.

Profesinis mokymas kaip viena iš nuteistųjų laisvės atėmimu pataisos priemonių

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 111 straipsnyje nustatyta, kad profesinis mokymas yra viena iš nuteistųjų, kuriems paskirtas laisvės atėmimas, pataisos priemonių.

Didelę reikšmę nuteistųjų laisvės atėmimu pataisos procese turi profesinis mokymas. Neturėjimas specialybės, neužimtumas visuomenei naudinga darbo veikla yra kriminogeninis veiksnys, dažnai stumiantis asmenis užsiimti nusikalstama veikla. Pavyzdžiui, Rusijos Federacijos pataisos įstaigose 1994 m. buvo atliktas nuteistųjų surašymas. Iš visų atliekančių laisvės atėmimo bausmę 31 procentą nuteistųjų sudarė asmenys, prieš padarydami nusikaltimą neturėję reikiamo užsiėmimo. Tarp laisvės atėmimo bausmę atliekančių moterų šis rodiklis buvo dar didesnis – 50,7 procentai.

Nuteistųjų specialybės įgijimas arba profesinės kvalifikacijos kėlimas vertinamas kaip efektyvi priemonė, padedanti užkirsti kelią teisės pažeidimams atliekant bausmę ir paleidus iš laisvės atėmimo vietų.

Remiantis Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, laisvės atėmimo vietų profesinėse mokyklose mokėsi (pateikiami nurodytų metų sausio 1 dienos duomenys):

Metai	1996	1999	2000	2001	2002
Nuteistieji	544	1003	924	773	771

Europos kalinimo įstaigų taisyklių 71 taisyklės 5 punktas nustato, kad būtų naudinga organizuoti nuteistųjų, o ypač jaunų, profesinį amatų mokymą.

Organizuojant nuteistųjų profesinį mokymą Lietuvos pataisos įstaigose ir valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų, be Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso, taip pat vadovaujamasi Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos profesinio mokymo įstatymu (Žin., 1997, Nr. 98–2478), Laisvės atėmimu nuteistų asmenų profesinio ugdymo organizavimo nuostatais, patvirtintais Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. vasario 8 d. nutarimu Nr. 206 (Žin., 1995, Nr. 14–333), ir Pagrindinio profesinio mokymo įstaigos bendraisiais nuostatais, patvirtintais švietimo ir mokslo ministro 1998 m. kovo 25 d. įsakymu Nr. 488 (Žin., 1998, Nr. 39–1048).

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 148 straipsniu, pataisos įstaigose ir valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų gali būti organizuojamas nuteistųjų profesinis mokymas. Nuteistieji pagal pataisos įstaigos administracijos pateiktą sąrašą turi teisę pasirinkti profesiją, kurios mokysis. Nuteistųjų invalidų, ribotai pakaltinamų asmenų ir pensinio amžiaus nuteistųjų profesinis mokymas organizuojamas jų pageidavimu. Nepilnamečių profesinis mokymas vyksta neviršijant nuteistųjų darbo dienos trukmės. Nuteistųjų profesinio mokymo tvarką nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė.

Pagal Lietuvos Respublikos profesinio mokymo įstatymo 8 straipsnio 1 punktą specialiąsias profesines mokyklas (filialus) pataisos įstaigose steigia, reorganizuoja ir likviduoja Švietimo ir mokslo ministerija Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka. Šios procedūros pradedamos esant rašytiniam Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos prašymui.

Moksleivių ugdymas. Specialiosiose profesinėse mokyklose (filialuose) steigiamos pirmosios ir ketvirtosios pakopų grupės. Į pirmosios pakopos grupes priimami nuteistieji, nebaigę pagrindinės, taip pat vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos arba ją baigę. Profesijos, kurioms rengiami nuteistieji specialiosiose profesinėse mokyklose (filialuose), turi atitikti profesijų registrą ir mokymo sąlygas. Į šias mokyklas (filialus) nuteistieji priimami Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtintais

moksleivių priėmimo į profesines mokyklas norminiais dokumentais bei pataisos įstaigų siūlymais. Ugdymas specialiosiose profesinėse mokyklose (filialuose) organizuojamas pagal Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtintus mokymo planus ir programas bei profesinį mokymą reglamentuojančius dokumentus. Mokslo metai pradedami rugsėjo 1–15 dienomis. Specialiųjų profesinių mokyklų (filialų) moksleiviai, dėl paskirtos nuobaudos perkelti į kamerų tipo patalpas, mokytis nevedami. Jiems sudaromos sąlygos mokytis savarankiškai. Nuteistiesiems moksleiviams, uždarytiems į baudos (drausmės) izoliatorių ar karcerį, mokomosios priemonės nenešamos. Specialiųjų profesinių mokyklų (filialų) moksleiviams, atlikusiems mokymo plane nurodytas užduotis, suteikiama teisė laikyti baigiamuosius kvalifikacijos egzaminus. Baigiamieji kvalifikacijos egzaminai organizuojami pagal juos reglamentuojančių norminių dokumentų reikalavimus. Nuteistiesiems moksleiviams suteikiamos 6 dienų nemokamos atostogos pasirengti kiekvienam baigiamajam egzaminui ir jį išlaikyti. Darbo užmokestis per šį laikotarpį nuteistajam neskaičiuojamas. Nuteistiesiems, baigusiems specialiąsias profesines mokyklas (filialus) ir išlaikiusiems baigiamuosius kvalifikacijos egzaminus, išduodami nustatyto pavyzdžio kvalifikacijos pažymėjimai. Jie saugomi nuteistųjų asmens bylose ir išduodami juos paleidžiant į laisvę.

Specialiųjų profesinių mokyklų (filialų) moksleiviai privalo:

1) nuolat ir stropiai mokytis;

2) pagarbiai elgtis ir bendrauti su pedagogais bei kitais mokyklos darbuotojais, kreiptis į juos žodžiais „jūs“, „tamsta“ arba pagal jų einamas pareigas;

3) laikytis Lietuvos Respublikos įstatymų, specialiosios profesinės mokyklos nuostatų ir Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių;

4) tausoti mokyklos turtą, įstatymų nustatyta tvarka atlyginti dėl jų kaltės mokyklai padarytą žalą.

Specialiųjų profesinių mokyklų (filialų) moksleiviai turi teisę:

1) įgyti valstybinį standartą atitinkantį profesinį išsilavinimą;

2) mokytis sveikoje ir saugioje aplinkoje;

3) naudotis specialiosios profesinės mokyklos (filialo) vadovėliais, biblioteka, kabinetais, dirbtuvėmis ir laboratorijomis;

4) kreiptis į specialiosios profesinės mokyklos (filialo) vadovus arba pateikti jiems klausimus, prašymus žodžiu arba raštu ir gauti atsakymą.

Už šiurkščius ar nuolatinius specialiosios profesinės mokyklos (filialo) ar pataisos įstaigų teisės aktais reglamentuotos vidaus tvarkos pažeidimus, susijusius su ugdymu specialiojoje profesinėje mokykloje (filiale), nuteistieji pedagogų tarybos sprendimu šalinami iš specialiosios profesinės mokyklos (filialo).

Specialiosios profesinės mokyklos (filialo) vadovą skiria Švietimo ir mokslo ministerija, suderinusi šį klausimą su Teisingumo ministerija. Specialiosios profesinės mokyklos (filialo) pedagogus priima šios mokyklos (filialo) vadovas pagal kvalifikacijos reikalavimus ir skiriamas pareigas, suderinęs šį klausimą su pataisos įstaigos vadovybe.

Specialiosios profesinės mokyklos (filialo) vadovai ir pedagogai privalo:

1) rengti nuteistuosius gyventi atviroje demokratinėje visuomenėje, ugdyti sąmoningą Lietuvos Respublikos pilietį;

2) laikytis žmogiškosios ir pedagoginės etikos normų;

3) padėti nuteistuosius auklėti, socialiai reabilituoti, jiems pasitaisyti;

4) laikytis Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse nustatytos bendravimo su nuteistaisiais tvarkos;

5) tausoti specialiosios profesinės mokyklos (filialo) bei pataisos įstaigos inventorių, vaizdines mokymo priemones, įrangą.

Specialiosios profesinės mokyklos (filialo) vadovai ir pedagogai turi teisę:

1) turėti pedagoginį kūrybiškumą užtikrinančias darbo sąlygas;

2) teikti pasiūlymus dėl pedagogų ir pataisos įstaigos administracijos bendradarbiavimo nuteistųjų mokymo, auklėjimo, socialinės reabilitacijos ir pataisos klausimais;

3) reikalauti, kad pataisos įstaigos administracija užtikrintų specialiosios profesinės mokyklos (filialo) darbuotojų saugumą pataisos įstaigos teritorijoje.

Už visą specialiosios profesinės mokyklos (filialo) veiklą atsako jų vadovai.

Pataisos įstaigos administracija privalo:

1) tvarkyti nuteistųjų, norinčių įsigyti profesiją, apskaitą;

2) sudaryti sąlygas specialiajai profesinei mokyklai (filialui) veikti: suteikti jiems patalpas ir komunalines paslaugas, kuriomis naudojasi pataisos įstaiga;

3) užtikrinti mokymo priemonių, kurias draudžiama turėti nuteistiesiems pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 1 priedą, apsaugą ir kontroliuoti, kaip šios priemonės naudojamos;

4) rūpintis specialiosios profesinės mokyklos (filialo) vadovybės bei pedagogų ir pataisos įstaigos administracijos bendradarbiavimu nuteistųjų mokymo, auklėjimo ir socialinės reabilitacijos klausimais;

5) padėti pedagogams susipažinti su teisiniais bei metodiniais dokumentais, reglamentuojančiais pataisos įstaigos veiklą, nuteistųjų mokymo ir socialinės reabilitacijos klausimus;

6) užtikrinti specialiosios profesinės mokyklos (filialo) darbuotojų saugumą pataisos įstaigos teritorijoje;

7) nekelti besimokančių nuteistųjų į kitą pataisos įstaigą, kol jie nebaigs mokyklos, jeigu nėra režimo būtinumo.

Pataisos įstaigos administracija turi teisę:

1) pedagogui sutikus, lankytis teorijos bei praktikos pamokose, patarti pedagogams nuteistųjų auklėjimo ir socialinės reabilitacijos klausimais;

2) pasitelkti specialiosios profesinės mokyklos (filialo) darbuotojus organizuoti renginius, skirtus nuteistiesiems socialiai reabilituoti;

3) susitarimo pagrindu dalyvauti specialiosios profesinės mokyklos (filialo) pedagogų susirinkimuose, rengiamose konferencijose, pedagogus atestuojant;

4) uždrausti įeiti į pataisos įstaigos teritoriją specialiosios profesinės mokyklos (filialo) darbuotojui, pažeidusiam pataisos įstaigos vidaus tvarką reglamentuojančius teisės aktus, ir kelti klausimą dėl šio darbuotojo pakeitimo.

Specialiosios profesinės mokyklos (filialo) turtas – mokyklinis inventorius, mokymo priemonės, finansiniai ištekliai, vertybiniai popieriai. Ugdymas finansuojamas iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto, taip pat ir iš savanoriškų juridinių ir fizinių asmenų įmokų. Specialiosios profesinės mokyklos (filialo) pastatų išlaikymo, mokyklinio inventoriaus, remonto išlaidos ir komunalinės paslaugos apmokamos iš pataisos įstaigoms išlaikyti skirtų lėšų. Lėšų naudojimo apskaitą ir finansines operacijas vykdo specialiosios profesinės mokyklos (filialo) buhalterinė tarnyba.

18.4.

Nuteistųjų laisvės atėmimu mokymo organizavimas gamyboje

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 149 straipsniu, pataisos įstaigose ir valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų gali būti organizuojamas nuteistųjų, norinčių įgyti pradinius profesinius įgūdžius arba kelti turimą kvalifikaciją, mokymas. Nuteistųjų profesinio mokymo gamyboje tvarką nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Pagalbą organizuojant nuteistųjų profesinį mokymą gamyboje turi teisę teikti valstybės ir savivaldybių institucijos ir įstaigos, visuomeninės organizacijos, kiti fiziniai ir juridiniai asmenys.

Nuteistųjų profesinis mokymas gamyboje grindžiamas Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso nuostatomis ir profesijų registru. Profesinio mokymo programas ir trukmę bei periodiškumą pataisos įstaigos administracija ir valstybės įmonės prie pataisos įstaigos vadovybė nustato savarankiškai, atsižvelgdama į gamybos pataisos įstaigoje ar valstybės įmonėje prie pataisos įstaigos pobūdį. Nuteistųjų, dirbančių gamybos įmonėje pagal pataisos įstaigos ir kitų įmonių ar organizacijų sutartis dėl darbo jėgos (nuteistųjų) suteikimo, profesinį mokymą organizuoja ir finansuoja ta įmonė ar organizacija, kurios žinioje jie dirba.

Pataisos įstaigos (valstybės įmonės prie pataisos įstaigos) administracija (vadovybė) privalo:

1) paskirti inžinerijos darbuotojus, turinčius atitinkamą profesinį pasirengimą, profesiniam mokymui pataisos įstaigos gamyboje (valstybės įmonėje prie pataisos įstaigos) organizuoti;

2) atsižvelgdama į gamybos pataisos įstaigoje (valstybės įmonėje prie pataisos įstaigos) pobūdį, nustatyti skaičių nuteistųjų, norinčių įgyti pirminius profesinius įgūdžius arba kelti turimą kvalifikaciją;

3) sukurti reikiamą profesinio mokymo gamyboje bazę.

Profesinis mokymas pataisos įstaigos gamyboje (valstybės įmonėje prie pataisos įstaigos) apima:

1) pirminį profesinį mokymą asmenų, anksčiau neturėjusių profesijos arba turinčių profesiją, neatitinkančią gamybos pataisos įstaigoje (valstybės įmonėje prie pataisos įstaigos) profilio;

2) nuteistųjų, turinčių profesiją, kvalifikacijos kėlimą.

Profesinis mokymas gamyboje gali būti organizuojamas grupėmis ir individualiai. Kvalifikacija keliama dažniausiai individualiai. Nuteistųjų grupėms (grupę sudaro nuo 10 iki 30 žmonių) teorinės profesijos žinios gali būti dėstomos pataisos įstaigos (valstybės įmonės prie pataisos įstaigos) kabinetuose arba specialiojoje profesinėje mokykloje (filiale), dėl to susitarus ir apmokėjus mokymo išlaidas pataisos įstaigos (valstybės įmonės prie pataisos įstaigos) lėšomis. Nuteistieji, kurie mokosi individualiai, teorines profesijos žinias įgyja savarankiškai. Gamybinė praktika profesinio mokymo metu atliekama pataisos įstaigoje (valstybės įmonėje prie pataisos įstaigos) – atitinkamose nuteistųjų darbo vietose. Profesinio mokymo gamyboje trukmė – iki 6 mėnesių. Teorinės profesijos žinios dėstomos laisvu nuo darbo laiku. Profesinis mokymas baigiamas kvalifikacijos egzaminais, kuriuos išlaikęs nuteistasis įgyja pirminį profesinį pasirengimą.

Nuteistuosius profesijos moko profesijos mokytojai ir gamybinės praktikos vadovai. Profesijos mokytojais skiriami pataisos įstaigos (valstybės įmonės prie pataisos įstaigos) darbuotojai, turintys aukštąjį techninį arba profesinį išsilavinimą. Gamybinės praktikos vadovais pagal konkrečią profesiją skiriami kvalifikuoti darbininkai arba specialistai, išdirbę ne mažiau kaip 3 metus pagal tos profesijos profilį ir turintys profesinį išsilavinimą.

Nuteistųjų, išklausiusių teorinių profesijos žinių kursą ir atlikusių gamybinę praktiką, žinioms įvertinti pataisos įstaigose sudaromos kvalifikavimo komisijos. Nuteistiesiems, išklausiusiems teorinių profesijos žinių kursą ir atlikusiems gamybinę praktiką, galima suteikti teisę laikyti kvalifikacijos egzaminus (ir įgyti profesiją) arba gauti aukštesnę kvalifikacijnę kategoriją valstybinėje profesinėje mokykloje. Laikyti kvalifikacinę egzaminus leidžiama, kai yra nuteistojo raštiškas prašymas ir atitinkamo pataisos įstaigos (valstybės įmonės prie pataisos įstaigos) cecho (gamybos baro) vadovo teikimas. Nuteistiesiems, išlaikiusiems kvalifikacijos egzaminus, išduodamas nustatytos formos pažymėjimas.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 111, 147–150 str.
2. Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymas. 1994 m. gruodžio 15 d. Nr. I–707 // Valstybės žinios. 1994, Nr. 101–2015: 7 str.
3. Lietuvos Respublikos profesinio mokymo įstatymas. 1997 m. spalio 14 d. Nr. VIII–450 // Valstybės žinios. 1997, Nr. 98–2478.
4. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas. 2003 m. birželio 17 d. Nr. IX–1630 // Valstybės žinios. 2003, Nr. 63–2853.
5. Europos kalinimo įstaigų taisyklės // Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: LTA, 1999: 71, 77, 80, 82 taisyklės.
6. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. vasario 8 d. nutarimas Nr. 206 „Dėl laisvės atėmimu nuteistų asmenų bendrojo lavinimo, profesinio ugdymo ir profesinio mokymo gamyboje organizavimo“ // Valstybės žinios. 1995, Nr. 14–333.
7. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2001. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002. P. 28.
8. Уголовно–исполнительное право: учебник, 2–ое издание / ред. В. И. Селиверстов. – Москва: Юристъ, 2001. С. 345–350.

Papildoma literatūra

1. Švietimo ir mokslo ministro 1998 m. kovo 25 d. įsakymas Nr. 488 „Dėl Pagrindinio profesinio mokymo įstaigos bendrųjų nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 1998, Nr. 39–1048.
2. Švietimo ir mokslo ministro 1999 m. rugpjūčio 23 d. įsakymas Nr. 966 „Dėl Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrųjų nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 1999, Nr. 72–2246.
3. Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003. P. 132–133.

19. NUTEISTŲJŲ, ATLIEKANČIŲ TERMINUOTO LAISVĖS ATĖMIMO, LAISVĖS ATĖMIMO IKI GYVOS GALVOS IR AREŠTO BAUSMES, MATERIALINĖ ATSAKOMYBĖ

19.1.

Nuteistųjų materialinė atsakomybė pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksą

Nuteistųjų laisvės atėmimu ar areštu materialinė atsakomybė – tai teisinės padėties, kuria jie naudojasi atlikdami bausmę, sudėtinė dalis. Atitinkamų pareigų ir teisių šioje srityje suteikimas, viena vertus, nuteistiesiems yra svarbi juridinė garantija nuo savivalės, kita vertus, sukuria pataisos įstaigų ir areštinių administracijai reikiamą teisinę bazę išieškoti iš nuteistųjų jų padarytą turtinę žalą.

Sąlygos, kurioms esant atsiranda asmenų, atliekančių laisvės atėmimo ar arešto bausmę, materialinė atsakomybė, galima sakyti, nesiskiria nuo sąlygų, kurioms esant atsiranda esančių laisvėje asmenų materialinė atsakomybė, tačiau pirmųjų materialinė atsakomybė turi ypatumų, kuriuos nustato bausmių vykdymo įstatymai.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso XIII skyrius (169–172 str.) nustato terminuoto laisvės atėmimo, laisvės atėmimo iki gyvos galvos ir arešto bausmes atliekančių nuteistųjų materialinę atsakomybę. Šis kodeksas reguliuoja tik turtinės žalos, kurią padaro šie nuteistieji, atlyginimą. Neturtinės žalos, kurią padaro nuteistieji laisvės atėmimu ar areštu, atlyginimą reguliuoja Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas.

Pirminės nuostatos dėl terminuoto laisvės atėmimo, laisvės atėmimo iki gyvos galvos ir arešto bausmes atliekančių nuteistųjų materialinės atsakomybės pagrindų ir dydžio yra Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 169 straipsnis. Pagal šį straipsnį terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes atliekantys nuteistieji atsako už bausmės atlikimo metu ne bet kam, o tik valstybei padarytą žalą: 1) už žalą, padarytą atliekant darbines pareigas, – tiek, kokio dydžio žalos atlyginimą nustato Lietuvos Respublikos darbo įstatymai;

2) už žalą, padarytą kitokiais veiksmais, – tiek, kiek tokio dydžio žalos atlyginimą nustato Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Arešto bausmę atliekantys nuteistieji už bausmės atlikimo metu padarytą valstybei žalą atsako tiek, kokio dydžio žalos atlyginimą nustato Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Šiais atvejais valstybei padaryta žala – tai žala, padaryta pataisos įstaigoms, areštinėms, kurios yra valstybės įstaigos, arba valstybės įmonėms prie pataisos namų.

Turtinės žalos, kurią laisvės atėmimo ir arešto bausmes atliekantys nuteistieji padaro valstybei atliekant bausmę, atlyginimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, Civilinio proceso kodeksas, Baudžiamojo proceso kodeksas ir Darbo kodeksas. Tačiau kai kurios nuostatos dėl šios žalos atlyginimo tvarkos yra ir Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse. Taip pagal šio kodekso 170 straipsnį arešto, terminuoto laisvės atėmimo arba laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekančių nuteistųjų valstybei padarytos žalos atlyginimas išieškomas motyvuotu areštinės ar pataisos įstaigos direktoriaus nutarimu, jeigu žalos dydis neviršija nuteistojo asmeninėje sąskaitoje esančių pinigų sumos. Apie išieškojimą nuteistajam paskelbiama pasirašytinai. Areštinės ar pataisos įstaigos direktoriaus nutarimas išieškoti žalos atlyginimą gali būti apskųstas Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriui. Skundo padavimas nesustabdo nutarimo išieškoti žalos atlyginimą vykdymo. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktorius, nustatęs, kad nuteistasis dėl žalos atsiradimo nekaltas, turi teisę pakeisti išieškotinų sumų dydį arba panaikinti nutarimą išieškoti žalos atlyginimą. Neteisėtai arba neteisingai išskaitytos už padarytą žalą sumos grąžinamos į nuteistojo asmeninę sąskaitą. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus sprendimas dėl nutarimo išieškoti žalos atlyginimą per 20 dienų gali būti skundžiamas apygardos administraciniam teismui, kurio veiklos teritorijoje yra nutarimą priėmusio direktoriaus vadovaujama areštinė ar pataisos įstaiga.

Kitais atvejais žalos atlyginimas (jeigu žalos, kurią padarė valstybei nuteistasis laisvės atėmimu ar areštu, dydis viršija nuteistojo asmeninėje sąskaitoje esančių pinigų sumą) išieškomas bendrais Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytais pagrindais ir tvarka (LR BVK 170 str.).

Nuteistieji, atliekantys bausmę areštinėse ir pataisos įstaigose, privalo tausoti šių įstaigų turtą (LR BVK 55, 110 ir 166 str.).

19.2.

Nuteistųjų atsakomybė už turtinę žalą valstybei, padarytą atliekant darbines pareigas

Materialinė atsakomybė pagal Lietuvos Respublikos darbo įstatymus – tai juridinės atsakomybės, kuri taikoma dėl to, kad darbuotojas privalo, atsižvelgdamas į įstatymų nustatyto dydžio ribas, atlyginti turtinę žalą, jo padarytą įmonei ar įstaigai, kurioje jis dirba, rūšis. Ją būtina skirti nuo kitų materialinio poveikio priemonių, pavyzdžiui, premijos sumažinimo; sumų, kurios buvo permokėtos, grąžinimo; neišleisto ir laiku negrąžinto avanso, kuris buvo duotas vykstant į tarnybinę komandiruotę, padengimo ir kitų.

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 125 straipsnio 4 dalį nuteistieji laisvės atėmimu į darbą paprastai įtraukiami pataisos įstaigose ir valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų. Darbo sutartys, numatytos Lietuvos Respublikos darbo kodekse (93 ir 108 str.), dėl darbo pataisos įstaigoje, areštinėje ar valstybės įmonėje prie pataisos įstaigos tarp nuteistojo ir šių įstaigų ar įmonės administracijos (darbdavio) nesudaromos. Tai grindžiama Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 125 straipsnio 1 dalimi, kuri nustato, kad „Kiekvienas laisvės atėmimo bausmę atliekantis nuteistasis privalo dirbti, jeigu jam darbą siūlo pataisos administracija“, ir 129 straipsnio 1 dalimi, kuri nustato, kad „Laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji valstybiniu socialiniu draudimu nedraudžiami, išskyrus Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytą nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinį draudimą“ (vadovaujantis LR BVK 56 straipsnio 1 dalimi, 129 straipsnio 1 dalies nuostatos taikomos ir nuteistiesiems, atliekantiems arešto bausmę). Nuteistieji, atliekantys arešto bausmę, gali dirbti, jei areštinės administracija pasiūlo darbą ir jie sutinka (LR BVK 56 str.). Nuteistieji laisvės atėmimu invalidai, pensinio amžiaus ir ribotai pakaltinami asmenys į darbą gali būti įtraukiami tik rašytiniu jų sutikimu, kai yra tam neprieštaraujanti gydytojų išvada ir laisvų darbo vietų (LR BVK 125 str.). Iš viso to galima daryti išvadą, kad nuteistųjų, atliekančių laisvės atėmimo ir arešto bausmes, įtraukimas į darbą – tai ne šių asmenų teisės į darbą įgyvendinimas, bet šių asmenų pareigos atlikimas. Apie tai, kad nuteistasis lais-

vės atėmimu ar areštu įtrauktas į darbą, pataisos įstaigos, areštinės ar valstybės įmonės prie pataisos įstaigos administracija fiksuoja atitinkamuose dokumentuose (pataisos įstaigos, areštinės ar valstybės įmonės prie pataisos įstaigos direktoriaus įsakymuose, darbo tabeliuose, išdirbio apskaitos dokumentuose, darbo užmokesčio žiniaraščiuose ir pan.).

Nuteistųjų laisvės atėmimu ar areštu materialinė atsakomybė už turtinę žalą, padarytą vykdant darbines pareigas, atsiranda, kai yra visos šios sąlygos (LR DK 246 str.):

1) padaroma žala;

2) žala padaroma neteisėta veika;

3) yra priežastinis ryšys tarp neteisėtos veikos ir žalos atsiradimo;

4) yra pažeidėjo kaltė;

5) pažeidėjas ir nukentėjusioji šalis teisės pažeidimo metu buvo susiję darbo santykiais;

6) žalos atsiradimas yra susijęs su darbo veikla.

Jeigu žalai atsirasti sudarė sąlygas nukentėjusiojo kaltė (sužalojimo ir mirties atvejais – sužalotojo (mirusiojo) asmens didelis neatsargumas), žalos atlyginimas yra mažinamas atsižvelgiant į kaltės laipsnį arba reikalavimas atlyginti žalą atmetamas (LR DK 247 str.).

Remiantis Lietuvos Respublikos darbo kodekso 253 straipsniu dirbantis nuteistasis laisvės atėmimu ar areštu privalo atlyginti materialinę žalą, atsiradusią dėl:

1) turto netekimo ar jo vertės sumažėjimo, sugadinimo (sužalojimo);

2) medžiagų pereikvojimo;

3) baudų ir kompensacinių išmokų, kurias darbdavys turėjo sumokėti dėl darbuotojo kaltės;

4) išlaidų, susidariusių dėl sugadintų daiktų;

5) netinkamo materialinių vertybių saugojimo;

6) netinkamos materialinių ar piniginių vertybių apskaitos;

7) to, kad nesiimta priemonių užkirsti kelią blogai produkcijai išleisti, materialinėms ar piniginėms vertybėms grobti;

8) kitokių darbo tvarkos taisyklių, pareiginių ar kitų instrukcijų pažeidimo.

Nuteistasis laisvės atėmimu ar areštu, kuris padarė turtinę žalą vykdydamas darbo pareigas, privalo atlyginti visą padarytą žalą, bet ne daugiau kaip jo 3 vidutinių mėnesinių darbo užmokesčių dydžio (LR DK

254 str.), išskyrus atvejus, kai darbuotojas privalo atlyginti visą žalą (LR DK 255 str.), jei:

1) žala padaryta tyčia;

2) žala padaryta jo nusikalstama veika, kuri yra konstatuota Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka;

3) žala padaryta darbuotojo, su kuriuo sudaryta visiškos materialinės atsakomybės sutartis;

4) žala padaryta prarandant įrankius, drabužius, apsaugos priemones, perduotas darbuotojui naudotis darbe, taip pat prarandant medžiagas, pusgaminius ar gaminius gamybos procese;

5) žala padaryta kitokiu būdu ar kitokiam turtui, kai už ją visiška materialinė atsakomybė nustatyta specialiuose įstatymuose;

6) žala padaryta neblaivaus arba apsvaigusio nuo narkotinių ar toksinių medžiagų darbuotojo.

Atlygintinos žalos, kurią padarė dirbantis nuteistasis, atliekantis laisvės atėmimo ar arešto bausmę, dydį sudaro tiesioginiai pataisos įstaigos, areštinės arba valstybės įmonės prie pataisos įstaigos nuostoliai ir negautos pajamos. Kai žala padaroma tyčia, turi būti atlyginama visa žala. Žala apskaičiuojama atsižvelgiant į turto vertę atskaičiavus nusidėvėjimą ir natūralų sumažėjimą bei turėtas išlaidas (tiesioginius nuostolius). Atlygintina žala nustatoma tokio dydžio, kurį darbdavys regreso teise įgijo dėl darbuotojo padarytos žalos atlyginimo. Darbo ginčą nagrinėjantis organas gali sumažinti atlygintos žalos dydį, atsižvelgdamas į aplinkybes, lėmusias žalos atsiradimą, taip pat į atsakovo turtinę padėtį, išskyrus atvejus, kai žala padaroma tyčia. Kai tam tikram darbuotojui žalos atlyginimas sumažinamas dėl jo turtinės padėties, tai negali būti pagrindas padidinti atlygintą žalą kitiems grupinės atsakomybės dalyviams (LR DK 257 str.).

Nuteistojo laisvės atėmimu arba areštu darbuotojo padaryta ir jo gera valia šalių susitarimu natūra arba pinigais neatlyginta žala neviršijant jo vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio gali būti išskaitoma iš darbuotojui priklausančio darbo užmokesčio darbdavio (pataisos įstaigos ar areštinės direktoriaus) rašytiniu nurodymu. Darbdavio nurodymas išieškoti šią žalą gali būti priimamas ne vėliau kaip per vieną mėnesį nuo žalos paaiškėjimo dienos. Nuteistasis darbuotojas, nesutikdamas su darbdavio nurodymu, turi teisę kreiptis į darbo ginčus nagrinėjančius organus. Kreipimasis į darbo ginčus nagrinėjantį organą sustabdo išieškojimą (LR DK 258 str.).

19.3.

Nuteistųjų atsakomybė už turtinę žalą valstybei, kurios padarymas nesusijęs su jų darbinių pareigų vykdymu (žala valstybei, padaryta kitokiais veiksmais)

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 169 straipsnį už turtinę žalą, kurią padaro valstybei nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo ir arešto bausmes, ir kurios padarymas nėra susijęs su darbinių pareigų vykdymu, jie traukiami civilinėn atsakomybėn, kuri yra juridinės atsakomybės rūšis.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.245 straipsniu, **civilinė atsakomybė – tai turtinė prievolė, kurios viena šalis turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius (žalą) ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti padarytus nuostolius (žalą) arba sumokėti netesybas (baudą, delspinigius).** Civilinė atsakomybė yra dviejų rūšių: sutartinė ir deliktinė.

Civilinė atsakomybė atsiranda neįvykdžius įstatymuose ar sutartyje nustatytos pareigos (neteisėtas neveikimas) arba atlikus veiksmus, kuriuos įstatymai ar sutartis draudžia atlikti (neteisėtas veikimas), arba pažeidus bendro pobūdžio pareigą elgtis atidžiai ir rūpestingai. Teisėtais veiksmais padaryta žala turi būti atlyginama tik įstatymų nustatytais atvejais (LR CK 6.246 str.).

Sutartinė civilinė atsakomybė gali atsirasti, pavyzdžiui, jei žala padaryta nuteistojo laisvės atėmimu ar areštu, su kuriuo sudaryta visiškos materialinės atsakomybės sutartis, numatyta Lietuvos Respublikos darbo kodekso 256 straipsnyje. Dažniausiai nuteistiesiems, atliekantiems laisvės atėmimo ir arešto bausmes ir padariusiems turtinę žalą bausmės vykdymo institucijai, taikoma deliktinė civilinė atsakomybė. Pagal Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.245 straipsnio 4 dalį **„Deliktinė civilinė atsakomybė** yra turtinė prievolė, atsirandanti dėl žalos, kuri nesusijusi su sutartiniais santykiais, išskyrus atvejus, kai įstatymai nustato, kad deliktinė atsakomybė atsiranda ir dėl žalos, susijusios su sutartiniais santykiais“. Nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo ir arešto bausmes, dažniausiai turtinę žalą bausmes vykdančioms institucijoms padaro dėl to, kad jie nesilaiko jiems Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso

11, 12 ir 110 straipsniuose nustatytų bendrųjų ir specialiųjų pareigų ir draudimų.

Nuteistojo laisvės atėmimu arba areštu **civilinė atsakomybė įmanoma, jeigu yra priežastinis ryšys tarp neteisėtos veikos ir žalos atsiradimo.** Pagal Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.247 straipsnį „Atlyginami tik tie nuostoliai, kurie susiję su veiksmais (veikimu, neveikimu), nulėmusiais skolininko civilinę atsakomybę tokiu būdu, kad nuostoliai pagal jų ir civilinės atsakomybės prigimtį gali būti laikomi skolininko veiksmų (veikimo, neveikimo) rezultatu“.

Būtina civilinės atsakomybės sąlyga yra nuteistojo laisvės atėmimu ar areštu kaltė. Civilinė atsakomybė atsiranda tik tais atvejais, jeigu įpareigotas asmuo kaltas, išskyrus įstatymų arba sutarties numatytus atvejus, kuriais civilinė atsakomybė atsiranda be kaltės. Skolininko kaltė preziumuojama, išskyrus įstatymų numatytus atvejus. Kaltė gali pasireikšti tyčia arba neatsargumu. Laikoma, kad asmuo kaltas, jeigu atsižvelgiant į prievolės esmę bei kitas aplinkybes, jis nebuvo tiek rūpestingas ir apdairus, kiek atitinkamomis sąlygomis buvo būtina. Jeigu dėl žalos atsiradimo kaltas ir kreditorius (pataisos įstaiga, areštinė), tai atlygintini nuostoliai mažinami proporcingai kreditoriaus kaltei arba skolininkas (nuteistasis) gali būti atleistas nuo civilinės atsakomybės (LR CK 6.248 str.).

Žala yra pataisos įstaigos ar areštinės turto netekimas arba sužalojimas, turėtos išlaidos (tiesioginiai nuostoliai), taip pat negautos pajamos, kurias ši įstaiga būtų gavusi, jeigu nebūtų buvę neteisėtų veiksmų. Piniginė žalos išraiška yra nuostoliai. Jeigu pataisos įstaiga ar areštinė nuostolių dydžio negali tiksliai įrodyti, tai jų dydį nustato teismas. Jeigu nuteistasis iš savo neteisėtų veiksmų gavo naudos, tai gauta nauda bausmę vykdančios institucijos reikalavimu gali būti pripažinta nuostoliais. Žala apskaičiuojama pagal kainas, galiojančias teismo sprendimo priėmimo dieną, jeigu įstatymai ar prievolės esmė nereikalauja taikyti kainų, buvusių žalos padarymo ar ieškinio pareiškimo dieną (LR CK 6.249 str.).

Padaryti nuostoliai turi būti atlyginti visiškai, išskyrus atvejus, kai įstatymai ar sutartis nustato ribotą atsakomybę. Teismas, atsižvelgdamas į atsakomybės prigimtį, šalių turtinę padėtį ir jų tarpusavio santykius, gali sumažinti nuostolių atlyginimo dydį, jeigu dėl visiško nuostolių atlyginimo atsirastų nepriimtinų ir sunkių pasekmių (LR CK 6.251 str.).

Šalių susitarimas dėl civilinės atsakomybės už nuostolius (žalą), pada-

rytus dėl skolininko tyčios ar didelio neatsargumo, netaikymo ar jos dydžio apribojimo negalioja (LR CK 6.252 str.).

Civilinė atsakomybė netaikoma, taip pat nuteistasis gali būti visiškai ar iš dalies atleistas nuo civilinės atsakomybės šiais pagrindais: dėl nenugalimos jėgos, valstybės veiksmų, trečiojo asmens veiksmų, nukentėjusio asmens (pataisos įstaigos ar areštinės administracijos) veiksmų, būtinojo reikalingumo, būtinosios ginties, savigynos (LR CK 6.253 str.).

Bendrasis ieškinio senaties terminas yra 10 metų. Sutrumpintas 3 metų ieškinio senaties terminas taikomas reikalavimams dėl padarytos žalos atlyginimo (LR CK 1.125 str.). Reikalavimą apginti pažeistą teisę teismas priima nagrinėti nepaisant to, kad ieškinio senaties terminas pasibaigęs. Ieškinio senatį teismas taiko tik tuo atveju, kai ginčo šalis reikalauja. Draudžiama iš anksto atsisakyti taikyti ieškinio senatį (LR CK 1.126 str.).

Žala atlyginama nuo jos padarymo dienos, o jeigu žala atsirado vėliau, – nuo žalos atsiradimo dienos. Jeigu teisę į žalos atlyginimą turinti pataisos įstaiga ar areštinė kreipiasi dėl žalos atlyginimo praėjus 3 metams nuo jos padarymo dienos, tai atlyginimas mokamas nuo kreipimosi dienos (LR CK 6.288 str.).

Nuteistieji nepilnamečiai, atliekantys laisvės atėmimo ir arešto bausmes, už savo padarytą turtinę žalą atsako bendrais pagrindais (LR CK 6.276 str.).

Nuteistieji laisvės atėmimu ar areštu užsienio piliečiai ir asmenys be pilietybės Lietuvos Respublikoje turi tokį patį civilinį teisnumą kaip ir nuteistieji laisvės atėmimu ar areštu Lietuvos Respublikos piliečiai. Šios taisyklės atskiras išimtis gali nustatyti Lietuvos Respublikos įstatymai (LR CK 1.15 str.).

19.4.

Nuteistųjų atsakomybė už turtinę žalą, padarytą tretiesiems asmenims

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 172 straipsnis nustato, kad „Žala, kurią padarė atliekantis bausmę nuteistasis tretiesiems asmenims, atlyginama Civilinio kodekso nustatyta tvarka“.

Kokie gi tai gali būti atvejai pataisos įstaigų ir areštinių veikloje?

Pavyzdžiui, pataisos įstaiga (rangovas) sudarė rangos sutartį su juridiniu asmeniu (užsakovu), kuria įsipareigojo panaudodamas nuteistuosius laisvės atėmimu atlikti užsakovui tam tikrus darbus. Užsakovas sutartimi įsipareigojo rangovui už savo lėšas pateikti gamybos žaliavas, priemones ir aprūpinti rangovo žinioje esančius nuteistuosius drabužiais. Tai atitinka Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.644 straipsnį („Rangos sutarties samprata“), pagal kurį „Rangos sutartimi viena šalis (rangovas) įsipareigoja atlikti tam tikrą darbą savo rizika pagal kitos šalies (užsakovo) užduotį ir perduoti šio darbo rezultatą užsakovui, o užsakovas įsipareigoja atliktą darbą priimti ir už jį sumokėti“. Jeigu pataisos įstaigos administracijos nurodymu nuteistasis, dirbdamas pas užsakovą, su kuriuo bausmę vykdanti institucija turi sutartines prievoles, dėl savo kaltės sugadino gamybos priemonę ir tuo užsakovui padarė turtinę žalą, tai šiuo atveju skolininku užsakovui dėl nuteistojo padarytos turtinės žalos yra pataisos įstaiga, nes, vadovaujantis Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.257 straipsniu, skolininkas, pasitelkęs prievolei įvykdyti trečiuosius asmenis, atsako kreditoriui, kai prievolė neįvykdyta ar netinkamai įvykdyta dėl trečiųjų asmenų kaltės, jeigu įstatymai ar sutartis nenumato, kad atsako tiesioginis vykdytojas. Pataisos įstaiga, atlyginusi užsakovui nuteistojo padarytą turtinę žalą, turi į padariusį žalą nuteistąjį regreso (atgręžtinio reikalavimo) teisę tokio dydžio, kiek sumokėjo žalos atlyginimo, jeigu įstatymai nenustato kitokio dydžio (LR CK 6.280 str.).

Kitas atvejis. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.263 straipsnio 3 dalis nustato, kad „Įstatymų nustatytais atvejais asmuo privalo atlyginti dėl kito asmens veiksmų atsiradusią žalą arba savo valdomų daiktų padarytą žalą“. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 2 priedo 5 punktas nedraudžia nuteistiesiems laisvės atėmimu dirbti sunkvežimių vairuotojais. Pataisos įstaigos administracija gali pavesti nuteistajam, turinčiam vairuotojo pažymėjimą, dirbti šiai įstaigai priklausančiu sunkvežimiu. Nuteistasis, vairuodamas pataisos įstaigai priklausantį automobilį, dėl savo neatidumo ir kelių eismo taisyklių pažeidimo padarė turtinę žalą kitam kelių eismo dalyviui. Šiuo atveju nuteistojo padarytą turtinę žalą trečiajam asmeniui (nukentėjusiajam) privalo atlyginti pataisos įstaiga, nes didesnio pavojaus šaltinis (transporto priemonė) priklauso šiai įstaigai. Pagal Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.270 straipsnio 1 dalį „Asmuo, kurio veikla susijusi su didesniu pavojumi

aplinkiniams (transporto priemonių, mechanizmų, elektros ir atominės energijos, sprogstamųjų ir nuodingų medžiagų naudojimas, statybos ir t. t.), privalo atlyginti didesnio pavojaus šaltinio padarytą žalą, jeigu neįrodo, kad žala atsirado dėl nenugalimos jėgos arba nukentėjusio asmens tyčios ar didesnio neatsargumo“. Šiuo atveju pataisos įstaigos administracija turi atlyginti trečiajam asmeniui padarytą žalą ir regreso tvarka tos žalos dydį išieškoti iš padariusiojo žalą nuteistojo.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos bibliotekų įstatymo (Žin., 1995, Nr. 51–1245) 12 straipsniu, pataisos įstaigų ir areštinių administracijos nuteistiesiems gali organizuoti bibliotekų paslaugas. Dėl šių paslaugų teikimo pataisos įstaiga ar areštinė gali sudaryti sutartį su viešąja biblioteka. Pasitaiko atvejų, kai nuteistieji suplėšo ar negrąžina bibliotekai iš jos paimtų knygų. Tokiu atveju turtinę žalą, padarytą viešajai bibliotekai, atlygins pataisos įstaiga ar areštinė, o ji sumokėtas viešajai bibliotekai sumas įstatymų nustatyta tvarka išsireikalaus iš kaltų nuteistųjų. Pagal Lietuvos Respublikos bibliotekų įstatymo 24 straipsnio 2 dalį bibliotekų abonentai, praradę spaudinius ir kitus dokumentus iš bibliotekų fondų arba padarę jiems nepataisomą žalą, privalo juos pakeisti tokiais pat bibliotekos pripažintais lygiaverčiais, o jei pakeisti neįmanoma, – atlyginti dešimteriopą jų rinkos kainą.

19.5.

Areštinių ir pataisos įstaigų teisė į turtinės žalos atlyginimą, kurios neatlygino paleisti iš šių įstaigų nuteistieji

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 170 straipsnio 3 dalis nustato, kad „Valstybei padarytos žalos atlyginimo dalis, kurios pilnai neatlygino paleistas iš areštinės ar pataisos įstaigos asmuo, išieškoma Civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka“.

Kokie gi tai gali būti atvejai? Pavyzdžiui:

1) areštinės ar pataisos įstaigos direktoriaus nutarimu (LR BVK 170 str.) iš nuteistojo buvo išieškomas šiai įstaigai padarytos turtinės žalos atlyginimas (kai žalos dydis neviršija šio nuteistojo asmeninėje sąskaitoje esančios pinigų sumos), tačiau nutarimas nebuvo įvykdytas dėl to, kad nuteistasis buvo atleistas nuo bausmės remiantis atleidimo pagrindu (LR BVK 176 str.);

2) nuteistasis arešto ar laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu padarė turtinę žalą areštinei ar pataisos įstaigai, tačiau padarytos žalos dydis viršija šio nuteistojo asmeninėje sąskaitoje esančią pinigų sumą;

3) paleidus nuteistąjį iš areštinės ar pataisos įstaigos buvo nustatyta, kad jis, arešto ar laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu, padarė šiai įstaigai turtinę žalą.

Visas civilines bylas nagrinėja apylinkės teismai, išskyrus bylas, kurios yra teismingos apygardos teismams (LR CPK 26 ir 27 str.). Jeigu areštinės ar pataisos įstaigos ieškinys dėl turtinės žalos atlyginimo įkainotas daugiau kaip 100 tūkst. litų, tai civilinę bylą turi nagrinėti apygardos teismas (LR CPK 27 str.). Areštinė ar pataisos įstaiga ieškinį pareiškia teismui pagal atsakovo gyvenamąją vietą (LR CPK 29 str.). Ieškinys atsakovui, kurio gyvenamoji vieta nežinoma, gali būti pareiškiamas pagal jo turto buvimo vietą arba pagal paskutinę jo gyvenamąją vietą (LR CPK 30 str.). Areštinė ar pataisos įstaiga gali vesti savo bylą teisme pati arba per atstovą. Pačios įstaigos dalyvavimas byloje neatima iš jos teisės turėti šioje byloje atstovą (LR CPK 51 str.). Areštinės ar pataisos įstaigos bylą teisme veda jos įgaliotas darbuotojas (pavyzdžiui, juriskonsultas). Šiuo atveju laikoma, kad bylą veda pati areštinė ar pataisos įstaiga (LR CPK 55 str.). Šios įstaigos atstovu pagal pavedimą teisme gali būti advokatas arba advokato padėjėjas, turintis jo praktikai vadovaujančio advokato rašytinį leidimą atstovauti konkrečioje byloje (LR CPK 56 str.). Atstovo pagal pavedimą teisės turi būti išreikštos įstatymų nustatyta tvarka išduotame ir įformintame įgaliojime. Advokato arba advokato padėjėjo teisės ir pareigos bei jų mastas patvirtinami rašytine su areštine ar pataisos įstaiga sudaryta sutartimi (LR CPK 57 str.). Areštinės ar pataisos įstaigos teismui pateikiamas ieškinys turi atitikti bendruosius reikalavimus, keliamus procesinių dokumentų turiniui. Ieškinyje, be to, turi būti nurodoma: 1) ieškinio suma; 2) aplinkybės, kuriomis areštinė ar pataisos įstaiga grindžia savo reikalavimą (faktinis ieškinio pagrindas); 3) įrodymai, patvirtinantys ieškovo išdėstytas aplinkybes, liudytojų gyvenamosios vietos ir kitokių įrodymų buvimo vieta; 4) ieškovo reikalavimas (ieškinio dalykas); 5) areštinės ar pataisos įstaigos nuomonė dėl sprendimo už akių priėmimo, jeigu byloje nebus pateiktas atsiliepimas į pareikštą ieškinį arba parengiamasis procesinis dokumentas; 6) informacija, ar byla bus vedama per advokatą. Prie ieškinio turi būti pridėti dokumentai

ir kiti įrodymai, kuriais ieškovas grindžia savo reikalavimus, taip pat duomenys, kad žyminis mokestis sumokėtas, bei prašymai dėl įrodymų, kurių ieškovas pateikti negali, išreikalavimo, nurodant priežastis, kodėl negalima pateikti šių įrodymų (LR CPK 135 str.). Teismas išsprendžia bylą iš esmės priimdamas sprendimą (LR CPK 259 str.). Pirmosios instancijos teismų sprendimai įsiteisėja pasibaigus apskundimo apeliacine tvarka terminui, jeigu sprendimas nėra apskųstas. Tuo atveju, kai paduotas apeliacinis skundas, sprendimas, jeigu jis nėra panaikintas, įsiteisėja apeliacine tvarka išnagrinėjus bylą, o apeliacinės instancijos teismo nutartis ar naujas sprendimas įsiteisėja nuo jų priėmimo dienos. Jeigu Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso nustatytais atvejais byloje priimtas sprendimas ar nutartis negali būti skundžiami apeliacine tvarka, jis įsiteisėja nuo jo priėmimo dienos (LR CPK 279 str.). Teismo sprendimas gali būti vykdomas, kai jis įsiteisėja, išskyrus atvejus, kai jis vykdomas skubiai arba kai skolininkas teismo sprendimą įvykdo pats (LR CPK 281 str.). Išieškotojas ir skolininkas laikomi vykdymo proceso šalimis (LR CPK 633 str.). Išieškotojas yra asmuo (areštinė ar pataisos įstaiga), kurio naudai išduotas vykdomasis dokumentas (LR CPK 638 str.). Vykdomąjį dokumentą antstoliui vykdyti gali pateikti išieškotojas ar jo atstovas (LR CPK 650 str.).

19.6.

Dėl atliekančio bausmę nuteistojo nusikalstamos veikos atsiradusios žalos atlyginimas

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 171 straipsnis nustato, kad „Žala, atsiradusi dėl atliekančio bausmę nuteistojo nusikalstamos veikos, atlyginama Civilinio kodekso nustatyta tvarka“.

Areštinė ar pataisos įstaiga, dėl nusikalstamos veikos patyrusi turtinės žalos, turi teisę baudžiamojoje byloje pareikšti kaltinamajam nuteistajam civilinį ieškinį. Teismas jį nagrinėja kartu su baudžiamąja byla (LR BPK 109 str.). Areštinė ar pataisos įstaiga pripažįstama civiliniu ieškovu prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi (LR BPK 110 str.). Civilinis ieškovas turi teisę: 1) duoti paaiškinimus dėl civilinio ieškinio esmės; 2) teikti įrodymus; 3) pateikti prašymus ir pareikšti nušalinimus; 4) iki-

teisminio tyrimo metu ir teisme susipažinti su bylos medžiaga, nustatyta tvarka pasidaryti reikiamų dokumentų išrašus ar nuorašus; 5) dalyvauti bylą nagrinėjant pirmosios instancijos teisme; 6) skųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, teisėjo ar teismo veiksmus bei sprendimus, kiek jie susiję su civiliniu ieškiniu; 7) dalyvauti nagrinėjant bylą apeliacine tvarka. Civilinis ieškovas privalo: 1) kviečiamas dalyvauti bylą nagrinėjant pirmosios instancijos teisme; 2) teismo reikalavimu pateikti turimus dokumentus, susijusius su pareikštu ieškiniu; 3) laikytis nustatytos teismo proceso tvarkos (LR BPK 110 str.). Civilinis ieškinys pareiškiamas paduodant ieškinį prokurorui ar teismui bet kuriuo proceso metu, tačiau ne vėliau kaip iki įrodymų tyrimų pradžios. Areštinė ar pataisos įstaiga, nepareiškusi civilinio ieškinio baudžiamojoje byloje, turi teisę pareikšti ieškinį civilinio proceso tvarka. Civilinis ieškovas turi teisę atsisakyti pareikšto ieškinio iki to laiko, kol teismas neišėjęs į pasitarimų kambarį priimti nuosprendžio. Jei civilinis ieškinys atmestas nuosprendžiu baudžiamojoje byloje, areštinė ar pataisos įstaiga netenka teisės pareikšti tą patį ieškinį civilinio proceso tvarka. Jei ieškinys atmetamas civilinio proceso tvarka, ieškovas netenka teisės pareikšti tą patį civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje (LR BPK 112 str.). Priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį, teismas, remdamasis įrodymais dėl civilinio ieškinio pagrįstumo ir dydžio, visiškai ar iš dalies patenkina pareikštą civilinį ieškinį arba jį atmeta. Tenkindamas civilinį ieškinį, teismas gali nesilaikyti ieškinio ribų, jeigu ieškinio dydis neturi įtakos nusikalstamos veikos kvalifikavimui ir bausmės dydžiui. Išimtiniais atvejais, kai negalima civilinio ieškinio tiksliai apskaičiuoti neatidėjus baudžiamosios bylos nagrinėjimo ar negavus papildomos medžiagos, teismas, priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį, gali pripažinti civiliniam ieškovui teisę į ieškinio patenkinimą, o klausimą dėl ieškinio dydžio perduoti nagrinėti civilinio proceso tvarka. Priimdamas išteisinamąjį nuosprendį, teismas: 1) atmeta civilinį ieškinį, jeigu neįrodyta, kad kaltinamasis dalyvavo darant nusikalstamą veiką; 2) palieka civilinį ieškinį nenagrinėtą, jeigu kaltinamasis išteisinamas, nes nėra nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių turinčios veikos. Šiuo atveju civilinis ieškovas turi teisę pareikšti ieškinį civilinio proceso tvarka (LR BPK 115 str.).

Pratimai

1 pratimas. Nuteistasis B. Bakutis, atliekantis bausmę pataisos namuose, tyčia sudaužė televizorių, priklausantį šiai įstaigai. Televizorius sudaužytas nepataisomai. Jo vertė – 1000 litų. Nuteistojo B. Bakučio asmeninėje sąskaitoje buvo 600 litų. Pataisos namų direktorius iš nuteistojo B. Bakučio padarytai žalai atlyginti iš jo asmeninės sąskaitos motyvuotu nutarimu nurašė 600 litų ir pervedė į pataisos namų sąskaitą. Nuteistasis B. Bakutis tokį direktoriaus nutarimą apskundė apylinkės administraciniam teismui. Šis teismas nuteistojo skundą priėmė.

1. Kaip turėjo pasielgti pataisos namų direktorius, spręsdamas žalos atlyginimo valstybei klausimą?

2. Kokius dar sprendimus galėjo ir privalėjo priimti pataisos namų direktorius?

3. Ar kompetentingai pasielgė apylinkės administracinis teismas? Kokia Lietuvos Respublikoje veikia administracinių ir civilinių teismų sistema?

4. Kokia turi būti nuteistojo B. Bakučio skundo padavimo tvarka pagal Bausmių vykdymo kodeksą?

2 pratimas. Vilniaus 1-ųjų pataisos namų nuteistieji A. Grybas ir S. Zinkevičius dirbo medžio apdirbimo bare. Šie nuteistieji medžio pjovimo staklėmis pjovė medieną, tačiau dirbo neapdairiai. Pjaudami medieną, kurioje buvo prikalta vinių, sugadino diskinį pjūklą ir padarė įstaigai 200 litų žalą.

Kokią atsakomybę šiuo poelgiu užsitraukė A. Grybas ir S. Zinkevičius?

3 pratimas. Į Pravieniškių 3-ųjų pataisos namų teritoriją įvažiavo UAB „Romuva“ priklausantis krovininis automobilis „Kamaz“, kurį vairavo UAB „Romuva“ vairuotojas J. Katulis.

Iškraunant iš šio automobilio žaliavas, nuteistasis L. Stonys, dirbantis autokrautuvo vairuotoju, vairuodamas valstybės įmonei prie Pravieniškių 3-ųjų pataisos namų priklausantį autokrautuvą, apgadino krovininio automobilio „Kamaz“ priekinę dalį ir išdaužė priekinį stiklą.

UAB „Romuva“ buvo padaryta 1400 litų žala. UAB „Romuva“ direktorius pareikalavo Pravieniškių 3-ųjų pataisos namų atlyginti šiai UAB padarytą žalą.

1. Ar privalo Pravieniškių 3-ieji pataisos namai atlyginti UAB „Romuva“ padarytą žalą?

2. Kokia nuteistųjų atsakomybė už atliekant bausmę tretiesiems asmenims padarytą žalą?

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74–2262: 1.15, 1.125, 1.126, 6.245–6.249, 6.251–6.253, 6.257, 6.263, 6.264, 6.270, 6.276, 6.280, 6.644 str.
2. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 36–1340: 25, 26, 29, 30, 51, 55–57, 135, 179, 259, 281, 576, 583, 633, 634, 638–640, 646, 650, 651 str.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37–1341: 109, 110, 112, 115 str.
4. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 64–2569: 246, 247, 253–258 str.
5. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 169–172 str.

20. NUTEISTŲJŲ, ATLIEKANČIŲ TERMINUOTO LAISVĖS ATĖMIMO, LAISVĖS ATĖMIMO IKI GYVOS GALVOS IR AREŠTO BAUSMES, MATERIALINIS BUITINIS APRŪPINIMAS

20.1.

Nuteistųjų materialinio buitinio aprūpinimo samprata ir reikšmė

Nuteistųjų, atliekančių arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes, materialinis buitinis aprūpinimas – tai šių asmenų laikymo sąlygų, skirtų aprūpinti juos gyvenamosiomis patalpomis, maistu, drabužiais, patalyne ir kitais daiktais, sudarymas. Kitaip tariant, – tai bausmės atlikimo mikrosocialinių sąlygų, tinkamų žmonėms gyventi laisvės atėmimo vietose, sudarymas.

Šios sąlygos neturi skirtis nuo įprastų visuomenės gyvenimo sąlygų, kad neskatintų teisėtvarkos pažeidimų areštinėse ir pataisos įstaigose ir neatpratintų nuteistųjų nuo gyvenimo sąlygų laisvėje ir kad tai neskatintų šių asmenų recidyvinio nusikalstamumo atlikus bausmę.

Nuteistųjų laikymo areštinėse ir pataisos įstaigose mikrosocialinės sąlygos daro esminį poveikį nuteistųjų pataisos procesui. Šios sąlygos pagal savo pobūdį ir turinį padeda nuteistiesiems likti žmonėmis, sukurdamos tvirtą pagrindą tokių pataisos priemonių kaip bausmės atlikimo režimas, darbas, socialinė reabilitacija, bendrasis lavinimas ir profesinis mokymas taikymui, arba atvirkščiai, nužmogina nuteistuosius, kelia jų pasipiktinimą, skatina dvasiškai ir fiziškai degraduoti, tampa priešpriešos įstatymų ir kitų teisės aktų, areštinių ir pataisos įstaigų personalo reikalavimams priežastimi.

Vienas iš laisvės atėmimo bausmės vykdymo organizavimo pagrindinių principų, kuriais vadovautis rekomenduoja Europos kalinimo įstaigų I dalies taisyklės, yra principas, kad „Laisvės atėmimas turi vykti tokiomis materialinėmis ir moralinėmis sąlygomis, kurios užtikrina pagarbą žmogaus orumui bei atitinka šias taisykles“.

Nuteistųjų, atliekančių arešto ir laisvės atėmimo bausmes, mate-

rialinis buitinis aprūpinimas organizuojamas šiomis kryptimis:

1) reikiamų gyvenamųjų ir komunalinių buitinių sąlygų nuteistiesiems sudarymas;

2) nuteistųjų maitinimo organizavimas;

3) nuteistųjų medžiaginis aprūpinimas;

4) prekybos tinklo ir kito papildomo nuteistųjų materialinio buitinio aprūpinimo organizavimas.

20.2.

Reikiamų gyvenamųjų ir komunalinių buitinių sąlygų nuteistiesiems sudarymas

Europos kalinimo įstaigų taisyklių skyrius „Patalpos“ (14–19 taisyklės) rekomenduoja naktį kalinius laikyti atskirose kamerose, išskyrus atvejus, kai įmanoma, kad apgyvendinimas kartu su kitais kaliniais yra naudingas (šiai rekomendacijai Lietuvoje atitinka tiktai nuteistųjų laikymas kalėjimuose ir pataisos namų drausmės grupėse). Ten, kur patalpos yra bendros, jose kartu turi būti laikomi kaliniai, kurie šiomis sąlygomis gali vieni su kitais bendrauti. Nakties metu būtina stebėti, atsižvelgiant į įstaigos pobūdį. Kaliniams skiriamos patalpos, ypač miegamosios, turi atitikti sveikatos ir higienos reikalavimus, skiriamas tinkamas dėmesys klimato sąlygoms, ypač kubinei oro talpai, vietos plotui, apšvietimui, šildymui ir ventiliacijai. Visose vietose, kuriose kaliniai gyvena arba dirba, langai turi būti tokio dydžio, kad kaliniai galėtų skaityti arba dirbti normaliomis natūralios šviesos sąlygomis. Jie turi būti sukonstruoti taip, kad būtų galima vėdinti, išskyrus patalpas, kuriose yra tinkamos oro kondicionavimo sistemos. Atsižvelgiant į saugumo reikalavimus, langų dydis, išsidėstymas ir konstrukcija turėtų kuo geriau atitikti jų įprastą išvaizdą. Apšvietimas turi atitikti nustatytus techninius standartus. Turi būti užtikrinta galimybė kiekvienam kaliniui gamtinius reikalus atlikti švariomis ir tinkamomis sąlygomis. Būtini atitinkami vonios ir dušo įrenginiai, kad kalinys, norėdamas laikytis higienos reikalavimų, galėtų maudytis tinkamoje klimatui temperatūroje ne rečiau kaip kartą per savaitę. Visos įstaigos patalpos visą laiką turi būti švarios ir tinkamai prižiūrimos.

Lietuvos Respublikos pataisos namuose, gydymo–pataisos namuose, nepilnamečių pataisos namuose ir atvirose kolonijose nuteistieji apgyvendinami bendrabučiuose. Areštinėse ir kalėjimuose nuteistieji apgyvendinami rakinamose kamerose, iš kurių jie išvedami ne mažiau kaip vieną valandą pasivaikščioti gryname ore. Pataisos namuose drausmės grupės laikymo sąlygomis bausmę atliekantys nuteistieji apgyvendinami gyvenamosiose patalpose, įrengtose pagal kamerų įrengimo reikalavimus. Naktį šios patalpos užrakinamos.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 173 straipsnio 1 dalis nustato: „Arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes atliekantiems nuteistiesiems užtikrinamos reikiamos gyvenamųjų patalpų ir buities sąlygos, atitinkančios Lietuvos Respublikos higienos normas“.

Nėščioms moterims, krūtimi maitinančioms motinoms, nepilnamečiams, taip pat ligoniams sudaromos geresnės gyvenamųjų patalpų ir buities sąlygos (LR BVK 173 str. 5 d.). Pagal Lietuvos higienos normą HN 76: 1999 „Laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo įstaigos. Įrengimas, eksploatavimo tvarka, sveikatos priežiūra“, patvirtintą sveikatos apsaugos ministro 1999 m. spalio 22 d. įsakymu Nr. 461 (Žin., 1999, Nr. 90–2668), pataisos įstaigų patalpų gyvenamojo (miegamojo) ploto normos vienam nuteistajam yra šios: pataisos namų, nepilnamečių pataisos namų bendrabučio gyvenamasis kambarys – ne mažiau kaip 3 kv. m.; gydymo–pataisos namų bendrabučio gyvenamasis kambarys – ne mažiau kaip 4 kv. m.; atviros kolonijos butų tipo namo gyvenamasis kambarys – ne mažiau kaip 6 kv. m.; kamerų tipo patalpų, baudos bei drausmės izoliatorių kamera – ne mažiau kaip 5 kv. m.; laisvės atėmimo vietų ligoninės palata – ne mažiau kaip 7 kv. m.; kalėjimo kamera – ne mažiau kaip 5 kv. m.; kalėjimo karcerio kamera – ne mažiau kaip 4,5 kv. m. Pagal teisingumo ministro įsakymu patvirtintas Areštinių vidaus tvarkos taisykles areštinės kameros gyvenamojo (miegamojo) ploto norma vienam nuteistajam yra ne mažiau kaip 5 kv. m., o karcerio kameros – ne mažiau kaip 4,5 kv. m. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktorius, atsižvelgdamas į šias gyvenamojo (miegamojo) ploto normas vienam nuteistajam, teikia teisingumo ministrui raštą įsakymu patvirtinti kiekvienai pataisos įstaigai ir areštinei didžiausią leidžiamų laikyti nuteistųjų skaičių. Kiekvienai pataisos įstaigai didžiausias leidžiamų laikyti nuteis-

tųjų skaičius nustatytas Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių I skyriuje.

Siekiant sudaryti normalias komunalines buitines sąlygas, pataisos namų, nepilnamečių pataisos namų ir gydymo pataisos namų gyvenamosiose zonose įrengiami nuteistųjų bendrabučiai, valgykla ir virtuvė, parduotuvė, bendrojo lavinimo mokykla, specialioji profesinė mokykla ir profesinio parengimo mokomieji technikos kabinetai, klubas, biblioteka, asmens sveikatos priežiūros uždaroji įstaiga su stacionaru (medicininiu izoliatoriumi), skalbykla, pirtis su sanitarine švarykla, kirpykla, patalynės ir specialios aprangos keitimo saugykla, drabužių ir avalynės taisykla, džiovykla, taip pat naujai atvykusių nuteistųjų karantino patalpos. Izoliuotuose skyriuose, esant sąlygoms, gali būti įrengiamos sporto aikštelės, kurios kartu gali būti naudojamos nuteistųjų skaičiuotėms ir patikrinimams atlikti. Laisvės atėmimo vietų ligoninė gyvenamosios zonos neturi. Ligoninėje besigydantys nuteistieji hospitalizuojami pastatuose su palatomis, kurie yra šios įstaigos režiminėje zonoje. Pataisos namų, nepilnamečių pataisos namų ir gydymo–pataisos namų uždarosiose zonose įrengiami pastatai su kamerų tipo patalpomis, baudos (drausmės) izoliatoriais, darbo kameromis ir pasivaikščiojimo kiemais. Pasivaikščiojimo kiemuose gali būti saugumo reikalavimus atitinkantys sporto įrenginiai. Už pataisos namų, nepilnamečių pataisos namų, gydymo–pataisos namų ir laisvės atėmimo vietų ligoninės apsaugos perimetro įrengiami maisto, materialinių vertybių, tepalų, degiųjų medžiagų, dažų, nuteistųjų asmeninių daiktų saugojimo sandėliai, daržovių saugyklos, garažai, vaistinės (vaistų sandėliai) ir kiti pagalbiniai pastatai. Atviroje kolonijoje yra nuteistųjų bendrabučiai, valgykla, parduotuvė, asmens sveikatos priežiūros įstaiga, technikos kabinetai, biblioteka, patalpos kultūriniams renginiams, skalbykla, pirtis su sanitarine švarykla, nuteistųjų asmeninių daiktų saugojimo kamera, baudos izoliatorius, viešbutis atvykusiems į pasimatymą su nuteistaisiais asmenims. Atviros kolonijos baudos izoliatoriuje įrengiamos 1–3 bendros kameros, kiekvienoje po 4–6 vietas, ir 1–3 dvivietės kameros. Pataisos namų ir gydymo–pataisos namų ilgalaikių pasimatymų patalpos bei atvirų kolonijų viešbučiai atvykusiems į pasimatymą su nuteistaisiais asmenimis įrengiami vadovaujantis Lietuvos higienos norma HN 67–1996 „Ilgalaikių pasimatymų kambariai“, patvirtinta vyriausiojo valstybinio gydytojo higienisto 1996 m. gruodžio 30 d. įsakymu Nr. 37. (Žin., 1997, Nr. 6–112) Kalėjimo režiminėje zonoje yra gyvena-

mieji korpusai su kameromis nuteistiesiems laikyti, ūkio darbus atliekančių nuteistųjų bendrabutis (kameros), sporto aikštelė, karceris, asmens sveikatos priežiūros uždaroji įstaiga su stacionaru, radijo laidų transliavimo patalpa, biblioteka, konsultacinis mokymo punktas, religinių ritualų atlikimo patalpa, virtuvė, skalbykla, pirtis su sanitarine švarykla, kirpykla, patalynės, drabužių ir avalynės taisyklos, vaisių ir daržovių saugykla, patalynės, nuteistųjų aprangos ir asmeninių daiktų sandėliai, drabužių ir avalynės džiovykla, dirbtuvės bei kiti ūkiniai pastatai ir patalpos, nuteistųjų pasivaikščiojimo kiemeliai. Gyvenamieji pastatai gali būti sujungti su gamybiniais, komunaliniais buitiniais ir kitais pastatais požeminiais tuneliais arba antžeminėmis uždaromis galerijomis. Panašiai įrengiama ir areštinės režiminė zona. Nuteistųjų gyvenamosios patalpos aprūpinamos baldais vadovaujantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. vasario 2 d. nutarimu Nr. 171 „Dėl asmenų, atliekančių bausmę pataisos darbų įstaigose, laikomų tardymo izoliatoriuose ir pasiųstų į socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigas, aprūpinimo apranga, patalyne, baldais bei virtuvės inventoriumi“. (Žin., 1995, Nr. 12–291)

Pataisos įstaigose laikomi nuteistieji, kuriems suteikta teisė išvykti be sargybos arba be palydos už šių įstaigų teritorijų ribų, gali būti užtikrinant jų priežiūrą apgyvendinti pataisos įstaigų gyvenamosiose patalpose, esančiose šalia šių įstaigų (LR BVK 155 str. 2 d.).

Atvirose kolonijose laikomi nuteistieji, jeigu yra būsto sąlygos, gali gyventi šalia atviros kolonijos su savo šeimomis (LR BVK 91 str. 1 d. 5 p.).

Pataisos namai, kuriuose laisvės atėmimo bausmę atlieka moterys, gali turėti vaikų (kūdikių) namus, kurių įrengimo ir eksploatavimo bei vaikų aprūpinimo sąlygas nustato Sveikatos apsaugos ministerija (LR BVK 151 str.). Vaikų iki 3 metų turinčios nuteistosios motinos gali būti apgyvendintos kartu su vaikais pataisos namų vaikų (kūdikių) namų patalpose (LR BVK 153 str.).

Areštinių ir pataisos įstaigų gyvenamosios, komunalinės buitinės patalpos, sanitariniai mazgai, valgykla, maisto ir drabužių sandėliai, kitos patalpos bei transporto, kuriuo vežami nuteistieji ligoniai, priemonės turi būti periodiškai dezinfekuojamos.

20.3.

Nuteistųjų maitinimo organizavimas

Pagal Europos kalinimo įstaigų taisyklių 25 taisyklę įkalinimo įstaigos administracija, vadovaudamasi sveikatos apsaugos įstaigų parengtais standartais, turi įprastu laiku aprūpinti kalinius tinkamai paruoštu ir pateiktu maistu, kurio kokybė ir kiekis atitinka mitybos ir šiuolaikinės higienos reikalavimus, atsižvelgiant į jų amžių, sveikatos būklę, darbo pobūdį, ir, jeigu įmanoma, į religinius ir kultūrinius poreikius. Geriamasis vanduo turi būti prieinamas kiekvienam kaliniui.

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 173 straipsnį arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes atliekantys nuteistieji gauna maistą pagal fiziologines mitybos normas, o ligoniai, gydomi pataisos įstaigų gydymo įstaigose, – pagal dietinio maitinimo normas. Maistu šie nuteistieji aprūpinami nemokamai. Nėščioms moterims, krūtimi maitinančioms motinoms, nepilnamečiams, taip pat ligoniams nustatomos didesnės mitybos normos. Laisvės atėmimo bausmę atvirose kolonijose atliekantys nuteistieji maistu apsirūpina patys. Šiems nuteistiesiems kiekvieną mėnesį iš atviros kolonijos lėšų išmokami vieno MGL dydžio maistpinigiai.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2002 m. sausio 9 d. nutarimu Nr. 14 „Dėl fiziologinių mitybos normų asmenims, laikomiems kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, patvirtinimo“ (Žin., 2002, Nr. 4–98) patvirtino:

1) fiziologines mitybos normas dirbantiems vyrams, laikomiems laisvės atėmimo vietose;

2) fiziologines mitybos normas nedirbantiems vyrams, laikomiems laisvės atėmimo vietose;

3) fiziologines mitybos normas dirbančioms moterims, laikomoms laisvės atėmimo vietose;

4) fiziologines mitybos normas nedirbančioms moterims, laikomoms laisvės atėmimo vietose;

5) fiziologines mitybos normas nepilnamečiams, laikomiems laisvės atėmimo vietose.

Šiuo nutarimu Vyriausybė nustatė, kad:

1) ligonių, taip pat nėščių moterų ir žindyvių, laikomų laisvės at-

ėmimo vietose, maitinimas organizuojamas pagal medicinos duomenis ir Lietuvos dietologų draugijos metodines rekomendacijas;

2) kūdikių, esančių laisvės atėmimo vietų vaikų (kūdikių) namuose, maitinimas organizuojamas pagal Sveikatos apsaugos ministerijos parengtus metodinius nurodymus.

Nurodytu Vyriausybės priimtu nutarimu nustatyta kiekvienos fiziologinės mitybos normos energetinė vertė ir pagrindinės maisto medžiagos bei fiziologinė norma (kiekis vienam asmeniui per parą).

Teisingumo ministras 2002 m. rugsėjo 23 d. įsakymu Nr. 253 „Dėl skiriamų maisto produktų vidutinių paros kiekių ir paros maitinimo išlaidų normų asmenims, laikomiems kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, patvirtinimo“ (Žin., 2002, Nr. 98–4385) patvirtino pagal Vyriausybės patvirtintas fiziologines mitybos normas kiekvienos normos maisto produktų vidutinį paros kiekį ir išlaidų normą pinigine išraiška.

Maistui gaminti areštinėse ir pataisos įstaigose, vadovaujantis Lietuvos higienos norma HN 76:1999, įrengiamos virtuvės, kurios aprūpinamos reikiamais įrenginiais ir inventoriumi pagal normas, kurias Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino 1995 m. vasario 2 d. nutarimu Nr. 171 „Dėl asmenų, atliekančių bausmę pataisos darbų įstaigose, laikomų tardymo izoliatoriuose ir pasiųstų į socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigas, aprūpinimo apranga, patalyne, baldais bei virtuvės inventoriumi“. (Žin., 1995, Nr. 12–291)

Maistas turi būti gaminamas 3 kartus per parą pagal technologinių procesų bei sanitarijos ir higienos taisyklių reikalavimus ir valgiaraštį. Patvirtintą valgiaraštį išimtiniais atvejais gali pakeisti areštinės ar pataisos įstaigos direktorius rašytiniu nurodymu, nepažeisdamas maisto normos energetinės vertės balanso. Valgiaraštis surašomas 4 egzemplioriais: pirmasis saugomas buhalterinėje tarnyboje, antrasis iškabinamas virtuvėje, trečiasis – valgomojoje salėje, ketvirtasis lieka materialinio aprūpinimo tarnyboje. Be valgiaraščio, virtuvėje iškabinami maitinimo grafikai ir maisto normos. Jeigu nuteistieji maitinami dviem arba trimis pamainomis ir tarp jų yra ilgesnės negu valandos pertraukos, maistas gaminamas kiekvienai pamainai atskirai. Maistas turi būti pagamintas likus 20–30 minučių iki išdavimo. Nuteistiesiems, kurie negali pavalgyti laiku, pagamintą maistą galima laikyti iki dviejų valandų. Jeigu nuteistieji maitinami dviem valandomis vėliau, maistas jiems ga-

minamas atskirai. Intervalai tarp maitinimų, išskyrus miegui skirtą laiką, neturi būti ilgesni kaip 7 valandos. Nuteistieji nepilnamečiai maitinami 4 kartus per dieną. Maitinimo grafikas sudaromas taip, kad tarpai tarp maitinimų būtų ne trumpesni kaip 3 ir ne ilgesni kaip 4,5 valandos. Išduoti pagamintą maistą leidžia areštinės ar pataisos įstaigos direktoriaus budintysis padėjėjas, remdamasis šios įstaigos asmens sveikatos priežiūros tarnybos organoleptinio patikrinimo rezultatais, įrašytais Pagaminto maisto kokybės įvertinimo žurnale. Be šių asmenų leidimo išduoti maistą draudžiama. Kamerose laikomiems nuteistiesiems maistas į kameras arba į specialiai įrengtas patalpas gamybinėje zonoje ar į už areštinės ar pataisos įstaigos teritorijos ribų esantį gamybinį objektą pristatomas termosuose. Areštinių ir pataisos įstaigų virtuvės, valgyklos ir maisto sandėlių patalpos turi būti periodiškai dezinfekuojamos, dezinsekuojamos ir deratizuojamos. Areštinių ir pataisos įstaigų virtuvių, maisto produktų sandėlių ir maisto išdavimo darbuotojai teisės aktų nustatyta tvarka turi būti pasitikrinę sveikatą ir išklausę privalomojo higienos mokymo kursą.

20.4.

Nuteistųjų medžiaginis aprūpinimas

Pagal Europos kalinimo įstaigų taisyklių 22–24 taisykles kaliniai, kuriems neleidžiama dėvėti savo drabužių, turi būti aprūpinami visais būtinais rūbais, atitinkančiais klimatą bei užtikrinančiais jų gerą sveikatą. Tokie drabužiai jokiu būdu negali žeminti. Visi drabužiai turi būti švarūs ir laikomi tinkamomis sąlygomis. Apatiniai rūbai turi būti keičiami ir skalbiami taip dažnai, kaip to reikalauja higienos reikalavimai. Kai kaliniai gauna leidimą išeiti už įkalinimo įstaigos sienų, jiems turi būti leidžiama dėvėti savo drabužius arba kitus dėmesio nepritraukiančius drabužius. Priimant kalinius į įstaigą, turi būti imamasi tinkamų priemonių, užtikrinančių, kad asmeniniai drabužiai būtų laikomi tinkamomis sąlygomis ir tiktų dėvėti. Kiekvienas kalinys turi atskirą lovą bei atskirą tinkamą patalynę, kuri turi būti gerai prižiūrima ir pakankamai dažnai keičiama, kad išliktų švari.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 173 straipsnio 2 ir 3 dalimis, arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir

laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes atliekantiems nuteistiesiems nemokamai suteikiama atskira miegamoji vieta ir patalynė. Tie nuteistieji, kurie neturi savo drabužių ir avalynės, nemokamai aprūpinami drabužiais ir avalyne pagal sezoną. Arešto bausmę atliekantys nuteistieji drabužiais ir avalyne apsirūpina patys.

Laisvės atėmimo bausmę atliekantys atvirose kolonijose nuteistieji drabužiais, baltiniais ir avalyne apsirūpina patys (LR BVK 173 str. 6 d.).

Nuteistųjų, laikomų pataisos įstaigose, aprūpinimo apranga bei patalyne normos yra patvirtintos Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. vasario 2 d. nutarimu Nr. 171 „Dėl asmenų, atliekančių bausmę pataisos darbų įstaigose, laikomų tardymo izoliatoriuose ir pasiųstų į socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigas, aprūpinimo apranga, patalyne, baldais bei virtuvės inventoriumi“. (Žin., 1995, Nr. 12–291) Šis nutarimas taip pat nustato pataisos įstaigose laikomų nuteistųjų laisvalaikiui ir kultūros bei sporto renginiams organizuoti skirto inventoriaus minimalias normas.

20.5.

Prekybos tinklo ir kito papildomo nuteistųjų materialinio buitinio aprūpinimo organizavimas

Nuteistiesiems, atliekantiems bausmę areštinėse ir pataisos įstaigose, leidžiama už asmeninėse sąskaitose turimus pinigus įsigyti maisto produktų ir būtiniausių reikmenų. Šiose įstaigose nuteistiesiems draudžiamų įsigyti maisto produktų ir būtiniausių reikmenų sąrašus nustato Areštinių vidaus tvarkos taisyklės ir Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės (LR BVK 92 str.).

Kad nuteistieji galėtų įsigyti maisto produktų ir būtiniausių reikmenų, areštinėse ir pataisos įstaigose įrengiamos parduotuvės arba kioskai, kurie dirba kasdien, išskyrus poilsio ir švenčių dienas. Šių įstaigų administracija privalo užtikrinti, kad kiekvienas nuteistasis dienotvarkėje nustatytu laiku galėtų įsigyti maisto produktų ir būtiniausių reikmenų parduotuvėse arba kioskuose ne rečiau kaip kartą per savaitę. Administracija taip pat privalo užtikrinti, kad maisto produktų ir būtiniausių reikmenų pardavimo kainos neviršytų šių prekių rinkos vidutinių

kainų, nustatytų parduotuvėse toje miesto (rajono) teritorijoje, kurioje veikia areštinė ar pataisos įstaiga. Išvesti nuteistuosius iš areštinių, kalėjimų kamerų, pataisos namų ir gydymo–pataisos namų kamerų tipo patalpų įsigyti maisto produktų ir būtiniausių reikmenų draudžiama. Jais nuteistuosius aprūpina areštinių ir pataisos įstaigų personalas. Tuo tikslu kiekvienam nuteistajam, turinčiam teisę įsigyti maisto produktų ir būtiniausių reikmenų, išduodami blankai–prašymai, kuriuos nuteistieji užpildę atiduoda personalui. Darbuotojas, gavęs blanką–prašymą, patikrina areštinės ar pataisos įstaigos buhalterinėje tarnyboje nuteistojo asmeninėje sąskaitoje turimą pinigų sumą. Nupirkti maisto produktai ir būtiniausi reikmenys įteikiami nuteistajam pasirašius blanke–prašyme.

Nuteistiesiems leidžiama už asmeninėse sąskaitose turimus pinigus įsigyti neribotą kiekį literatūros ir rašomųjų reikmenų, taip pat prenumeruoti laikraščius ir žurnalus. Teisę prenumeruoti nuteistiesiems laikraščius ir žurnalus turi jų sutuoktiniai, sugyventiniai bei artimieji giminaičiai, taip pat kiti fiziniai ir juridiniai asmenys (LR BVK 93 str.).

Nuteistiesiems, atliekantiems bausmę pataisos įstaigose, leidžiama gauti pašto ir perduodamus siuntinius, kurių skaičių nustato Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 73–75, 79, 80, 85, 91 ir 152 straipsniai. Šiose įstaigose atliekantys bausmę nuteistieji, turintys teisę į ilgalaikį pasimatymą, taip pat pataisos įstaigose atliekantys bausmę nuteistieji, turintys teisę tik į trumpalaikį pasimatymą, pasibaigus pasimatymui gali gauti papildomą perduodamą siuntinį. Šis perduodamas siuntinys neįskaitomas į Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 73–75, 79, 80, 85, 91 ir 152 straipsniuose nustatytą pašto bei perduodamų siuntinių skaičių. Nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmę pataisos namuose lengvosios ir paprastosios grupių laikymo sąlygomis ir kalėjimuose paprastosios grupės laikymo sąlygomis, turi teisę gauti vieną vaisių bei daržovių pašto arba perduodamą siuntinį per mėnesį, o nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmę pataisos namuose drausmės grupės laikymo sąlygomis, – vieną vaisių bei daržovių pašto arba perduodamą siuntinį per 3 mėnesius. Šie pašto ir perduodami siuntiniai neįskaitomi į Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 73–75, 79, 80, 85, 91 ir 152 straipsnių nustatytą bendrą pašto ir perduodamų siuntinių skaičių. Nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmę atvirose kolonijose, ne-

pilnamečių pataisos namuose bei besigydantys laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigose, turi teisę gauti neribotą kiekį vaisių bei daržovių pašto arba perduodamų siuntinių. Nuteistieji taip pat turi teisę gauti neribotą kiekį smulkiųjų paketų su spauda (LR BVK 95 str.). Už nepriekaištingą elgesį, iniciatyvą ir aktyvų dalyvavimą socialinės reabilitacijos programose, stropų darbą bei mokymąsi laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems gali būti leista paskatinimo tvarka gauti papildomai 3 pašto arba perduodamus siuntinius per vienerius metus (LR BVK 140 str.).

Areštą atliekantys nuteistieji turi teisę per 30 parų gauti vieną pašto ar perduodamą siuntinį, taip pat teisę gauti neribotai smulkiųjų paketų su spauda (LR BVK 55 str. 3 d.).

Vienas pašto siuntinys turi sverti ne daugiau kaip 10 kilogramų, o perduodamas siuntinys – ne daugiau kaip 15 kilogramų (LR BVK 55 str. 3 d., 95 str. 2 d.).

Areštinių ir pataisos įstaigų administracija gali priimti maisto produktų ir drabužių labdaros siuntas (LR BVK 55 str. 3 d., 95 str. 6 d.).

Areštinėse ir pataisos įstaigose atliekantiems bausmę nuteistiesiems (išskyrus nuteistuosius, bausmę atliekančius pataisos įstaigose drausmės grupės laikymo sąlygomis) leidžiama naudotis sutuoktinio, sugyventinio arba artimųjų giminaičių perduotais nešiojamaisiais televizoriais, kompiuteriais, vaizdo magnetofonais, nešiojamaisiais radijo imtuvais, kompiuterinių žaidimų aparatais ir kitais areštinių ir pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse nurodytais daiktais (LR BVK 96 str.).

Nuteistiesiems leidžiama gauti pinigines perlaidas. Perlaidomis gauti pinigai įrašomi į nuteistojo asmeninę sąskaitą, o nuteistiesiems, turintiems teisę turėti grynųjų pinigų, įteikiami. Areštinės ir pataisos įstaigos administracija privalo priimti nuteistajam atneštus grynuosius pinigus (LR BVK 98 str.).

Nuteistieji, atliekantys bausmę pataisos įstaigose ir areštinėse, gali iš šiose įstaigose sudaromo socialinės paramos nuteistiesiems fondo, kurio sudarymo ir jo naudojimo tvarką Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino 2003 m. balandžio 14 d. nutarimu Nr. 475 (Žin., 2003, Nr. 37–1617), gauti pašalpas. Pagal Socialinės paramos nuteistiesiems fondo sudarymo ir jo lėšų naudojimo tvarkos 3 punktą šio fondo lėšos vartojamos:

„3.1. vienkartinėms mėnesinėms iki 0,4 minimalaus gyvenimo lygio dydžio pašalpoms būtiniausiems reikmenims įsigyti išmokėti turintiems teisę juos pirkti nuteistiesiems.

Pašalpos mokamos tik nuteistiesiems, kurie einamąjį mėnesį asmeninėje sąskaitoje neturi pinigų arba turi jų mažiau kaip 0,3 minimalaus gyvenimo lygio dydžio. Konkretų pašalpos dydį pagal nuteistojo rašytinį prašymą nustato areštinės, pataisos įstaigos administracija, atsižvelgdama į turimas socialinės paramos nuteistiesiems fondo lėšas ir nuteistojo elgesį. Nuteistiesiems, turintiems galiojančių drausminių nuobaudų, pašalpa gali būti neskiriama;

3.2. vienkartinėms iki vieno minimalaus gyvenimo lygio dydžio pašalpoms išmokėti paleidžiamiems iš pataisos įstaigų nuteistiesiems, neturintiems pakankamai (vieno minimalaus gyvenimo lygio dydžio ir daugiau) pinigų asmeninėje sąskaitoje. Ši vienkartinė pašalpa gali būti nemokama, jeigu nuteistasis paskutinius 3 mėnesius turėjo pakankamai (vieno minimalaus gyvenimo lygio dydžio ir daugiau) pinigų asmeninėje sąskaitoje.

Šiame punkte numatytoms pašalpoms išmokėti socialinės paramos nuteistiesiems fondo lėšos gali būti vartojamos tik tada, jeigu panaudoti visi pataisos įstaigoms skirti Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto asignavimai, numatyti paleidžiamų iš pataisos įstaigų asmenų vienkartinėms negrąžinamoms pašalpoms, skiriamoms Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 182 straipsnio 4 dalyje nustatyta tvarka, išmokėti;

3.3. vienkartinėms iki vieno minimalaus gyvenimo lygio dydžio pašalpoms išmokėti, jeigu nuteistieji neturi pakankamai (vieno minimalaus gyvenimo lygio dydžio ir daugiau) pinigų asmeninėje sąskaitoje (įskaitant neliečiamąją jos dalį), šiais ypatingais atvejais:

3.3.1. mirus nuteistojo šeimos nariui (nuteistojo sutuoktiniui, sugyventiniui, su kuriuo įregistruota partnerystė, arba asmeniui, su kuriuo nuteistasis turi bendrą vaiką, jeigu nei nuteistasis, nei šis asmuo nėra susituokę su kitu asmeniu arba įregistravę partnerystės su kitu asmeniu, vaikams (įvaikiams), tėvams (įtėviams), broliams, seserims);

3.3.2. įvykus stichinei nelaimei arba gaisrui, kurių metu sugadinamas arba sunaikinamas nuteistojo šeimos turtas. Šios pašalpos pagal nuteistųjų rašytinius prašymus išsiunčiamos jų šeimos nariams;

3.4. nuteistiesiems, kurie mokosi bendrojo lavinimo mokyklose

(konsultaciniuose mokymo punktuose) ar profesinių mokyklų profesinio rengimo skyriuose, skatinti išmokant iki 0,5 minimalaus gyvenimo lygio dydžio mėnesines pašalpas.

Besimokančių nuteistųjų skatinimo tvarką nustato pataisos įstaigų administracija;

3.5. vadovėliams, kitoms mokymo priemonėms, savišvietai, kultūrinėms ir sportinėms priemonėms, medikamentams įsigyti, taip pat kitoms priemonėms, gerinančioms nuteistųjų socialines ar buitines sąlygas, jeigu socialinės paramos nuteistiesiems fonde lieka lėšų, išmokėjus 3.1–3.4 punktuose nurodytas išmokas (kai šiems tikslams stinga lėšų patvirtintoje išlaidų sąmatoje)“.

Pratimai

1 pratimas. Nuteistasis S. Žebrauskas, atliekantis bausmę Lukiškių kalėjime, kreipėsi į socialinį darbuotoją (būrio viršininką), prašydamas pakeisti jo anksčiau nei numatyta susidėvėjusius drabužius.

Ką paaiškino socialinis darbuotojas (būrio viršininkas) nuteistajam S. Žebrauskui?

2 pratimas. Vilniaus 2-ųjų pataisos namų parduotuvėje maisto produktus pirko tik 5-ojo būrio nuteistieji. Apie 16 val. į parduotuvę įėjo 91-osios brigados nuteistasis R. Gailius ir po kelių minučių išėjo iš jos su maišeliu rankose. Šis nuteistasis buvo sulaikytas prie budėtojų poskyrio. Patikrinus jo maišelį buvo rasta ir paimta:

1) bronzinės spalvos aukštakulniai moteriški bateliai;

2) vienas litras „Savita Mango“ tonizuojančio gėrimo, kainuojančio 2 litus.

Savo pasiaiškinime nuteistasis R. Gailius rašė, kad batus ir tonizuojantį gėrimą gavo iš pardavėjos V. Juodienės.

Nuėjus į parduotuvę ir patikrinus prekių čekius bei nuteistųjų asmens sąskaitų korteles, buvo nustatyta, kad nuteistojo R. Gailiaus asmens sąskaitos kortelė į parduotuvę atnešta nebuvo, prekinis čekis dėl tonizuojančio gėrimo išrašytas nebuvo, o pardavėja V. Juodienė už batelių taisymą su šiuo nuteistuoju atsiskaitė vienu litru tonizuojančio gėrimo.

1. Kokį teisės pažeidimą padarė pardavėja V. Juodienė?

2. Kokie teisės aktai reglamentuoja pardavėjos V. Juodienės atsakomybę?

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 55, 91 – 93, 95, 96, 98, 140, 151, 153, 155, 173 str.
2. Europos kalinimo įstaigų taisyklės // Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: LTA, 1999: I dalis, 14–19, 22–25 taisyklės.
3. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. vasario 2 d. nutarimas Nr. 171 „Dėl asmenų, atliekančių bausmę pataisos darbų įstaigose, laikomų tardymo izoliatoriuose ir pasiųstų į socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigas, aprūpinimo apranga, patalyne, baldais bei virtuvės inventoriumi“ // Valstybės žinios. 1995, Nr. 12–291.
4. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. sausio 9 d. nutarimas Nr. 14 „Dėl fiziologinių mitybos normų asmenims, laikomiems kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 4–98.
5. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 14 d. nutarimas Nr. 475 „Dėl Socialinės paramos nuteistiesiems fondo sudarymo ir jo lėšų naudojimo tvarkos patvirtinimo ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimo Nr. 1440 „Dėl socialinės paramos teikimo asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo, kardomojo kalinimo vietų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, ir šių asmenų įdarbinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 37–1617.
6. Sveikatos apsaugos ministro 1999 m. spalio 22 d. įsakymas Nr. 461 „Dėl Lietuvos higienos normos HN 76: 1999 „Laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo įstaigos. Įrengimas, eksploatavimo tvarka, sveikatos priežiūra“ tvirtinimo“ // Valstybės žinios. 1999, Nr. 90–2668.

Papildoma literatūra

1. Teisingumo ministro 2002 m. rugsėjo 23 d. įsakymas Nr. 253 „Dėl skiriamų maisto produktų vidutinių paros kiekių ir paros maitinimo išlaidų normų asmenims, laikomiems kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 98–4385.
2. Teisingumo ministro 2003 m. birželio 18 d. įsakymas Nr. 182 „Dėl Areštinių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 68–3095. Taisyklių XXXV, XL skyriai.

3. Vyriausiojo valstybinio gydytojo higienisto 1996 m. gruodžio 30 d. įsakymas Nr. 37 „Dėl higienos normos HN 67–1996 „Ilgalaikių pasimatymų kambariai“ tvirtinimo“ // Valstybės žinios. 1997, Nr. 6–112.
4. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus 2002 m. gruodžio 6 d. įsakymas Nr. 180 „Dėl Asmenų, laikomų kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, maitinimo organizavimo metodinių rekomendacijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 120–5462.

21. NUTEISTŲJŲ, ATLIEKANČIŲ TERMINUOTO LAISVĖS ATĖMIMO, LAISVĖS ATĖMIMO IKI GYVOS GALVOS IR AREŠTO BAUSMES, SVEIKATOS PRIEŽIŪRA

21.1.

Nuteistųjų sveikatos priežiūros reikšmė, principai, uždaviniai ir teisinis reguliavimas

Skirtingai nei nuteistųjų laisvės atėmimu materialinis buitinis aprūpinimas, asmenų, atliekančių arešto, terminuotą laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes, sveikatos priežiūra nėra susijusi su bausmės vykdymo (atlikimo) tikslais. Ji grindžiama tais pačiais principais ir vykdoma tokia pačia apimtimi, kaip ir visų Lietuvos gyventojų sveikatos priežiūra. Be to, nei asmens sveikatos priežiūros pobūdis, nei jos apimtis nepriklauso nuo to, kad nuteistasis bausmę atlieka areštinėje ar kokios nors rūšies pataisos įstaigoje. Taip pat sveikatos priežiūros pobūdis ir jos apimtis nepriklauso nuo nuteistojo elgesio bausmės atlikimo metu. Net nuteistojo padaryti patys šiurkščiausi bausmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimai negali būti pagrindas atsisakyti jam teikti vienokių ar kitokių sveikatos priežiūros paslaugų. Visas gydomasis profilaktinis ir priešepideminis darbas areštinėse ir pataisos įstaigose organizuojamas ir vykdomas pagal Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos įstatymus ir kitus teisės aktus. Nuteistųjų sveikatos priežiūra grindžiama sveikatos priežiūros paslaugų teisėtumo, priimtinumo, prieinamumo ir tinkamumo principais. Nuteistiesiems užtikrinamas tokios pat kokybės bei lygio gydymas kaip ir esantiems laisvėje asmenims.

Nuteistųjų sveikatos priežiūros areštinėse ir pataisos įstaigose uždaviniai yra šie: nuteistųjų sveikatos apsauga; asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimas; higieninės, sanitarinės ir epidemiologinės kontrolės priemonių vykdymas.

Nuteistųjų sveikatos priežiūros organizavimas areštinėse ir pataisos įstaigose – tai viena iš mikrosocialinių sąlygų laisvės atėmimo bausmės vykdymo (atlikimo) sudėtinių dalių.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 53 straipsnis nustato: „Valstybė rūpinasi žmonių sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus. Įstatymas nustato piliečiams nemokamas medicinos pagalbos valstybinėse gydymo įstaigose teikimo tvarką“.

Europos kalinimo įstaigų taisyklių 26–32 taisyklės rekomenduoja, kad kiekvienoje įstaigoje turi būti bent vienas kvalifikuotas praktikuojantis gydytojas. Sveikatos priežiūros tarnybas reikia organizuoti bendradarbiaujant su bendrąja visuomenės ar šalies sveikatos apsaugos administracija. Į jas turi įeiti psichiatrinė tarnyba, kuri galėtų diagnozuoti protinius negalavimus, o prireikus ir teikti pagalbą. Sergantys ligoniai, kuriems reikia specialaus gydymo, turi būti perkelti į specializuotą įstaigą arba bendras ligonines. Jeigu ligoninė yra pačioje kalinimo įstaigoje, jos įranga, baldai bei vaistai turi būti tinkami sergančiųjų kalinių medicininei priežiūrai bei gydymų, o personalas turi būti tinkamai parengti darbuotojai. Kiekvienam kaliniui turi būti prieinamos stomatologo paslaugos. Su kaliniais negalima atlikti bandymų, kurie gali sukelti fizines ar moralines traumas. Kiek įmanoma, reikia imtis priemonių, kad vaikai galėtų gimti ligoninėje už kalinimo įstaigų sienų. Jeigu tokių specialių priemonių nėra imtasi, įstaigoje turi būti gimdymui bei gimdyvių ir nėščių moterų priežiūrai skirtos patalpos ir tinkamai parengtas personalas. Jeigu vaikas gimsta kalinimo įstaigoje, šis faktas nėra minimas jo gimimo liudijime. Tose įstaigose, kur vaikai gali likti su savo motinomis, turi būti įrengtas vaikų kambarys su kvalifikuotu personalu, kuriame vaikai būna tuo metu, kai jų neprižiūri motinos. Kiekvieną naują kalinį kiek galima greičiau, o prireikus ir vėliau, turi apžiūrėti medicinos darbuotojas, siekiant išsiaiškinti fizinius ar protinius negalavimus bei imtis atitinkamų gydymo priemonių; atskirti kalinius, įtariamus sergant infekcinėmis ar užkrečiamosiomis ligomis; nustatyti fizinius ar protinius defektus, kurie išleidus iš įkalinimo vietos galėtų trukdyti adaptuotis; nustatyti kiekvieno kalinio tinkamumą darbui. Medicinos darbuotojas turi rūpintis kalinių fizine ir dvasine sveikata. Atsižvelgdamas į aplinkybes ir vadovaudamasis ligoninės lankymo periodiškumo standartais, jis turi lankyti visus sergančius kalinius, tuos, kurie praneša apie ligą ar sužeidimą, ir kiekvienam ligoniui skirti specialaus dėmesio. Medicinos darbuotojas turi pranešti viršininkui apie kiekvieną atvejį, kai kalinio fizinė ar dvasinė būklė buvo pa-

žeista dėl tebesitęsiančio kalinimo arba kitos kalinimo sąlygos. Medicinos darbuotojas arba kompetentingas specialistas turi reguliariai tikrinti bei teikti siūlymus viršininkui dėl: maisto ir vandens kokybės, kiekio, gaminimo ir serviravimo; įstaigos ir kalinių higienos bei švaros; įstaigos sanitarinių sąlygų, šildymo, apšvietimo ir ventiliacijos; kalinių drabužių ir patalynės tinkamumo ir švaros. Įstaigos medicinos tarnybos turi siekti, kad būtų nustatyta ir gydoma kiekviena fizinė ir dvasinė liga, kuri galėtų trukdyti kaliniui adaptuotis išėjus į laisvę. Tuo tikslu kaliniui yra teikiama visa reikalinga medicinos, chirurginė ir psichiatrinė pagalba, įskaitant tą, kurią gali teikti visuomenė.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 174 straipsniu, asmens sveikatos priežiūra pataisos įstaigose bei areštinėse organizuojama ir atliekama pagal Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos įstatymus. Arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes atliekančių nuteistųjų sveikatos priežiūrą organizuoja Sveikatos apsaugos ministerija.

Pagal Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymo (Žin., 1994, Nr. 63–1231) 18 straipsnį valstybės remiamai (nemokamai) asmens sveikatos priežiūrai priskiriama ir nuteistųjų asmens sveikatos priežiūra (išskyrus medicininę reabilitaciją sanatorinio bei kurortinio tipo įstaigose).

Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Sveikatos apsaugos ministerija bei ši ministerija kartu su Teisingumo ministerija priima teisės aktus, kurie reguliuoja nuteistųjų laisvės atėmimu sveikatos priežiūrą. Pavyzdžiui, laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigos vadovaujasi sveikatos apsaugos ministro 2001 m. vasario 23 d. įsakymu Nr. 138 „Dėl Informacijos apie ekstremalias situacijas ir užkrečiamąsias ligas teikimo tvarkos“ (Žin., 2001, Nr. 22–738), socialinės apsaugos ir darbo ministro ir teisingumo ministro 2001 m. kovo 5 d. įsakymu Nr. 30/38 „Dėl Medicininės socialinės ekspertizės atlikimo asmenims, laikomiems kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, tvarkos“ (Žin., 2001, Nr. 20–672), sveikatos apsaugos ministro ir teisingumo ministro 2002 m. liepos 2 d. įsakymu Nr. 343/191 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžiose įstaigose laikomų asmenų profilaktinio tyrimo dėl pavojingų ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų tvarkos patvirtinimo“ (Žin., 2002, Nr. 71–2992).

21.2.

Laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigų, areštinių ir pataisos įstaigų sveikatos priežiūros tarnybų uždaviniai ir funkcijos vykdant nuteistųjų sveikatos priežiūrą

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 174 straipsnio 2 dalis nustato: „Pataisos įstaigose ir areštinėse steigiamos asmens sveikatos priežiūros įstaigos arba tarnybos. Šių įstaigų bei tarnybų struktūrą, etatų skaičių ir veiklos tvarką nustato Sveikatos apsaugos ministerija ir Teisingumo ministerija. Infekcinėmis ligomis sergantiems nuteistiesiems, atliekantiems laisvės atėmimo bausmę, gydyti ir laikyti steigiamos laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigos“.

Remiantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 62 straipsnio 2 dalimi pataisos įstaigų rūšims prilyginamos laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigos: gydymo–pataisos namai ir laisvės atėmimo vietų ligoninė.

Pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Laisvės atėmimo vietų ligoninės nuostatus, patvirtintus teisingumo ministro 2003 m. birželio 4 d. įsakymu Nr. 168 (Žin., 2003, Nr. 57–2566), **Laisvės atėmimo vietų ligoninė vykdo šiuos uždavinius:**

1) teikia pacientams nustatyto sąrašo atstatomosios, prevencinės medicinos pagalbos, slaugos, asmens sveikatos priežiūrai priskiriamas socialines paslaugas ir patarnavimus, taip pat sveikatos ugdymo ir asmens sveikatos ekspertizės paslaugas;

2) organizuoja pacientams Lietuvos nuolatiniams gyventojams nustatyto lygio atstatomąją medicinos pagalbą viešosiose valstybinėse (savivaldybių) asmens sveikatos priežiūros įstaigose, kai tokios pagalbos pati Laisvės atėmimo vietų ligoninė teikti negali ar (ir) neturi teisės;

3) užtikrina Laisvės atėmimo vietų ligoninėje Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatyme ir Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse nustatytą pacientų laikymo kardomojo kalinimo bei laisvės atėmimo vietose tvarką, nepažeidžiant pacientų sveikatos interesų viršenybės prieš kitus Laisvės atėmimo vietų ligoninės tarnybinės veiklos interesus principo.

Laisvės atėmimo vietų ligoninė sveikatos priežiūros srityje vykdo šias funkcijas:

1) užtikrina pacientams būtinąją medicinos pagalbą ištisą parą;

2) teikia pacientams asmens sveikatos priežiūros paslaugas, kurios nurodytos Laisvės atėmimo vietų ligoninei išduotoje licencijoje, juos slaugo;

3) užtikrina, kad Laisvės atėmimo vietų ligoninėje būtų naudojamos tik nustatyta tvarka aprobuotos ir leistos naudoti Lietuvoje diagnostikos ir gydymo priemonės, kitos sveikatos priežiūros technologijos;

4) pildo pacientų ligos istorijas, kitus medicinos dokumentus apie pacientus ir Laisvės atėmimo vietų ligoninės tarnybinę veiklą teisės aktų nustatyta tvarka;

5) užtikrina lygias pacientų teises į teikiamas sveikatos priežiūros paslaugas;

6) saugo pacientų medicininę paslaptį, išskyrus atvejus, kai Laisvės atėmimo vietų ligoninė privalo pateikti informaciją apie pacientą įstatymų nustatyta tvarka arba kai pacientas duoda sutikimą skelbti informaciją apie jo sveikatos būklę;

7) informuoja teisės aktų nustatyta tvarka sveikatos priežiūros valdymo subjektus, steigėją ir Kalėjimų departamentą prie Teisingumo ministerijos apie Laisvės atėmimo vietų ligoninėje įvykusius vidaus infekcijų atvejus ir protrūkius, visus žalos pacientų sveikatai ir gyvybei padarymo atvejus, nepriklausomai nuo to, kur jie buvo padaryti;

8) užtikrina pacientų pasiuntimą į viešąsias asmens sveikatos priežiūros įstaigas, kai tai yra būtina pagal pacientų sveikatos sutrikimų ir gydymo technologijas;

9) teisės aktų nustatyta tvarka atlieka pacientams medicininę nedarbingumo ir patalogoanatominę ekspertizes, taip pat rengia išvadas dėl pacientų atleidimo nuo tolesnio laisvės atėmimo bausmės atlikimo, kardomosios priemonės – suėmimo, atsižvelgiant į sveikatos būklę, pakeitimo į švelnesnę;

10) dalyvauja sveikatos priežiūros bausmių vykdymo sistemoje metodiniame darbe, rengiant ir įgyvendinant sveikatingumo programas;

11) atlygina teikiant paslaugas paciento sveikatai padarytą žalą įstatymų nustatyta tvarka.

Be šių funkcijų, nuteistųjų sveikatos priežiūros srityje Laivės atėmi-

mo vietų ligoninė vykdo funkcijas laisvės atėmimo bausmės vykdymo ir administracinėje ūkinėje srityse.

Pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Pravieniškių gydymo ir pataisos darbų kolonijos nuostatus, patvirtintus teisingumo ministro 2003 m. birželio 4 d. įsakymu Nr. 168 (Žin., 2003, Nr. 57–2566), **Pravieniškių gydymo ir pataisos namai vykdo šiuos uždavinius:**

1) vykdo laisvės atėmimo bausmę nuteistiesiems, sergantiems aktyvia plaučių tuberkulioze, kuriems teismas paskyrė bausmę atlikti pataisos namuose;

2) teikia įstaigoje laikomiems nuteistiesiems nustatyto sąrašo atstatomosios, prevencinės medicinos pagalbos, slaugos, asmens sveikatos priežiūrai priskiriamas socialines paslaugas ir patarnavimus;

3) užtikrina įstaigoje laikomų nuteistųjų sveikatos priežiūros viršenybės prieš kitus įstaigos veiklos interesus principą;

4) užtikrina įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytas laikymo sąlygas nuteistiesiems;

5) rengia įstatymų nustatyta tvarka nuteistuosius integracijai į visuomenę, jiems atlikus bausmę.

Be kitų, šiai įstaigai kaip laisvės atėmimo vietai būdingų, funkcijų, ji atlieka šias funkcijas:

1) užtikrina nuteistiesiems būtinąją medicinos pagalbą ištisą parą;

2) teikia nuteistiesiems asmens sveikatos priežiūros paslaugas, kurios nurodytos įstaigos sveikatos priežiūros tarnybai išduotoje licencijoje;

3) užtikrina įstaigoje higienos, sanitarijos ir priešepideminių reikalavimų įgyvendinimo kontrolę, medicininių priešepideminių priemonių vykdymą.

Pataisos įstaigos, areštinės asmens sveikatos priežiūros tarnybos svarbiausieji uždaviniai yra šie:

1) įstaigoje laikomų nuteistųjų sveikatos privaloma medicininė kontrolė ir nustatytos apimties asmens sveikatos priežiūra;

2) higienos, sanitarijos ir priešepideminių reikalavimų įgyvendinimo kontrolė ir medicininių priešepideminių priemonių vykdymas įstaigoje;

3) įstaigoje laikomų nuteistųjų sveikatos mokymo ir ugdymo organizavimas;

4) dalyvavimas įstaigai pavestoje kitoje sveikatinimo veikloje.

Pataisos įstaigos, areštinės asmens sveikatos priežiūros tarnyba, įgyvendindama jai pavestus uždavinius, atlieka šias funkcijas:

1) organizuoja ir pati atlieka jai nustatytos apimties medicininius sveikatos patikrinimus, taip pat privalomus sveikatos tikrinimus pagal profesijas ir atliekamus darbus;

2) organizuoja ir vykdo nustatytos apimties užkrečiamųjų ligų privalomąją medicininę kontrolę;

3) diagnozuoja ar bent įtaria visus sveikatos sutrikimus, o ambulatoriškai ir stacionare gydo sveikatos sutrikimus, kurių sveikatos priežiūros standartai ir technologijos atitinka įstaigos nustatytą medicininės veiklos apimtį, slaugo ligonius;

4) nustato sergančius lėtinėmis ligomis asmenis, vykdo jų dispanserinę priežiūrą, organizuoja jiems nustatytos apimties profilaktines ir reabilitacines priemones;

5) užtikrina įstaigoje ne mažesnės kaip medicinos gydytojo apimties neatidėliotiną medicinos pagalbą darbo dienos metu darbo dienomis ir ne mažesnės kaip bendrosios praktikos slaugytojo apimties neatidėliotiną medicinos pagalbą kitu dienos metu darbo dienomis, taip pat ne darbo dienomis;

6) kartu su įstaigos vadovybe organizuoja ligonių siuntimą į asmens sveikatos priežiūros įstaigas;

7) užtikrina ligonių palydėjimą į asmens sveikatos priežiūros įstaigą, kai transportavimo metu dėl jų sveikatos gali atsirasti neatidėliotinos medicinos pagalbos poreikis;

8) privalomai izoliuoja įtariamus sergant užkrečiamąja liga asmenis, kol jie bus perkelti į tam gydyti skirtą asmens sveikatos priežiūros įstaigą arba kol nebekels pavojaus kitų asmenų sveikatai, atsižvelgiant į ligos pobūdį ir įstaigos sveikatos priežiūros veiklai nustatytą apimtį;

9) atlieka medicinos specialistams ir sveikatos priežiūros tarnybai nustatytos apimties įstaigoje laikomų nuteistųjų laikino nedarbingumo ekspertizę, vadovaujantis laikinojo nedarbingumo kriterijais, organizuoja pacientų siuntimą į Medicininę socialinės ekspertizės komisiją;

10) atlieka narkologinę ekspertizę įstaigoje laikomiems nuteistiesiems kompetentingo pareigūno raštišku siuntimu, nustatyta tvarka konstatuoja įstaigoje mirusio asmens biologinę mirtį;

11) neatlygintinai aprūpina įstaigoje laikomus ligonius būtinojo sąrašo vaistais ir kitomis medicininėmis prekėmis;

12) sukaupia ir laiko parengtas nustatytos apimties medicininės mantos rezervą, užtikrina pirmąją medicinos pagalbą įstaigoje nukentėjusiems asmenims katastrofų, stichinių nelaimių, kitų ekstremalių situacijų atvejais;

13) moko įstaigoje laikomus nuteistuosius sveikos gyvensenos, aktualių užkrečiamųjų ligų profilaktikos, higienos;

14) organizuoja ir vykdo dezinfekciją, kartu su kitomis tarnybomis organizuoja dezinsekciją, deratizaciją;

15) kontroliuoja, kaip įstaigoje laikomasi asmens, mitybos, buities, gamybos higienos, sanitarijos ir priešepideminių reikalavimų, atsakingoms tarnyboms, pareigūnams ir įstaigos vadovybei teikia šios srities pasiūlymus;

16) dalyvauja įgyvendinant sveikatinimo veiklos programas;

17) pasirengia ir kartu su kitomis tarnybomis vykdo priešepideminės priemones;

18) kompetentingų sveikatos sistemos valdymo subjektų nurodymu tiria ligų, išorinių priežasčių sukeliamų sveikatos sutrikimų paplitimą, įstaigoje esančių asmenų imuniteto lygį, atlieka imunizaciją;

19) pagal kompetenciją dalyvauja rengiant ir įgyvendinant kitas sveikatinimo veiklos priemones;

20) tvarko ir saugo įstaigoje laikomų nuteistųjų sveikatos dokumentus;

21) teisės aktų nustatyta tvarka ir laiku informuoja Sveikatos apsaugos ministerijos Ekstremalių sveikatai situacijų centrą ir asmens sveikatos priežiūros valdymo institucijas apie nustatytus užkrečiamųjų ligų atvejus, vidaus infekcijas, avarijas, nelaimingus atsitikimus;

22) kaupia ir analizuoja įstaigoje laikomų asmenų sveikatos informaciją, apsirūpina reikiamos formos medicininiais dokumentais, vykdo nustatytos apimties medicininę apskaitą ir atskaitomybę;

23) nustatyta tvarka ir periodiškumu atsiskaito įgaliotam sveikatos sistemos valdymo subjektui.

Pataisos įstaigos (areštinės) sveikatos priežiūros tarnybą sudaro ambulatorija, stacionaras su infekciniu izoliatoriumi ir farmacijos padalinys.

21.3.

Sveikatos priežiūros paslaugų teikimo nuteistiesiems organizavimo tvarka

Naujai atvykusių į pataisos įstaigą ar areštinę sveikata per 5 darbo dienas patikrinama šios įstaigos asmens sveikatos priežiūros tarnyboje. Pagal Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžiose įstaigose laikomų asmenų profilaktinio tyrimo dėl pavojingų ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų tvarkos, patvirtintos sveikatos apsaugos ministro ir teisingumo ministro 2002 m. liepos 2 d. įsakymu Nr. 343/191 (Žin., 2002, Nr. 71–2992), I skyriaus nuostatas nuteistieji, naujai atvykę į pataisos įstaigas (areštines), profilaktiškai tiriami dėl pavojingų ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų: žmogaus imunodeficito viruso (ŽIV) nešiojimo; tuberkuliozės; choleros; žarnyno grupės infekcijos; sifilio; genokokinės infekcijos; virusinio hepatito B ir C; difterijos; kitos užkrečiamosios ligos. Tik patikrinus sveikatą, naujai atvykę į pataisos įstaigą (areštinę) nuteistieji perkeliami į bendras gyvenamąsias patalpas. Įtarti sergant ar sergantys užkrečiamosiomis ligomis, nurodytomis užkrečiamųjų ligų sąraše, patvirtintame Sveikatos apsaugos ministerijos, nuteistieji laikomi atskirai nuo kitų asmenų, laikantis priešepideminių taisyklių reikalavimų. Naujai atvykę į nepilnamečių pataisos namus nuteistieji, atlikus sanitarinį parengimą, laikomi 14 parų specialiose karantino patalpose. Per šį laikotarpį juos ištiria gydytojas. Jei užkrečiamųjų ligų nenustatoma, jie, praėjus minėtam laikotarpiui, perkeliami į bendras gyvenamąsias patalpas. Nustačius nuteistąjį, sergantį užkrečiamąja liga, karantino laikas pratęsiamas tam pačiam terminui nuo paskutinio susirgusio nuteistojo izoliavimo dienos. Kiekvienam naujai atvykusiam į pataisos įstaigą (areštinę) nuteistajam turi būti suteikta informacija apie sveikatos priežiūros paslaugų teikimo šioje įstaigoje tvarką, pacientų teises ir pareigas. Už šios informacijos teikimo organizavimą atsako pataisos įstaigos (areštinės) direktorius ir šios įstaigos asmens sveikatos priežiūros tarnybos vadovas. Jeigu ligoniui reikalinga būtinoji medicinos pagalba, o ji dėl kokių nors priežasčių negali būti suteikta pataisos įstaigos asmens sveikatos priežiūros tarnyboje, jis turi būti informuotas, per kiek laiko ji bus suteikta ir šio būtinojo laiko priežastis. Pataisos

įstaigos (areštinės) sveikatos priežiūros tarnyba pildo kiekvieno nuteistojo Asmens sveikatos istoriją (medicininės apskaitos forma Nr. 025/a-p), į kurią įrašomi sveikatos patikrinimo duomenys, kita sveikatos informacija, taip pat įdeda kitus medicininės apskaitos dokumentus.

Nuteistiesiems profilaktiniai sveikatos patikrinimai atliekami ne rečiau kaip kartą per kalendorinius metus.

Kiekvienoje pataisos įstaigoje (areštinėje) nuteistiesiems, neišvykstant iš jos, garantuojama ne mažiau kaip ambulatorinė bendrosios praktikos gydytojo (terapinė), psichiatrinė sveikatos priežiūra ir gydomosios stomatologijos paslaugos. Nuteistųjų ambulatorinė asmens sveikatos priežiūra organizuojama ir atliekama kasdien darbo dienomis asmens sveikatos priežiūros tarnybos patalpose. Išskyrus neatidėliotinos medicinos paslaugos suteikimą, diagnozuoti ligas, atlikti medicinines manipuliacijas bei intervencijas kitose kokiose nors patalpose draudžiama.

Pataisos įstaigose (areštinėse), kuriose nuteistųjų patekimas į asmens sveikatos priežiūros tarnybas yra kaip nors apribotas, jie pas medicinos specialistą registruojami iš anksto. Areštinių ir kalėjimų gyvenamųjų patalpų korpusuose (fligeliuose, aukštuose, karceriuose), kitų pataisos įstaigų baudos ir drausmės izoliatorių bei kamerų tipo patalpose šių įstaigų direktorių įgalioti priežiūros pareigūnai pildo nuteistųjų ambulatorinio priėmimo registracijos žurnalus. Pataisos įstaigos bendrabučiuose gyvenančius nuteistuosius pas medicinos specialistą registruoja socialinės reabilitacijos tarnybos specialistai (būrių viršininkai) arba kiti pataisos įstaigos direktoriaus įgalioti pareigūnai. Pacientai registruojami kasdien. Užbaigus registravimą, žurnalai pristatomi į asmens sveikatos priežiūros tarnybą darbo dienos pradžioje. Į asmens sveikatos priežiūros tarnybą pacientai atvyksta patys arba juos palydi prižiūrėtojai pataisos įstaigoje (areštinėje) nustatyta tvarka. Medicinos specialistui paprašius, paciento priėmimo metu asmens sveikatos priežiūros tarnybos patalpoje privalo būti tokios pat lyties kaip ir pacientas prižiūrėtojas.

Pataisos įstaigos (areštinės) asmens sveikatos priežiūros tarnybos vadovo nustatyta tvarka kamerose laikomus nuteistuosius nuolat aplanko medicinos specialistas. Jis susitinka su įrašytaisiais į Nuteistųjų ambulatorinio priėmimo registracijos žurnalą ir nusprendžia, kokia tvarka bus atliekama kiekvieno sveikatos priežiūra. Kasdien medicinos specialistas privalo aplankyti ligonius, kurie laikomi kamerose ir kuriems

paskirtas ambulatorinis gydymas, išduoti jiems vaistus ir įsitikinti, kad jie yra vartojami pagal paskirtį.

Pirmąją medicinos pagalbą nuteistajam ūmios gyvybei pavojingos ligos arba nelaimingo atsitikimo atveju privalo nedelsdami suteikti pataisos įstaigos (areštinės) darbuotojai pagal savo kompetenciją. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 174 straipsnio 3 dalis nustato, kad „Laisvės atėmimo bausmę arba areštą atliekančiam nuteistajam reikalinga specializuota būtinoji medicinos pagalba, kurią suteikti pataisos gydymo įstaigose arba areštinėse nėra galimybių, gali būti teikiama valstybės arba savivaldybių asmens sveikatos priežiūros viešosiose įstaigose, užtikrinant nuteistųjų apsaugą. Šios pagalbos teikimo tvarką nustato Sveikatos apsaugos ministerija ir Teisingumo ministerija“. Jeigu pataisos įstaigos (areštinės) medicinos specialisto nėra, sprendimą dėl nuteistojo, kuriam reikalinga būtinoji medicinos pagalba, etapavimo priima pataisos įstaigos (areštinės) direktorius arba jo pavaduotojas apsaugai ir priežiūrai, arba direktoriaus budintysis padėjėjas.

Nuteistieji, prieš kuriuos buvo panaudotos specialiosios priemonės, išskyrus antrankius, tramdomuosius marškinius ir surišimo priemones, nedelsiant turi būti pateikti apžiūrėti medicinos darbuotojui. Pareigūnai, naudojantys specialiąsias priemones, turi mokėti suteikti pirmąją medicinos pagalbą. Pagal Darbuotojų (profesijų, veiklos sričių), kuriems privalomas higienos ir pirmosios medicinos pagalbos teikimo mokymas, sąrašą, patvirtintą sveikatos apsaugos ministro 2000 m. liepos 17 d. įsakymu Nr. 416 „Dėl privalomojo sveikatos mokymo“ (Žin., 2000, Nr. 66–1996), darbuotojams, kuriems privalomas pirmosios medicinos pagalbos žinių ir įgūdžių mokymas, priskirti areštinių ir laisvės atėmimo vietų darbuotojai (mokymo laikas – pradėjus dirbti ir kas 5 metai).

Nuteistieji planinei stacionarinei asmens sveikatos priežiūrai hospitalizuojami į laisvės atėmimo vietų ligoninę pataisos įstaigos (areštinės) asmens sveikatos priežiūros tarnybos vadovo arba jį pavaduojančio gydytojo rašytiniu siuntimu.

Nuteistiesiems, atliekantiems laisvės atėmimo bausmę atvirose kolonijose, kuriems dėl sveikatos būklės yra būtina specializuota medicinos pagalba arba stacionarinis gydymas valstybės ar savivaldybės asmens sveikatos priežiūros viešojoje įstaigoje, rašytinį siuntimą į ją duoda valstybės ar savivaldybės asmens sveikatos priežiūros įstaigos, kurios aptar-

naujamoje teritorijoje veikia atvira kolonija, medicinos specialistai. Leidimą nuteistajam išvykti į siuntime nurodytą valstybės ar savivaldybės asmens sveikatos priežiūros įstaigą duoda atviros kolonijos direktorius, remdamasis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 91 straipsnio 1 dalies 6 punktu. Ši nuteistojo išvyka leidžiama Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių nustatyta tvarka. Nuteistasis, sugrįžęs po gydymo (konsultacijos), privalo pateikti atviros kolonijos direktoriui valstybės ar savivaldybės asmens sveikatos priežiūros įstaigos, kurioje buvo gydytas (konsultuotas), medicinos specialisto patvirtintą medicininį dokumentą, pateisinantį jo gydymo (konsultavimo) trukmę.

Pataisos įstaigos (areštinės) sveikatos priežiūros tarnybos gydytojo patvirtintoms ligoms gydyti nuteistieji ligoniai gali įsigyti gydytojo rekomenduotų vaistų, kitų medicinos prekių ir savo iniciatyva per giminaičius ar kitus asmenis.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 175 straipsnis nustato, kad laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji, sergantys priklausomybės nuo alkoholio, narkotinių arba psichotropinių medžiagų ligomis, jų rašytiniu pageidavimu gali būti gydomi nuo šių ligų laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu. Priklausomybės ligomis sergančių nuteistųjų gydymo laisvės atėmimo vietose tvarką nustato Sveikatos apsaugos ir Teisingumo ministerijos.

Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos sveikatos priežiūros tarnyba kaupia ir analizuoja informaciją apie pataisos įstaigose ir areštinėse laikomų nuteistųjų sveikatą ir šių įstaigų asmens sveikatos priežiūros tarnybų veiklą.

Pratimai

1 pratimas. Į pataisos namus 2003 m. liepos 21 d. atvyko grupė nuteistųjų. Budintis pataisos namų direktoriaus padėjėjas patikrino jų asmeninius daiktus, nustatė šių nuteistųjų asmens tapatybę ir uždarė į karantino patalpas. Nuteistieji K. Medžius ir N. Staponkus karantino patalpose pradėjo terorizuoti kitus nuteistuosius, reikalauti iš jų paslaugų, maisto produktų. Nuteistasis D. Armonas nepakluso jų reikalavimams ir apie prievartavimą pasiskundė prižiūrėtojui. 2003 m. liepos 23 d. 2 val. naktinio patikrinimo metu nuteistasis D. Armonas

prižiūrėtojui pasakė, kad blogai jaučiasi ir prašė gydytojo pagalbos. Prižiūrėtojas jį patikino, kad gydytojo dabar nėra ir reikės palaukti iki ryto.

1. Išnagrinėkite situaciją, įvertinkite nuteistųjų ir pareigūnų veiksmus, priimkite reikalingus sprendimus.

2. Kokie nuteistųjų priežiūros pažeidimai buvo padaryti šioje situacijoje?

3. Kokia neatidėliotinos medicinos pagalbos teikimo tvarka pataisos namuose?

2 pratimas. Lietuvos Respublikos Seimo Kontrolierių įstaiga gavo nuteistojo K. Minkaus, atliekančio bausmę Vilniaus 2-uosiuose pataisos namuose, skundą, kuriame nurodoma, kad 2003 m. rugpjūčio 28 d. jis pradėjo badauti ir buvo izoliuotas nuo kitų nuteistųjų, o 2003 m. rugpjūčio 29 d. tyčia persipjovė ranką ir buvo apžiūrėtas šios įstaigos Sveikatos priežiūros tarnybos darbuotojų ir jam suteikta reikiama medicinos pagalba. Skundėjas rašė, kad Vilniaus 2-ųjų pataisos namų Sveikatos priežiūros tarnybos medicinos darbuotojai jo neapžiūrėjo 2003 m. rugpjūčio 30 d. (šeštadienį) ir 2003 m. rugpjūčio 31 d. (sekmadienį).

1. Ar teisėti pataisos namų administracijos veiksmai?

2. Pakomentuokite badaujančių nuteistųjų laikymo sąlygas ir tvarką.

3 pratimas. Nuteistajam T. Kilbauskui, atliekančiam bausmę Pravieniškių 2-uosiuose pataisos namuose, ir nuteistajam T. Makniui, atliekančiam bausmę Lukiškių kalėjime, buvo nustatyta aktyvi plaučių tuberkuliozės forma.

Kuo vadovaujantis ir kur šie nuteistieji turi būti laikomi?

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014: 53 str.
2. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 62, 174, 175 str.
3. Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas. 1994 m. liepos 19 d. Nr. I – 552 // Valstybės žinios. 1994, Nr. 63–1231.
4. Europos kalinimo įstaigų taisyklės // Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: LTA, 1999: 26–32 taisyklės.

5. Sveikatos apsaugos ministro 2000 m. liepos 17 d. įsakymas Nr. 416 „Dėl privalomojo sveikatos mokymo“ // Valstybės žinios. 2000, Nr. 66–1996.
6. Sveikatos apsaugos ministro ir teisingumo ministro 2002 m. liepos 2 d įsakymas Nr. 343/191 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžiose įstaigose laikomų asmenų profilaktinio tyrimo dėl pavojingų užkrečiamųjų ligų tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 71–2992.
7. Teisingumo ministro 2003 m. birželio 4 d. įsakymas Nr. 168 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių įstaigų nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 57–2566.

Papildoma literatūra

1. Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. VIII–940 (1998 11 24) // Valstybės žinios. 1998, Nr. 109–2995.
2. Sveikatos apsaugos ministro 2001 m. vasario 23 d. įsakymas Nr. 138 „Dėl Informacijos apie ekstremalias situacijas ir užkrečiamąsias ligas teikimo tvarkos“ // Valstybės žinios. 2001, Nr. 22–738.
3. Socialinės apsaugos ir darbo ministro ir teisingumo ministro 2001 m. kovo 5 d įsakymas Nr. 30/38 „Dėl Medicininės socialinės ekspertizės atlikimo asmenims, laikomiems kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, tvarkos“ // Valstybės žinios. 2001, Nr. 20–672.
4. Teisingumo ministro ir sveikatos apsaugos ministro 2003 m. balandžio 22 d. įsakymas Nr. 116/V–232 „Dėl Pataisos įstaigose ir areštinėse steigiamų asmens sveikatos priežiūros įstaigų ir tarnybos struktūros, etatų skaičiaus ir veiklos tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 39–1799.
5. Teisingumo ministro ir sveikatos apsaugos ministro 2003 m. balandžio 22 d. įsakymas Nr. 117/V–233 „Dėl Specializuotos būtinosios medicininės pagalbos nuteistiesiems laisvės atėmimu arba areštu suteikimo valstybės arba savivaldybių asmens sveikatos priežiūros viešosiose įstaigose tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 39–1800.
6. Teisingumo ministro ir sveikatos apsaugos ministro 2003 m. balandžio 22 d. įsakymas Nr. 118/V–234 „Dėl Priklausomybės ligomis sergančių nuteistųjų gydymo laisvės atėmimo vietose tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 39–1801.
7. Teisingumo ministro ir sveikatos apsaugos ministro 2003 m. balandžio 22 d. įsakymas Nr. 119/V–235 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Lietuvos

Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių įstaigų sveikatos priežiūros tarnybų etatų tipinių normatyvų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 39–1802.
8. Sveikatos apsaugos ministro 2003 m. balandžio 30 d. įsakymas Nr. V–250 „Dėl Somatinių ligų sąrašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 47–2087.
9. Sveikatos apsaugos ministro 2003 m. gegužės 13 d. įsakymas Nr. V–274 „Dėl Pataisos namuose esančių vaikų (kūdikių) namų įrengimo ir eksploatavimo reikalavimų bei vaikų aprūpinimo sąlygų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 50–2243.
10. Teisingumo ministro 2003 m. birželio 18 d. įsakymas Nr. 182 „Dėl Areštinių vidaus tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 68–3095. Taisyklių XXXVI, XXXVII skyriai.
11. Teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 76–3498. Taisyklių XLI, XLIII skyriai.

22. ATLEIDIMAS NUO TEISMO PASKIRTOS BAUSMĖS ATLIKIMO

22.1.

Nuteistųjų atleidimo nuo bausmės atlikimo samprata, reikšmė ir pagrindai

Nuteistųjų atleidimas nuo bausmės kai kuriais įstatymuose nustatytais pagrindais užbaigia bausmės vykdymo (atlikimo) procesą, leidžia įvertinti pataisos priemonių taikymo nuteistajam rezultatus, o jei yra pagrindas, – spręsti klausimą dėl lygtinio atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą. Neatsižvelgiant į tai, ar yra pasiekti laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslai, nuteistasis turi būti paleistas iš pataisos įstaigos ar areštinės pasibaigus bausmės vykdymo terminui. Nuteistųjų atleidimas nuo bausmės tam tikrais įstatymų nustatytais pagrindais, užbaigus bausmės vykdymą (atlikimą), yra susijęs su visų teisių apribojimų pasibaigimu, teisinių pasekmių, išskyrus teistumą, išnykimu.

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 176 straipsnį nuteistieji atleidžiami nuo bausmės atlikimo šiais pagrindais:

1) atbuvę teismo nuosprendžiu paskirtą bausmės laiką;

2) amnestijos aktu;

3) malonės tvarka;

4) kuriems panaikintas nuosprendis ir nutrauktas ikiteisminis tyrimas;

5) kuriems paskirta bausmė, sumažinta iki atlikto bausmės laiko;

6) lygtinai atleisti nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą;

7) susirgę sunkia nepagydoma liga, kai teismas priima atitinkamą nutartį;

8) kitais Lietuvos Respublikos įstatymų numatytais pagrindais.

Šiame skyriuje nagrinėsime kai kurias nuteistųjų atleidimo nuo bausmės atlikimo rūšis, suskirstę jas į šias grupes:

1. atleidimas nuo neatliktos teismo paskirtos bausmės dalies;

2. atleidimas nuo teismo paskirtos bausmės atlikimo dėl reabilitacijos;

3. atleidimas nuo teismo paskirtos bausmės atlikimo dėl naujojo baudžiamojo įstatymo, kuris panaikina veikos nusikalstamumą, švelnina bausmę arba kitokiu būdu palengvina nusikalstamą veiką padariusio asmens teisinę padėtį.

Nuteistųjų atleidimo nuo bausmės atlikimo rūšys – tai baudžiamosios teisės institutai. Tačiau bausmių vykdymo teisė turi nuteistųjų lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų institutą. Šis teisinis institutas neįeina į anksčiau nurodytų nuteistųjų atleidimo nuo bausmės atlikimo rūšių grupes ir todėl jį nagrinėsime šio skyriaus atskirame 2.5 skirsnyje.

22.2.

Nuteistųjų atleidimas nuo neatliktos teismo paskirtos bausmės dalies

Kai kuriais atvejais įstatymas numato lygtinio atleidimo neatlikus teismo paskirtos bausmės galimybes. Tai įmanoma, kai pasiekti bausmės vykdymo (atlikimo) tikslai arba dėl kokių nors iškilusių aplinkybių asmuo tapo visuomenei nepavojingas. **Įstatymas numato šias atleidimo neatlikus teismo paskirtos bausmės rūšis:**

1) lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą (LR BK 77, 94 str., LR BVK 176 str.);

2) neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies pakeitimas švelnesne bausme (LR BK 77, 94 str.);

3) atleidimas nuo neatliktos bausmės dalies amnestijos aktu (LR BK 78 str.; LR BVK 176 str.);

4) atleidimas nuo neatliktos bausmės dalies malonės tvarka (LR BK 79 str.; LR BVK 176 str.);

5) atleidimas nuo neatliktos bausmės dalies nuteistajam susirgus sunkia nepagydoma liga, kai teismas priima atitinkamą nutartį (LR BVK 176, 177 str.);

6) atleidimas nuo bausmės atlikimo dėl invalidumo, pensinio amžiaus ir nėštumo (LR BVK 178 str.).

Dažniau nei kitos atleidimo neatlikus teismo paskirtos bausmės rūšys taikomas **lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą.**

Pirmasis, pagrindinis ir bendras visoms nuteistųjų kategorijoms pasitaisymo rodiklis yra jų požiūris į padarytą nusikaltimą (baudžiamąjį nusižengimą): kaltės ir teisingos bausmės, skirtos už padarytą nusikalstamą veiką, suvokimas; neigiamai vertinama padaryta nusikalstama veika; šia veika padarytos žalos visuomenei supratimas. Be savo kaltės valstybei ir visuomenei suvokimo, be paskirtos teisingos bausmės ir neišvengiamų su ja susijusių praradimų, išgyvenimų ir teisių apribojimų suvokimo negali būti ir kalbos apie nuteistojo pasitaisymą. Būtent dėl savo kaltės nesuvokimo pasitaiko nuteistųjų prisitaikėliškumo, šių asmenų parodomojo aktyvumo bei drausmingumo, pasireiškiančių likus nedaug laiko, kai pagal įstatymą jiems formaliai gali būti taikomas lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, faktų. Savo kaltės suvokimo įrodymu pirmiausia gali būti jos pripažinimas ikiteisminio tyrimo metu arba teisme. Į tai atsižvelgia ir pataisos įstaigos administracija vykdant laisvės atėmimo bausmę. Tačiau savo kaltės pripažinimas nėra tolygu kaltės suvokimui. Nusikaltėlis gali pripažinti nusikalstamos veikos padarymo faktą, bet nevertina jos visuomenės atžvilgiu. Apie nuteistojo savo kaltės įvertinimą galima spręsti iš kai kurių jo poelgių atliekant bausmę: nuoširdus prisipažinimas padarius nusikalstamą veiką, kuri teisėsaugos pareigūnams nebuvo žinoma; pranešimas apie nepatrauktus baudžiamojon atsakomybėn bendrininkus; stengimasis savo iniciatyva atlyginti padarytą žalą nukentėjusiajam ir kita.

Antras bendras pasitaisymo rodiklis yra nuteistųjų teisingas požiūris į bausmės atlikimo režimo reikalavimus, taikomus jiems, bei visą pataisos priemonių kompleksą, numatytą Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 111 straipsnyje, vykdomą jų atžvilgiu. Tie nuteistieji, kurie pažeidžia nustatyto režimo reikalavimus, nedrausmingi, nedalyvauja nuteistųjų pataisos programose ir kitose socialinės reabilitacijos priemonėse, vengia dirbti ar mokytis, jeigu tai jiems privalu, negali būti įvertinti kaip pasitaisę.

Tačiau skirtingų nuteistųjų kategorijų elgesys ir pasitaisymo laipsnis turi būti įvertinamas nevienodai. Turi būti atsižvelgta į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį ir nuteistojo asmenybę. Pataisos įstaigoje dirbantis nuteistasis, kuris laisvėje veltėdžiavo, turi būti vertinamas kitaip negu dirbantis nuteistasis, kuris iki nusikalstamos veikos padarymo turėjo nuolatinį darbą laisvėje. Pirmajam nuteistajam stropus darbas – tai ne

tik prievolės vykdymas, bet ir jo požiūrio į darbą pasikeitimo įrodymas, o antrajam nuteistajam – tai įprastas veiksmas, būtinumas dirbti, nereikalaujantis kokio nors psichologinio nusistatymo.

Nuteistųjų lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą turi du pagrindus – materialųjį ir formalųjį.

Materialusis pagrindas rodo nuteistojo laisvės atėmimu pasitaisymo laipsnį. Įstatymas (LR BK 77, 94 str.) numato galimybę nuteistajam laisvės atėmimu taikyti lygtinį atleidimą nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, jeigu teismas pripažins, kad dėl nuteistojo pasitaisymo jam nebereikia vykdyti (atlikti) laisvės atėmimo vietoje visos teismo paskirtos bausmės. Kitaip tariant, tai reiškia nuteistojo laisvės atėmimu pasitaisymo pripažinimą. Apie tai, kad nuteistasis laisvės atėmimu pasitaisė, sprendžiama iš jo elgesio:

1) visiškai atlygino nusikaltimu padarytą turtinę žalą arba iš dalies ją atlygino ar pašalino ir įsipareigojo per neatliktos bausmės laiką visiškai ją atlyginti ar pašalinti;

2) savo elgesiu ir darbu atlikdamas laisvės atėmimo bausmę įrodė, kad jį galima lygtinai atleisti nuo bausmės prieš terminą.

Formalusis pagrindas – tai įstatymo nustatytos atitinkamos laisvės atėmimo bausmės dalies, kurios dydis priklauso nuo nusikaltimo kategorijos (t. y. sunkumo laipsnio), už kurį nuteistasis atlieka bausmę, atlikimas. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 77 straipsnis nustato, kad asmenį, atliekantį laisvės atėmimo bausmę, teismas gali lygtinai atleisti nuo bausmės prieš terminą, jeigu šis asmuo atliko:

1) ne mažiau kaip pusę paskirtos bausmės už neatsargų arba nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą arba

2) ne mažiau kaip du trečdalius paskirtos bausmės už sunkų nusikaltimą, arba

3) ne mažiau kaip tris ketvirtadalius paskirtos bausmės už labai sunkų nusikaltimą, arba jeigu asmuo yra recidyvistas, arba

4) ne mažiau kaip vieną trečdalį paskirtos bausmės už neatsargų arba nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą, kurį padarė nėščia moteris, taip pat vienišas tėvas (motina), turintis vaiką iki 7 metų arba du ar daugiau nepilnamečių vaikų, kai jam (jai) tėvų valdžia nėra teismo apribota šių vaikų atžvilgiu.

Lygtinis atleidimas nuo bausmės prieš terminą netaikomas pavojin-

gam recidyvistui, laisvės atėmimu iki gyvos galvos nuteistam asmeniui, asmeniui, kuris jau buvo lygtinai atleistas nuo bausmės prieš terminą ir per neatliktos bausmės dalies laiką padarė naują tyčinį nusikaltimą.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 77 straipsnio 2 dalimi (Žin., 2000, Nr. 89–2741; 2003, Nr. 38–1733), teismas, lygtinai atleisdamas asmenį nuo bausmės prieš terminą, gali paskirti vieną arba kelis šiuos Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 75 straipsnio 2 dalyje numatytus įpareigojimus:

1) atlyginti arba pašalinti nusikaltimu padarytą turtinę žalą;

2) atsiprašyti nukentėjusiojo asmens;

3) teikti nukentėjusiam asmeniui pagalbą, kol šis gydosi;

4) pradėti dirbti ar užsiregistruoti darbo biržoje, be teismo sutikimo nekeisti darbo vietos;

5) pradėti mokytis, tęsti mokslą ar įgyti specialybę;

6) gydytis nuo alkoholizmo, narkomanijos, toksikomanijos ar venerinės ligos, kai nuteistasis sutinka;

7) be pataisos inspekcijos sutikimo nekeisti gyvenamosios vietos.

Kartu teismas nustato laiką, per kurį nuteistasis privalo įvykdyti paskirtus įpareigojimus. Šis laikas negali būti ilgesnis už neatliktos bausmės laiką. Jeigu asmuo, lygtinai atleistas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, įvykdė teismo paskirtus įpareigojimus ir nepadarė įstatymo (LR BK 77 str. 5 d.) numatytų pažeidimų, kai sueina laisvės atėmimo bausmės terminas, jis laikomas atlikęs bausmę. Jeigu asmuo, lygtinai atleistas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, be pateisinamų priežasčių neįvykdo teismo įpareigojimų arba pažeidinėja viešąją tvarką, girtauja ar padaro kitų teisės pažeidimų, už kuriuos jam ne mažiau kaip 2 kartus buvo taikytos administracinės nuobaudos ar drausminio poveikio priemonės, teismas nuteistojo elgesį kontroliuojančios institucijos teikimu įspėja nuteistąjį, kad gali būti panaikintas lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą. Jeigu įspėtas nuteistasis toliau nevykdo teismo paskirtų įpareigojimų ir daro teisės pažeidimus, teismas nuteistojo elgesį kontroliuojančios institucijos teikimu priima sprendimą panaikinti lygtinį atleidimą nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ir vykdyti neatliktą bausmės dalį.

Neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies pakeitimas švelnesne bausme (išskyrus baudą) – tai viena iš atleidimo neatlikus teismo paskir-

tos bausmės rūšis. Įstatymas (LR BK 77, 94 str.) formuluoja šiai atleidimo nuo neatliktos teismo paskirtos bausmės rūšiai tokį patį materialųjį ir formalųjį pagrindus kaip ir lygtiniam atleidimui nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą (LR BK 77, 94 str.).

Amnestijos aktas. Atleidimas nuo neatliktos bausmės dalies amnestijos aktu – tai viena iš atleidimo neatlikus teismo paskirtos bausmės rūšių. Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 78 straipsnį, nusikalstamą veiką padaręs asmuo gali būti atleistas nuo visos ar dalies bausmės atlikimo Lietuvos Respublikos Seimo priimtu amnestijos aktu. Amnestijos pagrindus, sąlygas ir tvarką nustato amnestijos aktas.

Pavyzdžiui, 2000 m. balandžio 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymo dėl amnestijos akto Nr. VIII–1619 (Žin., 2000, Nr. 35–973) 1 straipsnis nustatė, kad nuo neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies atleidžiami:

1) asmenys, nuteisti iki 2 metų imtinai už nesunkius nusikaltimus;

2) asmenys, nuo 1993 m. rugpjūčio 1 d. iki 1995 m. gegužės 1 d. imtinai padarę veikas, numatytas iki 1995 m. sausio 1 d. galiojusiame Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 87 straipsnyje už operacijų Rusijos valiuta taisyklių pažeidimą;

3) moterys, vyresni kaip 65 metų vyrai, I ir II grupių invalidai, taip pat nepilnamečiai, nuteisti iki 5 metų imtinai.

Šio įstatymo 10 straipsnis nustatė, kad amnestiją taiko teismai ir amnestijos komisijos, kurių sudėtį pagal 8 straipsnį pataisos įstaigos vadovo teikimu tvirtina Pataisos reikalų departamento prie Vidaus reikalų ministerijos (dabar – Kalėjimų departamentas prie Teisingumo ministerijos) direktorius. Kiekviena amnestijos komisija buvo sudaroma iš 4 narių: pataisos įstaigos vadovas, jo pavaduotojai auklėjamajam darbui (dabar – socialinei reabilitacijai) ir priežiūrai, Įskaitos skyriaus viršininkas. Amnestijos komisijos posėdžiuose privalėjo dalyvauti teritorinės prokuratūros prokuroras ir galėjo dalyvauti Lietuvos kalinių globos draugijos atstovas. Pagal Lietuvos Respublikos įstatymo dėl amnestijos akto 13 straipsnį amnestija turėjo būti įvykdyta per 3 mėnesius nuo šio įstatymo įsigaliojimo dienos.

Malonė. Atleidimas nuo neatliktos bausmės dalies malonės tvarka – tai viena iš atleidimo neatlikus teismo paskirtos bausmės rūšių. Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 79 straipsnį nuteistasis gali būti atleistas nuo visos ar dalies bausmės atlikimo, jeigu Respublikos

Prezidentas patenkina jo malonės prašymą. Malonės suteikimo tvarką nustato Respublikos Prezidentas.

Respublikos Prezidentas 2003 m. kovo 25 d. dekreto Nr. 29 „Dėl Malonės komisijos sudarymo ir jos nuostatų“ (Žin., 2003, Nr. 30–1242) 1 straipsniu sudarė tokią Malonės komisiją:

1) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas;

2) Lietuvos Respublikos teisingumo ministras;

3) Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministras;

4) Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras;

5) Respublikos Prezidento patarėjas teisės klausimais – Teisės departamento vadovas;

6) Respublikos Prezidento patarėjas teisėtvarkos klausimais;

7) Respublikos Prezidento Kanceliarijos vadovas;

8) Lietuvos kalinių globos draugijos atstovas.

Malonės komisijos posėdžiuose Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko, generalinio prokuroro, teisingumo ir vidaus reikalų ministrų bei Respublikos Prezidento Kanceliarijos vadovo pavedimu vietoj jų gali dalyvauti jų įgalioti asmenys.

Pagal Malonės komisijos nuostatus, ši komisija yra kolegiali, patariamoji, visuomeniniais pagrindais veikianti institucija prie Lietuvos Respublikos Prezidento. Malonės komisija svarsto malonės prašymus tų asmenų, kuriuos yra nuteisę Lietuvos Respublikos teismai, taip pat Lietuvos Respublikos piliečių, kuriuos nuteisė kitų valstybių teismai ir kurie atlieka bausmę Lietuvoje. Malonės komisijos posėdžiams vadovauja Respublikos Prezidentas. Posėdžiai protokoluojami. Juos pasirašo Respublikos Prezidentas ir Respublikos Prezidento Kanceliarijos vadovas. Prezidentas gali suteikti malonę ir be svarstymo Malonės komisijoje. Malonė nuteistiesiems suteikiama: visiškai arba iš dalies atleidžiant nuo bausmės; neatbūtą laisvės atėmimo dalį pakeičiant švelnesne. Malonė teikiama pagal pačių nuteistųjų prašymus. Malonės prašymai svarstomi tik nuosprendžiui įsiteisėjus. Svarstant malonės prašymus, atsižvelgiama į: padarytos nusikalstamos veikos pobūdį ir pavojingumą visuomenei, nuteistojo asmenybę, jo elgesį, požiūrį į darbą, atliktos bausmės laiką, nusikalstama veika padarytos turtinės žalos atlyginimą ir į kitas aplinkybes; pataisos įstaigos administracijos, visuomeninių organizacijų bei buvusių darbovietių nuomonę. Malonė nuteistiesiems teikiama Respublikos

Prezidento dekretais. Asmenų, nuteistų laisvės atėmimu iki gyvos galvos, malonės prašymai gali būti svarstomi ne anksčiau kaip nuteistiesiems atlikus 20 metų bausmės. Nepatenkinus malonės prašymų, pakartotinai malonės prašymai svarstomi praėjus 6 mėnesiams nuo ankstesnio svarstymo. Iki nurodyto termino pabaigos gauti pakartotiniai prašymai grąžinami pareiškėjams. Nuteistųjų malonės prašymai, paduoti per pataisos įstaigų administraciją, svarstyti siunčiami su teismų nuosprendžių ir nutarčių nuorašais, išsamiomis charakteristikomis apie nuteistųjų darbą ir elgesį, nurodant administracijos nuomonę dėl prašymų esmės, taip pat su kitais dokumentais ir duomenimis, kurie turi reikšmės svarstant malonės prašymą. Respublikos Prezidento dekretai suteikti malonę siunčiami vykdyti Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijai ir (ar) Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijai.

Atleidimas nuo neatliktos bausmės dalies nuteistajam susirgus sunkia nepagydoma liga, kai teismas priima atitinkamą nutartį, – tai viena iš atleidimo neatlikus teismo paskirtos bausmės rūšių. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 177 straipsniu, susirgęs nepagydoma liga nuteistasis gali būti apylinkės teismo atleistas nuo tolesnio bausmės atlikimo. Teikimą atleisti nuteistąjį nuo bausmės atlikimo dėl ligos teismui paduoda bausmės vykdymo institucijos vadovas. Kartu su teikimu teismui nusiunčiama gydytojų komisijos išvada ir nuteistojo asmens byla.

Atleidimas nuo bausmės atlikimo dėl invalidumo, pensinio amžiaus ar nėštumo – tai viena iš atleidimo neatlikus teismo paskirtos bausmės rūšių. Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 178 straipsnį nuteistąjį, kuriam paskirta viešųjų darbų bausmė, jeigu jis nustatyta tvarka pripažintas I arba II grupės invalidu, taip pat sulaukusį pensinio amžiaus nuteistąjį arba moterį, išėjusią nėštumo ir gimdymo atostogų, arba dėl kitų objektyvių priežasčių apylinkės teismas atleidžia nuo bausmės atlikimo paskirdamas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 71 straipsnyje numatytą įmoką į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą. Teikimą atleisti nuteistąjį nuo bausmės atlikimo dėl invalidumo, pensinio amžiaus, nėštumo ir gimdymo atostogų paduoda bausmės vykdymo institucijos vadovas. Kartu su teikimu teismui nusiunčiama nuteistojo asmens byla, o invalidumo arba nėštumo atveju – gydytojų komisijos išvada.

22.3.

Nuteistųjų atleidimas nuo teismo paskirtos bausmės atlikimo dėl reabilitacijos

Antroji nuteistųjų atleidimo nuo teismo paskirtos bausmės atlikimo grupė yra atleidimas nuo bausmės dėl reabilitacijos.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 383 straipsniu, kasacinės instancijos teismas panaikina ir pakeičia nuosprendį ar nutartį, vadovaudamasis šio kodekso 369 straipsnyje nustatytais pagrindais.

Apskųsti įsiteisėjusį teismo nuosprendį ar nutartį, remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 369 straipsnyje numatytais pagrindais, turi teisę prokuroras, nukentėjusysis, jo atstovas, nuteistasis, jo gynėjas ir atstovas pagal įstatymą, išteisintasis, jo gynėjas ir atstovas pagal įstatymą (LR BPK 367 str.). Įsiteisėjęs teismo nuosprendis ar nutartis apskundžiami kasaciniu skundu (LR BPK 368 str.). Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 369 straipsnį įsiteisėjęs nuosprendis ar nutartis apskundžiami ir bylos nagrinėjamos kasacine tvarka, jeigu: 1) netinkamai pritaikytas baudžiamasis įstatymas; 2) padaryta esminių šio kodekso (LR BPK) pažeidimų. Apskųsti įsiteisėjusį nuosprendį ar nutartį leidžiama per 3 mėnesius nuo jų įsiteisėjimo dienos (LR BPK 370 str.). Pakartotiniai kasaciniai skundai nepriimami ir nenagrinėjami (LR BPK 367 str.). Nagrinėdamas kasacinę bylą, teismas gali pritaikyti lengvesnę nusikalstamą veiką numatantį įstatymą arba nutraukti baudžiamąją bylą (LR BPK 376 str.). Teismas, išnagrinėjęs kasacinę bylą, gali priimti nutartį panaikinti nuosprendį bei paskesnes teismų nutartis ir bylą nutraukti (LR BPK 382 str.).

Asmeniui, kuris teismo reabilituotas, turi būti nedelsiant grąžintos visos jo teisės. Jis gali pasinaudoti galimybėmis ir garantijomis, kurias numato Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.272 straipsnis. Pagal jį žalą, atsiradusią dėl neteisėto nuteisimo, neteisėto suėmimo kardomosios priemonės taikymo tvarka, neteisėto sulaikymo, neteisėto procesinės prievartos priemonių pritaikymo, neteisėto administracinės nuobaudos – arešto – paskyrimo, atlygina valstybė visiškai, nepaisant ikiteismi-

nio tyrimo pareigūnų, prokuratūros pareigūnų bei teismo kaltės. Be turtinės žalos, atlyginama ir neturtinė žala.

2002 m. gegužės 21 d. Lietuvos Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo įstatymas Nr. IX–895 (Žin., 2002, Nr. 56–2228) „nustato asignavimų žalai, atsiradusių dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginti naudojimą, žalos, atsiradusios dėl neteisėto nuteisimo, neteisėto kardomojo kalinimo (suėmimo), neteisėto sulaikymo, neteisėto procesinių prievartos priemonių pritaikymo, neteisėto administracinės nuobaudos – arešto paskyrimo, atlyginimą ne teismo tvarka, taip pat valstybės regreso (atgręžtinio reikalavimo) teisės į žalą padariusį asmenį įgyvendinimo tvarką “ (1 str.).

22.4.

Nuteistųjų atleidimas nuo teismo paskirtos bausmės atlikimo dėl naujojo baudžiamojo įstatymo, kuris panaikina veikos nusikalstamumą, švelnina bausmę arba kitokiu būdu palengvina nusikalstamą veiką padariusio asmens teisinę padėtį

Paleidimas dėl naujojo baudžiamojo įstatymo, kuris panaikina veikos nusikalstamumą, švelnina bausmę arba kitokiu būdu palengvina nusikalstamą veiką padariusio asmens teisinę padėtį, – tai trečioji atleidimo nuo bausmės grupė.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3 straipsnio 2 dalis nustato: „Veikos nusikalstamumą panaikinantis, bausmę švelninantis arba kitokiu būdu nusikalstamą veiką padariusio asmens teisinę padėtį palengvinantis baudžiamasis įstatymas turi grįžtamąją galią, t. y. taikomas iki tokio įstatymo įsigaliojimo nusikalstamą veiką padariusiems asmenims, taip pat atliekantiems bausmę bei turintiems teistumą asmenims“.

Jeigu baudžiamajame įstatyme panaikinamas koks nors straipsnis, numatantis konkrečią nusikalstamos veikos sudėtį, dekriminalizuojant veiką, visi nuteistieji pagal tą baudžiamojo įstatymo straipsnį turi būti atleisti nuo bausmės vykdymo (atlikimo). Kitas atvejis, kai baudžiamasis įstatymas išplečia lygtinio atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą taikymo galimybę, apimant didesnį nuteistųjų skaičių. Šis insti-

tutas paliečia ir tuos nuteistuosius, atliekančius terminuoto laisvės atėmimo bausmę, kuriems anksčiau jis negalėjo būti taikomas. Galimas atvejis, kai kai kurių Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso straipsnių, nustatančių baudžiamąją atsakomybę už konkrečias nusikalstamas veikas, sankcijų, kuriose numatytas laisvės atėmimas, maksimalios ribos sumažinamos. Tokiu atveju tie nuteistieji, kurie atliko tą dalį laisvės atėmimo bausmės, paleidžiami kaip atlikę bausmę asmenys. Taip pat nuteistieji paleidžiami iš laisvės atėmimo vietų, kai baudžiamojo įstatymo kai kurių straipsnių sankcijose laisvės atėmimas pakeičiamas kitomis bausmių rūšimis. Pavyzdžiui, galima nurodyti kai kurias 2002 m. spalio 29 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII–1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX–785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX–994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymo Nr. IX–1162 (Žin., 2002, Nr. 112–4970; 2003, Nr. 68–3071) nuostatas. Štai šio įstatymo 10 straipsnio (Bausmės vykdymo tęstinumas, jos pakeitimas, suderinimas ir bausmės skyrimas, kai nusikalstama veika pagal naująjį Baudžiamąjį kodeksą neperkvalifikuojama) ir 10^1 straipsnio (Bausmės skyrimas perkvalifikavus nusikalstamą veiką pagal naująjį Baudžiamąjį kodeksą) nuostatos:

1. Kai asmeniui už nusikalstamą veiką, padarytą iki 2003 m. gegužės 1 d., paskirta turto konfiskavimo bausmė ir ta veika pagal naująjį Baudžiamąjį kodeksą neperkvalifikuojama, ši bausmė suderinama su naujojo Baudžiamojo kodekso 72 straipsnio reikalavimais (t. y. pakeičiama baudžiamojo poveikio priemone – *aut. pastaba*).

2. Kai asmuo už nusikalstamą veiką, padarytą iki 2003 m. gegužės 1 d., atlieka laisvės atėmimo bausmę, o naujasis Baudžiamasis kodeksas už tą veiką numato su laisvės atėmimu nesusijusią bausmę, nusikalstama veika perkvalifikuojama pagal naująjį Baudžiamąjį kodeksą ir skiriama naujajame Baudžiamajame kodekse numatyta bausmė. Tokiu atveju į paskirtą bausmę įskaitoma atliktos laisvės atėmimo bausmės dalis pagal naujojo Baudžiamojo kodekso 65 straipsnyje nustatytas vienos bausmės keitimo kitomis bausmėmis taisykles. Kai asmeniui skiriama bausmė, kuri pagal naujojo Baudžiamojo kodekso 65 straipsnį į laisvės atėmimo bausmę nekeičiama, atsižvelgiama į atliktos laisvės atėmimo bausmės dalį ir atitinkamai švelninama paskirta bausmė arba asmuo atleidžiamas nuo bausmės atlikimo.

22.5.

Nuteistųjų lygtinis paleidimas iš pataisos įstaigų

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 157 straipsnį, laisvės atėmimo bausmę pataisos įstaigose atliekantys asmenys, kuriuos įmanoma toliau taisyti neizoliuotus nuo visuomenės, bet prižiūrimus, gali būti lygtinai paleisti iš pataisos įstaigų. Nutartį lygtinai paleisti iš pataisos įstaigos priima vietovės, kurioje yra nuteistojo pataisos įstaiga, apylinkės teismas pagal bausmę vykdančios institucijos teikimą, jeigu nuteistasis yra įsipareigojęs doru elgesiu ir stropiu darbu įrodyti, kad pasitaisys.

Gali būti lygtinai paleisti iš pataisos įstaigų:

1) asmenys, nuteisti laisvės atėmimu iki 6 metų įskaitytinai už dėl neatsargumo padarytus nusikaltimus, nepilnamečiai, nėščios moterys, taip pat asmenys, turintys vaikų iki 7 metų arba 2 ir daugiau nepilnamečių vaikų (jei jiems neapribota tėvų valdžia), – kai jie yra faktiškai atlikę ne mažiau kaip vieną trečdalį paskirtos laisvės atėmimo bausmės;

2) asmenys, laikomi pataisos namuose lengvosios grupės sąlygomis, – kai jie yra faktiškai atlikę ne mažiau kaip pusę paskirtos laisvės atėmimo bausmės;

3) asmenys, laikomi pataisos namuose paprastosios grupės sąlygomis, – kai jie yra faktiškai atlikę ne mažiau kaip du trečdalius paskirtos laisvės atėmimo bausmės;

4) asmenys, laikomi kalėjime paprastosios grupės sąlygomis, taip pat pavojingi recidyvistai, – kai jie yra faktiškai atlikę ne mažiau kaip tris ketvirtadalius paskirtos laisvės atėmimo bausmės.

Teismas, lygtinai paleisdamas nuteistąjį iš pataisos įstaigos, nustato vieną arba kelias iš šių pareigų:

1) draudimą išeiti iš namų tam tikru laiku, jei tai nesusiję su darbu;

2) draudimą lankytis tam tikrose vietose, jei tai nesusiję su darbu;

3) draudimą išvykti ilgiau kaip 7 paroms už gyvenamosios vietos rajono ribų be leidimo;

4) pareigą registruotis pataisos inspekcijoje nuo vieno iki 4 kartų per mėnesį;

5) pareigą gydytis nuo alkoholizmo, narkomanijos, toksikomanijos ar venerinės ligos, jei lygtinai paleidžiamas asmuo sutinka.

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 158 straipsnį, **lygtinai iš pataisos įstaigų nepaleidžiami:**

1) asmenys, nuteisti už nusikaltimus Lietuvos valstybės nepriklausomybei, teritorijos vientisumui ir konstitucinei santvarkai;

2) asmenys, kuriems mirties bausmė malonės arba amnestijos tvarka pakeista laisvės atėmimu iki gyvos galvos, taip pat laisvės atėmimu iki gyvos galvos nuteisti asmenys;

3) asmenys, kurie neatlikę visos teismo paskirtos laisvės atėmimo bausmės buvo anksčiau lygtinai atleisti nuo šios bausmės prieš terminą ir neatliktos bausmės dalies metu vėl padarė tyčinį nusikaltimą;

4) asmenys, nuteisti už tyčinius nusikaltimus, padarytus pataisos įstaigose;

5) asmenys, laikomi kalėjime ar pataisos namuose drausmės grupės sąlygomis.

Lygtinai paleisti iš pataisos įstaigų asmenys į savo gyvenamąją vietą vyksta valstybės lėšomis savarankiškai. Šiais atvejais teismas, kuris priėmė nutartį lygtinai paleisti nuteistąjį iš pataisos įstaigos, nusiunčia nuteistojo gyvenamosios vietos pataisos inspekcijai potvarkį dėl nutarties vykdymo (LR BVK 159 str.).

Lygtinai paleisti iš pataisos įstaigų asmenys turi Lietuvos Respublikos piliečiams ir užsieniečiams įstatymų numatytas teises ir pareigas su šiais apribojimais (LR BVK 160 str.):

1) darbingi asmenys privalo per 15 dienų nuo paleidimo įsidarbinti arba užsiregistruoti darbo biržoje ir pranešti apie tai pataisos inspekcijai;

2) asmenims gali būti uždrausta išeiti iš namų tam tikru laiku arba lankytis tam tikrose vietose, jeigu tai nesusiję su darbu;

3) asmenims gali būti uždrausta išvykti ilgiau kaip 7 paroms už gyvenamosios vietos rajono ribų be leidimo. Leidimą išvykti ilgesniam laikui šiuo atveju duoda nuteistąjį prižiūrinčios pataisos inspekcijos vadovas;

4) asmenims gali būti nustatyta pareiga registruotis pataisos inspekcijoje nuo vieno iki 4 kartų per mėnesį. Kiek kartų registruotis pirmaisiais trimis mėnesiais po paleidimo, nustato teismas, vėliau – pataisos inspekcijos vadovas, atsižvelgdamas į paleisto nuteistojo elgesį.

Lygtinai paleistų iš pataisos įstaigų asmenų priežiūrą atlieka pataisos inspekcijos (LR BVK 163 str.).

Pataisos inspekcija atvykusį lygtinai paleistą nuteistąjį įrašo į savo įskaitą. Jam išaiškinamos teismo nustatytos pareigos (pareigų) vykdymo sąlygos ir tvarka, atsakomybė už vengimą jas vykdyti ir pasekmės už teisės aktų reikalavimų pažeidimus. Iš lygtinai paleistojo paimamas rašytinis paaiškinimas, kuriame patikslinama jo gyvenamoji vieta ir darbovietė. Apie įrašytąjį į įskaitą pataisos inspekcija raštu praneša migracijos tarnybai ir teritoriniam policijos komisariatui. Pranešime teritoriniam policijos komisariatui įrašomas lygtinio paleidimo terminas, teismo lygtinai paleistajam paskirtos pareigos ir prašoma apie policijos nustatytus šio asmens teisės pažeidimus ar paskirtų pareigų pažeidimus informuoti inspekciją, o ne rečiau kaip kartą per ketvirtį atsiųsti raštišką pranešimą apie jo elgesį ir pareigų laikymąsi. Pirmojo pokalbio metu nuteistajam duodamas siuntimas į darbo biržą, o jeigu reikia, – į socialinės globos tarnybą dėl pašalpos skyrimo arba į nakvynės namus. Individualus darbas su lygtinai paleistais iš pataisos įstaigų nuteistaisiais fiksuojamas pažymose ir paaiškinimuose, kurie kaupiami asmens bylose. Juose turi būti informacija apie asmens, įrašyto į pataisos inspekcijos įskaitą, elgesį, teismo skirtų pareigų vykdymą, materialines ir buitines sąlygas, interesus, draugus, laisvalaikį, suteiktą socialinę pagalbą ir kita. Nuteistajam dirbant (įsidarbinus), apie tai, kad jis yra lygtinai paleistas iš pataisos įstaigos ir prižiūrimas, raštiškai informuojama darbovietė, kuriai siūloma pataisos inspekcijai pranešti apie visus prižiūrimo asmens padarytus darbo drausmės pažeidimus.

Lygtinai paleistam iš pataisos įstaigos asmeniui, kuris pažeidžia darbo drausmę arba viešąją tvarką, gali būti taikoma Lietuvos Respublikos įstatymų numatyta drausminė ar administracinė atsakomybė (LR BVK 161 str.).

Lygtinai paleistiems iš pataisos įstaigų asmenims už dorą elgesį, stropų darbą, o nepilnamečiams – ir už gerą mokymąsi pataisos inspekcijos vadovas gali skirti šias paskatinimo priemones: 1) padėką; 2) paskirtos nuobaudos panaikinimą prieš terminą; 3) prašyti teismą panaikinti vieną arba kelias Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 157 straipsnio 5 dalyje numatytas pareigas. Darbingiems lygtinai paleistiems iš pataisos įstaigų asmenims, kurie pažeidinėja darbo drausmę, taip pat

lygtinai paleistiems asmenims, kurie pažeidinėja viešąją tvarką ar jiems nustatytas pareigas, pataisos inspekcijos vadovas gali skirti poveikio priemones – įspėjimą arba papeikimą (LR BVK 162 str.).

Jeigu darbingas lygtinai paleistas iš pataisos įstaigos asmuo vengia dirbti arba nuolat ar piktybiškai pažeidinėja darbo drausmę, taip pat jeigu lygtinai paleistas iš pataisos įstaigos asmuo nuolat pažeidinėja ar itin piktybiškai pažeidžia viešąją tvarką ar jam nustatytas pareigas, policija, siekdama užkirsti kelią vengimui vykdyti teismo nutartį, jį gali sulaikyti ne ilgiau kaip penkioms paroms. Pataisos inspekcija gali perduoti medžiagą teismui, kad būtų sprendžiama dėl tokio asmens pasiuntimo į pataisos įstaigą atlikti likusią laisvės atėmimo bausmės dalį. Jeigu dėl nežinomų priežasčių ilgiau kaip 3 paras darbingo lygtinai paleisto iš pataisos įstaigos asmens nėra darbe ar jeigu toks asmuo nustatytu laiku nesugrįžo į darbo vietą iš atostogų ar komandiruotės, darbdavys privalo tuoj pat pranešti apie tai pataisos inspekcijai. Itin piktybiškų viešosios tvarkos ir nustatytų pareigų pažeidimų sąrašą sudaro Teisingumo ministerija (LR BVK 161 str.).

Policija organizuoja ir atlieka lygtinai paleistų iš pataisos įstaigų asmenų, kurių buvimo vieta nežinoma, paiešką (LR BVK 163 str.).

Pratimai

1 pratimas. Nuteistasis A. Tomkus teismo nutartimi lygtinai paleistas iš pataisos įstaigos. Pataisos įstaigos administracijai nuteistasis A. Tomkus pareiškė, kad į Rokiškį, kur gyveno iki nuteisimo laisvės atėmimu, jis nevyks, bet vyks pas savo draugę, su kuria jis susipažino laiškais, atlikdamas bausmę, į Vilnių. Pataisos įstaigos administracija teismo nutartyje, kurios pagrindu turi būti lygtinai paleistas A. Tomkus perskaitė, kad teismas nustatė jam pareigą – draudimą išeiti iš namų tam tikru laiku, jei tai nesusiję su darbu. Pataisos įstaigos administracija primygtinai reikalavo, kad A. Tomkus vyktų į Rokiškį. Šis nepakluso.

1. Kaip turi pasielgti pataisos įstaigos administracija ir nuteistasis A. Tomkus?

2. Pagrįskite šių ginčo šalių pozicijas teisės aktais.

2 pratimas. Teismas, lygtinai paleisdamas nuteistąjį T. Morkų iš pataisos namų, nustatė jam šias pareigas:

1) draudimą išeiti iš namų tam tikru laiku, jei tai nesusiję su mokymusi;

2) draudimą lankytis tam tikrose vietose, jei tai nesusiję su darbu;

3) atlyginti nukentėjusiajam padarytą materialinę žalą;

4) pareigą registruotis policijos komisariate penkis kartus per dvi savaites;

5) draudimą išvykti ilgiau kaip 10 parų už gyvenamosios vietos rajono ribų be leidimo;

6) pareigą gydytis nuo tuberkuliozės, nors T. Morkus su tuo teisme nesutiko.

1. Ar padarė, o jei padarė – tai kokius Baudžiamojo kodekso ir Bausmių vykdymo kodekso pažeidimus teismas, nustatydamas pareigas lygtinai paleidžiamam iš pataisos įstaigos T. Morkui?

2. Kiek pareigų gali nustatyti lygtinai paleidžiamam iš pataisos įstaigos nuteistajam teismas?

3 pratimas. Nuteistasis A. Raudonis, atliekantis 7 metų laisvės atėmimo bausmę, pakartotinai parašė malonės prašymą Lietuvos Respublikos Prezidentui. Būrio viršininkas (socialinis darbuotojas) A. Raudoniui paaiškino, kad jo pirmasis prašymas buvo Malonės komisijos svarstytas prieš 6 mėnesius, jam malonę suteikti atsisakyta, tad pakartotinai siųsti tokį prašymą galima praėjus ne mažiau kaip vieneriems metams. A. Raudonis tokiai būrio viršininko nuomonei prieštaravo, sakė, kad tai yra žmogaus teisių pažeidimas ir dėl to rašysiąs skundą Europos žmogaus teisių teismui.

1. Paaiškinkite nuteistųjų malonės prašymų teikimo, nagrinėjimo ir vykdymo tvarką.

2. Kokiais atvejais nuteistieji turi teisę kreiptis į Europos žmogaus teisių teismą?

3. Ar teisingai pasielgė būrio viršininkas šioje situacijoje?

4 pratimas. 2002 m. gruodžio 18 d. Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba gavo R. Barausko, atliekančio bausmę Vilniaus sustiprintojo režimo pataisos darbų kolonijoje (1-uosiuose pataisos namuose), skundą dėl galimo Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo 3 straipsnio 1 punkto prieštaravimo 2002 m. lapkričio 7 d. Lietuvos Respublikos įstatymui dėl amnestijos pažymint Lietuvos Respublikos Konstitucijos dešimties metų sukaktį. Skundėjas nurodė, kad jis yra vienišas tėvas (žmona – vaiko motina yra mirusi), turintis

vaiką iki 18 metų amžiaus, tačiau jam amnestijos akto nuostatos netaikomos. Nuteistojo R. Barausko nuomone, Amnestijos įstatymo 1 straipsnio 1 dalies 1 punkte numatytas atleidimas nuo bausmės nėščioms moterims ir motinoms, auginančioms iki 18 metų vaiką, yra akivaizdi diskriminacija dėl lyties, kadangi ši nuostata netaikoma jam, kaip tėvui, turinčiam vaiką iki 18 metų amžiaus.

Kokį teisinį sprendimą priimtumėte šioje situacijoje atsižvelgdami į tai, kad įstatymas dėl amnestijos yra vienkartinis ir skirtas apibrėžtai asmenų kategorijai?

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89–2741: 3, 77–79, 94 str.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37–1341: 367–370, 376, 382, 383 str.
3. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 157–163, 176–179 str.
4. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos akto. 2000 m. balandžio 11 d. Nr. VIII–1619 // Valstybės žinios. 2000, Nr. 35–973.
5. Lietuvos Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo įstatymas. 2002 m. gegužės 21 d. Nr. IX–895. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 56–2228: 1 str.
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII–1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX–785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX–994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas. 2002 m. spalio 29 d. Nr. IX–1162. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 112–4970: 10, 10^1 str.
7. Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. kovo 25 d. dekretas Nr. 29 „Dėl Malonės komisijos sudarymo ir jos nuostatų“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 30–1242.
8. Teisingumo ministro 2003 m. balandžio 17 d. įsakymas Nr. 107 „Dėl Pataisos inspekcijų pareigūnų įgaliojimų, skiriant nuteistiesiems, atliekantiems viešų darbų ir laisvės apribojimo bausmes, bei lygtinai paleistiems iš pataisos įstaigų paskatinimo priemones ir nuobaudas, bei jų skyrimo tvarkos, paleistų iš laisvės atėmimo vietų asmenų itin piktybiškų viešosios tvarkos ir nustatytų pareigų pažeidimų sąrašo ir Pataisos

inspekcijų darbo tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 40–1856.
9. Уголовно–исполнительное право: учебник, 2–ое издание / ред. В. И. Селиверстов. – Москва: Юристъ, 2001. С. 425–435.

Papildoma literatūra

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014: 32 str.
2. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos pažymint Lietuvos Respublikos Konstitucijos dešimties metų sukaktį. 2002 m. lapkričio 7 d. Nr. IX–1182 // Valstybės žinios. 2002, Nr. 112–4981.

23. NUTEISTŲJŲ PALEIDIMO IŠ LAISVĖS ATĖMIMO VIETŲ TVARKA

23.1.

Nuteistųjų paleidimo iš laisvės atėmimo vietų reikšmė ir rengimo paleidimui tvarka

Nuteistieji, kurie laisvės atėmimo vietose praleido tam tikrą, o kartais – ilgą laiką, buvo fiziškai izoliuoti nuo visuomenės, arba nuteistieji, kurie nors ir atliko bausmę palengvinto režimo pataisos įstaigose, pavyzdžiui, atvirose kolonijose, tačiau toli nuo šeimos, artimųjų, giminaičių, buvusios darbovietės ir aplinkos, prie kurios jie buvo pripratę, turi problemų dėl socialinių ryšių. Kartais šie ryšiai būna nutrūkę. Todėl nuteistųjų paleidimui iš laisvės atėmimo vietų pataisos įstaigų ir areštinių administracijos rengiasi iš anksto, vykdydamos atitinkamas šių asmenų parengimo paleidimui priemones.

Pagal Europos kalinimo įstaigų taisyklių 88 taisyklę kalinių, kuriems buvo paskirtos ilgos bausmės, atžvilgiu reikėtų imtis priemonių, užtikrinančių jų grįžimo į visuomenę laipsniškumą. Šį tikslą galima pasiekti organizuojant išankstinio paleidimo režimą toje pačioje arba kitoje atitinkamoje įstaigoje arba paleidimą taikant tam tikrą priežiūrą, kartu teikiant veiksmingą socialinę pagalbą.

Bendrąja prasme nuteistieji paleisti iš laisvės atėmimo vietų rengiant visą bausmės vykdymo (atlikimo) laiką. Nuteistasis įgyja specialybę, gauna darbinius įgūdžius, kelia bendrojo lavinimo lygį – visa tai jam paleidus iš laisvės atėmimo vietos palengvins darbo paieškas, padės geriau organizuoti savo buitį. Pasimatymai, laiškai, telefoniniai pokalbiai, pašto bei perduodami siuntiniai padeda išsaugoti socialinius ryšius su šeima ir kitais artimaisiais, padeda nenutraukti santuokos. Kad tai svarbu, matyti iš to, kad atliekant laisvės atėmimo bausmę išyra kas trečio nuteistojo vyro ir kas antros nuteistosios moters šeima.

Nuteistų ir grįžusių iš kardomojo kalinimo vietų pataisos darbų ir socialinės reabilitacijos įstaigų asmenų socialinės adaptacijos 2001–2004 metų programos, patvirtintos Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. spalio 25 d. nutarimu Nr. 1179 (Žin., 1999, Nr. 91–2676, Nr. 108–3152), 16 punktas nustato: „Socialinę adaptaciją reikėtų pradėti įkalinimo įstaigose, tam būtina steigti socialinių darbuotojų etatus, rūpintis kalinių švietimu, perkvalifikavimu, užimtumu, socialiniu orientavimu ir doroviniu švietimu. Turėtų būti rengiami kursai ir pareigūnams, ir kaliniams, pavyzdžiui, remiantis Švedijos patirtimi, kursai, kuriuose kaliniai būtų mokomi prisitaikyti prie dienotvarkės, atgauti sugebėjimą dirbti kolektyve“.

Sudėtine Nuteistųjų integracijos į visuomenę programos, vykdomos kiekvienoje pataisos įstaigoje, dalimi yra **Asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, teisinio ir socialinio švietimo programa.** Šią programą paprastai rengia Kalėjimų departamentas prie Teisingumo ministerijos. Šios programos tikslas – suteikti asmenims, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, teisinių ir socialinių žinių, kad jie galėtų adaptuotis nuolat kintančioje visuomenėje ir sugebėtų teisėtais būdais tenkinti savo socialinius poreikius. Vykdant Asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, teisinio ir socialinio švietimo programą, siekiama ugdyti dalyvaujančių nuteistųjų gyvenimo įgūdžius – gebėjimą prisitaikyti visuomenėje ir pozityviai elgtis, suteikti asmeniui brandaus savarankiško gyvenimo pagrindus ir padėti jam tobulinti pozityvius gebėjimus visą gyvenimą. Nuo 1997 m. pradžios iki 2001 m. lapkričio 1 d. iš Lietuvos laisvės atėmimo vietų paleisti 30 046 asmenys, iš jų – 11 672 (39 procentai) atlikę laisvės atėmimo bausmę, 13 506 (45 procentai) lygtinai paleisti iš laisvės atėmimo vietų. Praktika rodo, kad apie 90 procentų visų paleistųjų ieško vienokios ar kitokios paramos kreipdamiesi į savivaldybių globos ir rūpybos skyrius, darbo biržas, kitas institucijas. Darytina išvada, kad asmenys, paleisti iš laisvės atėmimo vietų, iš principo žino apie egzistuojančią socialinės apsaugos sistemą ir linkę ja naudotis, tačiau nemaža jų dalis nesupranta konkrečios institucijos funkcijų, neįvertina jos galimybių arba, priešingai, – reikalauja daugiau, negu priklauso pagal įstatymus, tikisi išskirtinių teisių ir lengvatų, realiai nesuvokdami savo teisinio statuso. Vykdant Asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, teisinio ir socialinio švietimo programą, rengiami paleisti nuteistieji bendrais bruožais supažindinami su Lietu-

vos Respublikos teisine sistema ir detaliai su šios sistemos kontekste galiojančiais įstatymais ir kitais teisės aktais, aktualiais paleistam iš laisvės atėmimo vietos asmeniui, taip pat su institucijomis, realizuojančiomis minėtų teisės aktų nuostatas. Ši programa vykdoma užsiėmimų forma, ne didesnėmis kaip 15 nuteistųjų grupėmis. Užsiėmimuose dalyvauja nuteistieji, kuriems liko 1–1,5 mėnesio iki bausmės pabaigos arba iki galimybės taikyti lygtinį atleidimą nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, arba lygtinį paleidimą iš pataisos įstaigos. Užsiėmimų trukmė – 4 savaitės: po 2 akademines valandas kartą per savaitę. Nuteistieji dalyvauja užsiėmimuose savanoriškumo principu. Savo sutikimą dalyvauti šioje programoje nuteistasis, kurį rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietos, patvirtina raštišku prašymu, kuris įsiuvamas į jo asmens bylą, o Individualaus darbo su nuteistuoju knygelėje daromi atitinkamo turinio įrašai. Šis faktas gali atsispindėti nuteistojo charakteristikoje. Programos dalyviams išdalijama atitinkama medžiaga, užsiėmimų planai–grafikai ir išaiškinama jų organizavimo tvarka. Grupių vadovai parengia užsiėmimų planus–konspektus, kuriuos tvirtina už teisinio ir socialinio švietimo užsiėmimų organizavimą atsakingas pareigūnas. Planai–konspektai koreguojami atsižvelgiant į teisinės ir metodinės bazės pokyčius.

Pagal Europos kalinimo įstaigų taisyklių 89 taisyklę, kalinimo įstaigos administracija turėtų glaudžiai bendradarbiauti su socialinėmis tarnybomis, padedančiomis paleistiems kaliniams naujai įsitvirtinti visuomenėje, ypač daug dėmesio skiriant šeimai ir darbinei veiklai. Patvirtintiems socialinių tarnybų darbuotojams turi būti leidžiama patekti į įstaigą ir bendrauti su kaliniais, siekiant visapusiškai parengti kalinius išeiti į laisvę bei įgyvendinti pagalbos, teikiamos paleidus į laisvę, programą.

23.2.

Nuteistųjų paleidimo iš pataisos įstaigų ir areštinių teisiniai pagrindai, paleidimo tvarka ir materialinis aprūpinimas. Pataisos įstaigos (areštinės) administracijos veiksmai nuteistajam mirus

Teisiniai pagrindai paleisti nuteistuosius iš pataisos įstaigų ir areštinių yra:

1) teismo nuosprendis – nuteistiesiems, visiškai atlikusiems terminuoto laisvės atėmimo arba arešto bausmę, taip pat nuteistiesiems, kuriems laisvės atėmimas arba areštas pakeistas kita bausme, taip pat nuteistiesiems, kurių atžvilgiu priimtas išteisinamasis nuosprendis;

2) teismo nutartis – nuteistiesiems, lygtinai paleidžiamiems iš pataisos įstaigų arba lygtinai atleidžiamiems nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, arba nuteistiesiems, kuriems neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalis pakeista švelnesne bausme;

3) amnestijos komisijos sprendimas – nuteistiesiems, kurie iš pataisos įstaigų ar areštinių paleidžiami įstatymo dėl amnestijos akto pagrindu;

4) Respublikos Prezidento dekretas – nuteistiesiems, kurie atleidžiami nuo likusios laisvės atėmimo arba arešto bausmės.

Dėl nuteistųjų paleidimo iš pataisos įstaigos ar areštinės tarp administracijos ir paleidžiamųjų atsiranda kai kurios teisės ir jas atitinkančios pareigos, kurios, viena vertus, atsiranda bausmių vykdymo pasibaigus teisiniams santykiams, o kita vertus, – dėl valstybės rūpesčio dėl paleidžiamų iš laisvės atėmimo vietų asmenų tolesnio likimo, kuris priklausys nuo to, ar sugebės paleistieji savo gyvenimo tikslų siekti teisėtais būdais ir priemonėmis. Santykiai, susiję su nuteistųjų paleidimu iš pataisos įstaigų ir areštinių, reguliuojami Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 159, 180–182 straipsniais bei kitais teisės aktais ir daugiausia išreiškiami pataisos įstaigų ir areštinių administracijų pareigomis šioje srityje. Paleidžiamų nuteistųjų pareiga yra grąžinti bausmės vykdymo institucijos administracijai inventorių ir kitus daiktus bei reikmenis, kuriais jie naudojosi atlikdami bausmę ir kurie yra šios institucijos nuosavybė.

Atlikę laisvės atėmimo ir arešto bausmes nuteistieji paleidžiami paskutinės bausmės laiko dienos pirmoje pusėje, o kitais pagrindais paleidžiami – tą dieną, kurią bausmės vykdymo institucija gauna reikiamus dokumentus. Jeigu dokumentai gaunami likus ne daugiau kaip trims valandoms iki darbo dienos pabaigos, nuteistasis paleidžiamas kitos dienos rytą. Mėnesiais skaičiuojamos bausmės laikas pasibaigia atitinkamą paskutinio bausmės mėnesio dieną, o jeigu tas mėnuo atitinkamos dienos neturi, – paskutinę to mėnesio dieną (LR BVK 180 str.). Bausmės laiko pabaigos diena nustatoma atsižvelgiant į paskutinio mėnesio dienų skaičių, pavyzdžiui: bausmės pradžia – 2002 m. sausio 22 d., bausmės terminas – 2 metai ir 2 mėnesiai 15 dienų, bausmės pabaiga turi būti 2004 m. balandžio 6 d., nes kovo mėnuo turi 31 dieną.

Jeigu bausmės laikas pasibaigia poilsio arba šventės dieną, nuteistasis paleidžiamas dieną, kuri eina prieš poilsio arba šventės dieną (LR BVK 180 str.).

Europos kalinimo įstaigų taisyklių 89 taisyklė rekomenduoja imtis specialių priemonių, užtikrinančių, kad paleidžiami kaliniai būtų aprūpinti tinkamais dokumentais ir asmens liudijimais, padėti jiems surasti tinkamą gyvenamąjį plotą ir darbą. Taip pat juos reikia aprūpinti būtiniausiomis lėšomis, aprengti drabužiais, atitinkančiais klimato ir sezono reikalavimus, duoti pinigų kelionės tikslui pasiekti.

Pataisos įstaigos administracija ne vėliau kaip per 2 darbo dienas nuo teismo nutarties lygtinai paleisti nuteistąjį iš pataisos įstaigos gavimo privalo atsiskaityti su nuteistuoju ir išduoti jam rašytinį paliepimą išvykti į gyvenamąją vietą (LR BVK 159 str.).

Paleidžiamiems asmenims paleidimo dieną išduodami asmens dokumentai ir daiktai, asmeninėje sąskaitoje laikomi pinigai, taip pat bausmės atlikimą liudijantys dokumentai. Paleidžiamo asmens prašymu charakteristika išsiunčiama jo nurodytai institucijai. Bausmės vykdymo institucijos vadovas arba jo pavaduotojas privalo išaiškinti paleidžiamam asmeniui jo teises ir pareigas (LR BVK 180 str.).

Paleidžiamų iš pataisos įstaigų arba areštinių asmenų kelionės į jų gyvenamąją vietą išlaidas apmoka bausmę vykdžiusi institucija. Šie asmenys aprūpinami maisto produktais arba pinigais kelionei pagal nustatytas normas. Paleidžiami asmenys, kurie neturi pagal sezoną reikiamų drabužių, avalynės ir lėšų jiems įsigyti, drabužiais ir avalyne pagal sezoną aprūpinami nemokamai. Paleidžiamiems iš pataisos įstaigų asmenims gali būti skiriama vienkartinė negrąžinama iki vieno MGL dydžio pašalpa. Paleidžiamų asmenų kelionės išlaidų apmokėjimo, aprūpinimo maistu, drabužiais ir avalyne, taip pat vienkartinės negrąžinamos pašalpos skyrimo tvarką ir sąlygas nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Paleidžiamiems neįgaliems ir pagyvenusiems asmenims jų prašymu turi būti suteikta Lietuvos Respublikos teisės aktuose nustatyta socialinė parama. Neturinčius tėvų paleidžiamus nepilnamečius pataisos įstaigos ar areštinės administracija pasiunčia į internatus arba perduoda šeimos nariams, artimiesiems giminaičiams, kitiems asmenims globoti ar rūpintis (LR BVK 182 str.).

Paleidžiami nepilnamečiai pasiunčiami pas tėvus arba globėjus (rūpintojus) ar artimuosius giminaičius. Nepilnamečius privalo lydėti baus-

mės vykdymo institucijos darbuotojas, tėvai, globėjai (rūpintojai) arba artimieji giminaičiai (LR BVK 180 str.).

Laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigoje sergantis asmuo, kuriam reikalinga stacionarinė medicinos pagalba, paleidimo dieną jo rašytiniu sutikimu už valstybės lėšas pervežamas į valstybės ar savivaldybės asmens sveikatos priežiūros viešąją įstaigą. Apie pervežimą nedelsiant pranešama paleidžiamo ligonio sutuoktiniui, sugyventiniui arba artimiesiems giminaičiams. Laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigoje laikomas sunkiai sergantis asmuo, kurio paleidimo dieną pagal gydytojų išvadą negalima pervežti į valstybės ar savivaldybės asmens sveikatos priežiūros viešąją įstaigą, paliekamas laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigoje. Jeigu šis asmuo nesutinka pasilikti, pataisos įstaigos administracija privalo nedelsdama iškviesti Sveikatos apsaugos ministerijos ir Teisingumo ministerijos atstovus bei ligonio sutuoktinį, sugyventinį arba artimuosius giminaičius. Jeigu paleidžiamas asmuo ir toliau nesutinka pasilikti laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigoje, jo ir (arba) jo sutuoktinio, sugyventinio ar artimųjų giminaičių rašytiniu sutikimu pervežamas į valstybės ar savivaldybės asmens sveikatos priežiūros viešąją įstaigą ar kitą sveikatos priežiūros įstaigą (LR BVK 181 str.).

Sprendimų dėl užsieniečių įpareigojimo išvykti arba jų išsiuntimo iš Lietuvos Respublikos vykdymo tvarkos, patvirtintos Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. kovo 23 d. nutarimu Nr. 335 (Žin., 2000, Nr. 26–693), 11 punktas nustato, kad „Užsienietis, kuris atleistas nuo tolesnio bausmės atlikimo Lietuvos Respublikoje arba jis atliko laisvės atėmimo bausmę, arba jam paskirta bausmė, nesusijusi su laisvės atėmimu, išsiunčiamas iš Lietuvos Respublikos nedelsiant, jeigu nėra objektyvių aplinkybių, trukdančių įvykdyti sprendimą išsiųsti užsienietį iš Lietuvos Respublikos“.

Nuteistajam mirus, pataisos įstaigos ar areštinės administracija privalo:

1) nedelsdama apie tai pranešti pataisos įstaigos ar areštinės buvimo vietos prokurorui, o mirus nuteistajam laisvės atėmimu iki gyvos galvos – ir Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriui;

2) nedelsdama telefonu ar kitais įmanomais būdais apie tai pranešti nuteistojo sutuoktiniui ar sugyventiniui arba artimiesiems giminaičiams

ir informuoti, kokioje civilinės būklės aktus registruojančioje įstaigoje galės gauti mirties liudijimą;

3) per 3 dienas raštu pranešti pataisos įstaigos ar areštinės buvimo vietos civilinės būklės aktus registruojančiai įstaigai, kuri Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nustatyta tvarka įregistruoja mirtį ir išduoda mirties liudijimą;

4) per 3 darbo dienas išsiųsti raštą nuosprendį priėmusios pirmosios instancijos teismui ir prie šio teismo esančiai teritorinei prokuratūrai.

Nuteistojo palaikai laidojami kapinėse arba nuteistojo sutuoktinio, sugyventinio arba artimųjų giminaičių rašytiniu prašymu ir pataisos įstaigos ar areštinės direktoriaus leidimu atiduodami nurodytiems prašytojams.

Pratimai

1 pratimas. Pataisos namų administracija 2003 m. balandžio 2 d. paštu gavo tos pačios dienos Lietuvos Respublikos Seimo leidyklos leidinį „Valstybės žinios“, kuriose perskaitė Respublikos Prezidento dekretą „Suteikti malonę“. Pagal šį dekretą pataisos namuose atliekantis bausmę nuteistasis S. Poškus atleidžiamas nuo neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies. Tačiau pačio dekreto iš Ryšių ir informatikos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos pataisos namų administracija negavo. Nuteistasis S. Poškus reikalauja jį paleisti iš pataisos namų šiandien, t. y. 2003 m. balandžio 2 d.

1. Kaip turi pasielgti pataisos namų administracija?

2. Pagrįskite pataisos namų administracijos veiksmus teisės aktais.

2 pratimas. Nuteistasis M. Geruolis atliko jam teismo nuosprendžiu paskirtą 2 metų ir 3 mėnesių laisvės atėmimo bausmę ir turėjo būti paleistas 2003 m. birželio 28 d. (šeštadienį). Rengiant M. Geruolio paleidimo dokumentus, pagal išankstinį susitarimą tarp M. Geruolio ir K. Makausko suklastoti fotonuotraukas, 2003 m. birželio 26 d. nusifotografuoti atėjo M. Geruolio bendras K. Makauskas. Iš pataisos namų vietoj M. Geruolio buvo paleistas K. Makauskas. 2003 m. birželio 29 d. (sekmadienį) M. Geruolis atėjo į pataisos namų budinčio įstaigos direktoriaus padėjėjo tarnybines patalpas ir pareikalavo jį paleisti iš įstaigos, nes jam baigėsi bausmė dar vakar dieną.

1. Išnagrinėkite šį atvejį ir priimkite reikiamus sprendimus.

2. Kokia nuteistųjų paleidimo iš pataisos įstaigų tvarka?

3. Nurodykite paleidžiamų iš pataisos įstaigų asmenų identifikavimo tvarką.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 159, 180–182 str.
2. Europos kalinimo įstaigų taisyklės // Stalioraitis P. Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: LTA, 1999: 88, 89 taisyklės.
3. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. gruodžio 17 d.nutarimas Nr. 1438 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. spalio 25 d. nutarimo Nr. 1179 „Dėl Nuteistųjų ir grįžusių iš kardomojo kalinimo vietų, pataisos darbų ir socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų asmenų socialinės adaptacijos 1999–2003 metų programos patvirtinimo“ dalinio pakeitimo“ // Valstybės žinios. 1999, Nr. 108–3152.
4. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. kovo 23 d. nutarimas Nr. 335 „Dėl Sprendimų dėl užsieniečių įpareigojimo išvykti arba jų išsiuntimo iš Lietuvos Respublikos vykdymo tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2000, Nr. 26–693.
5. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. rugsėjo 24 d. įsakymas Nr. 4/07–174 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2001 m. gruodžio 27 d. įsakymo Nr. 112 „Dėl Asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, teisinio ir socialinio švietimo programos patvirtinimo“ pakeitimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 92–4182.

Papildoma literatūra

1. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 24 d. nutarimas Nr. 513 „Dėl Paleidžiamų iš pataisos įstaigų arba areštinių asmenų kelionės išlaidų apmokėjimo, aprūpinimo maistu, drabužiais ir avalyne, taip pat vienkartinės negrąžinamos pašalpos skyrimo tvarkos ir sąlygų“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 40–1832.
2. Teisingumo ministro 2003 m. birželio 18 d. įsakymas Nr. 182 „Dėl Areštinių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“.// Valstybės žinios. 2003, Nr. 68–3095. Taisyklių XLII, XLIII skyriai.

3. Teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 76–3498. Taisyklių L, LI skyriai.
4. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus ir Lietuvos policijos generalinio komisaro 2003 m. liepos 30 d. įsakymas Nr. 4/07–143/V–435 „Dėl pasikeitimo informacija tarp Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos laisvės atėmimo vietų bei pataisos inspekcijų ir aukštesnės bei žemesnės pakopos policijos komisariatų“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 77–3561.
5. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. rugsėjo 26 d. įsakymas Nr. 4/07–182 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų paleidimo iš kalinimo įstaigų parengiamojo darbo instrukcijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 92–4183.

24. ASMENŲ, PALEISTŲ IŠ LAISVĖS ATĖMIMO VIETŲ, SOCIALINĖ ADAPTACIJA

24.1.

Asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, socialinės adaptacijos samprata ir reikšmė

Socialinė adaptacija – tai asmens prisitaikymas prie socialinės aplinkos, įsisąmoninimas jai būdingų taisyklių, normų, socialinių pozicijų ir nuostatų, taip pat įgijimas įgūdžių, suteikiančių galimybę buvusiajam laisvės atėmimo vietose normaliai gyventi laisvų žmonių visuomenėje.

Yra daug veiksnių, objektyviai apsunkinančių adaptaciją asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų. Šie veiksniai yra prieštaringi. Viena vertus, jie turi teigiamai paveikti nuteistąjį, nes nuo viso baudžiamojo socialiai reabilituojančio pataisos proceso priklauso nusikalstamos veikos antimotyvacija, parodydamas, kad šios veikos išdava – tai atsiradę nemalonūs padariniai. Kita vertus – laisvės atėmimas neišvengiamai yra susijęs su daugeliu neigiamų socialinių padarinių tiek pačiam nuteistajam, tiek visai visuomenei. **Vienas iš tokių padarinių** – tai daugelio socialiai naudingų ryšių nutrūkimas su šeima, giminaičiais, pažįstamais asmenimis, darbovietės kolektyvu. Norint minimizuoti šių ryšių nutrūkimo padarinių poveikį, bausmių vykdymo įstatymas numato kompensacinio pobūdžio priemones – nuteistiesiems laisvės atėmimu neribojamas laiškų siuntimas ir gavimas, jie gauna pašto ir perduodamus siuntinius bei pasimatymus. Tačiau šios priemonės visiškai pakeisti reguliaraus ar nuolatinio bendravimo negali. **Kitas iš šių padarinių** – tai nuteistojo laisvės atėmimu apgyvendinimas su tokiais pačiais asmenimis kaip jis, t. y. su nusikaltėliais. Natūralu, kad tokia aplinka negali nedaryti neigiamo poveikio nuteistajam, ypač jeigu jis atlieka bausmę pirmą kartą ir apibūdinamas kaip nelabai socialiai ir moraliai žlugusi asmenybė. Kompensaci-

nės priemonės pasireiškia laikant atskirai arba izoliuotai pirmą kartą atliekančius laisvės atėmimo bausmę nuteistuosius nuo anksčiau šią bausmę atlikusių nuteistųjų. Vis dėlto šitaip skirstant, neatsižvelgiama į nuteistųjų individualias savybes, nes pavojingas nusikaltėlis gali turėti vieną teistumą, bet būti padaręs daug dar neatskleistų nusikalstamų veikų, o kitas nuteistasis taip pat gali turėti taip pat vieną teistumą, tačiau už nusikalstamą veiką, kuri buvo padaryta tam tikromis aplinkybėmis. Pirmasis nuteistasis laisvės atėmimu gali daryti didesnį neigiamą poveikį kitiems nuteistiesiems negu antrasis. Kita priežastis, apsunkinanti adaptaciją, yra susijusi su tuo, kad nuteistieji atpranta savarankiškai priimti sprendimus; visą gyvenimo laisvės atėmimo vietoje tvarką lemia jos administracijos sprendimai: nuteistieji neplanuoja savo biudžeto, neturi grynųjų pinigų, nesinaudoja visuomeniniu transportu, nesirūpina gyvenamąja patalpa, drabužiais, maisto produktais. Nuteistieji laisvės atėmimu tampa socialiai pasyvūs, jiems sunku spręsti buities problemas, su kuriomis susiduria paleisti iš laisvės atėmimo vietų.

Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimu Nr. IX–1383 „Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“ (Žin., 2003, Nr. 32–1318) patvirtintoje Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos 37–39 punktuose rašoma:

„37. Nemažą dalį nusikaltimų pakartotinai padaro asmenys, jau atlikę bausmę. Teistumas turi kuo mažiau socialiai neigiamai paženklinti asmenį, o bausmės atlikimas neturėtų būti veiksnys, ribojantis nuteistojo galimybes pasirinkti socialiai priimtiną gyvenimo būdą.

38. Siekiant sumažinti nusikaltimų recidyvą, turi būti tobulinama teistų asmenų socialinės adaptacijos sistema, kuri užtikrintų specializuotų socialinių paslaugų tokiems asmenims teikimą, padėtų prisitaikyti prie gyvenimo visuomenėje, atkurti turėtą ar įgyti aukštesnę visuomeninę padėtį.

39. Baigiantiems atlikti bausmę, išeinantiems iš įkalinimo įstaigų asmenims, ypač praradusiems socialinius ryšius, minėtų įstaigų administracija, o šiems grįžus iš įkalinimo įstaigų, – kitos atsakingos valstybės, apskričių, savivaldybių institucijos turi užtikrinti įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytų socialinių paslaugų teikimą (informacijos apie socialinės

paramos formas ir galimybes suteikimo, laikino apgyvendinimo, materialinės, psichologinės, medicininės, švietimo, konsultacinės paramos, mokymo, darbo paieškos ir kitų)“.

Norint palengvinti asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, socialinę adaptaciją, numatyta specialių normų sistema, kuri, viena vertus, padeda paleistiesiems spręsti svarbiausias problemas, kurių jie patys dažniausiai spręsti negali (įsidarbinti, susirasti būstą), o kita vertus, nustato socialinę kontrolę tų paleistųjų iš laisvės atėmimo vietų, iš kurių galima laukti kokių nors antivisuomeninių veiksmų, tarp jų ir naujų nusikalstamų veikų.

24.2.

Asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, socialinės adaptacijos problemos

Asmenys, anksčiau atlikę laisvės atėmimo bausmę, 1996 m. sudarė 29,7, o 1997 m. – 32,8 procento visų padariusių nusikaltimus asmenų. Į Lietuvos įkalinimo įstaigas 1997 m. pasiųsti 5039, o paleisti iš jų – 6127 asmenys. Apie 13 procentų paleistųjų – asmenys, kurie neturi būsto, o jų socialiniai ryšiai nutrūkę. Maždaug 8 procentai visų nuteistųjų atlikdami bausmę praranda socialinius ryšius. Tokie asmenys, neturėdami kur gyventi, darbo ir kitos reikiamos socialinės paramos, vėl nusikalsta ir grįžta į perpildytas įkalinimo įstaigas. Dėl to labai svarbi nuteistų ir grįžusių iš laisvės atėmimo vietų asmenų socialinė adaptacija, tačiau čia esama nemažai problemų.

Gyvenamojo būsto problema. Kai kuriose savivaldybėse įsteigti laikinojo gyvenimo (nakvynės) namai, tačiau vietų juose nepakanka. 1997 m. atlikto tyrimo duomenimis, prašymus apsigyventi nakvynės namuose 1996 m. pateikė 1078 asmenys, apgyvendinti tik 456 asmenys (42,3 proc.), kitoks gyvenamasis plotas suteiktas tik 66 asmenims iš 108. Lietuvoje 1999 m. buvo 15 nakvynės namų, kuriuose vienu metu galėjo gyventi apie 500 asmenų. Ypač sunku apgyvendinti moteris, nes ne visuose nakvynės namuose apgyvendinami ir vyrai, ir moterys. Be to, visi nurodytieji asmenys nori gyventi Vilniuje ar Kaune, o ne buvusioje gyvenamojoje vietoje.

Įdarbinimo problemos. Dauguma buvusių nuteistųjų nepageidauja

mokytis profesijos ar persikvalifikuoti, atsisako dirbti viešuosius ir remiamuosius darbus, dalyvauti grupinės darbo paieškos programose arba iš viso nenori dirbti. Jie registruojasi darbo biržoje todėl, kad to reikalauja pataisos inspekcijos ir policija bei kad gautų bedarbio pašalpą. Tai ypač būdinga keletą kartų teistiems asmenims. 1997 m. 3135 buvusius nuteistuosius (77 proc.) teko išbraukti iš darbo biržų įskaitos, nes jie paskirtu laiku į jas neatvyko. Į teritorines darbo biržas 1997 m. kreipėsi 4 tūkstančiai, 1998 m. – 4,2 tūkstančio asmenų, grįžusių iš laisvės atėmimo vietų. Darbo biržos specialių lengvatų atlikusiems bausmę asmenims neteikia, jie tik turi pirmenybę gauti darbo, kai pati birža finansuoja įsteigtas naujas darbo vietas. Sukurti darbo vietą vienam iš laisvės atėmimo vietos grįžusiam asmeniui valstybei per metus kainuoja apie 2 tūkst. litų. 1997 m. iš 4 tūkstančių tokių asmenų įdarbinta 817, kvotinėse darbo vietose – 263, 1998 – iš 4,2 tūkstančio – 1913 ir 231 asmenys. Pataisos įstaigose nepakankamai rūpinamasi asmenų socialine adaptacija, todėl išėjusieji į laisvę dažnai iš viso nesugeba bendrauti su darbdaviu. Dalis darbdavių nepalankiai žiūri į siūlomus įdarbinti buvusius nuteistuosius, dėl to dažnai kalti jie patys, mat prastai dirba, pažeidžia darbo drausmę, pridaro darbdaviams materialinių nuostolių. Dažnas buvęs nuteistasis mano, kad viešieji darbai truks tik savaitę ar net trumpiau, todėl atsisako juos dirbti. Beveik kiekvienas atlikęs bausmę asmuo nori susirasti nekvalifikuoto darbo – sargo, budėtojo, krovėjo. Ieškančios darbo moterys paprastai siunčiamos į siuvyklas, tačiau galinčios jas įdarbinti didelės įmonės mieliau pasirenka neteistas moteris.

Socialinės paramos bei sveikatos apsaugos problema. Socialinė parama grįžusiems iš laisvės atėmimo vietų asmenims geriausiai padėtų išgyventi recidyvinį nusikalstamumą. Paleistas iš pataisos įstaigos asmuo pirmiausia privalo per 2 mėnesius kreiptis į vietos savivaldos institucijas, kurios teritorijoje buvo registruotas, globos ir rūpybos skyrių. Čia jam gali būti suteikta socialinė parama: skiriama nedidelė vienkartinė pašalpa, jis apgyvendinamas nakvynės namuose (jeigu yra vietų), jam suteikiami talonai nemokamai maitintis, pasiūloma dirbti viešuosius darbus. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija 1997 m. surinko duomenis iš vietos savivaldos institucijų apie 1996–1997 m. suteiktą socialinę paramą nurodytiems asmenims. 1996 m. į rajonų (miestų) savivaldos institu-

cijų globos ir rūpybos skyrius kreipėsi 9674 asmenys (iki 1997 m. rugsėjo 1 d. – dar 6692 asmenys), grįžę iš laisvės atėmimo vietų. Iš jų: suteikta vienkartinė pašalpa – 40,8 proc. asmenų, nakvynės namuose apgyvendinta 4,7, išduoti talonai nemokamai maitintis – 63,6, išduoti laikinosios registracijos pažymėjimai – 27,7, įdarbinta tik 5,9, kitokia pagalba suteikta 6,1 procento asmenų. Nors tas pats asmuo gali gauti keleriopą paramą, tačiau vyrauja vienkartinės pašalpos, talonai nemokamai maitintis ir laikinosios registracijos pažymėjimai. Prašymus gauti vienkartinę pašalpą 1996 m. pateikė 4102 asmenys, ji suteikta 3945 asmenims (96,2 proc.), maitinimo talonus panoro gauti 6085 asmenys, jie išduoti 6150 asmenų (101,1 proc.), iš 2892 asmenų, pateikusių prašymus išduoti laikinosios registracijos pažymėjimus, juos gavo 2683 asmenys (92,8 proc.). Teikdami reikiamas socialines paslaugas asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo vietų, vietos savivaldos institucijų globos ir rūpybos skyriai susiduria su daugybe problemų. Šioje srityje dabar dirbama nepakankamai. Nuteisti ir grįžę iš laisvės atėmimo vietų asmenys dažnai serga aktyvia džiovos forma. Šiuos ligonius reikia siųsti ne į nakvynės namus, o į ligonines, kuriose vietų skaičius ribotas. Buvę nuteistieji turi ir kitokių sveikatos problemų, kurios riboja jų darbingumą ir sunkina pragyvenimą, o specialių globos ir slaugos įstaigų nedarbingiems asmenims kol kas nėra. 1998 m. gegužės 1 d. pataisos įstaigose buvo 183 invalidai, 72 – pensinio amžiaus moterys. Nemaža nuteistųjų – alkoholikai ir narkomanai.

Psichologinės problemos. Kad asmenų, grįžusių iš laisvės atėmimo vietų, socialinė adaptacija būtų sėkminga, reikia spręsti ir jų psichologines problemas. Izoliacija sukelia stresą, kuris aštrina psichologines problemas, sukelia naujų. Asmuo, atlikęs laisvės atėmimo bausmę, paprastai neišvengia kalėjimo įtakos. Šiuo metu stinga tarnybų, kurios teiktų ilgalaikes psichologines konsultacijas buvusiems nuteistiesiems, domėtųsi, kaip jie gyvena, patartų, kaip galima būtų išspręsti vieną ar kitą socialinę problemą, nuolat konsultuotų juos pagal individualų veiklos planą, mokytų pamirštų gyvenimo įgūdžių ir pamažu padėtų integruotis į visuomenę.

24.3.

Įstatymai ir kiti teisės aktai, reguliuojantys asmenų, grįžusių iš laisvės atėmimo vietų, socialinės adaptacijos klausimus

Šiuo metu galioja nemažai įstatymų ir kitų teisės aktų, reglamentuojančių paramą asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo vietų.

Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo (Žin., 1994, Nr. 101–2015; 1996, Nr. 35–876) 6 straipsnis reglamentuoja apskrities valstybinių socialinės paramos ir globos įstaigų bei tarnybų sistemą. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatyme (Žin., 1996, Nr. 104–2367) numatyta socialines paslaugas teikti asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo vietų. Pagal Lietuvos Respublikos bedarbių rėmimo įstatymo (Žin., 1991, Nr. 2–25) 8 straipsnį šiems asmenims taikomos papildomos užimtumo garantijos – be bendrų visiems įregistruotiems darbo biržose asmenims teikiamų paslaugų, darbdaviams gali būti nustatytos jų įdarbinimo arba naujų darbo vietų jiems steigimo kvotos. Priimtas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. balandžio 30 d. nutarimas Nr. 318 „Dėl nakvynės namų steigimo grįžusiems iš įkalinimo vietų bei kai kuriems kitiems asmenims steigimo ir jų įdarbinimo“. (Žin., 1992, Nr. 18–540) Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. gegužės 9 d. nutarime Nr. 360 „Dėl Socialinės paramos koncepcijos“ (Žin., 1994, Nr. 36–653) socialinės paslaugos numatytos ir asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo vietų. Už socialinės apsaugos funkcionavimą atsako Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, savivaldybės – už jos teikimą savo teritorijoje. Savivaldybės teikia ir perka paslaugas (taip pat ir iš nevyriausybinių organizacijų). Finansavimo šaltiniai – Lietuvos Respublikos valstybės biudžetas, savivaldybių biudžetai, aukojamos lėšos, mokesčiai ir socialinės paslaugos. Pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimą Nr. 1440 „Dėl socialinės paramos teikimo asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo, kardomojo kalinimo vietų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, ir šių asmenų įdarbinimo“ (Žin., 1996, Nr. 119–2796) grįžęs iš laisvės atėmimo vietos asmuo gali gauti numatytą Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatyme socialinę paramą vienoje iš savivaldybių, kurių teritorijoje: 1) jis nuolat gyveno prieš patekdamas į laisvės atėmimo įstaigą; 2) gyveno jo šeima; 3) jis galėtų

apsigyventi ir įsidarbinti (jeigu šiuos klausimus laisvės atėmimo vietos administracija, prieš paleisdama asmenį, suderino su nurodytąja savivaldybe). Socialinė parama teikiama asmeniui, kuris pateikia Lietuvos Respublikos piliečio pasą arba laikinąjį piliečio pažymėjimą, arba leidimą nuolat gyventi Lietuvoje ir laisvės atėmimo vietos išduotą paleidimo iš jos pažymėjimą bei pažymėjimą apie sveikatos būklę. Socialinė parama (išskyrus piniginę paramą) gali būti teikiama ir be asmens dokumentų, jeigu šie dokumentai nepateikiami dėl svarbių priežasčių. Paleidimo iš laisvės atėmimo vietos pažymoje administracija nurodo paleidimo datą bei savivaldybės teritoriją, kurioje asmeniui bus suteikta socialinė parama. Ši parama teikiama asmeniui, jeigu grįžęs iš laisvės atėmimo vietos jis kreipėsi į savivaldybės socialinės paramos skyrių per 2 mėnesius. Asmeniui, sąmoningai nesilaikančiam nustatytų socialinės paramos gavimo sąlygų, socialinė parama gali būti sumažinta arba nutraukta. Asmuo privalo suteikti informaciją, kurios reikia socialinei paramai gauti, ir atsako už jos teisingumą. Asmeniui socialinė parama teikiama pinigais arba ne pinigine forma (socialinėmis paslaugomis) laikantis šios tvarkos: 1) kai socialinė parama teikiama pinigais (vienkartinė pašalpa skiriama savivaldybės sprendimu). Vadovaudamasi Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 5 d. nutarimo Nr. 808 „Dėl Socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ (Žin., 1996, Nr. 66–1583) 10 punktu, savivaldybė savo sprendimu gali skirti socialinę pašalpą asmeniui, grįžusiam iš laisvės atėmimo vietos); 2) kai socialinė parama teikiama ne pinigine forma (išduodamas laikinasis piliečio pažymėjimas asmeniui, kuriam ne dėl jo kaltės asmens dokumentai nebuvo išduoti laisvės atėmimo vietoje. Teikiama informacija ir konsultacijos. Nakvyndinama laikinuose namuose (nakvynės namuose) iki 6 mėnesių. Terminuotai nemokamai maitinama (pagal savivaldybės sprendimą). Taikomos kitos ne piniginės formos, numatytos savivaldybės sprendimuose. Siekdamos užtikrinti socialinę paramą asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo vietų, savivaldybės savo sprendimais gali steigti socialinės adaptacijos tarnybas. Asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo vietų, taikomos Lietuvos Respublikos bedarbių rėmimo įstatyme numatytos papildomos užimtumo garantijos, jeigu jie, grįžę iš šių įstaigų, darbo biržoje užsiregistruoja per 6 mėnesius.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė Nuteistų ir grįžusių iš kardomojo kalinimo vietų, pataisos darbų ir socialinės bei psichologinės reabilitaci-

jos įstaigų asmenų socialinės adaptacijos 2001–2004 metų programoje, patvirtintoje 1999 m. spalio 25 d. nutarimu Nr. 1179 (Žin., 1999, Nr. 91–2676, Nr. 108–3152), numatė tris šios programos etapus, kurios priemonės vykdomos turint šiuos tikslus:

1) suteikti paleistiems iš laisvės atėmimo vietų asmenims gyvenamąjį būstą – išnuomoti patalpas, laikinai juos apgyvendinti socialinės adaptacijos įstaigose, apgyvendinti socialinės globos įstaigose;

2) padėti paleistiems iš laisvės atėmimo vietų asmenims įsidarbinti, įgyti specialybę ar persikvalifikuoti;

3) padėti paleistiems iš laisvės atėmimo vietų asmenims įsigyti aukštesnį išsimokslinimą, teikti papildomų garantijų norintiems persikvalifikuoti ar įgyti specialybę, konsultuoti, teikti žinių psichologiniais socialinės–profesinės adaptacijos klausimais, rengti socialinius darbuotojus dirbti su nuteistaisiais;

4) teikti paleistiems iš laisvės atėmimo vietų asmenims socialines paslaugas, skirti pinigines pašalpas socialinės ir psichologinės adaptacijos laikotarpiu, supažindinti juos su sveikos gyvensenos pagrindais;

5) formuoti palankią viešąją nuomonę apie asmenis, grįžusius iš laisvės atėmimo vietų, šiuo tikslu rūpintis socialinės adaptacijos centrų ir institucijų bendradarbiavimu su visuomenės informavimo priemonėmis bei nevyriausybinėmis organizacijomis.

24.4.

Institucijos, padedančios socialiai adaptuotis asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo vietų

Nuteistų ir grįžusių iš kardomojo kalinimo vietų, pataisos darbų ir socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų asmenų socialinės adaptacijos 2001–2004 metų programos vykdytojais yra:

1. Apskričių viršininkų administracijos, kurios:

1) skaičiuoja, kiek ateinančiais metais lėšų reikės nuteistųjų mokymui įkalinimo įstaigose organizuoti, bendradarbiaudamos su įkalinimo įstaigomis, Švietimo ir mokslo ministerija bei Darbo rinkos mokymo tarnyba;

2) formuoja palankią viešąją nuomonę apie asmenis, grįžusius iš lais-

vės atėmimo vietų, steigia socialinės adaptacijos padalinius asmenims, grįžusiems iš pataisos įstaigų;

3) steigia specialias socialinių paslaugų institucijas asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo vietų (nepilnamečiams, sergantiems užkrečiamosiomis ligomis ir kitiems);

4) planuoja ir kontroliuoja šiai programai vykdyti skirtų Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų naudojimą. Apskrityse socialinės adaptacijos padaliniai, kurie:

– bendradarbiauja su įkalinimo įstaigomis, darbo biržomis, savivaldybėmis, policijos komisariatais ir kitomis valstybinėmis tarnybomis, koordinuoja jų darbą, siekdami užtikrinti sėkmingą buvusių nuteistųjų socialinę adaptaciją;

– renka ir sistemina informaciją apie grįžusius iš laisvės atėmimo vietų asmenis apskrityje;

– steigia specialias socialinių paslaugų institucijas asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo vietų (nepilnamečiams, sergantiems užkrečiamosiomis ligomis ir kitiems).

Savivaldybėse turi būti steigiama daugiau grįžusių iš laisvės atėmimo vietų asmenų socialinės adaptacijos institucijų (tarnybų, įvairių dienos centrų, nakvynės namų), šiuo tikslu bendradarbiaujama su nevyriausybinėmis organizacijomis.

2. Vietos savivaldos institucijos, kurios:

1) rūpinasi piniginės, materialinės paramos bei socialinių paslaugų teikimu jų teritorijoje nuolat gyvenantiems asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo vietų;

2) teikia informaciją socialinės adaptacijos padaliniams apskrityse apie asmenų, grįžusių iš laisvės atėmimo vietų, skaičių, gyvenamąją vietą, profesiją bei kitką;

3) steigia socialinės adaptacijos institucijas.

Prie vietos savivaldos institucijų steigiamos **socialinės adaptacijos institucijos, kurios:**

– konsultuoja asmenį, suteikia jam individualią materialinę, psichologinę ir moralinę paramą;

– padeda asmeniui atgauti socialinius įgūdžius;

– aprūpina asmenį laikinuoju gyvenamuoju plotu;

– siunčia asmenį į reikiamas institucijas, bendradarbiauja su darbo biržomis, savivaldybių globos ir rūpybos skyriais, socialinės adaptacijos

centrais prie apskričių, įkalinimo įstaigomis, policijos komisariatais ir kitomis institucijomis;

– palaiko ryšius su buvusiais klientais, teikia paramą grįžusių iš laisvės atėmimo vietų asmenų šeimoms.

3. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, kuri:

1) kasmet renka informaciją apie šios programos įgyvendinimą;

2) bendradarbiauja su suinteresuotomis vyriausybinėmis ir nevyriausybinėmis organizacijomis asmenų, grįžusių iš laisvės atėmimo vietų, socialinės adaptacijos klausimais;

3) perkvalifikuoja, konsultuoja ir įdarbina (Lietuvos Respublikos darbo birža ir Darbo rinkos mokymo tarnyba) grįžusiuosius iš laisvės atėmimo vietų;

4) teikia Lietuvos Respublikos Vyriausybei pasiūlymus dėl šios programos tobulinimo.

4. Teisingumo ministerija, kuri:

1) sprendžia su apskričių ir savivaldybių socialinės adaptacijos padaliniais bei tarnybomis asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, socialinės integracijos į visuomenę klausimus;

2) nuolat teikia Respublikinei darbo biržai informaciją apie artimiausią pusmetį paleidžiamų į laisvę asmenų skaičių, jų gyvenamąją vietą bei profesiją;

3) kartu su Socialinės apsaugos ir darbo ministerija bei Švietimo ir mokslo ministerija, pasitelkusi aukštąsias mokslo įstaigas, rengia asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, socialinio ir teisinio švietimo programą;

4) organizuoja asmenims, atliekantiems laisvės atėmimo bausmę ir neturintiems asmens tapatybę patvirtinančių dokumentų, Lietuvos Respublikos piliečio pasų, laikinųjų pažymėjimų ar leidimų nuolat gyventi Lietuvoje išdavimą.

5. Švietimo ir mokslo ministerija, kuri aukštųjų mokslo įstaigų padedama koordinuoja pavaldžių švietimo įstaigų veiklą, įtraukiant į švietimo sistemą grįžusius iš laisvės atėmimo vietų asmenis.

6. Nevyriausybinės organizacijos, kurios:

1) padeda įgyvendinti šią programą;

2) teikia finansinę bei kitokią paramą grįžusiems iš laisvės atėmimo vietų asmenims jų socialinės adaptacijos laikotarpiu.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. IX–1383 „Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 32–1318.
2. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 5 d. nutarimas Nr. 808 „Dėl Socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 1996, Nr. 66–1583.
3. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimas Nr. 1440 „Dėl socialinės paramos teikimo asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo, kardomojo kalinimo vietų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, ir šių asmenų įdarbinimo“ // Valstybės žinios. 1996, Nr. 119–2796; 2003, Nr. 37–1617.
4. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. spalio 25 d. nutarimas Nr. 1179 „Dėl Nuteistų ir grįžusių iš kardomojo kalinimo vietų, pataisos darbų ir socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų asmenų socialinės adaptacijos 2001–2004 metų programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 1999, Nr. 91–2676, Nr. 108–3152.
5. Уголовно–исполнительное право: учебник, 2–ое издание / ред. В. И. Селиверстов. – Москва: Юристъ, 2001. С. 448–450.

Papildoma literatūra

1. Lietuvos Respublikos bedarbių rėmimo įstatymas. 1990 m. gruodžio 13 d. Nr. I–864 // Valstybės žinios. 1991, Nr. 2–25.
2. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas. 1994 m. liepos 18 d. Nr. I–549 // Valstybės žinios. 1994, Nr. 59–1153.
3. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas. 1996 m. spalio 9 d. Nr. I–1579 // Valstybės žinios. 1996, Nr. 104–2367.
4. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. balandžio 30 d. nutarimas Nr 318 „Dėl nakvynės namų steigimo grįžusiems iš įkalinimo vietų bei kai kuriems asmenims ir jų įdarbinimo“ // Valstybės žinios. 1992, Nr. 18–540.
5. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus 2001 m. gruodžio 27 d. įsakymas Nr. 112 „Dėl asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, teisinio ir socialinio švietimo programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 1–29.
6. Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras. P. 134–138.

25. TEISINIS KARDOMOSIOS PRIEMONĖS – SUĖMIMO VYKDYMO REGULIAVIMAS

25.1.

Socialinė teisinė kardomosios priemonės – suėmimo vykdymo paskirtis

Asmenų, kuriems paskirta kardomoji priemonė – suėmimas, laikymas uždaro tipo įstaigose pagal savo esmę yra valstybės prievartos priemonė, taikoma valstybės vardu dėl nusikalstamos veikos padarymo ir kuri realizuojama atitinkamų valstybės institucijų.

Laikymas suėmus yra susijęs su esminiu žmogaus ir piliečio teisių bei pareigų, nustatytų Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, apribojimu. Būtent joje yra nustatytos asmens suėmimo konstitucinės garantijos. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 20 straipsnis nustato, kad „Žmogaus laisvė neliečiama. Niekas negali būti savavališkai sulaikytas arba laikomas suimtas. Niekam neturi būti atimta laisvė kitaip, kaip tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas. Nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur sulaikytajam dalyvaujant sprendžiamas sulaikymo pagrįstumas. Jeigu teismas nepriima nutarimo asmenį suimti, sulaikytasis tuojau pat paleidžiamas“.

Kardomosios priemonės – suėmimo taikymo metu užtikrinama įtariamųjų ir kaltinamųjų nusikalstamos veikos padaryme fizinis izoliavimas nuo visuomenės ir būtent dėl to ši prievartos priemonė yra panaši į tokias kriminalines bausmes kaip areštas ir laisvės atėmimas. Galima konstatuoti, kad kardomoji priemonė – suėmimas ir nurodytos kriminalinės bausmės – tai įvairios laisvės atėmimo formos. Vis dėlto tarp jų yra esminių skirtumų, kurie pasireiškia socialinėje teisinėje jų paskirtyje ir įtariamųjų ir kaltinamųjų suėmimo skyrimo pagrinduose. Kardomosios priemonės – suėmimo taikymas nėra baudžiamojo nubaudimo ar drausminio poveikio priemonė. **Šios kardomosios priemonės paskirtis** – „užtik-

rinti įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio įvykdymą, taip pat siekiant užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms“ (LR BPK 119 str.).

Kardomosios priemonės – suėmimo tikslas – užkardyti nepageidautinas baudžiamosios bylos nagrinėjimui teisme pasekmes. Tai matyti iš suėmimo skyrimo pagrindų, kurie nustatyti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 122 straipsnyje. **Suėmimo pagrindas** yra pagrįstas manymu, kad įtariamasis: 1) bėgs (slėpsis) nuo ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ar teismo; 2) trukdys procesui; 3) darys naujus nusikaltimus.

Kriminalinė bausmė skiriama tik tuo atveju, kai asmuo teismo pripažįstamas kaltu padaręs nusikalstamą veiką, o kardomoji priemonė – suėmimas gali būti skiriamas įtariamajam nusikalstamos veikos padarymu. Suėmimas turi laikiną pobūdį.

Pagal Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės viešai skelbiamus duomenis 1996, 1999–2002 m. pataisos įstaigose buvo laikoma nuteistųjų laisvės atėmimu, o tardymo izoliatoriuose – asmenų, kuriems paskirta kardomoji priemonė – suėmimas:

Metai (sausio 1 d.)	1996	1999	2000	2001	2002
Iš viso buvo laikoma nuteistųjų ir suimtųjų	13 289	14 404	14 412	9516	11 566
Iš šio skaičiaus suimtųjų	2925	2421	2207	1915	1811
Iš šio skaičiaus nepilnamečių suimtųjų	244	178	185	132	116

2002 m. faktinio laiko, asmenų išbūto kardomajame kalinime (suėmime), vidurkis sudarė 5 mėnesius.

Kardomosios priemonės – suėmimo taikymo trukmė ir jo termino pratęsimo tvarka nustatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 127 straipsnyje. Suėmimas negali būti taikomas ilgiau kaip 6 mėnesius. Konkretų suėmimo terminą nustato ikiteisminio tyrimo teisė-

jas nutartyje skirti suėmimą, tačiau iš karto suėmimas negali būti paskirtas ilgesnis kaip 3 mėnesiai. Šį terminą pratęsti, bet ne ilgiau kaip iki 6 mėnesių laikotarpį gali tas pats arba kitas tos pačios ar kitos apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjas. Dėl ypatingo bylos sudėtingumo ar didelės apimties nurodytą suėmimo terminą apygardos teismo teisėjas gali pratęsti, bet ne ilgiau kaip iki 3 mėnesių. Suėmimo terminas gali būti pratęstas pakartotinai, bet ikiteisminio tyrimo metu terminas negali tęstis ilgiau kaip 18 mėnesių, o nepilnamečių suėmimo terminas – ne ilgiau kaip 12 mėnesių.

Kadangi asmenys, kuriems paskirta kardomoji priemonė – suėmimas, laikomi nekaltais, tol kol kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažinti įsiteisėjusio teismo nuosprendžiu (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnis), todėl jų laikymo sąlygos turi skirtis nuo sąlygų, kuriose laikomi nuteistieji laisvės atėmimu. Suimtųjų laikymo sąlygos turi maksimaliai atitikti laisvės sąlygas. Jungtinių Tautų Organizacijos 1966 m. gruodžio 16 d. priimto Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto (Žin., 2002, Nr. 77–3288), kuris Lietuvos Respublikoje įsigaliojo 1992 m. vasario 20 d., 10 straipsnyje nustatyta, kad „Išskyrus ypatingus atvejus, suimti kaltinamieji laikomi atskirai nuo nuteistųjų ir jiems taikomas atskiras režimas, atitinkąs jų, kaip nenuteistų asmenų, statusą“. Šios tarptautinio akto nuostatos realizavimui asmenų, kuriems paskirtas kardomasis kalinimas – suėmimas, laikymo sąlygos ir teisinė padėtis reglamentuojamos 1996 m. sausio 18 d. Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo Nr. I–1175 (Žin., 1996, Nr. 12–314). Šio įstatymo paskirtis – nustatyti asmenų, kuriems kardomąja priemone paskirtas suėmimas, taip pat asmenų, nuteistų laisvės atėmimo bausme, laikymo kardomojo kalinimo vietose tvarką ir sąlygas. Kardomojo kalinimo įstatymo nustatyta kardomojo kalinimo (suėmimo) tvarka yra vienoda ir privaloma visoms valstybės institucijoms, pareigūnams ir asmenims (LR KKĮ 1 str.). Kardomojo kalinimo įstatymo uždaviniai – nustatyti taisykles, kuriomis remiantis kardomojo kalinimo vietose laikomi asmenys negalėtų pasislėpti nuo ikiteisminio tyrimo ir teismo, nekliudytų nustatyti tiesą baudžiamojoje byloje arba nepadarytų nusikaltimų, taip pat būtų užtikrintas nuosprendžio įvykdymas (LR KKĮ 2 str.).

25.2.

Valstybės įstaigos, vykdančios kardomąją priemonę – suėmimą

Įtariamieji, kuriems paskirta kardomoji priemonė – suėmimas, gali būti laikomi tiktai tose įstaigose, kurias numato Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymas. Pagal šio įstatymo 5 straipsnį kardomojo kalinimo vietos laikyti asmenims, kuriems kardomąja priemone paskirtas suėmimas, yra tardymo izoliatoriai. Tardymo izoliatorius steigia ir likviduoja Lietuvos Respublikos Vyriausybė Teisingumo ministerijos teikimu. Asmenys, kuriems paskirtas kardomasis kalinimas (suėmimas), gali būti uždaryti į policijos areštines, tačiau ne ilgiau kaip 15 parų. Policijos areštinių veikla reglamentuojama vidaus reikalų ministro 2000 m. vasario 17 d. įsakymu Nr.88 „Dėl Policijos komisariatų areštinių veiklos nuostatų patvirtinimo“. (Žin., 2000, Nr. 21–542) Tardymo izoliatoriai yra priskirti Teisingumo ministerijos valdymo sričiai. Jie – tai iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto išlaikomos valstybės įstaigos.

Vadovaujantis 2000 m. balandžio 18 d. Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymu Nr. VIII–1631 (Žin., 2000, Nr. 39–1088) patvirtinto Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto 4 straipsniu, tardymo izoliatorių veikla grindžiama teisingumo, teisėtumo, žmogaus teisių ir laisvių gerbimo, kalinamųjų lygybės prieš kardomojo kalinimo įstatymus, humanizmo bei viešumo principais. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 7 straipsnis nustato: „Niekas negali būti kankinamas arba patirti žiaurų, nežmonišką ar žeminantį jo orumą elgesį arba būti kitaip baudžiamas. Ypač draudžiama daryti medicinos ar mokslinius bandymus su asmeniu be jo sutikimo“. Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos 1984 m. gruodžio 10 d. priimtos Konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą 11 straipsnis nustato: „Siekdama užkirsti kelią bet kokiems kankinimams, valstybė dalyvė nuolat peržiūri apklausos taisykles, instrukcijas, metodus ir praktiką, taip pat areštuotų, sulaikytų ar įkalintų kurioje nors jos jurisdikcijai priklausančioje teritorijoje“. Šios Jungtinių Tautų Organizacijos nuostatos yra įteisintos Lietuvos Respublikos Konstitucijos

21 straipsnyje ir Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 8 straipsnyje, kuris draudžia „kalinamąjį kankinti, žaloti, žeminti jo orumą arba žiauriai su juo elgtis. Su kalinamuoju, net ir jo sutikimu, negali būti atliekami mokslo ar medicinos bandymai“. Nurodyti principai nulemia Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo bei kitų teisės aktų, reglamentuojančių elgesio su suimtaisiais tvarką, normų turinį, pavyzdžiui, teisingumo ministro 2001 m. rugsėjo 7 d. įsakymu Nr. 178 (Žin., 2001, Nr. 78–2741) patvirtintų Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklių.

Remiantis nurodyto Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto 7 straipsniu, tardymo izoliatorių nuostatus tvirtina teisingumo ministras. Pavyzdžiui, Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriaus – pataisos namų, Lukiškių tardymo izoliatoriaus – kalėjimo ir Šiaulių tardymo izoliatoriaus nuostatai yra patvirtinti teisingumo ministro 2003 m. birželio 4 d. įsakymu Nr. 168 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių įstaigų nuostatų patvirtinimo“. (Žin., 2003, Nr. 57–2566)

Tardymo izoliatorių pagrindiniai uždaviniai yra:

1) sąlygų, kurios neleistų suimtiesiems pasislėpti nuo ikiteisminio tyrimo ir teismo, o nuteistiesiems laisvės atėmimu išvengti bausmės atlikimo, sudarymas;

2) priemonių, kurios užkirstų kelią suimtųjų ketinimams sutrukdyti nustatyti tiesą baudžiamosiose bylose, vykdymas;

3) teisėtumo ir teisėtvarkos tardymo izoliatoriuje, jame laikomų suimtųjų ir nuteistųjų laisvės atėmimu, taip pat personalo, pareigūnų ir kitų asmenų, įėjusių į šios įstaigos teritoriją, asmens saugumo užtikrinimas;

4) suimtųjų teisių ir teisėtų interesų užtikrinimas.

Kad būtų įgyvendinti šie uždaviniai, tardymo izoliatorių personalas turi vykdyti teisės aktų nustatytas funkcijas, iš jų pagrindinės yra:

1) suimtųjų ir nuteistųjų laisvės atėmimu priėmimas ir uždarymas į gyvenamąsias kameras, laikantis įstatymo nustatytų šių asmenų atskiro laikymo reikalavimų;

2) suimtųjų ir nuteistųjų laisvės atėmimu apsauga ir priežiūra;

3) izoliacijos tarp suimtųjų užtikrinimas;

4) suimtųjų ir nuteistųjų laisvės atėmimu teisės bei režimo pažeidimų prevencija ir atskleidimas, vidaus tvarkos palaikymas;

5) saugumo tardymo izoliatoriuje ir prie jo esančioje teritorijoje organizavimas ir užtikrinimas;

6) suimtųjų ir nuteistųjų laisvės atėmimu teisės aktų nustatyto materialinio buitinio aprūpinimo ir sveikatos priežiūros vykdymas;

7) sąlygų, kurioms esant suimtieji ir nuteistieji laisvės atėmimu galėtų pasinaudoti jiems įstatymų suteiktomis teisėmis ir patenkinti teisėtus interesus, sudarymas;

8) paleidimas iš tardymo izoliatoriaus asmenų, kuriems kardomoji priemonė – suėmimas panaikintas arba ši priemonė pakeista kita kardomąja priemone, arba pasibaigė suėmimo taikymo terminas, jeigu jis nepratęstas įstatymo nustatyta tvarka, pritaikytas amnestijos aktas, pasibaigė laisvės atėmimo bausmės laikas, atleistas nuo likusios laisvės atėmimo bausmės dalies malonės tvarka, arba kitais įstatymo nustatytais pagrindais;

9) laisvės atėmimo bausmės vykdymas nuteistiesiems, kurie įstatymo nustatytais pagrindais ir tvarka palikti tardymo izoliatoriuje atlikti ūkio darbus, taip pat perkeltiems į jį iš pataisos įstaigų;

10) finansinės ir ūkinės veiklos vykdymas, norint užtikrinti tardymo izoliatoriaus funkcionavimą.

Vadovaujantis Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto 9 straipsniu, tardymo izoliatorių struktūrą, atsižvelgdamas į jų nuostatuose apibrėžtus uždavinius, funkcijas ir kalinimo režimo užtikrinimo specifiką, nustato šio departamento direktorius. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktorius taip pat tvirtina tardymo izoliatorių statutinių valstybės tarnautojų etatų sąrašus, neviršydamas jiems nustatyto metinio darbo užmokesčio fondo. Tardymo izoliatorių direktoriai tvirtina šių įstaigų kitų valstybės tarnautojų etatų sąrašus, neviršydami jų vadovaujamoms įstaigoms nustatyto metinio darbo užmokesčio fondo.

Tardymo izoliatoriai įrengiami vadovaujantis Lietuvos higienos norma HN 76: 1999 „Laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo įstaigos. Įrengimas, eksploatavimo tvarka, sveikatos priežiūra“, patvirtinta sveikatos apsaugos ministro 1999 m. spalio 22 d. įsakymu Nr. 461. (Žin., 1999, Nr. 90–2668) Suimtieji ir nuteistieji laisvės atėmimu į naujai įsteigtus

tardymo izoliatorius siunčiami tik esant būtinoms komunalinėms – buitinėms sąlygoms, apskrities viršininko arba jo įgaliotos apskrities viršininko administracijos valstybinės statybos inspekcijos paskirtai komisijai priėmus naudoti visus objektus. Tardymo izoliatorių patalpų gyvenamojo ploto normos yra šios: 1) kamera – ne mažiau kaip 5 kv. metrai vienam suimtajam ar nuteistajam laisvės atėmimu; 2) karcerio, kuriame atlieka nuobaudas tardymo izoliatoriuje laikomi asmenys, kamera – ne mažiau kaip 4,5 kv. metrai vienam į ją uždarytam asmeniui. Pagal Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklių 12–15 punktus tardymo izoliatoriaus teritorija skirstoma į administracinę, režiminę ir gamybines teritorijas (zonas). Administracinėje teritorijoje yra: tardymo izoliatoriaus vadovybės kabinetai; budėtojų patalpa su atskira patalpa šaunamiesiems ginklams, šaudmenims ir specialiosioms priemonėms laikyti; patalpa su trumpalaikio laikymo kameromis priimtiems į tardymo izoliatorių (išvykstantiems iš jo) suimtiesiems ir nuteistiesiems laisvės atėmimu laikyti, taip pat atskira patalpa jų kratai ir daiktų apžiūrai atlikti; ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir advokatų kabinetai; įskaitos tarnybos patalpos su patalpa kartotekai bei suimtųjų ir nuteistųjų laisvės atėmimu asmens byloms laikyti; trumpalaikių pasimatymų patalpa; pašto bei perduodamų siuntinių ir smulkiųjų paketų su spauda priėmimo biuras; buhalterinės tarnybos patalpa su atskira kasos patalpa; parduotuvė; vaistinė (vaistų sandėlis) ir kiti administraciniai bei ūkiniai pastatai ir patalpos. Režimo teritorijoje yra: gyvenamieji pastatai su kameromis suimtiesiems ir nuteistiesiems laisvės atėmimu laikyti; nuteistųjų laisvės atėmimu, paliktų tardymo izoliatoriuje atlikti ūkio darbus, bendrabutis (kameros); pasivaikščiojimo kiemeliai; sporto aikštelė; karceris; apsaugos ir priežiūros, socialinės reabilitacijos, psichologinės, asmens sveikatos priežiūros ir kitų tarnybų, tiesiogiai dirbančių su suimtaisiais ir nuteistaisiais laisvės atėmimu, patalpos; biblioteka; konsultacinio punkto patalpos; religinių apeigų atlikimo patalpa; radijo laidų transliavimo patalpa; virtuvė; pirtis su sanitarine švarykla; kirpykla; patalynės, drabužių ir avalynės taisyklos; vaisių ir daržovių saugykla; patalynės bei suimtųjų ir nuteistųjų laisvės atėmimu asmeninių daiktų sandėlis; skalbykla; drabužių ir avalynės džiovykla bei kiti ūkiniai pastatai ir patalpos. Gamybinėje teritorijoje yra patalpos, kuriose dirba suimtieji, gamybinio personalo kabinetai, gamybos žalia-

vų ir pagamintos produkcijos sandėliai.

Tardymo izoliatoriaus teritoriją juosia ne žemesnė kaip 5 metrų išorinė apsaugos tvora, kurioje įrengiamas asmenų bei transporto kontrolės ir praleidimo punktas.

25.3.

Asmenų priėmimo į tardymo izoliatorius procesiniai pagrindai ir šiose įstaigose laikomų asmenų kategorijos

Asmenų priėmimo į tardymo izoliatorius procesinis pagrindas yra:

1) ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartis skirti kardomąją priemonę – suėmimą.

Suėmimas gali būti paskirtas tik ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi. Ši kardomoji priemonė gali būti skiriama įtariamajam, kaltinamajam ir nuteistajam (LR BPK 121 str.);

2) pirmosios instancijos teismo nuosprendis, kurio rezoliucinėje dalyje priimtas sprendimas skirti kardomąją priemonę – suėmimą, kol įsiteisės nuosprendis.

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 307 straipsnio 1 dalies 6 punktą apkaltinamojo nuosprendžio rezoliucinėje dalyje nurodomas sprendimas dėl kardomosios priemonės nuteistajam, kol įsiteisės nuosprendis;

3) įsiteisėjęs teismo nuosprendis skirti terminuotą laisvės atėmimo ar laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, jeigu iki šio nuosprendžio įsiteisėjimo nebuvo paskirta kardomoji priemonė – suėmimas.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 66 straipsnio 1 dalis nustato, kad „Po nuosprendžio įsiteisėjimo nuteistasis, kuriam paskirta laisvės atėmimo bausmė, suimamas“;

4) ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teisėjo, nagrinėjančio bylą teisiamajame posėdyje, šaukimas nuteistajam, atliekančiam laisvės atėmimo bausmę pataisos įstaigoje.

Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 67 straipsnį nuteistųjų perkėlimo iš pataisos įstaigų į kardomojo kalinimo vietas pagrindus ir tvarką nustato Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas ir Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymas.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 182 straipsnyje numatyta, kad asmuo ikiteisminio tyrimo metu iškviečiamas į apklausą šaukimu. Jame nurodoma: kas ir dėl ko šaukiamas, kur ir pas ką atvykti, atvykimo data ir valanda, neatvykimo pasekmės. Pagal šio kodekso 236 straipsnį nagrinėjimo teisme dalyviai, taip pat liudytojai į teisiamąjį posėdį iškviečiami šaukimu, kurio turinį nustato Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 182 straipsnis;

5) teismo nutartis, kuria lygtinai paleistas iš pataisos įstaigos asmuo siunčiamas į ją atlikti likusią laisvės atėmimo bausmės dalį (LR BVK 157 str. 6 d.);

6) teismo sprendimas, kuriuo asmeniui panaikinamas laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimas ir jis siunčiamas atlikti pagal nuosprendį paskirtą bausmę (LR BK 75 str. 4 d. 3 p.);

7) teismo sprendimas, kuriuo asmeniui panaikinamas lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ir jis siunčiamas atlikti neatliktą bausmės dalį (LR BK 77 str. 5 d. ir 94 str. 4 d.).

Remiantis nurodytais asmenų priėmimo į tardymo izoliatorius procesiniais pagrindais galima sudaryti šį asmenų, laikomų kardomojo kalinimo vietose, sąrašą:

1) asmenys, kuriems paskirtas kardomasis kalinimas – suėmimas;

2) asmenys, kuriems nuosprendis, kuriuo paskirta terminuoto laisvės atėmimo bausmė ar laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, įsiteisėjo, iki jų pasiuntimo etapu į pataisos įstaigas;

3) asmenys, kuriems nuosprendis, kuriuo kardomosios priemonės – suėmimo vykdymo metu paskirta arešto bausmė, įsiteisėjo, iki šių asmenų pasiuntimo etapu į Teisingumo ministerijos valdymo sričiai priskirtas areštines;

4) nuteistieji laisvės atėmimu, laikinai palikti tardymo izoliatoriuje arba perkelti iš pataisos įstaigų atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmų baudžiamosiose bylose arba dėl bylų nagrinėjimo teisme;

5) nuteistieji, kuriems panaikintas lygtinis paleidimas iš pataisos įstaigų ir siunčiami į jas atlikti likusią laisvės atėmimo bausmės dalį;

6) nuteistieji, kuriems panaikintas laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimas ir jie siunčiami atlikti pagal nuosprendį paskirtą bausmę;

7) nuteistieji, kuriems panaikintas lygtinis atleidimas nuo laisvės at-

ėmimo bausmės prieš terminą ir siunčiami į jas atlikti neatliktą bausmės dalį.

Taip pat tardymo izoliatoriuose gali būti palikti atlikti ūkio darbus nuteistieji, kuriems pirmą kartą paskirtas laisvės atėmimas ir šią bausmę atlikti nustatyta pataisos namuose. Šis palikimas įforminamas tardymo izoliatoriaus direktoriaus įsakymu, jei yra rašytinis nuteistojo sutikimas (LR BVK 68 str.).

25.4.

Asmenų, laikomų tardymo izoliatoriuose, teisinė padėtis

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 44 straipsnio 6 dalis nustato, kad „Kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamas ar kaltinamas asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas šio Kodekso nustatyta tvarka ir nepripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu“. Šiame straipsnyje yra suformuluota įtariamų ir kaltinamų asmenų nusikalstamos veikos padarymu nekaltumo prezumpcija. Jos teisine baze yra Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnis, kurio 1 dalis nustato, kad „Asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu“. Asmenų, kuriems kaip kardomoji priemonė paskirtas suėmimas, nekaltumo prezumpcijos garantija yra Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso nustatyta kaltės įrodymo tvarka, kuri numato nuoseklų ir griežtai reglamentuotą baudžiamųjų bylų ikiteisminio tyrimo, jų parengimo ir nagrinėjimo pirmosios instancijos, apeliacinės ir kasacinės instancijų teismuose procedūrą.

Nekaltumo prezumpcija nulemia įstatymų leidėjo – Lietuvos Respublikos Seimo požiūrį į asmenų, kuriems paskirta kardomoji priemonė – suėmimas, teisinę padėtį, ją įtvirtinant įstatymuose. Principinė pozicija yra tai, kad asmenims, įtariamiems ar kaltinamiems nusikalstamų veikų padarymu, negali būti atimta Lietuvos Respublikos pilietybė motyvuojant tuo, kad šiems asmenims yra paskirta kardomoji priemonė – suėmimas ir jie uždaryti į tardymo izoliatorių. 2002 m. rugsėjo 17 d. Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo Nr. IX–1078 (Žin., 2002, Nr. 95–4087) 19 straipsnio 2 dalis nustato, kad „Asmens prašymas atsisakyti Lietuvos Respublikos pilietybės negali būti nagrinėjamas, jeigu to prašantis as-

muo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn kaltinamuoju arba jam yra įsiteisėjęs ir vykdytinas teismo nuosprendis“.

Asmenys, kuriems taikoma kardomoji priemonė – suėmimas, naudojasi teisėmis ir vykdo pareigas, kurios nustatytos Lietuvos Respublikos piliečiams, tačiau su apribojimais. Pagal Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 8 straipsnį kardomojo kalinimo vietose laikomi asmenys turi teises, laisves ir pareigas, įstatymų nustatytas Lietuvos Respublikos piliečiams, su apribojimais, kuriuos numato Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, šis įstatymas ir kalinimo režimas. Kardomojo kalinimo vietose laikomų kitų valstybių piliečių teisinę padėtį nustato Lietuvos Respublikos įstatymai, numatantys šių asmenų teises, laisves bei pareigas, jeigu jie yra Lietuvos Respublikos teritorijoje, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, šis įstatymas ir Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys, taip pat kalinimo režimas. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 67 straipsnis nustato, kad „esančių kardomojo kalinimo vietose nuteistųjų teisinę padėtį nustato Baudžiamojo proceso kodeksas ir Kardomojo kalinimo įstatymas“.

Apribojimams, kuriuos suimtųjų teisinei padėčiai taiko Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymas ir kalinimo režimas, galima priskirti taisykles, reglamentuojančias:

1) įtariamųjų ir kaltinamųjų, kuriems paskirta ir vykdoma kardomoji priemonė – suėmimas, izoliavimą nuo išorinės aplinkos ir kardomojo kalinimo vietos viduje;

2) asmenų, kuriems paskirta kardomoji priemonė – suėmimas, kratos galimybę, daktiloskopavimą ir fotografavimą, pašto bei perduodamų siuntinių ir smulkiųjų paketų su spauda tikrinimą, korespondencijos cenzūrą ir kt.

Išnagrinėkime šias taisykles.

1. Įtariamųjų ir kaltinamųjų, kuriems paskirta ir vykdoma kardomoji priemonė – suėmimas, izoliavimas nuo išorinės aplinkos ir kardomojo kalinimo vietos viduje.

Įtariamasis yra ikiteisminio tyrimo dalyvis. Įtariamuoju laikomas asmuo, sulaikytas įtariant, kad jis padarė nusikalstamą veiką, arba asmuo, apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamas, arba į apklausą šaukiamas asmuo, kuriam yra surašytas Lietuvos Respublikos bau-

džiamojo proceso kodekso 187 straipsnyje numatytas pranešimas apie įtarimą (LR BPK 21 str.).

Kaltinamasis yra nagrinėjimo teisme dalyvis. Kaltinamasis yra asmuo, dėl kurio Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka yra prokuroro priimtas kaltinamasis aktas arba prokuroro pareiškimas nubausti asmenį teismo baudžiamojo įsakymo tvarka, taip pat asmuo, prieš kurį teisme nagrinėjama byla privataus kaltinimo ar pagreitinto proceso tvarka (LR BPK 22 str.).

Pagrindiniai režimo reikalavimai kardomojo kalinimo vietose yra: suimtųjų izoliavimas, nuolatinė jų priežiūra ir laikymas atskirai (LR KKĮ 11 str.). Kad kardomojo kalinimo vietos administracija užtikrintų suimtųjų izoliavimą, tardymo izoliatoriai įrengiami pagal specifinius reikalavimus, taikomus režiminiams objektams. Kiekviename tardymo izoliatoriuje yra apsaugos ir priežiūros tarnyba, kuri saugo jo išorinį perimetrą, kurio apsaugos linija juosia tardymo izoliatorių, ir nuolat prižiūri suimtuosius bei nuteistuosius laisvės atėmimu, kontroliuodama jų elgesį. Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 11 straipsnio 2 dalis nustato, kad „Kardomojo kalinimo vietų apsaugai ir kalinamųjų priežiūrai naudojamas inžinerinių–techninių priemonių kompleksas“. Pagal šio įstatymo 12 straipsnį suimtieji uždaromi kardomojo kalinimo vietų kamerose laikantis šių izoliavimo reikalavimų:

1) vyrai – atskirai nuo moterų;

2) nepilnamečiai – atskirai nuo suaugusiųjų. Nepilnamečius skirstant į kameras, būtina atsižvelgti į jų amžių, fizinį ir protinį išsivystymą, dorovines savybes. Išimtiniais atvejais, gavus prokuroro sutikimą, kamerose, kur laikomi nepilnamečiai, leidžiama laikyti suaugusiuosius;

3) moterys, kurių nėštumas daugiau kaip 3 mėnesiai, jų pageidavimu – atskirai nuo kitų moterų;

4) asmenys, anksčiau atlikę laisvės atėmimo bausmę, – atskirai nuo asmenų, nebuvusių laisvės atėmimo vietose;

5) asmenys, kaltinami arba įtariami padarę sunkius nusikaltimus, – atskirai nuo kitų suimtųjų;

6) suimtieji, iki suėmimo dirbę valstybės valdžios, valdymo ir teisėsaugos institucijose, – atskirai nuo kitų suimtųjų;

7) nuteistieji – atskirai nuo suimtųjų ir atsižvelgiant į pataisos įstaigos rūšį, nustatytą teismo nuosprendžiu;

8) nuteistieji laisvės atėmimu iki gyvos galvos – atskirai nuo suimtųjų ir kitų nuteistųjų.

Įtariamieji arba kaltinamieji toje pačioje byloje laikomi atskirai. Bylą tiriančio ikiteisminio tyrimo pareigūno, ikiteisminį tyrimą organizuojančio ar jam vadovaujančio prokuroro ar teismo, kurio žinioje yra byla, sutikimu tokie asmenys gali būti laikomi kartu.

Nuteistieji, palikti tardymo izoliatoriuose atlikti ūkio darbus, laikomi atskirose patalpose.

2. Asmenų, kuriems paskirta ir vykdoma kardomoji priemonė – suėmimas, kratos galimybė, daktiloskopavimas ir fotografavimas, pašto bei perduodamų siuntinių ir smulkiųjų paketų su spauda tikrinimas, korespondencijos cenzūra ir kita.

Asmenys, kuriems paskirta ir vykdoma kardomoji priemonė – suėmimas, iškratomi, daktiloskopuojami ir nufotografuojami, jų turimi daiktai patikrinami. Jiems draudžiama turėti su savimi pinigų bei vertingų daiktų, taip pat tokių daiktų, kurių neleidžiama laikyti kardomojo kalinimo vietose (LR KKĮ 10 str.).

Pagal Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisykles konvojaus pareigūnų pristatytus į tardymo izoliatorių suimtuosius ir nuteistuosius laisvės atėmimu priima tardymo izoliatoriaus direktoriaus budintysis padėjėjas ir įskaitos tarnybos darbuotojas. Suimtųjų vaikai į tardymo izoliatorių nepriimami. Asmenys, priimti į tardymo izoliatorių iškratomi, o jų turimi daiktai patikrinami. Šiems asmenims draudžiami turėti daiktai ir reikmenys, kurių sąrašas nurodytas Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 1 priedėlyje, paimami. Paimant pinigus ir daiktus, surašomas protokolas, kurį pasirašo pinigus ir daiktus paėmęs pareigūnas ir suimtasis ar nuteistasis. Tardymo izoliatoriaus direktoriaus budintysis padėjėjas paimtus iš suimtųjų ir nuteistųjų pinigus ir daiktus registruoja specialiame žurnale. Pinigai įrašomi į suimtojo asmeninę sąskaitą, o daiktai atiduodami saugoti į tardymo izoliatoriaus sandėlį, tačiau prieš tai įvykdomas Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 10 straipsnio reikalavimas, kad apie iš suimtųjų paimtus pinigus, vertingus bei kitus daiktus tardymo izoliatoriaus administracija raštu informuoja bylą tiriantį ikiteisminio tyrimo pareigūną arba teismą, kurio žinioje yra byla. Paimti pinigai ir daiktai gali būti prijungti prie baudžiamosios bylos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka.

Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 10 straipsnio 5 dalis nustato, kad „Jeigu kalinamiesiems iki priėmimo į kardomojo kalinimo vietas (tardymo izoliatorius) asmens bylos nebuvo pradėtos, jos pradedamos tardymo izoliatoriuose. Kalinamo asmens bylos sudėtį ir jos vedimo tvarką nustato teisingumo ministro patvirtintos Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklės“. Asmens byla – pagrindinis suimtojo, o vėliau – ir nuteistojo laisvės atėmimu įskaitos dokumentas. Jos titulinio viršelio viršutinėje dalyje užrašomas pavadinimas tardymo izoliatoriaus, kuriame pradėta asmens byla, po juo – žodžiai „Asmens byla“, šalia kurių įrašomas asmens bylos numeris. Žemiau žodžių „Asmens byla“ įrašomas suimtojo arba nuteistojo laisvės atėmimu vardas, pavardė ir asmens kodas. Asmens bylos titulinio viršelio apatinėje dešiniojoje dalyje įrašoma asmens bylos pradėjimo bei jos tvarkymo pabaigos datos. Titulinio viršelio vidinėje pusėje įrašomi pavadinimai tardymo izoliatorių, policijos areštinių ir pataisos įstaigų, į kurias suimtasis ar nuteistasis laisvės atėmimu buvo etapuotas konvojaus. Asmens byla susideda iš dviejų dalių. Pirmojoje dalyje yra šioje bylos dalyje įsiūtų dokumentų aprašas, sulaikymo protokolas, suimtojo (nuteistojo) asmens anketa (biografiniai duomenys, giminaičių ir kitų artimųjų sąrašas, asmens dešiniojo profilio bei išvaizdos iš priekio fotografijos, jo žymių aprašymas, įrašas apie sveikatos būklę, duomenys apie darytą teismo psichiatrijos ekspertizę, suėmimo data ir pagrindas, asmens anketos užpildymo data bei ją užpildžiusio pareigūno pareigos, parašas, vardo raidė ir pavardė, nurodomi dokumentai, kuriais remiantis užpildyta suimtojo (nuteistojo) anketa), daktiloskopinė kortelė, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutarties skirti kardomąją priemonę – suėmimą nuorašas, teismo nuosprendžių ir nutarčių nuorašai (išrašai), ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teisėjo, nagrinėjančio bylą teisiamajame posėdyje, šaukimas, kurio pagrindu nuteistasis iš pataisos įstaigos perkeliamas į tardymo izoliatorių, Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos pažyma apie iškeltas baudžiamąsias bylas, teistumus ir paleidimo iš pataisos įstaigų ir areštinių pagrindus, teismo medicinos, teismo psichiatrijos, teismo narkologijos ekspertizės protokolų ir išvadų nuorašai. Suimtajam ar nuteistajam laisvės atėmimu mirus, į pirmąją asmens bylos dalį įsiuvama mirties liudijimo kopija ir patalogoanatominio ištyrimo protokolas. Antrojoje as-

mens bylos dalyje yra šioje bylos dalyje esančių dokumentų aprašas, ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokurorų ir teisėjų raštai dėl suimtojo ar nuteistojo pristatymo į nurodytą vietą (policijos areštinę, teismą ir pan.), ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokurorų rašytiniai reikalavimai išvesti suimtąjį ar nuteistąjį iš kameros atlikti proceso veiksmus, advokatų ar advokatų padėjėjų orderių atplėšiamosios dalies šaknelės ir rašytiniai reikalavimai išvesti suimtąjį ar nuteistąjį iš kameros susitikti, tardymo izoliatoriaus administracijos raštų, siųstų ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams ir teismams, nuorašai bei gauti atsakymai, dokumentai apie skirtas nuobaudas ir paskatinimus, charakteristikos bei kiti dokumentai. Asmens bylos apatinio viršelio vidinėje dalyje įklijuojamas vokas, į kurį įdedamas suimtojo (nuteistojo) pasas (gimimo liudijimas), asmens tapatybės identifikavimo kortelė, mokslo baigimą, profesijos įsigijimą patvirtinantys ir kiti asmens dokumentai. Voke esančių dokumentų aprašas sudaromas asmens bylos apatinio viršelio vidinėje dalyje.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 10 straipsniu, kad suimtųjų „turimi daiktai patikrinami“, šiems asmenims gauti pašto bei perduodami siuntiniai ir smulkieji paketai su spauda patikrinami.

Suimtojo siunčiami ir gaunami laiškai gali būti cenzūruojami tik bylą tiriančio ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo nutartimi. Lietuvos Respublikos Seimo skiriamam kontrolieriui, prokurorui, valstybės ir savivaldybių institucijoms, teisingumo ministrui ir Europos Žmogaus Teisių Teismui bei kitoms kompetentingoms tarptautinėms institucijoms suimtųjų adresuoti pasiūlymai, prašymai (pareiškimai) ir skundai, taip pat gauti iš šių pareigūnų ir institucijų atsakymai necenzūruojami (LR KKĮ 15 str.).

Įtariamųjų ir kaltinamųjų, kuriems vykdoma kardomoji priemonė – suėmimas, teisinės padėties (statuso) turinį sudaro teisės, teisėti interesai ir pareigos. Suimtųjų teisės yra suformuluotos Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 13 straipsnyje. Šių asmenų atskiros teisės bei naudojimosi jomis tvarka nustatyta šio įstatymo 14, 16 ir 17 straipsniuose.

Suimtųjų teises galima suskirstyti į tris grupes. Pirmoji grupė – tai teisės, kurias jie turi būdami Lietuvos Respublikos piliečiais (suimtųjų kitų valstybių piliečių ir asmenų be pilietybės teisės prilyginamos

suimtųjų Lietuvos Respublikos piliečių teisėms). Antroji grupė – tai teisės, atsirandančios dėl šių asmenų suėmimo. Trečioji grupė – tai teisės, kurias suimtieji įgyja būdami uždaryti į režiminę valstybės įstaigą, kurioje nustatyta speciali vidaus tvarka.

Pirmoji suimtųjų teisių grupė. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25 straipsnio 5 dalis nustato: „Pilietis turi teisę įstatymo nustatyta tvarka gauti valstybės įstaigų turimą informaciją apie jį“. Suėmimo laikymo sąlygomis asmenų konstitucinė teisė į informaciją apie jų teisinę padėtį konkretizuojama ir papildoma. Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 13 straipsnyje įtvirtinta suimtųjų teisė „gauti raštišką informaciją apie asmenų, kuriems kardomąja priemone parinktas suėmimas, laikymo kardomojo kalinimo vietose tvarką ir sąlygas, jų teises bei pareigas“. Pagal Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklių 77 punktą „Tekstai dienotvarkės, įstatymų bei kitų teisės aktų, susijusių su kalinamųjų laikymo tardymo izoliatoriuose tvarka ir sąlygomis, jų teisėmis, pareigomis bei draudimais, iškabinami kiekvienoje kameroje“. Be to, tardymo izoliatorių administracija apie suimtųjų teisinę padėtį juos informuoja vidinio laidinio radijo ryšio priemonėmis (kameros radiofikuojamos), personalui lankant suimtuosius kamerose, jų priėmimo asmeniniais klausimais metu. Šią suimtųjų teisę papildo kita šio įstatymo 13 straipsnyje nustatyta teisė – „turėti su savimi įstatymus“. Suimtieji gali naudotis literatūra, kuri yra tardymo izoliatoriaus bibliotekoje, taip pat ir teisinio pobūdžio. Europos kalinimo įstaigų taisyklių 97 taisyklė nustato, kad „laukiantiems teismo kaliniams už savo arba trečiųjų asmenų lėšas turi būti leidžiama įsigyti tokių knygų, laikraščių, kanceliarinių reikmenų ir kitokių prekių, kurios atitinka teisingumo vykdymo, įstaigos saugumo ir tvarkos palaikymo interesus“. Ši nuostata yra įteisinta Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklių 232 punkte, nustatančiame, kad „kalinamiesiems leidžiama už lėšas, esančias jų asmeninėse sąskaitose, įsigyti neribotą kiekį literatūros, taip pat prenumeruoti laikraščius bei žurnalus, gauti smulkiuosius paketus su spauda. Prenumeruoti kalinamiesiems laikraščius ir žurnalus turi teisę jų giminaičiai, taip pat kiti fiziniai ir juridiniai asmenys“. Remiantis Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 1 priedėlio 15 punktu suimtieji turi teisę su savimi turėti įstatymų ir kitų teisės aktų, skelbiamų Lietuvos Respublikos Seimo leidyklos leidžiamame leidinyje „Valstybės žinios“, tekstus. Vadovaujantis

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25 straipsniu, žmogui neturi būti kliudoma ieškoti ir gauti informaciją. Tai negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu. Pagal Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 13 straipsnį suimtieji informaciją, taip pat ir teisinio pobūdžio, gali gauti naudodamiesi giminaičių arba artimųjų perduotais nešiojamaisiais televizoriais ir radijo imtuvais.

Šio įstatymo 13 straipsnyje įtvirtinta suimtųjų teisė „įstatymų nustatyta tvarka gauti teisinę pagalbą“. Šią pagalbą suimtieji gali gauti Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo (Žin., 2000, Nr. 30–827) nustatyta tvarka.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 33 straipsnio 2 dalis nustato: „Piliečiams laiduojama teisė kritikuoti valstybės įstaigų ar pareigūnų darbą, apskųsti jų sprendimus. Draudžiama persekioti už kritiką“. Jeigu suimtasis mano, kad laikymo kardomojo kalinimo vietoje sąlygos yra kankinančios, jis dėl šios aplinkybės gali pateikti skundą. Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos 1984 m. gruodžio 10 d. priimtos „Konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą“ 13 straipsnis nustato, kad „Kiekviena valstybė dalyvė užtikrina, kad kiekvienas asmuo, kuris tvirtina, jog buvo kankinamas kurioje nors jos jurisdikcijai priklausančioje teritorijoje, turėtų teisę pateikti kompetentingiems jos organams, kurie jo skundą išnagrinėtų greitai ir nešališkai. Imamasi priemonių apsaugoti ieškovą ir liudininkus nuo bet kokio blogo elgesio su jais ar bauginimo dėl skundo ar kokių nors pateiktų parodymų“. Šios konstitucinės ir tarptautinio teisės akto nuostatos realizuotos Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 13 ir 15 straipsniuose. Suimtieji turi teisę „kreiptis su pasiūlymais, prašymais (pareiškimais) ir skundais į valstybės institucijas, visuomenines organizacijas ir pareigūnus šio įstatymo 15 straipsnyje nustatyta tvarka“ (LR KKĮ 13 str.). Bylą tiriančiam ikiteisminio tyrimo pareigūnui, teismui, kurio žinioje yra byla, Seimo skiriamam kontrolieriui, prokurorui, valstybės ir savivaldybių institucijoms, teisingumo ministrui ir Europos Žmogaus Teisių Teismui bei kitoms kompetentingoms tarptautinėms institucijoms adresuoti pasiūlymai, prašymai (pareiškimai) ir skundai necenzūruojami ir išsiunčiami per vieną darbo dieną nuo jų gavimo momento. Suimtieji turi teisę tiesiogiai kreiptis į Respublikos Prezidentą, Seimo ar Vyriausybės narį, Seimo skiriamą kontrolierių, prokurorą arba Teisingumo ministerijos atstovą

jų lankymosi kardomojo kalinimo vietose metu. Suimtiesiems draudžiama siųsti anoniminius ar kolektyvinius prašymus (pareiškimus) ir skundus. Jiems taip pat draudžiama kreiptis į valstybės ir savivaldybių institucijų pareigūnus, tarnautojus bei visuomenines organizacijas su pasiūlymais, prašymais (pareiškimais) ir skundais už kitus suimtuosius arba ne per kardomojo kalinimo vietos administraciją. Kardomojo kalinimo vietos administracija iš valstybės ir savivaldybių institucijų bei visuomeninių organizacijų gautus atsakymus, adresuotus suimtiesiems, jiems įteikia per 3 darbo dienas nuo jų gavimo. Europos Žmogaus teisių teismo bei kitų kompetentingų tarptautinių institucijų atsakymai, adresuoti suimtiesiems, jiems įteikiami ne vėliau kaip per vieną darbo dieną nuo jų gavimo (LR KKĮ 15 str.). Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklių 284 punktas nustato, kad „Jeigu kalinamieji neturi vokų, pašto ženklų, rašymo priemonių ir popieriaus pasiūlymams, prašymams (pareiškimams) bei skundams surašyti ir jų prašo, tardymo izoliatoriaus administracija privalo aprūpinti jais kalinamuosius tardymo izoliatoriaus lėšomis. Pašto išlaidas apmoka tardymo izoliatorius“. Jeigu suimtasis nori prie pasiūlymo, prašymo (pareiškimo) ar skundo pridėti dokumentų ar kitos medžiagos, esančios jo asmens byloje, kopijas, tardymo izoliatoriaus administracija privalo suimtajam padaryti prašomų dokumentų ar medžiagos kopijas. Šios paslaugos suimtajam suteikiamos vadovaujantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. rugsėjo 1 d. nutarimu Nr. 1039 „Dėl Dokumentų kopijų parengimo išlaidų atlyginimo tvarkos patvirtinimo“. (Žin., 2000, Nr. 75–2294) Bylą tiriančio ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo, kurio žinioje yra byla, leidimu suimtasis gali susitikti su visuomenės informavimo priemonių atstovais (LR KKĮ 13 str.).

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnį žmogaus gyvenimas neliečiamas. Asmens susirašinėjimas, pokalbiai telefonu, telegrafo pranešimai ir kitoks susižinojimas neliečiami. Informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą. Įstatymas ir teismas saugo, kad niekas nepatirtų savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, kėsinimosi į jo garbę ir orumą. 1950 m. lapkričio 4 d. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (Žin., 2000, Nr. 96–3016)8 straipsnis nustato: „1. Kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus gyvenimas, būsto neliečiamybė ir susirašinėjimo

slaptumas. 2. Valstybės institucijos neturi teisės apriboti naudojimosi šiomis teisėmis, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus ir kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, visuomenės apsaugos ar šalies ekonominės gerovės interesams siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat būtina žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti“. Vadovaujantis šiomis nuostatomis, įstatymų leidėjas –Seimas Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 13 straipsnyje suteikė teisę suimtiesiems, – laikomiems kardomojo kalinimo vietose, susirašinėti. Šio įstatymo 15 straipsnyje numatyta, kad suimtieji turi teisę susirašinėti su giminaičiais ir kitais asmenimis. Kardomojo kalinimo vietos administracija gautus suimtojo vardu laiškus jam įteikia, taip pat suimtųjų įteiktus laiškus išsiunčia adresatams ne vėliau kaip per 3 darbo dienas nuo jų gavimo arba įteikimo. Suimtojo siunčiami laiškai giminaičiams ir kitiems asmenims gali būti cenzūruojami tik bylą tiriančio ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi. Siunčiamų giminaičiams ir kitiems asmenims laiškų pašto išlaidas apmoka patys suimtieji.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 33 straipsnio 1 dalis suteikia teisę piliečiams dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per demokratiškai išrinktus atstovus. Panaši nuostata yra Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos 1948 m. gruodžio 10 d. priimtos Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 21 straipsnio 1 dalyje, kuri nustato, kad „Kiekvienas žmogus turi teisę dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per laisvai išrinktus atstovus“. Suimtieji, laikomi kardomojo kalinimo vietose, turi teisę „dalyvauti Respublikos Prezidento, Seimo rinkimuose, taip pat referendumuose ir visuotinėse apklausose (plebiscituose)“ (LR KKĮ 13 str.). Šie asmenys taip pat turi teisę dalyvauti savivaldybių tarybų rinkimuose. Suimtųjų dalyvavimo rinkimuose, referendumuose ir visuotinėse apklausose (plebiscituose) tvarką nustato specialūs Lietuvos Respublikos įstatymai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 26 straipsnio 2 dalis nustato: „Kiekvienas žmogus turi teisę laisvai pasirinkti bet kurią religiją arba tikėjimą ir vienas ar su kitais, privačiai ar viešai ją išpažinti, atlikinėti religines apeigas, praktikuoti tikėjimą ir mokyti jo“. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 9 straipsnis nustato: „1. Kiekvienas turi teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę; ši teisė apima laisvę

keisti savo religiją ar tikėjimą, taip pat laisvę išpažinti ir skelbti savo religiją ar tikėjimą tiek vienam, tiek kartu su kitais, viešai ar privačiai, laikant pamaldas, atliekant apeigas, praktikuojant tikėjimą ar mokant jo. 2. Laisvė skelbti savo religiją ar tikėjimą gali būti apribojama tik tiek, kiek yra nustatęs įstatymas, ir tik kai tai būtina demokratinėje visuomenėje jos apsaugos interesams, viešajai tvarkai, žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti“. Šios konstitucinės ir tarptautinio teisės akto nuostatos yra realizuotos Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 13 straipsnyje, kuris suteikia suimtiesiems teisę „tenkinti savo religinius poreikius, dalyvauti kardomojo kalinimo vietose atliekamose apeigose ir turėti su savimi savo tikybos religinių knygų bei reikmenų“. Tardymo izoliatorių administracija suimtųjų teisę tenkinti savo religinius poreikius užtikrina remdamasi Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymu. (Žin., 1995, Nr. 89–1985) Pagal Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklių 95–97 punktus religingi suimtieji turi teisę laisvalaikiu vieni arba kartu su kitais suimtaisiais atlikti religines apeigas. Tardymo izoliatoriaus administracija privalo užtikrinti, kad religinių apeigų metu nebūtų pažeisti reikalavimai atskirai laikyti asmenis, kuriems taikomi Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 12 straipsnyje numatyti izoliavimo reikalavimai. Suimtiesiems pageidaujant, religinėms apeigoms atlikti gali būti pakviestas dvasininkas. Religinių apeigų bei kulto ceremonijų atlikimo laikas ir kitos sąlygos suderinami su tardymo izoliatoriaus vadovybe. Ji turi imtis priemonių, kad pagal dvasininkų rekomendacijas būtų įrengta patalpa religinėms apeigoms atlikti. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 27 straipsnį „Žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisinamas nusikaltimas ar įstatymų nevykdymas“.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsniu, šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas. Santuoka sudaroma laisvu vyro ir moters sutarimu. Pagal Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 12 straipsnį „Vyras ir moteris, sulaukę santuokinio amžiaus, turi teisę tuoktis ir kurti šeimą pagal naudojimąsi šia teise reguliuojančius valstybės įstatymus“. Šia žmogaus teise naudojasi ir suimtieji, laikomi kardomojo kalinimo vietose (LR KKĮ 13 str.).

Asmenims, kuriems vykdoma kardomoji priemonė – suėmimas, suteikta teisė sudarinėti civilinius sandorius (LR KKĮ 13 str.). Pagal

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.63 straipsnio 1 dalį „Sandoriais laikomi asmenų veiksmai, kuriais siekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas“. Tačiau šią suimtųjų teisę riboja kitas Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo straipsnis – 22 straipsnis. Šio straipsnio 2 dalies 5 punktas draudžia jiems „pirkti, parduoti, keisti, dovanoti ar kitaip perleisti tiek savo, tiek ir valstybės daiktus kitiems kalinamiesiems, nuteistiesiems ar kardomojo kalinimo vietų darbuotojams; taip pat atlikti mokamas ar kitaip atlyginamas paslaugas tiek kitiems kalinamiesiems ar nuteistiesiems, tiek ir kardomojo kalinimo vietų darbuotojams“.

Antroji suimtųjų teisių grupė. Asmenų, kuriems paskirta ir vykdoma kardomoji priemonė – suėmimas, teisių apsauga baudžiamojo proceso metu numatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 44 straipsnyje. Be tų teisių, kurios jau buvo aprašytos anksčiau, galima išvardyti šias minėtame straipsnyje numatytas suimtųjų teises:

1) kiekvienam suimtajam nedelsiant jam suprantama kalba turi būti pranešama, dėl ko jis suimamas;

2) kiekvienas suimtasis turi teisę kreiptis į teismą, skųsdamasis, kad neteisingai suimtas;

3) kiekvienas asmuo, kuris buvo nepagrįstai suimtas, turi teisę į žalos atlyginimą įstatymų nustatyta tvarka;

4) kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas suimtasis turi teisę, kad jo bylą per kuo trumpiausią laiką lygybės ir viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas;

5) kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamas kaltinamas suimtasis turi teisę, kad jam suprantama kalba būtų skubiai ir nuodugniai pranešta apie jam pareikšto kaltinimo pobūdį bei pagrindą, turėti pakankamai laiko bei galimybių pasirengti gynybai, pats apklausti liudytojus arba prašyti, kad liudytojai būtų apklausti, nemokamai naudotis vertėjo paslaugomis, jeigu nesupranta ar nekalba lietuviškai;

6) kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamas ar kaltinamas suimtasis gali gintis pats arba per pasirinktą gynėją, o neturėdamas pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti, turi nemokamai gauti teisinę pagalbą įstatymo, reglamentuojančio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą, nustatyta tvarka.

Teisėjas, prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo išaiš-

kinti įtariamam ar kaltinamam nusikalstamos veikos padarymu suimtajam jo procesines teises ir užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti (LR BPK 45 str.). Europos kalinimo įstaigų taisyklių (skyrius „Areštuoti arba laukiantys teismo kaliniai“) 93 taisyklė nustato, kad „laukiantiems teismo kaliniams tuoj pat po įkalinimo turi būti leista pasirinkti jiems atstovaujantį teisininką arba kreiptis dėl nemokamos teisinės pagalbos, kur tokia pagalba yra teikiama. Jie turi teisę susitikti su savo advokatais svarstant gynybos klausimus, rengti ir perduoti, taip pat gauti konfidencialias instrukcijas iš savo advokatų. Kalinių prašymu, jie turi turėti visas sąlygas tokiai veiklai. Kontaktams su administracija bei gynybos tikslams kaliniams turi būti teikiamos nemokamos vertėjo paslaugos. Kalinių bei jų advokatų pokalbiai gali būti stebimi, tačiau nei policija, nei administracija neturi teisės tiesiogiai ar netiesiogiai jų klausytis“. Ši tarptautinio teisės akto nuostata yra įtvirtinta Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 14 straipsnyje, kuris nustato, kad „Nuo to momento, kai gynėjui leidžiama dalyvauti byloje, kalinamasis turi teisę įstatymų nustatyta tvarka matytis su savo gynėju be pašaliečių. Šių pasimatymų skaičius ir trukmė neribojami“. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teismas privalo išaiškinti įtariamajam ir kaltinamajam jo teisę turėti gynėją nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento ir suteikti galimybę šia teise pasinaudoti. Dėl įtariamojo ar kaltinamojo prašymo turėti gynėją arba dėl gynėjo atsisakymo surašomas protokolas (LR BPK 50 str.). Ikiteisminio tyrimo pareigūno proceso veiksmus ir nutarimus suimtasis gali apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūną kontroliuojančiam prokurorui. Jeigu prokuroras atsisako patenkinti skundą, šis jo nutarimas gali būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui. Skundai gali būti tiek rašytiniai, tiek žodiniai. Dėl žodinių skundų ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras surašo protokolą. Jį pasirašo pareiškėjas ir skundą priėmęs ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras (LR BPK 62 str.). Paskiriant suėmimą dalyvavęs prokuroras privalo apie įtariamojo suėmimą pranešti vienam iš suimtojo nurodytų šeimos narių ar artimųjų giminaičių. Jeigu suimtasis jokio asmens nenurodo, prokuroras savo nuožiūra turi pranešti vienam iš įtariamojo šeimos narių ar artimųjų giminaičių, jei šį pavyksta nustatyti. Prokuroras gali atsisakyti pranešti, jei suimtasis motyvuotai paaiškina, kad toks pranešimas gali pakenkti jo šeimos

narių ar artimųjų giminaičių saugumui. Be to, įtariamajam turi būti sudaryta galimybė pačiam pranešti šeimos nariams ar artimiesiems giminaičiams apie suėmimo paskyrimą. Apie tai, kad suėmimas paskirtas kitos valstybės piliečiui, prokuroras nedelsdamas praneša Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijai ir, jeigu suimtasis pageidauja, – jo valstybės diplomatinei atstovybei ar konsulinei įstaigai (LR BPK 128 str.). Pagal Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 13 straipsnio 3 dalį „Kardomojo kalinimo vietose laikomi kitų valstybių piliečiai taip pat turi teisę per Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministeriją palaikyti ryšius su savo valstybių diplomatinėmis atstovybėmis ir konsulinėmis įstaigomis bei tarptautinėmis organizacijomis“. Įtariamasis ikiteisminio tyrimo metu bet kuriuo momentu turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. Jeigu įtariamasis yra suimtas, teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis turi jo gynėjas (LR BPK 181 str.). Prokuroras, įsitikinęs, jog ikiteisminio tyrimo metu surinkta pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamo suimtojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo, praneša suimtam įtariamajam ir jo gynėjui, kad ikiteisminis tyrimas baigtas, ir surašo kaltinamąjį aktą (LR BPK 218 str.). Kaltinamojo akto nuorašą prokuroras įteikia ar išsiunčia suimtam kaltinamajam (LR BPK 220 str.). Dėl kardomosios priemonės – suėmimo termino pratęsimo, pakeitimo ar panaikinimo teismas nusprendžia posėdyje vadovaudamasis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso XI skyriaus nuostatomis. Teismo posėdyje dalyvauja prokuroras ir gynėjas. Suimtas kaltinamasis pristatomas į posėdį (LR BPK 233 str.). Suimtojo, kuris kaltinamas nusikalstamos veikos padarymu, gynėjas nuo bylos gavimo teisme dienos turi teisę susipažinti su visa bylos medžiaga ir daryti jos išrašus ar kopijas. Susipažinęs su byla, gynėjas apie bylos medžiagą informuoja suimtą kaltinamąjį ir apie tai praneša teismui (LR BPK 237 str.). Suimtasis turi teisę turėti su savimi su byla susijusius dokumentus ir užrašus (LR KKĮ 13 str.). Byla pirmosios instancijos teismo posėdyje nagrinėjama dalyvaujant suimtam kaltinamajam. Jam atvykti į teismą privaloma (LR BPK 246 str.). Teismo posėdžio pirmininkas suimtam kaltinamajam išaiškina Lietuvos Respublikos baudžiamajame proceso kodekse nustatytas jo teises bei pareigas (LR BPK 268 str). Teisėjas, paskelbęs nuosprendį, išaiškina suimtam nuteistajam nuosprendžio apskundimo tvar-

ką ir terminus bei paskirtų bausmių vykdymo ypatumus (LR BPK 308 str.). Ne vėliau kaip per 5 dienas po nuosprendžio paskelbimo, o kai buvo paskelbta tik įžanginė ir rezoliucinė dalys, – per tą patį laiką po viso nuosprendžio surašymo jo nuorašas turi būti įteiktas arba išsiųstas nuteistajam, laikomam kardomojo kalinimo vietoje (LR BPK 310 str.). Apeliacinius skundus dėl neįsiteisėjusio nuosprendžio bet kokiais pagrindais ir motyvais turi teisę paduoti nuteistasis ir jo gynėjas (LR BPK 312 str.). Suimtam nuteistajam terminas apeliaciniam skundui paduoti skaičiuojamas nuo nuosprendžio nuorašo įteikimo jam dienos (LR BPK 313 str.). Nagrinėjant bylą apeliacine tvarka, teismo posėdyje dalyvauja prokuroras ir gynėjas. Šiame posėdyje turi teisę dalyvauti suimtas nuteistasis. Šių asmenų, jeigu jiems buvo laiku pranešta apie bylos nagrinėjimo laiką, neatvykimas nekliudo nagrinėti bylą (LR BPK 322 str.). Apeliacinės instancijos teismo nuosprendis ar nutartis kartu su baudžiamąja byla, apeliaciniu skundu, atsikirtimais ir papildomai pateikta medžiaga ne vėliau kaip per 7 dienas nuo šių sprendimų surašymo dienos perduodami nuosprendį priėmusiam pirmosios instancijos teismui vykdyti (LR BPK 333 str.).

Trečioji suimtųjų teisių grupė. Suimtieji turi teisę gauti pašto bei perduodamų siuntinių, smulkiųjų paketų su spauda ir piniginių perlaidų (LR KKĮ 13 str.). Pagal šią nuostatą suimtieji ir nuteistieji laisvės atėmimu, kuriems teismo nuosprendis dar neįsiteisėjo, bei nuteistieji laisvės atėmimu, kuriems nuosprendis įsiteisėjo ir kurie per 10 dienų turi būti etapuoti į pataisos įstaigas atlikti paskirtą bausmę, gali gauti neribotą kiekį pašto bei perduodamų siuntinių ir smulkiųjų paketų su spauda, taip pat neriboto dydžio pinigines perlaidas. Pagal Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 13 straipsnio 2 dalį teisė gauti pašto bei perduodamų siuntinių, taip pat pirktis maisto produktų ir būtiniausių reikmenų asmenims, atliekantiems bausmę pataisos įstaigose, jeigu jiems dėl kitos bylos kardomąja priemone paskirtas suėmimas, yra apribojama remiantis tos grupės, kuriai pataisos įstaigose priskirti šie asmenys, nuteistųjų teisine padėtimi. Ši taisyklė taip pat taikoma nuteistiesiems, šaukimu laikinai perkeltiems iš pataisos įstaigų į tardymo izoliatorius atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmų baudžiamosiose bylose arba dėl bylų nagrinėjimo teisme, bei nuteistiesiems laisvės atėmimu, paliktiems tardymo izoliatoriuose atlikti ūkio darbus. Vienas pašto siuntinys ne-

turi sverti daugiau kaip 10 kilogramų, o perduodamas siuntinys – ne daugiau kaip 15 kilogramų. Suimtiesiems draudžiamų turėti daiktų ir reikmenų sąrašas yra Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 1 priedėlyje, o maisto produktų, kuriuos draudžiama siųsti pašto siuntiniuose arba perduoti suimtiesiems ir nuteistiesiems, sąrašą nustato Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklės. Įstatymas nedraudžia bet kuriam asmeniui padaryti pinigų perlaidą į bet kurio suimtojo, laikomo tardymo izoliatoriuje, asmeninę sąskaitą. Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklių 122 punktas nustato, kad „Tardymo izoliatoriaus administracija privalo priimti kalinamajam atneštus grynuosius pinigus. Šie pinigai priimami tardymo izoliatoriaus kasoje, išrašomas pajamų orderis, kurio šaknelė įteikiama pinigus įmokėjusiam asmeniui. Administracija privalo ne vėliau kaip per 2 darbo dienas informuoti kalinamąjį apie įskaitytus į jo asmeninę sąskaitą pinigus“.

Suimtiesiems pasimatyti su giminaičiais arba kitais asmenimis leidžia tardymo izoliatoriaus administracija tik bylą tiriančio ikiteisminio tyrimo pareigūno arba teismo, kurio žinioje yra byla, rašytiniu sutikimu. Pasimatymo trukmė nustatoma iki 2 valandų. Pasimatymai vyksta Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklių nustatyta tvarka (LR KKĮ 16 str.). Europos kalinimo įstaigų taisyklių (skyrius „Areštuoti arba laukiantys teismo kaliniai“) 92 taisyklės 2 paragrafas nustato, kad „Jiems turi būti leidžiama priimti lankytojus žmoniškomis sąlygomis, kurios gali būti ribojamos tiek, kiek to reikalauja teisingumo vykdymo įstaigos saugumo ir tvarkos palaikymo interesai“.

Suimtieji turi teisę pirkti ne grynaisiais pinigais maisto produktų ir būtiniausių reikmenų (LR KKĮ 13 str.). Įstatymas neriboja pinigų, suimtųjų išleidžiamų maisto produktams ir būtiniausiems reikmenims, sumų. Šia teise tardymo izoliatoriuose taip pat naudojasi nuteistieji laisvės atėmimu, kuriems teismo nuosprendis dar neįsiteisėjo, nuteistieji laisvės atėmimu, kuriems nuosprendis įsiteisėjo ir kurie per 10 dienų turi būti etapuoti į pataisos įstaigas atlikti paskirtą bausmę, nuteistieji, šaukimu laikinai perkelti iš pataisos įstaigų į tardymo izoliatorius atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmų baudžiamosiose bylose arba dėl bylų nagrinėjimo teisme, bei nuteistieji laisvės atėmimu, palikti tardymo izoliatoriuose atlikti ūkio darbus. Tardymo izoliatoriuose suimtie-

siems ir nuteistiesiems draudžiamų įsigyti maisto produktų ir būtiniausių reikmenų sąrašą nustato Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklės. Tardymo izoliatoriaus administracija privalo užtikrinti, kad maisto produktų ir būtiniausių reikmenų pardavimo kainos neviršytų prekių rinkos vidutinių kainų, nustatytų parduotuvėse toje miesto (rajono) teritorijoje, kurioje yra tardymo izoliatorius. Išvesti suimtuosius ir nuteistuosius iš kamerų pirktis maisto produktų ir būtiniausių reikmenų draudžiama. Šiomis prekėmis suimtuosius ir nuteistuosius aprūpina tardymo izoliatoriaus personalas kamerose. Norinčiajam pirktis maisto produktų ir būtiniausių reikmenų išduodamas specialus prašymo blankas.

Suimtieji turi teisę kasdien vieną valandą pasivaikščioti. Nepilnamečiams, moterims ir sergantiesiems tuberkulioze suteikiami du vienos valandos pasivaikščiojimai per dieną (LR KKĮ 13 str.). Suimtųjų ir nuteistųjų pasivaikščiojimai vyksta laikantis šių asmenų atskiro laikymo (izoliavimo) reikalavimų.

Suimtieji turi teisę gauti nemokamą medicinos pagalbą (LR KKĮ 13 str.). Asmenų, laikomų kardomojo kalinimo vietose, sveikatos priežiūra organizuojama ir atliekama remiantis sveikatos apsaugos įstatymais. Jiems turi būti užtikrintas tokios pat kokybės ir lygio gydymas, koks užtikrinamas laisvėje esantiems asmenims. Tardymo izoliatoriuose organizuojamos asmens sveikatos priežiūros tarnybos, kurių struktūrą, etatų skaičių ir veiklos tvarką nustato Sveikatos apsaugos ir Teisingumo ministerijos. Privaloma nuodugniai patikrinti naujai priimtų į kardomojo kalinimo vietas asmenų sveikatą ir psichiką. Jei suimtajam ar nuteistajam laisvės atėmimu reikalinga specializuota neatidėliotina medicinos pagalba, kurios suteikti tardymo izoliatoriaus asmens sveikatos priežiūros tarnyboje arba laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigose nėra sąlygų, ji gali būti suteikta valstybės arba savivaldybių asmens sveikatos priežiūros viešosiose įstaigose užtikrinant šių asmenų apsaugą. Šios pagalbos teikimo tvarką nustato Sveikatos apsaugos ir Teisingumo ministerijos. Asmenų, laikomų kardomojo kalinimo vietose, sveikatos priežiūrą organizuoja Sveikatos apsaugos ministerija (LR KKĮ 19 str.). Europos kalinimo įstaigų taisyklių (skyrius „Areštuoti arba laukiantys teismo kaliniai“) 98 taisyklė nustato, kad „laukiantiems teismo kaliniams turi būti duodama galimybė, kad juos gydytų jų asmeninis gydytojas ar stomatolo-

gas, jeigu toks prašymas yra pakankamai pagrįstas. Atmetus prašymą turi būti nurodomos priežastys. Kalinimo įstaigos administracija neturi apmokėti tokio gydymo“.

Suimtieji turi teisę tinkamai maitintis (LR KKĮ 13 str.). Suimtieji maistą gauna pagal fiziologines mitybos normas nemokamai. Suimtųjų mitybos normas nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė ar jos įgaliota institucija (LR KKĮ 18 str.). Europos kalinimo įstaigų taisyklių 25 taisyklė nustato: „1. Vadovaudamasi sveikatos apsaugos įstaigų parengtais standartais, administracija turi įprastu laiku aprūpinti kalinius tinkamai paruoštu ir pateiktu maistu, kurio kokybė ir kiekis atitinka mitybos ir šiuolaikinės higienos reikalavimus, atsižvelgiant į jų amžių, sveikatos būklę, darbo pobūdį, ir, jeigu tai įmanoma, į religinius ir kultūrinius poreikius. 2. Geriamasis vanduo turi būti prieinamas kiekvienam kaliniui“.

Suimtųjų teisė į trumpalaikį išvykimą už tardymo izoliatoriaus ribų numatyta Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 16 straipsnyje. Tačiau ja pasinaudoti suimtasis gali, jeigu trumpalaikį išvykimą leidžia tardymo izoliatoriaus direktorius, prieš tai šį klausimą suderinęs su suimtojo nusikalstamą veiką tiriančiu pareigūnu ar prokuroru arba teismu, kurio žinioje yra byla, ir tik dėl suimtojo artimo giminaičio mirties ar sunkios ligos, gresiančios gyvybei. Tardymo izoliatoriaus direktorius, priimdamas sprendimą leisti suimtajam trumpalaikę išvyką, privalo atsižvelgti į šio asmens asmenybę ir jo elgesį kardomosios priemonės – suėmimo vykdymo metu. Trumpalaikė išvyka leidžiama ne ilgiau kaip 5 paroms. Kelionpinigius moka pats suimtasis arba jo artimieji. Tvarką, kuria suimtiesiems leidžiama išvykti už tardymo izoliatoriaus ribų, nustato Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklės.

Suimtieji turi teisę į materialinį buitinį aprūpinimą (LR KKĮ 18 str.). Tardymo izoliatorių kameros, kuriose laikomi suimtieji, turi atitikti Lietuvos Respublikos higienos normas, kurias tvirtina sveikatos apsaugos ministras. Suimtieji gali būti laikomi kamerose, kurios skirtos ne daugiau kaip keturiems asmenims laikyti, arba vienutėse. Kameroje turi būti langas, užtikrinantis dienos šviesą ir natūralią patalpos ventiliaciją. Nėščioms moterims, krūtimi maitinančioms motinoms, nepilnamečiams, taip pat ligoniams sudaromos geresnės gyvenimo ir buities sąlygos. Suimtiesiems turi būti suteikta galimybė naudotis tua-

letu higienos reikalavimus atitinkančiomis ir nežeminančiomis žmogaus orumo sąlygomis. Ne rečiau kaip kartą per savaitę suimtiesiems turi būti suteikta galimybė pasinaudoti pirtimi, gauti išskalbtą patalynę ir apatinius drabužius bei nuolat naudotis kirpėjo paslaugomis. Suimtieji turi teisę naudotis savo drabužiais, avalyne bei patalyne. Prireikus suimtiesiems pagal sezoną išduodami nustatyto pavyzdžio drabužiai ir avalynė nemokamai. Suimtųjų materialinio buitinio aprūpinimo normas nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė arba jos įgaliota institucija.

Suimtųjų teisė dirbti numatyta Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 20 straipsnyje. Jie gali dirbti tardymo izoliatoriaus teritorijoje, jeigu jie to prašo ir leidžia nusikalstamą veiką tiriantis pareigūnas ar prokuroras arba teismas, kurio žinioje yra byla. Suimtųjų darbas apmokamas pagal jo kiekį ir kokybę. Suimtiesiems draudžiamų dirbti darbų ir draudžiamų eiti pareigų sąrašą nustato Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 2 priedėlis.

Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo 22 straipsnis nustato suimtųjų pareigas ir draudimus jiems. Suimtieji privalo: laikytis tardymo izoliatoriuose nustatytos tvarkos; vykdyti administracijos reikalavimus; administracijos paskyrimu eilės tvarka tvarkyti kameras; tausoti tardymo izoliatorių turtą. Įstatymas suimtiesiems draudžia: organizuoti piketus, mitingus, demonstracijas, riaušes ir kitus neteisėtus renginius ir juose dalyvauti; steigti politines partijas bei organizacijas ir dalyvauti jų veikloje; kontaktuoti ir bendrauti su asmenimis, laikomais kitose kamerose; įsigyti, gaminti, platinti ar vartoti alkoholinius gėrimus ar jų surogatus, narkotines, psichotropines ar kitas psichiką veikiančias medžiagas, vartoti be gydytojo leidimo vaistus, naudoti toksines priemones; pirkti, parduoti, keisti, dovanoti ar kitaip perleisti tiek savo, tiek ir valstybės turtą kitiems suimtiesiems, nuteistiesiems ar tardymo izoliatoriaus administracijos darbuotojams, taip pat atlikti mokamas ar kitaip atlyginamas paslaugas tiek kitiems suimtiesiems ar nuteistiesiems, tiek tardymo izoliatoriaus administracijos darbuotojams; daryti tatuiruotes sau ir kitiems asmenims; platinti be tardymo izoliatoriaus administracijos leidimo rankraščius ir kitus leidinius; kurstyti kitus suimtuosius ar nuteistuosius atsisakyti vykdyti tardymo izoliatoriaus administracijos reikalavimus; reikalauti bet kokios paslaugos iš kito suimtojo ar nuteistojo, naudoti fizinį ar psichinį smurtą prieš kitus asmenis.

25.5.

Asmenų paleidimo iš tardymo izoliatorių pagrindai ir tvarka

Asmenys, kuriems paskirta kardomoji priemonė – suėmimas, tardymo izoliatoriuose negali būti laikomi ilgiau negu Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 127 straipsnyje numatyti terminai. Suėmimo terminai skaičiuojami remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 100 straipsniu. Šie terminai skaičiuojami nuo faktinio kardomosios priemonės – suėmimo taikymo momento. Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 141 straipsnio 1 dalį buvimo ekspertizės įstaigoje laikas įskaitomas į suėmimo laiką. Nuteistąjį, kuriam paskirtas terminuotas laisvės atėmimas ar laisvės atėmimas iki gyvos galvos, tardymo izoliatoriaus administracija ne vėliau kaip per 10 dienų nuo nuosprendžio įsiteisėjimo dienos pasiunčia į pataisos įstaigą. Nuteistąjį, kuriam kardomosios priemonės – suėmimo vykdymo metu paskirtas areštas, tardymo izoliatoriaus administracija ne vėliau kaip per 3 dienas nuo nuosprendžio įsiteisėjimo dienos pasiunčia į areštinę.

Suimtųjų paleidimo iš tardymo izoliatorių pagrindai yra šie: kardomosios priemonės – suėmimo panaikinimas; kardomosios priemonės – suėmimo pakeitimas kita kardomąja priemone; pasibaigęs įstatymo numatytas kardomosios priemonės – suėmimo terminas, jeigu jis nepratęstas įstatymo nustatyta tvarka; bylos nutraukimas. Pasibaigus kardomosios priemonės – suėmimo terminui, tardymo izoliatoriaus direktorius privalo savo nutarimu paleisti suimtąjį ir pranešti apie tai šio asmens nusikalstamą veiką tiriančiam pareigūnui ar prokurorui arba teismui, kurio žinioje yra byla.

Suimtuosius paleidžia tardymo izoliatoriaus administracija, remdamasi šiais procesiniais dokumentais:

1) prokuroro nutarimu nutraukti ikiteisminį tyrimą Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 212 straipsnio 1 ir 2 punktuose numatytais atvejais (LR BPK 170 str. 4 d. 2 p., 214 str. 1 d.);

2) prokuroro nutarimu, patvirtintu ikiteisminio tyrimo teisėjo, nutraukti ikiteisminį tyrimą Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 212 straipsnio 3–9 punktuose numatytais atvejais (LR BPK 173 str. 1 d. 4 p., 214 str. 2 d.);

3) ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi nutraukti ikiteisminį tyrimą (LR BPK 215 str. 3 d. 3 p.);

4) pirmosios instancijos teismo nutartimi nutraukti bylą (LR BPK 232 str. 6 p.);

5) apeliacinės instancijos teismo nutartimi arba nuosprendžiu panaikinti nuosprendį ir nutraukti bylą (LR BPK 326 str. 1 d. 2 p., 2 d. 1 p.).

Paleidžiamiesiems asmenims paleidimo dieną išduodami asmens dokumentai ir daiktai, asmeninėje sąskaitoje laikomi pinigai, taip pat išbūtą suėmimo laiką patvirtinantys dokumentai. Paleidžiami nepilnamečiai pasiunčiami pas tėvus arba globėjus (rūpintojus) ar artimuosius giminaičius. Paleidžiamų iš tardymo izoliatorių asmenų kelionės išlaidų apmokėjimo, aprūpinimo maistu, drabužiais ir avalyne, taip pat vienkartinės negrąžinamos pašalpos skyrimo tvarką ir sąlygas nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė.

Pratimai

1 pratimas. Lietuvos Respublikos Seimo Kontrolierių įstaiga gavo R. Jankausko skundą dėl Lukiškių tardymo izoliatoriaus administracijos veiksmų, kuriame suimtasis skundžiasi, jog jam buvo sugrąžintas jo rašytas ir išsiųstas iš Šiaulių tardymo izoliatoriaus laiškas suimtajam G. Jonikui, laikomam Lukiškių tardymo izoliatoriuje. Ant sugrąžinto laiško voko buvo spaudas su žyma „susirašinėti draudžiama“. Lukiškių tardymo izoliatoriaus administracija paaiškino, kad suimtųjų susirašinėjimas tarpusavyje įstatymuose nedetalizuojamas (suimtieji turi teisę susirašinėti su giminaičiais ir kitais asmenimis), todėl administracija suimtiesiems, kaip ir nuteistiesiems laisvės atėmimu, pagal analogiją draudžia susirašinėti tarpusavyje.

1. Kokių teisės šakų sričiai priskirsite šiuos teisinius santykius?

2. Ar teisėti Lukiškių tardymo izoliatoriaus administracijos veiksmai?

2 pratimas. Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje laikomas suimtasis nepilnametis parašė šios įstaigos direktoriui skundą, kad jį nuolat skriaudžia toje pačioje kameroje esantis suaugęs suimtasis.

Atlikus tyrimą ir apklausus kitus kameroje laikomus suimtuosius nepilnamečius, paaiškėjo, kad su jais kartu kameroje laikomas suaugęs suimtasis nieko neskriaudžia, bet griežtai reikalauja laikytis teisės aktais nustatytos tvarkos.

1. Ar buvo pažeisti teisės aktų reikalavimai laikant suaugusį suimtąjį kartu su nepilnamečiais suimtaisiais?

2. Kaip šią situaciją reglamentuoja teisės aktai, reguliuojantys kardomosios priemonės – suėmimo vykdymą?

3 pratimas. 2003 m. liepos 26 d. į Šiaulių tardymo izoliatoriaus 105 kamerą buvo uždarytas suimtasis J. Kiškis. Jam atvykus į kamerą, nuteistasis P. Jonaitis liepė J. Kiškiui nusirengti. Šis tai padaryti atsisakė. Kiti nuteistieji suimtajam J. Kiškiui liepė plauti grindis. Liepos 28 d. apie 2 val. nakties P. Jonaitis pažadino J. Kiškį ir ėmė priekaištauti, kad jis, dirbdamas policijos komisariate ikiteisminio tyrimo pareigūnu, mušdavo įtariamuosius. Nuteistasis V. Venckus užmovė J. Kiškiui ant galvos polietileninį maišelį ir pradėjo mušti. Išgirdę triukšmą, į 105 kamerą įėjo prižiūrėtojai ir išskyrė besimušančius asmenis.

Kokius Kardomojo kalinimo įstatymo pažeidimus Šiaulių tardymo izoliatoriaus administracija padarė šiuo atveju?

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014: 21, 22, 25–27, 31, 33, 38 str.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89–2741: 75, 77, 94 str.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37–1341: 21, 22, 44, 45, 50, 62, 100, 119, 121, 122, 127, 128, 141, 170, 173, 181, 182, 214, 215, 218, 220, 232, 233, 236, 246, 268, 307, 308, 310, 312, 313, 322, 326, 333 str.
4. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73–3084: 66–68, 157 str.
5. Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymas. 1996 m. sausio 18 d. Nr. I–1175 // Valstybės žinios. 1996, Nr. 12–313.
6. Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statutas, patvirtintas Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymu. 2000 m. balandžio 18 d. Nr. VIII–1631 // Valstybės žinios. 2000, Nr. 39–1088. Statuto 4, 7, 9 str.
7. Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas. 2002 m. rugsėjo 17 d. Nr. IX–1078 // Valstybės žinios. 2002, Nr. 95–4087: 19 str.
8. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius: Mintis, 1991: 21 str.

9. Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą // Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius: Mintis, 1991: 11, 13 str.
10. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 2000, Nr. 96–3016: 8, 9 str.
11. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 77–3288: 7, 10 str.
12. Europos kalinimo įstaigų taisyklės. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (87), priimta 1987 m. vasario 12 d., ir aiškinamasis memorandumas. – Strasbūras, 1987: 90–98 taisyklės.
13. Sveikatos apsaugos ministro 1999 m. spalio 22 d. įsakymas Nr. 461 „Dėl Lietuvos higienos normos HN 76: 1999 „Laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo įstaigos. Įrengimas, eksploatavimo tvarka, sveikatos priežiūra“ tvirtinimo“ // Valstybės žinios. 1999, Nr. 90–2668.
14. Teisingumo ministro 2003 m. birželio 4 d. įsakymas Nr. 168 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių įstaigų nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 57–2566.
15. Teisingumo ministro 2001 m. rugsėjo 7 d. įsakymas Nr. 178 „Dėl Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2001, Nr. 78–2741.
16. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2001. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002. P. 24, 32.
17. Уголовно-исполнительное право: учебник., 3-е издание / ред. В. И. Селиверстов. – Москва: Юриспруденция, 2002. С. 305–329.

Papildoma literatūra

1. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas Nr. VIII–1591 (2000 m. kovo 28 d.) // Valstybės žinios. 2000, Nr. 30–827.
2. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. vasario 28 d. nutarimas Nr. 232 „Dėl Asmenų, be leidimo atvykusių į Lietuvos Respubliką iš užsienio valstybės, kuri yra karo padėtyje su Lietuvos Respublika, laikymo tardymo izoliatoriuose tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2001, Nr. 20–655.
3. Teisingumo ministro, vidaus reikalų ministro, generalinio prokuroro 2002 m. lapkričio 28 d. įsakymas Nr. 330/555/159 „Dėl Advokato arba advokato padėjėjo paskyrimo teikti valstybinę teisinę pagalbą bylų procese tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 3–81.

26. BAUSMIŲ VYKDYMAS UŽSIENIO VALSTYBĖSE

26.1.

Bausmių vykdymo teisinis reguliavimas ir jų vykdymo praktika Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Danijoje, Švedijoje, Kanadoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose

Bausmių vykdymas Didžiojoje Britanijoje

Teisinis kriminalinių bausmių vykdymas Didžiojoje Britanijoje reguliuojamas vadovaujantis precedentinės teisės ir statutinės teisės nuostatomis. Teisinis precedentas kaip teisės forma Didžiojoje Britanijoje pradėtas taikyti dar XII amžiuje. XII–XIII a. Karališkasis teismas sukūrė atsakomybės už sunkius nusikaltimus (felonijas), o XIV a. – už apysunkius nusikaltimus (misdiminorus) normas. Dar ir šiuo metu už kai kuriuos nusikaltimus atsakomybė nustatoma remiantis ankstesniais teisminiais precedentais. XIII a. pabaigoje teisminiai precedentai, kad būtų patogiau naudotis, buvo aprašyti kasmet leidžiamuose rinkiniuose. Jų tekstai iš pradžių buvo rankraštiniai, o vėliau – spausdinti. Nuo 1864 m. kiekvieną mėnesį buvo pradėta leisti teismų praktikos ataskaitas, kurios vadinosi „*Law Reports*“. Šiuo metu vis dažniau baudžiamosios teisės srityje naudojamasi teismų praktikos ataskaitomis „*All England Reports*“ ir „*The Criminal Appeal Reports*“.

Statutinės teisės reikšmė pradėjo augti XIX a. antrojoje pusėje. Pirmieji ketinimai 1855 m. kodifikuoti baudžiamąją teisę ir jos taikymo procesą, nedavė norimų rezultatų, nes prieštaravo precedentinei teisei. Nebuvo šie ketinimai sėkmingi ir vėliau. Todėl šiuo metu bausmių vykdymą reglamentuoja sudėtinga baudžiamosios, baudžiamojo proceso ir penitencinės teisės normų bei precedentų visuma. Reikšmingiausi galiojantys šios srities įstatymai yra 1952 m. Kalėjimų įstatymas, 1967 ir 1977 m. Baudžiamosios justicijos įstatymai, 1981 m. Baudžiamosios atsakomy-

bės už pasikėsinimą padaryti nusikalstamą veiką įstatymas, 1973 m. Baudžiamųjų teismų galių įstatymas, 1980 m. Magistracinių teismų įstatymas, 1982 m. Baudžiamosios justicijos įstatymas, 1984 m. Policijos ir įrodymų baudžiamosiose bylose įstatymas, 1988, 1991 ir 1993 m. Baudžiamosios justicijos įstatymai, 1997 m. Policijos įstatymas, 1997 m. Bausmės įstatymas.

Ypač reikšmingos Didžiojoje Britanijoje taikomos poveikio priemonės, nesusijusios su laisvės atėmimu (nuosprendžio priėmimo atidėjimas, sąlyginis bausmės vykdymo atidėjimas, probacija (lotyniškai „*probatio*“ – bandymas), paslaugų teikimas visuomenei), bei šiuolaikinė penitencinė sistema.

Nuosprendžio priėmimo atidėjimas – tai institutas, suteikiantis galimybę nusikaltėliui įrodyti, kad jis dar iki nuosprendžio priėmimo stojo į atgailos ir pasitaisymo kelią. Nuosprendžio priėmimą atidėti 6 mėnesiams po kaltinimo pateikimo gali Karūnos arba magistrato teismas. Atidėjus nuosprendžio priėmimą nusikaltėlis turi atlyginti padarytą žalą nukentėjusiajam. Tokia tvarka skatina teisės pažeidėją atlikti aktyvius veiksmus nukentėjusiojo naudai ir imtis kitų visuomenei naudingų priemonių, kad būtų panaikintos nusikalstamos veikos pasekmės.

Labai panašus į probacijos institutą yra **sąlyginis bausmės vykdymo atidėjimas** (angliškai – „*suspended sentences*“), kuris buvo įvestas 1967 m. Baudžiamosios justicijos įstatymu. Šiuo atveju teismas priima iki dvejų metų laisvės atėmimo nuosprendį, tačiau atideda jo vykdymą, iškeldamas sąlygą, kad nuteistasis pavyzdingai elgsis per nustatytą laikotarpį nuo vienerių iki trejų metų. Šis institutas nuo probacijos skiriasi tuo, kad nenumato probacijos pareigūnų socialiniam darbui atlikti. Jeigu sąlyginai nuteistas asmuo padaro naują nusikaltimą, teismas priima sprendimą vykdyti atidėtą nuosprendį.

Probacija. Probacijos institutas Didžiojoje Britanijoje atsirado 1887 m. kartu su įstatymu „Dėl pirmą kartą nuteistųjų išbandymo“. 1907 m. buvo priimtas įstatymas „Dėl nusikaltėlių išbandymo“. Tais metais probacijos institutas galutinai susiformavo ir buvo įtvirtintas Didžiosios Britanijos baudžiamosios teisės sistemoje. Jis apibūdinamas kaip bausmės vykdymo atidėjimas tam tikram laikotarpiui, vykdant individualią nusikaltėlio priežiūrą bei vadovaujant jam arba taikant jo atžvilgiu pataisos kursą. Dabartiniu metu probacijos institutą Didžiojoje Britanijoje reg-

lamentuoja 1948 ir 1967 m. Baudžiamosios justicijos įstatymai ir 1967 m. Probacijos taisyklės.

Vietoj laisvės atėmimo už padarytą nusikalstamą veiką teismas, atsižvelgdamas į šios veikos pobūdį, kaltinamojo asmenybę ir kitas aplinkybes, gali priimti įsakymą dėl probacijos skyrimo nuteistajam, pagal kurį jis nuo vienerių iki trejų metų bus prižiūrimas probacijos tarnybos pareigūnų. Probacija kaltinamajam gali būti paskirta tik jo sutikimu. Teismo įsakyme nuteistajam probacijai gali būti nustatyti įpareigojimai, kurie, teismo nuomone, skatins jį gerai elgtis ir nepadaryti naujos nusikalstamos veikos. Teismas šiame įsakyme gali nustatyti įpareigojimą nuteistajam probacijai lankyti dienos auklėjimo centrą.

Apylinkės teisėjas, gavęs informaciją apie nuteistojo probacijai teismo įsakyme nustatytų įpareigojimų nevykdymą, gali:

1) iškviesti nuteistąjį arba

2) išleisti įsakymą jį areštuoti.

Šiuo atveju magistrato teismo teisės platesnės. Jis gali:

1) skirti nuteistajam probacija iki 50 svarų sterlingų baudą;

2) išleisti įsakymą, įpareigojantį nuteistąjį teikti paslaugas visuomenei;

3) išleisti įsakymą, įpareigojantį nuteistąjį lankyti konkretų dienos auklėjimo centrą;

4) jeigu teisės pažeidėjas buvo nuteistas probacijai magistrato teismo, išleisti įsakymą vykdyti tą bausmę, kuri buvo pakeista probacija;

5) jeigu nusikaltėlis buvo nuteistas probacijai Karūnos teismo, jį suimti iki tol, kol nestos prieš Karūnos teismą.

Karūnos teismas gali:

1) skirti nuteistajam probacija iki 50 svarų sterlingų;

2) išleisti įsakymą, įpareigojantį nuteistąjį probacija teikti paslaugas visuomenei;

3) atkeisti probaciją ir skirti kitą bausmę.

Paslaugų teikimas visuomenei. Tai savarankiška kriminalinė bausmė, skiriama teismo įsakymu, pagal kurį nuteistasis šia bausme privalo dirbti nemokamus darbus nuo 40 iki 240 valandų. Ši bausmė skiriama tik teisės pažeidėjui sutikus ir esant sąlygoms ją realiai įvykdyti. Įsakymą teikti paslaugas visuomenei vykdo probacijos tarnyba. Nuteistasis, kuriam įsigaliojo teismo įsakymas teikti paslaugas visuomenei, privalo:

1) pranešti probacijos tarnybai, jeigu jis nori pakeisti gyvenamąją vietą;

2) dirbti tą darbą ir tomis valandomis, kurias nustato probacijos tarnybos pareigūnas.

Jeigu nuteistasis nevykdo teismo įsakymo teikti visuomenei paslaugas reikalavimų, magistrato arba Karūnos teismas gali jam skirti baudą arba taikyti kitas priemones, taip pat panaikinti (priklausomai nuo teismo kompetencijos) įsakymą teikti paslaugas visuomenei.

Didžiosios Britanijos **penitencinę sistemą sudaro centriniai ir vietiniai kalėjimai.** Toks penitencinių įstaigų skirstymas leidžia turėti skirtingas laisvės atėmimo įstaigas skirtingoms nuteistųjų šia bausme kategorijoms.

Vietinėse penitencinėse įstaigose (grafysčių ir miestų kalėjimuose) laikomi asmenys, laukiantys teisminio bylos nagrinėjimo ir nuosprendžio priėmimo. Be to, šiose įstaigose atlieka bausmę trys pagrindinės nusikaltėlių kategorijos:

1) tam tikra dalis nuteistųjų trumpomis laisvės atėmimo bausmėmis;

2) nuteistieji už nesumokėtas baudas, skolas ir kitas nesunkias nusikalstamas veikas;

3) nuteistieji nepilnamečiai iki 21 metų amžiaus.

Vietinės penitencinės įstaigos, be kardomosios priemonės – suėmimo ir laisvės atėmimo bausmės vykdymo nurodytoms nuteistųjų kategorijoms, dar atlieka nuteistųjų laisvės atėmimu, kurie iš vietinių penitencinių įstaigų bus pasiųsti bausmę atlikti į centrines penitencines įstaigas, klasifikavimą. Atvykus į vietinę penitencinę įstaigą (nuteisus suimtąjį laisvės atėmimu) nuteistajam, įsigilinama į jo padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, sunkumą ir kitas, susijusias su ja, aplinkybes, anksčiau padarytas nusikalstamas veikas (ankstesnius teistumus), asmenybę (amžių, agresyvumą, polinkius ir kt.). Remiantis atlikto nuteistojo pažinimo rezultatais, jis priskiriamas atitinkamai grupei ir siunčiamas atlikti paskirtą bausmę į tą centrinę penitencinę įstaigą, kurioje laikomi tai pačiai grupei priskirti nuteistieji.

Nuo 1969 m. Didžiosios Britanijos **centrinės penitencinės įstaigos suskirstytos į tris grupes,** skirtas atlikti:

1) trumpalaikį laisvės atėmimą (iki 18 mėnesių);

2) vidutinės trukmės laisvės atėmimą (nuo 1,5 iki 5 metų);

3) ilgalaikį laisvės atėmimą (daugiau kaip 5 metus).

Toks penitencinių įstaigų suskirstymas suteikia galimybę: pirma –

sugrupuoti nusikaltėlius atsižvelgiant į jų pavojingumą visuomenei ir galimybę juos pataisyti; antra – daug tiksliau ir efektyviau organizuoti nuteistųjų pataisos procesą atsižvelgiant į bausmės trukmę, intensyvumą ir kitus parametrus; trečia – palyginti vienodi bausmės atlikimo terminai sumažina psichologinę įtampą, kuri atsiranda tarp nuteistųjų, kartu atliekančių laisvės atėmimo bausmę.

Nuteistiesiems laisvės atėmimu gali būti taikomas lygtinis atleidimas nuo bausmės (angliškai – „*conditional discharge*“). Šio atleidimo esmė yra ta, kad nuteistajam iškeliama sąlyga per tam tikrą laikotarpį, kuris ne ilgesnis kaip treji metai, nepadaryti naujos nusikalstamos veikos. Šiuo atveju nuteistajam, lygtinai atleidžiamam nuo laisvės atėmimo bausmės, priežiūra nenustatoma, tačiau, jeigu jis padarys nusikalstamą veiką, lygtinai atleistasis bus baudžiamas už abu nusikaltimus.

Europos Tarybos Kriminalinių problemų komiteto duomenimis, Didžiosios Britanijos penitencinėse įstaigose 2001 m. rugsėjo 1 d. buvo laikomi 67 056 kaliniai (įskaitant ir tuos asmenis, kuriems vykdoma kardomoji priemonė – suėmimas). Šimtui tūkstančių Didžiosios Britanijos gyventojų teko 126 kaliniai.

Bausmių vykdymas Prancūzijoje

Prancūzija – tai kontinentinės teisės sistemos pradininkė. Baudžiamosios, baudžiamojo proceso ir penitencinės teisės normoms pradžią davė Prancūzijos kodifikuotas įstatymas ir poįstatyminiai norminiai aktai.

Iki 1994 m. Prancūzijoje buvo taikomas 1810 m. Baudžiamasis kodeksas. Jis nors daugelį kartų buvo iš dalies keičiamas ir pildomas, neprarado savo pagrindinių nuostatų.

1992 m. liepos 22 d. buvo priimti keturi įstatymai, kurie sudarė Prancūzijos baudžiamąjį kodeksą, įsigaliojusį 1994 metais. Šio kodekso pagrindinės idėjos buvo: daug veiksmingesnė žmogaus teisių apsauga; nuoseklus teisinės valstybės principų įgyvendinimas; įstatymo nuostatų dėl iškilusių socialinių problemų, susijusių su nusikalstamumu, nustatymas; baudžiamosios atsakomybės ir bausmių vykdymo humanizavimas. Naujasis Baudžiamasis kodeksas, 1958 m. Baudžiamojo proceso kodekso V skyrius „Vykdymo procesas“ su vėlesniais daliniais pakeitimais ir papildymais bei pagal savo turinį penitencinį kodeksą atitinkantis 1959 m. va-

sario 23 d. Vyriausybės dekretas sudaro teisinę bazę, reglamentuojančią kriminalinių bausmių taikymą Prancūzijoje. Pagal naująjį Prancūzijos Baudžiamąjį kodeksą **kriminalinių bausmių sistema susideda iš trijų dalių, orientuotų į klasifikuotas, atsižvelgiant į sunkumo laipsnį, nusikalstamas veikas: nusikaltimai, baudžiamieji nusižengimai, baudžiamieji pažeidimai.**

Už padarytus nusikaltimus gali būti skirta:

1) laisvės atėmimas iki gyvos galvos arba įkalinimas iki gyvos galvos;

2) laisvės atėmimas arba įkalinimas iki 30 metų;

3) laisvės atėmimas arba įkalinimas iki 15 metų.

Terminuoto laisvės atėmimo ir terminuoto įkalinimo žemiausia riba – 10 metų.

Už baudžiamuosius nusižengimus skiriamos pataisos bausmės:

1) laisvės atėmimas iki 6 mėnesių, vienerių, dvejų, trejų, penkerių, septynerių, dešimties metų;

2) bauda;

3) dienos bauda;

4) nemokami darbai visuomenės labui;

5) teisių apribojimas arba atėmimas.

Už baudžiamąjį pažeidimą skiriamos bausmės:

1) bauda;

2) teisių apribojimas arba atėmimas.

Dienos baudos esmė yra ta, kad nuteistasis turi įnešti į valstybės iždą sumą, kurios bendrą dydį sudaro teisėjo nustatyti kiekvienos dienos įnašai, padauginti iš dienų skaičiaus. Kiekvienos dienos įnašai nustatomi atsižvelgiant į teisiamojo pajamas ir turtinius įsipareigojimus. Dienų, kuriomis turi būti daromi įnašai, skaičius (ne daugiau kaip 360 dienų) priklauso nuo baudžiamojo nusižengimo aplinkybių. Visa baudos suma turi būti įnešta į valstybės iždą iki termino, atitinkančio dienų, kuriomis daromi įnašai, skaičių. Visiškai neįnešta ar iš dalies įnešta suma – tai pagrindas nuteistąjį suimti, o suėmimo trukmė sudaro pusę dienų, kuriomis turėjo būti daromi įnašai į valstybės biudžetą, skaičiaus.

Nemokami darbai visuomenės labui negali būti paskirti prieš teisiamojo valią arba jam nedalyvaujant teismo posėdyje. Šios bausmės vykdymas trunka iki 18 mėnesių. Jis pasibaigia, kai atliekama visa darbų apimtis. Atsiradus pateisinančioms medicininio, šeiminio, profesinės veiklos

ar kitokio pobūdžio aplinkybėms, šios bausmės vykdymas gali būti sustabdytas teisėjo, kuris kontroliuoja bausmės vykdymą, tos apygardos, kurioje nuteistasis nuolat gyvena, arba bausmės vykdymą kontroliuojančio teisėjo to teismo, kuris priėmė sprendimą.

Už padarytą baudžiamąjį nusižengimą nuteistajam gali būti apribotos arba atimtos šios teisės:

1) atėmimas teisės vairuoti automobilį iki 5 metų;

2) uždraudimas vairuoti kai kurias transporto priemones iki 5 metų;

3) vairuotojo pažymėjimo anuliavimas uždraudžiant iki 5 metų siekti gauti naują vairuotojo pažymėjimą;

4) vienos ar kelių transporto priemonių, priklausančių nuteistajam, konfiskavimas;

5) uždraudimas nuteistajam per metus naudoti vieną ar kelias jam priklausančias transporto priemones;

6) uždraudimas nuteistajam nuo 1 iki 5 metų naudoti arba turėti ginklą;

7) vieno ar kelių ginklų, priklausančių nuteistajam, konfiskavimas;

8) medžiotojo pažymėjimo anuliavimas uždraudžiant iki 5 metų siekti gauti naują medžiotojo pažymėjimą;

9) uždraudimas nuteistajam iki 5 metų išduoti čekių blankus ir naudotis kreditinėmis kortelėmis;

10) įrankio, panaudoto arba tinkamo nusikalstamai veikai padaryti, arba daikto, įgyto nusikalstama veika, konfiskavimas.

Tokios pačios teisių apribojimo ar atėmimo rūšys, tik trumpesnių terminų, taikomos už padarytą baudžiamąjį nusižengimą.

Uždraudimo išduoti čekių blankus ir naudotis kreditinėmis kortelėmis esmė yra ta, kad nuteistasis privalo grąžinti bankui išduotus čekius arba kredito korteles, kuriais jis naudojasi arba kuriais pagal jo įgaliojimą naudojasi kiti asmenys.

Teismas gali skirti nuobaudą – laikinai (iki 10 metų už padarytą nusikaltimą, iki 5 metų už padarytą baudžiamąjį nusižengimą) atimti šias politines, civilines ar šeimines teises:

1) teisę balsuoti;

2) teisę būti išrinktam;

3) teisę vykdyti teisingumo funkcijas, būti ekspertu teismo posėdyje, atstovauti ar talkinti vienai iš šalių teisme;

4) teisę būti liudytoju teisme;

5) teisę būti globėju ar rūpintoju.

Laikinas atėmimas teisės būti išrinktam kartu uždraudžia dirbti valstybės tarnyboje.

Prancūzijos **penitencinę sistemą sudaro centriniai ir vietiniai kalėjimai suaugusiems nusikaltėliams ir specialios pataisos įstaigos nepilnamečiams teisės pažeidėjams.**

Centriniuose kalėjimuose laikomi asmenys, nuteisti laisvės atėmimu daugiau kaip vieneriems metams. Visi naujai atvykę į centrinį kalėjimą nuteistieji 45 paras laikomi kamerose vienutėse. Vėliau jie patenka į pažangų laisvės atėmimo bausmės vykdymo procesą, kuris susideda iš šių etapų:

1) pavienis laikymas skirstant į pataisomus, nepataisomus ir pataisai neapsisprendusius nuteistuosius;

2) pataisomi nuteistieji dieną dirba kartu, o nakčiai uždaromi į kameras vienutes;

3) lengvatų (teisinės padėties) išplėtimas;

4) perkėlimas į pusiau laisvą bausmės atlikimo režimą leidžiant dirbti už kalėjimo ribų ir būti lankomiems giminaičių;

5) lygtinio paleidimo už gerą elgesį taikymas.

Vietiniai kalėjimai (arešto namai, pataisos centrai) steigiami teritoriniuose administraciniuose vienetuose – departamentuose. Šiuose kalėjimuose laikomi asmenys, laukiantys teismo nuosprendžio, taip pat asmenys, nuteisti už nesunkias nusikalstamas veikas, ir nuteistieji trumpalaikėmis (iki vienerių metų) laisvės atėmimo bausmėmis.

Nepilnamečiai laisvės atėmimo bausmę atlieka pataisos įstaigose – mokyklose ir specializuotose pataisos kolonijose. Prancūzijoje leidžiama, kad specialios nepilnamečių pataisos įstaigos priklausytų labdaringoms ir religinėms bendrijoms

Prancūzijoje teisėjai turi didelius įgaliojimus sutrumpinti laisvės atėmimo bausmės laiką, lygtinai paleisti nuteistuosius iš penitencinių įstaigų ir pan.

Pagal Europos Tarybos Kriminalinių problemų komiteto duomenis Prancūzijos penitencinėse įstaigose 2001 m. rugsėjo 1 d. buvo laikomi 47 005 kaliniai (įskaitant ir tuos asmenis, kuriems vykdoma kardomoji priemonė – suėmimas). Šimtui tūkstančių Prancūzijos gyventojų atiteko 77,1 kalinio.

Prancūzijos naujasis Baudžiamasis kodeksas numato galimybę atlik-

ti laisvės atėmimo bausmę pusiau nelaisvės sąlygomis. Jeigu teismas skiria laisvės atėmimą vieneriems metams arba mažiau kaip vieneriems metams, jis gali priimti sprendimą, kad šią bausmę nuteistasis atliktų pusiau nelaisvės sąlygomis. Kad teismas priimtų tokį sprendimą, nuteistasis turi šį būtinumą pagrįsti savo profesine veikla arba siekimu gauti bendrąjį išsilavinimą ar įgyti profesiją, stažuote ar laikinu darbu resocializacijos tikslu, šeimos išlaikymu arba būtinybe gydytis.

Bausmių vykdymas Vokietijoje

Teisinį kriminalinių bausmių vykdymą Vokietijoje reglamentuoja 1871 m. gegužės 15 d. Baudžiamasis kodeksas (1975 m. sausio 2 d. redakcija) ir 1976 m. kovo mėn. priimtas įstatymas „Dėl laisvės atėmimo bausmės vykdymo ir susijusių su laisvės atėmimu pataisos ir saugumo priemonių“, kurio nuostatos buvo laipsniškai įgyvendinamos iki 1986 metų.

Bauda – tai Vokietijoje plačiausiai taikoma bausmė. Bauda skiriama teismo nustatant jos mokėjimo dienų sumų dydžius (nuo 5 iki 360 dienų sumų dydžius). Dienos sumos dydis nustatomas teismo atsižvelgiant į teisiamojo asmenybę ir materialinę padėtį. Teismas, nustatydamas mokėtinos dienos sumos dydį, įvertina teisiamojo grynąsias pajamas, kurias jis gauna ar turėjo gauti vidutiniškai per vieną dieną, bei visas pajamas, taip pat turimą turtą ir kitus pragyvenimo šaltinius. Tokia baudos taikymo tvarka leidžia, kad bauda būtų vienodai represyvi visiems visuomenės sluoksniams. Jeigu nuteistasis dėl asmeninių aplinkybių arba materialinės padėties nepajėgus sumokėti baudą, teismas jam nustato baudos sumokėjimo terminą arba leidžia baudą sumokėti dalimis. Tačiau teismas gali nuteistajam iškelti sąlygą: jeigu jis nesumokės laiku baudos, kurios įmokos nustatytos mokėti dalimis, tai baudos mokėjimas dalimis bus anuliuotas. Nesumokėjus baudos, ši bausmė pakeičiama laisvės atėmimu: baudos dienos sumos dydis prilyginamas vienai laisvės atėmimo dienai.

Vokietijoje **laisvės atėmimo bausmė** yra dviejų rūšių: terminuota (nuo 1 mėnesio iki 15 metų) ir iki gyvos galvos. Laisvės atėmimas iki gyvos galvos yra sąlyginis. Atlikus ne mažiau kaip 15 metų paskirtosios laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės, teismas, esant atitinkamoms

sąlygoms, gali atidėti neatliktosios bausmės dalies vykdymą.

Laisvės atėmimo bausmė vykdoma atviro ir uždaro tipo penitencinėse įstaigose.

Atviro tipo penitencinėse įstaigose laikomi asmenys, nuteisti trumpalaikėmis (iki 6 mėnesių) laisvės atėmimo bausmėmis arba už mažareikšmes nusikalstamas veikas. Penitencinių įstaigų tinklas nedidelis.

Visi suaugę nusikaltėliai, nuteisti daugiau kaip 6 mėnesiams laisvės atėmimo, iš pradžių laikomi pavieniui. Šiame bausmės atlikimo etape tiriama kiekvieno naujai atvykusio nuteistojo asmenybė. Susipažinus su nuteistojo asmenybe, jam nustatomas tolesnis bausmės atlikimo režimas, užimtumo darbu, mokymusi ir auklėjamojo poveikio pobūdis.

Iki šiol Vokietijoje veikia pataisos ir saugumo priemonių sistema, numatyta Baudžiamojo kodekso 61 paragrafe:

1) perkėlimas į psichiatrinę ligoninę;

2) perkėlimas į terapinę įstaigą, skirtą alkoholikams ir narkomanams;

3) prevencinis įkalinimas;

4) priežiūra;

5) atėmimas teisės vairuoti transporto priemonę;

6) atėmimas teisės užsiimti atitinkama profesine veikla.

Prevencinis įkalinimas taikomas asmeniui, nuteistam už tyčinę nusikalstamą veiką, už kurią gali būti skirtas laisvės atėmimas ne mažiau kaip dvejiems metams, jeigu:

1) kaltinamasis anksčiau buvo du kartus nuteistas mažiau kaip vieneriems metams;

2) asmuo atliko ne mažiau kaip dvejus metus laisvės atėmimo bausmės, kuri jam buvo paskirta už padarytą paskutinę nusikalstamą veiką, arba jo atžvilgiu pritaikyta pataisos ir saugumo priemonė, susijusi su fiziniu izoliavimu nuo visuomenės;

3) iš bendro padarytos nusikalstamos veikos, dėl kurios kaltinamas asmuo, įvertinimo matyti, kad kaltinamasis yra linkęs daryti sunkius nusikaltimus ir dėl to jis yra pavojingas visuomenei.

Prevencinis įkalinimas neturi viršyti 10 metų.

Pagal Europos Tarybos Kriminalinių problemų komiteto duomenis Vokietijos penitencinėse įstaigose 2001 m. rugsėjo 1 d. buvo laikomi 78 707 kaliniai (įskaitant ir tuos asmenis, kuriems vykdoma kardo-

moji priemonė – suėmimas). Šimtui tūkstančių Vokietijos gyventojų teko 95,8 kalinio.

Bausmių vykdymas Danijoje

Kriminalinių bausmių vykdymą Danijoje reguliuoja 1930 m. Baudžiamasis kodeksas, kuris remiasi bendrąja ir specialiąja nusikalstamumo prevencija. 1973 m. šiame kodekse buvo įtvirtintas specialus profilaktinis elementas – „gydymas“. Šio žodžio prasmė yra labai plati. „Gydymas“ apima ir nuteistiesiems taikomų socialinės reabilitacijos priemonių visumą. Danijoje veikia nuolatinis Baudžiamojo kodekso reformos komitetas, kuris analizuoja šio kodekso taikymo praktiką ir rengia jo pataisas. Yra Teisingumo vykdymo įstatymas, tačiau jame, kaip ir Baudžiamajame kodekse, nepakankamai reglamentuotas kriminalinių bausmių vykdymas. Nuosprendžių vykdymo įstatymas – tai nuosprendžių vykdymo praktikos kodifikuotas teisės aktas. Kalinių laikymo laisvės atėmimo įstaigose tvarką reglamentuoja teisingumo ministro patvirtintos administracinės taisyklės.

Danijos **kriminalinių bausmių sistemą sudaro:**

1) bauda;
2) dienos bauda;
3) visuomeninė prievolė;
4) įprastas laisvės atėmimas;
5) švelnus (negriežtas) laisvės atėmimas.

Laisvės atėmimas, kuriuo nuteisiamas asmuo, yra fiksuotas. Konkretus laisvės atėmimo laikas nustatomas teismo nuosprendyje. Kriminalinė bausmė **– bauda** gali būti skiriama kartu su kitomis bausmėmis bei nuteisus asmenį laisvės atėmimu sąlyginai. Švelnus laisvės atėmimas skiriamas nuo 7 dienų iki 6 mėnesių, tačiau retai kada viršija 60 dienų. Įprastas laisvės atėmimas skiriamas nuo 30 dienų iki 16 metų arba iki gyvos galvos. Vidutinis faktiškai atlikto laisvės atėmimo iki gyvos galvos laikas, po kurio nuteistieji šia bausme paleidžiami iš penitencinių įstaigų, sudaro 12–13 metų.

Pagal Europos Tarybos Kriminalinių problemų komiteto skelbiamus duomenis Danijos penitencinėse įstaigose ir vietiniuose kalėjimuose 2001 m. rugsėjo 1 d. buvo laikoma 3150 kalinių (įskaitant ir asmenis, kuriems vykdoma kardomoji priemonė – suėmimas). Šimtui tūkstančių Danijos gyventojų teko 58,9 kalinio.

Laisvės atėmimas gali būti skirtas sąlyginai nustatant bandomąjį laikotarpį. Teismas taip pat gali dvejiems metams atidėti nuosprendžio laisvės atėmimu paskelbimą. Jeigu asmuo, kuriam taikytos šios baudžiamojo poveikio priemonės, per dvejus metus nepadaro naujos nusikalstamos veikos, jam laisvės atėmimo bausmė nevykdoma (nuosprendis laisvės atėmimu neskelbiamas).

Teismas gali priimti nuosprendį, kuriuo asmuo, padaręs nusikalstamą veiką, **siunčiamas į laisvėje esančias ligonines gydytis nuo psichikos ligos arba į silpnapročių namus.**

Nuteistųjų **paleidimas iš penitencinių įstaigų pasitikint garbės žodžiu.** Toks paleidimas įmanomas, kai nuteistieji atliko du trečdalius paskirtosios laisvės atėmimo bausmės. Apie 90 procentų asmenų, nuteistų daugiau kaip 3 mėnesiams laisvės atėmimo, paleidžiami pasitikint jų garbės žodžiu. Beveik 10 procentų iš jų paleidžiami prieš dviejų trečdalių laikotarpį. Sprendimus paleisti nuteistuosius pasitikint garbės žodžiu priima Kalėjimų ir priežiūros departamentas. 10 procentų nuteistųjų šis departamentas nepaleidžia pasitikint garbės žodžiu dėl to, kad jiems nepriimtini Kalėjimų ir priežiūros departamento nustatomi įpareigojimai (apribojimai, sąlygos) dėl galimų recidyvinių nusikalstamų veikų arba dėl to, kad šis departamentas įžvelgia didelę recidyvo riziką ir pats paleidimas būtų rizikingas.

Teisminiam nusikalstamas veikas padariusių asmenų persekiojimui politiškai vadovauja teisingumo ministras, o faktiškai – Valstybinio teisminio persekiojimo institucijos direktorius, gana nepriklausomas nuo politinės valdžios. Šis direktorius turi instruktyvinius įgaliojimus žemesnių teisminio persekiojimo institucijų atžvilgiu. Nesudėtingas baudžiamąsias bylas tiria policija, sudėtingas – prokurorai. Valstybinio teisminio persekiojimo institucijos direktorius turi teisę baudžiamąsias bylas perduoti nagrinėti Aukščiausiajam Teismui. Teisminė sistema, nagrinėjanti baudžiamąsias bylas, turi apie 100 rajoninių teismų, du aukštesniuosius teismus ir Aukščiausiąjį Teismą.

Kalėjimų ir priežiūros departamentas yra pavaldus Danijos teisingumo ministerijai. Šiam departamentui yra pavaldūs:

1) 16 valstybinių penitencinių įstaigų;
2) 41 vietinis kalėjimas;
3) 34 rajonų bandomojo laikotarpio ir priežiūros tarnybos;
4) 8 namai pusiaukelėje;

5) funkciniai institutai (nuteistiesiems, kuriems teismas paskyrė gydymąsi nuo psichikos ligos);

6) personalo mokymo centras.

Kalėjimų ir priežiūros departamento kompetencijai priskirta:

1) visų nuosprendžių dėl kriminalinių veikų ir laisvės atėmimo vykdymo organizavimas;

2) sprendimų, susijusių su protiškai atsilikusių asmenų siuntimu į ligonines, vykdymo užtikrinimas bei protiškai atsilikusių jaunesnių nei 15 metų asmenų įskaitos organizavimas;

3) baudos sumokėjimo atidėjimas ir atleidimas nuo baudos sumokėjimo;

4) asmenų, nuteistų laisvės atėmimu sąlyginai, bei asmenų, kuriems atidėtas nuosprendžio laisvės atėmimu paskelbimas, taip pat nuteistųjų, paleistų iš penitencinių įstaigų pasitikint garbės žodžiu, priežiūros vykdymo organizavimas ir kt.

Danijos kalėjimų ir priežiūros sistemos valdymas dvipakopis. Nėra tarpinių valdymo institucijų.

Danijos Kalėjimų ir priežiūros departamento organizacinė sudėtis:

1. Departamento generalinis direktorius.

2. Generalinio direktoriaus pavaduotojas biudžeto ir personalo klausimams.

3. Generalinio direktoriaus pavaduotojas nuteistųjų priežiūros ir kriminalinės politikos klausimams.

4. Personalo valdymo tarnyba.

5. Kalėjimų pramonės ir pastatų tarnyba.

6. Apskaitos ir darbo užmokesčio tarnyba.

7. Personalo išteklių planavimo tarnyba.

8. Bylų, susijusių su nuteistaisiais ir paleistaisiais pasitikint garbės žodžiu, tarnyba.

9. Tyrinėjimų, taisyklių ir nurodymų tarnyba.

10. Socialinės gerovės tarnyba.

11. Mokymo ir auklėjimo tarnyba.

12. Psichiatrijos tarnyba.

Bandomojo laikotarpio ir priežiūros sistema nuo 1973 m. yra pavaldi Kalėjimų ir priežiūros departamentui. Į Bandomojo laikotarpio ir priežiūros sistemą įeina 34 rajonų tokio pat pavadinimo tarnybų visoje

šalyje. Į rajonų bandomojo laikotarpio ir priežiūros tarnybas siunčiami asmenys, nuteisti laisvės atėmimu sąlyginai, nuteistieji visuomenine prievole ir paleistieji iš penitencinių įstaigų pasitikint garbės žodžiu. Bandomojo laikotarpio bei priežiūros rajonų tarnybos teismams siunčia ataskaitas apie šių tarnybų įskaitoje esamus ir prižiūrimus asmenis. Šios tarnybos taip pat stebi protiškai atsilikusius asmenis, kuriems teismo paskirtas ambulatorinis gydymas. Bandomojo laikotarpio ir priežiūros rajonų tarnybos taip pat organizuoja socialines, ekonomines ir kultūrines–buitines priemones asmenims, laikomiems vietiniuose kalėjimuose.

Dauguma nuteistųjų laisvės atėmimu siunčiami šią bausmę atlikti į atviro tipo penitencines įstaigas. Tais atvejais, kai nuteistieji laisvės atėmimu yra labai pavojingi nusikaltėliai arba yra duomenų, kad nuteistieji pabėgs iš atviro tipo penitencinių įstaigų, jie bausmę atlikti siunčiami į uždaro tipo penitencines įstaigas (tai įprastinės penitencinės įstaigos – kalėjimai, Danijoje jų yra 5). Stengiamasi nuteistuosius laisvės atėmimu pasiųsti bausmę atlikti į tas penitencines įstaigas, kurios yra arčiau jų namų, kad nuteistieji galėtų palaikyti glaudžius ryšius su savo šeimomis bei turint tikslą sudaryti sąlygas jų laipsniškam paleidimui iš penitencinių įstaigų. Nuteistieji ilgalaikėmis laisvės atėmimo bausmėmis taip pat gali būti paskirti bausmę atlikti atvirose penitencinėse įstaigose, tačiau paprastai, jeigu laisvės atėmimo bausmė sudaro 5 arba daugiau metų, tokie nuteistieji siunčiami į uždaro tipo penitencines įstaigas. Nuteistieji laisvės atėmimu, turintys priklausomybę nuo narkotikų (apie 25 procentai nuo bendro nuteistųjų skaičiaus), paskirstomi į penitencines įstaigas pagal tokias pat taisykles kaip ir kiti nuteistieji, tačiau nuteistieji narkomanai paskirstomi taip, kad penitencinėje įstaigoje tarp kitų nuteistųjų narkomanų būtų mažuma. Uždaro tipo penitencinėse įstaigose nuteistiesiems narkomanams skiriamos atskiros kameros. Tokioms mažoms nuteistųjų narkomanų grupėms galima taikyti intensyvų gydymą nuo narkomanijos. Kartu užtikrinama, kad kitose kamerose nebūtų narkomanų. Atvirose ir uždarose penitencinėse įstaigose laikomiems nuteistiesiems taikomos vienodos bausmės atlikimo taisyklės (teisinė padėtis), išskyrus tai, kad uždaro tipo penitencinėse įstaigose laikomiems nuteistiesiems taikomi gerokai griežtesni laisvės apribojimai.

Penitencinei įstaigai vadovauja direktorius. Jis turi vieną arba kelis

pavaduotojus. Penitencinės įstaigos tarnyboms vadovauja tų tarnybų viršininkai, pavyzdžiui: apsaugos skyriaus viršininkas (vidaus tvarka ir apsauga); penitencinės įstaigos pramonės skyriaus viršininkas (ekonomika, darbas, sąskaitos); socialinio aprūpinimo skyriaus viršininkas (ekonominės, socialinės, kultūrinės–buitinės priemonės); pedagoginio skyriaus viršininkas (mokymas, laisvalaikio organizavimas); gamybinio cecho viršininkas (nuteistųjų užimtumas darbu); kapelionas (religinis aptarnavimas). Be to, penitencinių įstaigų veikla organizuojama autonominių padalinių (skyrių) principu. Kiekvienai uždaro tipo penitencinės įstaigos kamerai yra priskirtas pastovus darbuotojų personalas (socialinio aprūpinimo pareigūnas, mokytojas, medicinos (slaugos) specialistas ir kt.).

Laisvės atėmimo bausmės atlikimo režimas ir kitos pataisos priemonės, taikomos nuteistiesiems laisvės atėmimu. Nuteistieji, atliekantys bausmę penitencinėse įstaigose, turi teisę susirašinėti su bet kuo. Jų laiškai cenzūruojami tik ypatingais atvejais. Atviro tipo penitencinėse įstaigose yra telefonų būdelės, taip pat nuteistieji turi nuosavus telefonus. Uždaro tipo penitencinėse įstaigose nuteistieji gali skambinti telefonu, kai išvedami iš kamerų. Nuteistieji turi teisę pasimatyti su giminaičiais ir kitais asmenimis vieną kartą per savaitę. Pasimatymo trukmė ne mažiau kaip viena valanda. Pasimatymai vyksta nuteistųjų kamerose arba svečių kambariuose. Administracija retai kada kontroliuoja pasimatymų eigą. Niekam nerūpi, kokio pobūdžio šie pasimatymai. Jų metu nuteistieji su lankytojais gali turėti seksualinių santykių. Uždaro tipo penitencinėse įstaigose nuteistiesiems po pasimatymų daroma krata, jie testuojami, ar pasimatymų metu nevartojo narkotikų. Atviro tipo penitencinėse įstaigose nuteistiesiems kas trečią savaitę garantuojamas savaitgalio poilsis leidžiant išvykti už šių įstaigų ribų. Uždaro tipo penitencinėse įstaigose nuteistiesiems savaitgalio poilsis, leidžiant išvykti už šių įstaigų ribų, suteikiamas atlikus ketvirtadalį bausmės ir jeigu yra nedidelė rizika, kad nuteistieji tuo piktnaudžiaus. Apie trečdalis uždaro tipo penitencinių įstaigų nuteistųjų išleidžiami trumpalaikei išvykai. Nuteistiesiems trumpalaikės išvykos suteikiamos dėl šių priežasčių:

1) dėl darbo arba auklėjimo (40 proc.);
2) dėl darbo ar auklėjimo šalia penitencinės įstaigos (1 proc.);
3) aplankyti šeimos (25 proc.);

4) dėl to, kad pas nuteistąjį atvyko svečių (11 proc.);

5) aplankyti sergantį šeimos narį ar artimą giminaitį arba dėl šių asmenų laidotuvių (12 proc.);

6) dėl svarbių šeiminių ar asmeninių priežasčių (6 proc.);

7) įsigyti reikiamų prekių, išsinuomoti butą, susirasti darbą arba dėl mokymosi (5 proc.).

Nuteistieji turi teisę klausytis radijo laidų, žiūrėti televizorių, skaityti. Jie turi teisę laisvai bendrauti su aplinkiniais ir žurnalistais, kurie gauna leidimą aplankyti nuteistuosius ir su jais pasikalbėti.

Nuteistieji privalo dirbti. Jų įdarbinimas organizuojamas pagal teisingumo ministro nustatytas taisykles. Nuteistųjų įdarbinimas į kokio nors amato ar pramonės sritį (įskaitant žemės ūkį ir sodininkystę), taip pat į penitencinių įstaigų aptarnavimo sritį (maisto gaminimas, pastatų priežiūra, valymas ir pan.) nėra pagrindinis tikslas siekti pelno. Pastangos dedamos norint pagaminti produkciją, kurią galima būtų parduoti rinkos kainomis (paprastai valstybės įmonėms). Pagrindinis nuteistųjų įdarbinimo tikslas – sudaryti jiems palankią progą užsiimti darbo veikla, išmokti amato ir įsigyti specialybę. Nuteistųjų darbo sąlygoms taikomos tokios pat taisyklės kaip ir asmenims, dirbantiems laisvėje, tačiau nuteistųjų atlyginimas už darbą mažesnis nei visuomenėje. Nuteistieji, kurie mokosi arba dalyvauja užimtumo (pataisos) programose, gauna tokį pat valandinį atlyginimą kaip ir dirbantys nuteistieji.

Mokymo ir auklėjimo penitencinėse įstaigose lygis yra toks pat kaip ir laisvėje. Kiek leidžia sąlygos, nuteistųjų mokymas vyksta už penitencinių įstaigų ribų. Tokiu atveju nuteistieji gali įgyti žinių įprastoje mokykloje. Jeigu nėra tokios galimybės, nuteistieji mokomi penitencinėse įstaigose.

Socialinio aprūpinimo paskirtis – kiek leidžia sąlygos penitencinių įstaigų darbuotojams bendradarbiaujant su bandomojo laikotarpio ir priežiūros rajonų tarnybomis parengti nuteistuosius paleisti iš penitencinių įstaigų. Be uždavinių, susijusių su būsto ir darbo įsigijimu iki nuteistųjų paleidimo iš penitencinių įstaigų, taip pat rūpinamasi, kad paleisti nuteistieji galėtų tęsti pradėtą bendrąjį lavinimą. Socialinio aprūpinimo tarnybų paskirčiai taip pat priklauso nuteistųjų socialinė adaptacija nelaisvės sąlygomis, kad jie galėtų įveikti stresą.

Laisvalaikio veikla. Nuteistieji, laikomi kamerose arba apgyvendin-

ti kambariuose, turi teisę į nuosavą turtą (knygas, paveikslus, radijo imtuvus ir televizorius). Visose penitencinėse įstaigose sudarytos galimybės nuteistiesiems gerai praleisti laisvalaikį. Yra televizoriai, stalo tenisas, sporto treniruokliai ir kt. Pagrindinės organizuoto laisvalaikio veiklos sritys yra sportas ir mėgstamiausi užsiėmimai (rankdarbiai, kūryba ir pan.). Per pastaruosius keletą metų vis daugiau penitencinių įstaigų kooperuojasi su vietinėmis sporto asociacijomis. Penitencinės įstaigos sudarė sutartis su vietinėmis bibliotekomis dėl bibliotekų paslaugų teikimo nuteistiesiems. Visos penitencinės įstaigos ir vietiniai kalėjimai turi savo bibliotekas arba knygų kolekcijas.

Religinė veikla. Visoms uždaro tipo penitencinėms įstaigoms yra priskirti visą darbo dieną dirbantys kapelionai. Kitas penitencines įstaigas ir vietinius kalėjimus ne visą darbo dieną lanko priskirti kapelionai. Daugumoje penitencinių įstaigų įrengtos koplyčios. Kalėjimų kapelionas priklauso Danijos nacionalinei (liuteronų) bažnyčiai, tačiau jo pareiga užtikrinti ir kitų religinių tikėjimų nuteistųjų teologinį aptarnavimą bei jų susitikimą su tų religinių tikėjimų dvasininkais.

Atviro ir uždaro tipo penitencinėse įstaigose **nuteistiesiems diegiami savivaldos, kurios esmė – pasirūpinti savimi, įgūdžiai.** Nuteistiesiems duodama grynųjų pinigų suma, kuri numatyta jų maitinimui per dieną. Už šiuos pinigus nuteistieji perka maisto penitencinės įstaigos parduotuvėje, patys gamina maistą. Administracija šiuo klausimu nuteistuosius konsultuoja ir apmoko. Nuteistieji taip pat yra atsakingi už asmeninę higieną, drabužių skalbimą, taisymą ir kita.

Sveikatos priežiūra. Nuteistieji gauna tokias pat sveikatos priežiūros paslaugas kaip ir asmenys laisvėje. Daugumai penitencinių įstaigų priskirti gydytojai ir slaugos specialistai (išskyrus atviro tipo penitencines įstaigas). Ne visai darbo dienai visoms penitencinėms įstaigoms priskirti psichiatrijos specialistai. Atviro tipo penitencinėse įstaigose laikomi nuteistieji patys kreipiasi į vietinius gydytojus. Kai kuriose uždaro tipo penitencinėse įstaigose yra gydymo palatos nuteistųjų priėmimui ir stacionariniam gydymui.

Drausminio poveikio priemonės, taikomos nuteistiesiems laisvės atėmimu, yra numatytos Baudžiamajame kodekse. Nuteistieji privalo laikytis penitencinėse įstaigose nustatytos vidaus tvarkos ir vykdyti administracijos darbuotojų nurodymus vidaus tvarkos palaikymo ir saugumo

sumetimais. Jeigu nuteistieji pažeidžia penitencinėse įstaigose nustatytą vidaus tvarką arba pabėga, jiems skiriamos drausminės nuobaudos: piniginė bauda arba uždarymas į kamerą vienutę. Drausminės nuobaudos taip pat gali būti skiriamos tiems nuteistiesiems, kurie atsisako dirbti. Apie 80 procentų paskirtų drausminių nuobaudų sudaro piniginės baudos. Uždarymas į kamerą vienutę trunka keletą dienų ir retai kada – visą savaitę. Uždarymas į kamerą vienutę gali būti ir prevencinis (norint išvengti nuteistojo pabėgimo, fizinio konflikto). Klausimas, kada galima išleisti nuteistąjį iš kameros vienutės, į kurią jis buvo uždarytas prevenciniu tikslu, nagrinėjamas kiekvieną savaitę. Tik labai retais atvejais prevencinis uždarymas nuteistojo į kamerą vienutę trunka ilgiau kaip 4 savaites.

Danijoje dauguma policijos apygardų turi vietinius kalėjimus, kurie yra dvigubo pavaldumo, t. y. vienu metu pavaldūs policijos vadovybei ir Kalėjimų ir priežiūros departamentui. Nuteistieji švelniu laisvės atėmimu (3–4 mėnesiams) gali būti siunčiami atlikti bausmės į vietinius kalėjimus. Pagrindinė vietinių kalėjimų paskirtis – asmenų, laukiančių teismo, laikymas. Suimtieji gali bendrauti tarpusavyje, tačiau teismas gali priimti sprendimą izoliuoti teisiamąjį nuo kitų suimtųjų (izoliavimas taikomas 10–15 procentų suimtųjų). 41 vietinis kalėjimas turi apie 1000 vietų. Kaip pagrindinė taisyklė, vietiniuose kalėjimuose numatytos kameros vienutės, tačiau kai kuriuose vietiniuose kalėjimuose yra kamerų, kuriose laikomi po du ir daugiau asmenų. Be viršininko, vietinio kalėjimo personalą sudaro prižiūrėtojai ir darbo meistrai. Be to, kai kuriuose vietiniuose kalėjimuose yra administracija ir pedagogai. Bandomojo laikotarpio ir priežiūros rajonų tarnybos vietiniuose kalėjimuose teikia socialines paslaugas. Kalinių sveikatos priežiūrą užtikrina vietiniai gydytojai. Jie nėra šių įstaigų darbuotojai.

Bausmių vykdymas Švedijoje

Kriminalinių bausmių vykdymą Švedijoje reguliuoja Baudžiamasis kodeksas ir Švedijos Vyriausybės patvirtintas Bausmių vykdymo aktas.

Kriminalinių bausmių vykdymą organizuoja Kalėjimų ir probacijos departamentas, kuris yra priskirtas Švedijos teisingumo ministerijos valdymo sričiai. Pats departamentas yra Norčiopingo mieste, kuris yra

apie 200 km į vakarus nuo Stokholmo. Kalėjimų ir probacijos departamentui vadovauja generalinis direktorius. Jis turi du padėjėjus – vieną teisės, kitą – saugumo (apsaugos ir priežiūros) klausimams. Prie generalinio direktoriaus veikia informacinė tarnyba. Departamentas susideda iš planavimo ir biudžeto, administracinės–ūkinės, nuteistųjų užimtumo ir gamybos, skundų tyrimo, personalo mokymo, kompiuterių ir kitų tarnybų. Prie Kalėjimų ir probacijos departamento veikia nuteistųjų lygtinio paleidimo iš penitencinių įstaigų tarnyba (šios funkcijos teismai nevykdo). Prie šio departamento taip pat veikia probacijos (darbas su lygtinai nuteistaisiais laisvės atėmimu ir lygtinai paleistaisiais iš penitencinių įstaigų) bei transporto (kalinių konvojavimo) tarnybos.

Švedijos penitencinės įstaigos ir probacijos tarnybos suskirstytos į šešis regionus: Harnosando, Oberbo, Stokholmo, Norrkopingo, Goteborgo, Malmo. Kiekvienas regionas turi savo administraciją, kurioje dirba apie 20 darbuotojų, organizuojančių ir kontroliuojančių penitencinių įstaigų ir probacijos tarnybų veiklą.

Švedijoje iš viso veikia apie 70 penitencinių įstaigų, vykdančių laisvės atėmimo bausmes, ir 11 suimtųjų penitencinių įstaigų. Kai kurios penitencinės įstaigos yra mišrios. Veikia apie 60 probacijos tarnybų. Švedijos probacijos tarnyba buvo įsteigta 1942 metais. Kalėjimų ir probacijos departamento centriniame aparate dirba apie 200, o teritorinėse penitencinėse įstaigose ir probacijos tarnybose – apie 8000 darbuotojų. Šiuo metu probacijos tarnybų žinioje yra apie 12 tūkst. nuteistųjų. Pagal Europos Tarybos Kriminalinių problemų komiteto skelbiamus duomenis Švedijos penitencinėse įstaigose 2001 m. rugsėjo 1 d. buvo laikomi 6089 kaliniai (įskaitant asmenis, kuriems vykdoma kardomoji priemonė – suėmimas). Šimtui tūkstančių Švedijos gyventojų (Švedijoje yra apie 9 mln. gyventojų) teko 68,5 kalinio. Švedijoje penitencinei įstaigai ir probacijos tarnybai vadovauja vienas viršininkas. Kalėjimų ir probacijos departamentas bei apie pusė penitencinių įstaigų ir dauguma probacijos tarnybų sau pastatus (patalpas) nuomoja iš įvairių privačių organizacijų.

Švedijoje asmenį, padariusį nusikalstamą veiką, patraukti baudžiamojon atsakomybėn galima nuo 15 metų amžiaus. Minimali laisvės atėmimo bausmė yra 15 parų, o didžiausia – 20 metų. Yra laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė. Vidutinis terminuoto laisvės atėmimo bausmės faktiškai atliktas laikas yra 3–4 mėnesiai.

Asmenį, įtariamą padarius nusikalstamą veiką, policija gali laikinai sulaikyti iki 48 valandų, o suimti – iki 4 parų (kartu su laikinu sulaikymu suėmimas sudaro 6 paras). Jeigu norima pratęsti suėmimą, tai prokuroras tuo klausimu kreipiasi į teisėją. Teisėjui priėmus sprendimą suimti asmenį, tokį savo sprendimą teisėjas privalo peržiūrėti kas 14 dienų. Asmenį nuteisus, teismas nuosprendį siunčia Kalėjimų ir probacijos departamentui, kuris nuosprendį įveda į kompiuterinę duomenų bazę. Asmenims, kurie iki nuteisimo laisvės atėmimu nebuvo suimti (tokių dauguma), Kalėjimų ir probacijos departamentas per 21 dieną nuosprendžių nevykdo, bet domisi, ar nuteistieji kreipėsi su skundais į apeliacinės instancijos teismus. Jeigu nuteistasis kreipėsi su apeliaciniu skundu, tai Kalėjimų ir probacijos departamentas 11–12 mėnesių laukia apeliacinės instancijos teismo sprendimo. Nuosprendžius kasacine tvarka peržiūri Aukščiausiasis Teismas. Kartais praeina 2–3 metai kol nuosprendis įsiteisėja. Nuosprendžiui įsiteisėjus, Kalėjimų ir probacijos departamentas per 2 mėnesius raštu per pašto įstaigas nuteistąjį įspėja, kad jis privalo atlikti laisvės atėmimo bausmę ir nurodo kokioje penitencinėje įstaigoje tai turi įvykti. Šis departamentas nuosprendį išsiunčia į tą penitencinę įstaigą, kurioje numatė nuteistajam atlikti bausmę. Nuteistasis, gavęs įspėjamąjį raštą, turi teisę rengtis atlikti laisvės atėmimo bausmę, t. y. tvarkyti savo asmeninius reikalus. Jeigu nuteistasis įspėjamojo rašto iš pašto įstaigos nepasiima, tai jį jam įteikia policija. Jeigu nuteistasis Kalėjimų ir probacijos departamentui pateikia motyvuotą prašymą atidėti laisvės atėmimo bausmės vykdymą ilgesniam laikui dėl to, kad jis negali susitvarkyti asmeninių reikalų, tai departamentas nuosprendžio vykdymą gali atidėti iki vienerių metų. Ši tvarka taikoma ir Švedijos piliečiams, taip ir užsieniečiams. Per 2 mėnesius iki tol, kol bus pradėtas vykdyti nuosprendis, nuteistasis laisvės atėmimu, jeigu turi pasą, tvarkyti asmeninių reikalų gali išvykti į užsienį. Tai gali neįvykti, jeigu Kalėjimų ir probacijos departamentas turi svarių argumentų. Daugiau kaip 50 procentų nuteistųjų laisvės atėmimu patys prisistato į penitencines įstaigas atlikti bausmės įspėjamajame rašte nurodytu laiku. Kiti apie 50 procentų nuteistųjų prašo nuosprendžio vykdymą atidėti, nes nespėja susitvarkyti asmeninių reikalų. Nuteistasis su malonės prašymu turi teisę kreiptis į Švedijos Vyriausybę, nors ji retai kada tokius prašymus patenkina, kadangi stropi

nuosprendžio revizija vyksta apeliacinės instancijos teismuose ir Aukščiausiajame Teisme. Paprastai Vyriausybė malonės prašymą tenkina tuomet, kai nuteistasis laisvės atėmimu sunkiai suserga. Tokio nuteistojo sveikatą gali patikrinti kalėjimų sistemos gydytojai civilinėse asmens sveikatos priežiūros įstaigose (kalėjimų sistema laisvės atėmimo vietų ligoninės neturi) ir duoti išvadą, ar gali nuteistasis atlikti bausmę. Nuosprendis, kuriuo asmuo, pavyzdžiui, nuteistas laisvės atėmimu vienam mėnesiui, turi būti įvykdytas per 5 metus (tai tokio nuosprendžio įvykdymo senaties terminas).

Nuteistieji, atlikdami laisvės atėmimo bausmę, rašytinius skundus, pareiškimus ir prašymus Kalėjimų ir probacijos departamentui paduoda per regionines kalėjimų ir probacijos administracijas, kurios taip pat turi teisę nagrinėti nuteistųjų skundus, pareiškimus ir prašymus. Nuteistųjų skundus taip pat nagrinėja ir administraciniai teismai (Švedijoje jų yra 24), kuriems nuteistųjų skundai siunčiami tik per Kalėjimų ir probacijos departamentą. Administraciniai teismai nuteistųjų skundus nagrinėja pagal pateiktą medžiagą nedalyvaujant kitiems dalyviams. Šie teismai patenkina apie 10 procentų nuteistųjų skundų. Nuteistieji turi teisę tiesiogiai kreiptis į ombudsmeną ir advokatą. Kalėjimų ir probacijos departamentas per metus gauna apie 5 tūkst. skundų, pareiškimų ir prašymų. Į šį departamentą nuteistieji iš penitencinių įstaigų taip pat gali kreiptis telefonu ir išsakyti savo problemas.

Kardomosios priemonės – suėmimo ir laisvės atėmimo bausmės vykdymo tvarką ir šiose įstaigose laikomų asmenų sąlygas nustato Švedijos kalėjimų ir probacijos departamento generalinio direktoriaus patvirtintos atskiros suimtųjų penitencinėms įstaigoms ir atskiros penitencinėms įstaigoms, vykdančioms laisvės atėmimo bausmę, vidaus tvarkos taisyklės. Pateiksime kai kurių Švedijos penitencinių įstaigų veiklos pavyzdžių.

Švedijoje pagal saugumo laipsnį yra keturių kategorijų penitencinės įstaigos: 1 kategorija – aukščiausio laipsnio saugumo uždari kalėjimai, 2 ir 3 kategorijos – pusiau uždari kalėjimai, 4 kategorija – atviro tipo penitencinės įstaigos. Didžiausiose penitencinėse įstaigose laikoma ne daugiau kaip 300 kalinių. Pirmos kategorijos penitencinėse įstaigose paprastai bausmę atlieka asmenys, nuteisti daugiau kaip 10 metų laisvės atėmimo, ir asmenys, kurie šią bausmę atlieka iki gyvos galvos.

Stokholmo centrinis Kronasbergo kalėjimas (veikia nuo 1975 m.).

Jame laikomi suimtieji ir nuteistieji laisvės atėmimu. Šioje penitencinėje įstaigoje yra 300 vietų, tačiau joje laikomų kalinių skaičius yra mažesnis. Kai policija sulaiko kokį nors asmenį, įtariamą padariusį nusikalstamą veiką, jos pareigūnai telefonu skambina į Kronasbergo kalėjimą ir klausia, ar yra laisvų vietų. Stokholme yra dar dvi panašios penitencinės įstaigos. Jeigu jose nebūtų laisvų vietų (nors taip beveik nepasitaiko), tuomet Stokholmo policija sulaikytąjį laikytų kurioje nors areštinėje, kurių kiekviena turi apie 30 vietų. Per vienerius metus Kronasbergo penitencinėje įstaigoje laikyta apie 7500 suimtųjų ir nuteistųjų laisvės atėmimu. Apie 2500 nuteistųjų bausmę atlieka 5–6 savaites. Apie 5000 sulaikytų asmenų išbūna iki 6 parų (įskaitant policijos sprendimą suimti iki 4 parų). Šioje įstaigoje laikomi taip pat užsieniečiai, kurie į Švediją atvyko nelegaliai, tačiau nepadarė kokios nors nusikalstamos veikos. Apie 60 procentų laikomų suimtųjų ir nuteistųjų yra alkoholikai arba narkomanai. Ši penitencinė įstaiga, kaip ir visos Švedijos penitencinės įstaigos, saugoma nenaudojant šaunamųjų ginklų, o tik telemechanines ir inžinerines priemones. Kronasbergo penitencinė įstaiga suskirstyta į atskirus skyrius, kuriuose atskirai kamerose po vieną laikomi vyrai, moterys ir jaunimas nuo 15 iki 20 metų amžiaus. Yra skyrius, kuriame laikoma 10 silpnos psichikos asmenų. Visos 300 vietų suskirstytos į blokus, kuriuose dirbantiems pareigūnams vadovauja inspektoriai. Kiekviename penitencinės įstaigos pastato aukšte dirba po 10–15 pareigūnų, kurių darbas organizuotas pamainomis. Vieno pareigūno darbo trukmė per pamainą sudaro 12 valandų, o per savaitę – 38 valandas. Jų žinioje yra apie 40 suimtųjų ir nuteistųjų. Kiekvienas pareigūnas moka atlikti suimtųjų ir nuteistųjų socialinius poreikius tenkinančias funkcijas. Vienas pareigūnas atsakingas už 2–3 kalinius. Tokių mažų grupių idėja yra ta, kad pareigūnai gerai žino savo globotinius. 40 procentų personalo sudaro pareigūnės moterys, kurios atlieka tokias pat pareigas kaip ir pareigūnai vyrai. Kalinių įskaita vedama kompiuteriuose bei užpildant vieno lapo įskaitos kortelę. Kiekvienas pareigūnas žino, kur kiekvieną dieną ir kokiomis valandomis jo globojami kaliniai turi būti išvesti iš kamerų. Nuteistųjų socialinėje reabilitacijoje dalyvauja apie 40 atstovų iš Raudonojo Kryžiaus organizacijos. Religinių bendrijų ir bendruomenių nariai gali užeiti pas kiekvieną kalinį ir tam prokuroro sutikimo nereikia. Nuteistasis per savaitę

uždirba apie 300 kronų. Sveikatos priežiūros specialistai per savaitę teikia 80 valandų apimties medicinos paslaugas. Vieno kalinio maitinimas per dieną valstybės biudžetui kainuoja 40 kronų. Kalinys su savimi gali turėti grynųjų pinigų (ne daugiau kaip 600 kronų) ir už perkamas prekes atsiskaityti grynaisiais. Kaliniai telefoniniais aparatais naudojasi įdėdami į telefono aparatą atsiskaitomąją kortelę. Jiems leidžiama lošti kortomis, turėti televizorius, kompiuterius ir pan. Šias priemones už mokestį jie gali nuomotis iš penitencinės įstaigos. Drausmės pažeidėjams nėra jokių nuobaudų rūšių sistemos. Pažeidėjas tiesiog grąžinamas į kamerą, neleidžiant vaikščioti koridoriumi ir bendrauti su kitais kaliniais. Jeigu privati firma organizuoja nuteistųjų darbą, tai jos produkcija, kurią pagamina nuteistieji, atleidžiama nuo mokesčių valstybei, todėl nuteistųjų pagaminta produkcija yra pigi ir turi paklausą.

Hallo penitencinė įstaiga. Tai pirmos kategorijos (aukščiausio laipsnio saugumo) laisvės atėmimo bausmę vykdanti įstaiga, kuri yra už 40 km į vakarus nuo Stokholmo. Ji turi 300 vietų, o laikoma apie 250–280 nuteistųjų. Hallo penitencinė įstaiga pagal saugumo reikalavimus suskirstyta į tris lokalines teritorijas. Aukščiausio laipsnio saugumo teritorijoje laikomi nuteistieji 9 – 10 metų laisvės atėmimo ir nuteistieji šia bausme iki gyvos galvos. Į šią penitencinę įstaigą bausmę atlikti atvyksta nuteistieji iš kardomojo kalinimo vietų ir perkelti iš kitų laisvės atėmimo bausmę vykdančių įstaigų, jeigu jose administracijos taikytos poveikio priemonės nuteistiesiems buvo neveiksmingos. Hallo penitencinė įstaiga turi savo skyrių, kuris yra už 3 km į rytus nuo šios įstaigos ir kuriame laikoma apie 50–60 nuteistųjų, turinčių priklausomybę narkotikams. Hallo penitencinėje įstaigoje dirba apie 200 darbuotojų. Šią įstaigą juosia 5–6 metrų aukščio betoninė tvora, už kurios į išorę apie 100–150 metrų atstumu yra 2 metrų aukščio metalinio tinklo tvora. Jos paskirtis yra ta, kad į penitencinės įstaigos teritoriją nebūtų permetami narkotikai. Tvoros stebimos vaizdo kameromis, kurios yra įtvirtintos ant apie 20 metrų aukščio metalinių stulpų. Penitencinės įstaigos vidinėje teritorijoje, po žeme, išilgai įstaigos teritorijos eina maždaug 800 metrų ilgio požeminis koridorius (galerija), kuris niekuo nesiskiria nuo gyvenamojo korpuso antžeminio aukšto koridoriaus. Jame yra tarnybinės patalpos, bet nėra nuteistųjų kamerų. Šio požeminio koridoriaus paskirtis yra ta, kad nu-

teistųjų ir personalo judėjimas, pereinant iš vienos lokalinės teritorijos į kitą, vyktų po žeme. Nuteistieji nakčiai uždaromi į kameras vienutes, o dienos metu gali bendrauti tarpusavyje, kartu dirbti, mokytis, gaminti sau maistą virtuvėje, kurios patalpos yra kiekviename gyvenamojo korpuso aukšte. Maistą jie gamina iš penitencinės įstaigos parduotuvėje nusipirktų produktų, nors maistas jiems taip pat gaminamas centralizuotai bendroje penitencinės įstaigos virtuvėje. Nuteistieji už itin pavojingus nusikaltimus išvedami vienai valandai pasivaikščioti gryname ore į 200 kv. m. vidinio kiemo lokalinę teritoriją, kuri iš šonų aptverta ir iš viršaus apdengta metaliniu tinklu. Šios teritorijos viduje yra sporto aikštelė. Vieno nuteistojo išlaikymas per parą valstybės biudžetui kainuoja apie 500 kronų. Nuteistieji turi teisę naudotis telefonu, gauti 3 valandų trukmės pasimatymą per savaitę, o tie nuteistieji, kurie gerai elgiasi, gali turėti vieną iki 3 parų trukmės išvyką už Hallo penitencinės įstaigos ribų per 2 mėnesius.

Huddinge penitencinė įstaiga yra už 30 km į vakarus nuo Stokholmo. Ji veikia nuo 1983 metų. Tokio tipo penitencinių įstaigų Stokholmo kalėjimų ir probacijos regione yra 4. Huddinge'o penitencinėje įstaigoje yra 46 vietos. Joje atlieka bausmę nuteistieji iki 3 mėnesių laisvės atėmimo ir nuteistieji, perkelti iš kitų penitencinių įstaigų dėl to, kad jiems iki bausmės pabaigos liko 6 mėnesiai. Šie nuteistieji šioje penitencinėje įstaigoje rengiami paleisti į laisvę. Huddinge'o penitencinės įstaigos gyvenamasis pastatas turi 8 sparnus (fligelius). Kiekviename sparne yra po 5–6 kameras vienutes. Šią penitencinę įstaigą juosia dvi metalinio tinklo 3 metrų aukščio tvoros. Vaizdo kameros šių apsauginių tvorų nestebi ir jose nėra apsaugos signalizacijos. Tvoros ilgis apie 500 metrų. Nuteistieji galėtų nesunkiai pabėgti, tačiau jie to nedaro dėl trumpo likusio bausmės laiko. Penitencinės įstaigos personalą sudaro 32 darbuotojai, iš jų 20 yra pareigūnai. Šioje įstaigoje yra vienintelė valgykla, kurioje pamainomis valgo nuteistieji ir personalas. Yra bendrojo lavinimo mokykla ir gamybinės patalpos. Nuteistieji nuo 20.00 iki 7.00 val. užrakinami kamerose. Dieną jie vaikšto koridoriais bendraudami tarpusavyje, dirba gamybiniame bare, mokosi, sportuoja. Mokytojai nepriklauso penitencinės įstaigos personalui, todėl juos šios įstaigos administracija samdo ir tam per metus išleidžia apie 1,4 mln. kronų. Penitencinėje įstaigoje dirba tiktai viena medicinos sesuo. Gydytojas, ateinantis iš civilinės sveika-

tos priežiūros įstaigos, dirba 0,5 etato. Jeigu nuteistajam reikia stomatologo paslaugų, tai tokį nuteistąjį Huddinge'o penitencinės įstaigos pareigūnai veža pas stomatologą į Stokholmo centrinę penitencinę įstaigą arba pas nuteistojo asmeninį gydytoją – stomatologą. Už tų nuteistųjų, kurie nemokėjo už sveikatos draudimą, gydymą moka Huddinge'o penitencinė įstaiga. Šios įstaigos gamybiniame bare nuteistieji gamina baldus. Nuteistajam už kiekvieną gamyboje dirbtą valandą mokama po 8,5 kronos. Jokių išdirbio normų gamyboje nėra. Nedirbantiems nuteistiesiems už kiekvieną jų nedirbtą 8 valandų darbo dienos laiko valandą mokama po 3,5 kronos. Nuteistųjų pagaminti baldai yra perpus pigesni nei tokie pat baldai, pagaminti laisvėje, todėl, kad jie valstybės neapmokestinami ir dėl to turi didelę paklausą. 10 procentų nuteistojo uždirbtų lėšų įrašoma į jo asmeninės sąskaitos neliečiamąją dalį. Šių lėšų nuteistasis bausmės atlikimo metu panaudoti negali. Jos jam grąžinamos paleidžiant iš penitencinės įstaigos. Švedijoje darbo vietos, kurias nuteistieji turėjo valstybės ar privačiose įstaigose (įmonėse) prieš atliekant laisvės atėmimo bausmę, jiems garantuojamos ir paleidus iš penitencinių įstaigų. Nuteistieji, kurie gerai elgiasi, gali kartu su Huddinge'o penitencinės įstaigos pareigūnu kartą per savaitę išeiti į miestą. Vienas pareigūnas gali lydėti 2–3 nuteistuosius.

Švedijos probacijos tarnyba yra sudėtinė šios šalies bausmių vykdymo sistemos dalis. Sujungiant kalėjimų ir probacijos tarnybas buvo siekiama tęstinumo, kad probacijos darbuotojai taikytų tęstines nuteistųjų integracijos į visuomenę priemones. Pagrindinis probacijos tarnybos uždavinys – vykdyti teismų sprendimus. Vykdydamos teismų sprendimus, kalėjimų ir probacijos tarnybos siekia, kad nuteistieji bausmės atlikimo metu laikytųsi įstatymų. To siekiama skatinant nuteistųjų atsakomybės jausmą. Nuteistieji taip pat skatinami įveikti savo nusikalstamą elgesį. Pati probacija kaip bausmė yra įtvirtinta Švedijos baudžiamajame kodekse. Probacija gali būti paskirta už nusikalstamą veiką, už kurios padarymą bauda laikoma nepakankama bausme, o laisvės atėmimas gali būti skirtas iki vienerių metų. Baudžiamajame kodekse taip pat yra nustatytos sąlygos skirti probaciją:

1) nuteistajam probacija reikės atlikti 40–240 valandų viešųjų darbų;

2) teisiamajam gali būti taikytos priemonės pagal teismo iš anksto patvirtintą planą, sudarytą probacijos tarnybos pareigūnų.

Probacijos tarnybos pareigūnų darbas prasideda dar baudžiamojo persekiojimo ikiteisminiame etape. Teismas, prieš priimdamas nuosprendį, reikalauja iš probacijos tarnybos pareigūnų ikiteisminės ataskaitos apie nusikalstamos veikos padarymu įtariamus asmenis. Probacijos tarnyba apie įtariamą asmenį surenka duomenis (ankstesni teistumai, teisės pažeidimų padarymo aplinkybės ar inkriminuojama nusikalstama veika yra tokia, už kurią gali būti taikyta sankcija, nesusijusi su laisvės atėmimu ir pan.), kurie, prieš atiduodant teismui, aptariami su pačiu įtariamuoju. Su įtariamuoju taip pat gali būti aptariamos ir jam reikalingos pagalbos rūšys. Tačiau svarbiausia ikiteisminės ataskaitos paskirtis yra nustatyti, ar nuteistas įtariamasis galės bausmę atlikti visuomenėje ir ar jam bus reikalinga priežiūra. Teismas, atsižvelgdamas į probacijos pareigūnų pateiktą ikiteisminę ataskaitą, gali asmenį nuteisti laisvės atėmimu lygtinai. Lygtinis nuteisimas laisvės atėmimu su viešaisiais darbais gali būti skiriamas, kai nėra naujos nusikalstamos veikos padarymo tikimybės, tačiau dėl padarytos nusikalstamos veikos pobūdžio yra tikėtina, kad teismas paskirs laisvės atėmimą iki vienerių metų trukmės. Čia svarbu, kad teisiamasis sutiktų, kad jam būtų paskirta probacija. Jeigu jis su tuo nesutinka, teisiamajam skiriama iki vienerių metų realus laisvės atėmimas. Prieš skiriant nuteistajam probacijos pareigūnų priežiūrą, su juo šie pareigūnai sudaro sutartį. Priežiūros priemonių taikymas teisiamajam pagal sutartį numatomas detaliame su teisiamuoju aptartame plane. Taip pat numatomas priežiūros taikymo dažnumas (apsilankymas nuteistojo namuose, susitikimo su probacijos pareigūnu skaičius ir t. t.). Gavus nuosprendį į probacijos tarnybą kviečiamas nuteistasis, kad kartu su probacijos pareigūnu būtų sudarytas veiksmų planas bei paskirtas savanoris prižiūrėtojas. Savanorį prižiūrėtoją gali pasiūlyti ir pats nuteistasis. Juo gali būti teigiamos reputacijos nuteistojo bendradarbis arba kiti asmenys. Nuteistajam nepasiūlius asmens, kuris galėtų jį prižiūrėti, arba nuteistojo siūlomas asmuo nepriimtinas probacijos tarnybai, probacijos pareigūnas skiria jį iš savanorių prižiūrėtojų. Probacijos pareigūnas privalo pasirūpinti, kad nuteistajam būtų surastas tinkamas darbas ir užtikrinti, kad nuteistasis atvyktų į darbovietę. Jeigu nuteistajam laisvės atėmimu lygtinai buvo paskirti tiktai viešieji darbai, tai nuteistajam atidirbus paskirtą viešųjų darbų valandų skaičių, jo daugiau su probacija nebesieja jokie kiti ryšiai.

Nuteistųjų laisvės atėmimu lygtinai socialinės reabilitacijos laikotarpiu probacijos tarnybos organizuoja įvairias asmeninio keitimosi programas, kurios gali būti vykdomos asmenims, padariusiems nusikalstamas veikas. Probacijos tarnybos taip pat vykdo nuteistųjų, kuriems paskirta intensyvi priežiūra, elektroninį stebėjimą, kai nuteistajam ant kojos uždedamas elektroninis žiedas, kuris per modemą perduoda signalus apie nuteistojo laisvės atėmimu lygtinai vaikščiojimo maršrutus ir buvimo vietas bei laiką centriniam kompiuteriui. Nuteistąjį lygtinai paleidus iš penitencinės įstaigos elektroninė priežiūra gali trukti ne ilgiau kaip 2 mėnesius. Nuteistiesiems, kuriems nustatyta intensyvi priežiūra, yra privaloma dalyvauti kokioje nors asmeninio keitimosi programoje. Taip yra siekiama sumažinti naujų nusikalstamų veikų padarymo tikimybę bei užtikrinti, kad nuteistieji nebūtų izoliuoti nuo visuomenės ir aktyviai dalyvautų socialinės reabilitacijos procese. Jeigu nuteistasis, įrašytas į probacijos tarnybos įskaitą, vykdant socialinės reabilitacijos programą atsisako tolesnio jos poveikio, tai probacijos tarnyba jį teikia teismui, kad probacija būtų pakeista laisvės atėmimu.

Probacijos tarnybų pareigūnai taip pat dirba su nuteistaisiais, atliekančiais laisvės atėmimo bausmę penitencinėse įstaigose. Jie padeda penitencinių įstaigų socialiniams darbuotojams planuoti darbą rengiant nuteistuosius paleisti iš šių įstaigų atlikus bausmę arba lygtinai paleidžiant, taip suteikiant nuteistajam ilgalaikę išvyką už penitencinės įstaigos ribų spręsti socialinių problemų ir kt. Siekiant užtikrinti darbinės veiklos tęstinumą bei tinkamą pagalbą nuteistajam, probacijos pareigūnai dažnai net palydi šį į atitinkamas įstaigas ir įmones. Tačiau atliekančių laisvės atėmimo bausmę nuteistųjų asmenines aplinkybes tiria jų gyvenamosios vietos probacijos tarnybų pareigūnai.

Kaip pavyzdį galima pateikti Švedijos Jončiopingo rajono probacijos tarnybos, kuri priklauso Goteborg regioninei kalėjimų ir probacijos administracijai, veiklą. Jončiopingo rajono probacijos tarnyba administracines patalpas nuomoja. Šioje tarnyboje dirba 17 pareigūnų, visi įgiję aukštąjį išsimokslinimą. Naujai priimtiems į probacijos tarnybą darbuotojams 7 savaičių įvadinį kursą skaito Švedijos kalėjimų ir probacijos mokymo centras, įsikūręs Norčiopingo mieste. Jončiopingo rajono probacijos tarnybos įskaitoje nuolat būna apie 250–300 asmenų (Jončiopingo rajonas turi apie 150 tūkst. gyventojų). Įskaitoje esantys asmenys suskirstyti į dvi grupes:

1) probacijos (alternatyvių laisvės atėmimui bausmių atlikimo) grupė. Jos įskaitoje yra apie 75 procentai visų įrašytų į probacijos tarnybos įskaitą asmenų;

2) asmenų, lygtinai paleistų iš penitencinių įstaigų, grupė.

Jončiopingo rajono probacijos tarnybai vykdyti socialinės reabilitacijos programas padeda daug savanorių, kuriems mokamas tiktai simbolinis atlyginimas. Jončiopingo rajone yra apie 200 savanorių. Apie 50–60 procentų įskaitoje esančių asmenų įdarbinta, kiti gauna socialines pašalpas. Valstybės ir privačioms įstaigoms ir įmonėms nėra privalomas probacijos tarnybos siūlymas įdarbinti šios tarnybos įskaitoje esantį asmenį. Per metus Jončiopingo rajono probacijos tarnyba teismui teikia apie 10 asmenų, nesilaikančių probacijos sąlygų, kad jiems lygtinis nuteisimas laisvės atėmimu būtų pakeistas realiu laisvės atėmimu. Šios tarnybos metinį biudžetą sudaro apie 14 mln. kronų.

Švedijoje labai pabrėžiama, kad visi nuteistieji, prižiūrimi probacijos tarnybų pareigūnų, dalyvautų recidyvinio nusikalstamumo prevencijos ir kovos su narkomanija programose. Šios programos sudaromos remiantis Kanados ir Didžiosios Britanijos probacijos tarnybų darbo patirtimi, tyrimų išvadomis ir kt.

Kanados probacijos ir parolio teisiniai institutai

Viena iš dažniausiai skiriamų Kanadoje bausmių yra probacija. Ji skiriama ir suaugusiems, ir nepilnamečiams asmenims, padariusiems nusikalstamas veikas. Suaugusiems asmenims, kurie patenka į baudžiamosios justicijos dispoziciją, **probacija gali būti skiriama kaip:**

1) bausmė;

2) lygtinio atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlyga;

3) dalis lygtinio atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės;

4) dalis kitos bausmės;

5) atlikus laisvės atėmimo bausmės dalį.

Tačiau didžiajai daliai asmenų, kuriems yra paskirta probacija, teismas yra atidėjęs bausmės vykdymą. Teismas, skirdamas probaciją, asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, nustato įpareigojimus, kurie skirstomi į privalomus ir papildomus.

Privalomi įpareigojimai yra šie:

1) neišvykti iš nustatyto regiono;

2) paskirtu laiku lankytis pas probacijos pareigūną;

3) gerai elgtis;

4) informuoti probacijos tarnybą apie darbo arba gyvenamosios vietos pakeitimą;

5) vengti kontaktų su nusikaltėlių pasauliu.

Papildomi įpareigojimai yra šie:

1) vengti kontaktų su tam tikrais asmenimis;

2) atlikti viešųjų darbų iki 240 valandų;

3) nustatytu laiku privaloma būti namuose;

4) nevartoti alkoholinių gėrimų ir narkotikų;

5) konsultuotis dėl priklausomybės nuo alkoholio arba narkotikų ar kitų psichologinių problemų (tik teisiamojo sutikimu).

Kaip nuteistieji laikosi jiems paskirtų įpareigojimų, kontroliuoja probacijos pareigūnai, kurie yra teismų kompetencijoje. **Pagrindinės probacijos pareigūnų vykdomos funkcijos yra:**

1) nuteistųjų probacija priežiūra (kaip laikomasi teismo paskirtų įpareigojimų, ar nedaroma naujų nusikalstamų veikų);

2) pagalba nuteistiesiems probacija (pvz., siuntimas gydytis, mokymosi programos ir kt.);

3) ikiteisminės ataskaitos rengimas (teismui siūlo įpareigojimus, kurie turėtų būti paskirti teisiamajam);

4) asmens įvertinimas prieš paleidžiant jį iš penitencinės įstaigos (įvertinama, ar nuteistasis laisvės atėmimu gali pakartotinai nusikalsti, taip pat ko reikia, kad jis daugiau nenusikalstų).

Ypač daug dėmesio Kanadoje yra skiriama lygtinai paleidžiamiems iš penitencinių įstaigų asmenims (parolis) (angliškai „*parole*“ – garbės žodis). Tik nuteisus asmenį laisvės atėmimu ir jam patekus į penitencinę įstaigą, pradedamas jo integracijos į visuomenę procesas, kuris trunka visą bausmės atlikimo laiką. Šį darbą atlieka pataisos tarnybų pareigūnai. Jie sudaro patekusio į penitencinę įstaigą integracijos į visuomenę planą, kuris vykdomas, keičiamas bei daromi jo daliniai pakeitimai visą bausmės atlikimo laiką. Atsižvelgiant į nuteistojo elgesį atliekant laisvės atėmimo bausmę, jo padarytos nusikalstamos veikos pobūdį ir individualaus integracijos į visuomenę plano vykdymo rezultatus lygtinį paleidimą iš penitencinių įstaigų nuteistiesiems taiko Nacionalinė parolio ta-

ryba. Ši tarnyba, lygtinai paleisdama nuteistąjį, jam skiria tam tikrus įpareigojimus, kurie yra panašūs į probacijos teisinio instituto įpareigojimus. **Yra penkios lygtinio paleidimo rūšys:**

1) trumpalaikis paleidimas (dėl artimųjų ar giminaičių mirties, sunkios ligos, integracijos į visuomenę priežasčių ir kt.);

2) paleidimas dienai (taikomas tik likus 6 mėnesiams iki visiško nuteistojo lygtinio paleidimo);

3) paleidimas dėl darbo, mokymosi ar dalyvavimo specialiose programose, kurios yra vykdomos visuomenėje;

4) visiškas lygtinis paleidimas (paleidžiami tik nuteistieji, kurie padarė nesmurtines nusikalstamas veikas ir yra atlikę 1/3 bausmės laiko, bei nuteistieji, kurie priskirti didesnės galimybės padaryti pakartotiną nusikalstamą veiką grupei, tačiau atlikę ½ bausmės laiko);

5) įstatymo numatytas privalomas lygtinis paleidimas (kai nuteistasis yra atlikęs 2/3 bausmės laiko, jei jis nebuvo lygtinai paleistas anksčiau. Tai netaikoma itin pavojingiems nusikaltėliams, kurie savo elgesiu penitencinėse įstaigose rodo, kad nėra linkę taisytis).

Lygtinai paleistus iš penitencinių įstaigų asmenis prižiūri lygtinio paleidimo pareigūnai. Jų darbas yra užtikrinamas profesionaliu bendravimu su nuteistaisiais. Kontrolės vykdymas yra paremtas individualiu nuteistojo integracijos į visuomenę planu, kuriame yra nustatytas lygtinai paleisto iš penitencinės įstaigos asmens kontrolės griežtumas. Jis atsižvelgiant į šio asmens elgesį gali kisti. Kartu su kontrole yra vykdomos specialios programos. Šios programos yra nukreiptos į individualius nuteistojo poreikius. Daugeliui lygtinai nuteistųjų laisvės atėmimu ir lygtinai paleistųjų iš penitencinių įstaigų yra reikalinga visuomenės specialistų pagalba. Todėl Kanados pataisos tarnyba (tai centrinė bausmių vykdymą organizuojanti institucija, tiesiogiai pavaldi Kanados Vyriausybei) naudojasi savanorių paslaugomis. Tiek visuomeninės organizacijos, tiek pati visuomenė yra suinteresuota savo saugumu, todėl savanoriai ir visuomeninės organizacijos patys kreipiasi į Kanados pataisos tarnybą, norėdami užsiimti nuteistųjų priežiūra. Kanadoje yra išplėtota savanorių priėmimo nuteistųjų priežiūrai strategija, nukreipta į didesnį savanorių pritraukimą, pirminį parengimą ir tolesnį mokymą bei galimybių jiems teikti paslaugas sudarymą. Savanoriai bei visuomeninės organizacijos ne tik teikia profesionalias paslaugas, padedant nuteistiesiems integruotis į

visuomenę, bet ir mažina valstybės išlaidas įgyvendinant nuteistų asmenų priežiūrą ir jų socialinę reabilitaciją.

Skirtingų išteklių panaudojimas, įvairių socialinių paslaugų teikimas, bendradarbiavimas su įvairiomis institucijomis ir organizacijomis, pakankama nuteistųjų priežiūra ir elgesio kontrolė leidžia užtikrinti visuomenės saugumą, nuteistųjų integravimą į visuomenę, sumažinti recidyvinio nusikalstamumo galimybes bei valstybės biudžeto išlaidas išlaikant Kanados bausmių vykdymo (pataisos) sistemą, taip pat turėti mažiau nuteistųjų penitencinėse įstaigose.

Bausmių vykdymas Jungtinėse Amerikos Valstijose

JAV veikiančios teisinės sistemos ypatumai turėjo esminį poveikį šios šalies baudžiamųjų ir penitencinių įstatymų teisėkūrai. Dėl JAV susidariusių nacionalinių tradicijų, kurias veikė šios šalies Konstitucija, šie įstatymai skirstomi į federalinius ir atskiros valstijos įstatymus. Bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, vykdymą paprastai reglamentuoja baudžiamųjų ir baudžiamųjų procesinių įstatymų normos, o laisvės atėmimo bausmių vykdymą – penitenciniai įstatymai.

Nuostatos, kurios priklauso federaliniam kriminalinių bausmių vykdymo teisiniam reguliavimui, yra JAV įstatymų sąvado XVIII skyriuje „Kodifikuoti baudžiamieji ir baudžiamojo proceso įstatymai“ (I dalis „Nusikaltimai“, II dalis „Baudžiamasis procesas“, III dalis „Kalėjimai ir įkalintieji“). Valstijų lygiu bausmių vykdymas reglamentuojamas kiekvienos valstijos Baudžiamuoju kodeksu ir kitais įstatymais. Mes apsiribosime tik federaliniu lygmeniu, kuris pakankamai apibūdina amerikietišką bausmių vykdymo teisinio reguliavimo organizavimą.

Daugiausiai JAV teismai už padarytas nusikalstamas veikas taiko probaciją, skiria baudą ir laisvės atėmimą.

JAV **probacijos teisinis institutas** pagal savo esmę yra panašus į Lietuvos baudžiamosios justicijos teisinį institutą – laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimą (LR BK 75 str.). Pagal JAV įstatymų sąvado XVIII skyriaus § 3561 probacijai gali būti nuteisti tik tie asmenys, kurie:

1) padarė nusikalstamas veikas, nepriskirtas A ir B felonijoms (angliškai – „*felony*“) (labai sunkiems nusikaltimams);

2) padarė nusikalstamas veikas, už kurias taikyti probaciją nedraudžia įstatymai;

3) tuo pačiu metu už vieną ir kitą nusikalstamą veiką nenuteisiami realia laisvės atėmimo bausme.

Jeigu padaroma felonija, kuri nepriskirta A ir B nusikaltimų grupėms, probacijos laikas nustatomas nuo 1 iki 5 metų, mesdiminoras (angliškai – „*misdemeanor*“) (nesunkus nusikaltimas) – ne daugiau kaip 5 metams, baudžiamasis nusižengimas – ne daugiau kaip 1 metams. Privaloma probacijos sąlyga (§ 3563) – naujos nusikalstamos veikos, numatytos federalinio valstijos ar vietinio (grafystės) (angliškai – „*county*“) įstatymo probacijos vienerių metų laikotarpiu nepadarymas. Jeigu tuo pačiu metu su nuosprendžiu taikyti probaciją įsiteisėja ir nuosprendis skirti baudą, tai baudos sumokėjimas tampa privaloma probacijos sąlyga. Papildomos probacijos teismo nustatytos sąlygos gali būti:

1) nuteistojo materialinės pagalbos teikimas asmenims, kurie yra jo išlaikytiniai, taip pat kitų pareigų šeimai atlikimas;

2) restitucijos nukentėjusiajam įvykdymas;

3) doras darbas, profesinio mokymo kurso įsisavinimas;

4) kuo nors konkrečiai neužsiimti, nevykdyti konkrečios veiklos ar nedirbti konkretaus darbo;

5) nesilankyti konkrečiose vietose ir nebendrauti su konkrečiais asmenimis;

6) susilaikyti nuo pernelyg didelio alkoholinių gėrimų kiekio vartojimo arba be specialaus medicinos darbuotojo leidimo nenaudoti narkotinių ir kitokių kontroliuojamų medžiagų;

7) neturėti griaunamą galią turinčio įrenginio, šaunamojo ar kito pavojingo ginklo;

8) pereiti prieinamą medicininį, psichiatrinį ar psichologinį gydymą (taip pat gydymą nuo alkoholizmo ar narkomanijos), o jeigu reikia, – teismo nustatytoje atitinkamoje gydymo įstaigoje;

9) gyventi arba negyventi teismo nustatytame rajone ar vietoje;

10) atsiskaityti probacijos tarnybos pareigūnui apie teismo nustatytų įpareigojimų vykdymą;

11) laiku informuoti probacijos tarnybą apie gyvenamosios ar darbo vietos pakeitimą;

12) laiku pranešti probacijos tarnybai, jeigu buvo areštuotas arba apklaustas baudžiamojo proceso tvarka.

Jeigu nuteistasis probacija pažeidžia jos sąlygas, tai teismas, rem-

damasis probacijos tarnybos teikimu, gali priimti šiuos sprendimus:

1) pratęsti probacijos taikymo laiką arba jo nepratęsti pakeisdamas arba nepakeisdamas probacijos sąlygas;

2) panaikinti nuosprendį, kuriuo atidėtas laisvės atėmimo bausmės vykdymas (paskirta probacija), ir paskirti kitą bausmę, kuri gali būti skiriama už nusikalstamos veikos padarymą.

Plačiausiai JAV skiriama kriminalinė bausmė – **bauda.** Baudos dydžiai (§ 3571) kaltinamiems fiziniams asmenims yra šie:

1) už (A) grupės feloniją arba misdiminorą, susijusį su nukentėjusiojo mirtimi, – ne daugiau kaip 250 tūkst. dolerių (kaltinamam juridiniam asmeniui – ne daugiau kaip 500 tūkst. dolerių);

2) už bet kurį (B) grupės misdiminorą – ne daugiau kaip 10 tūkst. dolerių.

Bauda turi būti sumokėta nedelsiant, jeigu teismas, priimdamas nuosprendį:

1) nenustatė baudos sumokėjimo termino arba

2) nesudarė baudos sumokėjimo dalimis grafiko, nurodydamas konkrečius baudos mokėjimo terminus.

Jeigu bauda yra skirta juridiniam asmeniui, teismo įpareigotas asmuo ją privalo sumokėti iš šio juridinio asmens lėšų.

Baudos sumokėjimo laikas laikomas praleistu, jeigu kuri nors jos dalis nesumokėta 30 dienų laikotarpiu po to, kai ji turėjo būti sumokėta grafike nurodytu terminu. O jeigu praėjo 90 dienų, tai bauda laikoma nesumokėta.

Jeigu asmuo, kuriam už padarytą nusikalstamą veiką skirta bauda, nepažeidė baudos mokėjimo dalimis terminų, tai jis gali kreiptis į teismą su pareiškimu (§ 3573) ir prašyti:

1) pratęsti baudos sumokėjimo dalimis terminų grafiką iki dvejų metų (išskyrus atvejus, kai asmuo atlieka laisvės atėmimo bausmę ar esant ypatingoms aplinkybėms);

2) atleisti nuo nesumokėtos baudos dalies.

Jeigu nuteistasis bauda savo noru įvykdė restituciją arba atsilygino nukentėjusiajam, tai jis gali kreiptis į teismą su pareiškimu, prašydamas panaikinti nesumokėtos baudos dalį tokiu dydžiu, kuris neviršija restitucijos arba atsilyginimo nukentėjusiajam sumos.

Laisvės atėmimo bausmių vykdymo sistema. Federalinėms peni-

tencinėms įstaigoms vadovauja **Federalinis kalėjimų biuras,** įsteigtas 1930 metais. Jo paskirtis – diegti pažangesnį ir humaniškesnį elgesį su federalinėse penitencinėse įstaigose laikomais kaliniais, profesionalesnį darbą kalėjimų tarnyboje užtikrinant nuoseklų ir centralizuotą 11 federalinių kalėjimų, veikusių tais metais, veiklą. Federalinis kalėjimų biuras yra pavaldus Teisingumo departamentui (prilygsta ministerijai). Teisingumo departamentui vadovauja generalinis atornėjus (angliškai – „*atorney general*“), kuris yra teisingumo ministras ir generalinis prokuroras viename asmenyje. Jis yra tiesiogiai atskaitingas JAV prezidentui. Federalinis kalėjimų biuras įsikūręs Vašingtono miesto Kolumbijos apygardoje (angliškai – „*District of Columbia*“). Pagal 2001 m. duomenis šis biuras buvo atsakingas už 148 tūkst. federalinių kalinių įkalinimą ir priežiūrą. Apie 126 tūkst. iš šių kalinių buvo įkalinti Federaliniame kalėjimų biurui pavaldžiose penitencinėse įstaigose ir sulaikymo centruose. Tokių federalinių įstaigų JAV yra 98. Kiti buvo įkalinti pagal susitarimus arba kontraktus su valstijų ir vietine valdžia privačiai veikiančiose bendruomenės pataisos ir sulaikymo centruose, nepilnamečių pataisos įstaigose. 2001 m. apie 33 tūkst. darbuotojų dirbo federalinėse penitencinėse įstaigose. Šio biuro metinį biudžetą tais metais sudarė 4 mlrd. dolerių. Biuras užtikrina visuomenės saugumą tai pagrįsdamas tuo, kad federalinės penitencinės įstaigos yra saugios, humaniškos, pakankamai aprūpintos. Biuras padeda mažinti recidyvinį nusikalstamumą, skatindamas kalinius dalyvauti programose, padedančiose jiems adaptuotis visuomenėje išėjus į laisvę. **Federalinės penitencinės įstaigos** skirstomos į keturius saugumo lygius: 1) minimalaus saugumo; 2) vidutinio saugumo; 3) maksimalaus saugumo; 4) ypatingo saugumo. Vidutinio saugumo penitencinės įstaigos (penitenciarijos, reformatorijos) priskiriamos uždaro tipo įkalinimo įstaigoms. Jas saugo šaunamaisiais ginklais ginkluoti pareigūnai. Tačiau šio saugumo lygio federalinės penitencinės įstaigos paprastai nėra apjuostos aukštomis tvoromis, nuteistieji gali būti išvesti su apsauga dirbti už šių įstaigų ribų. Klasikiniams kalėjimams su aukštomis tvoromis, apsaugos bokštais, sustiprinta apsauga ir griežtomis nuteistųjų laikymo sąlygomis priskiriamos maksimalaus ir ypatingo saugumo penitencinės įstaigos. Išvesti nuteistuosius už šių penitencinių įstaigų ribų draudžiama. Privačių penitencinių įstaigų, kurios būtų federalinių įkalinimo įstaigų sis-

temoje, nėra. Vieno kalinio išlaikymui federalinio lygio penitencinėje įstaigoje vienai dienai skiriami 35 doleriai, iš jų maitinimui – 2,8 dolerio (2001 metų duomenys). JAV teritorija, norint valdyti federalinio lygio penitencines įstaigas, suskirstyta į šešis regionus: Westerno, North'o Centralo, South'o Centralo, Mid–Atlantico, Northeasto, Southeasto. Jiems vadovauja regioniniai direktoriai, turintys administracijas. Šie direktoriai yra pavaldūs ir atskaitingi JAV Teisingumo departamento Federaliniam kalėjimų biurui.

Kiekvienoje JAV valstijoje (o jų yra 50) veikia konkrečios valstijos politinei administracinei valdžiai pavaldus ir atskaitingas **pataisos departamentas, kuris vadovauja iš valstijos biudžeto išlaikomoms penitencinėms įstaigoms.** Valstijų pataisos departamentai metodiškai vadovauja ir valstijos teritorijoje veikiančioms privačioms penitencinėms įstaigoms bei kontroliuoja jų veiklą. Kontrolei vykdyti pataisos departamentas kiekvienoje privačioje penitencinėje įstaigoje turi po savo įgaliotą pareigūną. JAV teritorijoje 2001 m. veikė 158 privačios penitencinės įstaigos, kurios priklauso privačioms kompanijoms (pvz., viena iš jų – „*Corrections corporation of America*“). Valstijos gubernatorius savo įsakymu sudaro valstijos nuteistųjų laisvės atėmimu lygtinio paleidimo komisiją. Tai visuomeninė organizacija, nepavaldi pataisos departamentui. Ji rengia posėdžius valstijos ir vietinėse penitencinėse įstaigose ir lygtinai paleidžia nuteistuosius, kuriems pagal valstijos baudžiamąjį įstatymą sueina lygtinio paleidimo iš penitencinių įstaigų terminai. Kai kuriose valstijose tokios komisijos veikia prie teismų.

Valstijų teritorijose taip pat veikia **vietinės penitencinės įstaigos.** Jos nėra pavaldžios ir atskaitingos valstijos pataisos departamentui. Vietinėse penitencinėse įstaigose laikomi mažiau pavojingi nusikaltėliai, kurie nuteisti už veikas, susijusias su girtavimu, visuomeninės tvarkos pažeidimais, smulkiomis vagystėmis ir pan. Suaugusiųjų vietinės penitencinės įstaigos aptarnauja valstijos grafysčių (angliškai – „*County*“) teritorijas. Grafystės teritorijoje vietinės suaugusiųjų penitencinės įstaigos priklauso šerifui. Pavyzdžiui, Virdžinijos valstijos Arlingtono mieste šerifo administracija įsikūrusi jam pavaldžios ir atskaitingos penitencinės įstaigos pastate. Tai dažniausiai vietiniai sulaikytųjų ir suimtųjų izoliatoriai (JAV jie angliškai vadinami „*jail*“). Nepilnamečiai laisvės atėmimo bausmę atlieka jaunimo reformatoriumuose arba auklėjimo mokyklose, kuriuose

nustatytas švelnesnis negu suaugusiųjų penitencinėse įstaigose taikomas bausmės atlikimo režimas. Kai kuriose valstijose veikia penitenciarijos, kurios dar vadinamos nepilnamečių dienos centrais. Juose nepilnamečiai būna dieną (mokosi, dirba), o naktį grįžta namo. Tokia tvarka akivaizdžiai sumažina įkalinimo poveikį asmenybei, teigiamai paveikia recidyvinį nusikalstamumą. Šios nepilnamečių penitencinės įstaigos nėra pavaldžios ir atskaitingos nei JAV Teisingumo departamento Federaliniam kalėjimų biurui, nei valstijų pataisos departamentams. Vienose valstijose nepilnamečių penitencinės įstaigos yra pavaldžios merams, kitose – savivaldybių socialinės rūpybos tarnyboms. JAV veikia Teisingumo departamento Federalinė nepilnamečių agentūra, kuri prilygsta biurui, tačiau ji neadministruoja nepilnamečių penitencinių įstaigų. Ši agentūra daugiau yra finansinės pagalbos institucija, finansuojanti įvairias darbo su nuteistaisiais nepilnamečiais penitencinėse įstaigose programas. Jeigu Nepilnamečių penitencinė įstaiga nori iš Federalinės nepilnamečių agentūros gauti pinigų, turi parengti kokią nors efektyvią darbo su nuteistaisiais nepilnamečiais programą. Jeigu ją pavyksta pagrįsti ir JAV Teisingumo departamento Federalinė nepilnamečių agentūra priima programą, nepilnamečių penitencinė įstaiga tai programai įgyvendinti iš agentūros gauna lėšų.

JAV veikia Amerikos pataisos asociacija (angliškai – „*American Correctional Association*“). Tai visuomeninė organizacija, įsteigta 1870 metais. Jos veikloje gali dalyvauti penitencinių įstaigų etatiniai darbuotojai, valstybės, visuomenės veikėjai ir privatūs asmenys. Ši asociacija akredituoja naujai pastatytas penitencines įstaigas bei praėjus tam tikram laikotarpiui – jau veikiančias visų pavaldumo lygių penitencines įstaigas. 2001 m. apie 80 procentų visų pavaldumo lygių penitencinių įstaigų turėjo akreditavimo raštus. Penitencinės įstaigos, kurios yra akredituotos Amerikos pataisos asociacijos, turi daugiau šansų laimėti ginčų bylas teismuose. Asociacija padeda organizuoti konferencijas bausmių vykdymo klausimais, spręsti penitencinių įstaigų problemas valstybės valdžios ir valdymo institucijose. Amerikos pataisos asociacijos nariai didžiuojasi tuo, kad JAV prezidentas Ruyherfors'as B. Hayes (prezidentavimo metai 1877–1881) buvo šios asociacijos prezidentu 1870 ir 1883–1892 metais.

Šiuolaikinei JAV penitencinei sistemai didelę įtaką padarė XVIII ir XIX a. Pensilvanijos ir ypač Oberno kalinimo sistemos. Penitencinėse įstaigose išlieka griežti vidaus tvarkos palaikymo reikalavimai ir pažangios laisvės atėmimo bausmės atlikimo sistemos elementai.

26.2.

Bausmių vykdymo tobulinimo problemos užsienio valstybėse

Šiuolaikinio nusikalstamumo užsienio valstybėse būklės, dinamikos ir struktūros pokyčių tendencijos panašios, tad iškilo ir bendrų bausmių vykdymo tobulinimo problemų.

Europos Tarybos Ministrų komitetas 1999 m. rugsėjo 30 d. rekomendacijoje Nr. (99) 22 „Dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos mažinimo“ pabrėžė, kad kalėjimų perpildymas ir kalėjimų populiacijos augimas šių įstaigų administracijai ir kriminalinės justicijos sistemai iškėlė sunkumų užtikrinant žmogaus teises ir penitencinių įstaigų valdymą.

Aktualiausios šios srities problemos yra:

1) bausmių vykdymo neizoliuojant nuo visuomenės asmenis, padariusius nusikalstamas veikas, efektyvumo didinimas tam, kad šios bausmės taptų alternatyva laisvės atėmimui;

2) naujų laisvės atėmimo bausmės efektyvaus vykdymo pataisomiems nusikaltėliams variantų paieška;

3) racionalių laisvės atėmimo bausmės vykdymo recidyvistams bei kitoms nusikaltėlių, nenorinčių keisti savo nusikalstamo elgesio, kategorijoms, būdų paieška.

Bausmių vykdymo neizoliuojant nuo visuomenės asmenų, padariusių nusikalstamas veikas, efektyvumo didinimas tam, kad šios bausmės taptų alternatyva laisvės atėmimui, – viena iš pagrindinių kriminalinių bausmių vykdymo tobulinimo problemų. Ši problema iškilo kai kuriose šalyse, o XX amžiuje tapo bendra visoms šalims. Šios problemos esmė – laisvės atėmimo bausmės vykdymo prieštaringumas, kadangi ji turi du paradoksus. Pirmasis – laisvės atėmimui keliamas uždavinys šios bausmės atlikimo metu išmokyti nuteistuosius gyventi visuomenėje pagal jai

priimtinas elgesio taisykles, o priemone tam pasiekti pasirinkta nusikaltėlių fizinis izoliavimas nuo visuomenės, t. y. nuo tos socialinės aplinkos, kurioje jie turėtų išmokti gyventi. Kaip galima išmokyti žmogų gyventi socialinėje aplinkoje, iš kurios jį prieš tai pašalino, lieka mįslė. Antrasis paradoksas – pagrindinis laisvės atėmimo bausmės vykdymo uždavinys yra padaryti taip, kad asmuo, atlikęs šią bausmę, taptų įstatymams paklusniu ir juos gerbiančiu žmogumi. Logiška būtų apgyvendinti nusikaltėlį su įstatymams paklusniais ir juos gerbiančiais piliečiais, kurie savo elgesiu teigiamai paveiktų nusikaltėlį, rodytų jam sektinus elgesio pavyzdžius ir sukurtų palankią socialinę aplinką šiam asmeniui pasitaisyti. Tačiau viskas vyksta atvirkščiai: nuteistąjį laisvės atėmimu apgyvendina su nusikaltėliais, t. y. su tokiais pačiais įstatymams nepaklusniais ir įstatymus negerbiančiais asmenimis kaip ir jis. Kokiais koncentruotoje įstatymams nepaklusnioje socialinėje aplinkoje su jos antivisuomeninėmis tradicijomis būdais galima išauklėti įstatymams paklusnų ir juos gerbiantį pilietį – irgi sunkiai išsprendžiamas filosofui klausimas.

Pagrindinis būdas, kuriuo užsienio valstybėse norima išvengti laisvės atėmimo bausmės vykdymo prieštaringumo – atsisakyti šios bausmės rūšies, panaudojant alternatyvias laisvės atėmimui baudžiamąsias teisines priemones, nesusijusias su nuteistųjų izoliavimu nuo visuomenės.

Šiuo metu dažniausios alternatyvios laisvės atėmimui priemonės yra bauda (Didžioji Britanija, Prancūzija, Vokietija, Italija, Švedija ir kt.), įvairūs nemokamų viešųjų darbų variantai (Didžioji Britanija, Prancūzija, Vokietija ir kt.), baudžiamosios teisės institutas – probacija (Didžioji Britanija, Švedija, Danija ir kt.) ir panašios į ją įvairios lygtinio paleidimo rūšys (Prancūzija, Vokietija ir kt.).

Alternatyvų paieška tęsiasi. Kartu išlieka bendra problema – nepakankamas alternatyvių priemonių taikymo veiksmingumas.

Opios išlieka kriminalinės bausmės – baudos taikymo problemos. Pirma, turtingi visuomenės sluoksniai supranta jiems paskirtą baudą už padarytą nusikalstamą veiką kaip faktinį atleidimą nuo kriminalinės bausmės atlikimo. Tai skatina nebaudžiamumo jausmą ir kriminalinės bausmės – baudos skyrimo neveiksmingumą šiai socialinei grupei. Antra, ne visose valstybėse nustatyta lanksti baudos sumokėjimo sistema, leidžianti laiku koreguoti jo procesą (baudos sumokėjimas dalimis, laikinas visos

baudos ar jos dalies sumokėjimo atidėjimas dėl ypatingų aplinkybių ir pan.). Tai irgi sumažina šios bausmės taikymo efektyvumą. Trečia, nenumatyta, kaip reikia elgtis, jeigu bauda nesumokėta. Kai kuriose valstybėse nesumokėta bauda pakeičiama kitomis bausmėmis, taip pat ir laisvės atėmimu (kai kuriems nuteistiesiems tai naudinga: baudos nesumokėjo, bet už tai penitencinėje įstaigoje buvo išlaikomi iš valstybės lėšų). Tai, kad nėra reglamentuotas bendras mokėjimas, daro šią priemonę neveiksmingą.

Nepakankamai veiksmingas yra probacijos institutas ir į jį panašios lygtinio nuteisimo priemonės. Problema ta, kad nėra sukurta pakankamai efektyvi teismo paskirtų įpareigojimų nuteistiesiems vykdymo visą bandomąjį laikotarpį kontrolės sistema. Tam neužtenka probacijos tarnybų ir kitų valstybinių institucijų, vykdančių šią kontrolę, galimybių. Dalis nuteistųjų probacijos priemonių taikymą supranta kaip faktinį atleidimą nuo kriminalinės bausmės be reikiamos socialinės kontrolės. Pajutę nebaudžiamumą nuteistieji pradeda manyti, kad galima ir toliau daryti nusikalstamas veikas.

Naujų laisvės atėmimo bausmės efektyvaus vykdymo pataisomiems nusikaltėliams variantų paieška – bendra daugelio užsienio šalių problema, kuri, neatsižvelgiant į laisvės atėmimo paradoksus, kyla dėl to, kad kitos nuosaikios represinės kriminalinės bausmės nusikaltėliams, nors ir pataisomiems, tačiau vis dėlto keliantiems pavojų visuomenei, dar neatrasta. Todėl didėjant bendram nusikalstamumui bei nusikaltėliams darant vis įžūlesnius ir žiauresnius nusikaltimus (JAV, Vokietija ir kt.), laisvės atėmimo bausmės vis dar taikomos.

Įvairių valstybių, kuriose taikoma laisvės atėmimo bausmė, praktika paskatino nacionalinį penitencinį mokslą padaryti išvadą, kad asmenis, nuteisiamus laisvės atėmimu, būtina skirstyti į dvi kategorijas:

1) nuteistieji, kurie pirmą kartą nuteisti laisvės atėmimu, taip pat atsitiktiniai recidyvistai, kurie, tinkamai organizavus pataisos procesą, daugiau nedarys nusikaltimų;

2) daugkartiniai recidyvistai ir kiti užkietėję nusikaltėliai, kurie dėl įvairių objektyvių ir subjektyvių priežasčių nenori pasitaisyti.

Dėl pirmos nuteistųjų kategorijos iškeliamas tikslas pataisyti juos laisvės atėmimo bausmės vykdymo laikotarpiu. Dėl kitos nuteistųjų kategorijos pataisos tikslas irgi išlieka, tačiau į jį žiūrima kaip ne į tokį svar-

bų dalyką, nes svarbiausiais tikslais laikomi: nubaudimas už padarytą nusikaltimą ir specialus užkardymas galimų naujų nusikaltimų darymo bausmės atlikimo metu.

Nepakankamas laisvės atėmimo bausmės vykdymo pataisomiems nusikaltėliams veiksmingumas skatina ieškoti naujų, racionalesnių pataisos proceso variantų. Ši paieška, pradėta dar anksčiau, įkūnijo pažangaus laisvės atėmimo bausmės atlikimo, skatinančio nuteistojo spartų pasitaisymą, idėją. Ši idėja buvo realizuojama JAV, Didžiosios Britanijos, Italijos, Prancūzijos, Japonijos ir kitų šalių pažangių penitencinių sistemų modeliuose. Tačiau kartu iškilo aštrių ir neišspręstų bendrų problemų, susijusių su nuteistųjų pasitaisymo laipsnio nustatymu, su optimalių ir nuoseklių perėjimo nuo įkalinimo prie gyvenimo laisvėje paleidus iš penitencinės įstaigos sąlygų sukūrimu, su reikiamos pagalbos suteikimu paleistiesiems ir jų adaptacija visuomenėje, kad jos rūsčios realijos nesunaikintų teigiamų penitencinio poveikio rezultatų.

Laisvės atėmimo bausmės vykdymo recidyvistams ir kitoms nusikaltėlių, nenorinčių keisti savo nusikalstamo elgesio, kategorijoms racionalių būdų paieška – viena iš sudėtingiausių daugelio užsienio valstybių problemų.

Čia iškyla aktualiausias klausimas: ar teisinga būtų nurodytus nusikaltėlius laikyti nepataisomais su visomis iš to fakto plaukiančiomis pasekmėmis. Kai kuriose šalyse į šį klausimą atsakoma teigiamai. Vargu ar su tuo būtų galima sutikti. Nė vienas, net ir pats pavojingiausias nusikaltėlis, neturėtų būti pripažintas nepataisomu, kadangi tokio pripažinimo pagrindas turi būti nusikalstamas elgesys, kurį lemia socialinių ir asmenybinių veiksnių derinys. Ryžtingai nusiteikęs daryti nusikaltimus žmogus bėgant metams ir darant jam teigiamą poveikį bei pačiam apmąstant po kiek laiko gali pakeisti savo pažiūras ir pasirinkti kitą gyvenimo poziciją. Ar gali kas nors ignoruoti teisę pakeisti elgesį ateityje, pripažįstant nusikaltėlį nepataisomu?

Nagrinėjama nuteistųjų laisvės atėmimu kategorija neginčytinai priklauso sunkiai pataisomiems nusikaltėliams, kurie visuomenei daro ypač didelę žalą. Į tai neatsižvelgti negalima. Visuomenė turi teisę gintis nuo tokių nusikaltėlių griežtomis priemonėmis, sudarydama jiems atitinkamas bausmės atlikimo sąlygas.

Pavojingiausiems sunkiai pataisomiems nusikaltėliams skiriamos ga-

nėtinai ilgos laisvės atėmimo bausmės ir net įkalinimas iki gyvos galvos. Tačiau daugelyje šalių vadovaujamasi nuteistųjų pataisymo idėja. Pavyzdžiui, Prancūzijoje nuteistasis, įkalintas iki gyvos galvos, atlikęs ne mažiau kaip 15 metų, o Japonijoje – ne mažiau kaip 10 metų, jei jo elgesyje įžvelgiama pasitaisymo požymių, gali būti paleistas iš įkalinimo. Tačiau dėl visuomenės saugumo paleistasis neišvengia specialios socialinės kontrolės. Taip tolygiai atsižvelgiama į asmens, paleisto iš įkalinimo iki gyvos galvos, ir visuomenės interesus.

Kaip rodo įvairių užsienio valstybių penitencinė praktika, veiksmingesnis yra individualus darbas su sunkiai pataisomais nusikaltėliais. Šio darbo turinį sudaro visapusiškas sunkiai pataisomo nusikaltėlio elgesio priežasčių nustatymas ir tyrimas, reikiamos dvasinės, psichologinės ir kitokios pagalbos teikimas pasitelkiant įvairių sričių specialistų. Toks darbas reikalauja didelių finansinių išlaidų ir todėl vykdomas ne visose užsienio šalyse. Iš šalies atrodo, kad gerokai pigiau šią nuteistųjų kategoriją laikyti labai griežtomis laisvės atėmimo bausmės atlikimo sąlygomis, nei dirbti su jais individualų darbą (tai šiuo metu ir daroma kai kuriose šalyse). Vis dėlto tokio „pigaus“ darbo su sunkiai pataisomais nusikaltėliais galutinis rezultatas dažniausiai tragiškas. Paleistas iš penitencinės įstaigos atlikęs bausmę nusikaltėlis dėl to, kad su juo joje buvo per griežtai elgiamasi, tampa itin įtūžusia asmenybe, o greitu laiku – ir profesionaliu nusikaltėliu, kuris savo nusikaltimais padaro visuomenei tokią žalą, kurios pagal jos apimtis jokiu būdu negalima būtų prilyginti išlaidoms, kurias visuomenė būtų turėjusi, jeigu penitencinėje įstaigoje su tokiu asmeniu būtų dirbamas individualus darbas. Būtent individualus darbas su sunkiai pataisomais nusikaltėliais suteikia naujas galimybes pozityviai paveikti tokius asmenis, kadangi visuomenės išlaidos visada atitinka jos požiūrį į nusikalstamumą ir nusikaltėlį.

Yra ir kitų bendrų kai kurioms užsienio šalims penitencinių sistemų problemų, pavyzdžiui:

1) penitencinių įstaigų perpildymas;

2) penitencinių įstaigų būklė;

3) ribotas penitencinių įstaigų veiklos aprūpinimas reikiamais ištekliais;

4) nuteistųjų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, neužimtumas darbu;

5) tuberkuliozės tarp nuteistųjų penitencinėse įstaigose išplitimas ir kt.

Literatūra

1. Blaževičius J. Jungtinių Amerikos Valstijų baudžiamoji politika, bausmių vykdymo sistema ir kalinių teisių gynimo organizacijos: mokomoji medžiaga. – Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2001.
2. Danijos kalėjimai: mašinraščio kopija. – Vilnius: LPA, 1998.
3. Prisons in Denmark. – Copenhagen: Department of Prisons and Probation, 1990.
4. Уголовно-исполнительное право: учебник, 2-ое издание / ред. В. И. Селиверстов. – Москва: Юристъ, 2001, с. 497, 512–516.
5. Уголовно–исполнительное право: учебник, 3–е издание / ред. И. В. Селиверстов. – Москва: Юриспруденция, 2002, с. 330–344.

Papildoma literatūra

1. Rentzmann W. Įkalintųjų perauklėjimo filosofijos principai Danijos kalėjimuose: mašinraščio kopija. – Vilnius: LPA, 1998.
2. Švedas G. Laisvės atėmimas Danijoje // Teisės apžvalga, 1992, Nr. 2.
3. Švedas G. Laisvės atėmimas šiuolaikinėje Švedijos baudžiamojoje politikoje // Lietuvos teisė, 1993, Nr. 6.
4. The Prison Treatment Act. Translation of the Swedish text of the Act as at 1 April, 1999.
5. Pollock J. M. Prisons today and tomorrow. – A. P. Maryland, 1997.
6. Swedish Prison and Probation Administration New Prisons in Security Categories II and III: Inquiry report – April 1994. – Norrkoping, 1994.
7. The Swedish Prison and Probation Administration Corrections in Sweden. 1995.
8. Новый Уголовный кодекс Франции. – Москва: Юрид. Коледж МГУ, 1993. С. 3.
9. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англия, США, Франция, Германия, Япония). – Москва: Зерцало, 1998.

27. PENITENCINĖS (BAUSMIŲ VYKDYMO) TEISĖS ISTORIJA

27.1.

Pagrindinės kalinimo (Pensilvanijos, Oberno, Elmairo, progresyvioji (Airiškoji), Borstalio) sistemos

Bausmių, skiriamų nusikaltėliams, tikslai įvairiais visuomenės raidos laikotarpiais buvo skirtingi ir nuolat kito. Būta žmonijos istorijoje laikų, kai vyravo kerštо principas – nusikaltęs asmuo turėjo būti sunaikinamas. Formuojantis valstybei ir teisei, nusikaltėliai buvo baudžiami pagal taliono principą „akis už akį, dantis už dantį“, t. y. kaltininkui padaroma tokia žala, kokią jis būdavo padaręs kitam asmeniui, pavyzdžiui, už šmeižimą galėjo būti nupjaunamas liežuvis, už monetų padirbinėjimą į gerklę liejamas verdantis metalas. Ilgainiui taliono principą pakeitė kompozicija: kaltininkas padarytą žalą privalėjo atlyginti pinigais.

Ir tada, kai baudžiamosios penitencinės politikos vykdymą perėmė valstybė, dar ilgai buvo siekiama bausmėmis nusikaltėlius sunaikinti, o kitus žmones įbauginti. Iki XVIII a. pabaigos pagrindinės bausmės buvo susijusios su kūno bausmėmis. Pavyzdžiui, Švedijos–Suomijos valstybės 1734 m. baudžiamajame kodekse mirties bausmė buvo numatyta už 68 įvairius nusikaltimus. Ji buvo skiriama už nusikaltimus gyvybei ir sveikatai, plėšimą, trejopą vagystę, burtininkavimą, šventvagystę ir daugelį dorovinių nusikaltimų. Be to, buvo taikomos ypač žiaurios mirties bausmės vykdymo formos, sudarkant (sukramsnojant) nusikaltėlio kūną. (Лайне, 1994, p. 115)

Tiesa, tai nereiškia, kad kai kuriuose kraštuose nebuvo kalėjimų, tačiau juose buvo laikomi nusikaltę asmenys iki teismo ir nuteistieji mirties bausme, kol ji bus įvykdyta. Šie asmenys, taip pat nuteisti kalėti paprastai būdavo laikomi pilių požemiuose, bokštuose ar tvirtovėse blogiausiomis ar net visiškai gyventi netinkamomis sąlygomis: drėgnuose, belangiuose, dažnai net be gultų rūsiuose, dar ir prirakinti sunkiomis

grandinėmis prie sienų, o misdavo neretai tik tuo, ką gaudavo iš namų ar iš išmaldos. Prie tokių kalėjimų dažnai sėdėdavo prirakinti kaliniai ir tiesiog maldaudavo aukų, siūlydavo praeiviams pirkti savo dirbinius. Pažymėtina, kad kartu buvo laikomi ir nuteisti pavojingi nusikaltėliai, ir teismo laukiantys kaltininkai – nusigyvenę skolininkai, ligoniai, sergantys neišgydomomis ligomis. Todėl kalėjimai tais laikais ne kartą buvo didelių epidemijų šaltiniu. (Pavilonis, Prapiestis, 1990, p. 77–78)

Kalėjimų sistema dabartine prasme pradėjo formuotis XIII a. antrojoje pusėje. Dėl renesanso, humanizmo idėjų įtakos įvairiose valstybėse pradėta reformuoti laisvės atėmimo vietas.

Pirmasis kalėjimas, primenantis šiuolaikinius, buvo pastatytas 1595 m. Olandijoje, Amsterdame. Šio kalėjimo įsteigimo tikslas buvo pataisyti nusikaltėlius valkatas įtraukiant juos į darbą. Minėtas kalėjimas buvo pastatytas buvusiame moterų vienuolyne Klaris parapijoje. Kalėjimas gavo pataisos namų pavadinimą. Jame buvo vietos vyrams ir moterims laikyti. Kitais metais buvo pastatytas specialus kalėjimas moterims. Jis buvo įsteigtas Šventos Uršulės vienuolyne. Skirtingai nei vyrų kalėjimas, šis specialus moterų kalėjimas pagal savo paskirtį gavo verpimo namų pavadinimą. Šiose kalinimo įstaigose buvo nustatyta griežta drausmė ir vidaus tvarka. Amsterdamo vyrų kalėjime nusikaltėlis, turintis akivaizdžių elgesio nukrypimų, buvo uždaromas į atskirą kamerą, į kurią nuolat tekėdavo vanduo. Kameroje buvo mechaninis siurblys. Kad nusikaltėlis nenuskęstų, jis turėjo siurbliu iš kameros pašalinti vandenį. Analogiški verpimo namai 1739 m. buvo įsteigti Suomijoje, Turku mieste. (Лайне, 1994, p. 121–122) Anglijoje nuo 1552 m. Bridevilio pilyje veikė sunkiojo darbo („*hard labour*“) namai, kuriuose nusikaltėliai valkatos ir benamiai didesnę paros dalį turėjo kojomis sukti didžiulį ratą. Tokia beprasmiško darbo bausmė Anglijoje egzistavo net iki XX a. pradžios. 1703 m. popiežius Klementas XI Romoje įkūrė specialų kalėjimą jauniems nusikaltėliams auklėti. Netrukus ir Gente (Belgija) buvo pastatytas kalėjimas, kuriame, vengiant žalingo vienų kalinių poveikio kitiems, įvairių kategorijų nusikaltėliai buvo laikomi atskirai, jiems buvo draudžiama kalbėtis. 1755 m. Anglijoje buvo įsteigti pataisos namai, o 1753 m. protestantai Amsterdame pastatė specialų kalėjimą nusižengusioms moterims, kuriame jų pakrikusi moralė turėjo būti taisoma darbu ir mokant religijos. (Pavilonis, Prapiestis, 1990, p. 78)

Taigi **kalėjimą galima apibūdinti taip: tai – uždara įstaiga, kurioje masiškai ir specialiais metodais stengiamasi daryti poveikį nusikaltėliams.** Buvusi belangė – ne tokia įstaiga. Po įvairių bandymų iki XIX a. vidurio pagrindiniais poveikio nusikaltėliams metodais tapo sunkus ir įtemptas darbas, nusikaltėlių pavienis laikymas ir religinis auklėjimas.

Taigi kai vis rečiau buvo taikomos kūno ir mirties bausmės, vis dažniau reiškiamos mintys apie naujus bausmių tikslus – nuteistųjų pataisymą. Tikroji kalėjimų reforma prasidėjo švietimo laikotarpiu. Lemiamą įtaką baudžiamajai teisei, penitencinei politikai turėjo Š. Monteskjė ir Voltero skelbiamos humanistinės idėjos, italų teisininko Č. Bekarijos (1738–1794) veikalas „Apie nusikaltimus ir bausmes“. Jis pirmas prabilo apie bausmių žiaurumą. Tačiau Č. Bekarija bausmių problemas tyrinėjo teoriškai, gerai nežinodamas realios padėties kalėjimuose. Anglas Dž. Hovardas (1726–1790), nukeliavęs 60 tūkst. kilometrų ir aplankęs visų Europos šalių kalėjimus, savo knygose ne tik aprašė nežmonišką kalinių padėtį, bet ir kėlė pažangias idėjas, kaip reformuoti bausmės vykdymą: kalėjimai turi atitikti nominalius higienos reikalavimus, nusikaltėliai turi būti skirstomi pagal amžių ir lytį, norintiems turi būti leidžiama dirbti.

Č. Bekarijos ir Dž. Hovardo idėjos pirmiausia buvo įgyvendintos Jungtinėse Amerikos Valstijose, o ne Europoje, kurioje gimusios humanizmo idėjos dėl didelių karų, revoliucijų ir kitokių socialinių sukrėtimų tuo metu negalėjo būti realizuotos. (Pavilonis, Prapiestis, 1990, p. 78)

Pensilvanijos kalinimo sistema. 1786 m. Filadelfijoje (Pensilvanijos valstija) kvakerių – krikščionių protestantų sektos iniciatyva buvo įkurta pirmoji draugija kaliniams remti. Jos dėka tais pačiais metais Filadelfijoje buvo atidarytas naujas kalėjimas – penitenciarija (lot. *poenitentia* – atgaila). Ši kalinimo įstaiga buvo pavadinta „*Eastern Penitentiary of Pennsylvania*“. Kvakeriai nusikaltimą laikė nuodėme, todėl nusikaltėliai atlikdami bausmę turėjo nuoširdžiai atgailauti. Kad įvyktų atgaila, kaliniai buvo laikomi kamerose vienutėse, izoliuoti ne tik nuo išorinio pasaulio, bet ir vieni nuo kitų. Jiems buvo draudžiama garsiai kalbėti, skaityti, triukšmingai dirbti. Pasivaikščioti kaliniai buvo vedami į izoliuotus kalėjimo kiemo sektorius, bažnyčioje (ją lankyti kaliniams buvo privalu) meldėsi atskirose kabinose. Išvedamiems iš kamerų kaliniams buvo uždedamos kaukės, kad nieko nematytų. Atsižvelgiant į šias sąlygas, penitenciarija buvo specialiai pritaikyta tylėjimo sistemai: žingsnių garsą sugerdavo

kamštiniai kiliminiai takai, kaliniai ir personalas privalėjo kalbėtis tiktai patylomis. Buvo draudžiamas kalinių kolektyvinis darbas. Už mažesnius drausmės pažeidimus penitenciarijos administracija kaliniams taikė kūno bausmes, kankino geležiniais retežiais bei laikė kamerose vienutėse, kurių betoninės grindys buvo apsemtos vandeniu. Ši kalinimo sistema darė kaliniams stiprų bauginantį poveikį, paveikdavo jų psichiką. Kartais kaliniai taikant atgailos procedūras susirgdavo psichikos liga arba numirdavo.

Kita panaši penitenciarija buvo pastatyta kaip kalėjimas–tvirtovė Filadelfijos pakraštyje 1829 m. ir pradėjo veikti kaip to meto pažangi kalinimo įstaiga. Joje kaliniai buvo laikomi po vieną ir griežtai izoliuoti nuo išorės, ir vieni nuo kitų. Tuo buvo siekiama, kad kaliniai neperimtų nusikalstamo pasaulio autoritetų ir kalinimo įstaigose esančių blogų tradicijų. Kitaip tariant, buvo siekiama, kad įkalintas nusikaltėlis, išėjęs į laisvę iš šios penitenciarijos, daugiau nepagestų. Kalinys buvo laikomas kameroje, kuri buvo sujungta su pasivaikščiojimo kiemeliu, skirtu tiktai šiai kamerai. Kiekvieno kalinio pasivaikščiojimas buvo organizuotas taip, kad jis negalėtų susišūkauti su kitais kaliniais. Kalinių darbas buvo organizuojamas tose pačiose gyvenamosiose kamerose. Tokiu griežtai izoliuotu kalinimu buvo siekiama nusikaltėlio atgailos, kad kalinamas jis apmąstytų savo poelgį ir daugiau jo nepakartotų. Kameros durų stakta buvo neaukšta, ir todėl į kamerą įeidamas kalinys turėdavo pasilenkti. Taip buvo skatinama jo atgaila. 1842 m. šį kalėjimą–tvirtovę lankė žymus rašytojas Č. Dikensas. Jis griežtai kritikavo tokią nusikaltėlių pataisos sistemą, kai kaliniui neleidžiama bendrauti su kitais kaliniais. Tačiau JAV bausmių vykdymo specialistai buvo įsitikinę, kad griežtai izoliavus atliekantį bausmę kalinį pasiekiama norimų teigiamų rezultatų. Tačiau bėgo laikas, keitėsi požiūris į nusikaltėlių pataisos procesą, jo turinį ir priemones. 1870 m. šiame kalėjime–tvirtovėje buvo pradėta leisti kaliniams bendrauti tarpusavyje ir dirbti. Pirmojo pasaulinio karo metais dalis kalinių šiame kalėjime–tvirtovėje buvo parengta tarnybai JAV kariuomenėje. Tačiau jie nebuvo panaudoti kariniuose veiksmuose, nes pasibaigė Pirmasis pasaulinis karas. 1971 m. kalėjimas–tvirtovė baigė savo veiklą kaip pataisos įstaiga ir tapo muziejumi.

Pagrindinė Pensilvanijos kalinimo sistemos vienučių idėja buvo įsitikinimas, kad kiekvieno žmogaus siela iš prigimties gera, ir tik gyvenimo

ir nedorų žmonių įtaka varžo šitą prigimtą gerumą. Buvo manoma, kad palikus žmogų vieną, kad niekas nekliudytų jam ramiam būti ir į save gilintis, blogi jo ypatumai, neturint maisto, ima silpnėti, o geri gauna viršų ir vėl ima viešpatauti žmogaus dvasioje. Kuo gūdesnė vienuma, tuo tikresnė atgaila. Todėl suprantama, kad apie kalinių padėties švelninimą nebuvo net užsimenama. (Pavilonis, Prapiestis, 1990, p. 79)

Pensilvanijos kalinimo sistema, nors dažnai ir neduodavo laukiamų religinių rezultatų, tačiau sėkmingai vykdė ketinimų daryti naujus nusikaltimus specialiąją prevenciją. Dėl to ši kalinimo sistema buvo plečiama kitose JAV vietovėse (1817 m. Pitsburge, 1829 m. Čeri–Hile) ir Anglijoje (Penton–Vilyje).

Pažymėtina, kad iš pradžių kalinimo vienutėse sistemą buvo sumanyta taikyti tiems nusikaltėliams, kuriems mirties bausmė pakeista kalėjimu. Vėliau kalinimas vienutėse buvo pradėtas taikyti ir kaip drausminanti priemonė nuteistiesiems. Tačiau netrukus toks kalinimas buvo pradėtas skirti visiems nusikaltėliams. Ši kalinimo sistema buvo plačiai taikoma Prancūzijoje, Olandijoje, kai kuriuose Vokietijos kalėjimuose, o Belgijoje kaukės nuo nuteistųjų veidų buvo nuimtos tik 1920 metais. (Pavilonis, Prapiestis, 1990, p. 79)

Oberno kalinimo sistema. Pensilvanijos kalinimo sistema nebuvo veiksminga, nes kaliniai, atlikę bausmę, nesugebėdavo prisitaikyti visuomenėje. Todėl 1816 m. Oberne (JAV, Niujorko valstija) buvo pastatyta dar viena unikali penitenciarija, kurioje kalinimo tvarka buvo sušvelninta – į vienutes kaliniai uždaromi tik nakčiai, o dieną jie grupėmis dirbo įvairius darbus kalėjimo kieme, sode arba bažnyčioje. Ši kalinimo sistema gavo Oberno pavadinimą. Oberno penitenciarijoje, kurioje laisvės atėmimo bausmė buvo vykdoma, viena vertus, siekiant nuteitųjų atgailos jiems tylint ir baiminantis, kad jų atžvilgiu gali būti taikytos kūno bausmės ir kankinimai, kita vertus, realizuojant ekonominės naudos ir nuteistųjų pataisos, juos įtraukiant į produktyvų kolektyvinį darbą, idėjas. Laisvės atėmimo bausmės vykdymo aspektai taikant Oberno kalinimo sistemą tapo patrauklūs besivystančiam kapitalizmui. Todėl Oberno kalinimo sistema buvo plačiai taikoma ne tik JAV, bet ir Europoje: Prancūzijoje ir Anglijoje iki 1938 m., Vokietijoje iki 1923 metų. Belgijoje ir Šveicarijoje tylėjimo sistema pradėta įgyvendinti jau nuo 1830 metų. Pažymėtina, kad šiai kalinimo sistemai Europos valstybės teikė pirmeny-

bę. Tai paaiškinama tuo, kad tylėjimo sistemai įgyvendinti nereikėjo pertvarkyti kalėjimų patalpų.

Elmairo kalinimo sistema. XIX a. antrojoje pusėje pasaulinės laisvės atėmimo bausmės vykdymo praktikai pradėjo daryti poveikį baudžiamosios teisės sociologinė kryptis. Prasidėjo laisvės atėmimo bausmės vykdymo variantų paieška diegiant progresyviąją sistemą. Šios paieškos JAV baigėsi naujos rūšies penitencinių įstaigų – jaunimo reformatoriumų, kurie buvo kalėjimo ir auklėjimo įstaigos derinys, įsteigimu. Pirmasis reformatoriumas buvo atidarytas 1876 m. Niujorko valstijoje Elmaire. Į reformatoriumą buvo siunčiami nuteisti laisvės atėmimu asmenys, kurių amžius nuo 16 iki 30 metų. Poveikio priemonės nuteistiesiems buvo šių asmenų darbas, bendrasis lavinimas, profesinis mokymas, karinis parengimas ir drausmės, artimos karinei drausmei, reikalavimai. Šios kalinimo sistemos pažangumas pasireiškė tuo, kad visi nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmę reformatoriuje, buvo suskirstyti į tris grupes. Šios grupės skyrėsi viena nuo kitos skirtingomis nuteistųjų laikymo sąlygomis. Naujai atvykę į reformatorijų nuteistieji buvo priskiriami vidutinei grupei. Jeigu bausmės atlikimo metu šių nuteistųjų elgesys atitikdavo reformatoriume taikomus standartus, tai vidutinės grupės nuteistieji buvo perkeliami į aukščiausiąją grupę, kuri buvo laikoma geresnėmis laikymo sąlygomis. Už elgesį, kuris pažeisdavo reformatorijaus vidaus tvarką, nuteistieji iš vidutiniosios grupės buvo perkeliami į žemiausią grupę, laikomą blogesnėmis laikymo sąlygomis. Sukarintų jaunimo reformatoriumų sistema buvo išplėsta kitose JAV valstijose, taip pat buvo taikoma ir už šios šalies ribų.

XX a. JAV toliau vyko įvairių laisvės atėmimo bausmės vykdymo variantų paieška. Šiai bausmei vykdyti buvo taikomi sociologinis, psichologinis–pedagoginis ir mišrus būdai. Kiekviena JAV valstija pasirinkdavo vienokį ar kitokį kalinimo sistemos modelį, todėl šalyje buvo gana daug šios bausmės vykdymo būdų. Kiekviena valstija tapo savotiška naujų laisvės atėmimo bausmės vykdymo idėjų ir būdų paieškos laboratorija.

Progresyvioji (Airiškoji) kalinimo sistema. Anglija yra šalis, kurioje gimė ir pasaulinio pripažinimo sulaukė penitencinio mokslo pradininkai Dž. Hovardas (726–1790) ir J. Bentamas (1748–1832). XVIII–XIX a. jie parengė ir visuomenei pasiūlė klasikinius penitencinių sistemų projektus, kurių tikslas buvo pašalinti įpročius daryti naujus nusikaltimus

įtraukiant nuteistuosius į darbą specialiose dirbtuvėse, apmokant darbinių specialybių, organizuojant bendrąjį lavinimą, darant moralinį poveikį nusikaltėlio asmenybei. Drąsiu sumanymu ir humaniškumo lygiu šie projektai aplenkė laikmetį ir todėl nebuvo įgyvendinti projektų autorių gyvenimo metais. Tačiau šie projektai padarė didžiulę įtaką kalinimo sistemų raidai ir šioje šalyje, ir daugelyje kitų šalių.

Progresyviosios kalinimo sistemos principai Europoje pirmiausia buvo pritaikyti Airijos kalėjimuose 1845 metais. Todėl kai kada ši sistema dar vadinama airiškąja. Savo ruožtu airiai pasinaudojo bandymų rezultatais, sukauptais A. Makonoči nepataisomų recidyvistų kolonijoje Norfolko saloje (Australija). Teigiami šios kalinimo sistemos rezultatai paskatino airį V. Kroftoną ją pritaikyti Airijoje. Ši sistema grindžiama trimis principais: kalinimo režimas priklauso nuo nuteistojo elgesio bausmės atlikimo metu; jei nuteistasis gerai elgiasi, bausmė jam gali būti sumažinta arba jis nuo jos (lygtinai ar visai) atleidžiamas; valstybė nuteistuoju rūpinasi ir jam atlikus bausmę. Airiškoji kalinimo sistema numatė naujai atvykusių bausmę atlikti nuteistųjų pavienį kalinimą, tačiau jeigu nuteistasis bausmės atlikimo metu gerai elgėsi, jis galėjo būti perkeltas į bendras kameras. Laikotarpis, kai nuteistasis buvo kalinamas vienutėje, vadinosi bandomuoju laikotarpiu. Toliau ėjo pataisos laikotarpis (grupinis kalinimas priverstinai įtraukiant į darbą). Airiškoji kalinimo sistema nuo kitų dar skyrėsi tuo, kad įkalinimas nebuvo terminuotas. V. Kroftono nuomone, būtina sukurti mechanizmą, kurį taikant būtų galima nustatyti, nuo kada nusikaltėlis ryžosi atsisakyti nusikalstamo elgesio, ir jo paleidimo iš kalinimo įstaigos mechanizmą. V. Kroftonas tarp pataisos laikotarpio ir lygtinio paleidimo iš penitencinės įstaigos laikotarpio įvedė dar vieną – pereinamąjį laikotarpį. Pereinamuoju laikotarpiu nuteistieji iš uždaro tipo kalėjimo buvo perkeliami į pusiau uždaro tipo kalinimo režimą (galėjo dirbti ir laisvai bendrauti su žmonėmis už kalėjimo ribų be apsaugos). Pereinamasis laikotarpis suteikė galimybę nuteistiesiems laisvės atėmimu adaptuotis gyventi laisvėje. (Лайне, 1994, p. 135–136)

Borstalio kalinimo sistema. Tarptautinio pripažinimo sulaukė Borstalio kalinimo sistema. Ji buvo taikoma nuteistiesiems laisvės atėmimu, kurių amžius nuo 17 iki 20 metų. Savo pavadinimą ši sistema gavo dėl Anglijos Kento grafystės Borstalio mieste įsteigto kalėjimo–auklėja-

mosios įstaigos. Nuteistieji šioje penitencinėje įstaigoje buvo laikomi griežtojo režimo sąlygomis nuo 6 mėnesių iki 2 metų privalomai įtraukiant į darbą, profesinį mokymą ir bendrąjį lavinimą. Tokios pat kaip Borstalio penitencinė įstaiga kalinimo įstaigos buvo įsteigtos ir pačioje Anglijoje, ir užsienio valstybėse, nes jos, viena vertus, į laisvės atėmimo bausmės vykdymo praktiką įdiegė pažangias Dž. Hovardo ir J. Bentamo idėjas, o kita vertus – perėmė JAV jaunimo reformatorijų teigiamą patirtį atmetant kaip nepriimtiną neterminuotų nuosprendžių, kuriais buvo nuteisiama laisvės atėmimu ir pagal kuriuos šią bausmę jaunimo reformatorijuose atlikdavo nuteistieji, praktiką.

Nuo XX a. pradžios iki Antrojo pasaulinio karo nemažai Europos valstybių, pavyzdžiui, Italija (1930 m.), Lietuva (1932 m.), Vokietija, RTFSR, Japonija (1933 m.), Latvija (1936 m.), įstatymiškai įtvirtino šią kalinimo sistemą. Įstatymai buvo gana pažangūs. Juose išdėstyti nuteistųjų klasifikavimo pagrindai, kalinimo sistemos principai, jų taikymas, reglamentuojamas nuteistųjų darbas ir jų atlyginimo tvarka, akcentuojama paleistųjų iš kalinimo įstaigų socialinė globa ir priežiūra. Šį aspektą itin pabrėžia Japonijos įstatymai: šalyje tuo metu buvo įsteigta apie 800 privačių draugijų, kurios padėdavo atlikusiems bausmę asmenims susirasti darbą, materialiai paremdavo nuteistųjų šeimas ir pan. Minėtų valstybių įstatymuose yra ir senovės reliktų, kurių pažangiais tikrai nepavadinsi: pavyzdžiui, Latvijos įstatymas suteikė kalėjimo administracijai teisę tam tikrais atvejais nuteistąjį surakinti kojų (iki 2 kg) arba rankų (0,65 kg) grandinėmis. (Švedas, 1992, p. 22–23)

XX a. 3–4 dešimtmetyje itin sunki padėtis susiklostė TSRS įkalinimo įstaigose. Nuo 1924 m. šimte įkalinimo vietų nuteistųjų buvo: 1924 m. – 112, 1925 m. – 120, 1926 m. – 132, 1927 m. – 177, 1928 m. – 52 (po amnestijos). Beje, nuo 1924 m. iki 1936 m. TSRS nebuvo kalėjimų. Nuo 1924 m. įkalinimo įstaigos priklausė ne Teisingumo ministerijai, o Vidaus reikalų komisariatui. (Švedas, 1992, p. 23)

Nuo 1872 m. kas penkeri metai šaukiami tarptautiniai penitenciniai kongresai, kuriuose svarstomos aktualios laisvės atėmimo problemos. Lietuvos Respublikos atstovai dalyvavo Londono (1925 m.), Prahos (1930 m.) ir Berlyno (1935 m.) penitenciniuose kongresuose. (Švedas, 1992, p. 23)

1957 m. Jungtinių Tautų Ekonominė ir socialinė taryba patvirtino „Tipines minimalias elgesio su kaliniais taisykles“, kurios visoms vals-

tybėms rekomendavo taikyti progresyvinę (pažangiąją) kalinimo sistemą, taip pat numatė minimalius reikalavimus kalėjimams, nustatė žmogaus laisves ir teises, kurių negalima apriboti nuteistiesiems, ir pan.

Po Antrojo pasaulinio karo pažangioji kalinimo sistema rutuliojosi keliomis kryptimis. Pirmiausia mažinamas nuteistųjų skaičius viename kalėjime. Ketvirtame dešimtmetyje viename kalėjime buvo laikoma net iki 5 tūkst. nuteistųjų, vėliau šis skaičius sumažintas iki tūkstančio. Antra kryptis – tai nuteistųjų klasifikavimas ir diferencijavimas. JAV buvo trijų rūšių kalėjimai (vietiniai, valstijų ir federaliniai), Anglijoje – net septynių (nuteistųjų skirstymo centrai, areštinės, įstaigos asmenims su psichikos anomalijomis, reformatorijos, grafysčių ir miestų kalėjimai, centriniai kalėjimai bei specialios įstaigos nepilnamečiams). (Švedas, 1992, p. 23)

Nors pažangioji kalinimo sistema buvo gana veiksminga, tačiau XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje iškilo nemažai problemų, kurias išspręsti galėjo tik bendra baudžiamosios teisės ir kalinimo sistemos reforma. Reformą skatino didėjantis (ir itin recidyvinis) nusikalstamumas, kuris rodė menką kalėjimų veiklos efektyvumą ir net, kai kurių autorių (M. Fitzgerald, M. Foucault. J. Sim) nuomone, kalinimo sistemos krizę; kalėjimų ir nuteistųjų išlaikymas buvo labai brangus. Štai 1974 m. vieno nuteistojo dienos išlaikymas Vokietijos mokesčių mokėtojams kainavo 45 markes; dauguma kalėjimų – labai seni, neatitinkantys sanitarijos reikalavimų (Anglijoje iš 135 kalėjimų 82 atidaryti po 1945 m., 46 įkalinimo įstaigos pastatytos iki 1900 m., 7 įstaigos – iki 1939 m.); nuteistųjų skaičius kalėjimuose gerokai viršijo leistinas normas. (Švedas, 1992, p. 23)

Pirmoji Europoje ryžtingų priemonių ėmėsi VFR – 1976 m. priėmė Bausmės vykdymo įstatymą. Vokiečiai atsisakė pataisos ir perauklėjimo tikslų, nes nehumaniška mokyti žmogų, atėmus iš jo laisvę, kaip reikia gyventi laisvėje. Svarbiausiais jie laikė du veiksnius – psichologinę terapiją ir nuteistųjų darbą. Kalėjimuose buvo išplėstos psichologinės tarnybos (vienas psichologas, atsižvelgiant į nuteistųjų kategoriją, dirbo su 10–20 nuteistųjų grupe), dvasiškiams buvo leista lankytis pas nuteistuosius be apribojimų ir specialių leidimų. Vietovių, kuriose buvo kalėjimai, gyventojai steigė visuomenines kontrolės ir pagalbos grupes, padedančias kalėjimų administracijai auklėti nuteistuosius. Pagrindinis intensyviosios terapijos tikslas – pervedimas į atviro tipo įstaigą arba lygtinis atleidimas nuo bausmės. (Švedas, 1992, p. 23–24)

Nors nuteistųjų darbas tapo privalomas, jis visais būdais skatinamas

(uždarbis, teisė į atostogas, galimybė išeiti už įkalinimo įstaigos ribų ir kt.). Tiesa, kalėjimo administracijai aktyviai padeda profsąjungos, įvairios socialinės tarnybos. Beje, ir darbdaviams apsimoka priimti nuteistuosius į darbą, nes už „riziką“ jie moka mažesnį atlyginimą.

Reformos rezultatai pranoko lūkesčius: materialinės išlaidos sumažėjo 30 procentų, o recidyvinis asmenų, atlikusių laisvės atėmimo bausmę socialinės terapijos įstaigose, nusikalstamumas sumažėjo net 10 procentų. Be to, labai pasikeitė visuomenės požiūris į nuteistuosius ir kalėjimus.

XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje baudžiamosios ir penitencinės politikos reformas pradėjo Danija (1982 m.), Suomija (1984 m.), Švedija, Norvegija, JAV. Tačiau šių valstybių reformos skyrėsi nuo įvykdytos Vokietijoje. Štai 1988 m. JAV valstijų kalėjimuose buvo 7, o federaliniuose – net 33 procentais nuteistųjų daugiau, negu leidžiama. (Švedas, 1992, p. 24)

Vis labiau brangsta nuteistųjų išlaikymas. Vienam nuteistajam per dieną skiriama Anglijoje 26–80 svarų sterlingų, Švedijoje – 100–150 dolerių, JAV – 60 dolerių, Vokietijoje – 80 markių. Šios lėšos skiriamos iš valstybės biudžeto. Vokietijoje kalėjimų pelnas padengia tik 15 procentų išlaidų. (Švedas, 1992, p. 24)

Skandinavijos šalyse (ypač Švedijoje, Suomijoje) taikomas trumpalaikis – iki šešerių mėnesių – laisvės atėmimas, todėl jo metu neįmanoma efektyviai išnaudoti psichologinio poveikio ir auklėjamųjų priemonių. Suomijoje kasmet laisvės atėmimu nuteisiama 8–9 tūkst. asmenų, iš jų net 45 procentai – iki trijų mėnesių. Kasdien Suomijos kalėjimuose būna apie 3500 nuteistųjų, iš jų 2600 – uždaruose kalėjimuose (30 asmenų, nuteistų laisvės atėmimu iki gyvos galvos), 800 – atviruose kalėjimuose, 100 – nepilnamečių kalėjimuose, 10 asmenų – specialiose įstaigose recidyvistams. Tačiau suomių kriminologai mano, kad nuteistų laisvės atėmimu asmenų skaičius 100 tūkst. gyventojų yra pernelyg didelis: 1988 m. – 89, 1990 m. – 71, todėl 1988 m. buvo sudaryta speciali komisija, kuri turėjo parengti alternatyvų laisvės atėmimui projektą. Komisija pasiūlė vietoj laisvės atėmimo plačiau taikyti areštą, viešuosius darbus nuo 20 iki 200 valandų bei materialinę kompensaciją arba atidirbimą („*mediation*“). (Švedas, 1992, p. 24–25)

Dėl šių veiksmų tiek Europoje, tiek JAV bandoma riboti laisvės atėmimą. 1987 m. duomenimis (100 tūkst. gyventojų), laisvė buvo at-

imta Nyderlanduose – 37, Norvegijoje – 50, Italijoje, Švedijoje – 57, Anglijoje, Velse, – 103, Ispanijoje – 67, Škotijoje – 109, VFR – 84, Š. Airijoje – 121, Prancūzijoje – 89, Lietuvoje – 250. (Švedas, 1992, p. 25)

Dabar laisvės atėmimas keičiamas namų areštu, viešaisiais darbais arba bauda. Skyrus baudą, recidyvas mažesnis net du tris kartus negu taikant laisvės atėmimą. JAV dabar plačiai taikoma probacija su veiksminga priežiūra. Ji 5 kartus pigesnė ir efektyvesnė recidyvo atžvilgiu negu laisvės atėmimas. Populiariausios probacijos rūšys yra „šoko“ stovyklos, kuriose nuteistieji 90 dienų sunkiai dirba arba aktyviai treniruojasi (1 nuteistajam per dieną išleidžiama apie 26 doleriai, o recidyvas – 10 procentų), ir restituciniai centrai, kuriuose nuteistieji dirba, iš jų atlyginimo yra atlyginama dėl nusikaltimo padaryta žala (recidyvas buvimo centre metu – tik 2 procentai). (Švedas, 1992, p. 25)

27.2.

Kalinimo sistemos raida Lietuvoje

Lietuvos feodalinės valstybės ypatybė – stipri didžiojo kunigaikščio valdžia, taip pat ir teisminė. Vietos administracinis vienetas – valsčius, kurio centras – feodalo pilis. Pilies savininkas vykdė didžiojo kunigaikščio valdžią savo teritorijoje. Paminėtina Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero 1447 m. valstybinė privilegija, kurios pagrindu valstiečiai buvo atiduodami į feodalų teisminę jurisdikciją. Iki tol, t. y. kol feodalą ir valstietį teisė didžiojo kunigaikščio, jo pareigūno arba vasalų teismas lygiais pagrindais, feodalų ir valstiečių teisė plėtojosi kilmės arba etnoso papročių pagrindu. Čia paminėtas 1468 m. LDK patvirtintas dokumentas. Tekste jis pavadintas „list“, o jį XVII a. pradžioje radusieji įvardijo Kazimiero Teisynu. Tai 25 straipsniai, apimantys baudžiamąją, civilinę, administracinę teisę, teismo organizavimą bei procesą. Įvestas privilegijuoto kalto asmens suėmimas iki nuosprendžio už pavojingus nusikaltimus. Prekinių–piniginių santykių pagerėjimas sudarė sąlygas žemei tapti preke ir žemės nuosavybei kaupti. Susidarius tokioms ekonominėms ir politinėms sąlygoms, pribrendo reikalas išleisti vieną teisyną, pavadintą Lietuvos Statutu. (Bučiūnas, 1995, p. 24)

Pirmosios gausesnės žinios apie kalėjimų sistemą senojoje Lietu-

voje aptinkamos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Statutuose (1529–1566–1588 m.). Šiems kodifikuotiems įstatymams, atspindėjusiems renesanso epochos humanistines idėjas ir buvusiems to meto Europoje vienais pažangiausių rašytinės teisės šaltinių, rengti ir priimti įtakos turėjo ir kitų Europos valstybių teisė. Taigi ir Statutuose užfiksuota bausmių, kalėjimų sistema buvo būdinga ne tik to meto Lietuvai. (Pavilonis, Prapiestis, 1990, p. 81)

Pirmojo Statuto 1529 m. baudžiamojoje teisėje vyravo kompensacinės bausmės, kurių tikslas buvo patenkinti nukentėjusiojo, o jo nužudymo atveju – giminaičių reikalavimus. Net teismo paskirta mirties bausmė nebuvo vykdoma, jei pasmerktasis susitarė su nukentėjusiuoju ar jį kaip nors kitaip patenkino. Vėlesniuose statutuose vyravo viešos bausmės, besiremiančios nusikaltėlio atsakomybe ne tik nukentėjusiajam, bet pirmiausia visuomenei ir valstybei. (Bučiūnas, 1995, p. 24)

Pirmą kartą laisvės atėmimo bausmė paminėta I Lietuvos Statute (1529 m.), vos keletą kartų ir kaip išimtis – areštas. Tačiau nei šiame Statute, nei vėlesniame – II (1566 m.) Statute nebuvo reglamentuota laisvės atėmimo bausmės vykdymo tvarka. Kalėjimo bausmei atlikti nebuvo skirtos specialios patalpos. II Lietuvos Statute laisvės atėmimo bausmė minima jau 30 kartų, o III Statute (1588 m.) – 45 kartus. Beje, šios bausmės nurodomos daug rečiau negu baudos. Tačiau bausmės tikslas išliko nepakitęs – įbauginti nusikaltėlį. (Bučiūnas, 1995, p. 24)

Karalius Zigmantas III Statutą patvirtino 1588 m. sausio 28 d., o jis įsigaliojo 1589 m. sausio 6 d. Statutas turėjo 14 skyrių ir 488 straipsnius. Nemaža vietos užėmė baudžiamosios teisės normos. Bausmės susidėjo iš dviejų dalių – atlyginimo nukentėjusiajam ir atitinkamos poveikio priemonės už įstatymo pažeidimą atsižvelgiant į nusikaltimo pavojingumą. Šis Statutas geriausiai iliustravo kalėjimų sistemos vaizdą. Pradedama tuo, kad kiekvienam ponui suteikta galimybė kalinti savo žmogų, net bajorą, grandinėse su sąlyga, kad jo nenumarintų. Kalėjimų buvo kiekviename paviete (pavietas – administracinis–teritorinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vienetas). Jų priežiūra priklausė vaivadoms ir seniūnams. III Statute minimos dvi kalėjimų rūšys: požemio ir viršutinio bokšto. Požemio (6 sieksnių gilumo, nešildomuose) kalėjimuose kalėjo asmenys, nuteisti trims, šešiems mėnesiams arba metams ir šešioms savaitėms. Ilgiausias terminas – vieneri metai ir šešios savaitės. Požemyje iki mirties

bausmės įvykdymo kalėjo ir pasmerkti mirti kriminaliniai nusikaltėliai. Viršutinio bokšto kalėjimuose buvo kalinami asmenys iki teismo. Bajorai nuo tokio arešto buvo atleisti. Už kalinio laikymą ir maitinimą buvo imami mokesčiai iš kalinių, jiems negalint susimokėti, mokesčiai išreikalaujami iš priešingosios šalies. Viršutinio bokšto kalėjimo bausmė abiejų šalių susitarimu galėjo būti panaikinta. (Bučiūnas, 1995, p. 24) Pavyzdžiui, Trakų pilyje kalėjimas buvo įrengtas pietvakarių bokšto rūsyje, į kurį kalinius nuleisdavo per angą lubose.

Kalėjimai buvo pilies teismo pirmininkų – teisminių seniūnų žinioje. Jie ir bylas nagrinėjo, ir teismo nuosprendžius vykdė, todėl savo žinioje turėjo poseniūnų, antstolių, ginkluotų vyrų ir budelių. Pagal Statutą budelis turėjo būti prie kiekvieno pilies teismo. Jei savo budelio nebūdavo, teisminis seniūnas turėdavo jį parsivežti savo lėšomis iš kitur. Tokių budelių dar ir XVII a. viduryje buvo Vilniuje, Kaune, Kėdainiuose, Lydoje ir kitur. (Lietuvių enciklopedija, 1954, t. 10, p. 300) Budelių „darbas“ buvo labai įvairus. Kad išgautų prisipažinimą, jie pirmiausia vykdė tortūras – kankino visus vagis, kokio luomo šie bebūtų, burtininkus. Be to, vykdydavo mirties nuosprendžius, nes statutuose buvo numatytos įvairios, tarp jų ir kvalifikuotos, mirties bausmės rūšys: sudeginimas, ketvirčiavimas, sodinimas ant baslio, paskandinimas, nukankinimas. Pavyzdžiui, aukščiausio laipsnio kvalifikuota mirties bausmė buvo nustatyta už tėvų nužudymą: nusikaltėlį vežiodavo po turgus, jo kūną draskydavo replėmis, tada įkišę į odinį maišą kartu su šunimi, višta, žalčiu, kate, skandindavo. Kūną žalojančios bausmės irgi buvo budelių darbas. Už pasikėsinimą nužudyti kaltininkui nukirsdavo ranką, vagis ženklindavo, nes I Statutas reikalavo jiems nupjauti ausį, o III Statutas – prapjauti nosį. Budeliams paprastai atlygindavo nuo nusikaltėlio nukentėjusi šalis.

1592 m. Seimo sudaryta komisija III Lietuvos Statutui pataisyti papildė jį atitinkamais straipsniais. Antai 3 skyriaus 19 straipsnyje „Dėl šlėktystės įrodymo“ buvo numatyta bausmė – sėdėti karaliaus pilies kalėjime 12 savaičių ir sumokėti už apkalbą baudą. (Bučiūnas, 1995, p. 25)

Statuto reikalavimai statyti valstybinius kalėjimus buvo vykdomi vangiai. Pavyzdžiui, nors nuteisti laisvės atėmimu neretai likdavo nenubausti, tačiau tik 1613 m. Seimo nutarimuose kalbama apie tokio kalėjimo statybos būtinybę Kaune. (Lietuvių enciklopedija, 1954, t. 10, p. 300) Beje, kalėti valdovo valia galėjo būti paskirta ir ne Lietuvoje.

III Statutas numatė, kad, be valstybinių kalėjimų, Lietuvoje turėjo būti ir kitų kalėjimų:

1) savivaldybių kalėjimai miestuose, turinčiuose savivaldybės teisę. Minimos ir daboklės turguose;

2) bažnytiniai kalėjimai nusikaltusiems dvasiškiams bausti. Paprastai tokie nusikaltėliai vyskupo ar arkivyskupo nurodymu bausmę atlikti buvo uždaromi į vienuolynus, o sunkiau nusikaltę galėjo būti ir prirakinti prie sienų (kaip ir valstybiniuose kalėjimuose). Kretingos ir Liškiavos vienuolynuose buvo įrengti bažnytiniai kalėjimai;

3) privatūs kalėjimai paprastai buvo didikų ir bajorų dvaruose. Tokius kalėjimus įvairiems atsiskaitymams mini pilies ir žemės teismų knygos, kurios fiksuoja faktus – nukentėjusiųjų skundus: esą bajorai savavališkai sugavę savo kaimyną ar jo valstiečius ir juos grandinėmis sukaustę kalina, kankina. Tačiau teismai ne visada pasmerkdavo tokį savavaliautoją, net jei jam ir būdavo iškelta byla. Pakanka pažymėti, kad Krėvos pilyje 1382 m. Jogailos įsakymu buvo įkalintas Lietuvos didysis kunigaikštis Kęstutis ir, nepraėjus savaitei, nužudytas. Kalėjimuose bajorai laikydavo ir savo baudžiauninkus. Privatūs kalėjimai buvo įrengiami namų rūsiuose, po klėtimis. Savo baudžiauninkams bausti kai kurie bajorai dvare statydavo specialius pastatus, kartais – bokštą, kuriame pono ar dvaro ūkvedžio nuožiūra nusikaltę buvo kalinami, plakami. Nors Statutas privačių kalėjimų nenumatė, bet ir įsakmiai nedraudė. Tačiau jei bajoras savo privačiame kalėjime numarindavo kitą bajorą, pagal Statutą galėjo būti baudžiamas mirtimi. (Bučiūnas, 1995, p. 26–27)

Apskritai kalėjimai dažnai būdavo įrengiami pilyse. Antai Biržų pilies rūsyje buvo įrengtos patalpos kaliniams laikyti. Šiaurės karo metu švedai Biržų pilį susprogdino. (Bučiūnas, 1995, p. 27)

Vilniaus Aukštutinėje (Gedimino) pilyje, perstatytoje XVI a., XVII a. buvo įrengtas bajorų kalėjimas. Kalėjimai buvo įrengti ir Žemutinės pilies Iždo rūmų požemiuose. Jie buvo du: šlėktoms ir paprastiems žmonėms, o giliau požemiuose buvo laikomi nuteistieji mirti. 1610 m. Žemutinė pilis sudegė. Vėliau Zigmantas Trečiasis ir Vladislovas Vaza atstatė Žemutinės pilies kai kuriuos statinius, o XVIII a. viduryje Žemutinės pilies statiniai jau stovėjo apleisti ir apgriuvę. (Bučiūnas, 1995, p. 27)

Vilniaus miesto Rotušėje buvo: posėdžių salė, teismo kambariai, miesto iždinė, ginklų sandėlis, kalėjimas. Prieš Rotušę stovėjo gėdos stul-

pas ir kartuvės. Šie ženklai buvo Magdeburgo teisių įkūnijimas. 1761 m. Rotušės bokštas nugriuvo. (Bučiūnas, 1995, p. 27)

Kaliniai buvo kalinami ne tik pilyse, bet ir vienuolynuose, didikų rūmuose. Antai prie Visų Šventųjų bažnyčios esančiame vienuolyne 1823–1824 m. buvo kalinami filomatai. Karolio Radvilos rūmuose Antakalnyje rusų laikais buvo įrengtas kalėjimas Nr. 14, kuriame buvo kalinami politiniai kaliniai bei 1831 m. ir 1863 m. sukilimo dalyviai. (Bučiūnas, 1995, p. 27)

XIV–XVIII a. iš karaliaus Magdeburgo miesto teises gavo daugiau kaip 40 Lietuvos miestų. Šia karaliaus privilegija miestiečiai gavo teisę statyti rotušes, kurių rūsiuose, kaip įprasta, buvo įrengti kalėjimai. Paminėtos šios magdeburgijos: Vilniaus (1367 m.), Kauno (1406 m.), Trakų (1409 m.), Telšių (1569 m.), Alytaus (1581 m.), Jurbarko (1611 m.), Šiaulių (1713 m.). (Bučiūnas, 1995, p. 27–28)

Taigi laisvės atėmimo bausmė atsirado palyginti neseniai, kai bausmės skyrimo teisę perėmė valstybė. Kalėjimai įsteigti siekiant vykdyti būtent šią bausmės rūšį.

Apie kalinių klasifikavimą į grupes pagal tam tikrus kriterijus (nusikaltimo pobūdį) užuominų yra tik III Lietuvos Statute. Straipsnių analizė rodo, kad atsižvelgiant į padaryto nusikaltimo sunkumą, buvo skiriama viena iš kalėjimų rūšių: už sunkesnius požemio, už menkesnius – viršutinio bokšto. Šios dvi kalėjimų rūšys viena nuo kitos skyrėsi kalinimo sąlygomis, pavyzdžiui, gamtinio pobūdžio. Turtingieji nuo viršutinio bokšto kalėjimo, kuris taikomas kaip areštas, buvo atleisti. Ir šiaip jau turtingieji retai kada atlikdavo jiems paskirtą kalėjimo bausmę. Bendro kalinimo sistemos elementų Lietuvoje buvo (kalėjimų rūšys, bendros kameros), bet kaliniai nebuvo skirstomi į grupes pagal tam tikrus kriterijus (išskyrus luomo, kilmės). Apie kalinių pataisymą, juos auklėjant, tuo metu nebuvo ir kalbos. Jokie teisiniai aktai nereglamentavo klausimų, susijusių su kalėjimo bausmės atlikimu, visa tai palikta spręsti administracijai.

Po Trečiojo Žečpospolitos padalijimo Lietuvos žemės kairiajame Nemuno krante atiteko Prūsijai, dešiniajame – Rusijai. Prūsams tekusioji dalis vadinama Užnemune, ir 1795 m. čia vietoj III Lietuvos Statuto įvestas „Visuotinas Prūsų žemės teisynas“ (vokiškai – *Allgemeines Landrecht Preussiches Staats*), apimantis baudžiamąją, pilietinę, luomų teisę ir teismų veikimą – procesą. Rusijos teisės sistema buvo že-

mesnio lygio negu inkorporuotoje Lietuvoje, tad rusams vietoj geresnės teisės taikyti savo – blogesnę buvo nepatogu. Dėl to caras paliko galioti III Lietuvos Statutą. Po 1830–1831 m. sukilimo Lietuvoje Rusijos caras 1840 m. birželio 25 d. pasirašė įsaką dėl III Lietuvos Statuto panaikinimo ir Rusijos imperijos įstatymų sąvado įvedimo. Jis įsigaliojo 1840 m. rugsėjo 27 d. 1832 m. Rusijoje buvo išleistas specialus įstatymas dėl laisvės atėmimo ir vadinosi „Įstaigų ir statutų suimtiesiems (areštuotiems) ir ištremtiesiems sąvadas“. Jis įėjo į Rusijos imperijos įstatymų sąvado XIV tomą. Šis įstatymas apėmė dvi knygas. Viena iš jų vadinosi „Įstaigų ir statutų suimtiesiems sąvadas“, kita – „Įstaigų ir statutų ištremtiesiems sąvadas“. Įstatymą sudarė 832 straipsniai, iš jų – 171 straipsnis buvo „Įstaigų ir statutų suimtiesiems sąvado“. Jo turinys suskirstytas į tris skyrius: I – „Suimtųjų įstaigos“, II – „Suimtųjų laikymas policijos areštinėse ir kalėjimuose“, III – „Suimtųjų laikymas grasos ir darbo kalėjimuose“. Antrajame ir trečiajame skyriuose reglamentuojamas suimtųjų maitinimas, gydymas ir t. t., o pirmajame skyriuje duodamas laisvės atėmimo vietų sąrašas, jų klasifikacija į tris grupes: įstaigos prie policijos, grasos (pataisos) ir darbo kalėjimai. Tačiau laisvės atėmimo vietų sąrašas nebuvo išsamus. Į jį nebuvo įtraukti: vienuolynų kalėjimai, priklausantys dvasinei žinybai; tvirtovės; „hauptvachtos“ ir kitos įkalinimo vietos, priklausančios karinei žinybai. Laisvės atėmimo vietos buvo pavaldžios dviem ministerijoms: vidaus reikalų ir teisingumo, atskirose gubernijose dar ir civiliniams gubernatoriams, gubernijų prokurorams. (Bučiūnas, 1995, p. 28–29)

Tvirtovių kalėjimuose buvo laikomi asmenys, kaltinami ir nuteisti už sunkių nusikaltimų padarymą. Grasos kalėjimai skiriami asmenims, kaltinamiems ar nuteistiems už vagystes, pažeidusiems įvairius policijos įsakymus bei draudimus.

Laisvės atėmimo vietose suimtieji buvo klasifikuojami į grupes pagal lytį, luomą, nusikaltimo sunkumą.

1842 m. „Įstaigų ir statutų suimtiesiems sąvadą“ sudarė 1056 straipsniai. Tačiau toks straipsnių padaugėjimas nesietinas su šio sąvado kokybiniu pagerėjimu. Reikalas tas, kad įtraukti nauji straipsniai reglamentavo Sankt Peterburgo laisvės atėmimo vietų statusą. Nemažai straipsnių buvo skirta laisvės atėmimo bausmės atlikimo ypatumams, atsižvelgiant į tai, kuriam luomui priklausė suimtasis: privilegijuotam, pavyzdžiui, dvasininkams, pareigūnams, ar neprivilegijuotam, pavyzdžiui, valstiečiams. (Bučiūnas, 1995, p. 29)

1845 m. Rusijos caro Nikolajaus I įsaku Rusijos imperijos teritorijoje įvestas Baudžiamasis statutas, kuris susidėjo iš 2224 straipsnių, iš jų 181 straipsnis priskiriamas bendrajai daliai, o 2043 straipsniai – specialiajai daliai. Iš jų – 843 straipsniuose minima laisvės atėmimo bausmė. Bausmės skirstomos į baudžiamąsias ir pataisos. Laisvės atėmimo rūšys: suimtųjų pataisos kuopos, tvirtovės, kalėjimo, trumpalaikio arešto, darbo ir grasos (pataisos) namų. (Bučiūnas, 1995, p. 29)

1857 m. „Suimtųjų statutas“ buvo papildytas „Kalinių globos draugijos statutu“. Ši draugija buvo įsteigta 1819 m., jos prezidentą ir komisijos narius tvirtindavo caras. Kalinių globos draugija į kalėjimų vidaus reikalus nesikišo, jos veikla apsiribojo tik aukų rinkimu siekiant pagerinti ekonominę laisvės atėmimo vietų būklę. (Bučiūnas, 1995, p. 29)

1858–1870 m. išleista nemaža įstatymų (priedų prie „Suimtųjų statuto“), kurie įtraukti į „Rusijos imperijos įstatymų sąvado“ XIV tomą. Paminėtini 1864 m. išleistas „Teismo statutas“, „Statutas apie bausmes, skiriamas taikos teisėjų“, 1866 m. „Nepilnamečių pataisos prieglaudų laikinosios taisyklės“ ir kt. (Bučiūnas, 1995, p. 29)

1879 m. Vidaus reikalų ministerijoje įsteigta Vyriausioji kalėjimų valdyba. Ji 1895 m. gruodžio 13 d. perduota Teisingumo ministerijos žinion. Vyriausiosios kalėjimų valdybos leidžiamos instrukcijos reglamentavo kalėjimų vidaus tvarką, pavyzdžiui, šaunamųjų ginklų, grandinių, įspėjamųjų pančių panaudojimą. 1879–1910 m. Vyriausiosios kalėjimų valdybos instrukcijos sudarė dviejų tomų rinkinį, o 1911–1916 m. jos spausdinamos žurnale „Kalėjimų žinios“. (Bučiūnas, 1995, p. 29–30)

Nors buvo leidžiama daug instrukcijų, reglamentuojančių įkalinimo vietų režimą, pagrindiniu įstatymu kalėjimams ir toliau liko „Suimtųjų statutas“. Visos laisvės atėmimo vietos buvo suskirstytos į grupes, atsižvelgiant į laisvės atėmimo tikslą. Šiais tikslais buvo siekiama:

1) užkirsti kelią pasislėpti nuo tardymo ir teismo;

2) pataisyti ir nubausti nusikaltėlius;

3) laikyti nemokius skolininkus;

4) laikyti etapuojamus kalinius. (Bučiūnas, 1995, p. 30)

Tačiau išliko laisvės atėmimo vietų pavadinimų įvairovė, pavyzdžiui, tvirtovės kalėjimas, „hauptvachtos“, nepilnamečių prieglaudos.

Laisvės atėmimo vietos buvo išlaikomos valstybės, o jų valdymas priskirtas Rusijos teisingumo ministerijos Vyriausiosios kalėjimų valdybos žiniai.

1870–1917 m. Rusijos teritorijoje galiojo šie baudžiamieji įstatymai: „Bausmių statutas“, „Statutas apie bausmes, skiriamas taikos teisėjų“, „Karinis bausmių statutas“, „Baudžiamasis statutas“. Kiekviename iš šių baudžiamųjų įstatymų buvo straipsnių, kurių sankcijos numatė vieną ar kitą laisvės atėmimo bausmės rūšį. Laisvės atėmimu buvo baudžiama už įvairius nusikaltimus, ir šios bausmės rūšys buvo įvairios: nuo trumpalaikio arešto iki katorgos darbų iki gyvos galvos. Laisvės atėmimas kaip kardomoji priemonė pagal baudžiamąjį procesą buvo taikomas esant pagrindui manyti, kad kaltinamasis gali slėptis nuo tardymo ir teismo. Jį skirdavo tardytojas, atliekantis baudžiamojoje byloje parengtinį tardymą, ir policija, atliekanti kvotą. (Bučiūnas, 1995, p. 30–32)

Kauno gubernijos statistikos komiteto leidinyje konstatuota, kad 1843 m. liepos 1 d. Kauno gubernijoje buvo 7 kalėjimai, kuriuose kalėjo 488 abiejų lyčių kaliniai. Iš jų Kauno miesto kalėjime kalėjo 55 vyrai, 9 moterys; Vilkaviškio – 53 vyrai, 12 moterų; Zarasų (Novoaleksandrovsko) – 40 vyrų, 4 moterys; Panevėžio – 35 vyrai, 3 moterys; Šiaulių – 75 vyrai, 5 moterys; Telšių – 70 vyrų, 9 moterys; Raseinių – 11 vyrų, 5 moterys. Areštantų kuopų, grasos (pataisos) ir darbo namų gubernijoje nebuvo. Tauragėje buvo etapinis kalėjimas ir 26 etapiniai namai. (Bučiūnas, 1995, p. 33)

Kauno gubernijos statistikos duomenimis, 1863 m. sausio 1 d. Kauno gubernijoje buvo 8 kalėjimai. Kauno kalėjime buvo 553 žmonės, Ukmergės – 100, Zarasų – 80, Panevėžio – 113, Šiaulių – 150, Telšių – 130, Raseinių – 145, Tauragės – 60 žmonių. Šiuose kalėjimuose 1893 m. sausio 1 d. kalėjo: Kauno – 338 vyrai ir 82 moterys, Ukmergės – 119 vyrų ir 14 moterų, Zarasų – 79 vyrai ir 6 moterys, Panevėžio – 103 vyrai ir 13 moterų, Šiaulių – 87 vyrai ir 14 moterų, Telšių – 109 vyrai ir 21 moteris, Raseinių – 125 vyrai ir 27 moterys, Tauragės – 47 vyrai ir 6 moterys. Iš viso kalėjimuose buvo 1007 vyrai ir 185 moterys. (Bučiūnas, 1995, p. 33)

1891 m. Panevėžyje pradėtas statyti naujas kalėjimas ir parengtas Raseinių kalėjimo projektas.

Kalėjimų administraciją sudarė viršininkas ir tam tikras skaičius prižiūrėtojų. Vidaus ir išorės sargybą kalėjimuose ėjo vidaus kariuomenės kariškiai, o nuo 1865 m. gegužės 3 d. Rusijos imperijos vyriausybės sprendimu vidaus kariuomenės kariškiai buvo pakeisti samdomais pri-

žiūrėtojais. Kalėjimų viršininkų pareigos prilygintos apskrities „ispravniko“ pareigoms ir, atsižvelgiant į rangą, mokamas atlyginimas nuo 300 iki 900 rublių per metus. (Bučiūnas, 1995, p. 33)

1872 m. Kauno gubernijoje, įvedus taikos teisėjų institutą, prireikė areštinių. Areštinėms buvo nuomojamos patalpos iš privačių asmenų. Jos buvo šiuose miestuose: Kauno apskr. – Jonavoje, Ariogaloje, Kėdainiuose; Ukmergės apskr. – Anykščiuose, Utenoje, Leoniškyje; Zarasų apskr. – Rokiškyje; Panevėžio apskr. – Biržuose; Telšių apskr. – Skuode, Kretingoje; Raseinių apskr. – Jurbarke, Tauragėje, Kražiuose. Kauno gubernijos vykdomojo komiteto sprendimais buvo panaikintos šios areštinės: Anykščių (1885 m.), Pasvalio (1887 m.), Kretingos (1889 m.), Skuodo (1890 m.), Kėdainių (1891 m.). (Bučiūnas, 1995, p. 33)

Jau nuo senovės laikų Vilniaus miesto dalis, esanti kairiajame Neries vingyje, netoli Žvėryno tilto, vadinama Lukiškių vardu. Vietovės vardo kilmė nėra visai aiški. Yra žinių, kad ji susijusi su Luku Petravičiumi, kurį didysis kunigaikštis Vytautas labai mėgęs ir jam dovanojęs Lukiškėse nemaža žemės. Einant Neries link, už Šv. apaštalų Pilypo ir Jokūbo bažnyčios ir Šv. Jokūbo ligoninės yra buvęs didžiulis Vilniaus kalėjimas, vadinamas kalėjimo tvirtove, kuri baigta statyti 1819–1820 m. Tai didžiulis keturkampis pastatas su keturiais bokštais šonuose, viduje – erdvus kalinių pasivaikščiojimo kiemas. Viename kalėjimo bokšte įrengta virtuvė, kitame – sandėliai, trečiame – ligoninė, ketvirtame – pirtis, koplyčia. Kalėjimo tvirtovė aptverta aukšta tvora. Pagrindinis korpusas dviejų aukštų, mūrinis, iš 18 kamerų. Vilniaus kalėjimo tvirtovės vidaus tvarką (administracijos kompetenciją, krosnių kūrenimo tvarką, kalinių laikymo kamerose tvarką ir t. t.) reglamentavo „Vilniaus kalėjimo tvirtovės instrukcija vyr. prižiūrėtojui (viršininkui)“. Čia buvo kalinami 1863 m. sukilimo dalyviai. (Bučiūnas, 1995, p. 34)

1896 m. gegužės 6 d. Vyriausioji kalėjimų valdyba sprendimu Nr. 940 patvirtino naujo kalėjimo Vilniuje planą. A. Vinogradovas 1908 m. išleistame „Vilniaus ir jo apylinkių kelionių vadove“ (rusiškai – „Путеводитель по городу Вильнюсу и окрестностям“) aprašė 1904 m. užbaigtą statyti Vilniuje, Maskvos gatvėje, Lukiškių vietovėje terminuotai laisvės atėmimo bausmei vykdyti skirtą kalėjimą. Šio kalėjimo statyba pradėta 1874 m. gruodžio 11 d. įstatymu, nustačius dvi laisvės atėmimo bausmės rūšis: trumpalaikes iki 1,5 metų, atliekamas kalėjime, ir ilgalaikes iki 6 metų,

atliekamas pataisos namuose. Iki tol Lukiškėse buvęs gubernijos kalėjimas pagal savo paskirtį, ankštumą ir senumą neatitiko naujų techninių ir higienos reikalavimų. Vyriausioji kalėjimų valdyba pavedė akademikui architektui G. Trambickiui padaryti naujo kalėjimo pastatų eskizus, pagal kuriuos būtų parengtas kalėjimo statybos Lukiškėse techninis projektas, sąmatos ir kalėjimo pastatų brėžiniai. Šiuos dokumentus parengė pulkininkas inžinierius K. Kelčevskis. Jam buvo pavesta prižiūrėti ir kalėjimo statybos darbus. Kadangi sklypo, kuriame stovėjo senas gubernijos kalėjimas, neužteko, Vyriausioji kalėjimų valdyba už 20 tūkst. rublių nupirko sklypą netoli magometonų kapinių. Pagal G. Trambickio eskizus buvo statoma:

1) kalėjimas, kurio paskirtis vykdyti terminuoto laisvės atėmimo bausmę, skirtas 421 nuteistajam laikyti;

2) tardymo kalėjimas, kurio paskirtis 278 asmenims, kuriems paskirta kardomoji priemonė – suėmimas, laikyti;

3) administracinis pastatas Maskvos gatvėje su butais Lukiškių kalėjimo viršininkui, jo keturiems padėjėjams ir prižiūrėtojams gyventi (šis pastatas turėjo tris atskiras laiptines, 42 butus pareigūnams su šeimomis ir 24 butus vienišiems pareigūnams);

4) atskiras kalėjimo pastatas su virtuve, duonos kepykla, pirtimi ir skalbykla;

5) ūkinės paskirties pastatai;

6) mūrinė (betoninė) tvora, juosianti visus kalėjimo teritorijoje esančius pastatus;

7) pastatas su arteziniu šuliniu ir siurbliais pumpuoti vandenį į pastatuose esančias talpas;

8) atskira kanalizacija visų pastatų kiemų nuotekoms surinkti.

Rusijos imperijos teisingumo ministrui pavedus, Vyriausioji kalėjimų valdyba tam, kad Lukiškių kalėjimo statyba vyktų tiksliai pagal patvirtintus techninius projektus, sudarė šios sudėties kalėjimo statybos komitetą: pirmininkas – Vilniaus gubernatorius (iš pradžių N. Gruzinskis, vėliau generolas V. Fon–Valis), pirmininko pavaduotojas – Vilniaus apygardos teismo pirmininkas (G. Markovskis), nariai – Vilniaus apygardos teismo prokuroras (iš pradžių L. Šulginas, vėliau Jurševskis), Vilniaus gubernijos kalėjimų inspektorius (iš pradžių A. Aksakovas, vėliau S. Blagoveščenskis), Vilniaus gubernijos kalėjimų inspektoriaus padėjė-

jas (iš pradžių Sverlietovas, vėliau V. Malama), Vilniaus gubernijos inžinierius (iš pradžių M. Prozorovas, vėliau A. Sominas), Vilniaus gubernijos architektas (iš pradžių Polozovas, vėliau A. Špakovskis), du kalėjimų priežiūros komiteto direktoriai (generolas leitenantas inžinierius P. Bergoldas ir gydytojas inspektorius K. Japuta), kalėjimo viršininkas (iš pradžių kapitonas Arefjevas, vėliau B. Dunkelis ir A. Sokolovas), Vilniaus kontrolinės palatos pirmininkas (A.Aleksandravičius). Šis kalėjimo statybos komitetas Lukiškių kalėjimo statybos darbus organizavo rangos būdu. Juos vykdė vietiniai antros gildijos pirkliai M. Pimonovas ir A. Mavrikinas. Lukiškių kalėjimui įrenginius gamino: Varšuvos „Drževockio ir Jezioranskio“ firma (šildymo ir ventiliacijos įrenginiai), Vilniaus „Ciemermano“ gamykla (metalinių laiptų mechaninės dalys, turėklai, pakėlimo mechanizmai, vandens katilai ir kt.), „Morochoveco“ ir „Lvovič–Kostrica“ firmos (artezinio šulinio įrenginiai, garo spaudimo ir padavimo į visus pastatus mechanizmai, vandens talpų, praustuvų ir kt. įrenginių montavimas). Kupolus stačiatikių ir katalikų bažnyčioms, esančioms Lukiškių kalėjimo viduje, gamino Varšuvos „Gostynskio“ gamykla. Terminuoto laisvės atėmimo bausmės vykdymo kalėjimo statyba pradėta 1901 m. rugsėjo 6 d., o tardymo kalėjimo – 1902 m. liepos 25 d. Tardymo kalėjimas pagal Vilniaus gubernatoriaus Paleno sprendimą pradėtas naudoti 1904 m. birželio 26 d., t. y. metais anksčiau, negu buvo numatyta statybos rangos kontrakte, kadangi Antakalnio areštuotųjų skyrius (buvę Sluškovskio rūmai) neatitiko higienos sąlygų ir buvo perpildytas suimtųjų. Tuo pačiu metu pradėtas naudoti ir Lukiškių kalėjimo administracinis pastatas. Paskutiniai 1905 m. buvo baigti artezinio šulinio ir kanalizacijos įrenginiai. Terminuoto laisvės atėmimo bausmės vykdymo kalėjimas pastatytas remiantis panoptine sistema, kurios prototipas buvo pirmojo Peterburgo kalėjimo, esančio Peterburgo miesto Vyborgo rajone, pastatas, kurio autorius akademikas architektas Tomiško. Pastatyto kalėjimo nuteistiesiems laisvės atėmimu laikyti gyvenamieji korpusai turėjo 200 kamerų vienučių ir bendras kameras 221 nuteistajam laikyti. Terminuoto laisvės atėmimo bausmės vykdymo kalėjimo gyvenamojo pastato su cerkve, kurios vidinė apdaila atlikta pagal ypatingus originalius pulkininko inžinieriaus K. Kelčevskio eskizus bizantiškuoju stiliumi, ir bažnyčios statyba kainavo 503 tūkst. 850 rublių. Tardymo kalėjimas pastatytas taip pat remiantis

panoptine sistema. Jame įrengta ypatinga kanceliarija, prokurorų, tardytojų ir gynėjų kabinetai, koplytėlė žydų tautybės kaliniams melstis. Tardymo kalėjime buvo įrengta kameros vienutės 96 suimtiesiems vyrams ir 11 suimtųjų moterų laikyti bei bendros kameros 147 suimtiesiems vyrams ir 24 suimtosioms moterims laikyti. Iš viso buvo įrengtos 278 vietos. Tardymo kalėjimo statyba kainavo 285 tūkst. 200 rublių. Bendros visų Lukiškių kalėjimui priklausančių pastatų ir kitų statinių bei įrangos išlaidos sudarė apie 1 mln. 200 tūkst. rublių.

Apibendrinant laikotarpį nuo 1795 m., pažymėtina, kad buvo išleista daug teisės aktų, reglamentuojančių laisvės atėmimo bausmės atlikimo tvarką.

Priėmus III Lietuvos Statutą (1840 m.) ir panaikinus baudžiavą (1861 m.), visiems Lietuvos gyventojams įsigaliojo vienodi baudžiamieji įstatymai (Rusijos imperijos įstatymų sąvadas). Laisvės atėmimo vietos skirstomos į rūšis, atsižvelgiant į laisvės atėmimo tikslą. Steigiami specialūs kalėjimai nepilnamečiams (prieglaudos), moterims, dvasininkams, kariams. Kalinių skirstymas į grupes (pagal lytį, amžių, nusikaltimo sunkumą) lėmė ir kalinimo režimą. Aptinkami bendrinio kalinimo sistemos elementai (bendros kameros, kalinių skirstymas į grupes, jiems leidžiama bendrauti tarpusavyje ir su kalėjimo administracija, globos draugijų atstovais). (Bučiūnas, 1995, p. 34)

Tačiau nepaisant teigiamų pokyčių, penitencinėje politikoje išliko tam tikrų privilegijų. Atsižvelgiant į luomą, skyrėsi kalinimo režimas (privilegijuotiesiems ir neprivilegijuotiesiems). 1845 m. Rusijos caras Nikolajus I bandė padaryti kalėjimų reformą (pastatyti naujus pavienio kalinimo kalėjimus). Tačiau projektas liko neįgyvendintas, nes tam reikėjo daug lėšų. (Bučiūnas, 1995, p. 34–35)

Apskritai to laikotarpio teisės aktų analizė rodo, kad Lietuvos kalėjimuose nebuvo kokios nors pažangesnės kalinimo sistemos elementų. Kaliniai neskirstyti į grupes, nenumatyta galimybė sutrumpinti bausmės atlikimo laiką arba nuo jos lygtinai ar visai atleisti, valstybė nesirūpino bausmę atlikusiu nuteistuoju. Bet Lietuvoje buvo ir pavienio kalinimo sistema (kalinimas kamerose vienutėse), dažniau taikoma politiniams kaliniams. (Bučiūnas, 1995, p. 35)

1914 m. rugpjūčio 1 d. prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, Lietuva jau pirmosiomis karo dienomis atsidūrė karo veiksmų zonoje. 1915 m. vasario mėnesį vokiečių 8-oji („Nemuno“) ir 10-oji armijos

puolė Lietuvą, kur buvo dislokuota rusų kariuomenė. Caro karinės pajėgos buvo priverstos trauktis. 1915 m. rugpjūčio 3 d. vokiečiai užėmė Šiaulius, 1915 m. rugpjūčio 31 d. – Kauną, 1915 m. spalio 2 d. – Vilnių ir okupavo beveik visą Lietuvos teritoriją. Čia buvo dislokuoti 8-osios (Šiauliuose) ir 10-osios (Vilniuje) armijų ir atskirosios kariuomenės grupės (Utenoje) štabai. (Bučiūnas, 1996, p. 83)

Okupuotoje Rusijos imperijos Pabaltijo teritorijoje buvo sudarytas karinis administracinis vienetas – Oberostas, suskirstytas į Kuršo, Lietuvos, Suvalkų, Vilniaus, Bialistoko ir Gardino sritis, arba becirkus. Sritis sudarė apskritys (kreizai). Jų skaičius ir ribos kelis kartus keitėsi. Oberostui vadovavo Vokietijos vyriausiasis Rytų kariuomenės vadas, o kiekvienai sričiai – vokiečių karinis viršininkas. 1916 m. Vilniaus ir Suvalkų sritys buvo sujungtos. 1917 m. kovo mėn. prie Lietuvos srities vokiečiai prijungė Vilniaus–Suvalkų, 1918 m. sausio mėn. – Bialistoko, Gardino sritis. (Bučiūnas, 1996, p. 83)

Vokiečių karinė valdyba Lietuvos kraštą suskirstė į 32 kaimiškas ir 2 miestų apskritis. Prie apskrities viršininko buvo patarėjai ūkio reikalams, taikos teisėjas, lauko žandarmerija. Apskritys buvo suskirstytos į valsčius su viršaičiais priešakyje. Krašte buvo trys teismo apygardos. 1918 m. rugpjūčio mėn. buvo sudaryta Lietuvos karinė gubernija su karinio valdymo viršininku priešakyje, o lapkričio mėn. (po revoliucijos Vokietijoje) Ministrų kabinetas pertvarkė Lietuvos karinį valdymą į civilinį ir paskyrė generalinį įgaliotinį. Vokiečių Rytų fronto vyriausiojo vado 1916 m. kovo 1 d. potvarkiu „Dėl teismų santvarkos Rusijos kraštuose“ buvo sudaryti taikos teismai, valsčių teismai ir vyriausiasis teismas. Apie 90 procentų visų baudžiamųjų bylų buvo išsprendžiama administracine tvarka. Apskričių viršininkai leido potvarkius ir už jų nevykdymą skirdavo baudą arba kalėti iki 6 mėnesių. Be civilinių teismų, buvo ir kariniai teismai. Vokiečių Rytų fronto vyriausiojo vado 1916 m. sausio 11 d. potvarkiu karinių dalinių vadai už įsakymų pažeidimus bausdavo bauda, areštu arba perduodavo karo teismui. Nuo 1917 m. kovo mėn. vyriausiojo vado įsakymu perduodamos karo teismams ir karinei valdžiai bylos, kurias iki tol spręsdavo taikos teismai. Nusižengusieji ar nusikaltusieji teismo administracijos organų skirtas bausmes atlikdavo kalėjimuose, arešto namuose. (Bučiūnas, 1996, p. 83–84)

Nepriklausomybės paskelbimas 1918 m. vasario 16 d. buvo svarbus

įvykis Lietuvos politiniame gyvenime. Nepriklausomybės aktas privertė Vokietijos vyriausybę nors nominaliai (1917 m. gruodžio 11 d. deklaracijos pagrindu) pripažinti Lietuvos statutą. 1918 m. lapkričio 5 d. Valstybės Tarybos posėdyje Vyriausybę sudaryti buvo pavesta A. Voldemarui. 1918 m. lapkričio 11 d. Valstybės Tarybos prezidiumas patvirtino naują Lietuvos Vyriausybę. Teisingumo ministru tapo P. Leonas (nuo šios datos įsteigta Teisingumo ministerija). Į Teisingumo ministerijos Bendrųjų reikalų departamento sudėtį įėjo 1918 m. lapkričio 26 d. įsteigtas Kalėjimų skyrius. Lietuvos Respublikos Ministerių kabineto 1919 m. sausio 9 d. įsakyme Nr. 35 nurodoma, kad kalėjimai yra Teisingumo ministerijos žinioje. (Lietuvos Vyriausybės žinios, 1919 m. sausio 16 d., Nr. 2–3, p. 11) Teisingumo ministro 1919 m. vasario 11 d. įsakymu Teisingumo ministerija buvo reorganizuota į tris departamentus. Vienas iš jų (trečiasis) buvo Teisingumo ministerijos Kalėjimų departamentas (ši data laikoma Kalėjimų departamento įsteigimo data). Šio departamento direktoriaus pareigas laikinai ėjo V. Sidzikauskas. Jis tuo pat metu buvo ir Teisingumo ministerijos I departamento direktoriumi (vėlesniais Kalėjimų departamento direktoriais, iki šio departamento panaikinimo 1922 m. rugsėjo 22 d., buvo Al. Milčinskis, Brazaitis). Kalėjimų departamentą sudarė:

– Asmenų priežiūros skyrius. Jis tvarkė kalėjimų tarnautojų skyrimo, priežiūros ir atleidimo reikalus, nagrinėjo skundus ir prašymus, sprendė kalėjimų tarnautojų tarnybos sąlygų nustatymo klausimus;

– Tvarkymo skyrius. Jis rengė teisės aktų projektus dėl tvarkos kalėjimuose, dėl kalinių maitinimo ir aprengimo normų, dėl darbų kaliniams organizavimo, taip pat prižiūrėjo šių teisės aktų vykdymą;

– Apyskaitų skyrius. Rengė sąmatas kalėjimams, asignavo kreditus, vedė buhalteriją, rengė ataskaitas, rinko ir sistemino statistikos duomenis apie kalėjimus.

Kalėjimai buvo perimami iš vokiečių okupacinės valdžios, kuri perdavė juos labai nenoriai ir netvarkingai. Pavyzdžiui, perduodavo kalėjimus su kaliniais be bylų ir todėl nebuvo galima nustatyti kalinio suėmimo ir laikymo pagrindų. Kalėjimų veiklos organizavimo darbas susidūrė su daugybe sunkumų, kadangi nebuvo tinkamų tos srities specialistų, apsaugos priemonių, patalpų. Nė vienas tarnautojas nebuvo specialiai rengtas būti kalėjimo ar arešto namų viršininku, todėl jie buvo kviečiami į Teisingumo ministerijoje rengiamas konferencijas. 1919 m. pradžioje

buvo šie Teisingumo ministerijai pavaldūs kalėjimai: Vilniaus (v-kas I. Zajančauskas), Lukiškių (v-kas I. Sledzevskis), Kaišiadorių (v-kas P. Naudžiūnas), Alytaus (v-kas A. Dembickis), Kauno (v-kas A. Radavičius), Raseinių (v-kas E. Kulakauskas), Skaudvilės (v-kas A. Šėgžda), Šilalės (v-kas A. Kruša), Šiaulių (v-kas M. Dobas), Ukmergės (v-kas S. Vingiris), Marijampolės (v-kas J. Senkus), Seinių (v-kas A. Lankevičius), Vilkaviškio (v-kas A. Matulevičius), Kretingos (v-kas Liachovičius), Telšių (v-kas A. Zauscinskis), Vėžaičių (v-kas M. Romaslauskis), Šakių (v-kas A. Sruoginis), Panevėžio ir Kuršėnų.

Ministerių kabineto 1919 m. sausio 9 d. įsakymu Nr. 35 kalėjimų veiklos priežiūra taip pat buvo pavesta tai teismo vyresniajai valdžiai (apygardos teismo pirmininkui arba taikos teisėjui ir kt.), kuri buvo konkretaus kalėjimo buvimo vietoje.

Nuo 1919 m. Lietuvoje galiojo Rusijos baudžiamasis statutas, kurį Lietuvos valdžia įvedė atskiru įstatymu. Pirmajame šio statuto skyriuje išdėstyti baudžiamosios teisės bendrosios dalies klausimai. Kiti statuto skyriai sudarė specialiąją dalį. Baudžiamojo statuto įvedimo įstatymas pakeitė statute numatytų bausmių sistemą ir nustatė šias bausmių rūšis: sunkiųjų darbų kalėjimą, paprastą kalėjimą, areštą ir piniginę baudą. Šiame įstatyme nurodoma, kad statute numatyta mirties bausmė pakeičiama kalinimu iki gyvos galvos. Sunkiųjų darbų kalėjimas skiriamas nuo 4 iki 15 metų arba iki gyvos galvos. Kalėti paprastajame kalėjime skiriama nuo 2 savaičių iki 1 metų. Areštas skiriamas nuo 1 dienos iki 6 mėnesių. Tvirtovės kalėjimo ir nutrėmimo bausmių nebuvo. (Bučiūnas, 1996, p. 84) Nubaustieji mirties bausme, sunkiųjų darbų kalėjimu, taip pat paprastuoju kalėjimu su „luomo padėties teisių“ atėmimu netekdavo garbės titulų, laipsnių, ordinų, pensijų, bažnyčios ir visuomenės pareigų (28 str.). Nubaustieji mirties bausme arba sunkiųjų darbų kalėjimu, be to, dar netekdavo turtinių ir vedybinių teisių (santuoka buvo nutraukiama kito sutuoktinio prašymu) bei tėviškosios valdžios vaikams teisių (29 str.). Nubaustieji sunkiųjų darbų kalėjimu, taip pat paprastuoju kalėjimu su „luomo padėties teisių“ atėmimu netekdavo teisės rinkti ir būti renkami, eiti valstybės, savivaldybės ar visuomenės tarnybą, eiti tarnybą kariuomenėje ir kt. (30 str.). Mažamečiai vaikai iki 10 metų amžiaus buvo laikomi nepakaltinamais; nepilnamečiai nuo 10 iki 14 metų amžiaus vaikai vietoj mirties ir kalėjimo bausmės turėjo būti atiduodami į draus-

mės įstaigas; nuo 14 iki 17 metų amžiaus – vietoj mirties arba sunkiųjų darbų kalėjimo iki gyvos galvos bausmės turėjo būti baudžiami paprastuoju kalėjimu iki 12 metų, vietoj terminuoto sunkiųjų darbų kalėjimo – paprastuoju kalėjimu iki 8 metų; nuo 17 iki 21 metų amžiaus – mirties bausmė turėjo būti pakeičiama sunkiųjų darbų kalėjimu iki gyvos galvos, sunkiųjų darbų kalėjimas iki gyvos galvos – sunkiųjų darbų kalėjimu iki 15 metų ir pan. (Vansevičius, Maksimaitis, Domaševičius ir kt., 1979, p. 182)

1919 m. gegužės 22 d. išleidžiamas Laikinas įstatymas apie namus suimtiesiems. (Laikinosios Vyriausybės žinios, 1919 m. gegužės 22 d., Nr. 7) Jame buvo numatyta, kad kiekviename valsčiuje ar mieste, kuris išskirtas iš valsčiaus, turi būti įsteigti arešto namai. Atskiri arešto namai turėjo būti kiekvienoje apskrityje. Be to, aštuoniuose miestuose turėjo būti įsteigti kalėjimai. Iš jų trys – sunkiųjų darbų. Šio laikinojo įstatymo I skyrius „Bendros taisyklės“ nustatė:

„§ 1. Laikymas sargyboje vartojamas:

1) neduoti kaltinamiems asmenims prasišalinti nuo tardymo ir teismo,

2) bausmei atlikti,

3) laikyti administratyvės valdžios suimtiesiems,

4) laikyti neišmokamiems skolininkams,

5) laikyti siunčiamiems areštantams.

§ 2. Namai suimtiesiems esti:

1) sunkiųjų darbų kalėjimas,

2) paprastas kalėjimas,

3) arešto namai (Areštas).

Pastaba: Ligi įsteigsiant namus nepilnamečiams prasikaltėliams, jie laikomi namuose suimtiesiems skyrium nuo suaugusių prasikaltėlių.

§ 3. Kiekviename valsčiuje ir mieste, kuris išskirtas iš valsčiaus, turi būti įsteigti arešto namai (butas) laikyti: a) siunčiamiesiems, ir b) tiems, kas priteistas trumpam, neilgiaus 1 mėnesio areštui.

§ 4. Kiekviename apskrityj turi būti įsteigti arešto namai laikyti: a) siunčiamiesiems, b) tardomiems ir c) priteistiems ilgesniam kaip 1 mėnesį areštui.

Pastaba: Artimiems valsčiams prie apskrities įstaigų gali būti pripažinta nereikalingu arešto butas turėti“.

Sunkiųjų darbų kalėjimus steigė ir išlaikė Teisingumo ministerija. Arešto namus išlaikė savivaldybės, tačiau prireikus arešto namus steigti

ir išlaikyti galėjo ir Teisingumo ministerija. Tokių arešto namų tuo metu buvo septyni: Alytaus, Vilkaviškio, Mažeikių, Tauragės, Raseinių, Utenos ir Zarasų. (Bučiūnas, 1996, p. 86)

Laikiname įstatyme apie namus suimtiesiems buvo nustatyta, kad „Visi namai suimtiesiems yra vyriausioje Teisingumo ministerijos Kalėjimų departamento priežiūroje“ (16 str.). „Teisingumo Ministeris yra vyriausias visų namų suimtiesiems valdininku ir sargybos viršininku; artimiausiąją suėmimo namų, ūkės, valdininkų ir sargybos priežiūrą visame Valstybės plote turi Kalėjimų departamento viršininkas, – kiekvienoje apskrityje vietos vyresnioji Teismo valdžia (Apygardos teismo pirmininkas, Taikos teisėjas)“ (17 str.). „Tiesioginiai namus suimtiesiems valdo jų viršininkas arba užvaizda; didesniuose kalėjimuose jie turi padėjėjus“ (20 str.). „Valsčių arešto namų užvaizdas skiria valsčiaus savivaldybės, o tvirtina Taikos teisėjas; apskričių arešto namų viršininkus ir užvaizdas skiria apskrities savivaldybės, o tvirtina Teisingumo ministerijos Kalėjimų departamentas; vietos vyresnioji Teismo valdžia turi teisę savo kandidatą pastatyti“ (21 str.). Namų suimtiesiems sargybą sudaro vyresnieji ir žemesnieji prižiūrėtojai (prižiūrėtojos), kareivių sargyba yra tik prie didesnių kalėjimų. 27 straipsnyje konstatuojama, kad „Rusų įstatymai šioje srityje nustoja veikę“.

1919 m. buvo išleista teisingumo ministro „Instrukcija suimtiesiems namų viršininkams ir užvaizdoms“ (Laikinosios Vyriausybės žinios, 1919 m. gegužės 22 d., Nr. 7), kurią sudarė šie skyriai:

1. Tvarka priimant areštantus.
2. Dėl kalinių perskyrimo: tardomųjų nuo nusmerktųjų, nepilnamečių nuo suaugusiųjų, moterys nuo vyrų, svarbūs nusikaltėliai nuo mažiau svarbių skyrium.
3. Namų suimtiesiems artimiausia valdžia.
4. Apie vidujinę namų suimtiesiems tvarką (šiame skyriuje reglamentuojama drausminių nuobaudų skyrimo kaliniams tvarka).
5. Apie susirašinėjimą su giminėmis.
6. Apie kalinių susirgimą.
7. Apie namų suimtiesiems dokumentų vedimą.
8. Apie areštantų maitinimą.
9. Apie suimtųjų pasiuntimą į valdžios įstaigas.
10. Apie suimtųjų persiuntimą.

1919 m. gegužės 23 d. buvo priimtas Įstatymas apie palengvinimus kaliniams. (Laikinosios Vyriausybės žinios, 1919 m. liepos 1 d., Nr. 8) Šio įstatymo 1 straipsnis nustatė, kad „Kaliniai, kurie atlikdami teismo paskirtą jiems bausmę gerai elgiasi, gali būti tam tikros Komisijos laikinai paleisti iš kalėjimo, neilgiaus kaip trims mėnesiams: a) ligoniai – sveikatai pataisyti ir b) sveikieji – šeimynos reikalams atlikti arba ūkės darbams dirbti“. Tačiau toks palengvinimas „negali būti duodamas nuteistiems už apmąstymą žmogžudystę, plėšimą, grobimą, ne pirmą kartą padarytą vagystę ir už nusikaltimus prieš valstybę baudžiamus sunkiųjų darbų kalėjimu“. Įstatymo 4 straipsnyje buvo nustatyta, kad „Laikas, kurį nuteistasis išbus paleistas iš kalėjimo, išimamas iš jo bausmės laiko, ir nuteistasis, sugrįžęs kalėjiman, turi atsėdėti tiek, kiek buvo likę bausmės laiko, jį iš kalėjimo laikinai išleidžiant“. 7 straipsnyje buvo nustatyta, kad „Kiekvienam kaliniui, kuris atlikdamas bausmę teismo jam paskirtą, dėl darbštumo ir gero elgimosi kalėjimo bus pripažintas besitaisančiu piliečiu, bausmė trumpinama visu jos trečdaliu (…)“. (Bučiūnas, 1996, p. 87)

1922 m. vidutiniai dirbančio kalinio dienos maisto norma buvo: duona – 600 gr., bulvės – 600 gr., daržovės – 200 gr., kruopos – 100 gr., mėsa – 100 gr., riebalai – 30 gr., kava – 10 gr., cukrus – 8 gr., druska, pipirai ir kiti prieskoniai pagal skonį. Sunkiai dirbančiam kaliniui pridedama: duona – 200 gr., riebalai – 20 gr. Sunkiems darbams buvo priskiriami: žemės ūkio darbai; malkų kirtimas ir pjovimas; žemės kasimas; stalių, kalvių darbai ir pan. Valgis kaliniams buvo išduodamas du kartus per dieną. Kaliniams ligoniams valgį nustatydavo kalėjimo gydytojas.

Didėjant kalinių skaičiui, didėjo jų išlaikymo išlaidos, todėl iškilo praktiškas klausimas kalinius panaudoti įvairiems darbams, taip kompensuojant valstybei nemažas išlaidas, susijusias su kalėjimų išlaikymu. Tam tikslui buvo numatyta pačiuose kalėjimuose įrengti kaliniams įvairias dirbtuves, įsigyti žemės ir plėtoti žemės ūkio veiklą. Jau 1922 m. kalėjimai su savo stalių darbo eksponatais dalyvavo pirmojoje žemės ūkio ir pramonės parodoje ir gavo apdovanojimą, o tų pačių metų pabaigoje kalinių dirbiniai buvo pasiųsti į Londono tarptautinę parodą. 1938 m. kaliniai įdirbo 821 ha žemės, iš kurios 556 ha buvo nuosava (kalėjimų), 265 ha – nuomojama. Kalėjimuose buvo: 10 stalių, 9 batsiuvių, 9 siuvėjų, 3 betono, 2 metalo dirbtuvės, 1 spaustuvė, 8 knygų rišyklos, 7 kalvės ir

buvo atliekami įvairūs darbai panaudojant kalinių darbo jėgą. Darbai buvo skirstomi į vidinius, išorinius ir žemės ūkio. Vidiniai darbai – tai įvairūs ūkio darbai pačiame kalėjime ir kalėjimo reikalams, išoriniai – dirbami už kalėjimo sienų. Žemės ūkio darbai kalinių dirbami kalėjimų ir privačių asmenų fermose ir daržuose. Nors tokį kalinių įdarbinimą nulėmė ekonominiai sumetimai, vėliau jį pradėta vertinti kaip vieną iš svarbiausių kalinių auklėjimo ir pataisymo priemonių. (Bučiūnas, 1996, p. 88)

1922 m. kalėjimams išlaikyti iš valstybės iždo skirta 191 tūkst. 582 litai, o 1938 m. – 4 mln. 669 tūkst. 970 litų. 1921 m. kaliniai uždirbo 477 tūkst. 764 auksinius, iš jų kaliniams kaip uždarbis išmokėta 96 tūkst. 337 auksiniai ir valstybės iždui atiduoti 324 tūkst. 557 auksiniai. 1922 m. iš kalinių uždirbtų pinigų 25 procentai pinigų sumos buvo paliekama kaliniams nepriklausomai nuo jų kategorijos. Pusę kaliniui pervestos į asmeninę sąskaitą sumos jis galėjo panaudoti savo reikalams (grynųjų pinigų kaliniai negaudavo), o kitą dalį (pusę) kalinys gaudavo paleidžiamas iš kalėjimo. Kalinio uždarbis negalėjo būti atimamas jo skoloms arba teismo išlaidoms apmokėti. 10 procentų iš kalinių uždirbtos pinigų sumos buvo skiriama kalėjimams išlaikyti. Apskrities valdybos, kurios visiškai išlaikė arešto namus (be arešto namų administracijos tarnautojų algų), skiriamą valstybės naudai kalinių uždarbio dalį gaudavo sau.

Kalėjimuose buvo rūpinamasi kalinių švietimu. Iki 1934 m. sausio 1 d. mokyklos buvo šiuose kalėjimuose:

1) Kauno sunkiųjų darbų kalėjime išeinama pradžios mokyklos programa;

2) Šiaulių sunkiųjų darbų kalėjime nuo 1925 m. išeinama pradžios mokyklos programa;

3) Panevėžio kalėjime nuo 1929 m., o Marijampolės kalėjime nuo 1933 m. išeinama pradžios mokyklos programa. (Bučiūnas, 1996, p. 88)

Kretingos, Telšių, Ukmergės kalėjimuose, Alytaus, Raseinių ir Zarasų apskrities arešto namuose pradžios mokyklų nebuvo, nors šiuose namuose kaliniams ir buvo įvesta progresyvinė (pažangioji) kalinimo sistema. Visuose kalėjimuose buvo bibliotekos, prenumeruojama periodinė spauda (nedraudžiama ją užsisakyti ir patiems kaliniams už savus pinigus). Kultūrines programas organizavo Patronato ir Soterijos draugijos. Dažniausiai tai buvo sekmadieniais ir šventadieniais rengia-

mi koncertai ir literatūrinės valandėlės. Religiniam kalinių auklėjimui vadovavo nuolatiniai kapelionai. (Bučiūnas, 1996, p. 88)

1922 m. rugsėjo 22 d. Kalėjimų departamentas buvo panaikintas. Kalėjimų ir arešto namų reikalus iki 1939 m. tvarkė Teisingumo ministerijos kalėjimų inspektorius.

1932 m. birželio 22 d. visų kalėjimų bei arešto namų viršininkams buvo išsiuntinėtas teisingumo ministro Al. Žilinsko pasirašytas „Aplinkraštis suimtųjų namams“ Nr. 118, kuris buvo viešai paskelbtas 1932 m. rugsėjo 22 d. „Vyriausybės žiniose“ Nr. 396. Juo buvo įvesta progresyvinė (pažangioji) kalinimo sistema. Aplinkraštį sudarė 53 straipsniai, kuriuose detaliai reglamentuota susirašinėjimų, pasimatymų, spaudos leidinių gavimo, kalinių daiktų perleidimo kitiems, darbų organizavimo tvarka ir kiti kalėjimų vidaus tvarkos klausimai. Ypač verti dėmesio 40–49 straipsniai. Kaliniai, nuteisti kalėti ne mažiau kaip vienerius metus, skirstomi į grupes. Nustatytos trys grupės: a) pirmoji; b) antroji; c) baudžiamoji. Kiekvienai grupei nustatytas specialus režimas. (Bučiūnas, 1996, p. 88–89)

„Į pirmąją grupę skiriami nuo bausmės vykdymo pradžios visi tie kaliniai, kurie turi būti skirstomi grupėmis.

Pirmosios grupės kaliniams kalėjimo viršininkas gali pradėti teikti lengvatas ne anksčiau kaip po trijų mėnesių nuo bausmės vykdymo pradžios. Lengvatos teikiamos palaipsniui tiems nuteistiesiems kaliniams, kurie yra stropūs ir gerai elgiasi“. (Vyriausybės žinios, 1932, Nr. 396)

„Į antrąją grupę gali būti skiriami kaliniai:

a) nubausti kalėti ne daugiau kaip 12 metų, kurie jau yra atlikę ¼ savo bausmės, bet ne mažiau kaip 6 mėnesius,

b) nubausti kalėti ne daugiau kaip 12 metų arba ligi gyvos galvos, kurie yra iškalėję nuo bausmės vykdymo pradžios ne mažiau kaip trejus metus“. (Vyriausybės žinios, 1932, Nr. 396)

Antrosios grupės kaliniams galėjo būti taikomos tokios lengvatos: gauti ir skaityti atsiųstus iš kitur laikraščius, žurnalus, knygas, kalbėti su lankytojais atsisėdus prie stalo iki 30 minučių, dalį pinigų, gautų už savo darbą, išleisti savo reikmėms.

Į baudžiamąją grupę buvo skiriami tie pirmos grupės kaliniai, kurie neatsižvelgdami į kalėjimo administracijos pakartotinius įspėjimus, nesiliovė blogai elgęsi, taip darydami blogą įtaką kitiems kaliniams.

„Baudžiamosios grupės kaliniams nustatomi suvaržymai, jiems neleidžiama:

1) gauti iš šalies arba patiems pirkti pridedamųjų maisto dalykų, o tegali gauti kalėjimo maistą pagal tas normas, kurios yra nustatytos nedirbantiems kaliniams, nors jie ir dirbtų kokį nors darbą,

2) gauti ir rašyti laiškų,

3) (…),

4) skaityti laikraščius, žurnalus ir knygas, išskyrus tikybinio turinio“ (Vyriausybės žinios, 1932, Nr. 396) ir t. t.

Baudžiamojoje grupėje kalinys turėjo išbūti ne mažiau kaip 6 mėnesius. Įvertinti kalinių elgesį ir skirstyti juos į grupes buvo sudarytos „tam tikros tarybos, kalėjimo viršininkui pirmininkaujant“. Jos buvo prie šių kalėjimų: Kauno, Šiaulių, Marijampolės, Panevėžio, Ukmergės, Kretingos (Bajorų km.) ir Telšių. Tarybos nutarimai buvo priimami paprasta balsų dauguma. Atlikęs bausmę kalinys buvo globojamas visuomeninių labdaringų draugijų, kurios kartais pinigais būdavo šelpiamos iš valstybės iždo. (Bučiūnas, 1996, p. 90)

Progresyvinės (pažangiosios) kalinimo sistemos tinkamą įgyvendinimą lėmė šie veiksniai:

1) tinkamai sutvarkytas kalėjimų administracijos veiklos organizavimas;

2) pakankami materialiniai ištekliai;

3) atitinkamos patalpos. (Bučiūnas, 1996, p. 90)

1934 m. teisingumo ministras Al. Žilinskas patvirtino „Valsčių areštinių (arešto namų) taisykles“. Jos 1934 m. birželio 13 d. buvo paskelbtos „Vyriausybės žiniose“. Taisykles sudarė 39 straipsniai, kuriuose reglamentuojama suimtųjų uždarymo į areštinę, drausminių nuobaudų skyrimo tvarka ir kiti areštinių vidaus tvarkos klausimai. Arešto namuose buvo laikomi persiunčiami asmenys ir nubausti ne ilgiau kaip vienu mėnesiu arešto. (Bučiūnas, 1996, p. 91)

Teisingumo ministerijos kalėjimų inspektorius leido raštus, kuriuose išaiškindavo kalėjimų vidaus tvarkos klausimus, pavyzdžiui, 1935 m. rugpjūčio 13 d. raštas Nr. 10186 „Dėl darbo dienos ilgumo“, 1936 m. lapkričio 18 d. raštas Nr. 22938 „Dėl kalinių laiškų siuntimo tvarkos“ ir kt. Kalėjimuose buvo šių įstaigų viršininkų patvirtintos vidaus tvarkos taisyklės, pavyzdžiui, 1939 m. „Šiaulių sunkiųjų darbų kalėjimo vidaus tvarkos bendros taisyklės“ susidėjo iš 21 skyriaus. (Bučiūnas, 1996, p. 91)

1920 m. spalio 21 d. Steigiamasis Seimas priėmė „Ypatingų valstybės apsaugos įstatų“ 8 straipsnio pakeitimą ir papildymą. Paskelbus karo padėtį, karo komendantas galėjo ne tiktai pašalinti kiton vieton asmenis, kurių pasilikimas vietoj būtų pavojingas visuomenės tvarkai arba kariuomenei, bet taip pat siekiant juos atskirti ir paimti į ypatingą globą – pasodinti į koncentracinius punktus. (Bučiūnas, 1996, p. 91)

1936 m. lapkričio 10 d. Seimo posėdyje priimtas Priverčiamojo darbo įstaigų įstatymas. Priverčiamojo darbo įstaigose karo komendanto nutarimu atlikdavo paskirtą arešto bausmę ir į šią įstaigą galėjo būti atiduodami tik tokie asmenys, kurie miesto ar apskrities gydytojo sprendimu sveikatos atžvilgiu pripažinti tinkami darbui. Pagal šio įstatymo 5 straipsnį „Į priverčiamojo darbo įstaigas piliečiai galėjo būti atiduoti ligi vienų metų laiko, o už drausmės nesilaikymą, vidaus reikalų ministras turėjo teisę šį terminą prailginti dar pusei metų“. (Bučiūnas, 1996, p. 91–92)

Priverčiamojo darbo įstaigos buvo tiesiogiai pavaldžios vidaus reikalų ministrui ir šių įstaigų vidaus tvarkos klausimus aiškindavo Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento aplinkraščiai. 1937 m. rugpjūčio 19 d. vidaus reikalų ministras įsakymu Nr. 34 patvirtino „Priverčiamojo darbo įstaigų statutą“, kuriame atiduotieji į priverčiamojo darbo įstaigas buvo skirstomi pagal elgesį ir darbštumą į tris grupes: pirmąją, antrąją ir baudžiamąją. Kiekvienai grupei buvo nustatytas specialus bausmės atlikimo režimas. (Bučiūnas, 1996, p. 92)

Be namų suimtiesiems, buvo dar drausmės ir auklėjimo įstaigos nepilnamečiams, priverčiamojo darbo įstaigos, karo kalėjimas, o pagal Konkordatą su Šventuoju Sostu turėjo būti įsteigtas kalėjimas dvasininkams. Pirmąsias tris namų suimtiesiems rūšis teko vadinti bendraisiais namais suimtiesiems, o visas kitas bausmių vykdymo įstaigas – specialiaisiais namais suimtiesiems. (Bučiūnas, 1996, p. 92)

Dėl istorinės krašto raidos ypatumų vientisos teisės sistemos Lietuvoje nebuvo. Teisės nevienodumą pirmiausia lėmė autonominio Klaipėdos krašto įtraukimas į Lietuvos sudėtį. Tarptautiniais dokumentais buvo numatyta, kad Klaipėdos krašte lieka galioti Vokietijos įstatymai, pavyzdžiui, 1870 m. Vokietijos baudžiamasis kodeksas. (Bučiūnas, 1996, p. 92)

1939 m. Teisingumo ministerijos sudėtyje buvo atkurtas Kalėjimų departamentas. Jis vadinosi Namų suimtiesiems departamentu. Jo di-

rektoriumi buvo paskirtas A. Diržys. Teisingumo ministro 1939 m. aplinkraštyje Nr. 200, išleistu dėl Namų suimtiesiems departamento įsteigimo ir Teisingumo ministerijos kalėjimų inspektoriaus funkcijų perdavimo šio departamento direktoriui, buvo nurodyta „kalinių pareikštus žodžiu ar raštu skundus dėl namų suimtiesiems administracijos veiksmų (…) prokurorai arba jų padėjėjai perduoda čia kalbamo departamento direktoriui, nedarydami tuo reikalu tyrimo“.

1939 m. Namų suimtiesiems departamento direktorius, tiesiogiai pavaldus Teisingumo ministerijos generaliniam sekretoriui, vadovavo departamentui, prižiūrėjo kalėjimus ir auklėjimo įstaigas, rūpinosi įstatymų projektų bei instrukcijų rengimu, kalėjimų statyba ir t. t. Namų suimtiesiems departamento inspektorius (L. Garbaliauskas) buvo tiesiogiai pavaldus šio departamento direktoriui, rūpinosi kalėjimų ir auklėjimo įstaigų administravimo ir auklėjimo reikalais, tvarkė tarnautojų priėmimą, atleidimą, perkėlimą, atostogas, prašymus, skundus, drausmines nuobaudas, taip pat turėjo rūpintis kalėjimų vidaus tvarka, kalinių švietimu, tirti kalinių skundus ir prašymus, revizuoti kalėjimų ir auklėjimo įstaigų administracines dalis. Jam priklausė skyriaus viršininkas (V. Budrys), kuris redagavo įstatymų ir instrukcijų projektus, administracinio pobūdžio raštus ir prižiūrėjo administracinio skyriaus sekretoriaus bei raštininko darbą. Sekretorius vedė administracinio skyriaus kasdieninį susirašinėjimą, kalėjimų ir auklėjimo įstaigų tarnautojų paskirstymo sąrašus. Raštininkas tvarkė kalinių apskaitą, rengė statistines santraukas ir teikė žinias statistikos biurui. Referentas buvo pavaldus Namų suimtiesiems departamento direktoriui. Jis rūpinosi kalėjimų ir žemės ūkio administravimo reikalais, prižiūrėjo ir koordinavo kalėjimų direktorių veiklą, rengė ūkio atskaitomybės taisykles, sutarčių pavyzdžius, revizavo kalėjimus ir auklėjimo įstaigas. Referentui pavaldus skyriaus viršininkas redagavo atskaitomybių taisykles, sutarčių projektus ir pavyzdžius, vedė susirašinėjimą ūkio reikalais. Referentui dar priklausė technikas ir raštininkas. Technikas rūpinosi kalėjimų remontu, smulkiomis statybomis, vedė nekilnojamojo turto žinias ir bylas. Raštininkas tvarkė departamento kilnojamojo ir nekilnojamojo turto apskaitą. Vyriausiasis buhalteris rengė kalėjimų pajamų ir išlaidų sąmatų projektus ir kt., prižiūrėjo visą skyriuje atliekamą darbą. Vyriausiasis buhalteris turėjo tris padėjėjus. Vyriausiasis sąskaitininkas tvarkė

išlaidas pateisinančius dokumentus ir užsiėmė valstybės kontrole. Sąskaitininkas rašė įstaigoms pranešimus apie perkeltas į jų einamąsias sąskaitas sumas ir kt., tvarkė buhalterijos knygas.

1935 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose buvo apie 5 tūkst. kalinių.

Kauno sunkiųjų darbų kalėjimas 1863 m. pradėtas naudoti pagal savo tiesioginę paskirtį. 1919 m. jame dirbo kalėjimo viršininkas, du jo padėjėjai, sekretorius, 8 vyresnieji prižiūrėtojai, 50 prižiūrėtojų, vienas kunigas, vienas gydytojas, vienas felčeris. 1921 m. sausio 1 d. Kauno sunkiųjų darbų kalėjime kalėjo 796 žmonės (buvo 800 vietų), o 1927 m. liepos 18 d. – 1290. Kaunui išsiplėtus, kalėjimas atsidūrė miesto centre. Mickevičiaus, Kęstučio, Kalėjimo (dabar Spaustuvininkų) gatvėse iš aplinkinių namų išsiskyrė gelsvas trijų aukštų pastatas su mažais langais, apkaltais geležinėmis grotomis, 4 m aukščio storo mūro tvora, ant kurios dar buvo suraizgyta 1,5 m aukščio spygliuotų vielų. Prie kalėjimo stovėjo dviejų aukštų administracinis pastatas. Kiemas, skirtas kalinių pasivaikščiojimui, buvo 41 m ilgio ir 10,5 m pločio, kitas pasivaikščiojimo kiemas skirtas moterims – 41 m ilgio, 4,8 m pločio. Kauno sunkiųjų darbų kalėjime buvo 84 bendros kameros ir 36 vienutės (4,5 m ilgio ir 1,6–2,1 m pločio). Pagal 1923 m. gruodžio 14 d. Seimo priimtą ir Lietuvos Prezidento paskelbtą „Teisingumo ministerijos etatų sąrašą“ Kauno sunkiųjų darbų kalėjime buvo 185 tarnautojų etatai. (Bučiūnas, 1996, p. 92)

Kaune IX fortas buvo statomas nuo 1901 m. iki 1915 metų. Tuomet jis vadinosi fortu prie Kumpės palivarko. 1924 m. Lietuvos Vyriausybė IX forte įrengė sunkiųjų darbų kalėjimo skyrių, pertvarkymo darbams išleisdama 150 tūkst. litų. Pietinė forto dalis buvo aptverta 6 m aukščio plytine siena, uždarančia kalėjimo kiemą. Ant sienos – 2 m aukščio spygliuotos vielos užtvara, sienos kampuose įrengti bokšteliai sargybiniams. Dviejų aukštų buvusio forto pastate įrengta 14 kamerų (kiekvienoje po 16–20 vietų), 3 karceriai. IX forte buvo kalinama apie 160 žmonių, nors buvo 244 vietos. (Bučiūnas, 1996, p. 92–93)

Šiaulių kalėjimas 1911 m. pastatytas Rusijos caro valdžios ir buvo skirtas 150 kalinių. 1921 m. gruodžio 6 d. prie Šiaulių kalėjimo buvo atidarytas sunkiųjų darbų skyrius, o nuo 1922 m. vasario 1 d. teisingumo ministro įsakymu Nr. 18 įsteigtas sunkiųjų darbų kalėjimas. Tai buvo trijų aukštų mūrinis pastatas, aukšta plytų tvora su sargybos bokštais

kampuose. Šiaulių kalėjime 1920 m. kalėjo apie 600, o 1922–1925 m. kalinių skaičius siekė iki 1000. Pagal 1923 m. gruodžio 14 d. Seimo priimtą ir Lietuvos prezidento paskelbtą „Teisingumo ministerijos etatų sąrašą“ Šiaulių sunkiųjų darbų kalėjime buvo 186 tarnautojų etatai. Senasis Šiaulių dviejų aukštų kalėjimas buvo pastatytas XVIII a. ir iki 1911 m. naudojamas pagal tiesioginę paskirtį, o 1920 m. įsikūrė apskrities arešto namai. (Bučiūnas, 1996, p. 93)

Panevėžio kalėjimas pastatytas 1893 m., skirtas laikyti 150 kalinių. (Bučiūnas, 1996, p. 93)

Kretingos (Bajorų) kalėjimas įsteigtas 1925 m. Lietuvos Vyriausybės nutarimu Bajorų kaime (3 km nuo Kretingos), specialiai nupirktame ir pertvarkytame dviejų aukštų mūriniame name. 1926 m. vasario 1 d. Bajorų kalėjime buvo atidarytas sunkiųjų darbų skyrius. (Bučiūnas, 1996, p. 93)

Zarasų apskrities arešto namai veikė nuo Rusijos caro viešpatavimo laikų ir buvo vadinami Novoaleksandrovsko kalėjimu (pagal ano meto Zarasų miesto pavadinimą). Kalėjime tuo metu buvo kalinama ne daugiau kaip 90 žmonių. Tą patį kalėjimą naudojo ir vokiečiai per Pirmąjį pasaulinį karą, vėliau jis pateko Zarasų (tuo metu Ežerėnų) apskrities karo komendanto žinion. 1920 m. kovo 20 d. jį perėmė Teisingumo ministerija ir 1929–1930 m. atliko kapitalinį remontą. (Bučiūnas, 1996, p. 93)

Ukmergės kalėjimas buvo medinis, skirtas kalinti 100 žmonių.

Marijampolės kalėjimas buvo įrengtas 1918 m. dviejų aukštų mūriniame name ir jame laikoma daugiau kaip 100 kalinių. 1929 m. vasario 16–17 d. gaisras kalėjimą sunaikino, todėl 1930 m. vasarą pradėta naujo dviejų aukštų mūrinio kalėjimo statyba. Ji baigta 1931 m. gruodžio 1 d. (Bučiūnas, 1996, p. 93)

Telšių kalėjimas buvo įrengtas dviejų aukštų mūriniame name pačiame miesto centre. Kaliniai čia buvo laikomi iki teismo. Įsteigus Varnių koncentracinį punktą, Telšių kalėjimas tapo galinio etapo į Varnius punktu.

1928 m. gegužės 29 d. Teisingumo ministerijos kalėjimų inspektorius raštu Nr. 7516 pateikė tvirtinti Vidaus reikalų ministerijos statybos inspektoriui Utenos ir Raseinių arešto namų projektus, ir 1928 m. birželio 8 d. brėžiniai buvo patvirtinti. 1929 m. gruodžio 5 d. buvo baigtas statyti Utenos kalėjimas ir jame iki 1932 m. buvo laikomi kaliniai, nuteisti iki 3 metų laisvės atėmimo. Tačiau įvedus progresyvinę (pažangiąją) kalinimo sistemą, Utenoje buvo kalinami asmenys, nuteisti laisvės

atėmimu iki vienerių metų. Naujasis Raseinių kalėjimas pastatytas 1930 m. Čia buvo įrengtos 4 bendros kameros ir 6 vienutės, jame kalėjo nepilnamečiai (17–21 metų amžiaus). 1936 m. Raseinių kalėjimas buvo praplėstas, naujai pastatytame trijų aukštų korpuse buvo įrengta 60 vienučių (po 20 kiekviename aukšte), karceris (2 m ilgio ir tiek pat pločio). (Bučiūnas, 1996 p. 94)

Rokiškio, Kėdainių, Biržų, Vilkaviškio, Alytaus, Mažeikių, Tauragės arešto namuose buvo laikomi asmenys tardymo metu arba iki teismo, arba nubausti administracine tvarka.

Teisingumo ministerijos žinioje taip pat buvo trys nepilnamečių drausmės ir auklėjimo įstaigos: Kalnaberžės, Krakių (Kėdainių apskritis), Judaičių (Šiaulių apskritis). (Bučiūnas, 1996, p. 94)

Karo kalėjimas buvo įsteigtas VI forte prie Kauno kaip ypatingos paskirties kalinimo vieta kariškiams. 1921 m. VI forte veikė karo kalėjimas, kuris buvo Krašto apsaugos ministerijos žinioje. Šio kalėjimo viršininkas, prižiūrėtojai, sargybiniai ir kiti pareigūnai buvo vien kariškiai. Šiame kalėjime 1934 m. buvo įkalintas Lietuvos kariuomenės vyriausiojo štabo viršininkas generolas P. Kubiliūnas.

1927 m. Varniuose buvo įrengtas koncentracijos punktas, panaikintas 1932 m. 1932 m. pradėjo veikti Pravieniškių, 1937 m. – Dimitravo, o 1939 m. – Pabradės priverčiamojo darbo įstaigos. (Bučiūnas, 1996, p. 94)

Apžvelgiant nepriklausomos Lietuvos 1919–1940 m., pastebima didelė baudžiamosios politikos pažanga. Dar 1919 m. buvo priimti šie įstatymai, susiję su laisvės atėmimo bausmės atlikimu: Laikinas įstatymas apie namus suimtiesiems, Įstatymas apie palengvinimus kaliniams. Analizuojant šiuos įstatymus bei su jais susijusius kitus teisės aktus, be pavienio ir bendrinio kalinimo sistemų, aptinkama ir progresyvinės (pažangiosios) kalinimo sistemos elementų, pavyzdžiui, kalinimo trukmės ir režimo priklausymas nuo kalinio elgesio, galimybė atleisti sąlyginai nuo bausmės atlikimo, kalinių skirstymas į grupes. Bausmės tikslas buvo ne tik nubausti nusikaltėlį, bet ir jį perauklėti, pataisyti. Tam buvo skirtos tam tikros priemonės: darbas, švietimas, religinis–dorovinis auklėjimas. 1932 m. teisingumo ministro aplinkraščiu Nr. 118 buvo įvesta progresyvinė (pažangioji) kalinimo sistema. (Bučiūnas, 1996, p. 94–95)

Tačiau sovietinė okupacija ir aneksija sugriovė nors ir progresuojančią, bet dar trapią Lietuvos penitencinę sistemą. Ją pakeitė ideolo-

gizuota, klasinė sistema, atvirai besiremianti grubia jėga ir prievarta. (Bučiūnas, 1996, p. 95)

Lietuvos TSR laikotarpiu, 1940 m. liepos 27 d., panaikinti kai kurie Lietuvos baudžiamojo statuto straipsniai, 1940 m. spalio 10 ir 22 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas savo įsakais papildė bei pakeitė Baudžiamojo statuto kai kuriuos straipsnius. 1940 m. lapkričio 30 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku buvo nutarta nuo 1940 m. gruodžio 1 d. taikyti Lietuvos TSR teritorijoje RTFSR Baudžiamąjį kodeksą, kurio taikymas juridiškai panaikino Nepriklausomos Lietuvos baudžiamąjį statutą. Pagal TSRS NKVD duomenis 1941 m. Lietuvoje buvo 12 kalėjimų.

1941 m. birželio 22 d. tarp Vokietijos ir TSRS prasidėjo karas ir 1941 m. liepos 17 d. okupuota Lietuva buvo įtraukta į rytines reicho žemes – Ostlandą, kurį sudarė keturios generalinės sritys: Lietuva, Latvija, Estija ir didesnė Baltarusijos teritorijos dalis. Lietuvos generalinė sritis buvo suskirstyta į 6 apygardas – 2 miesto ir 4 kaimo, būtent: Vilniaus miesto, Vilniaus krašto, Kauno miesto, Kauno krašto, Šiaulių ir Panevėžio sritis. Kiekvienos apygardos valdžios organų priešakyje buvo apygardos komisaras, pavaldus generaliniam komisarui. Vokiečių teismai buvo kelių rūšių: aukštesnysis teismas bendram visam Ostlandui, apeliacinė ir priežiūrinė teismo instancija, vokiečių teismas – vokiečių kilmės ir įvairių pareigūnų byloms spręsti, ypatingasis teismas – spręsti baudžiamosioms byloms, kurias jam perduodavo policijos teismas, kariniai teismai veikę prie karo komendantų ar atskirų karinių dalinių, policijos teismai, kurie sprendė vietinių gyventojų bylas. Tuo metu Lietuvos teritorijoje, įskaitant ir Klaipėdos kraštą, veikė Vokietijos įstatymai. 1941 m. vasarą Kauno IX forte vokiečiai įrengė kalėjimą kodiniu pavadinimu „Įmonė 1005–B“ (jame nužudyta 80 tūkst. žmonių).

1944 m. Lietuva vėl buvo okupuota TSRS. Lietuvos TSR veikė RTFSR Baudžiamasis kodeksas, priimtas 1926 m. lapkričio 22 d., ir 1933 m. RTFSR Pataisos darbų kodeksas, pagal kuriuos baudžiamosios politikos uždavinys buvo apginti proletariato diktatūrą nuo priešiškų klasinių elementų ir teisės pažeidimų, kuriuos darė deklasuoti, taip pat nestabilūs dirbantieji elementai (1 str.). Remiantis šia nuostata, buvo nustatyti pataisos darbų politikos tikslai:

1) laikyti nuteistuosius tokiomis sąlygomis, kuriomis jie negalėtų padaryti veiksmų, kenkiančių socializmo statybai;

2) perauklėti ir pripratinti nuteistuosius dirbti bendrabučio sąlygomis, nukreipiant jų darbą visuomenei naudinga kryptimi.

Perauklėjimo priemonės buvo darbas ir politinis auklėjamasis darbas, o pagrindinė laisvės atėmimo bausmės įstaiga – darbo kolonija.

Nuo XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigos iki penktojo dešimtmečio pradžios ir Rusijoje, ir Lietuvoje nustojo veikti RTFSR Pataisos darbų kodeksas, kurio nuostatas pakeitė įvairūs žinybiniai norminiai aktai. Po 1953 m. pradėta atsisakyti griežtos valdžios diktatūros ir atkuriami pataisos darbų politikos demokratiniai pagrindai. 1954 m. TSRS Ministrų Taryba patvirtino TSRS Vidaus reikalų ministerijos pataisos darbų lagerių ir kolonijų nuostatus, kurie panaikino daugelio žinybinių norminių aktų galiojimą.

1958 m. gruodžio 25 d. TSRS Aukščiausioji Taryba patvirtino TSRS ir sąjunginių respublikų baudžiamųjų įstatymų pagrindus ir įpareigojo sąjungines respublikas sutvarkyti baudžiamuosius įstatymus, kad jie atitiktų minėtus Baudžiamųjų įstatymų pagrindus. 1961 m. birželio 26 d. Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba priėmė Lietuvos TSR Baudžiamąjį kodeksą, kuris buvo taikomas Lietuvos teritorijoje nuo 1961 m. rugsėjo 1 d. Įsigaliojus šiam kodeksui, nebetaikomas 1926 m. RTFSR Baudžiamasis kodeksas. Lietuvos TSR Baudžiamasis kodeksas dalijamas į dvi dalis – bendrąją ir specialiąją. Bendrojoje dalyje numatyti baudžiamosios atsakomybės pagrindai, bausmės, jų skyrimas ir kiti baudžiamosios teisės klausimai. Specialiojoje dalyje apibūdintos nusikaltimų sudėtys, numatytos konkrečios bausmės už nusikaltimus. Šis Baudžiamasis kodeksas Lietuvoje galiojo iki 2003 m. gegužės 1 dienos.

1961 m. rugpjūčio 29 d. TSRS Ministrų Taryba patvirtino Pataisos darbų kolonijų ir kalėjimų nuostatus, kurie galiojo kaip laikinas teisės aktas iki naujų pataisos darbų įstatymų priėmimo. 1969 m. liepos 11 d. TSRS Aukščiausioji Taryba patvirtino TSRS ir sąjunginių respublikų pataisos darbų įstatymų pagrindus. Remiantis jais, Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 1971 m. liepos 15 d. patvirtino Lietuvos TSR Pataisos darbų kodeksą, kuris įsigaliojo nuo 1971 m. spalio 1 d. Nuo šios datos nustojo Lietuvoje galioti 1933 m. RTFSR Pataisos darbų kodeksas. Lietuvos TSR Pataisos darbų kodeksas buvo suskirstytas į 23 skirsnius. Nuteistųjų laisvės atėmimu pagrindinės pataisos priemonės buvo: 1) režimas; 2) darbas; 3) politinis auklėjamasis darbas; 4) bendrasis lavinimas; 5) profesinis mokymas (7 str.).

Asmenims, kuriems prieš padarant nusikaltimą nebuvo suėję 18 metų, laisvės atėmimo laikas negalėjo būti ilgesnis kaip 10 metų. Nuteistieji laisvės atėmimu buvo skirstomi į grupes pagal amžių, lytį, padaryto nusikaltimo pobūdį bei ankstesnę nusikalstamą veiklą ir laikomi atskirai. Atlikti laisvės atėmimo bausmę teismo nuosprendžiu galėjo būti skiriama: 1) kalėjime; 2) pataisos darbų kolonijoje; 3) auklėjimo darbų kolonijoje; 4) pataisos darbų kolonijoje–gyvenvietėje. Kalėjimuose nuteistieji buvo laikomi bendrojo ir griežtojo režimo sąlygomis. Pataisos darbų kolonijos buvo skirstomos į bendrojo, sustiprintojo, griežtojo ir ypatingojo režimo kolonijas. Auklėjimo darbų kolonijos buvo skirstomos į bendrojo ir sustiprintojo režimo kolonijas. Pataisos darbų kolonijos–gyvenvietės buvo skirstomos į kolonijas–gyvenvietes nuteistiesiems laisvės atėmimu už neatsargius nusikaltimus ir nesunkius tyčinius nusikaltimus laikyti ir kolonijas–gyvenvietes, į kurias buvo perkeliami iš pataisos darbų kolonijų nuteistieji, aiškiai ėmę taisytis.

1983 m. kovo 15 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas patvirtino Kriminalinių bausmių, nesusijusių su pataisos darbų poveikio priemonėmis, taikomomis nuteistiesiems, nuostatus, kurių pagrindu sąjunginės respublikos priėmė analogiškus teisės aktus.

Laisvės atėmimo bausmės vykdymo įvairius aspektus reglamentavo TSRS Vidaus reikalų ministerijos norminiai aktai. Pavyzdžiui, TSRS VRM 1973 m. vasario 9 d. įsakymu Nr. 32 buvo patvirtinta Nuteistųjų, laikomų pataisos darbų kolonijose, priežiūros instrukcija, 1977 m. kovo 21 d. įsakymu Nr. 89 – Nuteistųjų, laikomų pataisos darbų įstaigose, pristatymo lygtiniam paleidimui privalomai įdarbinant, lygtiniam atleidimui nuo bausmės prieš terminą ir neatliktos laisvės atėmimo bausmės pakeitimu švelnesne bausme bei lygtinai nuteistų asmenų nukreipimo į darbovietes tvarkos instrukcija, 1986 m. spalio 15 d. įsakymu Nr. 0300 buvo patvirtintas Vidaus kariuomenės kovinės tarnybos statutas ir kt.

Lietuvos TSR ypatingojo režimo pataisos darbų kolonijų nebuvo. Nuteistieji, kuriems laisvės atėmimo bausmę buvo teismo nustatyta atlikti ypatingojo režimo pataisos darbų kolonijoje, šią bausmę atlikdavo Latvijos TSR Daugpilio mieste buvusioje tokio tipo pataisos darbų įstaigoje. TSRS VRM Vyriausioji pataisos darbų įstaigų valdyba kasmet Lietuvos TSR VRM Pataisos darbų įstaigų valdybai duodavo planą, nurodydama skaičių nuteistųjų, kurie teismų nutartimis kaip aiškiai ėmę

taisytis buvo perkeliami iš pataisos darbų kolonijų į pataisos darbų kolonijas–gyvenvietes ir siunčiami miškų kirtimo darbams į TSRS VRM Vyriausiajai miškų pataisos darbų įstaigų valdybai priklausomas miškų pataisos darbų kolonijas–gyvenvietes. Dažniausiai tai buvo RTFSR Šiaurė ir Sibiras.

Remiantis Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimu Nr. 390 ir 1960 m. liepos 29 d. LTSR vidaus reikalų ministro įsakymu Nr. 245, buvo likviduoti Kauno ir Klaipėdos kalėjimai.

Literatūra

1. Blaževičius J. Jungtinių Amerikos Valstijų baudžiamoji politika, bausmių vykdymo sistema ir kalinių teisių gynimo organizacijos: mokomoji medžiaga. – Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2001, p. 16–17.
2. Bučiūnas G. Bausmės vykdymas Lietuvos kalėjimuose // Teisės problemos, 1995, Nr. 4; 1996, Nr. 3.
3. Lietuvių enciklopedija. – Bostonas: 1954, T. 10.
4. Pavilonis V., Prapiestis J. Kriminalinių bausmių vykdymo teisiniai pradai: mokymo priemonė / red. D. Petrauskienė. – Vilnius: VU, 1990.
5. Švedas G. Kalinimo sistemos // Teisės apžvalga, 1992, Nr. 2.
6. Vansevičius S., Maksimaitis M., Domaševičius K. ir kt. Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija. – Vilnius: 1979.
7. Виноградов А. А. Путеводитель по городу Вильнюсу и окресностям. 1908.
8. Лайне М. Криминология и социология отклоненного поведения. – Центр обучения тюремных служащих Финляндии, 1994, с. 115–146.
9. Уголовно-исполнительное право: учебник, 2-ое издание / ред. В. И. Селиверстов. – Москва: Юристъ, 2001, с. 494–496, 500–501.
10. Уголовно-исполнительное право: учебник, 3-е издание / ред. В. И. Селиверстов. – Москва: Юриспруденция, 2002, с. 48–51.

Papildoma literatūra

1. Burokas R. Mūsų kalėjimai // Vairas, 1936, Nr. 7–8.
2. Burokas R. Kalėjimai // Teisė, 1936, Nr. 8.

3. Diržys A. Lietuvos kalėjimai ir kaliniai // Teisė, 1939, Nr. 46.
4. Dragūnas M. Darbo reikšmė suimtiesiems // Kriminalistikos žinynas, 1937, Nr. 16.
5. Dragūnas M. Kalėjimo darbų konkurencija laisviems amatams // Kriminalistikos žinynas, 1938, Nr. 19.
6. Sirutavičius V. Nusikaltimai ir visuomenė XIX amžiaus Lietuvoje. Lietuvių atgimimo istorijos. – Vilnius: Baltos lankos, 1995, t. 12.
7. Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 86–97.
8. Lappi–Seppala T. Penal policy and the reform of the sanction system in Finland // Teisė. Mokslo darbai, 2000, Nr. 36.

28. TARPTAUTINIS BENDRADARBIAVIMAS ELGESIO SU KALINIAIS KLAUSIMAIS

28.1.

Tarptautinio bendradarbiavimo elgesio su kaliniais klausimais susiformavimas ir reikšmė

Tarptautinio bendradarbiavimo užuomazgos matomos XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje. Šiuo laikotarpiu buvo nusistovėjusi nuomonė, jog daugiausia penitencinėje srityje yra pasiekusi JAV. Kadangi Šiaurės Amerika pirmavo visame pasaulyje, Europa taip pat nusprendė neatsilikti. Kai kurių Europos valstybių vyriausybės delegavo savo atstovus į JAV. Tikslas buvo vienas – išstudijuoti šios šalies teisinę bazę, susijusią su bausmių vykdymo politika ir pačia kalėjimų sistema. Sugrįžę į Europą atstovai savo šalių vyriausybėms pateikė ataskaitas, be to, publikavo daug įdomių ir nedaugeliui žinomų straipsnių apie Šiaurės Amerikos penitencinę sistemą. Visi straipsniai, pranešimai įvairiose konferencijose pritraukė daugelio Europos valstybių dėmesį, nes tai buvo nauja ir naudinga tiek praktine, tiek teorine prasme. (Фойницкий, 1886, p. 341) Negalima teigti, jog tuo metu Europoje nebuvo nagrinėjami klausimai, susiję su kalėjimų veikla ir jų problemomis. Jie buvo svarstomi, tačiau tik kai kuriose valstybėse. 1845 m. daugelis Europos valstybių kėlė idėją, kad gerinant kalėjimų sistemą bei pertvarkant baudžiamąją ir bausmių vykdymo įstatyminę bazę visoms šalims būtų visokeriopai naudingas apsikeitimas nuomonėmis penitencinėje srityje. Iš to išsiplėtojo bendradarbiavimas tarptautiniu mastu. (Стручков, 1977, p. 7)

Pirmojo tarptautinio kalėjimų kongreso iniciatorius buvo medikas Varentrapas iš Frankfurto. Šis kongresas vyko 1846 m. Frankfurte. Netrukus, 1847 m., vyko Antrasis kongresas. Jo dalyviai nusprendė, kad tokie suvažiavimai turėtų būti organizuojami kasmet, be to, buvo nu-

tarta įkurti specialią instituciją, kuri rūpintųsi kongresų rengimu. Šis organas buvo įsteigtas Paryžiuje ir pavadintas Centriniu vykdymo komitetu. 1848 m. turėjęs įvykti Trečiasis tarptautinis kalėjimų kongresas neįvyko dėl revoliucijos Prancūzijoje, tačiau kitais metais buvo sušauktas Frankfurte. Čia tik keliais žodžiais užsiminta apie penitencines problemas.

Šie kongresai vyko privačių asmenų iniciatyva ir nesulaukė didelio pritarimo. Vien dėl to daugelis valstybių neturėjo savo oficialių atstovų. Didžiąją dalį dalyvių sudarė literatai, publicistai, ekonomistai, teisininkai ir šiaip pažangos „bičiuliai“. (Фойницкий, 1886, p. 343) Sprendžiant iš to, kas sudarė didžiąją daugumą, galima teigti, jog tai buvo publicistų suvažiavimai. Pagrindinis klausimas visuose trijuose kongresuose – ar pavienio kalinimo sistema yra pajėgi pataisyti nusikaltėlius. Kongresų metu išskirtos dvi kalinimo sistemų kategorijos:

– ypač naudinga;

– ypač nenaudinga.

Pavienio kalinimo sistema priskirta pirmajai kategorijai. Tai rodo, kad kongresų nariai norėjo, jog ši sistema būtų įgyvendinta Europoje. (Закревский, 1894–1895, p. 121–122)

Tai buvo pirma tarptautinių kalėjimų kongresų banga, kurioje atsispindėjo bausmės žiaurumo bei griežtumo svarba nusikaltėlio elgesio korekcijai.

Antroji tarptautinių kalėjimo kongresų banga kilo 1872 metais. Organizuojant antrosios bangos kongresus didelį indėlį įnešė Niujorko kalėjimų draugija, sukurta tam, kad išanalizuotų visų JAV kalėjimų veiklą bei įvestų vieną kalėjimų sistemą visoje šalyje. JAV susideda iš valstijų, turinčių savus įstatymus, taip pat skirtingą bausmių politiką, tad buvo prieita prie išvados, jog reikia surinkti kuo daugiau informacijos apie kalėjimų veiklą šalies viduje ir tada kreiptis į visas civilizuotas pasaulio šalis su prašymu pateikti savo kalėjimų aprašymus. Į draugijos prašymus atsiliepė daugelis pasaulio šalių, taip pat ir Rusija. Jai atstovavo grafas V. A. Sologubas. Jis aprašė Rusijos kalėjimų sistemą ir pasiūlė sušaukti tarptautinį kalėjimų kongresą ir apsvarstyti amerikiečių keliamas problemas.

1870 m. Cincinate amerikiečių mokslininkai ir įvairių sričių specialistai susirinko į JAV nacionalinį kalėjimų kongresą. Kiek vėliau JAV Vyriausybė kreipėsi į kitų šalių vadovus, ragindama sušaukti tarptauti-

nį kalėjimų kongresą. Šio kongreso organizatoriais tapo JAV kalėjimų draugijos sekretorius daktaras J. Wensas ir grafas V. A. Sologubas.

Antros bangos Pirmajame tarptautiniame kalėjimų kongrese, vykusiame Londone 1872 m., dalyvavo apie 300 žmonių, iš jų apie 100 buvo oficialūs delegatai iš 22 pasaulio šalių. (Стручков, 1977, p. 8–9)

Londono kongrese buvo iškeltas toks klausimas: ar pavienis kalinimas parengia nuteistąjį tolesniam gyvenimui? Taip pat buvo užsiminta apie kalėjimų balų sistemą ir apie nuteistųjų globą kalėjimuose. Tačiau čia nebuvo priimta svarbių sprendimų, susijusių su penitencine sritimi.

Kitas kongresas vyko 1878 m. Stokholme. Jame svarstytas Tarptautinės penitencinės komisijos, į kurią turėjo įeiti oficialūs valstybių atstovai, sukūrimas. Taip pat stengtasi nustatyti jos kompetencijos ribas. Į komisijos uždavinius įėjo:

1) faktinės medžiagos apie iš kalėjimų paleistus ir padariusius nusikaltimus asmenis rinkimas;

2) ji turėjo teikti rekomendacijas bei dalytis patirtimi su kitų valstybių vyriausybėmis bausmių vykdymo klausimais;

3) ji turėjo organizuoti kongresus bei rengti jiems programas.

Ši komisija turėjo leisti savo biuletenį, rinktis kasmet į posėdžius, rūpintis kalėjimų organizacijos statistika, palaikyti ryšius su kitų valstybių kalėjimų atstovais. (Таганцев, 1880, p. 31–32)

Pamažu kalėjimų kongresai tapo populiarūs visame pasaulyje. Vis dažniau juose dalyvavo žymių baudžiamosios teisės bei penitencinės veiklos mokslininkų ir praktikų (kalėjimų direktorių, centrinių kalėjimų administracijos atstovų), oficialių valstybių atstovų ir kitų asmenų.

Praktinė kongresų reikšmė buvo ta, jog skirtingos šalys dalijosi bausmių vykdymo patirtimi baudžiamosios politikos klausimais. Kongresuose buvo priimamos rezoliucijos, rekomenduojančios valstybėms, kaip reikėtų pasielgti vienu ar kitu atveju (kad būtų teigiamas rezultatas). Šios rekomendacijos nebuvo privalomojo pobūdžio aktai, tačiau jos buvo paremtos autoritetą turinčių specialistų nuomonėmis ir išvadomis. Šiomis rekomendacijomis galėjo naudotis kiekviena susidomėjusi valstybė.

Paminėtini kai kurie aktualesni Stokholmo kongrese svarstyti klausimai: kaip, kokiais įstatymais reglamentuoti bausmės atlikimo tvarką; kokias teises, įgaliojimus suteikti kalėjimo administracijai, kai atskiriems nusikaltėliams įprastos kalinimo tvarkos taikyti negalima.

Tagancevo nuomone, „vykdomosios valdžios institucijų savivalė baisi ne tik jos aukai, bet žalinga valstybei, nes pakerta pagarbą įstatymui ir valdžiai, iš esmės griaudama teisės ir teisingumo idėją“. Buvo ir prieštaravimų šiai nuomonei, oponentai sukritikavo ją kalbėdami apie griežtą individualizuotos bausmės reglamentavimą: „tai reiškia tą patį, kaip ir visų ligų gydymas tais pačiais vaistais“. (Таганцев, 1880, p. 36)

Po ilgų diskusijų buvo prieita prie vienos nuomonės – nepažeidžiant nuosprendžių vykdymo vienodumo, kalėjimų valdybai, remiantis įstatymais, turėtų būti suteikta diskrecinė valdžia kiek įmanoma geriau ir tiksliau derinti bendrąją tvarką su kiekvieno kalinio asmeninėmis savybėmis. (Таганцев, 1880, p. 40)

Šiame kongrese nebuvo pamiršti ir kalėjimų pareigūnai. Priimta rezoliucija dėl kalėjimų tarnautojų rengimo. Dokumente pabrėžiama, jog prieš priimant pareigūnus į darbą, šie turi būti apmokomi ir teoriškai, ir praktiškai. (Таганцев, 1880, p. 53–56)

Taip pat buvo priimta rezoliucija apie bausmes nuteistiesiems. Kilo diskusija dėl kūno bausmių panaikinimo, ir buvo nuspręsta, jog vis dėlto kūno bausmių reikia atsisakyti. Šį sprendimą palaikė dauguma kongreso dalyvių.

Rezoliucijoje buvo nustatytos šios leidžiamos bausmės:

1) žodinis papeikimas;

2) lengvatų atėmimas;

3) uždarymas į vienutę, kuris galėjo būti dar labiau sugriežtintas atimant stalą, kėdę, patalynę, knygas ir pan.;

4) sumažintas maisto davinys, derinant su draudimu dirbti;

5) smurto ar panašiais atvejais – tramdomosios priemonės (tramdomieji marškiniai, pančiai ir pan.). (Таганцев, 1880, p. 65)

Kongreso dalyviai buvo įsitikinę, kad suaugusiųjų nusikaltėlių patronažas yra būtina papildoma penitencinės sistemos dalis. Todėl imta skatinti ir raginti tokių draugijų kūrimąsi. Šios draugijos turėtų rūpintis tais, kurie atlikdami bausmę akivaizdžiai pasitaisė. Be to, patronažas turėtų būti atskiras moterims ir vyrams. (Таганцев, 1880, p. 76–77)

Trečiasis kalėjimų kongresas vyko 1885 m. Romoje. Jį sudarė 3 sekcijos. Pirmojoje svarstyti bendrieji baudžiamosios teisės klausimai.

Antrojoje sekcijoje nagrinėtas vidinis kalinimo įstaigų režimas.

Daugiausia dėmesio skirta atvirų arba pusiau atvirų įstaigų, skirtų nuteistiems laisvės atėmimo bausme, organizavimui.

Buvo priimtas sprendimas dėl kalėjimų darbo stebėjimo komisijos sudarymo. Kongreso metu nutarta, kad prie kiekvieno kalėjimo turėtų būti įkurta tokia įstaiga, kuri stebėtų, kaip elgiamasi su kaliniais, ir padėtų jiems keistis į gerąją pusę. Šioje sekcijoje iš esmės spręstas nuteistųjų maitinimo klausimas. Remdamasis italų mokslininkų Bossani ir Murri–Delabosto pasiūlymais, kongresas priėmė ir pasiūlė taikyti tokias normas:

– minimalus davinys, skiriamas nedirbantiems kaliniams;

– vidutinis – kaliniams, turintiems įvairių sveikatos negalavimų;

– didžiausias – dirbantiems kaliniams. (Фойницкий, 1886, p. 354–357)

Trečiojoje sekcijoje buvo svarstoma nusikaltimų prevencija. Nuspręsta įsteigti prieglobsčio namus asmenims, paleistiems iš įkalinimo vietų, ir suteikti jiems minimalias gyvenimo sąlygas. Kongreso dalyviai svarstė ir nuteistųjų laisvalaikio problemas. Atsižvelgiant į tai, jog kaliniai laisvu nuo darbo metu beveik nieko neveikia, pasiūlyta stiprinti jų valią, užimti bendru švietimu, sudominti aktualiomis sritimis (sportu, menu, muzika ir pan.).

Kongresą užbaigė Berlyno universiteto profesorius A. F. Berner. Jis baigiamojoje kalboje pasakė: „Baudžiamosios teisės reformos bus vaisingos tik tada, kai kriminalistai idėjų semsis ne tiek tyrinėdami seniausius ir veikiančius teisės paminklus, ne tiek remdamiesi filosofiniais teiginiais ir apibendrinimais, kiek orientuosis į tiesioginį kalinimo vietų stebėjimą bei nuteistųjų psichologinių portretų analizę“. Šis prof. A. F. Berner pranešimas buvo publikuotas specialiame leidinyje, skirtame Romos kongresui „*Souvenir de III congres penitentiare international*“. (Фойницкий, 1886, p. 366)

1890 m. Sankt Peterburge vyko Ketvirtasis tarptautinis kalėjimų kongresas. Šiame kongrese aktyviai nagrinėtas penitencinių mokslų dėstymo kalėjimų pareigūnams klausimas ir priimta rezoliucija. Joje kalbama apie baudžiamosios teisės ir kalėjimo mokslų bendrą dėstymą. Mokslininiai bausmių taikymo tyrinėjimai nesunkiai gali būti suderinti su kalėjimo mokslų disciplina. Taip pat buvo siūloma visuose universitetuose, kur dėstoma teisė, papildomai įsteigti kalėjimo mokslo katedras. Be to, pačiose įkalinimo įstaigose reikėtų įsteigti kalėjimo mokslo bibliotekas, skirtas administracijai. (Случаевский, 1890, p. 113–116)

Kitas klausimas buvo susijęs su kalinių darbu. Kalinių darbu reikia naudotis atsižvelgiant į aplinkybes, tačiau nepakenkiant kalėjimo užduotims, kalinio buvimo įstaigoje sąlygoms. Kalėjime darbas turi būti organizuojamas taip, kad neįgautų pranašumo, galinčio pakenkti atitinkamoms laisvojo verslo sritims. Organizuojant bet kokio pobūdžio darbus, vyriausybinės institucijos turi turėti galimybę užkirsti kelią konkurencijai, kenksmingai laisvai gamybai, kartu vengiant kalinių nedarbo ir neatiduodant jų į rangovų ar kitų asmenų rankas.

Daug dėmesio skirta nuteistųjų skatinimo bei nubaudimo priemonėms. Specialiu nutarimu įvesta apdovanojimų, taip pat moralinių ir materialinių paskatinimų sistema, suteikianti teisę kalėjimo administracijai pasirinkti savo nuožiūra vieną ar kitą variantą, kuris būtų naudingas ir kaip tvarkos palaikymo, ir kaip nuteistojo pataisymo priemonė. (Случаевский, 1890, p. 117)

Penktasis tarptautinis kalėjimų kongresas sušauktas 1895 m. Paryžiuje. Šiame kongrese vienas pirmųjų klausimų buvo efektyvios penitencinės sistemos kriterijai. Galima sakyti, kad konkrečios šalies baudžiamosios sistemos išreikštas atsižvelgimas į žmogiškus poreikius, glūdinčius baudžiamojo už nusikaltimą sieloje, yra pats tikriausias matas, nustatantis kultūros, kurią pasiekė ta šalis, lygį. Pastebėta, kad ta baudžiamosios teisės dalis, kuri susijusi su bausmės uždaviniais (kalbama ne apie kaltę ir atsakomybę, o apie nusikaltėliams skiriamų bausmių esmę ir turinį), yra inspiruota teigiamų jausmų ir humaniškumo, būdingo visuomenės nuomonei ir viešajai valdžiai konkrečioje epochoje. (Гольденвейзер, 1896, p. 28–30)

Kongresas iškėlė idėją, jog kūno fizinis lavinimas, siekiant išsaugoti kalinio jėgas iki išėjimo į laisvę, turi būti darbas, o ne „gimnastika“. Todėl buvo priimtas sprendimas dėl naudingų darbų plėtros (ypač žemės ūkyje). (Гольденвейзер, 1896, p. 38–39)

Taip pat nagrinėtas nuteistųjų nusižengimų ir nuobaudų klausimas. Prieita prie vienos nuomonės, kad reglamentuose ir nuostatuose kaliniams turi būti nurodyti svarbiausi nusižengimai ir nuobaudos bei jų skyrimo tvarka. (Гольденвейзер, 1896, p. 58)

1900 m. Briuselyje atidarytas Šeštasis tarptautinis kalėjimų kongresas. Jo tikslas – apibendrinti per šimtmetį padarytus darbus kalėjimų tyrimų srityje. Kongreso metu priimta daug apibendrinančių rezoliucijų

dėl gydymo personalo rengimo, užsienio šalių piliečių išdavimo, nepilnamečių bendrojo bei profesinio mokymo ir kt.

1905 m. Budapešte vyko Septintasis tarptautinis kalėjimų kongresas. Jo dalyviai svarstė nuteistųjų klasifikacijos bei diferenciacijos problemas. Jie nusprendė, jog blogai besielgiančius kalinius reikia atskirti nuo kitų, taip pat reikia sudaryti specialias grupes jauniems nusikaltėliams, kurie dar nėra beviltiški. Kitus kalinius siūlyta suskirstyti į:

– pavyzdingai besielgiančius;
– gerai besielgiančius;
– abejotinus.

Šiame kongrese buvo priimtas sprendimas dėl kompensacijos susižalojus dirbant kalinimo vietoje. Jeigu dėl nelaimingo atsitikimo kalėjime darbo metu kalinys miršta ar lieka nedarbingas, jis turi teisę gauti kompensaciją (mirties atveju šią teisę įgyja jo artimieji). Kompensacijos negauna tie asmenys, kurie traumą patyrė sąmoningai arba dėl rimto vidaus tvarkos ar saugos taisyklių pažeidimo, taip pat jeigu nelaimė įvyko dėl neatsargumo. (Монякова, 1905, p. 826–827)

Aštuntasis tarptautinis kalėjimų kongresas vyko 1910 m. Vašingtone. Posėdžio metu vienas Anglijos parlamentarų pasakė: „Visuomenės požiūris į nusikaltėlį yra vienas reikšmingiausių civilizacijos simbolių. Pagarba kaltinamojo ir nuteistojo teisėms – tai siekis padaryti asmenį, atliekantį bausmę, naudingu visuomenei, tikėjimas tuo, kad kiekvieno sieloje slypi vertybės – visa tai liudija apie nacijos jėgą ir nacionalinę vertę“. (Люблинский, 1911, p. 142)

1925 m. Londone vyko Devintasis tarptautinis kalėjimų kongresas, kuriame dalyvavo 53 valstybių delegatai. Lietuvai jame pirmą kartą atstovavo Kauno universiteto docentas V. Sankevičius ir Teisingumo ministro tarybos narys Z. Balcevičius. Iš 13 nagrinėtų klausimų tik 3 buvo susiję su penitencine sritimi. Vienas iš tų klausimų buvo – kaip ir kokią kalinimo sistemą sukurti recidyvistams. Antrasis buvo susijęs su nuteistųjų klasifikavimu. Švedijos kalėjimų tarnybos vadovas V. Almkvistas siūlė klasifikuoti taip:

– vyrai – moterys
– jauni – suaugusieji
– trumpalaikės – ilgalaikės bausmės;
– kalintis vienutėje – dalinai kalintis;
– dirbantis pačiame kalėjime – dirbantis už jos ribų.

Anglijos Kalėjimų tarnybos atstovas A. Patersonas siūlė tokią klasifikaciją:

– nuteisti pirmą kartą;
– teisti daugiau kaip vieną kartą;
– recidyvistai:
• grįžtantys į įstaigas už kitus nusikaltimus;
• nuteisti už tuos pačius nusikaltimus;
• stabilūs ir profesionalūs nusikaltėliai;
– nepataisomi pagal savo fizines ir dvasines savybes;
– eiliniai nusikaltėliai, kuriuos būtina stebėti tam tikrą laiką (recidyvistai, padarantys nereikšmingus nusikaltimus).

Priimta rezoliucija, kurioje sakoma, jog esminė kalėjimų režimo sąlyga – išvengti labiau patyrusių nusikaltėlių poveikio mažiau sugadintiems. Taip pat siūloma atsižvelgti į tai, kad atlikus klasifikaciją pagal lytį, amžių ir pan., būtina atkreipti dėmesį ir į kalinio dvasinę būklę, charakterį bei sugebėjimą prisitaikyti prie aplinkos. (Утевский, 1926, p. 90)

Trečiasis klausimas buvo susijęs su kalinių darbo užmokesčiu. Rezoliucijoje pasakyta taip: „Nors valstybė ir neprivalo atlyginti už priverstinį kalinių darbą, vis dėlto pageidautina paremti jų pastangas įvairių atlygių forma“. Taip pat paminėtina, jog negalima areštuoti asmeninių nuteistųjų sąskaitų. Nutarime nurodyta asmeninių sąskaitų disponavimo tvarka ir ribos. Savo pinigus nuteistasis gali leisti tik ligos atveju arba norėdamas paremti savo šeimą. Taip pat pageidaujama, kad tie pinigai būtų skirti žalai aukoms ir valstybei kompensuoti.

Taigi apibendrinus šio kongreso darbą, galima teigti, jog buvo nustatyti pagrindiniai nuteistųjų klasifikavimo kriterijai, kuriais toliau rėmėsi penitencinės veiklos specialistai.

1926 m. Berne Tarptautinės baudžiamosios ir penitencinės komisijos posėdyje nuspręsta sudaryti dokumentų rinkinį, reglamentuojantį minimalias asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmes, teises. Šį pasiūlymą palaikė visi komisijos nariai, todėl 1929 m. toks dokumentas buvo parengtas ir 1934 m. patvirtintas Tautų lygos. Galima teigti, kad tai buvo pirmasis Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių variantas. (Стручков, 1977, p. 42–43)

1930 m., o ypač 1935 m. tarptautiniai kalėjimų kongresai vyko sunkiomis sąlygomis, nes Europoje vis labiau įsigalėjo fašizmas.

1935 m. Berlyno kongrese vyravo fašizmo dvasia, nes dauguma dalyvių atstovavo nacistinei Vokietijai. Kongrese svarstyti klausimai buvo greitai transformuoti į fašizmo idėjas. Šis kongresas sukėlė didelį pasipiktinimą visame pasaulyje dėl savo nusistatymo ir idėjų. Tačiau viskas buvo greitai pamiršta.

1949 m. Tarptautinė baudžiamoji ir penitencinė komisija įpareigojo savo pavaldinius parengti naują taisyklių variantą. 1950 m. Hagoje vyko paskutinis baigiamasis tarptautinis kalėjimų kongresas. Jis dar vadinamas likviduojamuoju kongresu. Jo metu buvo panaikinta Tarptautinė baudžiamoji ir penitencinė komisija, o jos funkcijas tais pačiais metais perėmė Jungtinių Tautų Organizacija.

Taigi trumpai apžvelgus pirmuosius kalėjimų kongresus, galima daryti išvadą, kad šie kongresai tarptautinėms bendradarbiavimo dėl elgesio su kaliniais nuostatoms turėjo svarbią reikšmę. Kongresuose buvo priimtos konkrečios rekomendacijos visoms tokių rekomendacijų turiniu bei tarptautinės teisenos apsauga suinteresuotoms valstybėms. Patirties ir skirtingų idėjų apibendrinimas neretai pareikalaudavo metų kruopštaus darbo, o nauja rekomendacija būdavo keleto paskutinių kalėjimų kongresų darbo rezultatas. Taip išsamiai būdavo analizuojamos daugelis rekomendacijų, kurios šiandien daugelyje valstybių laikomos ne tik naudingomis, priimtinomis, bet ir būtinomis praktinei laisvės atėmimo bausmę vykdančių institucijų veiklai. „Atidi Kalėjimų kongresų rekomendacijų, galiojančių pasaulinių universalių Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių bei Europos kalinimo įstaigų taisyklių analizė suteikia pagrindą teigti, kad šiuolaikinė viena ar kita Taisyklių formuluotė savo teisinį pavidalą ir turinį įgijo išlaikiusios Tarptautinių kalėjimų kongresų rekomendacijų laiko pateiktą tradicijų ir doktrinų išbandymą". (Усик, 1993, p. 11)

28.2.

Jungtinių Tautų Organizacijos įtaka tarptautiniam bendradarbiavimui elgesio su kaliniais klausimais

Pagrindą tarptautiniams elgesio su nuteistaisiais standartams sukurti ir tobulinti vadovaujant JTO sudarė šios organizacijos parengti bendrojo pobūdžio tarptautiniai dokumentai žmogaus teisių apsaugos srityje.

1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja priėmė Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją. Deklaracijos 2 straipsnyje nustatyta: „Kiekvienas žmogus gali naudotis visomis teisėmis ir laisvėmis, paskelbtomis šioje deklaracijoje, be jokių skirtumų“, t. y. neatsižvelgiant į jo rasę, kilmę, žmogaus padėtį ir kita. Be to, „neturi būti daroma jokių skirtumų priklausomai nuo šalies ar teritorijos, kuriai priklauso žmogus“. Tuo pabrėžiama, kad Deklaracija taikoma visiems planetos gyventojams be jokių išlygų. Į klausimą, ar Deklaracijos nuostatos taikomos nuteistiems arba nesvarbu kokia forma laisvės netekusiems asmenims, atsakoma JTO Pagrindiniuose elgesio su nuteistaisiais principuose, priimtuose ir paskelbtuose 1990 m. gruodžio 14 d. JTO Generalinės Asamblėjos rezoliucijoje 45/111. Penktasis šio dokumento principas skelbia, kad išskyrus apribojimus, kurių būtinybę lemia įkalinimas, visi kalinamieji naudojasi žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis, išdėstytomis Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje ir kituose JTO paktuose, ir sutartyse išdėstytomis teisėmis. Todėl darytina išvada, kad tarptautiniai dokumentai žmogaus teisių apsaugos srityje yra pagrindas tarptautiniams elgesio su nuteistaisiais standartams sukurti ir tobulinti.

Plėtojant Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos idėjas, 1966 m. JTO Generalinė Asamblėja savo 1966 m. gruodžio 16 d. rezoliucija 220 A (XXI) priėmė ir pasiūlė pasirašyti Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą. Šio pakto nuostatos turi reikšmės derinant nacionalinius bausmių vykdymo įstatymus ir taikant juos pataisos įstaigų veikloje. Pakte yra reguliuojamas laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo vietų personalo elgesys su įkalintais asmenimis. Su jais „turi būti elgiamasi humaniškai ir gerbiant žmogaus asmenybei būdingą orumą“. (Pakto 10 str.) Laisvės atėmimo vietose privalu suaugusius laikyti atskirai nuo nepilnamečių. Jiems turi būti taikomas atskiras režimas, atitinkąs jų statusą. Pagrindinis įstaigų režimo tikslas yra nuteistųjų socialinė pataisa – „perauklėjimas“ įtraukiant nuteistuosius į mokamus ir nemokamus darbus. Pakto 8 straipsnis nustato, kad „nuteistųjų ar kalinamųjų asmenų darbas nelaikomas priverstiniu ar privalomu“.

1984 m. gruodžio 10 d. JTO priėmė Konvenciją prieš kankinimą ir kitokį žiaurų nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą. Lietuva prie Konvencijos prisijungė 1991 m. rugsėjo 10 dieną. Šioje Konvencijoje yra apibrėžiamas kankinimas kaip veiksmas, kuriuo kokiam nors asmeniui

tyčia sukeliamas stiprus fizinis ar dvasinis skausmas, arba norint iš jo ar trečiųjų asmenų gauti informaciją ar prisipažinimą. Taip pat draudžiama suteikti kančių asmeniui, naudojant nubaudimo priemones, siekiant jį įbauginti.

Nuo 1955 m. organizuojami Tarptautiniai JTO kongresai dėl nusikalstamumo prevencijos ir elgesio su teisės pažeidėjais.

Pirmasis JTO kongresas vyko 1955 m. Ženevoje. Buvo nagrinėjami šie klausimai: 1) Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių projektas; 2) atviro tipo pataisos įstaigos; 3) nuteistųjų darbas; 4) kalėjimų personalo mokymas ir statusas.

Kongresas rėmėsi regioninių susirinkimų, vykusių 1952–1954 m., medžiaga. Jau Dvyliktajame tarptautiniame kalėjimų kongrese, vykusiame Hagoje, buvo iškelta idėja sukurti atviro tipo pataisos įstaigas. Šiuo klausimu JTO kongrese buvo pateikti du pranešimai: „Atviro tipo pataisos įstaigų vieta bausmių vykdymo sistemoje“ ir „Teisės pažeidėjų atranka į atviro tipo įstaigas“.

Išnagrinėjęs abu pranešimus, kongresas priėmė rezoliuciją „Atviro tipo penitencinės pataisos įstaigos“. Joje nurodyti būdingi atviro tipo pataisos įstaigų požymiai – įstaigos be apsaugos, grotų, apsauginių tvorų ir kitų apsaugos priemonių. Taip pat buvo siūlomos rekomendacijos dėl vidaus tvarkos laikymosi ir dėl asmenų, kurie gali patekti į tokią įstaigą, kategorijų.

Vienas svarbiausių nagrinėtų klausimų – Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių projektas. 1957 m. liepos 31 d. taisyklės buvo priimtos ir patvirtintos Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarnybos. Jos tapo vienu iš svarbiausių JTO priimtų bausmių vykdymo dokumentų. Šių taisyklių tikslas – išdėstyti tai, kas teoriniu ir praktiniu požiūriu paprastai laikoma teisinga elgesio su kaliniais ir penitencinių įstaigų valdymo srityje.

Atsižvelgiant į didelę pasaulio teisinių, socialinių, ekonominių ir geografinių sąlygų įvairovę, akivaizdu, kad ne visos šios taisyklės gali būti pritaikytos atskirose vietose, taip pat ne visada įmanoma jas įgyvendinti vienu metu. Tačiau šios taisyklės turėtų skatinti nuolatinį siekimą įveikti praktinius sunkumus, iškylančius dėl jų įgyvendinimo, nes apskritai jų turinys atspindi tas minimalias sąlygas, kurias JTO laiko priimtinomis.

Be to, šios taisyklės apima nuolat kintančią veiklos sritį. Jomis nesiekiama trukdyti eksperimentams, jeigu šie neprieštarauja taisyklėse išdėstytiems principams.

Pirmoji taisyklių dalis apima bendrą įstaigų valdymą ir taikoma visų kategorijų kaliniams. Antrojoje dalyje išdėstytos taisyklės, taikytinos tik ypatingoms kalinių kategorijoms.

Taisyklėmis nesiekiama reglamentuoti tokių nepilnamečių kalinimo įstaigų kaip Borstalio įstaigos ar pataisos namai valdymo. Tačiau pirmoji dalis gali būti taikoma ir tokioms įstaigoms.

Nepilnamečių kategorijai reikėtų priskirti visus jaunus kalinius, kurie priklauso nepilnamečių nusikaltėlių teismų kompetencijai. Paprastai tokie jauni asmenys neturėtų būti nuteisti kalėti kalėjime.

Kongresas priėmė rezoliucijas, kuriose kalbama apie nuteistųjų darbą: „Nuteistųjų darbas kalėjime turi būti traktuojamas ne kaip papildoma bausmė, o kaip pataisymo priemonė, kuri pratintų nuteistąjį sąžiningai dirbti ir ateityje užtikrintų jam bent minimalų pragyvenimo šaltinį“.

Be šių klausimų, buvo nagrinėjamas ir kalėjimų pareigūnų rengimas bei statusas. Kongreso metu priimta rezoliucija „Dėl pataisos įstaigų personalo parinkimo bei apmokymo“. Šioje rezoliucijoje išskirti tokie punktai: šiuolaikiškas požiūris ir supratimas kalėjimų tarnyboje; tarnaujančio personalo statusas ir tarnybos tikslai bei uždaviniai; personalo sukomplektavimas; profesionalus parengimas.

Šiuo dokumentu siekiama pakeisti pareigūnų statusą iš sargų į tarnautojus, dirbančius ypatingos paskirties penitencinėse įstaigose. Jie turi būti prilyginti valstybės tarnautojams, jiems turi būti suteiktas gyvenamasis plotas, mokamas gana didelis užmokestis. Rezoliucijoje kalbama apie tai, jog negalima sukarinti penitencinių įstaigų, tačiau jos gali turėti sukarintą padalinį. Kalėjimų darbuotojai, nepriklausantys tam padaliniui, neturėtų įstaigos teritorijoje vaikščioti ginkluoti. Daug dėmesio skiriama kadrų, ypač moterų grandies kalėjimams, parinkimui. Atsižvelgiama į tai, jog reikia įkurti specialias tiek žemiausios, tiek ir kitų grandžių personalo mokymo įstaigas. Be to, siūloma organizuoti įvairius seminarus siekiant įgyti patirties ir pakelti kvalifikaciją. Taip pat iškeltas klausimas dėl techninės pagalbos suteikimo kovojant su nusikalstamumu ir nustatytas JTO vaidmuo šiame bendradarbiavime. (Стручков, 1977, p. 26–28)

Antrasis JTO kongresas vyko 1960 m. rugpjūčio 8–20 d. Londone. Kongreso dienotvarkę sudarė šie klausimai: 1) naujos nepilnamečių nusikaltėlių nusikalstamumo formos, jų prigimtis ir prevencija; 2) specialios policijos pajėgos, skirtos kovai su nepilnamečių nusikalstamumu; 3) nusikaltimų, kylančių dėl socialinių pokyčių ir susijusių su ekonominiu išsivystymo lygiu, prevencija; 4) trumpalaikis laisvės atėmimas; 5) nuteistųjų parengimas išeiti į laisvę ir pagalba išėjusiems į laisvę; 6) nuteistųjų darbas.

Antrajame kongrese, skirtingai nei pirmajame, penitencinės problematikos klausimų buvo labai mažai. Visi su kalėjimų veikla susiję klausimai nagrinėti trečioje kongreso sekcijoje. Pagrindinės pranešimų idėjos buvo tos, jog nuteistasis išeiti į laisvę turi būti rengiamas paskutiniame bausmės atlikimo etape, ir kad nuteistojo darbas – tai viena iš pagrindinių priemonių, kuriomis siekiama pakoreguoti jo elgesį. (Стручков, 1977, p. 30)

Trečiasis JTO kongresas dirbo 1965 m. rugpjūčio 9–18 d. Stokholme. Į dienotvarkę buvo įtraukti šie klausimai: 1) socialiniai pokyčiai ir nusikalstomumo prevencija; 2) socialiniai veiksniai ir nusikaltimų prevencija; 3) visuomeninės prevencinės priemonės; 4) priemonės, skirtos kovai su recidyvu; 5) bandomasis laikotarpis; 6) specialios prevencinės ir pataisos priemonės, skirtos jaunimui.

Kaip matyti, nė vienas iš šių klausimų nėra tiesiogiai susijęs su penitencine sritimi, tikslingiau juos priskirti prie kriminologinių ir baudžiamosios teisės problemų. Todėl galima manyti, kad tai kriminologinis, o ne penitencinis JTO kongresas. (Стручков, 1977, p. 31)

Ketvirtasis JTO kongresas dėl nusikalstamumo prevencijos ir elgesio su teisės pažeidėjais vyko 1970 m. Kijote, Japonijoje. Jo šūkis buvo „Laimėjimai ir nusikalstamumas“. Kongreso darbas apėmė keturis punktus: 1) socialinės apsaugos politika; 2) visuomenės dalyvavimas nusikaltimų prevencijoje ir kovoje su ja; 3) Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių taikymas pasitelkiant naujausius laimėjimus penitencinėje srityje.

Trečiam punktui numatyti dar penki aspektai:

– tipinių minimalių taisyklių pobūdis;
– jų naudojimo sritis ir jurisdikcija;
– šių taisyklių statusas;
– taisyklių taikymas nacionaliniu ir tarptautiniu mastu;

– būtinas taisyklių techninis pakeitimas.

Šiame kongrese pabrėžta, kad Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės yra universalaus pobūdžio, todėl jomis galima lanksčiai naudotis.

Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių svarstymas baigėsi šiais kongreso pasiūlymais:

– JTO Generalinė Asamblėja turi priimti rezoliuciją dėl šių taisyklių taikymo visose valstybėse narėse;

– Ekonominei ir socialinei tarybai ir Generaliniam sekretoriui nedelsiant įgyvendinti priemones, nukreiptas į mokslinių tyrimų ir techninės pagalbos plėtros planus;

– iš kvalifikuotų ekspertų sudaryti specialią darbo grupę taisyklėms nagrinėti ir keisti.

Paskutinis kongrese nagrinėtas klausimas – mokslinių Tyrimų organizacijos indėlis kovojant su nusikalstamumu. Ji buvo pripažinta vienu iš pagrindinių proceso elementų kuriant nusikalstamumo prevencijos ir elgesio su teisės pažeidėjais politiką.

Kongresas priėjo prie vienos nuomonės, jog negalima rengti kovos su nusikalstamumu plano, kuris tiktų visoms pasaulio šalims. Priimtini visoms valstybėms gali būti tik bendri mokslinių tyrimų principai ir metodai. (Стручков, 1977, p. 35–37)

1975 m. Ženevoje vyko Penktasis JTO kongresas dėl nusikalstamumo prevencijos ir elgesio su teisės pažeidėjais. Prieš šį kongresą atskiruose regionuose vyko parengiamieji pasitarimai ir susitikimai.

Šiame kongrese buvo priimta rezoliucija dėl nevyriausybinių organizacijų įtraukimo į JTO veiklą svarstant kovos su nusikalstamumu klausimus.

Į savo dienotvarkę kongresas įtraukė šias temas: 1) nusikaltimų formų pakeitimas nacionaliniu ir tarptautiniu mastu – kalbama apie priemones, galinčias užkirsti kelią daug pavojingiems nusikaltimams atsirasti. Pavyzdžiui, organizuotas nusikalstamumas, narkotinių medžiagų gamyba ir platinimas ir kt.; 2) baudžiamųjų įstatymų vaidmuo vykdant teisingumą kovojant su nusikalstamumu – kongreso dalyviai atkreipė dėmesį į tai, kad baudžiamasis teisingumas yra pasiekęs kritinį tašką, ir pabrėžė, kad būtina skubiai keisti baudžiamuosius įstatymus ir teismų praktiką; 3) policijos ir kitų teisėtvarkos organų vaidmens pakeitimas ir jo įgyvendinimas – kalbama apie policijos kadrų parinkimą,

jų profesionalumą, taip pat greitą pareigūnų persiorientavimą keičiantis nusikalstamumo formoms. Be to, užsiminta ir apie teisėtvarkos pareigūnų glaudų bendradarbiavimą su visuomene. Taip pat nemažai dėmesio buvo skiriama tarptautiniam policijos bendradarbiavimui plėtoti; 4) elgesio su įkalintais ir laisvėje esančiais teisės pažeidėjais, laikantis JTO Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių – daug dėmesio skiriama humaniškam baudžiamajam teisingumui ir pataisos sistemoms. Diskutuota diskriminacijos ir bausmių sušvelninimo klausimais, taip pat apie laisvės atėmimo bausmių pakeitimą alternatyviomis bausmėmis.

Kongreso dalyviai pabrėžė, kad pataisos sistemos galutiniai tikslai yra šie:

– resocializuoti teisės pažeidėją;
– apsaugoti visuomenę;
– mažinti nusikalstamumą.

Buvo svarstomas deklaracijos projektas „Dėl asmenų apsaugos nuo kankinimo, žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ir baudimo“. Jis buvo patvirtintas ir perduotas toliau svarstyti Generalinei Asamblėjai. (Стручков, 1977, p. 37-40)

Šeštasis JTO kongresas vyko 1980 m. Karakase. Jo metu buvo priimta rezoliucija dėl naujų minimalių standartų nepilnamečiams sukūrimo. Taip pat buvo rekomenduojama dėl kelio užkirtimo nusikalstamumui ir kovos su juo komisijai parengti standartines minimalias taisykles dėl nepilnamečių atidavimo teisingumui, kurios galėtų būti modelis valstybėms narėms. Be to, kongresas nusprendė, kad Generalinis sekretorius Septintajam JTO kongresui turi pristatyti pranešimą apie naujų Taisyklių dėl kelio užkirtimo nusikalstamumui ir elgesio su teisės pažeidėjais rezultatus.

Septintasis kongresas vyko 1985 m. Milane. Kongrese pranešimą skaitė JTO Generalinis Sekretorius. Pranešimas vadinosi „Jaunimas, nusikalstamumas ir teisingumas“. Taip pat kongresui buvo pateiktas JTO Standartinių minimalių nepilnamečių justicijos įgyvendinimo taisyklių projektas. Dokumente buvo paminėta, kad valstybė narė turi siekti didinti ir gerinti nepilnamečio ir jo šeimos gerbūvį. Taip pat turi stengtis sukurti palankias gyvenimo sąlygas visuomenėje, nes nepilnametis yra apsisprendimų kryžkelėje, todėl gali nueiti neteisingu keliu. Kalbant apie nepilnamečių įkalinimą, buvo pasakyta, kad „nepilnamečio įkalinimas kiekvienoje penitencinėje įstaigoje turi būti kraštutinė priemonė taikant minimalią bausmės trukmę“. Įkalintam nepilname-

čiui turi būti paskirta globa ir užtikrintas saugumo jausmas. Be to, nusikaltusiajam suteikiama galimybė mokytis (bendrasis lavinimas ir profesinis mokymas). Penitencinėje įstaigoje jie laikomi atskirai nuo suaugusiųjų.

Kongresas priėmė JTO Standartines minimalias nepilnamečių justicijos įgyvendinimo taisykles (Pekino taisykles). Jos 1985 m. lapkričio 29 d. buvo patvirtintos Generalinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 40/33. Dokumentas gavo Pekino taisyklių pavadinimą todėl, kad jo projekto parengimas vyko ir buvo užbaigtas Tarpregioniniame pasitarime, skirtame pasirengti Septintajam kongresui 1984 m. gegužės 14–18 d. Pekine.

Kongrese taip pat buvo priimtos Tipinė sutartis dėl įkalintųjų užsieniečių perdavimo ir Rekomendacijos dėl elgesio su įkalintaisiais užsieniečiais. Atitinkamoje Septintojo kongreso rezoliucijoje dėl „Tipinės sutarties dėl kalinamųjų užsieniečių perdavimo“ priėmimo ir „Rekomendacijų dėl elgesio su įkalintaisiais užsieniečiais“ patvirtinimo atkreipiamas dėmesys į sunkumus, su kuriais susiduria užsienyje kalinami asmenys dėl kalbos, kultūros, papročių ir religijų skirtumų. Šiems sunkumams įveikti ir skirtos šios rekomendacijos.

Šiame kongrese buvo keliami dar ir tokie klausimai:

– Teisėtvarkos pareigūnų elgesio kodekso projekto svarstymas;

– dėl nuteistųjų užsieniečių perdavimo ir elgesio su jais;

– dėl alternatyvų laisvės atėmimui.

Galimi du nuteistųjų perdavimo variantai: dvišalis susitarimas ir regioninis bendradarbiavimas.

Aštuntajame kongrese dėl nusikalstamumo prevencijos ir elgesio su teisės pažeidėjais Havanoje (1990 m.) buvo priimtos Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės), skirtos nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos visuomenėje tarptautiniams standartams nustatyti. Gairės buvo patvirtintos 1990 m. gruodžio 14 d. Generalinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 45/112.

Kongresas patvirtino dokumentą, pavadintą JTO Nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklėmis (Havanos taisyklės). JTO Generalinė Asamblėja savo 1990 m. gruodžio 10 d. rezoliucija Nr. 45/115 šias taisykles patvirtino.

Kongrese taip pat buvo priimti Pagrindiniai elgesio su nuteistaisiais principai ir JTO standartinės minimalios su laisvės atėmimu nesusijusių priemonių taisyklės (vadinamosios Tokijo taisyklės). Principai ir

taisyklės buvo patvirtinti 1990m. gruodžio 14 d. Generalinės Asamblėjos rezoliucijomis Nr. 45/111 ir Nr. 45/110.

Kituose dviejuose kongresuose, galima sakyti, penitencinės veiklos sritis nebuvo paliesta. Devintajame kongrese (1995 m.) Kaire ir dešimtajame (2000 m.) Vienoje buvo aptariami tarptautinio bendradarbiavimo nusikalstamumo prevencijos ir baudžiamojo teisingumo, transnacionalinio ekonominio ir organizuoto nusikalstamumo, nusikaltimų aukų ir liudytojų teisinės padėties klausimai.

Taigi trumpai apžvelgus JTO kongresų penkiasdešimties metų darbą, galima daryti išvadą, jog vadovaujant Jungtinių Tautų Organizacijai, sukurta tarptautinių elgesio su nuteistais teisės pažeidėjais standartų sistema, kuria gali naudotis visos valstybės, pertvarkančios savo nacionalines penitencines sistemas ir tobulinančios su tuo susijusius nacionalinius teisės aktus.

28.3.

Tarptautinių elgesio su nuteistaisiais aktų klasifikacija ir sistema

Tarptautinių elgesio su nuteistaisiais standartų analizei ir klausimų, susijusių su jų įgyvendinimu nacionaliniuose įstatymuose, tyrimui tam tikru mastu gali padėti jų klasifikacija ir nagrinėjimas kaip darnios sistemos. Standartų klasifikacija yra būtina, norint teisingai susivokti JTO ir ET dokumentuose ir kituose tarptautiniuose susitarimuose bei nustatyti jų vaidmenį ir reikšmę, kurią vieni ar kiti standartai turi nacionalinių įstatymų ir bausmės vykdymo praktikos tobulinimui. Tarptautinių standartų, kaip tam tikros sistemos, išdėstymas suteikia galimybę nuosekliau ir tikslingiau išnagrinėti visus tos sistemos elementus ir tiksliau orientuotis gana sudėtingoje ir nevienalytėje nagrinėjamų tarptautinių aktų ir jų nustatytų standartų hierarchijoje.

Visus tarptautinius elgesio su nuteistaisiais standartus, atsižvelgiant į klasifikavimo pagrindus, galima suskirstyti į kelias grupes.

Priklausomai nuo **juridinio privalomumo** dokumento, kuriame yra nuteistiems asmenims taikomas standartas, jie skirstomi į juridiškai valstybėms narėms privalomus ir į rekomendacinio pobūdžio standartus.

Privalomąją reikšmę valstybėms turintys standartai įtvirtinti 1948 m. Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, 1950 m. ET Žmogaus teisių ir

pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, taip pat 1966 m. JTO Pilietinių ir politinių teisių pakte. Nagrinėjami dokumentai yra LR Seimo ratifikuoti, tad turi Lietuvos Respublikos teritorijoje privalomąjį teisinį statusą.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalyje nustatyta: „Tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis“. Tai reiškia, kad Lietuvos sudarytos tarptautinės sutartys, kurias ji pasirašė ir kurios Seimo buvo ratifikuotos, tampa sudedamąja Lietuvos teisės dalimi ir turi būti taikomos kaip ir kiti Lietuvos įstatymai. Jų nuostatos teisės šaltinių lygmeniu atitinka įstatymų lygmenį, kadangi 1999 m. birželio 22 d. Lietuvos Respublikos sutarčių įstatymo Nr. VIII–1248 (Žin., 1999, Nr. 60–1948) 8 straipsnio 1 dalis nustato, kad „Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis ratifikuoja Lietuvos Respublikos Seimas įstatymu“, o pagal šio įstatymo 11 straipsnio 2 dalį, „Jei įsigaliojusi ratifikuota Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nustato kitokias normas negu Lietuvos Respublikos įstatymai, kiti teisės aktai, galiojantys šios sutarties sudarymo metu arba įsigalioję po šios sutarties įsigaliojimo, taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties nuostatos“. Tarptautinių sutarčių nuostatos įpareigoja jas pasirašiusią ir ratifikavusią valstybę derinti su šiomis sutartimis nacionalinius bausmių vykdymo įstatymus, juos atitinkamai pataisant ar papildant. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 4 straipsnis nustato: „Jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nustato kitokias taisykles negu šiame Kodekse išdėstytosios, taikomos tarptautinės sutarties taisyklės“.

Kita, minėtu pagrindu išskirtina standartų grupė veikia tarptautinėje geografijoje išimtiniu rekomendaciniu pobūdžiu. **Rekomendacinio pobūdžio** standartai pateikia elgesio, veiklos ir kitokius pagrįstus pasiūlymus, kuriais rekomenduojama pasinaudoti (pvz., Europos kalinimo įstaigų taisyklės). Būtina pažymėti neabejotinai naudingą, nesumenkinantį aktų reikšmės rekomendacinių normų pobūdį, leidžiantį, vykdant penitencinę reformą bei atsižvelgiant į valstybės ekonominę būklę, politinę kryptį ir kultūrinę tradiciją, pasirinkti prioritetines kryptis. Ši klasifikacija reikšminga tuo, kad nusako skirtingų normų, principų, bendrų nuostatų, konkrečių standartų įgyvendinimo būdus.

Pagal specializaciją standartai išskirti į bendruosius ir specialiuo-

sius. Bendrojo pobūdžio standartai nėra specialiai skirti elgesiui su nuteistaisiais reglamentuoti. Tai grupė standartų, kurią sudaro atskiri kitų sričių standartai, susiję ir galintys turėti įtakos nustatomiems srities standartams (pvz., Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija). Specializuotų standartų grupės tikslas – nustatyti elgesio su nuteistais asmenimis standartus. Standartų klasifikavimo pagal specializaciją praktinė reikšmė ta, kad nustatant elgesį su nuteistaisiais asmenimis būtina vadovautis ne tik specialiais tarptautiniais standartais nusikalstamumo prevencijos ir elgesio su teisės pažeidėjais srityje, bet ir kitomis tarptautinėmis sutartimis žmogaus teisių apsaugos srityje.

Nagrinėjamųjų standartų grupę galima taip pat klasifikuoti, atsižvelgiant į teritorinio **veikimo apimtį**, į dvi grupes: universalūs (pasauliniai) ir regioniniai elgesio su nuteistaisiais standartai.

Universalūs standartai – tai JTO, o regioniniai – ET arba kitų tarptautinių regioninių organizacijų sukurti ir priimti standartai. Pavyzdžiui, JTO Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės yra pasaulinio masto universalus dokumentas, o visos Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos ir rezoliucijos dėl elgesio su nuteistaisiais skirtos Europos regionui.

Kita tarptautinių elgesio su nuteistaisiais standartų klasifikacija gali būti sudaryta, atsižvelgiant į **teisės subjektus** (dalyvius), kuriems skirti standartai. Pirmajai grupei galima priskirti standartus, kurie nustato nuteistųjų asmenų bei jų atskirų kategorijų teisinę padėtį ir elgesio su jais normas ir rekomendacijas (pvz., lygtinai nuteistų asmenų, recidyvistų, moterų, nepilnamečių,). Kitai grupei galima priskirti standartus, skirtus profesinėms pataisos institucijų grupėms (gydytojams, socialiniams darbuotojams, kitiems pareigūnams). Šios grupės standartus galima aptikti, pavyzdžiui, Europos kalinimo įstaigų taisyklėse arba Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. R(97)12 „Dėl personalo, susijusio su sankcijų ir priemonių vykdymu“.

Tarptautinių elgesio su nuteistaisiais aktų sistema – tai tarptautinių aktų, skirtų nusikalstamumo kontrolei, sistemos dalis, kuri nustato elgesio šioje srityje standartus.

Remiantis atlikta klasifikacija, galiojančių tarptautinių elgesio su nuteistaisiais aktų sistemai galima priskirti šiuos Jungtinių Tautų Organizacijos priimtus universalius (privalomus ir rekomendacinio pobūdžio) tarptautinius aktus:

I. Bendrojo pobūdžio aktai:

1) Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948 m.);

2) Vaiko teisių deklaracija (1959 m.);

3) Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo (1965 m.);

4) Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas (1966 m.);

5) Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966 m.);

6) Protiškai atsilikusių asmenų teisių deklaracija (1971 m.);

7) Invalidų teisių deklaracija (1975 m.);

8) Religija ar įsitikinimais pagrįsto visų formų nepakantumo ir diskriminacijos panaikinimo deklaracija (1981 m.).

II. Specializuoti aktai:

1) Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės (1955 m.);

2) Deklaracija dėl visų asmenų apsaugos nuo kankinimų ir kitokių žiaurių, nežmoniškų ar žeminančių orumą elgesio ar baudimo rūšių (1975 m.);

3) Teisėtvarkos apsaugos pareigūnų elgesio kodeksas (1979 m.)

4) Medicininės etikos, skirtos medicinos darbuotojams, ypač gydytojams, principai, apsaugantys įkalintuosius arba sulaikytus asmenis nuo kankinimų ir kitų žiaurių, nežmoniškų arba žeminančių orumą elgesio ar baudimo rūšių (1982 m.);

5) Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą (1984 m.);

6) Priemonės, užtikrinančios nuteistų mirties bausme asmenų teisių apsaugą (1984 m.);

7) Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės) (1985 m.);

8) Principų, kuriais siekiama apsaugoti nesvarbu kokia forma suimtus ar kalinamus asmenis, sąvadas(1988m);

9) Jungtinių Tautų elgesio su kaliniais – užsieniečiais rekomendacijos (1985 m.);

10) Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės (Havanos taisyklės) (1990 m.);

11) Jungtinių Tautų standartinės minimalios taisyklės dėl priemonių, nesusijusių su laisvės atėmimu (Tokijo taisyklės) (1990 m.);

12) Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės) (1990 m.);

13) Jungtinių Tautų pagrindiniai elgesio su nuteistaisiais principai (1990 m.).

Kadangi Lietuvos Respublika yra Europos Tarybos narė, svarbią reikšmę įgauna laipsniškas europinių kriminalinių bausmių vykdymo organizavimo ir teisinio reguliavimo standartų įgyvendinimas. Dokumentai, kurie nustato europinius elgesio su kaliniais standartus, yra šie:

1) Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950 m.);

2) Europos konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą (1987 m.);

3) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rezoliucija (62)2 dėl kalinių rinkiminių, civilinių ir socialinių teisių – Rekomendacija 195;

4) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rezoliucija (73)17 dėl trumpam terminui nuteistų suaugusių nusikaltėlių;

5) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rezoliucija (75)25 dėl darbo kalėjimuose;

6) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rezoliucija (76)2 dėl elgesio su ilgam terminui nuteistais kaliniais;

7) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rezoliucija (78)62 dėl nepilnamečių nusikalstamumo ir socialinių permainų;

8) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(82)16 valstybėms narėms dėl kalinių atostogų;

9) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (82)17 valstybėms narėms dėl kalinimo ir elgesio su pavojingais kaliniais;

10) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (84)12 valstybėms narėms dėl kalinamų užsieniečių;

11) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(87)3 valstybėms narėms dėl Europos kalinimo įstaigų taisyklių;

12) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(87)20 valstybėms narėms dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą;

13) Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacija 1080 (1988) dėl bendros Europos sveikatos politikos užkertant kelią AIDS plitimui kalėjimuose;

14) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(89)12 valstybėms narėms dėl mokslo kalėjimuose;

15) Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacija 1116 (1989) dėl AIDS ir žmogaus teisių;

16) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(92)16 valstybėms narėms dėl Europos bendruomenės sankcijų ir priemonių taisyklių;

17) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(93)6 valstybėms narėms dėl įkalinimo ir kriminologinių aspektų, susijusių su užkrečiamųjų ligų, įskaitant AIDS, ir kitomis sveikatos problemomis, kontrolės kalėjimuose;

18) Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacija 1257 (1995) dėl įkalinimo sąlygų Europos Tarybos valstybėse narėse;

19) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(97)12 valstybėms narėms dėl personalo, susijusio su sankcijų ir priemonių vykdymu;

20) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(98)7 valstybėms narėms dėl etinių ir organizacinių sveikatos apsaugos aspektų kalėjimuose;

21) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(99)22 valstybėms narėms dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos padidėjimo;

22) Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos Rekomendacija 1469 (2000) dėl motinų ir kūdikių kalėjime.

28.4.

Pagrindinis tarptautinių elgesio su nuteistaisiais, kuriems taikytos priemonės, nesusijusios su laisvės atėmimu, standartų turinys

Susirūpinusi dėl nuolat didėjančio kalinių skaičiaus ir laisvės atėmimo vietų perpildymo, taip pat atsižvelgdama į efektyvios nusikalstamumo prevencijos tikslus, tarptautinė bendrija (ypač paskutiniame XX a. dešimtmetyje) ėmėsi priemonių mažinti laisvės atėmimo bausmės taikymo mastą bei skatinti laisvės atėmimui alternatyvių priemonių (taip pat ir probacijos) taikymą. Klausimai, susiję su alternatyvomis laisvės atėmimo bausmei, aktyviai buvo svarstomi 1985 m. Šeštajame Jungtinių Tautų kongrese dėl nusikalstamumo prevencijos ir elgesio su teisės pažeidėjais, kurio metu buvo priimta Aštuntoji rezoliucija dėl alterna-

tyvų laisvės atėmimo bausmei, taip pat Septintajame Jungtinių Tautų kongrese dėl nusikalstamumo prevencijos ir elgesio su teisės pažeidėjais, kurio metu buvo priimta Šešioliktoji rezoliucija dėl kalinių skaičiaus mažinimo, alternatyvų laisvės atėmimo bausmei ir teisės pažeidėjų socialinės integracijos.

Svarbiausias šiuos klausimus reglamentuojantis universalaus pobūdžio tarptautinis dokumentas – 1990 m. vykusio Aštuntojo Jungtinių Tautų kongreso dėl nusikalstamumo prevencijos ir elgesio su teisės pažeidėjais rekomendacijos pagrindu priimta Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 45/110, kuria patvirtintos Jungtinių Tautų standartinės minimalios su laisvės atėmimu nesusijusių priemonių taisyklės (vadinamosios Tokijo taisyklės).

Valstybėms – JTO narėms, įgyvendinančioms tarptautinių aktų elgesio su nuteistaisiais, kuriems taikytos priemonės, nesusijusios su laisvės atėmimu, standartus, taisyklėse rekomenduojama vadovautis šiais principais:

1) užtikrinti aktyvų visuomenės dalyvavimą visose nagrinėjamų priemonių taikymo stadijose;

2) nustatyti tinkamą santykį tarp nusikaltėlių ir jų aukų teisių, visuomenės saugumo interesų ir nusikaltimų užkardymo;

3) tarptautinius standartus panaudoti atsižvelgiant į šalies nacionalinius ypatumus ir baudžiamosios justicijos tikslus;

4) turėti išplėstą alternatyvių laisvės atėmimui priemonių sąrašą, kad būtų galima lanksčiai reaguoti į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį ir sunkumo laipsnį, šią veiklą padariusiojo asmenybę ir visuomenės interesus;

5) mažiausiai kištis į alternatyvių laisvės atėmimui priemonių taikymo procesą.

JTO Tipinės minimalios priemonių, nesusijusių su laisvės atėmimu, taisyklės rekomenduoja šias alternatyvias laisvės atėmimui priemones:

1) žodines sankcijas: perspėjimą, įspėjimą;

2) sąlyginį atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės;

3) civilinių teisių apribojimą;

4) ekonomines sankcijas ir pinigines bausmes (baudas);

5) turto konfiskavimą arba teisės į nuosavybę atėmimą;

6) turto nukentėjusiajam grąžinimą arba kompensavimą;

7) lygtinį nuteisimą arba bausmės vykdymo atidėjimą;

8) lygtinį paleidimą iš laisvės atėmimo vietų skiriant teismo kontrolę;

9) viešuosius darbus;

10) pasiuntimą į pataisos įstaigą, kurioje bausmė atliekama tiktai dieną;

11) namų areštą;

12) bet kokią kitą, nesusijusią su laisvės atėmimu, priemonę;

13) anksčiau išvardytų priemonių derinį.

Kad nereikėtų realios laisvės atėmimo bausmės ir padėti nuteistiesiems priėmus nuosprendį kuo greičiau grįžti į normalų gyvenimą visuomenėje, jiems gali būti taikomos šios priemonės:

1) neskyrimas realios laisvės atėmimo bausmės, bet siuntimas į pataisos įstaigą, kurios paskirtis nėra įkalinimas;

2) neskyrimas realios laisvės atėmimo bausmės dėl to, kad teisiamasis dirba arba mokosi;

3) atleidimas nuo realios laisvės atėmimo bausmės dėl pasižadėjimo;

4) laisvės atėmimo bausmės laiko sumažinimas;

5) malonės suteikimas.

Jeigu kompetentinga institucija nuteistajam taiko priemonę, nesusijusią su laisvės atėmimu, tai jos vykdymo sąlygos turi būti praktiškos, tikslios, pagal galimybes neskaitlingos ir mažinančios galimybę nuteistajam tęsti nusikalstamą veiką.

Tam tikri reikalavimai taikomi ir elgesio su nuteistaisiais režimui (bausmės ar priemonės vykdymo sąlygoms). Vykdant priemones, nesusijusias su laisvės atėmimu, gali būti taikomi įvairūs metodai ir formos: individualus darbas, grupinė terapija, programos pagal gyvenamąją vietą, specialus elgesys su skirtingų kategorijų nuteistaisiais. Elgesio su nuteistaisiais, kuriems taikomos alternatyvios laisvės atėmimui priemonės, metodų ir formų parinkimas priklauso nuo šių asmenų biografijos, asmenybės, polinkių, protinio išsivystymo, vertybių sistemos, aplinkybių, lėmusių nusikalstamos veikos padarymą. Taikant atitinkamas priemones ir formas gali būti įtraukta visuomenė.

Nuteistajam pažeidus sąlygas, kuriomis taikoma alternatyvi laisvės atėmimui priemonė, ji gali būti pakeista kita arba panaikinta. Toks sprendimas gali būti priimtas tik nuodugniai ištyrus pažeidimo aplinkybes ir kitus su juo susijusius faktus. Pirmiau reikia pamėginti pakeisti

su laisvės atėmimu nesusijusios taikomos priemonės turinį arba pereiti prie kitos su laisvės atėmimu nesusijusios priemonės. Tik išnaudojus šias galimybes galima pereiti prie laisvės atėmimo.

Tokijo taisyklės rekomenduoja skatinti visuomenės dalyvavimą taikant laisvės atėmimui alternatyvias priemones ir vertinant šį dalyvavimą kaip socialinių ryšių stiprinimą tarp nuteistojo, jo šeimos ir visuomenės. Būtina reguliariai organizuoti konferencijas, seminarus ir kitas masines priemones, kurios padėtų visuomenei suvokti jos dalyvavimo, taikant alternatyvias laisvės atėmimui priemones, būtinumą. Tam būtina panaudoti visuomenės informavimo priemones. Įgyvendinant minėtas priemones gali dalyvauti savanoriai, bet būtina atsižvelgti į jų polinkius ir interesus bei juos tinkamai parengti šiam darbui. Savanoriai gali teikti nuteistiesiems ir jų šeimos nariams reikiamą pagalbą.

Pagrindinis aptariamos srities regioninio pobūdžio tarptautinis dokumentas – Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R(92)16, kuria patvirtintos Europos taisyklės dėl visuomeninio pobūdžio sankcijų ir priemonių (toliau – Europos taisyklės). Šių taisyklių tikslai iš esmės atkartoja Tokijo taisyklėse nurodytus tikslus, tačiau jose pabrėžiama ne vien formali taisyklių paskirtis (tikslai), bet ir pagrindiniai jų turinio principai:

1) įtvirtinti daugelį standartų, kurie leistų įstatymų leidėjams bei atsakingoms institucijoms teisingai ir efektyviai taikyti visuomeninio pobūdžio sankcijas ir priemones (taikant šias priemones turi būti siekiama palaikyti būtiną ir pageidautiną pusiausvyrą tarp būtinumo apsaugoti visuomenę (tiek teisinės tvarkos laikymosi, tiek ir teisės normų, užtikrinančių aukų patirtos žalos atlyginimą, taikymo požiūriu), ir esminių su socialine adaptacija susijusių teisės pažeidėjo poreikių pripažinimo);

2) pateikti Valstybėms narėms bazinius kriterijus, kurie užtikrintų, kad visuomeninio pobūdžio sankcijų ir priemonių sukūrimas ir naudojimas galėtų būti derinamas su garantijomis, nukreiptomis prieš pavojų, kad gali būti pažeistos pagrindinės teisės pažeidėjų žmogaus teisės, patenkančios į tokių sankcijų ir priemonių sritį. Būtina užtikrinti, kad šių sankcijų bei priemonių taikymas neskatintų piktnaudžiavimo, kuris, pavyzdžiui, galėtų kilti dėl jų panaudojimo tam tikrų socialinių grupių nenaudai. Turi būti visapusiškai apsvarstyta tokių sankcijų ir priemonių socialinė nauda ir žala, taip pat potencialus jų keliamas ar dėl jų galintis kilti pavojus. Vien tikslo rasti pakaitalą laisvės atėmimui siekimas nepateisina naudojimosi

bet kokia sankcija ar priemone ar įgyvendinimo būdu;

3) siekiant užtikrinti, kad visuomeninio pobūdžio sankcijų bei priemonių įgyvendinimas derėtų su visomis nustatytomis sąlygomis ir įpareigojimais ir taip suteikti pasitikėjimą nustatytomis sąlygomis bei įpareigojimais, pasiūlyti aiškias elgesio taisykles už įgyvendinimą atsakingam personalui, taip pat visiems į šią veiklą įsitraukusiems bendruomenės nariams. Tačiau tai nereiškia, kad įgyvendinimas turi būti suvokiamas kaip nelankstus ar formalus. Būtina atsižvelgti į teisės pažeidimą ir reakciją į jį, taip pat teisės pažeidėjo asmenybę ir sugebėjimus.

Kitas svarbus regioninio pobūdžio tarptautinis dokumentas – Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R(99)22 „Dėl kalėjimų perpildymo bei kalėjimų populiacijos mažinimo“. Šioje rekomendacijoje pabrėžiamas būtinumas spręsti su kalėjimų perpildymu susijusias problemas, pateikiamas pavyzdinis laisvės atėmimui alternatyvių priemonių sąrašas, formuluojami kai kurie pavyzdiniai įpareigojimai kriminalinės justicijos sistemoje dirbantiems pareigūnams. Rekomendacijoje nurodoma, kad nubaudimo pagrindai turi būti nustatomi *inter alia* atsižvelgiant į poreikį sumažinti laisvės atėmimo naudojimą, išplėsti visuomeninio pobūdžio sankcijų ir priemonių naudojimą bei naudoti nukreipimo priemones, tokias kaip mediacija ar kompensavimas aukai.

28.5.

Pagrindinis tarptautinių elgesio su nuteistaisiais laisvės atėmimu standartų turinys

Didžioji elgesio su nuteistaisiais laisvės atėmimu tarptautinių standartų dalis sutelkta JTO priimtose Tipinėse minimaliose elgesio su kaliniais taisyklėse (1955 m.). Pateiksime pagrindines šio tarptautinio akto nuostatas.

Pagrindines nagrinėjamų tarptautinių standartų nuostatas galima suskirstyti į šias penkias grupes:

1) nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimo pagal grupes ir rūšis organizavimas;

2) laisvės atėmimo bausmės atlikimo mikrosocialinių sąlygų sudarymas;

3) bausmės atlikimo režimo laisvės atėmimo vietose organizavimas;

4) asmenų, nuteistų laisvės atėmimu, darbo ir profesinio mokymo organizavimas;

5) auklėjamojo poveikio nuteistiesiems organizavimas;

6) privalomas elgesys su kaliniais (dar nenuteisti laisvės atėmimu suimtieji laikomi atskirai nuo nuteistųjų laisvės atėmimu ir pan.).

Nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimas pagal grupes ir rūšis – tai šių asmenų suskirstymas atsižvelgiant į jų lytį, amžių ir kitus požymius norint organizuoti diferencijuotą bausmės vykdymą.

Klasifikacijos tikslas – sudaryti sąlygas laisvės atėmimo bausmės tikslams pasiekti.

Nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimo pagal grupes paskirtis – suskirstyti nuteistuosius į kategorijas, į kurias atsižvelgiant būtų galima nustatyti laisvės atėmimo vietų sistemos struktūrą. Ši nuteistųjų klasifikacija įtvirtinama baudžiamajame įstatyme.

Nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimas pagal rūšis papildo šių asmenų klasifikavimą pagal grupes. Ji atliekama nuteistųjų laisvės atėmimu bausmės atlikimo metu ir siejama su jų elgesiu bei kitomis aplinkybėmis. Ši antroji klasifikacija yra pažangaus laisvės atėmimo bausmės vykdymo pagrindas ir įtvirtinama penitencinėje teisėje.

Pagrindinių tarptautinių standartų – rekomendacijų, organizuojant anksčiau aprašytas klasifikacijas, esmė yra ta, kad:

1) kaip klasifikavimo kriterijus siūloma imti lytį (vyrus ir moteris būtina laikyti atskirai), amžių (nepilnamečiai laikomi atskirai nuo suaugusiųjų), teistumas (recidyvistai laikomi atskirai nuo nuteistųjų laisvės atėmimu pirmą kartą), privalomą elgesį su kaliniais (dar nenuteisti laisvės atėmimu asmenys laikomi atskirai nuo nuteistų šia bausme asmenų ir t. t.);

2) klasifikavimo sistema turi būti pakankamai lanksti, kad būtų galima kiekvieną klasifikuotą nuteistųjų grupę siųsti į tinkamą darbui su ja atskirą penitencinę įstaigą arba šios įstaigos izoliuotą skyrių;

3) klasifikavimu siekiama atskirti nuteistuosius nuo tų nuteistųjų, kurie dėl savo nusikalstamos praeities ir neigiamų charakterio savybių gali daryti neigiamą įtaką kitiems nuteistiesiems, taip pat norint suskirstyti nuteistuosius į kategorijas, kurios palengvintų jų integravimą į visuomenę;

4) kiekvienoje penitencinėje įstaigoje būtina turėti sistemą lengvatų ir ieškoti įvairių elgesio su įvairiomis nuteistųjų kategorijomis metodų, kad būtų galima skatinti juos gerai elgtis, ugdyti jų atsakomybės jausmą, suinteresuoti pasitaisyti ir bendradarbiauti su administracija.

Laisvės atėmimo bausmės atlikimo mikrosocialinių sąlygų organizavimo tarptautinių elgesio su nuteistaisiais laisvės atėmimu standartų grupė nustato reikalavimus organizuojant:

1) nuteistųjų aprūpinimą gyvenamosiomis patalpomis;

2) nuteistųjų asmens higieną;

3) aprūpinimą apranga ir patalyne;

4) maitinimą;

5) mankštinimąsi ir sportą;

6) sveikatos priežiūrą.

Nuteistųjų aprūpinimo gyvenamosiomis patalpomis tarptautiniai standartai numato:

1) jeigu yra sąlygos, kiekvieną nuteistąjį, norint užtikrinti jo saugumą, nakčiai apgyvendinti kameroje vienutėje arba atskirame kambaryje;

2) jeigu tokių sąlygų nėra, tai prieš apgyvendinant nuteistąjį bendroje kameroje ar kambaryje, būtina nuodugniai atrinkti nuteistuosius, kad jie galėtų kartu gyventi, taip pat užtikrinti jų nuolatinę priežiūrą nakties metu;

3) patalpų, kuriose gyvena ir dirba nuteistieji, langai turi būti sukonstruoti taip, kad patektų oro ir būtų galima skaityti ir dirbti prie natūralios dienos šviesos arba dirbtinio apšvietimo nepažeidžiant akių;

4) būtina užtikrinti sanitarijos sąlygas, kad tualetu nuteistieji galėtų pasinaudoti švarioje aplinkoje;

5) pirčių ir dušų skaičius turi būti pakankamas, kad kiekvienas nuteistasis jais galėtų naudotis, kiek to reikalauja (atsižvelgiant į geografinę vietovę ir metų laiką) bendroji higiena;

6) visos patalpos, kuriomis naudojasi nuteistieji, turi būti švarios.

Nuteistųjų laisvės atėmimu asmens higienai taikomi šie tarptautiniai standartai:

1) iš nuteistųjų būtina reikalauti, kad jie visuomet būtų švarūs, sudarant jiems sąlygas nuolat naudotis vandeniu ir tualetiniais reikmenimis;

2) kad nuteistųjų išvaizda būtų tvarkinga, jiems turi būti sudarytos

sąlygos prižiūrėti savo šukuoseną ir barzdą, leisti vyrams reguliariai naudotis kirpėjo paslaugomis.

Nuteistųjų aprūpinimo apranga ir patalyne tarptautiniai standartai yra šie:

1) jeigu nuteistieji neturi teisės turėti savų civilių drabužių, jiems turi būti išduodama apranga, atitinkanti metų laiką; ji neturi jų žeminti ar žeisti;

2) apranga turi būti švari ir tinkama dėvėti, pagal higienos reikalavimus reguliariai skalbiama;

3) jeigu nuteistiesiems leidžiama dėvėti nuosavus civilių drabužius, jie turi būti švarūs ir tinkami dėvėti;

4) kiekvienam nuteistajam turi būti suteikta individuali miegamoji vieta (lova) ir patalynė; ji turi būti reguliariai keičiama ir tinkama naudoti.

Nuteistųjų maitinimo tarptautiniai standartai numato:

1) kad maistą nuteistieji turi gauti pagal fiziologines mitybos normas ir įprastiniu laiku;

2) maistas turi būti reikiamos kokybės, gerai paruoštas ir tinkamai patiektas;

3) kiekvienam nuteistajam turi būti prieinamas geriamasis vanduo.

Tarptautiniai standartai, taikomi nuteistųjų mankštinimuisi ir sportui, yra šie:

1) nuteistieji, kurie neužimti darbu gryname ore, turi teisę kiekvieną dieną, jeigu leidžia oro sąlygos, mankštintis penitencinės įstaigos kieme;

2) nuteistiesiems, kurių fizinė būklė yra gera, turi būti leista mankštintis gryname ore ir organizuoti sportinius žaidimus. Tam turi būti įrengtos sporto aikštelės, nupirkti sportiniai įrenginiai ir reikiamas sportinis inventorius.

Nuteistųjų sveikatos priežiūros tarptautiniai standartai numato:

1) kiekviena penitencinė įstaiga turi turėti ne mažiau kaip po vieną medicinos specialistą, turintį psichiatrijos žinių;

2) nuteistųjų sveikatos priežiūra turi atitikti visuomenės sveikatos priežiūros reikalavimus, įkalinimo įstaigoje turi veikti psichiatrijos tarnyba, kurioje būtų galima gydyti psichiškai nesveikus nuteistuosius;

3) sergančius nuteistuosius, kuriems reikalinga medicinos specialisto pagalba, būtina perkelti į tam skirtas specialias įstaigas arba ligonines;

4) penitencinės ligoninės turi būti aprūpintos pakankama medici-

nos įranga, priemonėmis, vaistais, jose turi dirbti kvalifikuotas medicinos personalas;

5) penitencinėse įstaigose, kuriose bausmę atlieka moterys, turi būti specialios patalpos, kuriose būtų teikiama reikiama pagalba nėščioms nuteistosioms ir gimdyvėms;

6) jeigu nuteistosioms motinoms leidžiama turėti su savimi naujagimių, tai tokiose penitencinėse įstaigose turi būti organizuoti lopšeliai, kuriuose dirbtų kvalifikuoti specialistai;

7) būtina patikrinti kiekvieno nuteistojo sveikatą, ar jis neserga fizine ar protine liga, taip pat izoliuoti nuo kitų nuteistuosius, sergančius infekcinėmis ligomis. Būtina nustatyti, ar nuteistieji neturi fizinių arba protinių sveikatos sutrikimų, kurie trukdytų jų pataisos procesui, ir ar jie gali dirbti;

8) nuteistųjų sveikatos fizine ir psichine būkle privalo rūpintis gydytojas, jis kiekvieną dieną turi priimti besiskundžiančiuosius negalavimais arba lankyti visus sergančiuosius;

9) jeigu gydytojas nustato, kad nuteistojo fizinė ar psichinė pusiausvyra yra pažeista ir to priežastis yra kalinimo sąlygos, jis apie tai turi informuoti penitencinės įstaigos vadovą;

10) gydytojas privalo tikrinti penitencinės įstaigos mikrosocialines sąlygas ir apie trūkumus informuoti įstaigos vadovą, kuris turi imtis reikiamų priemonių.

Bausmės atlikimo režimo laisvės atėmimo vietose organizavimas. Ypač svarbią reikšmę nacionalinių penitencinių sistemų tobulinimui turi tarptautiniai elgesio su nuteistaisiais laisvės atėmimu standartai, taikomi šios bausmės vykdymo (atlikimo) režimui. Šių tarptautinių standartų nuostatos yra tokios:

1) penitencinės įstaigos režimą reikia organizuoti taip, kad nebūtų nutraukti nuteistųjų pozityvūs socialiniai ryšiai. Dėl to nuteistiesiems reikia leisti reguliariai bendrauti su šeimos nariais ir teigiamos reputacijos artimaisiais;

2) nuteistiesiems leidžiama skaityti laikraščius ir žurnalus arba penitencinės sistemos leidinius, klausytis radijo, dalyvauti paskaitose arba naudotis kitais teisėtais informacijos gavimo būdais ir priemonėmis;

3) jeigu nuteistasis miršta, sunkiai suserga arba sužeidžiamas, arba perkeliamas į psichiatrinę įstaigą, būtina nedelsiant informuoti jo su-

tuoktinį arba artimiausius giminaičius, arba asmenį, kurį nurodo nuteistasis;

4) nuteistiems laisvės atėmimu užsieniečiams turi būti užtikrinta galimybė palaikyti ryšius su jų valstybių diplomatinėmis ir konsulinėmis atstovybėmis;

5) penitencinių įstaigų režimas turi būti toks, kad nuteistųjų gyvenimo (laikymo) sąlygos kuo mažiau skirtųsi nuo gyvenimo laisvėje sąlygų. Elgiantis su nuteistaisiais reikia pabrėžti ne jų atskyrimą nuo visuomenės, o tai, kad jie ir toliau lieka visuomenės nariais. Siekiant nuteistąjį grąžinti į visuomenę, kiekvienoje penitencinėje įstaigoje turi dirbti socialiniai darbuotojai. Į šį darbą įtraukiama visuomenė, palaikomi ryšiai su nuteistųjų šeimomis;

6) būtina imtis priemonių, kad nuteistieji galėtų išsaugoti kuo daugiau teisių, atitinkančių įstatymus ir nuosprendžio sąlygas, susijusių su pilietiniais ir civiliniais interesais bei socialiniu aprūpinimu ir lengvatomis.

Dalis tarptautinių standartų nuostatų yra skirta penitencinių įstaigų režimo užtikrinimo priemonėms:

1) turi būti palaikoma griežta drausmė ir vidaus tvarka, nustatant tiktai tuos apribojimus, kurie būtini nuteistųjų priežiūrai užtikrinti ir tam, kad nuteistieji laikytųsi jiems nustatytų elgesio taisyklių;

2) įstatymu arba kitu aktu būtina nustatyti elgesį, kuris vertinamas kaip drausmės pažeidimas; nuobaudų rūšis ir jų vykdymo trukmę; pareigūnus, kurie turi teisę skirti nuobaudas;

3) nuteistasis neturi būti baudžiamas jo neinformavus apie padarytą nusižengimą, kuriuo jis kaltinamas, ir nedavus galimybės nuteistajam gintis;

4) draudžiama skirti nuobaudas, susijusias su fizinėmis bausmėmis, uždaryti nubaustąjį į ankštą kamerą, naudoti žiaurias, nežmoniškas ar žeminančias žmogaus orumą priemones.

Asmenų, nuteistų laisvės atėmimu, darbo ir profesinio mokymo organizavimas. Svarbią reikšmę elgesiui su nuteistaisiais laisvės atėmimu turi tarptautiniai standartai, teikiantys rekomendacijas šių asmenų darbo ir profesinio mokymo klausimais:

1) nuteistųjų darbas neturi jiems sukelti kančių;

2) nuteistieji turi būti įtraukiami į darbą atsižvelgiant į gydytojo nustatytas jų fizines ir protines galimybes;

3) nuteistiesiems reikėtų duoti dirbti kvalifikuotą darbą, kad įgytą

kvalifikaciją galėtų pritaikyti dorai dirbdami paleisti iš penitencinės įstaigos;

4) nuteistiesiems turi būti suteikta galimybė pasirinkti darbą, jeigu tai neprieštaraus penitencinės įstaigos valdymo reikalavimams ir vidaus tvarkai;

5) kad nuteistieji priprastų prie vienodų darbo organizavimo reikalavimų, nuteistųjų darbo organizavimas ir metodai kiek galima labiau turi atitikti darbo laisvėje sąlygas;

6) nuteistųjų interesai ir profesinis parengimas neturi priklausyti nuo penitencinės įstaigos gamyboje gaunamo pelno;

7) dirbantiems nuteistiesiems turi būti taikomos tokios pat saugumo technikos ir sveikatos apsaugos taisyklės, kokios taikomos laisvėje dirbantiems asmenims;

8) nuteistųjų darbo laiką būtina suskirstyti taip, kad jie turėtų ne mažiau kaip vieną poilsio dieną per savaitę ir turėtų pakankamai laiko mokytis bei užsiimti kita pozityvia veikla, reikalinga jiems pasitaisyti;

9) už savo darbą nuteistieji turi gauti teisingą atlyginimą, kurio dalį galėtų panaudoti, pirkdami būtiniausių reikmenų, dalį išsiųsti šeimai, dalį palikti saugoti penitencinės įstaigos administracijai, kurią ji grąžintų juos paleidžiant iš penitencinės įstaigos.

Dar viena elgesio su nuteistaisiais laisvės atėmimu tarptautinių standartų grupė – **standartai, reglamentuojantys auklėjamojo poveikio nuteistiesiems organizavimą:**

1) kiekviena penitencinė įstaiga turi turėti biblioteką, kuria galėtų naudotis visų kategorijų nuteistieji;

2) penitencinėse įstaigose, kuriose yra gana daug vieno tikėjimo nuteistųjų, reikia turėti kvalifikuotą kulto tarnautoją arba leisti jam reguliariai lankytis įstaigoje ir nuteistiesiems atlikti religines apeigas bei kalbėtis su nuteistaisiais religiniais klausimais;

3) kiekvienas nuteistasis, kiek tai įmanoma, turi turėti galimybę tenkinti savo religinius poreikius;

4) kad pasiektų nuteistųjų pataisos tikslų, penitencinė įstaiga turi panaudoti visas pataisos, auklėjamosios, moralinės ir kitos pagalbos rūšis, kuriomis ji disponuoja;

5) elgesys su nuteistaisiais turi ugdyti juose savo asmenybės vertės jausmą ir asmeninės atsakomybės suvokimą;

6) atvykus nuteistajam į penitencinę įstaigą ir pažinus jo asmenybę, turi būti parengta darbo su juo programa, kurioje būtų atsižvelgta į nuteistojo individualius poreikius, sugebėjimus ir polinkius;

7) nuteistiesiems turi būti suteikta galimybė tęsti pažintinį mokymąsi, taip pat ir religijos srityje;

8) nuteistiesiems būtina suteikti galimybę turėti laisvo laiko ir užsiimti kultūrine veikla.

1987 m. vasario 12 d. ET Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R(87)3 ir aiškinamuoju memorandumu Strasbūre priimtos Europos kalinimo įstaigų taisyklės. Europos kalinimo įstaigų taisyklės yra peržiūrėtas ir papildytas JTO Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių variantas, pritaikytas Europos regionui. Tai faktiškai vienintelis pasaulyje regioninis tarptautinis dokumentas, apimantis specialius elgesio su įkalintaisiais asmenimis standartus. Kaip ir JTO Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės, Europos kalinimo įstaigų taisyklės neturi tarptautinėje teisėje privalomojo valstybėms teisinio statuso, tačiau jos tiesiogiai arba netiesiogiai skatina aukštesnius standartus ir įtvirtina minimalias humaniškas ir padorias elgesio su įkalintais asmenimis sąlygas.

Pagrindiniai Europos kalinimo įstaigų taisyklių principai skelbia, kad laisvės atėmimas turi vykti tokiomis materialinėmis ir moralinėmis sąlygomis, kurios užtikrina pagarbą žmogaus orumui (1 taisyklė). Su įkalintais asmenimis turi būti elgiamasi taip, kad būtų išsaugota jų sveikata ir savigarba, ir, kiek leidžia bausmės trukmė, ugdoma jų atsakomybė bei tie požiūriai ir įspūdžiai, kurie jiems geriausiai galėtų padėti sugrįžti į visuomenę ir, išėjus į laisvę, tapti gerbiančiais įstatymus ir užsidirbančiais pragyvenimui piliečiais (3 taisyklė). Siekiant šių tikslų, būtina imtis visų turimų pataisos, švietimo, dvasinių ir moralinių priemonių, atitinkančių individualius kalinių poreikius (66 taisyklė).

67 taisyklėje nurodyta, kad pataisos tikslų ir režimo įgyvendinimas reikalauja individualaus priėjimo bei atitinkamai lanksčios skirstymo sistemos, todėl kalinius reikėtų laikyti skirtingose įstaigose arba jų padaliniuose, kad kiekvienam būtų užtikrinta individuali elgesio ir mokymo programa. Reikia siekti, kad kaliniai būtų laikomi atviro tipo įstaigoje arba užtikrinti jiems sąlygas pakankamai dažnai turėti kontaktų su išorės pasauliu. Kaliniams užsieniečiams suteikti galimybes palaikyti ry-

šius su savo tautybės žmonėmis, esančiais laisvėje.

68 taisyklė rekomenduoja, kad priėmus kalinį ir susipažinus su kiekvieno kalinio, kuriam paskirtas atitinkamas bausmės laikas, asmenybe, turi būti kiek galima greičiau sudaryta jo laikymo atitinkamoje įstaigoje programa, paremta informacija apie individualius poreikius, sugebėjimus ir polinkius bei ryšius su giminėmis.

77 taisyklė atkreipia dėmesį į tai, kad kiekvienoje įstaigoje turi būti sukurta šiuolaikinė švietimo programa, kuri leistų visiems kaliniams įgyvendinti individualius poreikius ir siekius. Tokių programų tikslas turėtų būti sėkmingas socialinės adaptacijos perspektyvų, kalinių moralės bei pažiūrų ir jų savigarbos tobulinimas. 78 taisyklė rekomenduoja švietimą vertinti kaip režimo veiklą, turinčią tokį patį statusą bei naudojančią tuos pačius atlyginimo principus kaip darbas, jeigu jis vyktų įprastu darbo laiku ir būtų patvirtintos individualios pataisos programos dalis.

70 taisyklė pažymi, kad priėmus kalinį į kalinimo įstaigą, kiek galima greičiau reikėtų pradėti kalinių rengimą išeiti į laisvę. 87–89 taisyklėse nustatyta, kad siekiant palengvinti kalinių sugrįžimą į visuomenę, šeimą, darbą, turi būti sukurtos specialios procedūros, numatytos veiklos kryptys. Reikėtų imtis priemonių, užtikrinančių kalinių grįžimo į visuomenę laipsniškumą. Kalinimo įstaigos administracija turėtų glaudžiai bendradarbiauti su socialinėmis tarnybomis, padedančiomis paleistiems kaliniams naujai įsitvirtinti visuomenėje, ypač daug dėmesio skiriant šeimai ir darbui. Šios taisyklės pabrėžia būtinumą imtis specialių priemonių, kurios padėtų grįžtantiems į visuomenę kaliniams įsitvirtinti tarp kitų visuomenės narių, padėti sprendžiant asmenines problemas.

Nuteistųjų laisvės atėmimu darbas svarbus jų resocializacijai ir sėkmingai socialinei adaptacijai išėjus į laisvę. Siekiant šių tikslų, būtina sukurti veiksmingą teisinę ir organizacinę aprūpinimo darbu laisvės atėmimo vietose sistemą. Nustatant nuteistųjų laisvės atėmimu įtraukimo į darbą ir organizacinius pagrindus, reikia atsižvelgti į šioje srityje galiojančius tarptautinius standartus.

Europos kalinimo įstaigų taisyklėse pažymima, kad svarbu, kiek įmanoma, formuoti darbo patirtį ir kurti darbo sąlygas kiek galima panašesnes į tas, kurios egzistuoja išoriniame pasaulyje. Darbas kalinimo įstaigose turi ne tik atitikti bendruosius gamybos reikalavimus bei,

esant kontraktui, jo sąlygas, bet taip pat prisidėti tobulinant pataisą ir mokymą. 71 taisyklės 1 ir 2 punktuose rekomenduojama darbą kalinimo įstaigose vertinti kaip teigiamą ugdymo, mokymo ir įstaigos valdymo elementą, todėl kaliniai, atsižvelgiant į jų fizines ir dvasines būsenas, nustatomas gydytojo, turėtų dirbti. Kaip matome iš šios taisyklės, darbui skiriama reikšminga vieta šalia nuteistųjų pataisos, mokymo ir režimo.

71 taisyklės 3 punkte sakoma, kad kalinius reikia aprūpinti tinkamu naudingu darbu arba organizuoti jiems kitą tikslingą veiklą, siekiant, kad jie būtų užimti visą darbo dieną.

71 taisyklės 4, 5, 6 punktuose rekomenduojama siekti, kad darbas palaikytų arba plėtotų kalinio sugebėjimus užsidirbti pragyvenimui išėjus į laisvę, taip pat kaliniams, ypač jauniems, gali būti naudinga organizuoti profesinį amatų ugdymą ir, atsižvelgus į reikiamą profesinę atranką bei įstaigos administracinius ir disciplinos reikalavimus, kaliniams reikėtų suteikti galimybę pasirinkti darbo veiklą, kurioje jie norėtų dalyvauti.

Svarbią vietą Europos kalinimo įstaigų taisyklėse užima įkalintųjų materialinis buitinis aprūpinimas ir medicininis aptarnavimas. Tai sąlygos, turinčios užtikrinti normalų nuteistojo asmens gyvenimą laisvės atėmimo vietoje. 64 taisyklė teigia, kad įkalinimas jau pats savaime dėl laisvės atėmimo yra bausmė, todėl įkalinimas neturi didinti kalinių kančių, kurias jie patiria izoliuoti nuo visuomenės. Kita, 65, taisyklė byloja, jog būtina imtis visų galimų priemonių, kad įstaigos organizavimo ir valdymo būdas padėtų užtikrinti gyvenimo sąlygų atitikimą žmogiškojo orumo reikalavimus ir priimtus visuomenės gyvenimo standartus, mažintų žalingą kalinimo poveikį bei skirtumus tarp gyvenimo laisvėje ir kalinimo metu. Vadovaujantis šiomis taisyklių nuostatomis, siekiama, kiek galima, sumažinti skirtumus materialinio buitinio aprūpinimo ir medicininio aptarnavimo srityse tarp gyvenančių laisvėje ir nuteistųjų laisvės atėmimu asmenų. Minėtose taisyklėse nekalbama, kad visiškai būtų panaikinti šie skirtumai. Įkalinto asmens teisės bus apribotos, ir jam nepavyks susikurti tokių buities sąlygų, kurias jis galėtų turėti laisvėje. Gerai organizuota nuteistųjų buitis yra viena sąlygų veiksmingai taikyti pataisymo priemones nuteistiesiems. Pataisos įstaigų veiklos praktika akivaizdžiai patvirtina jos reikšmę ir būtinumą. Jeigu nuteistieji patenkinti buities sąlygomis, tai pataisos įstaigose nesunku įvesti ir palaikyti

nustatytą tvarką. Šių sąlygų ignoravimas gali sukelti įstaigose nuteistųjų nepasitenkinimą.

26 taisyklė rekomenduoja, kad medicininis aptarnavimas kalinimo įstaigose turėtų būti prieinamas ir organizuojamas pagal standartus, neskiriamus nuo taikomų visuomenėje.

Europos kalinimo įstaigų taisyklės taip pat numato reikalavimus pataisos įstaigų pareigūnams. Taisyklėse rekomenduojama:

1. Kadangi kalinimo įstaigos personalas turi didelę reikšmę tinkamam įstaigos darbo organizavimui bei organizacinių ir pataisos tikslų įgyvendinimui, kalinimo įstaigos administracija turi skirti daug dėmesio taisyklių, reguliuojančių personalo elgesį, įgyvendinimui (51 taisyklė).

2. Kalinimo įstaigos personalą reikia nuolat skatinti taikant tinkamas mokymo ir konsultavimo procedūras ir pozityvų vadovavimo stilių, siekiant humaniškų standartų, stiprinti darbo efektyvumą ir atsakomybės jausmą (52 taisyklė).

3. Priimant į darbą arba po tam tikro praktinio darbo laikotarpio, personalui būtina organizuoti mokomuosius kursus, supažindinančius su jų bendromis ir specifinėmis pareigomis. Išklausius kursą reikia išlaikyti teorinius ir praktinius testus.

Tarnybos metu visas personalas turi palaikyti bei tobulinti žinias ir profesinį meistriškumą, lankydamas specialius mokomuosius kursus, kuriuos organizuoja administracija.

Būtina imtis specialių priemonių rengiant darbuotojus, kurių profesinį meistriškumą reikėtų tobulinti.

Į viso personalo mokymo programą turėtų būti įtraukti Europos kalinimo įstaigų taisyklių ir Europos žmogaus teisių konvencijos reikalavimai bei taikymo principai (55 taisyklė).

4. Administracija turi įdiegti specialias įstaigos organizavimo ir valdymo formas, kurios palengvintų ryšius tarp įvairių tarnautojų kategorijų, siekiant užtikrinti įvairių tarnybų bendradarbiavimą kalinių pataisos ir jų resocializacijos klausimais (59 taisyklė).

5. Personalas turi būti apmokytas specialios technikos tramdyti agresyvius kalinius (63 taisyklės 2 punktas).

Elgesio su nuteistais laisvės atėmimu nepilnamečiais standartai nustatyti jau minėtose 1990 m. JTO Nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklėse (Havanos taisyklėse). Taisyklių tikslas yra nustatyti

minimalius Jungtinių Tautų Organizacijos priimtus netekusių laisvės nepilnamečių apsaugos standartus, kurie atitiktų pagrindines žmogaus teises ir laisves siekiant išvengti visų rūšių įkalinimo nepalankių padarinių ir padėti nepilnamečiams įsitraukti į visuomenės gyvenimą. Havanos taisyklės yra vienas išsamiausių dokumentų, numatančių elgesio su laisvės netekusiais nepilnamečiais pažeidėjais standartus. Jie apima nepilnamečių pataisos įstaigų valdymo aspektus ir beveik visus nepilnamečių laisvės atėmimo bausmės vykdymo ir jų globos paleidus aspektus.

Taisyklių dėl laisvės netekusių nepilnamečių apsaugos priėmimas tapo svarbiu žingsniu nustatant humaniškus tarptautinius elgesio su nepilnamečiais, iš kurių atimta laisvė, standartus.

Aprašytosios elgesio su nuteistaisiais tarptautinių standartų grupės pateikia pavyzdinį laisvės atėmimo bausmės vykdymo organizavimo modelį, kurį įgyvendinant galima sėkmingai tobulinti nacionalines penitencines sistemas. Tarptautinių elgesio su nuteistaisiais laisvės atėmimu standartų analizė rodo, kad Lietuvos penitencinę sistemą būtina pertvarkyti. Jų įgyvendinimas nacionaliniuose bausmių vykdymo norminiuose aktuose ir praktikoje yra ilgas procesas, priklausantis nuo šalies ekonominės, politinės, socialinės padėties, nes negalima sudaryti geresnių gyvenimo sąlygų nuteistiesiems laisvės atėmimo vietose negu kitiems šalies gyventojams laisvėje.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas. 1999 m. birželio 22 d. Nr. VIII–1248 // Valstybės žinios. 1999, Nr. 60–1948.
2. Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės // Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius: Mintis, 1991.
3. *Belcevičius Z.* IX-asis tarptautinis penitenciarinis kongresas Londone. 1925 // Teisė. 1926, Nr. 9, p. 38–42.
4. *Stalioraitis P.* Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys. – Vilnius: LTA, 1999.
5. *Аненков М. Н.* Международный тюремный конгресс и английские тюрьмы // Вестник Европы, 1 т., 2 кн., 1873.
6. *Гольденвейзер А. С.* Современная система наказаний и ее будущность по трудам Парижского пенитенциарного конгресса. – Киев, 1896.

7. *Закревский И. П.* Пятый международный пенитенциарный конгресс // Журнал Министерства юстиции, 1894–1895, №. 10.
8. *Люблинский П. И.* Итоги Международного тюремного конгресса в Вашингтоне // Журнал Министерства Юстиции, 1911, Февраль-март.
9. *Монякова А.* Постановления принятые на VII Международном тюремном конгрессе в г. Буда-Пешт в августе 1905 г. // Тюремный вестник, 1905, Ноябрь.
10. *Пономарев П. Г.* Международно-правовые стандарты обращения с заключенными и национальные варианты их реализации: учебное пособие. – Рязань: Рязанская высшая школа МВД РФ, 1994.
11. Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. – Москва, 1998, с. 197–268.
12. *Случаевский В. К.* Санкт–Петербургский международный тюремный конгресс // Юридическая летопись, 3 кн., 1890, т. II.
13. *Смирнов Л. Н.* Второй конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с преступниками // Социалистическая законность, 1961, №. 1
14. *Стручков Н. А.* Обсуждение пенитенциарных проблем на международном уровне. – Москва, 1977.
15. *Таганцев Н. С.* Стокгольмский тюремный конгресс // Журнал гражданского и уголовного права, 1880, 2 кн.
16. Уголовно–исполнительное право: учебник, 3–е издание / ред. В. И. Селиверстов. – Москва: Юриспруденция, 2002, с. 346–357.
17. *Усик Д. В.* Международно-правовые стандарты по обращению с осужденными и проблемы их отражения в законодательстве об исполнении наказания в виде лишения свободы. Дис. канд. юр. наук. – Москва, 1993.
18. *Утевский Б. С.* IX–ый Международный тюремный конгресс // Право и жизнь, 1926, 2-3 кн.
19. *Фойницкий И. Я.* Пенитенциарный конгресс в Риме // Вестник Европы, 3 кн., 1886.

29. LIETUVOS RESPUBLIKOS BAUSMIŲ VYKDYMO SISTEMOS TEISINĖ REFORMA

29.1.

Bausmių vykdymo sistemos reformos teisinė dalis

Viena iš visuomenės gyvenimo sričių, kurios funkcionavimas netenkina visuomenės lūkesčių, yra teisė. Natūralu, kad po 1990 m., kai buvo atkurta Lietuvos valstybės Nepriklausomybė, Lietuvoje imta griauti tarybinę teisės sistemą. Tačiau gyvenimas parodė, kad viena yra griauti, kita – kurti naujai. Taip jau yra, kad Lietuva iki 1990 m. neturėjo nei įstatymų rengimo, nei originalios įstatymų leidybos patirties. Maskvos nurodymams vykdyti ir tiksliai į lietuvių kalbą Maskvoje sukurtiems teisės aktams išversti daug išminties nereikėjo. Patiems ėmusis teisės kuriamojo darbo, greitai paaiškėjo, kad trūksta ir žinių, ir specialistų. Be abejo, buvo galima perimti tarybinę teisės sistemą ir jos pagrindu kurti nacionalinę teisę. Pirmus kelerius metus, atkūrus Nepriklausomybę, maždaug taip ir buvo daroma. Tačiau tarybinė teisinė sistema buvo labai jau neveiksminga, nepaslanki ir nelogiška, todėl, 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos piliečių referendume priėmus Lietuvos Respublikos Konstituciją (Žin., 1992, Nr. 33–1014), imta galvoti apie teisinės sistemos, kurios sudėtine dalimi yra penitencinė (bausmių vykdymo) sistema, teisinę reformą. Sukurti tobulą penitencinę sistemą, kuri efektyviai funkcionuotų valstybėje ir užtikrintų ilgalaikį visuomenės saugumą, yra viena aktualiausia problema daugelyje pasaulio šalių. Šios problemos aktualumas skatina tarptautinį bendradarbiavimą, kuris leidžia skirtingoms pasaulio šalims keistis laimėjimais ir naujovėmis, įdiegtais tose šalyse kuriant penitencines sistemas.

Visi žmonės turi teisę gyventi teisingoje, ramioje ir saugioje visuomenėje. Visada buvo ir bus nusikalstamumas, baudžiamosios ir penitencinės sistemų poreikis. Priimtino visuomenei nusikalstamumo lygį apibrėžia tos visuomenės vertybių ir kultūros lygis. Visuomenės vertybės

taip pat lemia ir jos reagavimą į nusikalstamumą. Aišku, kad bausmių griežtinimas, pažeidėjų įbauginimas nesumažina nusikalstamumo lygio, nedaro įtakos ilgalaikiam visuomenės saugumui. Vienas iš svarbiausių visuomenės uždavinių – sukurti veiksmingą ir patikimą sistemą, kuri skatintų nusikaltusį asmenį keisti savo elgesį, kuris jį atvedė prie nusikaltimo, ir siekti grįžti į visuomenę visaverčiu jos nariu, gerbiančiu toje visuomenėje priimtas elgesio normas.

Taigi Lietuva, atkūrusi Nepriklausomybę ir siekdama integruotis į Europos Sąjungą, iškėlė tikslą reformuoti penitencinę sistemą taip, kad savo veiklos efektyvumu bent priartėtų prie tobuliausiai veikiančių ir realiausiai atitinkančių tarptautinius reikalavimus pažangiausių penitencinių sistemų Europos ir Skandinavijos valstybėse (Danija, Švedija, Norvegija, Suomija). Tai galima pasiekti tik kuriant tarptautinius reikalavimus atitinkančią teisinę bazę.

Pagal 1990 m. gegužės 8 d. įstatymą „Dėl amnestijos atstačius Nepriklausomą Lietuvos valstybę“ (Žin., 1990, Nr. 14–393) iš laisvės atėmimo vietų anksčiau laiko buvo paleisti 132 nuteistieji, o 7 laisvės atėmimo bausmės laikas sutrumpintas.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas 1990 m. liepos 18 d. nutarimu Nr. I–387 „Dėl darbo grupių įstatymų projektams rengti sudarymo“ patvirtino darbo grupes kodeksų projektams rengti. Šio nutarimo 1-uoju punktu Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projektui parengti grupės vadovu buvo paskirtas Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedros vedėjas V. Pavilonis, o Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso projektui parengti – Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Teisinės sistemos komisijos pirmininkas J. Prapiestis. Šio nutarimo 2-uoju punktu buvo nustatyta, kad „darbo grupės įstatymų projektus turi parengti ir pateikti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Teisinės sistemos komisijai ne vėliau kaip iki 1992 m. sausio 1 d“., o 4-uoju punktu rekomenduota „Aukščiausiosios Tarybos nuolatinėms komisijoms pateikti Prezidiumui pasiūlymus dėl kitų grupių svarbiausiems įstatymų projektams rengti sudarymo“.

Vykdant 1992 m. vasario 19 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimą Nr. I–2336 „Dėl darbo grupės Kardomojo kalinimo įstatymo projektui parengti patvirtinimo“ buvo pareng-

tas ir Pataisos reikalų departamento prie Vidaus reikalų ministerijos 1992 m. birželio 17 d. raštu Nr. 3/2–685 Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai pateiktas Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo projektas (darbo grupės vadovas – šio departamento direktorius J. Blaževičius).

1992 m. lapkričio 6 d. Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ (Žin., 1992, Nr. 33–1015) 2 straipsnis nustatė: „Įstatymai, kiti teisiniai aktai ar jų dalys, galioję Lietuvos Respublikos teritorijoje iki Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo, galioja tiek, kiek jie neprieštarauja Konstitucijai ir šiam įstatymui, ir galios tol, kol nebus pripažinti netekusiais galios ar suderinti su Konstitucijos nuostatomis“. Todėl Lietuvoje toliau galiojo įvestas nuo 1961 m. rugsėjo 1 d. Baudžiamasis kodeksas ir nuo tos pačios datos įvestas Baudžiamojo proceso kodeksas bei nuo 1971 m. spalio 1 d. įsigaliojęs Pataisos darbų kodeksas, taip pat 1969 m. liepos 11 d. TSRS įstatymu patvirtinti Kardomojo kalinimo nuostatai.

Atkūrus Nepriklausomybę anksčiau minėto Baudžiamojo kodekso Ypatingosios dalies kai kurių straipsnių sankcijos (ypač susijusios su laisvės atėmimu) buvo griežtinamos. Dėl šios priežasties teismai 1991–1992 m. laisvės atėmimą skyrė 28 proc., o 1993–1994 m. – 33 proc. nuteistųjų. 1994 me. teismų paskirtos laisvės atėmimo bausmės vidurkis pasiekė 4 metus ir 3 mėnesius. 1990 m. sausio 1 d. laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo vietose buvo laikomi 8586 nuteistieji ir suimtieji, o 1994 m. sausio 1 d. – 10 357.

Lietuvos Respublika 1993 m. gegužės 14 d. tapo Europos Tarybos nare.

1993 m. birželio 15 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė įstatymą Nr. I–182 „Dėl amnestijos pažymint Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimą“ (Žin., 1993, Nr. 25–580). Pagal jį iš laisvės atėmimo vietų atleidžiant nuo neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies buvo paleisti 295 nuteistieji, o 5208 nuteistiesiems laisvės atėmimo bausmės laikas sutrumpintas.

Lietuvos Respublikos Seimas 1993 m. gruodžio 14 d. nutarimu Nr. I–331 „Dėl Teisinės sistemos reformos metmenų ir jų įgyvendinimo“ (Žin., 1993, Nr. 70–1311) pritarė Teisinės sistemos reformos metmenims. Šio nutarimo 2-uoju punktu Lietuvos Respublikos Seimas pasiūlė Vyriausybei iki 1994 m. kovo 10 d. pateikti Seimui konkrečią Teisinės sistemos

reformos įgyvendinimo programą, kurioje būtų numatyta:

„1) teisinės sistemos reformos vykdymo etapai ir konkretūs terminai;

2) įstatymų ir kitų norminių aktų, kuriuos būtina parengti ir priimti įgyvendinant teisinės sistemos reformą, sąrašas, taip pat tų įstatymų bei kitų norminių aktų priėmimo eiliškumas;

3) kaip sukurti teisinės sistemos reformai įgyvendinti būtiną materialinę techninę bazę, teisininkų rengimo, perkvalifikavimo ir jų kvalifikacijos kėlimo programą;

4) kitos organizacinės priemonės, būtinos teisinės sistemos reformai įgyvendinti“.

Lietuvos Respublikos Seimas šio nutarimo 3-iuoju punktu teisinės sistemos reformą įgyvendinti pavedė Teisingumo ministerijai.

Teisinės sistemos reformos metmenų „Įvadinėse pastabose“ buvo rašoma: „Integruojantis į Europos valstybių bendriją, dabartinė Lietuvos Respublikoje funkcionuojanti teisinė sistema neatitinka Europos šalių teisės standartų, iš dalies – ir valdžių pasidalijimo principų bei besikuriančios rinkos ekonomikos dėsnių. Reformuojant Lietuvos Respublikos teisinę sistemą, reikėtų vadovautis šiomis pagrindinėmis nuostatomis: teisingumo, žmogaus teisių, laisvių ir teisėtų interesų maksimalaus garantavimo, demokratijos plėtojimo teisinės valdžios veikloje, tikslaus teisės institucijų funkcijų atskyrimo ir kitomis.

Teisinės sistemos reforma turi būti įgyvendinama evoliuciniu keliu, laipsniškai. Reikėtų skirti du šios reformos etapus. Pirmuoju – pereinamuoju – etapu parengiama reformos teisinė bazė (materialinės teisės, proceso kodeksai ir kiti įstatymai), ruošiami specialistai, komplektuojami kadrai, sukuriama būtina finansinė ūkinė bei materialinė bazė. Antruoju etapu visiškai pradeda funkcionuoti pertvarkytos teisinės ir sukurtos kitos naujos institucijos“.

Teisinės sistemos reformos metmenyse taip pat buvo rašoma: „Teisingumo ministerijos kompetencija ir veiklos sritis išplečiamos. Kartu su dabartinėmis funkcijomis jai perduodama laisvės atėmimo bausmės vykdymo įstaigų priežiūra, o priėmus Bausmių vykdymo kodeksą – laisvės atėmimo įstaigos ir laisvės atėmimo bausmės vykdymas. Teisingumo ministrui suteikiama teisė teikti kasacinius teikimus kasacinei instancijai dėl įsiteisėjusių sprendimų, nuosprendžių, nutarčių ir nutarimų persvarstymo“.

Teisingumo ministras J. Prapiestis 1994 m. kovo 24 d. Lietuvos Respublikos Seimo plenarinio posėdžio metu pristatė Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso projektą. Seimas nutarė pradėti šio kodekso svarstymą.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1994 m. birželio 9 d. nutarimu Nr. 455 „Dėl Teisinės sistemos reformos įgyvendinimo programos“ (Žin., 1994, Nr. 45–840) pritarė Teisinės sistemos reformos įgyvendinimo programai. Šio nutarimo 2-uoju punktu pavedė Teisingumo ministerijai organizuoti ir koordinuoti šios programos įgyvendinimą ir ne rečiau kaip kas pusmetį informuoti Lietuvos Respublikos Vyriausybę apie tai, kaip vykdomos joje numatytos priemonės.

Teisinės sistemos reformos įgyvendinimo programos skyriuje „Teisinės sistemos reformos etapai“ buvo numatyta, kad ji „vykdoma trimis etapais. Atsižvelgiant į skirtingą įvairių teisėsaugos institucijų reformavimo laipsnį bei materialinių išteklių poreikį, reforma turėtų trukti 10–15 metų. Reformos skaidymas etapais yra santykinis, nes vykdyti organizacines priemones, rengti ir perkvalifikuoti specialistus, rengti įstatymų projektus, šiuos įstatymus priimti, formuoti materialinę bazę numatoma visais etapais“. Pirmajame teisinės sistemos reformos etape parengiama teisinė bazė. Šio etapo trukmė – iki 3 metų. Antrajame teisinės sistemos reformos etape galutinai suformuojama teisinė bazė. Priėmus Lietuvos Respublikos Seimo sprendimą, iš prokuratūros perimama bausmių vykdymo priežiūra (Teisingumo ministerija). Priėmus Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksą ir išsprendus tam tikrus organizacinius klausimus, Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimu Pataisos reikalų departamentas įtraukiamas į Teisingumo ministerijos struktūrą. Trečiajame teisinės sistemos reformos etape analizuojama, kaip veikia nauja teisinė sistema, ji tobulinama.

Lietuvos Respublikos Seimas beveik kasmet priiminėjo įstatymus, kuriais darė pakeitimus ir papildymus galiojančiuose Baudžiamajame kodekse (1961 m.) ir Pataisos darbų kodekse (1971 m.). Didžiausi pakeitimai šiuose kodeksuose buvo padaryti 1994 m. liepos 19 d. Lietuvos Respublikos įstatymu Nr. I–551 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, Pataisos darbų ir Baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo“. (Žin., 1994, Nr. 60–1182) Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 21 straipsnis „Bausmė ir jos paskirtis“ buvo išdėstytas taip:

„Kriminalinė bausmė yra valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu asmeniui, padariusiam nusikaltimą, ir apribojanti nuteistojo teises bei laisves visuomenės interesais.

Kriminalinės bausmės paskirtis:

1) sulaikyti asmenis nuo nusikaltimų padarymo;

2) nubausti nusikaltimą padariusį asmenį;

3) atimti ar apriboti nuteistajam galimybes daryti naujus nusikaltimus;

4) siekti, kad asmenys, atlikę bausmę, laikytųsi valstybėje galiojančių įstatymų ir nedarytų naujų nusikaltimų.

Bausme nesiekiama daryti fizinių kančių arba žeminti žmogaus orumo“.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 22 straipsnis „Bausmių rūšys“ buvo išdėstytas taip:

„Asmeniui, pripažintam kaltu padarius nusikaltimą, gali būti skiriamos pagrindinės ir papildomos bausmės.

Pagrindinės bausmės yra šios:

1) mirties bausmė;

2) laisvės atėmimas;

3) pataisos darbai be laisvės atėmimo;

4) bauda.

Asmeniui už vieną nusikaltimą gali būti skiriama tik viena pagrindinė bausmė.

Šio kodekso 42 ir 43 straipsniuose nustatytais atvejais gali būti skiriamos dvi pagrindinės bausmės.

Kartu su pagrindinėmis bausmėmis nuteistiesiems gali būti skiriamos papildomos bausmės:

1) turto konfiskavimas;

2) bauda;

3) atėmimas teisės eiti tam tikras pareigas, dirbti tam tikrą darbą ar užsiimti tam tikra veikla.

Nuteistajam gali būti skiriama ne daugiau kaip dvi papildomos bausmės“.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 25 straipsnio „Laisvės atėmimas“ 1 dalis buvo išdėstyta taip: „Laisvės atėmimas yra pagrindinė bausmė, teismo skiriama baudžiamojo įstatymo numatytais atvejais. Laisvės atėmimas nustatomas nuo 3 mėnesių iki 15 metų, o skiriant bausmę, kai neatlikus bausmės padaromas naujas nusikaltimas

(43 straipsnis) – iki 20 metų. Asmenims, kuriems nusikaltimo padarymo metu nebuvo suėję 18 metų, laisvės atėmimo bausmė negali viršyti 10 metų“.

Pagal pataisas, padarytas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 32 straipsnyje „Bauda“, ji kaip pagrindinė bausmė galėjo būti skiriama nuo 10 iki 500 minimalių gyvenimo lygių (MGL) (vienas MGL buvo 125 litai), o bauda kaip papildoma bausmė galėjo būti skiriama nuo 3 iki 250 minimalių gyvenimo lygių dydžio.

Kai kurių Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso Ypatingosios dalies straipsnių sankcijos, kurios numatė laisvės atėmimą, buvo sugriežtintos. To priežastis – nusikalstamumo augimas Lietuvoje ir neigiami jo struktūros pokyčiai.

Teisingumo ministerija 1995 m. spalio 9 d. rašte Nr. S–1551 „Dėl baudžiamosios politikos kryptingumo ir efektyvumo“ Respublikos Prezidentui A. Brazauskui, Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui Č. Juršėnui ir Ministrui Pirmininkui A. Šleževičiui rašė: „1990–1994 metais užregistruotų nusikaltimų skaičius padidėjo nuo 37 056 iki 58 634 (koef. 10 tūkst. gyventojų – atitinkamai nuo 99,16 iki 157,4),nustatytų įtariamų padarius nusikaltimus asmenų skaičius – nuo 12 566 iki 21 290 (koef. nuo 33,60 iki 57,17) ir nuteistų asmenų – nuo 7870 iki 17 495 (koef. nuo 21,06 iki 46,98)“. (…) „Baudžiamoji politika Lietuvoje jau yra bene griežčiausia Europoje, nes 100000 gyventojų turime 350 kalinių, tuo tarpu kitose valstybėse šis skaičius nesiekia 200 (Vengrijoje – 156; Lenkijoje – 156; Čekijoje – 175; Anglijoje 94; Vokietijoje, Prancūzijoje, Suomijoje, Austrijoje, Ispanijoje, Portugalijoje – nuo 75 iki 85)“. (…) „Baudžiamąją politiką formuoja daugelis aplinkybių, tačiau jos praktinį kryptingumą dažniausiai nulemia šie veiksniai: nusikalstamumo struktūra; bausmių sistema ir rūšys; sankcijų struktūra pagal jose numatytas bausmes; bausmių skyrimo taisyklės; teismų praktika skiriant bausmes bei baudžiamojo proceso reikalavimai“. (…) „1995 m. sausio 1 dieną įsigalėjus įstatymui dėl Baudžiamojo ir Baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimų ir papildymų, Lietuvos Respublikos BK numatytos tik keturios pagrindinės bausmės – tai mirties bausmė, laisvės atėmimas, pataisos darbai ir bauda, bei trys papildomosios bausmės – turto konfiskavimas, bauda ir atėmimas teisės dirbti tam tikrą darbą, eiti tam tikras pareigas arba užsiimti tam tikra veikla. Pats savai-

me bausmių rūšių (sąrašo) mažinimas gali būti vertinamas teigiamai, nes tokios bausmės kaip viešasis papeikimas, nutrėmimas, ištrėmimas bei atleidimas iš pareigų dabartinėmis sąlygomis iš esmės nebeatitiko bausmei keliamų reikalavimų ir nebegalėjo daryti poveikio nusikaltimą padariusiam asmeniui. Analogiškai galima vertinti baudžiamojo poveikio priemonių – lygtinio nuteisimo laisvės atėmimu privalomai įdarbinant (buvęs BK 25 (1) straipsnis) ir nuosprendžio vykdymo atidėjimo (buvęs BK 47 straipsnis) – panaikinimą. Tačiau, įvedus naują bausmių sistemą, buvo nepaprastai susiaurinta galimybė taikyti bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu. Pavyzdžiui, pataisos darbai gali būti skiriami tik pagal darbo sutartį dirbančiam asmeniui (BK 29 straipsnis), o laisvės atėmimo negalima pakeisti bauda (BK 44 straipsnis), todėl asmeniui, kuris tardymo metu buvo suimtas, teismai dažniausiai ir skiria laisvės atėmimą. Be to, siekiant išvengti teisėjų subjektyvizmo, įstatymų leidėjas numatė labai griežtas ir formalias sąlygas, kurios praktiškai užkirto kelią bausmės vykdymo atidėjimui (BK 47 (1) straipsnis) ir švelnesnės bausmės (BK 45 straipsnis) taikymui. Be abejonės, tokia situacija nulemia plačiausią galimybę taikyti būtent laisvės atėmimą, kuris yra griežčiausia bausmė“. (…) „Lietuvos Respublikos BK ypatingosios dalies straipsnių sankcijų analizė rodo, kad teismai turi labai ribotas galimybes pasirinkti bausmės rūšį ir dydį: iš 482 sankcijų tik 243 yra alternatyvios (iš jų 134 numato dvi, o 109 – tris alternatyvas). Pažymėtina, kad alternatyviose vėl gi vyrauja laisvės atėmimas, kuris paminėtas 320 sankcijų. Turint omenyje, kad laisvės atėmimas alternatyvoje būna dažniausiai su pataisos darbais, kuriuos taikyti yra sudėtinga, teismas dažniausiai renkasi laisvės atėmimą. Tačiau ypač „skausmingos“ yra kai kuriose sankcijose numatytos labai mažos bausmės ribos, t. y. skirtumas (intervalas) tarp bausmės minimumo ir maksimumo, pavyzdžiui, nuo trejų iki penkerių metų arba net nuo ketverių iki penkerių metų (BK 234 straipsnio pirmoji dalis). Tokioje situacijoje teismas, net ir skirdamas griežčiausią bausmę, negali atsižvelgti į visas bylos aplinkybes ar kaltininko asmenybę, nes sankcijos ribos neleidžia to padaryti“. (…) „Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad laisvės atėmimo bausmės bendras vidurkis padidėjo nuo 3 metų 6 mėnesių iki 4 metų 3 mėnesių. Be to, šis rodiklis turi tendenciją ir toliau didėti“. (…) „Vienas iš baudžiamojo proceso aspektų, turinčių įtakos bausmės rūšies ir dydžio parinki-

mui, – per dažnas kardomosios priemonės – suėmimo taikymas. Per 1994 metus prokurorai sankcionavo beveik 7000 asmenų, o teismai – virš 1500 asmenų suėmimą. Atsižvelgiant į tai, kad suėmimo terminai beveik visada viršija 2 mėnesius, teismai tokiems asmenims dažniausiai skiria laisvės atėmimą“. (…) „Kai kuriose pataisos darbų įstaigose per 1994 m. – 1995 m. nuteistųjų skaičius labai padidėjo:

Eil. Nr.	Įstaigos pavadinimas	1994-03-01	1995-03-01	1995-09-01
		Nuteistų asmenų		
1.	Pravieniškių sustiprintojo režimo pataisos darbų kolonija	1419	2079	2203
2.	Pravieniškių bendrojo režimo pataisos darbų kolonija	1029	1435	1602
3.	Marijampolės griežtojo režimo pataisos darbų kolonija	1271	1636	1656
4.	Alytaus griežtojo režimo pataisos darbų kolonija	1353	1503	1687
5.	Panevėžio moterų bendrojo režimo pataisos darbų kolonija	224	434	492
6.	Kauno nepilnamečių auklėjimo darbų kolonija	147	272	–

Analogiška situacija susiklostė ir abiejuose tardymo izoliatoriuose – Vilniaus (vietų – 1540, asmenų – 2482) ir Šiaulių (vietų – 810, asmenų – 1285). Būtina pabrėžti, kad itin didelis pataisos darbų įstaigų „perkrautumas“ kelia ne vien socialines problemas, bet ir labai brangiai kainuoja – vieno nuteistojo išlaikymas valstybei per metus kainuoja

virš 4000 litų. Išskaitos iš nuteistųjų įstaigų išlaikymui yra minimalios, nes dirba tik apie 39 procentus visų nuteistųjų“.

Šiame rašte Teisingumo ministerija padarė šias išvadas ir surašė šiuos pasiūlymus:

„1. Lietuvos Respublikoje 1993–1995 m. vykdomos baudžiamosios politikos analizė rodo, kad ji yra pernelyg griežta ir brangiai kainuojanti, nes per metus vien nuteistųjų laisvės atėmimu išlaikymui turi būti skiriama per 40 mln. litų. Antra vertus, šios politikos griežtinimas nėra efektyvus ne tik ekonominiu požiūriu. Tyrimai rodo, kad laisvės atėmimas, ypač ilgalaikis – vienas iš nusikaltimų recidyvą skatinančių veiksnių.

2. Baudžiamosios politikos griežtinimas, susijęs su nepakankamai pagrįstu laisvės atėmimo lyginamosios dalies bei šios bausmės trukmės (vidurkio) didėjimu. Siekiant mažinti laisvės atėmimo taikymą, reikėtų:

– sušvelninti bausmės vykdymo atidėjimo (BK 47 (1) straipsnis) taikymo sąlygas;

– grąžinti lygtinio nuteisimo institutą;

– išplėsti baudos, kitų bausmių taikymo galimybes.

Laisvės atėmimo lyginamoji dalis dabartinės situacijos sąlygomis neturėtų viršyti trečdalio (30–33 procentų) visų skiriamų bausmių (šiuo metu – apie 40 proc.).

3. Baudžiamosios politikos bei bausmių taikymo praktiką būtų tikslinga apsvarstyti Aukščiausiojo Teismo Teisėjų Senate.

4. Negatyvių baudžiamosios politikos pasekmių šalinimui būtų tikslinga:

– priimti Amnestijos įstatymą, kurį baigia parengti Vyriausybės sudaryta darbo grupė (vadovas – Seimo narys V. Butėnas);

– priimti BK 54 ir 54 (2) straipsnių pakeitimus, kuriuos Vyriausybė pateikė Seimui svarstyti;

– patikslinti kai kurių BK straipsnių sankcijas, labiau jas subalansuoti;

– sumažinti laisvės atėmimo bausmės maksimalią trukmę ir riboti šios bausmės taikymo nepilnamečiams galimybes (keičiant ją alternatyviomis priemonėmis).

5. Sudaryti darbo grupę įkalintųjų iki gyvos galvos asmenų problemoms išanalizuoti ir pasiūlymams parengti.

6. Siekiant apriboti kardomojo kalinimo – suėmimo – taikymo praktiką, būtina:

– peržiūrėti suėmimo taikymo pagrindus ir tvarką, plėsti užstato bei kitų kardomųjų priemonių taikymo galimybes;

– priimti Kardomojo kalinimo įstatymą, kurio projektą Vyriausybė pateikė Seimui svarstyti;

– neatidėliojant spręsti klausimą dėl 2–3 naujų tardymo izoliatorių pagal apygardas statybos (ar bent rekonstrukcijos)".

Pagal 1994 m. spalio 13 d. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymą Nr. I–599 (Žin., 1994, Nr. 81–1514), kuris įsigaliojo nuo 1995 m. sausio 1 d., prokuratūra nustojo vykdyti kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietų (tardymo izoliatorių ir pataisos darbų įstaigų) veiklos prokurorinę priežiūrą. Prokuratūra pradėjo kontroliuoti, kad teismų nuosprendžiai, kuriais paskirtos kriminalinės bausmės, būtų pradėti vykdyti ir įvykdyti.

Lietuvos Respublikos Seimas 1995 m. balandžio 27 d. ratifikavo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją (1950 m.) ir jos papildomus protokolus, 1995 m. gegužės 9 d. Europos Nuteistųjų asmenų perdavimo konvenciją (1983 m.) ir 1998 m. rugsėjo 15 d. Europos Konvenciją prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (1987 m.).

Pagal 1995 m. gruodžio 21 d. Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl amnestijos" Nr. I–1153 (Žin., 1996, Nr. 4–89) 557 nuteistieji buvo atleisti nuo neatliktos laisvės atėmimo bausmės, o 4281 nuteistajam laisvės atėmimo bausmės laikas sutrumpintas.

Nuo 1996 m. pradžios prasidėjo kardomojo kalinimo vietų (tardymo izoliatorių) veiklos pertvarkymas pagal 1996 m. sausio 18 d. Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymą Nr. I–1175 (Žin., 1996, Nr. 12–313), Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1996 m. liepos 25 d. priėmė nutarimą Nr. 881 „Dėl Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo" (Žin., 1996, Nr. 73–1757), kurios galiojo iki 2001 m. rugsėjo 27 d.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1997 m. gruodžio 29 d. priėmė nutarimą Nr. 1488 „Dėl Darbo vietų steigimo asmenims, laikomiems laisvės atėmimo vietose, ir pastatų bei technologinių įrengimų renovacijos programos". (Žin., 1998, Nr. 1–11) Šia programa, kuriai pritarė

Vyriausybė, buvo siekiama sudaryti palankesnes sąlygas vienai iš pagrindinių nuteistųjų laisvės atėmimu pataisymo priemonių – nuteistųjų darbui, numatytai Lietuvos Respublikos pataisos darbų kodekso 7 straipsnyje, taikymui. Programoje buvo pabrėžiama, kad rinkos ekonomikos sąlygomis Pataisos reikalų departamento prie Vidaus reikalų ministerijos pataisos darbų įstaigų įmonėms dėl jų pagamintos produkcijos prastesnės kokybės sunku konkuruoti ne tik užsienio, bet ir Lietuvos rinkoje. Todėl 1996 m. pagaminta tik 23 mln. 689 tūkst. litų vertės, o realizuota – 20 mln. 934 tūkst. litų vertės produkcijos. Pastaraisiais metais didelės Lietuvos įmonės, pasikeitus jose ekonominėms sąlygoms, ne visuomet užsako anksčiau pataisos darbų įstaigų įmonėse kooperacijos pagrindais pagamintos produkcijos. Didžioji dalis šiuo metu naudojamų gamybinių pastatų ir technologinių įrengimų fiziškai ir morališkai susidėvėję, kadangi dėl finansinių sunkumų įmonės nepajėgė atnaujinti gamybinių pajėgumų. Dėl nurodytųjų priežasčių gerokai sumažėjo darbo vietų pataisos darbų įmonėse, todėl praeitais metais įdarbinta labai nedaug (vidutiniškai 14,9 proc.) nuteistų laisvės atėmimu asmenų, privalančių mokėti alimentus išlaikytiniams ir kitus įstatymų numatytus atskaitymus, iškilo vidaus tvarkos pataisos darbų įstaigose problemų. Numatoma 1999–2001 m. pradėti gaminti naujus gaminius, įdiegti tobulesnes technologijas, užtikrinančias gaminamos produkcijos kokybę ir konkurencingumą. Be to, numatoma pakeisti susidėvėjusius įrenginius, daugiau gaminti paklausą turinčios produkcijos, įsteigti barus, teikiančius paslaugas gyventojams ir verslininkams, atliekančius jų užsakymus, taip pat suremontuoti įrenginius ir gamybinius pastatus. Numatoma 14 mln. 410 tūkst. litų investicijų (1999 m. – 3 mln. litų, 2000 m. – 7 mln., 2001 m. – 4,4 mln. litų) naujoms 5025 darbo vietoms nuteistiems laisvės atėmimu asmenims įsteigti. Tai leistų per metus pagaminti 54 mln. litų vertės produkcijos.

Tačiau ši programa liko neįgyvendinta, nes investicijoms nuteistųjų darbo vietoms įsteigti pataisos darbų įstaigų įmonėse iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto ir kitų šaltinių (pvz., privatizavimo fondo) nebuvo skirta nė vieno lito.

Tiktai dalinai buvo finansuojamos arba visai nefinansuojamos priemonės laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo įstaigų veiklai pertvarkyti, kurioms Lietuvos Respublikos Vyriausybė pritarė 1997 m. gruo-

džio 30 d. nutarimu Nr. 1497 „Dėl priemonių laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo įstaigų veiklai pertvarkyti“. (Žin., 1998, Nr. 1–17) Šios priemonės buvo suskirstytos į šiuos skyrius:

1. Pataisos darbų kolonijų apsaugos pertvarkymas.

Pagal šiame skyriuje numatytas priemones, šešių pataisos darbų įstaigų apsaugos funkciją Vidaus reikalų ministerijos vidaus tarnybos daliniai (1-asis ir 2-asis pulkai) turėjo pradėti perduoti pataisos darbų įstaigų administracijoms nuo 1999 metų.

2. Pataisos darbų įstaigų ir tardymo izoliatorių kadrų problemų sprendimas.

3. Nuteistųjų laisvės atėmimu bendrojo lavinimo ir profesinio ugdymo organizavimas.

4. Pataisos darbų įstaigų, tardymo izoliatorių ir socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų ūkinės–finansinės veiklos gerinimas.

5. Asmenų, laikomų pataisos darbų įstaigose, tardymo izoliatoriuose ir socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigose, buities ir socialinių sąlygų gerinimas.

Taigi jau po 1995 m. buvo pastebėta, kad nei Teisinės sistemos reformos metmenys (1993 m.), nei Teisinės sistemos reformos įgyvendinimo programa (1994 m.) negali būti dogmos, kurių reikėtų aklai laikytis. Reformos procese būtinas reguliarus pasiektų rezultatų ir nesklandumų aptarimas, viešas ir profesionalus jų svarstymas, nes tik taip galima artėti prie optimalaus Lietuvoje kuriamo teisinės sistemos modelio.

Vykdant teisinės sistemos reformą, atsiskleidė daugybė trūkumų, prie kurių priskirtina reformos netolygumas, iškilusi būtinybė naujai įvertinti kai kuriuos aspektus, kurių nenumatė Teisinės sistemos reformos metmenys (1993 m.). Įvertinus tai Lietuvos Respublikos Seimas 1998 m. birželio 25 d. nutarimu Nr. VIII–810 „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“ (Žin., 1998, Nr. 61–1736) pritarė Teisinės sistemos reformos metmenims (nauja redakcija), kurių pirmajame skyriuje, pavadintame „Įvadas“, buvo rašoma: „Tolesnė teisinės sistemos reforma vykdoma remiantis tęstinumo ir perimamumo principais, atsižvelgiant į Jungtinių Tautų Organizacijos, Europos Sąjungos ir Europos Tarybos reikalavimus bei rekomendacijas“.

1993 m. Teisinės sistemos reformos metmenys nenumatė bausmių vykdymo sistemos reformos, todėl jų naujojoje redakcijoje buvo įtvir-

tintas ketvirtasis skyrius, kuris vadinosi „Bausmių vykdymo sistemos kūrimas“. Jame buvo rašoma: „Teisinę reformos dalį sudaro naujų Baudžiamojo ir Bausmių vykdymo kodeksų, su jais susijusių įstatymų bei kitų teisės aktų parengimas ir priėmimas. Baudžiamajame kodekse nustatomos bausmių rūšys ir apibrėžiamas jų turinys, tuo tarpu Bausmių vykdymo kodeksas reglamentuoja visų bausmių vykdymo tvarką ir sąlygas.

Remiantis Europos Tarybos standartais, nuteistųjų teisinę padėtį (teises, laisves ir pareigas) privalo nustatyti tik Bausmių vykdymo kodeksas ir kiti įstatymai, o Vyriausybės nutarimai reglamentuoja tik teisių, laisvių ir pareigų įgyvendinimo tvarką. Naujajame Bausmių vykdymo kodekse atsisakoma nereikalingų teisių ir laisvių (pvz., dėvėti nuosavus drabužius ir pan.) ribojimų ir numatoma daugiau pozityvių pareigų, kurios leistų nuteistiesiems daryti įtaką savo teisinei padėčiai pagal principą: geras elgesys – daugiau teisių ir lengvatų, blogas elgesys – mažiau lengvatų.

Reformos metu daugiausia dėmesio skiriama laisvės atėmimo bausmės vykdymui. Esminiai pakeitimai siejami su nuteistųjų klasifikavimu, skatinimo priemonių pagausinimu, profesinio rengimo ir mokymo perorientavimu“.

Nuteistųjų klasifikavimas turi sudaryti prielaidas juos pataisyti, todėl kaip klasifikavimo kriterijus būtina įtvirtinti ne tik asmens amžių, lytį, padaryto nusikaltimo pavojingumo pobūdį, bet ir mokymo poreikį, socialinius ryšius bei elgesį. Nuteistuosius į konkrečias pataisos įstaigas skirsto Kalėjimų departamentas, o vienoje įstaigoje į tris grupes – įstaigos direktorius. Kalėjimų departamentas ne rečiau kaip kartą per vienerius metus peržiūri kiekvieno nuteistojo klasifikavimo rezultatus. Įgyvendinant naują skirstymo tvarką, sumažinama nuteistųjų skaičiaus vienoje įstaigoje norma, o baudžiamoji politika orientuojama į platesnį bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, taikymą.

Nuteistųjų laisvės atėmimu skatinimo priemonių sąrašo išplėtimas. Į šį sąrašą įtraukiamos trumpalaikės išvykos iš pataisos įstaigų ir lygtinis paleidimas iš laisvės atėmimo vietų prieš terminą. Lygtinio paleidimo iš laisvės atėmimo vietų prieš terminą taikymo ribos plečiamos trumpinant būtiną atlikti bausmės laiką ir mažinant nuteistųjų, kuriems netaikoma ši priemonė, skaičių.

Nuteistųjų profesinis rengimas ir mokymas orientuojamas į asmens perspektyvą atlikus bausmę susirasti darbą. Profesinis rengimas ir mokymas, taip pat nuteistųjų darbas tampa savanoriškas ir turi lemiamą reikšmę vertinant asmens pasitaisymą bei taikant lengvatas. Pataisos įstaigų gamybos bazė pertvarkoma į kelias tarpusavyje nesusijusias veiklos rūšis. Įstatymuose numatoma pataisos įstaigų pirmenybė gauti valstybinius užsakymus, subsidijos privačioms organizacijoms, aprūpinančioms nuteistuosius darbu, supaprastinta gamybos priemonių atnaujinimo arba pakeitimo tvarka.

Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. birželio 25 d. nutarimo „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“ 2 straipsnyje buvo pasiūlyta „Vyriausybei iki 1998 m. gruodžio 1 d. patvirtinti Teisinės sistemos reformos metmenų įgyvendinimo programą“, tačiau Vyriausybė tokios programos nepatvirtino.

Pagal 1998 m. gruodžio 22 d. Lietuvos Respublikos įstatymą dėl dalinės amnestijos akto Nr. VIII–994 (Žin., 1999, Nr. 1–1) 30 nuteistųjų buvo atleisti nuo neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies, o 745 nuteistiesiems sumažinta paskirta laisvės atėmimo bausmė.

Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas 1999 m. gegužės 12 d. Seimo rūmuose surengė seminarą „Bausmių politika Lietuvoje“. Pataisos reikalų departamento prie Vidaus reikalų ministerijos direktoriaus J. Blaževičiaus pranešime „Apie nuteistųjų populiaciją laisvės atėmimo vietose ir priemones reguliuoti nuteistųjų laisvės atėmimu skaičių“ buvo konstatuota, kad „Lietuvos valstybės baudžiamoji politika buvo griežtinama ir toliau. Teismai nuteisia realia laisvės atėmimo bausme 45 proc. nuteistųjų nuo visų nuteistų asmenų skaičiaus. Laisvės atėmimo bausmės vidurkis sudaro 4 metus ir 8 mėnesius. Lietuvoje 100 tūkst. gyventojų tenka 392 nuteistieji ir suimtieji, ir todėl ji tarp Europos Tarybos valstybių – narių su šiuo skaičiumi atsidūrė sąrašo pabaigoje (po Lietuvos seka tiktai Ukraina ir Rusija)“. Po šio seminaro Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas ėmė rengti Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucijos „Dėl baudžiamosios politikos liberalizavimo strateginių krypčių ir priemonių kalinių skaičiui Lietuvoje mažinti (riboti)“ projektą, kuriame buvo įrašyta, kad Lietuvos Respublikos Seimas „pripažįsta, kad kriminogeninės situacijos vystymasis parodė bausmių griežtinimo politikos Lietuvoje neefektyvumą ir netinkamumą, siekiant užtikrinti visuomenės saugumą nuo nusikaltimų, ir laikosi nuo-

monės, kad formuojant baudžiamąją politiką, turi būti siekiama įgyvendinti humanizmo ir teisingumo principus, o taip pat sudaryti sąlygas teisingos bausmės neišvengiamumui užtikrinti“. Šios rezoliucijos projekte taip pat buvo konstatuojama, kad baudžiamoji politika Lietuvoje pagal kalinių skaičių „šiuo metu yra viena iš griežčiausių Europoje ir kelia grėsmę ne tik perpildytų pataisos įstaigų normaliai veiklai, bet ir valstybės demokratijai bei visuomenės saugumui“. Buvo norima, kad ši rezoliucija būtų priimta viename iš Seimo plenarinių posėdžių metu 1999 m. birželio mėnesį, bet dėl nežinomų priežasčių ji nebuvo priimta.

1999 m. rugsėjo 30 d. Europos Tarybos Ministrų komiteto pavaduotojų 681-ajame susitikime buvo priimta Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R(99)22 „Dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos mažinimo“, kurioje buvo pabrėžiama, kad kalėjimų perpildymas ir kalėjimų populiacijos didėjimas kalėjimų administracijai bei bausmių vykdymo sistemai iškelia sunkumus užtikrinant žmogaus teises ir įkalinimo įstaigų valdymą. Tarp šioje rekomendacijoje išdėstytų principų, kuriais vadovaudamosi Europos Tarybos valstybės narės turėtų peržiūrėti baudžiamąją ir bausmių vykdymo politiką, buvo atkreipiamas dėmesys, kad laisvės atėmimas turi būti taikomas kaip kraštutinė priemonė, įkalinimo įstaigų gyvenamojo ploto išplėtimas turi būti išimtinė priemonė ir ja nesinaudojama kaip ilgalaikiu įkalinimo įstaigų perpildymo problemos sprendimo būdu, kad būtina dekriminalizuoti ir perkvalifikuoti tam tikras nusikalstamas veikas.

Lietuvos Respublikos Seimas 2000 m. priėmė penktą po Lietuvos valstybės Nepriklausomybės atkūrimo amnestijos aktą. Pagal 2000 m. balandžio 13 d. Lietuvos Respublikos įstatymą dėl amnestijos akto Nr. VIII–1621 (Žin., 2000, Nr. 35–973) nuo neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies buvo atleistas 2271 nuteistasis, o neatliktoji laisvės atėmimo bausmės dalis buvo sumažinta 4851 nuteistajam.

Nuo 2000 m. iki 2002 m. Lietuvos Respublikos Seimo buvo priimti:

1) 2000 m. rugsėjo 26 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas Nr. VIII–1968 (Žin., 2000, Nr. 89–2741);

2) 2002 m. kovo 14 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas Nr. IX–785 (Žin., 2002, Nr. 37–1341);

3) 2002 m. birželio 27 d. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso patvirtinimo įstatymas Nr. IX–994 (Žin., 2002, Nr. 73–3084);

4) 2002 m. spalio 29 d. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII–1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX–785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX–994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas Nr. IX–1162. (Žin., 2002, Nr. 112–4970) Šiuo įstatymu visi trys anksčiau nurodyti kodeksai įsigaliojo nuo 2003 m. gegužės 1 d.

2002 m. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė šeštą po Lietuvos valstybės Nepriklausomybės atkūrimo amnestijos aktą. Pagal 2002 m. lapkričio 7 d. Lietuvos Respublikos įstatymą dėl amnestijos pažymint Lietuvos Respublikos Konstitucijos dešimt metų sukaktį Nr. IX–1182 (Žin., 2002, Nr. 112–4981) nuo neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies buvo atleisti 137 nuteistieji, o neatliktoji laisvės atėmimo bausmės dalis buvo sumažinta 3093 nuteistiesiems.

Penitencinės sistemos reformos teisinė dalis nebūtų išsamiai aprašyta, jeigu nepaminėtume pagrindinių norminių aktų, kuriuos priėmė Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Vidaus reikalų ministerija ir Teisingumo ministerija, susijusių su bausmių ir kardomosios priemonės – suėmimo vykdymu:

1. Lietuvos Respublikos Vyriausybės teisės aktai:

1) 1990 m. gruodžio 29 d. nutarimas Nr. 393 „Dėl mitybos normų asmenims, atliekantiems laisvės atėmimo bausmę, laikomiems tardymo izoliatoriuose ir pasiųstiems į gydymo ir darbo profilaktoriumus, nustatymo“;

2) 1991 m. birželio 17 d. nutarimas Nr. 234 „Dėl nuteistųjų darbo apmokėjimo sąlygų bei tvarkos ir paleidžiamų iš laisvės atėmimo vietų asmenų aprūpinimo būtiniausiais reikmenimis“ (Žin., 1991, Nr. 20–532);

3) 1995 m. vasario 2 d. nutarimas Nr. 171 „Dėl asmenų, atliekančių bausmę pataisos darbų įstaigose, laikomų tardymo izoliatoriuose ir pasiųstų į socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigas, aprūpinimo apranga, patalyne, baldais bei virtuvės inventoriumi“ (Žin., 1995, Nr. 12–291);

4) 1995 m. vasario 8 d. nutarimas Nr. 206 „Dėl laisvės atėmimu nuteistų asmenų bendrojo lavinimo, profesinio ugdymo ir profesinio

mokymo gamyboje organizavimo“ (Žin., 1995, Nr. 14–333);

5) 1996 m. liepos 25 d. nutarimas Nr. 881 „Dėl Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ (Žin., 1996, Nr. 73–1757);

6) 1997 m. sausio 21 d. nutarimas Nr. 36 „Dėl nemokamų darbų atlikimo tvarkos patvirtinimo“ (Žin., 1997, Nr. 8–147);

7) 1998 m. sausio 10 d. nutarimas Nr. 24 „Dėl Socialinės paramos nuteistiesiems fondo naudojimo tvarkos patvirtinimo“ (Žin., 1998, Nr. 5–97);

8) 2002 m. sausio 9 d. nutarimas Nr. 14 „Dėl fiziologinių mitybos normų asmenims, laikomiems kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, patvirtinimo“ (Žin., 2002, Nr. 4–98);

9) 2002 m. vasario 13 d. nutarimas Nr. 228 „Dėl Nuteistųjų laisvės atėmimu darbo apmokėjimo tvarkos“ (Žin., 2002, Nr. 17–675);

10) 2002 m. spalio 29 d. nutarimas Nr. 1703 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso ir Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso įgyvendinimo“ (Žin., 2002, Nr. 104–4661);

11) 2002 m. gruodžio 10 d. nutarimas Nr. 1921 „Dėl Darbo vietų steigimo pataisos įstaigose, valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų ir šių įmonių pastatų ir technologinių įrengimų renovacijos 2004 – 2006 metų programos“ (Žin., 2002, Nr. 118–5303).

2. Vidaus reikalų ministerijos teisės aktai:

1) 1992 m. liepos 3 d. įsakymas Nr. 433 „Dėl nuteistųjų savaveiksmiškų organizacijų formavimo pataisos darbų įstaigose“;

2) 1992 m. gruodžio 23 d. įsakymas Nr. 756 „Dėl Pataisos darbų įstaigų vidaus tvarkos laikinųjų taisyklių patvirtinimo“;

3) 1993 m. kovo 18 d. įsakymas Nr. 152 „Dėl nuteistųjų trumpalaikių išvykų už laisvės atėmimo vietų ribų tvarkos“;

4) 1993 m. balandžio 14 d. įsakymas Nr. 246 „Dėl Asmenų paleidimo iš pataisos darbų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, tardymo izoliatorių ir specialiųjų komendantūrų bei sąveikos su policijos komisariatais ir rajonų (miestų) savivaldybėmis laikinosios instrukcijos patvirtinimo“;

5) 1993 m. rugpjūčio 24 d. įsakymas Nr. 640 „Dėl Pataisos įstaigų priežiūros ir apsaugos laikinojo statuto patvirtinimo“;

6) 1994 m. gruodžio 13 d. įsakymas Nr. 890 „Dėl Pataisos įstaigų įskaitos tarnybų darbo instrukcijos patvirtinimo“;

7) 1995 m. liepos 31 d. įsakymas Nr. 675 „Dėl Policijos komisariato pataisos darbų inspekcijos tarnybinės veiklos instrukcijos patvirtinimo“;

8) 1996 m. vasario 13 d. įsakymas Nr. 125 „Dėl vidaus reikalų konvojaus statuto patvirtinimo“.

3. Teisingumo ministerijos teisės aktai:

1) 2000 m. rugpjūčio 16 d. įsakymas Nr. 172 „Dėl Pataisos darbų įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ (Žin., 2000, Nr. 72–2243);

2) 2000 m. rugpjūčio 22 d. įsakymas Nr. 180 „Dėl Kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietų apsaugos ir priežiūros instrukcijos patvirtinimo“ (Žin., 2000, Nr. 73–2256);

3) 2001 m. sausio 3 d. įsakymas Nr. 1 „Dėl Pataisos inspekcijų darbo instrukcijos patvirtinimo“ (Žin., 2001, Nr. 8–240);

4) 2001 m. rugsėjo 7 d. įsakymas Nr. 177 „Dėl Nuteistųjų trumpalaikių išvykimų už laisvės atėmimo vietų ribų tvarkos patvirtinimo“ (Žin., 2001, Nr. 78–2740);

5) 2001 m. rugsėjo 7 d. įsakymas Nr. 178 „Dėl Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ (Žin., 2001, Nr. 78–2741);

6) 2001 m. rugsėjo 23 d. įsakymas Nr. 253 „Dėl skiriamų maisto produktų vidutinių paros kiekių ir paros maitinimo išlaidų normų asmenims, laikomiems kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, patvirtinimo“ (Žin., 2002, Nr. 98–4385).

29.2.

Bausmių vykdymo sistemos reformos organizacinė dalis

1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos valstybės Nepriklausomybę, laisvės atėmimo bausmę, kardomąjį kalinimą (suėmimą), bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu, ir baudžiamojo poveikio priemones vykdė Vidaus reikalų ministerijai pavaldžios įstaigos. Vidaus reikalų ministerijos Pataisos reikalų valdybai (viršininkas A. Svetulevičius, o nuo 1990 m. liepos 18 d. – J. Blaževičius) buvo pavaldžios šios įstaigos:

1. Laisvės atėmimo bausmę vykdančios įstaigos:

1) Pravieniškių bendrojo režimo pataisos darbų kolonija Nr. 8 (įstaiga OČ – 12/8);

2) Panevėžio bendrojo režimo pataisos darbų kolonija Nr. 5 (įstaiga OČ – 12/5);

3) Pravieniškių sustiprintojo režimo pataisos darbų kolonija Nr. 2 (įstaiga OČ – 12/2);

4) Vilniaus griežtojo režimo pataisos darbų kolonija Nr. 1 (įstaiga OČ – 12/1);

5) Alytaus griežtojo režimo pataisos darbų kolonija Nr. 4 (įstaiga OČ – 12/4);

6) Marijampolės griežtojo režimo pataisos darbų kolonija Nr. 3 (įstaiga OČ – 12/3);

7) Vilniaus kalėjimas Nr. 1 (įstaiga OČ – 12/36);

8) Rokiškio pataisos darbų kolonija–gyvenvietė Nr. 16 (įstaiga OČ – 12/16);

9) Kruonio pataisos darbų kolonija–gyvenvietė Nr. 17 (įstaiga OČ – 12/17);

10) Vilniaus auklėjimo darbų kolonija;

11) Kauno auklėjimo darbų kolonija.

2. Laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigos:

1) Respublikinė ligoninė (įstaiga OČ – 12/11);

2) Pravieniškių gydymo ir pataisos darbų kolonija Nr. 18 (įstaiga OČ – 12/18).

3. Kardomojo kalinimo vietos:

1) Šiaulių tardymo izoliatorius (įstaiga OČ – 12/140);

2) kardomąją priemonę ir suėmimą vykdantis Vilniaus kalėjimas Nr. 1 (įstaiga OČ – 12/36).

4. Priverstinį gydymą nuo alkoholizmo vykdančios įstaigos:

1) Vilniaus gydymo–darbo profilaktoriumas Nr.1;

2) Pravieniškių gydymo–darbo profilaktoriumas Nr. 2 (asmenims, kurie anksčiau atliko laisvės atėmimo bausmę);

3) Kybartų gydymo–darbo profilaktoriumas Nr. 3 (asmenims, kurie anksčiau atliko laisvės atėmimo bausmę).

1990 m. rugpjūčio mėn. Vidaus reikalų ministerijos Pataisos reikalų valdyba buvo pervardyta į Vidaus reikalų ministerijos Pataisos reikalų departamentą, o nuo 1992 m. sausio mėn. – į Pataisos reikalų departamentą prie Vidaus reikalų ministerijos.

Po 1990 m. kovo 11 d. visose pataisos darbų kolonijose, pataisos

darbų kolonijose–gyvenvietėse, gydymo ir pataisos darbų kolonijoje ir gydymo–darbo profilaktoriumuose nuteistųjų ir priverstinai gydomų nuo alkoholizmo asmenų priežiūrą vykdė vidaus kariuomenės, kuri buvo pavaldi TSRS Vidaus reikalų ministerijai, konvojinių dalinių kariškiai. Jie ėjo prižiūrėtojų pareigas ir tarnybos metu buvo pavaldūs pataisos darbų įstaigos administracijos atstovui – viršininko budinčiam padėjėjui. Septynių Pataisos reikalų departamentui pavaldžių įstaigų apsaugą vykdė minėtos vidaus kariuomenės šaunamaisiais ginklais ginkluoti kariškiai.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1991 m. spalio 10 d. priėmė nutarimą Nr. 415 „Dėl Vidaus reikalų ministerijos vidaus tarnybos dalinių sukūrimo ir šių dalinių nuostatų patvirtinimo“. (Žin., 1991, Nr. 31–846) Šių dalinių uždaviniu buvo saugoti perimtas iš TSRS Vidaus reikalų ministerijos vidaus kariuomenės karinių dalinių 6509 ir 7574 apsaugos septynias įkalinimo įstaigas bei konvojuoti nuteistuosius ir suimtuosius iš tardymo izoliatorių į teismus ir į pataisos darbų įstaigas. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija 1991 m. spalio 18 d. išleido įsakymą Nr. 18 „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos vidaus tarnybos 1-ojo pulko sukūrimo“ (vėliau, 1992 m. rugsėjo 28 d. įsakymu Nr. 531 buvo įsteigtas 2-asis pulkas). Remiantis Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir karinio dalinio 3404 (TSRS Vidaus reikalų ministerijos vidaus kariuomenės 42-oji konvojinė divizija) vadovybės 1991 m. lapkričio 7 d. įsakymu Nr. 116/147 „Dėl Lietuvos Respublikos VRM PDĮ apsaugos“ nuo 1991 m. gruodžio 16 d. iki gruodžio 25 d. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos vidaus tarnybos 1-asis pulkas, kurio štabas buvo Kaune, perėmė šešių pataisos darbų kolonijų apsaugą. Respublikinės ligoninės (laisvės atėmimo vietų ligoninės) apsaugą perėmė šios įstaigos personalas. Netekę savo funkcijų visi TSRS Vidaus reikalų ministerijos vidaus kariuomenės daliniai 1992 m. sausio mėnesį buvo išvesti iš Lietuvos. Nuo šiol visas Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Pataisos reikalų departamento įstaigas saugojo ir jose laikomų asmenų priežiūrą vykdė šių įstaigų personalas (šiai ministerijai pavaldžių vidaus tarnybos 1-ojo ir 2-ojo pulkų padaliniai saugojo šešias pataisos darbų įstaigas).

1992 m. pataisos darbų įstaigos, Šiaulių tardymo izoliatorius ir Respublikinė laisvės atėmimo vietų ligoninė buvo pavadintos taip, kaip

numatyta Lietuvos Respublikos pataisos darbų kodekse (1971 m.), o jų kodiniai pavadinimai (pvz., įstaiga OČ – 12/1) panaikinti.

1990 m. Vidaus reikalų ministerijos Pataisos reikalų departamentas toliau metodiškai vadovavo ir kontroliavo pataisos darbų inspekcijų, kurios vykdė didžiąją dalį bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, ir kai kurias baudžiamojo poveikio priemones, bei specialiųjų komendantūrų, kurios prižiūrėjo lygtinai nuteistus laisvės atėmimu ir lygtinai paleistus iš laisvės atėmimo vietų asmenis privalomai įdarbinant nustatytose organizacijose (daugiausia statybas vykdančiose), tarnybinę veiklą. Pataisos darbų inspekcijos veikė kiekvieno Lietuvos Respublikos rajono ir didesniojo miesto policijos komisariato sudėtyje. Tuo metu Lietuvoje veikė 10 specialiųjų komendantūrų, kurios taip pat buvo teritorinių policijos komisariatų sudėtyje. Specialiųjų komendantūrų įskaitoje ir priežiūroje esantys nuteistieji statė Kruonio hidroakumuliacinę elektrinę, Mažeikių naftos perdirbimo kombinatą ir kitus Lietuvos ūkiui svarbius objektus. Dėl ekonominės padėties, kai Lietuvoje mažėjo statybų tempai, buvo likviduojamos statybinės organizacijos, lygtinai nuteistųjų laisvės atėmimu ir lygtinai paleistųjų iš laisvės atėmimo vietų, kaip darbo jėgos, poreikis mažėjo. 1995 m. buvo likviduota paskutinė specialioji komendantūra.

1990 m. Vidaus reikalų ministerijos Pataisos reikalų departamentui ir toliau buvo pavaldūs gydymo ir darbo profilaktoriumai, kurie veikė LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1986 m. vasario 26 d. įsako „Dėl chroniškų alkoholikų ir sergančių narkomanija priverstinio gydymo ir darbinio perauklėjimo“ pagrindu. Kitose TSRS respublikose gydymo ir darbo profilaktoriumai pradėjo veikti dar anksčiau. 1990 m. rugsėjo 1 d. Lietuvoje veikė Vilniaus GDP–1 (buvo laikomi 508 vyrai ir 123 moterys), Pravieniškių GDP–2 (buvo laikomi 883 vyrai) ir Kybartų GDP–3 (buvo laikomi 162 vyrai). Šiuose gydymo ir darbo profilaktoriumuose teismų nutarimų pagrindu priverstinai laikomi asmenys nuolat streikuodavo (bado akcijos, neišėjimas į darbą). Tai jie motyvuodavo tuo, kad jie, nepadarę nusikaltimo, buvo įkalinti. Vakarų Europos valstybėse analogiško priverstinio gydymo ir panašių profilaktoriumų nebuvo. 1991 m. vasario 4 d. Seimas priėmė Lietuvos Respublikos socialinės bei psichologinės reabilitacijos taikymo laikinąjį įstatymą. (Žin., 1991, Nr. 6–163) Vidaus reikalų ministerija, vadovaudamasi šiuo įsta-

tymu, 1991 m. balandžio 25 d. įsakymu Nr. 142 nuo 1991 m. gegužės 1 d. reorganizavo (25 metus TSRS veikusius ir nepasiteisinusius) Vilniaus ir Pravieniškių gydymo–darbo profilaktoriumus į socialinės ir psichologinės reabilitacijos įstaigas. Kybartų gydymo ir darbo profilaktoriumas buvo reorganizuotas į pataisos darbų koloniją–gyvenvietę. Nors asmenų, laikomų socialinės ir psichologinės reabilitacijos įstaigose, laikymo sąlygos buvo šiek tiek humanizuotos, tačiau piktnaudžiaujančių alkoholiu asmenų ir narkomanų siuntimas į šias įstaigas (teismo nutarimu) mažai kuo skyrėsi nuo ankstesnės tvarkos, t. y. nukreipimo į gydymo ir darbo profilaktoriumus. Asmenys, laikomi socialinės ir psichologinės reabilitacijos įstaigose, ir toliau dažnai streikuodavo. Vidaus reikalų ministerija 1994 m. gegužės 18 d. rašte Nr. 3/7–448 Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui Č. Juršėnui rašė: „1993 m. kovo mėn. Respublikos teisėsaugos organų koordinaciniame pasitarime pas LR generalinį prokurorą prieita vieningos nuomonės, kad 1991 m. vasario 4 d. Lietuvos Respublikos socialinės bei psichologinės reabilitacijos taikymo laikinąjį įstatymą būtina tobulinti (pagal jį asmenys socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigose gali būti laikomi iki trejų metų; šiems asmenims netaikoma malonė arba amnestija; minėtų asmenų nukreipimo į šias įstaigas teisminė tvarka pilnai neatitinka demokratinėms nuostatoms; asmenų, laikomų socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigose, sąlygos mažai kuo skiriasi nuo laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygų)“.

1994 m. birželio 1 d. Vilniaus SPRĮ buvo laikomi 463 vyrai ir 38 moterys, Pravieniškių SPRĮ – 306 vyrai.

Seimas 1994 m. birželio 2 d. priėmė Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl asmenų, kurie sistemingai daro administracinius teisės pažeidimus būdami apsvaigę nuo alkoholio, narkotinių ar toksinių priemonių, socialinės bei psichologinės reabilitacijos“ (Žin., 1994, Nr. 47–868), Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1994 m. rugpjūčio 8 d. priėmė nutarimą Nr. 705 „Dėl Socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų nuostatų patvirtinimo“ (Žin., 1994, Nr. 62–1219), o Vidaus reikalų ministerija 1994 m. rugsėjo 8 d. išleido įsakymą Nr. 630 „Dėl Socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“.

Sumažėjus asmenų, laikomų socialinės ir psichologinės reabilitacijos įstaigose, skaičiui, Vidaus reikalų ministerijos 1995 m. rugpjūčio

21 d. įsakymu Nr. 727 Pravieniškių SPRĮ nuo 1995 m. lapkričio 1 d. buvo reorganizuota į Pravieniškių sustiprintojo režimo pataisos darbų koloniją Nr. 1.

Seimas 2000 m. birželio 27 d. priėmė Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl asmenų, kurie sistemingai daro administracinius teisės pažeidimus būdami apsvaigę nuo alkoholio, narkotinių ar toksinių priemonių, socialinės bei psichologinės reabilitacijos“ ir kitų su juo susijusių teisės aktų pripažinimo netekusiais galios įstatymą. (Žin., 2000, Nr. 56–1650) Jis įsigaliojo nuo 2000 m. rugpjūčio 1 d. Vadovaudamasi šiuo įstatymu, Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2000 m. rugpjūčio 24 d. nutarimu Nr. 963 „Dėl Pataisos reikalų departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Vilniaus socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigos reorganizavimo, šio departamento ir jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių perdavimo ir kai kurių jų pavadinimų pakeitimo“ (Žin., 2000, Nr. 72–2232) reorganizavo paskutiniąją Lietuvoje veikusią Vilniaus socialinės ir psichologinės reabilitacijos įstaigą į Vilniaus 2-ąją griežtojo režimo pataisos darbų koloniją.

Kito ir Pataisos reikalų departamento prie Vidaus reikalų ministerijos, kaip institucijos, organizuojančios ir kontroliuojančios daugelio bausmių vykdymą, struktūra ir pareiginių etatų skaičius. Tai priklausė ir nuo šiam departamentui pavestų vykdyti funkcijų apimties ir pobūdžio bei Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimais nustatytų procentų dydžių, kuriais vadovaujantis ministerijos ir joms pavaldžios įstaigos privalėjo mažinti pareiginių etatų skaičių. Nustatant šiuos procentinius dydžius nebuvo atsižvelgiama į konkrečios institucijos vykdomų uždavinių ir atliekamų funkcijų apimtis bei pobūdį. 1991 m. balandžio 1 d. Pataisos reikalų departamente buvo 139,5 pareiginio etato, 1997 m. sausio 6 d. – 103 etatai, 1997 m. balandžio 1 d. – 96 etatai (juose dirbo 92 žmonės). Pavyzdžiui, 1993 m. spalio mėnesį Pataisos reikalų departamento organizacinė struktūra buvo tokia (buvo 98 etatai, dirbo 79 žmonės):

1. Direktorius.

2. Pavaduotojai: 1) režimui ir operatyviniam darbui; 2) auklėjamajam darbui, jis ir Auklėjamojo darbo skyriaus viršininkas; 3) gamybai; 4) bendriems (ūkio) reikalams; 5) pavaduotojas, jis ir Bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, vykdymo skyriaus viršininkas.

3. Sekretoriatas (6 etatai).
4. Kadrų skyrius (5 etatai).
5. Organizacinis skyrius (3 etatai).
6. Budėtojų dalis (4 etatai).
7. Operatyvinis skyrius (8 etatai).
8. Auklėjamojo darbo skyrius (5 etatai).
9. Gamybos–techninis skyrius (6 etatai).
10. Režimo ir priežiūros skyrius (7 etatai).
11. Ekonomikos skyrius (7 etatai).
12. Buhalterija (7 etatai).
13. Tiekimo ir realizacijos skyrius (4 etatai).
14. Ūkio skyrius (4 etatai).
15. Civilinės ir darbo saugos bei produkcijos inspekcija (4 etatai).
16. Bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, vykdymo skyrius (6 etatai) ir kaip jo sudėtinė dalis Pataisos darbų inspekcija (4 etatai).
17. Statybos poskyris (3 etatai).
18. Juridinė grupė (1 etatas).
19. Pervežimų grupė (2 etatai).
20. Vyriausiojo mechaniko poskyris (3 etatai).
21. Įskaitos poskyris (3 etatai).

1993 m. Teisinės sistemos reformos metmenyse apie penitencinės sistemos reformos organizacinę dalį buvo pasakyta tik tiek: „Teisingumo ministerijos kompetencija ir veiklos sritis išplečiamos. Kartu su dabartinėmis funkcijomis jai perduodama laisvės atėmimo bausmės vykdymo įstaigų priežiūra, o priėmus Bausmių vykdymo kodeksą – laisvės atėmimo įstaigos ir laisvės atėmimo bausmės vykdymas“. Laisvės atėmimo bausmės vykdymo įstaigų priežiūra Teisingumo ministerijai nebuvo perduota. Laisvės atėmimo įstaigų kuravimą Teisingumo ministerija perėmė iš Vidaus reikalų ministerijos ne priėmus Bausmių vykdymo kodeksą (jis priimtas 2002 m. birželio 27 d.), o anksčiau – nuo 2000 m. rugsėjo 1 d., kai įsigaliojo 2000 m. balandžio 18 d. Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymas. (Žin., 2000, Nr. 39–1088)

1994 m. Teisinės sistemos reformos įgyvendinimo programos 2 punkte buvo nustatyta, kad „Pataisos reikalų departamentas prie Vidaus rei-

kalų ministerijos…pertvarkomas į savarankišką instituciją, numatant nuo 1995 m. ją tiesiogiai finansuoti iš Lietuvos valstybės biudžeto ir nustatant jos santykius su Teisingumo ministerija ir Vidaus reikalų ministerija“.

Ši programinė nuostata buvo įgyvendinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. sausio 10 d. nutarimu Nr. 39 „Dėl Pataisos reikalų departamento santykių su Teisingumo ministerija ir Vidaus reikalų ministerija nustatymo“. (Žin., 1995, Nr. 6–126) Šiuo nutarimu Vyriausybė, siekdama sudaryti sąlygas spręsti organizacinius Pataisos reikalų departamento prie Vidaus reikalų ministerijos priskyrimo Teisingumo ministerijos valdymo sričiai klausimus, pavedė „ministerijoms ir Vyriausybės įstaigoms derinti sprendžiamus strateginius bausmių vykdymo politikos klausimus su Teisingumo ministerija“. Vyriausybė pereinamuoju laikotarpiu, kol bus reorganizuotas Pataisos reikalų departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, priskiriant jį Teisingumo ministerijos valdymo sričiai, šiai ministerijai Pataisos reikalų departamento atžvilgiu pavedė vykdyti šias funkcijas:

1. Rengti įstatymų ir kitų teisės aktų, kuriais Pataisos reikalų departamento valdymo srities įstaigoms pavesta vykdyti teismų nuosprendžius, nutartis, nutarimus ir projektus.

2. Sudaryti iš ministerijų, Vyriausybės įstaigų, kitų institucijų atstovų ir specialistų komisijas (darbo grupes), turinčias rengti įstatymų ir kitų teisės aktų, reguliuojančių Pataisos reikalų departamento ir jo valdymo srities įstaigų veiklą, projektus.

3. Teikti metodinę pagalbą Pataisos reikalų departamentui rengiant atitinkamų įstatymų ir kitų teisės aktų projektus.

4. Aprūpinti Pataisos reikalų departamentą teisine informacija.

5. Padėti Pataisos reikalų departamentui užmegzti ir plėtoti tarptautinius ryšius, rengti tarptautinių sutarčių dėl nuteistų laisvės atėmimu asmenų perdavimo projektus.

6. Atstovauti Pataisos reikalų departamentui Lietuvos Respublikos Seime, Lietuvos Respublikos Vyriausybėje ir kitose valstybės valdymo institucijose, teikiant ir svarstant įstatymų, kitų teisės aktų projektus, reglamentuojančius šio departamento ir jo valdymo srities įstaigų veiklą, sprendžiant bausmių vykdymo teisinės reformos problemas.

7. Kviesti Pataisos reikalų departamento atstovus į Teisingumo ministerijos kolegijos posėdžius ir pasitarimus, sprendžiant nusikalsta-

mumo problemas ir svarstant bausmių vykdymo sistemos reformos eigą.

8. Padėti organizuoti Pataisos reikalų departamento pareigūnų stažuotes ir lankymąsi užsienio valstybių bausmių vykdymo institucijose, dalyvavimą tarptautinėse konferencijose penitencinės sistemos tobulinimo klausimais.

9. Padėti Pataisos reikalų departamentui spręsti teritorinių pataisos darbų inspekcijų patalpų klausimus.

Vyriausybė Vidaus reikalų ministerijai Pataisos reikalų departamento atžvilgiu pavedė vykdyti šias funkcijas:

1. Tvirtinti Pataisos reikalų departamento nuostatus.

2. Atstovauti Pataisos reikalų departamentui Lietuvos Respublikos Seime, Lietuvos Respublikos Vyriausybėje ir kitose valstybės valdymo institucijose, sprendžiant šio departamento ir jo valdymo srities įstaigų problemas.

3. Organizuoti vidaus tarnybos dalinius laisvės atėmimo vietų ir inžinerinių bei techninių priemonių fizinei apsaugai, suimtųjų ir nuteistųjų konvojavimui užtikrinti.

4. Kviesti Pataisos reikalų departamento atstovus į Vidaus reikalų ministerijos kolegijos posėdžius ir pasitarimus drauge spręsti nusikalstamumo, teisėtvarkos, operatyvinės veiklos, materialinio techninio aprūpinimo, kadrų ir kitas problemas.

5. Teikti Pataisos reikalų departamento ir jo valdymo srities įstaigų operatyvinėms tarnyboms metodinę ir praktinę pagalbą vykdant operatyvinę veiklą, nusikaltimų ir kitų teisėtvarkos pažeidimų prevenciją, asmenų, pabėgusių iš laisvės atėmimo vietų, paieškas, tiriant nusikaltimus, organizuoti ir tvarkyti bendrąją centralizuotą operatyvinės veiklos slaptųjų dalyvių ir operatyvinės įskaitos bylų įskaitą, centralizuotą operatyvinės informacijos duomenų banką ir sudaryti sąlygas nemokamai juo naudotis.

6. Padėti Pataisos reikalų departamentui užmegzti ir plėtoti ryšius su užsienio valstybių bausmių vykdymo ir kitomis teisėsaugos instancijomis.

7. Skirti pareigūnus Pataisos reikalų departamento ir jo valdymo srities įstaigų ir jų įmonių gamybinės ir ūkinės veiklos revizijoms atlikti.

8. Teikti paramą išduodant laikinuosius Lietuvos Respublikos piliečio pažymėjimus asmenims, laikomiems laisvės atėmimo vietose, per-

duodant kitoms valstybėms nuteistus asmenis, kurie yra tų valstybių piliečiai, grąžinant iš kitų valstybių į Lietuvą nuteistus Lietuvos Respublikos piliečius atlikti laisvės atėmimo bausmę.

9. Atlikti priimamų dirbti Pataisos reikalų departamente ir jo valdymo srities įstaigose asmenų specialųjį tikrinimą pagal Vidaus reikalų ministerijos ir policijos įstaigų įskaitą.

10. Organizuoti Vidaus reikalų ministerijos valdymo srities mokymo įstaigose priimtų į Pataisos reikalų departamentą ir jo valdymo srities įstaigas naujų darbuotojų mokymą ir jau dirbančių pareigūnų kvalifikacijos kėlimo ir perkvalifikavimo kursus.

11. Ir kitos funkcijos, kurias Vidaus reikalų ministerija vykdė Pataisos reikalų departamento atžvilgiu iki šiol.

Vyriausybė Pataisos reikalų departamentui Teisingumo ministerijos ir Vidaus reikalų ministerijos atžvilgiu pavedė nustatytąja tvarka teikti pasiūlymus ir rengti įstatymų ir kitų teisės aktų, reformuojančių Pataisos reikalų departamento ir jo valdymo srities įstaigų veiklą, projektus; Vidaus reikalų ministerijos ar Teisingumo ministerijos reikalavimu teikti informaciją apie Pataisos reikalų departamento ir jo valdymo srities įstaigų reformavimo, teismų nuosprendžių, nutarčių ir nutarimų vykdymo eigą, sudaryti sąlygas žinybiniam veiklos inspektavimui.

Apibendrinant pirmuosius penkerius metus, praėjusius atkūrus Lietuvos valstybės Nepriklausomybę, galima teigti, kad penitencinės sistemos teisinė ir organizacinė reforma įgavo tam tikrą pagreitį, tačiau ji vyko lėtai, ne taip, kaip norėta. To priežastys buvo:

1. Lietuvos laisvės atėmimo įstaigose laikomi asmenys ir šiose įstaigose dirbantys darbuotojai nebuvo psichologiškai tinkamai parengti įgyvendinti naujoves. Šis procesas vyko laipsniškai, užtikrinant deramą teisėtvarkos būklę laisvės atėmimo įstaigose.

2. Laisvės atėmimo įstaigų finansinės galimybės neleido iki galo įgyvendinti naujovių, priešingu atveju naujai priimtų įstatymų ir kitų teisės aktų normos būtų likusios deklaratyvios.

3. Laisvės atėmimo įstaigų darbuotojų profesinė kvalifikacija neatitiko darbo su suimtaisiais ir nuteistaisiais naujomis laisvės atėmimo įstaigų veiklos sąlygomis reikalavimų.

4. Nebuvo reikiamo Lietuvos visuomenės pritarimo dėl naujovių įgyvendinimo laisvės atėmimo įstaigose. Tuo laikotarpiu dalis visuo-

menės nepritarė laisvės atėmimo bausmės vykdymo humanizavimui, šios bausmės sankcijų mažinimui, platesniam lygtinio paleidimo iš laisvės atėmimo vietų instituto taikymui, amnestijos aktams ir alternatyvoms laisvės atėmimui.

5. Pataisos įstaigos ir tardymo izoliatoriai buvo perpildyti. Apribojimų, susijusių su šių asmenų teisine padėtimi, panaikinimas būtų sukėlęs ypač didelį nuteistųjų nepasitenkinimą, ir laisvės atėmimo įstaigos būtų sunkiai valdomos.

Todėl verta dar kartą konstatuoti, kad Lietuvos penitencinės sistemos teisinės reformos laikotarpis – tai šios sistemos laipsniškos brandos laikotarpis, o teigiamoms naujovėms diegti visuomet turi būti sudarytos tam tikros sąlygos, kitaip tariant, turinys turi būti pasirengęs priimti jam siūlomą bei jam priimtiną formą ir taip išvengta sunkių socialinių konfliktų padarinių laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo vietose.

Teisinės sistemos reformos metmenų naujoje redakcijoje (1998 m.) buvo numatyta: „Organizacinę reformos dalį sudaro Pataisos reikalų departamento prie Vidaus reikalų ministerijos perdavimas Teisingumo ministerijai. Kalėjimų departamentas prie Teisingumo ministerijos tampa civiline įstaiga; jos kompetencija ir funkcijos plečiamos sudarant realias galimybes daryti įtaką bausmių vykdymo politikai. (…) Kalėjimų departamentui priskiriamas reorganizuotas Kriminalinių bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, skyrius, kuriam pavaldžios teritorinės pataisos darbų inspekcijos. Kalėjimų departamentas tampa atsakingas už visų bausmių (išskyrus baudą ir turto konfiskavimą) ir baudžiamojo poveikio priemonių vykdymą. Keičiami Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių įstaigų santykiai su Vidaus reikalų ministerija ir policija. Pataisos įstaigų apsaugą perima profesionalūs Kalėjimų departamento pareigūnai, pavaldūs įstaigos direktoriui. Vidaus reikalų sistemos padaliniai vykdo kardomųjų ir nuteistųjų asmenų konvojavimą į teismą arba bausmės atlikimo vietą, padeda masinių riaušių metu pataisos įstaigų administracijai, o policija ieško ir sulaiko pabėgusius ar negrįžusius nuteistuosius. Visais atvejais, kai pataisos įstaigoje būtina panaudoti fizinę jėgą, specialiąsias priemones ar ginklus, sprendimą priima pataisos įstaigos direktorius arba Kalėjimų departamento vadovybė“.

Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko 1999 m. gegužės 13 d. potvarkiu Nr. 107 buvo sudaryta darbo grupė bausmių vykdymo sistemos perdavimo iš Vidaus reikalų ministerijos į Teisingumo ministerijos kompetenciją klausimams koordinuoti (grupės vadovas teisingumo viceministras G. Švedas, grupės vadovo pavaduotojas vidaus reikalų viceministras A. Svetulevičius).

Pagal 2000 m. balandžio 18 d. Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymo (Žin., 2000, Nr. 39–1088) 2 straipsnį šis įstatymas įsigaliojo nuo 2000 m. rugsėjo 1 d. Ši data – tai Pataisos reikalų departamento, pavaldaus Teisingumo ministerijai veiklos pradžios data. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. rugpjūčio 24 d. nutarimo Nr. 963 „Dėl Pataisos reikalų departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Vilniaus socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigos reorganizavimo, šio departamento ir jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių perdavimo ir kai kurių jų pavadinimų pakeitimo“ (Žin., 2000, Nr. 72–2232) 2 punkte buvo nustatyta: „Pakeisti Pataisos reikalų departamento pavaldumą iš Vidaus reikalų ministerijos į Teisingumo ministerijos ir vadinti jį Kalėjimų departamentu prie Teisingumo ministerijos…“.

Vykdydamas minėto įstatymo ir Vyriausybės nutarimo nuostatas, teisingumo ministras išleido šiuos teisės aktus:

1. 2000 m. rugsėjo 1 d. įsakymą Nr. 184 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos nuostatų patvirtinimo“. (Žin., 2000, Nr. 76–2310)

2. 2000 m. lapkričio 9 d. įsakymą Nr. 228 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių valstybės įmonių įstatų patvirtinimo“. (Žin., 2000, Nr. 99–3149)

3. 2000 m. gruodžio 27 d. įsakymą Nr. 264 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių įstaigų nuostatų patvirtinimo“. (Žin., 2001, Nr. 1–15)

4. 2001 m. gruodžio 29 d. įsakymą Nr. 275 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų įsteigimo“. (Žin., 2002, Nr. 3–86)

5. 2002 m. sausio 22 d. įsakymą Nr. 16 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno, Klaipėdos,

Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų nuostatų patvirtinimo“. (Žin., 2002, Nr. 9–321)

2002 m. sausio 1 d. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos organizacinė struktūra buvo tokia (buvo 110 pareiginių etatų, dirbo 96 žmonės):

1. Departamento direktorius.

Jis kuravo:

– Organizacinį skyrių;
– Centralizuotą vidaus audito tarnybą;
– Buhalterinės apskaitos skyrių;
– Ekonomikos skyrių;
– Personalo skyrių;
– Kanceliariją.

2. Departamento direktoriaus pavaduotojas apsaugai ir priežiūrai.

Jis kuravo:

– Apsaugos ir priežiūros skyrių;
– Vidaus tyrimų tarnybą;
– Budėtojų tarnybą.

3. Departamento direktoriaus pavaduotojas auklėjamajam darbui.

Jis kuravo:

– Auklėjamojo darbo skyrių;
– Pataisos inspekcijų skyrių;
– Sveikatos priežiūros tarnybą;
– Įskaitos poskyrį.

4. Departamento direktoriaus pavaduotojas gamybos ir ūkio reikalams.

Jis kuravo:

– Gamybos organizavimo skyrių;
– Materialinio aprūpinimo skyrių;
– Statybos organizavimo ir priežiūros skyrių;
– Pensinio aprūpinimo poskyrį.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII–1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX–785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX–994,

įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymo (Žin., 2002, Nr. 112–4970), kuris įsigaliojo nuo 2003 m. gegužės 1 d., 16 straipsnio 1 dalis nustatė: „Pataisos darbų kodekso 12 straipsnyje nustatytų rūšių pataisos darbų įstaigos, 22 straipsnyje nustatytos pataisos darbų kolonijos – gyvenvietės bei 78 straipsnio 1 ir 3 dalyse nustatytos pataisos darbų įstaigos gydymo teisėmis ir laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigos prilygsta Bausmių vykdymo kodekso 62 straipsnyje nustatytų rūšių pataisos įstaigoms:

– pataisos darbų kolonijos – pataisos namams;

– kalėjimai – kalėjimams;

– auklėjimo darbų kolonijos – nepilnamečių pataisos namams;

– pataisos darbų kolonijos-gyvenvietės – atviroms kolonijoms;

– pataisos darbų įstaigos gydymo teisėmis – gydymo – pataisos namams;

– laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigos – laisvės atėmimo vietų ligoninėms“.

Vadovaudamasi šiuo įstatymu, Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2003 m. balandžio 24 d. priėmė nutarimą Nr. 514 „Dėl kai kurių terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes vykdančių institucijų pavadinimų pakeitimo“. (Žin., 2003, Nr. 40–1833)

29.3.

Bausmių vykdymo sistemos materialinė techninė bazė

Teisinės sistemos reformos metmenyse (1993 m.) apie penitencinės sistemos materialinės techninės bazės kūrimą užsiminta nebuvo.

Teisinės sistemos reformos įgyvendinimo programos (1994 m.) skyriuje „Materialinė techninė bazė, būtina teisinės sistemos reformai vykdyti“ buvo numatyta pataisos įstaigoms įkurti šias naujas patalpas:

– 12 pataisos namų;

– 10 arešto namų.

Nurodytame šios programos skyriuje taip pat buvo numatyta rekonstruoti Kauno auklėjimo darbų koloniją, Vilniaus ir Pravieniškių sustiprintojo režimo pataisos darbų kolonijas, Alytaus ir Marijampolės griežtojo režimo pataisos darbų kolonijas, Pravieniškių bendrojo režimo pataisos darbų koloniją, Pravieniškių gydymo–pataisos darbų koloniją ir Pravieniškių socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigą.

Iki 2003 m. gegužės 1 d., kai įsigaliojo Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, dėl to, kad Pataisos reikalų departamentui prie Vidaus reikalų ministerijos (nuo 2000 m. rugsėjo 1 d. Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos) materialinei techninei bazei kurti nuo 1995 iki 2003 m. iš valstybės biudžeto ir kitų finansavimo šaltinių pernelyg mažai buvo skiriama lėšų, nebuvo pastatyta ir atiduota naudoti nė viena nauja pataisos įstaiga, nė viena areštinė. Tačiau statybos vis dėlto vyko.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1992 m. liepos 1 d. potvarkiu Nr. 653 pritarė buvusio Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo (A. Mickevičiaus g. 11) rekonstravimui į Kauno tardymo izoliatorių. Vyriausybė 1993 m. liepos 22 d. nutarimu Nr. 552 perdavė buvusio Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo (A. Mickevičiaus g. 11) patalpas Vidaus reikalų ministerijai Kauno tardymo izoliatoriui įrengti. Šiose patalpose buvo įsikūręs Kauno politechnikos instituto padalinys – susivienijimas „Vibrotechnika“ ir apie 10 įvairių uždarųjų akcinių bendrovių, įmonė „Skalė“ ir susivienijimas „Amatai“. Jie nenorėjo atiduoti patalpų. Lietuvos Respublikos Seimas 1994 m. gegužės 31 d. priėmė nutarimą Nr. I–487 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. liepos 22 d. nutarimo Nr. 552 vykdymo“, kurio 1 punkte paragino Vyriausybę iki 1994 m. rugpjūčio 31 d. įvykdyti savo 1993 m. liepos 22 d. nutarimą Nr. 552. Tačiau buvusio Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo rekonstrukcijos į tardymo izoliatorių darbai pradėti tik 1997 m. ir iki 2003 m. gegužės 1 d. užbaigti nebuvo.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1992 m. kovo 18 d. potvarkiu Nr. 266p numatė iki 1994 m. pastatyti 121 vietos nepilnamečių tardymo izoliatorių prie Kauno auklėjimo darbų kolonijos. Dėl lėšų stokos šio objekto statyba užsitęsė. Nepilnamečių tardymo izoliatorius buvo pradėtas eksploatuoti tik 1998 m. Tam Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1998 m. balandžio 6 d. priėmė nutarimą Nr. 414 „Dėl pavedimo Pataisos reikalų departamento prie Vidaus reikalų ministerijos Kauno auklėjimo darbų kolonijai vykdyti kardomąjį kalinimą (suėmimą) ir šios kolonijos pavadinimo pakeitimo“. (Žin., 1998, Nr. 34–908)

Šiuo potvarkiu Vyriausybė taip pat numatė iki 1996 m. atlikti Respublikinės įkalinimo įstaigų ligoninės Vilniuje projektavimo ir statybos darbus. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1993 m. rugsėjo 17 d. nutari-

mu Nr. 709 šios ligoninės statybai Santariškėse (Vilniaus m.) skyrė buvusios Rusijos karinio dalinio 22238 teritorijos dalį. Objekto statyba pradėta tik 1996 metais. Nuo 1999 iki 2003 m. ligoninės statyba nebuvo finansuojama.

Iš Teisinės sistemos reformos įgyvendinimo programoje numatytų rekonstruoti Pataisos reikalų departamentui pavaldžių įstaigų iki galo į Pravieniškių sustiprintojo režimo pataisos darbų koloniją Nr. 1 rekonstruota tiktai Pravieniškių socialinė bei psichologinė reabilitacijos įstaiga. Ji pradėjo veikti 1995 m. lapkričio 1 d. Buvusios Pravieniškių socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigos lokalinėje teritorijoje esantys pastatai 1997 m. pradėti rekonstruoti į uždarą kalėjimą. Kitos pataisos įstaigos buvo rekonstruotos dalinai arba visai nepradėtos rekonstruoti. Alytaus ir Marijampolės griežtojo režimo pataisos darbų kolonijose, Pravieniškių 2-ojoje sustiprintojo režimo pataisos darbų kolonijoje ir Pravieniškių bendrojo režimo pataisos darbų kolonijoje rekonstruotos apsaugos tvoros. Vilniaus tardymo izoliatoriuje–kalėjime iki galo rekonstruotas vienas iš dviejų gyvenamųjų korpusų, kuriuose laikomi suimtieji ir nuteistieji. 2001 m. į pataisos namus buvo pradėta rekonstruoti buvusi Vilniaus socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaiga.

Buvo gauti sklypai tardymo izoliatoriams statyti: Klaipėdoje (Rimkų gyvenvietėje) 1,3 ha, Panevėžyje – 3,7 ha. Buvo užbaigtas Panevėžio tardymo izoliatoriaus techninis projektas, kainavęs 0,5 mln. litų. Tačiau dėl lėšų stokos šie abu tardymo izoliatoriai iki 2003 m. gegužės 1 d. statyti nebuvo pradėti.

Stengiantis pagreitinti naujų pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių statybą bei veikiančių rekonstrukciją, Pataisos reikalų departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos parengė Laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo vietų kapitalinės statybos darbų 1998–2000 metų programos projektą. Lietuvos Respublikos Vyriausybė šiai programai pritarė 1997 m. gruodžio 30 d. nutarimu Nr. 1498 „Dėl Laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo vietų kapitalinės statybos darbų 1998–2000 metų programos“. (Žin., 1998, Nr. 1–18) Tačiau kaip ir ankstesniais metais, Pataisos reikalų departamentas gavo tik nedidelę dalį lėšų statybos ir rekonstrukcijos darbams vykdyti.

Teisinės sistemos reformos metmenų naujoje redakcijoje (1998 m.) neužsiminta apie penitencinės sistemos materialinės techninės bazės kūrimą.

29.4.

Bausmių vykdymo sistemos personalo rengimas

Europos kalinimo įstaigų taisyklės numato šiuos reikalavimus penitencinių įstaigų pareigūnams:

1. Kalinimo įstaigos personalas turi didelę reikšmę tinkamam įstaigos darbo organizavimui bei organizacinių ir pataisos tikslų įgyvendinimui, todėl kalinimo įstaigos administracija turi skirti daug dėmesio taisyklių, reguliuojančių personalo elgesį, įgyvendinimui (51 taisyklė).

2. Kalinimo įstaigos personalą reikia nuolat skatinti taikant mokymo ir konsultavimo procedūras bei pozityvų vadovavimo stilių, siekiant humaniškųjų standartų, stiprinti darbo efektyvumą ir atsakomybės jausmą (52 taisyklė).

3. Priimant į darbą arba po tam tikro praktinio darbo laikotarpio, personalui būtina organizuoti mokomuosius kursus, supažindinančius su jų bendromis ir specifinėmis pareigomis, po kurių reikia išlaikyti teorinius ir praktinius testus, nebent nereikėtų dėl jų profesinės kvalifikacijos.

Tarnybos metu visas personalas turi palaikyti bei tobulinti žinias ir profesinį meistriškumą, lankydamas specialius mokomuosius kursus, kuriuos organizuoja administracija.

Būtina imtis specialių priemonių, rengiant darbuotojus, kurių profesinį meistriškumą reikėtų tobulinti.

Į viso personalo mokymo programą turėtų būti įtraukti Europos kalinimo įstaigų taisyklių ir Europos žmogaus teisių konvencijos reikalavimai bei taikymo principai (55 taisyklė).

4. Administracija turi įdiegti specialias įstaigos organizavimo ir valdymo formas, kurios padėtų glaudžiau bendradarbiauti įvairių kategorijų tarnautojams, siekiant užtikrinti įvairių tarnybų bendradarbiavimą kalinių pataisos ir jų resocializacijos klausimais (59 taisyklė).

5. Personalas turi būti apmokytas specialios technikos tramdyti agresyvius kalinius (63 taisyklės 2 punktas).

Pataisos reikalų departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, matydamas poreikį profesionalių darbuotojų dirbti su suimtaisiais ir nuteistaisiais ir naujus reikalavimus, keliamus penitencinės sistemos personalui, pradėjo ieškoti mokymo įstaigų, kurios padėtų spręsti šias problemas. Šias problemas greičiau spręsti paskatino dar ir tai, kad

1993 m. spalio 1 d. Pataisos reikalų departamente ir jo valdymo srities įstaigose trūko pareigūnų: buvo 13,1 proc. laisvų karininkų (vidutiniosios grandies specialistų) pareiginių etatų ir 20,7 proc. priežiūros ir apsaugos kontrolierių (žemiausios grandies specialistų) pareiginių etatų.

Pataisos reikalų departamentas 1993 m. kovo 4 d. rašte Nr. 3/3–191 Vidaus reikalų ministerijos Kadrų valdybai rašė:

„1. Policijos akademijoje organizuoti nuo 2-o kurso specializuotą 15 žmonių grupę PDĮ operatyvinėms režiminėms tarnyboms iš tų studentų, kurie gyvena miestuose, kuriuose dislokuotos PRD įstaigos.

2. Policijos akademijai neįvykdžius šio prašymo, organizuoti Vilniaus aukštesniojoje policijos mokykloje 15–20 žmonių 2 metų mokymą teisininko kvalifikacijai gauti ir Policijos akademijoje nuo 4 kurso specializaciją PRD įstaigose dirbti.

3. Policijos akademijoje organizuoti 30 žmonių kvalifikacijos kėlimo kursus.

4. Policijos akademijoje palikti neakivaizdinį fakultetą“.

Vidaus reikalų ministerija 1993 m. gegužės 6 d. išleido įsakymą Nr. 323 „Dėl VRM aukštesniųjų policijos mokyklų komplektavimo 1993/94 mokslo metams“. Šio įsakymo 1 punktas numatė dvejų metų studijas Vilniaus aukštesniojoje policijos mokykloje, kurių metu 30 klausytojų grupė būtų rengiama dirbti pataisos darbų įstaigų ir tardymo izoliatorių operatyvinėse režiminėse tarnybose, suteikiant teisininko kvalifikaciją. Pataisos reikalų departamentas, vykdydamas šį įsakymą, davė rašytinius nurodymus jam pavaldžioms įstaigoms siųsti 49 kandidatus stoti į šią mokyklą.

Pataisos reikalų departamentas 1993 m. spalio 12 d. raštu Nr. 3/3–865 „Dėl specialistų ruošimo PRD įstaigoms LPA“ Lietuvos policijos akademijos rektoriui prof. A. Pumpučiui pateikė šią paraišką:

„1. Baigusius 1-ąjį LPA mokymo kursą nukreipti darbui į PRD įstaigas priežiūros ir apsaugos kontrolieriais. Studentų skaičius neribojamas.

2. Baigusius 3-iąjį LPA mokymo kursą nukreipti darbui į PRD įstaigas operatyvinių, režiminių skyrių operįgaliotiniais, auklėjamojo darbo skyrių būrių viršininkais, instruktoriais, suteikiant leitenanto laipsnį. Absolventų skaičius neribojamas.

3. Baigusius 5-ąjį LPA mokymo kursą nukreipti darbui į PRD įstaigas operatyvinių, režiminių skyrių operįgaliotiniais, suteikiant leitenanto laipsnį, su greitu paskyrimu į aukštesnes tarnybines pareigas. Absolventų skaičius neribojamas“.

Lietuvos Respublikos Seimo ir Vyriausybės teisės aktų, kuriais būtų galima remtis organizuojant penitencinių įstaigų pareigūnų mokymą ir rengti kvalifikuotus specialistus penitencinei sistemai Lietuvos aukštosiose ir aukštesniosiose mokymo įstaigose 1990–1993 m., nebuvo. To nenumatė ir Teisinės sistemos reformos metmenys (1993 m.).

Susipažinus su kai kurių Vakarų Europos valstybių patirtimi rengiant specialistus darbui penitencinėje sistemoje, buvo prieita prie nuomonės, kad didžiąją dalį Lietuvos penitencinėse įstaigose dirbančių specialistų turėtų sudaryti socialiniai darbuotojai, kurie nenaudotų prievartos ir nežemintų nuteistųjų, o teiktų profesionalią (juridinę, psichologinę–pedagoginę, socialinę) pagalbą suimtiesiems ir nuteistiesiems, sprendžiant jiems iškilusias problemas, todėl Lietuvos penitencinių įstaigų darbuotojai privalo turėti ne tik teisės, bet ir psichologijos, edukologijos, psichoterapijos žinių ir įgūdžių; mokėti individualiai dirbti su nuteistuoju, padėti įveikti stresą, suteikti pedagoginę–psichologinę konsultaciją, padėti spręsti konfliktus, užmegzti ryšius su nuteistųjų giminaičiais ir normalizuoti jų ir asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, santykius, suteikti nuteistajam ir jo šeimai psichoterapinę pagalbą; turėti žinių apie socialinių tarnybų darbą, padėti nuteistiesiems įsidarbinti atlikus bausmę ir sukurti minimalias gyvenimo sąlygas; mokėti pritaikyti auklėjimo ir saviauklos teoriją ir metodus, psichologinę savireguliaciją. Dauguma nuteistųjų turi psichikos sutrikimų, todėl penitencinių įstaigų darbuotojai turi turėti psichiatrijos ir psichoterapijos žinių.

Atsižvelgdamas į tai, ką penitencinių įstaigų darbuotojai turėtų žinoti ir mokėti, Pataisos reikalų departamentas 1994 m. birželio 1 d. rašte Nr. 3/1–486 „Dėl specialistų pataisos įstaigoms rengimo užsakymo“ Lietuvos policijos akademijos rektoriui prof. A. Pumpučiui siūlė:

„Absolventai – pataisos įstaigų operatyvinės režiminės dalies darbuotojai privalo žinoti:

– kriminalinių bausmių vykdymo politikos pagrindines kryptis ir jų įgyvendinimo problemas;

– bausmių vykdymo įstaigų specifinius uždavinius ir jų vietą teisėsaugos institucijų sistemoje;

– bausmes vykdančių įstaigų valdymo turinį ir metodus;

– bausmes vykdančių įstaigų sąveikos su valstybės įstaigomis ir visuomeninėmis organizacijomis teisinius pagrindus;

– ekstremalių situacijų atsiradimo bausmes vykdančiose įstaigose

priežastis, pajėgų ir priemonių panaudojimo šiose situacijose taktiką;

– kovos su masinėmis riaušėmis, įkaitų grobimu specialiąją taktiką ir būdus;

– nuteistųjų resocializacijos turinį, jo įgyvendinimo formas ir priemones.

Absolventai – pataisos įstaigų operatyvinės režiminės dalies darbuotojai privalo mokėti:

– organizuoti ir įgyvendinti bausmės atlikimo režimo reikalavimus;

– išaiškinti laisvės atėmimo vietose padarytus nusikaltimus, užkirsti kelią naujiems;

– organizuoti ir atlikti tarnybinį patikrinimą, kvotą ir neatidėliotinus tardymo veiksmus.

Absolventai – pataisos įstaigų socialiniai darbuotojai privalo žinoti ir mokėti:

– įtraukti nuteistuosius į darbo veiklą, formuoti jiems šios veiklos įgūdžius ir būtinumo suvokimą;

– atlikti nuteistųjų pataisos proceso analizę, jos rezultatus tinkamai panaudoti tobulinant šį procesą;

– planuoti ir dirbti auklėjamąjį darbą su nuteistaisiais;

– įgyvendinti nuteistųjų resocializacijos formas ir metodus;

– įgyvendinti bausmes vykdančių įstaigų ekonominės veiklos pagrindus;

– pateikti visuomenės informavimo priemonėms informaciją apie bausmes vykdančių įstaigų veiklą.

Be to, Lietuvos policijos akademijos absolventai, kurių specializacija būtų darbas penitencinėse įstaigose, turėtų mokėti:

– taikyti matematinius metodus duomenų analizei, žinoti jų pagrindimą ir taikymo galimybes;

– kurti ir naudoti informacines bazes darbovietėje;

– naudotis pagrindiniais kompiuterinių programų paketais, reikalingais organizuojant penitencinių įstaigų veiklą;

– suteikti profesionalią juridinę, psichologinę–pedagoginę ir psichoterapinę pagalbą ir konsultaciją sprendžiant iškilusias problemas“.

Pataisos reikalų departamento direktorius J. Blaževičius savo 1994 m. birželio 13 d. tarnybiniame prašyme, suderintame su Lietuvos policijos akademijos rektoriumi prof. A. Pumpučiu ir Vilniaus aukštesniosios policijos mokyklos viršininku A. Kareiva, vidaus reikalų ministrui R. Vaitiekūnui siūlė leisti:

„Lietuvos policijos akademijoje:

1. Įkurti Bausmių vykdymo katedrą.

2. 1994/1995 mokslo metams suformuoti pirmosios pakopos dvi mokomąsias studentų grupes (po 20 studentų kiekvienoje). Šias grupes atrankos būdu suformuoti iš pataisos įstaigos kontrolierių, atliekančių tikrąją krašto apsaugos tarnybą LR VRM vidaus tarnybos daliniuose karių ir baigusių vidurinę mokyklą abiturientų. Mokomąsias grupes formuoti iš kandidatų, kurie turi nuolatinę gyvenamąją vietą vietovėse, kuriose funkcionuoja ar numatoma įsteigti pataisos įstaigas. Trečiąją grupę suformuoti iš LPA antrosios pakopos studentų.

3. Organizuoti pataisos įstaigų viršininkų, jų pavaduotojų ir tarnybų viršininkų kvalifikacijos kėlimo kursus.

4. Nuo 1995/1996 mokslo metų suformuoti dvi (po 20 studentų kiekvienoje) neakivaizdinio mokymo pataisos įstaigų darbuotojų grupes.

Vilniaus aukštesniojoje policijos mokykloje:

Nuo 1994/1995 mokslo metų organizuoti naujai priimtų be VRM specialaus išsilavinimo pareigūnų pirminį paruošimą:

– 3 mėnesių pataisos įstaigų priežiūros kontrolierių kursus.

– 3 mėnesių pataisos įstaigų operatyvinių tarnybų pareigūnų (karininkų) kursus.

– 3 mėnesių pataisos įstaigų režimo ir priežiūros tarnybų pareigūnų (karininkų) kursus.

– 3 mėnesių pataisos įstaigų auklėjamojo darbo tarnybų būrių viršininkų, auklėtojų ir instruktorių (karininkų) kursus“.

Teisinės sistemos reformos įgyvendinimo programos (skyrius „Teisininkų ir kitų specialistų rengimas“) 10 punkte buvo nustatyta, kad „Kiekviena teisėsaugos institucija susitaria su Vilniaus universitetu, Lietuvos policijos akademija ir kitomis aukštosiomis mokyklomis dėl specialistų rengimo. Specialistų skaičius turi būti suderintas su aukštosiomis mokyklomis. Šiuo atveju teisėsaugos institucijos apmoka studijas, o specialistai įsipareigoja atidirbti tam tikrą laiką arba atlyginti visas mokymo išlaidas“. Šiame punkte taip pat buvo numatyti išankstiniai duomenys, kokių specialistų reikia teisėsaugos institucijoms. Penitencinei sistemai kiekvienais mokslo metais buvo numatyta parengti specialistų:

– Lietuvos policijos akademijoje ir Vilniaus universiteto Teisės fakultete – 50 teisininkų.

– Vilniaus universiteto Psichologijos fakultete – 5 psichologus.

– Vilniaus universiteto Medicinos fakultete – 5 psichiatrus.

– Vilniaus universitete – 10 socialinių darbuotojų.

– Vilniaus pedagoginio universiteto Pedagogikos fakultete – 20 pedagogų.

Šios programos (skyrius „Teisininkų perkvalifikavimas ir tobulinimasis“) 11 punkte buvo numatyta įsteigti Pataisos reikalų departamento mokymo centrą, kuriame būtų rengiami kursai nuo 1 iki 3 mėnesių (besimokančiųjų skaičius – iki 100 asmenų per metus).

Lietuvos policijos akademija 1995 m. kovo 21 d. organizavo pataisos įstaigų vadovų pasitarimą. Pataisos reikalų departamento direktorius J. Blaževičius savo pranešime apie penitencinės reformos eigą pasitarimo dalyvius informavo, kad „Nors teisinės sistemos reformos įgyvendinimo programos 10 punktas numato, kad pataisos įstaigoms kvalifikuotus specialistus turi specializuotose mokymo grupėse ruošti Lietuvos policijos akademija, Vilniaus universiteto Teisės, Psichologijos, Medicinos fakultetai, Vilniaus pedagoginis universitetas, tačiau realiausios viltys dedamos į Lietuvos policijos akademiją. Pataisos įstaigose beveik išspręsta darbuotojų kadrų stygiaus problema. Jeigu keletą metų atgal pareigūnų kadrų trūkumas buvo 16proc., tai šiuo metu karininkų nekomplektas yra 9 proc., o priežiūros kontrolierių – 7 proc. Yra pataisos įstaigų, kurios pareigūnais sukomplektuotos pilnumoje, o keletas įstaigų turi net kandidatų darbui rezervą ir pareigūnų priėmimą į darbą atlieka konkurso tvarka. Buvusi pareigūnų kiekybinė problema virsta kokybine. Bendra komplektavimosi pareigūnais tendencija rodo, kad reikia gerai paskaičiuoti ir apgalvotai teikti užsakymus Lietuvos aukštojo mokslo įstaigoms, nesudarant situacijos, kuomet pagal užsakymus jose parengtų absolventų nebus galima įdarbinti. Pataisos reikalų departamentą šiuo metu tenkina Lietuvos policijos akademijoje mokomų penitenciarinei sistemai studentų skaičius stacionarinio mokymo mokomosiose grupėse. Džiugina ir tai, kad 1995/1996 mokslo metams į naujai sukurtą specializuotą neakivaizdinio mokymo mokomąją grupę bus priimti dirbantys pataisos įstaigose ir pataisos darbų inspekcijose pareigūnai“.

Teisinės sistemos reformos metmenų naujoje redakcijoje (1998 m.) buvo įrašyta, kad „Prie Kalėjimų departamento steigiamas Pataisos įstaigų personalo mokymo centras, kuris užsiims bendruoju pradiniu pataisos įstaigų darbuotojų mokymu. Nauji pataisos įstaigų darbuotojai gali pradėti eiti pareigas tik baigę pirminio parengimo kursą šiame Centre“.

Vidaus reikalų ministras 1999 m. sausio 11 d. išleido įsakymą Nr. 22 „Dėl Pataisos reikalų departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Mokymo centro įsteigimo“. Šis mokymo centras įsteigtas Subačiaus g. 21/1, Vilniuje. Po kelių dienų – 1999 m. sausio 15 d. vidaus reikalų ministras išleido įsakymą Nr. 24 „Dėl Pataisos reikalų departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Mokymo centro nuostatų“. 2000 m. rugpjūčio 24 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimo Nr. 963 „Dėl Pataisos reikalų departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Vilniaus socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigos reorganizavimo, šio departamento ir jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių perdavimo ir kai kurių jų pavadinimų pakeitimo“ (Žin., 2000, Nr. 72–2232) 3 punktu Mokymo centro pavaldumas nuo 2000 m. rugsėjo 1 d. buvo pakeistas iš Pataisos reikalų departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos į Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldumą.

Teisingumo ministras 2000 m. gruodžio 27 d. įsakymu Nr. 264 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių įstaigų nuostatų patvirtinimo“ (Žin., 2001, Nr. 1–15) patvirtino ir Mokymo centro nuostatus. Šių nuostatų 7 punkte išdėstyti šie Mokymo centro uždaviniai:

„1. Vykdo Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnų bei kitų valstybės tarnautojų įvadinį mokymą, kvalifikacijos tobulinimą ir perkvalifikavimą.

2. Auklėja klausytojus doros, patriotizmo, Lietuvos Respublikos įstatymų ir žmogaus teisių gerbimo dvasia, sugebančius greitai adaptuotis konkrečioje darbo vietoje.

3. Rengia Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnų bei kitų valstybės tarnautojų įvadinio mokymo, kvalifikacijos tobulinimo ir perkvalifikavimo metodikas, mokymo priemones ir kitus leidinius.

4. Rengia konferencijas, seminarus ir kitus teorinius bei praktinius renginius.

Mokymo centras dirba vadovaudamasis savo nuostatais, mokymo organizavimo instrukcija, mokymo planais ir programomis. Mokymo trukmė Mokymo centre priklauso nuo specializacijos bei mokymo formos ir yra tokia: įvadinis mokymas – nuo 12 iki 24 savaičių; kvalifikacijos tobulinimas ir perkvalifikavimas – nuo 2 iki 12 savaičių. Suderinęs

su Kalėjimų departamentu, Mokymo centras gali nustatyti ir kitokią mokymo trukmę. Pagrindinės Mokymo centro mokymo formos yra: paskaitos, seminarai, praktiniai darbai, stažuotės, savarankiškos klausytojų studijos, pažintinės ekskursijos ir kt.“

Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktorius 2001 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. 29 (Žin., 2001, Nr. 19–629) patvirtino Mokymo organizavimo Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Mokymo centre instrukciją. Ji numatė šiuos mokymo proceso planavimo dokumentus: 1) mokymo programą; 2) mokymo planą; 3) užsiėmimo tvarkaraštį; 4) metinę veiklos programą; 5) mokymo krūvio paskirstymo planą; 6) individualų dėstytojo darbo planą; 7) mokymo teminę programą; 8) mokomojo dalyko teminį planą.

29.5.

Tarptautinis bendradarbiavimas reformuojant Lietuvos bausmių vykdymo sistemą

Lietuvos bausmių vykdymo (penitencinės) sistemos teisinės reformos, apimančios taip pat jos organizacinę dalį, materialinę techninę bazę ir personalo rengimą, rezultatai būtų ne tokie teigiami, kokių pavyko pasiekti bendradarbiaujant su Vakarų Europos ir kitų šalių penitencinėmis sistemomis. Bendradarbiavimo tikslas buvo susipažinti su tų šalių, kuriose yra pažangiausia bausmių vykdymo teisė, penitencinės sistemos (jų elementai, organizacinė struktūra, penitencinių įstaigų ir mokymo centrų modeliai, personalo veiklos principai, vertybės, formos ir metodai) ir personalo mokymo patirtimi. Bendradarbiavimo formos buvo šios: 1) dalyvavimas Europos Tarybos rengiamose konferencijose ir penitencinių sistemų generalinių direktorių pasitarimuose; 2) dalyvavimas regioninėse konferencijose; 3) penitencinių įstaigų – dvynių programos; 4) pažintiniai vizitai; 5) stažuotės ir kt. Prie tarptautinio bendradarbiavimo Lietuvos penitencinės sistemos teisinės reformos klausimais taip pat būtina priskirti ir įvairių tarptautinių organizacijų ekspertų darbą mūsų šalies penitencinėje sistemoje, nes šių ekspertų išvados dėl žmogaus teisių padėties Lietuvos penitencinėse įstaigose ir kalinių laikymo sąlygų šiose įstaigose atitikties Jungtinių

Tautų Organizacijos 1955 m. priimtoms Tipinėms minimalioms elgesio su kaliniais taisyklėms ir Europos Tarybos Ministrų komiteto 1987 m. priimtoms Europos kalinimo įstaigų taisyklėms buvo naudingos rengiant bausmių vykdymo teisės aktų projektus ir pertvarkant penitencinių įstaigų veiklą. Kai kurios išvados, susijusios su Lietuvos Respublikos prisijungimu prie įvairių tarptautinių konvencijų, buvo privalomos Lietuvos aukščiausiosios valdžios ir valdymo institucijoms. Būta ir rekomendacinio pobūdžio išvadų.

Lietuvos valstybei 1990 m. kovo 11 d. atkūrus Nepriklausomybę, pradėjo bendradarbiauti Lietuvos, Latvijos ir Estijos penitencinių sistemų centrinės administracijos. Kad šių sistemų departamentai tarpusavyje palaikytų nuolatinius ryšius, buvo sukurta koordinacinė grupė „Baltia Correction“. Kadangi visos šios trys Baltijos valstybių penitencinės sistemos vienu metu pradėjo teisinę reformą, o pačios sistemos reformos pradžioje buvo labai panašios, nesiskyrė ir bausmių vykdymo įsakymai, todėl buvo svarbios reformos pradinės nuostatos ir darni jos eiga. Kasmet (iki 1996 m., kai Lietuvos, Latvijos ir Estijos penitencinės sistemos buvo įtrauktos į Europos Tarybos remiamą „Nord–Balt prison project“ programą) šių trijų valstybių penitenciniai departamentai sudarydavo bendradarbiavimo perimant teigiamą patirtį planus. Bendradarbiavimo formos buvo pažintiniai vizitai į penitencines įstaigas ir konferencijų rengimas penitencinių sistemų personalui. Štai kalinių skaičiaus 1995 m. sausio 1 d. šiose trijose Baltijos valstybėse duomenys:

Eil. Nr.	Kriterijus	Lietuva	Latvija	Estija
1.	Iš viso kalinių	12 671	9040	4020
2.	Iš šio skaičiaus suimtųjų	3337	2264	1725
3.	Kalinių, tenkančių 100 tūkst. gyventojų	342	362	308
4.	Paskirtos laisvės atėmimo bausmės vidurkis 1994 m.	4 m. 3 mėn.	4 m. 6 mėn.	4 m. 7 mėn.

Nuo 1992 m. kasmet Lietuvos penitencinės sistemos atstovai dalyvauja Lenkijos Respublikos teisingumo ministerijos Kalėjimų Tarnybos Centrinės valdybos Konferencijų centro (50 km į rytus nuo Varšuvos, Popovo gyv.) organizuojamose Europos Tarybos remiamose konferencijose įvairiausiais bausmių vykdymo klausimais.

1993 m. gegužės 14 d. Lietuvos Respublikai tapus Europos Tarybos nare, Lietuvos penitencinė sistema ne tik pati ieškojo bendradarbiavimo partnerių Vakarų Europoje, bet ir sulaukė pasiūlymų iš Europos valstybių penitencinių sistemų centrinių administracijų.

Danijos Helsinkio komiteto pirmininko dr. E. Siesby kvietimu apie 20 Lietuvos penitencinės sistemos pareigūnų 1994 m. gegužės 1–8 d. lankėsi Danijoje, kur susipažino su šios šalies bausmių vykdymo ir personalo rengimo sistema, išklausė paskaitų ciklą apie žmogaus teises įkalinimo įstaigose, dalyvavo diskusijose.

1994 m. spalio 16 ir 17 d. Lietuvos įkalinimo įstaigomis domėjosi Jungtinių Tautų Organizacijos Aukštasis komisaras žmogaus teisėms J. A. Lasso, o kiek vėliau – Baltijos valstybių žmogaus teisių komisaras O. Espersenas. Abu komisarai išsakė rūpestį dėl Lietuvos penitencinių įstaigų perpildymo ir rekomendavo valdžios ir valdymo institucijoms imtis skubių priemonių šiai problemai spręsti.

1995 m. vasario 12 d.–kovo 8 d. Pataisos reikalų departamentą prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir visas pataisos darbų įstaigas, visus tardymo izoliatorius ir laisvės atėmimo vietų ligoninę inspektavo Europos Tarybos ekspertai G. H. Lakes, buvęs Anglijos ir Velso kalėjimų tarnybos generalinio direktoriaus pavaduotojas, ir P. Colliander, Švedijos nacionalinės kalėjimų ir probacijos administracijos skyriaus viršininkas. Lietuvos įkalinimo įstaigų vertinimą ir rekomendacijas kiekvienai įkalinimo įstaigai bei bendro pobūdžio rekomendacijas minėti Europos Tarybos ekspertai įformino raportu „Themis plan. Project 4 (Prisons). Lithuania. Report of a Council of Europe cooperation visit to prisons etc. in Lithuania, February–March 1995 (the Lakes/Colliander Report)“. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, gavusi iš Europos Tarybos šį raportą, 1996 m. gegužės 9 d. lydraščiu Nr. S-109 jo egzempliorius išsiuntė Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui ir Ministrui Pirmininkui.

1996 m. vasario 19–20 d. Strasbūre (Prancūzija) vyko Skandinavijos valstybių, Lietuvos, Latvijos ir Estijos penitencinių sistemų centrinių administracijų vadovų susitikimas, kurį organizavo Europos Taryba. Pasitarime dalyvavo jos atstovai ir ekspertai, kurie inspektavo trijų Baltijos valstybių penitencines įstaigas. Pasitarime Lietuvos penitencinei sistemai atstovavo teisingumo viceministras G. Švedas. Jo metu buvo svarstomas Nord–Balt kalėjimų projektas, remiamas Europos Tarybos, kurį norima įgyvendinti trijų Baltijos valstybių penitencinėse sistemose. Šio projekto tikslas – paspartinti Lietuvos, Latvijos ir Estijos penitencinių sistemų reformas. Buvo numatytos šios srities bendradarbiavimo kryptys ir formos.

1996 m. kovo 18 d. buvo pasirašyta Teisinio bendradarbiavimo sutartis tarp Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, Generalinės prokuratūros prie Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir Pataisos reikalų departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir Švedijos nacionalinės teismų administracijos, Švedijos Generalinės prokuratūros ir Švedijos nacionalinės kalėjimų ir probacijos administracijos. Sutarties tekste buvo rašoma, kad pagrindinis šios sutarties tikslas – teikti Lietuvos teisėjams, prokurorams, kalėjimų ir probacijos personalui bei kitiems Lietuvos teisinės reformos srityje dirbantiems pareigūnams svarbią informaciją ir žinias. Sutartyje buvo pažymėta, kad šio tikslo bus siekiama trimis būdais: 1) Lietuvos teisininkų ir kitų pareigūnų mokymas Švedijoje; 2) seminarų organizavimas Lietuvoje; 3) pagalba rengiant naujus įstatymus. Pataisos reikalų departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos vardu šią sutartį pasirašė šios ministerijos sekretorius A. Svetulevičius.

Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos Teisės ir žmogaus teisių komiteto atstovas G. Frunda, aplankęs Vilniaus (Lukiškių) tardymo izoliatorių–kalėjimą, 1996 m. birželio 27 d. Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos minėto komiteto posėdyje perskaitė pranešimą apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje, paliesdamas ir padėtį Lietuvos įkalinimo įstaigose. Jo pranešimo pastabos buvo kritiškos. Pavyzdžiui, jis atkreipė dėmesį, kad Lietuvos Respublika dar neratifikavo 1987 m. lapkričio 26 d. Europos konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą, įsigaliojusią nuo 1989 m. vasario 1 d., kurią Lietuvos Respublika pasirašė 1995 m. rugsėjo 14 d.

1997 m. sausio 9–10 d. Strasbūre (Prancūzija) įvyko 2-asis Nord–Balt kalėjimų projekto valdymo grupės pasitarimas. Lietuvos penitencinei sistemai jame atstovavo teisingumo viceministras G. Švedas. Nord–Balt kalėjimų projekto valdymo grupės paskirtis – koordinuoti bendradarbiavimą tarp Skandinavijos valstybių ir Lietuvos, Latvijos ir Estijos. Pasitarime buvo įvertintas 1996 m. atliktas darbas. Buvo pažymėta, kad Lietuva šio pobūdžio bendradarbiavimą pradėjo tik 1996 m. pavasarį, kai buvo pasirašytas bendradarbiavimo susitarimas su Švedijos nacionaline kalėjimų ir probacijos administracija. Pasitarimo metu buvo įtvirtintas valstybių bendradarbiavimo pasidalijimas: Lietuvą šioje srityje kuruoti ėmėsi Švedija ir iš dalies Norvegija. Buvo pažymėta, kad šis pasidalijimas nėra imperatyvus ir valstybės gali bendradarbiauti su bet kuria kita valstybe. Pasitarimo metu taip pat buvo aptartos pagrindinės bendradarbiavimo formos ir išskirtos veiksmingiausios: pagalba Lietuvai steigiant penitencinės sistemos personalo mokymo centrą; seminarai penitencinių įstaigų vadovaujančiam personalui; stažuotės; „kalėjimų–dvynių“ programa.

1997 m. balandžio 8–10 d. Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos Teisės ir žmogaus teisių komiteto pranešėjai A. Grossas, A. Brasseur ir G. Frunda tikrino, kaip Lietuvos Respublika vykdo įsipareigojimus, kuriuos ji prisiėmė stodama į Europos Tarybą. Šiems pranešėjams buvo pateikta informacija apie Lietuvos penitencinės sistemos reformos eigą ir kaip atsižvelgta į kritines pastabas, kurias G. Frunda pareiškė 1996 metais.

1997 m. spalio 20 d. Vilniuje vyko Kanados teisininkų delegacijos (Kanados pataisos tarnybos Strateginio planavimo ir programų nustatymo skyriaus direktorius F. McVie, Nevyriausybinės organizacijos (NGO) J. H. Society, kuri rūpinasi kalinių reabilitacija, vadovas G. Stewartas, Carletono universiteto Teisės fakulteto dekanė B. Dawson, Carletono universiteto Teisės fakulteto kriminologijos dėstytoja M. McMahon) susitikimas su Lietuvos Respublikos teisingumo ministru V. Pakalniškiu. Pasitarimo metu buvo aptarta, kokią pagalbą galėtų suteikti Kanada Lietuvai, jai vykdant penitencinės sistemos teisinę reformą.

1997 m. spalio 22–24 d. Stokholme (Švedija) vyko konferencija „Kalėjimų populiacija ir baudžiamoji politika Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje“. Ją organizavo Švedijos teisingumo ministerija, Švedijos na-

cionalinė kalėjimų ir probacijos administracija kartu su Europos Taryba. Pagrindinis konferencijos tikslas buvo atkreipti Estijos, Latvijos ir Lietuvos parlamentų narių dėmesį į šių valstybių penitencinių įstaigų perpildymą ir griežtą baudžiamąją politiką ir paraginti parlamentų narius daugiau dėmesio skirti bausmių vykdymo sistemos teisinei reformai, padėti šios sistemos administracijai spręsti susikaupusias problemas. Lietuvą šioje konferencijoje atstovavo: Seimo nariai L. Sabutis, N. Oželytė–Vaitiekūnienė, S. Daubaraitė, A. Stasiulevičius, G. Imbrasienė, P. Katilius, E. Bičkauskas, A. Sakalas, V. Martišauskas; teisingumo viceministras G. Švedas; Pataisos reikalų departamento direktorius J. Blaževičius. Ši konferencija – tai dar viena iš priemonių Nord–Balt kalėjimų projektui Estijos, Latvijos ir Lietuvos penitencinėse sistemose įgyvendinti.

1997 m. gruodžio 15–16 d. Strasbūre (Prancūzija) vyko 3-iasis Nord–Balt kalėjimų projekto valdymo grupės pasitarimas. Lietuvos penitencinei sistemai jame atstovavo teisingumo viceministras G. Švedas. Pasitarime svarstyta įgyvendinant 1997 m. projektą vykdoma veikla ir nuspręsta, kokios priemonės turės būti įgyvendintos 1998 metais.

Švedijos nacionalinei kalėjimų ir probacijos administracijai gavus lėšų iš prie Švedijos Vyriausybės veikiančios Švedijos tarptautinės plėtros agentūros (SIDA), kurios buvo materialinis pagrindas teikti pagalbą Lietuvai, jei reformuojant penitencinę sistemą, Pataisos reikalų departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos direktorius J. Blaževičius ir Švedijos nacionalinės kalėjimų ir probacijos personalo tarnybos direktorius B. Johanssonas 1998 m. vasario 11 d. Vilniuje pasirašė du susitarimus: 1) dėl projektinio tyrimo atlikimo prieš įsteigiant ir organizuojant Lietuvos penitencinės sistemos personalo mokymo centrą (Nr. A13–9712–0155) ir 2) dėl Lietuvos ir Švedijos kalėjimų dvynių (A13–9712–0156).

Artėjo metas, kai Lietuvos Respublikos Seimas turėjo ratifikuoti Europos konvenciją prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą. Todėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos iniciatyva 1998 m. birželio 23–24 d. Vilniuje buvo organizuotas seminaras „Europos konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą“. Seminarą Pataisos reikalų departamento prie Vidaus reikalų ministerijos, pataisos darbų įstaigų ir tardymo izoliatorių vadovaujantiems pareigūnams vedė Europos komiteto

prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą ekspertai. Jie supažindino Lietuvos pareigūnus su šio komiteto paskirtimi, inspektavimo tvarka, apibūdino įkalinimo įstaigų sąlygas, kurios vertinamos kaip kalinius kankinančios, ir personalo elgesį, kuris laikomas žiauriu, nežmonišku ir žeminančiu kalinius, taip pat pateikė pavyzdžių, kada kaliniams taikomos nuobaudos neatitinka tarptautinių teisės aktų reikalavimų. Pagal minėtą konvenciją Komitetas susideda iš tiek narių, kiek yra valstybių dalyvių (4 str.). Komiteto nariai renkami Europos Tarybos Ministrų komiteto absoliučia balsų dauguma ketveriems metams (5 str.). Europos Tarybos Generalinis sekretorius turi teikti paramą Komiteto sekretoriui (6 str.). Komitetas organizuoja valstybių – Europos Tarybos narių jurisdikcijoje esančias asmenų, iš kurių valstybės vardu atimta laisvė, laikymo vietų inspektavimą. Kiekviena valstybė dalyvė privalo leisti šias vietas inspektuoti. Atsižvelgdamas į aplinkybes, be periodiškų, Komitetas gali organizuoti kitokias inspekcijas, jeigu mano, kad jų reikia. Paprastai turi inspektuoti mažiausiai du Komiteto nariai (2, 7 str.). Kad Komitetas galėtų įgyvendinti savo uždavinius, valstybė dalyvė turi sudaryti šias sąlygas (8 str.):

1) leisti laisvai atvykti į jos teritoriją ir suteikti teisę be apribojimų judėti joje;

2) duoti visapusišką informaciją apie asmenų, iš kurių atimta laisvė, laikymo vietas;

3) leisti laisvai patekti į kiekvieną vietą, kurioje laikomi asmenys, iš kurių atimta laisvė, taip pat suteikti teisę be apribojimų judėti po šias vietas;

4) valstybei dalyvei pateikti kitokią informaciją, be tos, kurią ji turi, jei jos reikia Komiteto uždaviniams įgyvendinti. Ieškodamas tokios informacijos, Komitetas privalo gerbti šiai sričiai taikomas valstybės vidaus teisės normas ir profesinės etikos taisykles.

Komitetas gali savarankiškai apklausti asmenis, iš kurių atimta laisvė. Komitetas gali laisvai bendrauti su kiekvienu asmeniu, iš kurio gali tikėtis reikiamos informacijos.

Komiteto surinkta informacija, susijusi su inspektavimu, jo ataskaita ir konsultacijomis su suinteresuota valstybe dalyve, yra konfidenciali. Komitetas turi skelbti savo ataskaitą ir visus suinteresuotos valstybės dalyvės komentarus, jeigu ji to prašo. Jokia asmeninio pobūdžio infor-

macija negali būti skelbiama, jeigu tam nepritaria suinteresuotas asmuo (11 str.).

Seimas šią konvenciją ratifikavo 1998 m. rugsėjo 15 d. Lietuvos Respublikos įstatymu dėl Europos Konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą bei jos pirmojo ir antrojo protokolų ratifikavimo. (Žin., 1998, Nr. 86–2392)

Bendradarbiauti su Kanados pataisos tarnybos ekspertais pradėta 1998 m. kovo 15 d., Lietuvos Respublikos teisingumo ministrui V. Pakalniškiui pasirašius su Kanados pataisos tarnybos vadovu (komisaru) O. Ingstrupu Supratimo memorandumą (sutartį). Šis dokumentas patvirtino, kad nusikalstamumas nepaiso valstybių jurisdikcijos ribų, todėl pripažįstama tarpvalstybinių organizacinių ryšių svarba sprendžiant nusikalstamumo problemas. Lietuva, pripažindama, kad Kanadoje daug pasiekta įgyvendinant pataisos, probacijos ir reabilitacijos programas, ir tikėdamasi, kad keitimasis informacija, tarnautojais padės modernizuoti mūsų valstybės pataisos sistemą, į šį tarpvalstybinį bendradarbiavimą įtraukė ir kitas Lietuvos institucijas. Aktyviausiai įsitraukė Lietuvos teisės institutas, Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, Teisės universitetas, Kalinių globos draugija.

Siekiant teikti konkrečią pagalbą, 1999 m. vasario 23–26 d. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos kvietimu Lietuvoje lankėsi Kanados pataisos tarnybos komisaras O. Ingstrupas. Vizito tikslas buvo pasirašyti Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ir Kanados pataisos tarnybos tarpusavio memorandumą, kad abi institucijos, siekdamos toliau bendradarbiauti, susitaria vykdyti trejų metų „Kanados ir Lietuvos pataisos projektą“, padėsiantį Lietuvai sukurti modernią pataisos sistemą, atitinkančią nustatytus tarptautinius standartus. Šiam projektui įgyvendinti finansinę paramą skyrė Kanados tarptautinės plėtros agentūra. Projektui įgyvendinti buvo sudaryta teisingumo viceministro G. Švedo vadovaujama valdymo grupė, veikianti pagal detalų projekto įgyvendinimo planą. Į ją įėjo Teisingumo ministerijos, Pataisos reikalų departamento, Teisės instituto, Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro, Teisės universiteto, Lietuvos kalinių globos draugijos atstovų. Šio projekto tikslai buvo padėti Lietuvos Respublikos Vyriausybei:

1) nustatyti loginį pagrindą, kuriuo vadovaujantis būtų informuojama apie reformuotos pataisos sistemos esmę ir svarbiausias ypatybes;

2) sukurti planavimo sistemą naujai įkurtų pataisos tarnybų ir programų įgyvendinimui palengvinti;

3) išplėtoti reformuotoje pataisos sistemoje veikiančią modifikuotą teisinę sistemą;

4) reformuoti administracines, pataisos tarnyboms vadovaujančias, struktūras;

5) patobulinti žinias apie pataisos programas ir pagerinti kompetenciją;

6) numatyti galimybę skirti probaciją ir daugiau alternatyvų įkalinimui;

7) išplėtoti visuomenės ištekliais pagrįstą tinklą ir taip padėti sukurti visuomenės švietimo strategiją.

Pataisos reikalų departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos direktorius J. Blaževičius ir Švedijos nacionalinės kalėjimų ir probacijos administracijos personalo direktorius B. Johanssonas 1999 m. vasario 18 d. pasirašė sutartį Nr. A13–9902–0094, kuria buvo numatyta teikti konkrečią pagalbą įsteigtam Lietuvos penitencinės sistemos Mokymo centrui. Pagal šią sutartį šio centro personalui Švedijos Norčiopingo mokymo centre buvo organizuota keletas stažuočių, švedai Lietuvos penitencinės sistemos Mokymo centrui padėjo įrengti kompiuterių klasę, padėjo įsigyti kompiuterių ir baldų.

Sėkmingai buvo vykdoma ir „Kalėjimų dvynių“ programa. Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriaus–auklėjimo darbų kolonijos personalas periodiškai stažavo Malmo Kirsibergo laisvės atėmimo bausmes vykdančioje penitencinėje įstaigoje ir Malmo Norra tardymo izoliatoriuje, Vilniaus griežtojo režimo pataisos darbų kolonijos personalas – Tidaholmo uždaro tipo kalėjime ir Jončiopingo tardymo izoliatoriuje, Pravieniškių bendrojo režimo pataisos darbų kolonijos ir Marijampolės griežtojo režimo pataisos darbų kolonijos personalas – Goteborgo centriniame kalėjime. Be Švedijos, Lietuvos penitencinių įstaigų tarnautojai stažavosi ir kitose valstybėse, pavyzdžiui, Panevėžio bendrojo režimo pataisos darbų kolonijos administracija nuo 1996 m. sėkmingai bendradarbiavo su Vokietijos Žemosios Saksonijos žemės Vechtos moterų penitencine įstaiga, Alytaus griežtojo režimo pataisos darbų kolonijos personalas – su Suomijos Richimaki centriniu kalėjimu.

2001 m. spalio 10–11 d. Stokholme (Švedija) įvyko 9-asis Nord–Balt kalėjimų projekto valdymo grupės pasitarimas. Jame dalyvavo Lie-

tuvos teisingumo ministras V. Markevičius ir Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktorius J. Blaževičius. Estijai ir Latvijai atstovavo šių valstybių teisingumo ministrai ir penitencinių sistemų vadovai. Pasitarime dalyvavo Švedijos teisingumo ministerijos valstybės sekretorius Danas Eliassonas, Švedijos nacionalinės kalėjimų ir probacijos administracijos generalinis direktorius Bertelis Osterdahlas, Europos Tarybos Generalinio sekretoriato atstovas Bjornas Jansonas ir kiti kviesti asmenys. Pasitarimo metu buvo aptartas laikotarpis nuo 1993 m. iki 2001 m., per kurį Lietuvos, Latvijos ir Estijos penitencinės sistemos buvo reformuotos pagal Europos Tarybos reikalavimus.

2000 m. sausio 17–18 d. Vilniuje, Teisingumo ministerijoje, vyko antrasis seminaras, kurį Lietuvos penitencinių įstaigų vadovams organizavo Europos Komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą atstovai. Seminarą vedė šio Komiteto pirmoji viceprezidentė I. Lucke.

Šis Komitetas 2000 m. vasario 15–23 d. inspektavo Lukiškių tardymo izoliatorių–kalėjimą, Pravieniškių 2-ąją sustiprintojo režimo pataisos darbų koloniją ir Laisvės atėmimo vietų ligoninę.

Komitetas 2000 m. rugpjūčio 4 d. surašė ataskaitą apie padėtį Lietuvos Respublikos laisvės atėmimo vietose ir pateikė ją Lietuvai. Ši ataskaita buvo konfidencialaus pobūdžio. Galima paminėti tik tai, kad Komitetas rekomendavo Lietuvos valdžios institucijoms tęsti drąsiai pradėtą politiką mažinti penitencinėse įstaigose laikomų asmenų skaičių, vadovaujantis Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R(99)22 „Dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos mažinimo“.

2001 m. balandžio 19 d. Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje–auklėjimo darbų kolonijoje buvo organizuota tarptautinė konferencija „Specifinės nusikaltusių nepilnamečių socialinės adaptacijos problemos“. Konferencijoje dalyvavo ir darbo šioje srityje patirtimi pasidalijo Jungtinių Tautų Organizacijos, Švedijos, Kanados, Latvijos atstovai, Lietuvos Respublikos Seimo narė O. Babonienė, Vaiko teisių gynimo tarnybos, Lietuvos kalinių globos draugijos, Teisės instituto, Lietuvos teisės universiteto, Teisingumo ministerijos ir kitų valstybės institucijų atstovai.

2001 m. 131 Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos ir jam pavaldžių įstaigų darbuotojas buvo išvykęs į tarnybines komandiruotes į užsienį, susipažino su užsienio valstybių bausmių vykdymo

sistemomis, žmogaus teisių garantijomis ir nuteistųjų pataisos procesu.

JAV ambasados Lietuvos Respublikoje iniciatyva Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktorius J. Blaževičius ir Lukiškių tardymo izoliatoriaus–kalėjimo direktorius A. Davidonis 2001 m. rugpjūčio 11 d.–rugsėjo 2 d. buvo išvykę pažintinės stažuotės į JAV. Stažuotės tikslas buvo susipažinti su JAV penitencinės sistemos veikla. Iš stažuotėje surinktos medžiagos parengta mokomoji priemonė „Jungtinių Amerikos Valstijų baudžiamoji politika, bausmių vykdymo sistema ir kalinių teisių gynimo organizacijos“. Ja naudojamasi Lietuvos teisės universitete rengiant penitencinės teisės specialistus.

2002 m. balandžio 8 d. Varšuvoje (Lenkijos Respublika) Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos direktorius J. Blaževičius ir Lenkijos Respublikos teisingumo ministerijos Kalėjimų tarnybos Centrinės valdybos generalinis direktorius J. Pyrcakas pasirašė bendradarbiavimo sutartį. Joje buvo numatytas noras pasikeisti profesiniais įgūdžiais ir užmegzti tiesioginius tarnybinius ryšius tarp sutarties šalies pareigūnų organizuojant individualias ir grupines išvykas. Taip pat buvo numatyta, kad pasikeitimas profesiniais įgūdžiais vyks centro arba regiono lygmeniu.

2002 m. balandžio 22–26 d. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos atstovai dalyvavo Londone vykusioje konferencijoje „Kalėjimų sveikatos priežiūros ir valstybinės sveikatos sistemos ryšiai“. Skaitytas pranešimas „ŽIV Lietuvos įkalinimo įstaigose“.

2002 m. gegužės 28 d.–birželio 1 d. Lietuvos bausmių vykdymo sistemos sveikatos priežiūros specialistai dalyvavo Vašingtone (JAV) organizuotame IV pasauliniame tuberkuliozės kongrese. Jie parengė stendinį pranešimą „Tuberkuliozės epidemiologinė situacija Lietuvos įkalinimo įstaigose“.

2002 m. spalio 9–12 d. Lietuvos bausmių vykdymo sistemos sveikatos priežiūros specialistai dalyvavo Vienoje (Austrija) konferencijoje „Narkotikai ir ŽIV įkalinimo įstaigose“. Jie skaitė pranešimą „ŽIV infekcijos epidemiologijos Lietuvos įkalinimo įstaigų sistemoje apžvalga“.

2002 m. lapkričio 6–8 d. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos atstovai dalyvavo Strasbūre (Prancūzija) Europos Tarybos organizuotoje 13-oje penitencinių sistemų cen-

trinės administracijos vadovų konferencijoje „Kryptis – naujoji kalėjimų kultūra: vadovavimas ir apmokymas“.

2002 m. lapkričio 27–28 d. Taline (Estija) vyko 10-asis Nord–Balt kalėjimų projekto valdymo grupės pasitarimas. Jame taip pat dalyvavo Lietuvos bausmių vykdymo sistemos atstovų.

29.6.

Bausmių vykdymo sistemos teisinės reformos problemos

Kartais klausiama, kada prasidėjo Lietuvos bausmių vykdymo sistemos teisinė reforma ir kada ji bus baigta? Atsižvelgiant į pažangią Vakarų Europos valstybėse vykdytos penitencinių sistemų reformos patirtį, galima teigti, kad Lietuvos, kaip ir kitų šalių, bausmių vykdymo sistemos teisinė reforma nesibaigs niekada. Kriminalinių bausmių vykdymo efektyvumo bus siekiama nuolat. Tai priklausys nuo recidyvinio nusikalstamumo – ar dažnai nusikalstamas veikas padarys anksčiau atlikę bausmę, ypač laisvės atėmimo, asmenys. Nuolat bus ieškoma naujų būdų, pataisos priemonių, taikomų nuteistiesiems, ir modernaus tipo penitencinių įstaigų, kurios padėtų pasiekti bausmių vykdymo įstatymuose numatytų tikslų. Šis teiginys grindžiamas dar ir tuo, kad nusikalstamumas, kaip socialinis reiškinys, būdingas visuomenei nuo žmonijos atsiradimo ir neišnyks niekada. Galima kalbėti tik apie šio reiškinio sumažinimą. Tačiau tai – kriminologų uždavinys. Penologai nagrinėja kalinimo sistemas, bausmių vykdymo efektyvumą ir teikia valstybės valdžios ir valdymo institucijoms pasiūlymus, kaip šias problemas spręsti. Todėl kalbant apie Lietuvos bausmių vykdymo teisinę reformą, galima kalbėti apie jos etapus, laikotarpį, per kurį ji bus vykdoma ir kuris priklauso nuo to, kokius valstybė prisiima tarptautinius įsipareigojimus bausmių vykdymo srityje, kokia valstybės baudžiamosios ir bausmių vykdymo politikos kryptis, kokius uždavinius valstybės aukščiausiosios valdžios ir valdymo institucijos kelia penitencinei sistemai.

Teisinės sistemos reformos įgyvendinimo programoje, kuriai Lietuvos Respublikos Vyriausybė pritarė 1994 m. birželio 9 d. nutarimu Nr. 455 „Dėl Teisinės sistemos reformos įgyvendinimo programos“ (Žin., 1994, Nr. 45–840), buvo numatyta, kad reforma turėtų trukti 10–15 me-

tų. Jos sudėtinė dalis yra bausmių vykdymo sistemos teisinė reforma. Ar viskas vyko taip sklandžiai ir laiku, kaip buvo numatyta šioje programoje? Nesuklysime sakydami, kad ne viskas vyko taip, kaip norėta. Tai kokios gi to priežastys?

Dar 1994 m. spalio 7 d. į Teisingumo ministerijos paklausimą Pataisos reikalų departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos raštu Nr. 3/9–861 pateikė lėšų, kurių reikės bausmių vykdymo sistemos teisinei reformai atlikti, poreikį. Jį sudarė: paprastosios išlaidos – 717,6 mln. litų, nepaprastosios išlaidos – 1 mlrd. 346,6 mln. litų. Iš viso – 2 mlrd. 64,2 mln. litų. Tačiau per 1995–2002 m. laikotarpį Pataisos reikalų departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos (Kalėjimų departamentas prie Teisingumo ministerijos) iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto ir privatizavimo fondo gavo apie 850 mln. litų, iš kurių paprastosioms išlaidoms – apie 770 mln. litų, nepaprastosioms išlaidoms (statyboms vykdyti ir ilgalaikiam materialiniam turtui įsigyti) – apie 80 mln. litų. Būtina pažymėti, kad nuo 1999 m. kasmet šiam departamentui buvo skiriama lėšų vis mažiau, nors asmenų, laikomų Lietuvos penitencinėse įstaigose, skaičius didėjo. Iš Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos 2003 m. viešosios jo veiklos 2002 m. ataskaitos („Kalėjimų departamento bei jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių 2002 m. veiklos pagrindiniai duomenys“, p. 26) matyti, kad 1998 m. šiam departamentui penitencinėms įstaigoms išlaikyti buvo skirta 111,2 mln. litų, o 1999 m. – 104,9, 2000 m. – 87,3, 2001 m. – 82,4 mln. litų. Suprantama, kad be reikiamų materialinių išteklių vykdyti bausmių vykdymo sistemos teisinę reformą taip, kaip numatyta teisės aktuose, buvo labai sunku.

Kita priežastis, trukdžiusi nuosekliai vykdyti bausmių vykdymo sistemos teisinę reformą, – nuo 1998 m. neparengtas organizacinis teisinis pagrindas. Kaip jau minėta, Lietuvos Respublikos Seimas 1998 m. birželio 25 d. nutarimo Nr. VIII–810 „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“ (Žin., 1998, Nr. 61–1736) 2 straipsnyje pasiūlė Vyriausybei iki 1998 m. gruodžio 1 d. patvirtinti Teisinės sistemos reformos metmenų įgyvendinimo programą, tačiau nė viena Vyriausybė to nepadarė.

Šiame skyriuje apžvelgta Lietuvos bausmių vykdymo sistemos reforma, vykdyta nuo 1990 m. kovo 11 d., kai atkūrus Lietuvos valstybės

Nepriklausomybę iki Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso įsigaliojimo – 2003 m. gegužės 1 d.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. gruodžio 14 d. nutarimas Nr. I–331 „Dėl Teisinės sistemos reformos metmenų ir jų įgyvendinimo“ // Valstybės žinios. 1993, Nr. 70–1311.
2. Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. birželio 25 d. nutarimas Nr. VIII–810 „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“ // Valstybės žinios. 1998, Nr. 61–1736.
3. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. birželio 9 d. nutarimas Nr. 455 „Dėl Teisinės sistemos reformos įgyvendinimo programos“ // Valstybės žinios. 1994, Nr. 45–840.
4. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. sausio 10 d. nutarimas Nr. 39 „Dėl Pataisos reikalų departamento santykių su Teisingumo ministerija ir Vidaus reikalų ministerija nustatymo“ // Valstybės žinios. 1995, Nr. 6–126.
5. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Mokymo centro nuostatai, patvirtinti teisingumo ministro 2000 m. gruodžio 27 d. įsakymu Nr. 264 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių įstaigų nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2001, Nr. 1–15.
6. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus 2001 m. vasario 22 d. įsakymas Nr. 29 „Dėl Mokymo organizavimo Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Mokymo centre instrukcijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2001, Nr. 19–629.

Papildoma literatūra

1. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 1609 „Dėl Vidaus reikalų sistemoje tarnaujančių privalomosios pradinės karo tarnybos karių atsisakymo ir Vidaus reikalų ministerijos vidaus tarnybos dalinių reorganizavimo į viešojo saugumo dalinius programos ir įgyvendinimo plano patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2001, Nr. 108–3971.
2. Švedas G. Baudžiamoji politika ir bausmių vykdymo sistemos reforma Lietuvos Respublikoje // Lietuvos teisės tradicijos. – Vilnius, 1997.

Jonas Blaževičius
Julius Dermontas
Pranas Stalioraitis
Dmitrij Usik

PENITENCINĖ (BAUSMIŲ VYKDYMO) TEISĖ

Vadovėlis

Redaktorė *Stasė Simutytė*
Viršelio dailininkė *Stanislava Narkevičiūtė*
Rinko *Rima Marytė Tumėnienė*
Maketavo *Aušrinė Ilekytė*

SL 585. 2004 05 30. 28,66 leidyb. apsk. l.
Tiražas 800 egz. Užsakymas
Išleido Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras,
Ateities g. 20, 08303 Vilnius
Puslapis internete www.ltu.lt
Elektroninis paštas leidyba@ltu.lt
Spausdino UAB „Baltijos kopija“, Kareivių g. 13b, Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
Elektroninis paštas info@kopija.lt

Blaževičius, Jonas; doc. dr. Dermontas, Julius; Stalioraitis, Pranas; dr. Usik, Dmitrij
Pe-103 **Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė.** – Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004 – p. 632.
Bibliogr. 35, 46, 65, 77, 104, 121, 136, 153, 167, 199, 210, 220, 239, 259, 285, 298, 313, 327, 343, 373, 393, 403, 416, 448, 492, 533, 571, 627 p.

ISBN 9955-563-67-2

Vadovėlis parengtas remiantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksu, įsigaliojusiu 2003 m. gegužės 1 dieną. Vadovėlyje nagrinėjami bausmių vykdymo politikos klausimai, bausmių vykdymo teisės mokslo laimėjimai ir bausmes vykdančių institucijų sistema. Vadovaujantis bausmių vykdymo įstatymais ir poįstatyminiais teisės aktais dėstomos kriminalinių bausmių vykdymo tvarka ir sąlygos bei bausmes vykdančių institucijų personalo ir nuteistųjų teisinė padėtis. Plačiai nagrinėjama nuteistųjų asmenų resocializacija ir psichologinė pagalba, paleistų iš laisvės atėmimo vietų asmenų socialinė adaptacija, taip pat skiriama dėmesio bausmių vykdymui užsienio valstybėse, penitencinės teisės istorijai ir tarptautiniams elgesio su nuteistaisiais aktams.

Vadovėlis skirtas aukštųjų mokyklų teisės fakultetų studentams, studijuojantiems bausmių vykdymo teisę, taip pat bausmes vykdančių institucijų personalui ir visiems besidomintiems bausmių vykdymo teisės klausimais.

UDK 343.8(474.5)